Serpil Sancar

Siyasetin Cinsiyeti

CİNSİYETÇİLİĞE KARŞI KADIN HAKLARI SİYASETİ

metis

Serpil Sancar

Siyasetin Cinsiyeti

Cinsiyetçiliğe Karşı Kadın Hakları Siyaseti

Prof. Dr. Serpil Sancar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset bilimi ve kadın çalışmaları alanlarında öğretim üyesi olarak çalıştı. Siyaset ve devlet kuramları, siyaset sosyolojisi, küresel siyasal dinamikler, din-siyaset ilişkisi, Türk modernleşmesinin cinsiyeti, Türkiye'de cinsiyet eşitliği politikaları, erkeklik çalışmaları, feminist kuramlar, kadın hakları hareketleri ve feminist araştırma yöntemleri konularında akademik çalışmalar yaptı, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler verdi. Sancar, Ankara Üniversitesi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (KASAUM) kuruluşu ve güçlendirilmesi döneminde aktif olarak çalıştı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde bölüm, anabilim dalı başkanlıkları gibi idari görevlerde de bulundu, ayrıca Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ilk olarak kurulan Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Anabilim Dalı kurucu başkanlığı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı başkanlığı görevlerini de yürüttü. 2014-16 yılları arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ilk kadın ve son seçilmiş dekanıydı. Sivil örgütlerde de aktif olarak çalışan Sancar, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin (CEİD) kurucu başkanıdır ve bir süre de bu örgütte Yönetim Kurulu üyesi olarak çalışmıştır.

Çok sayıda akademik ve politik yazıları arasında çok okunan kitaplarından bazıları şunlardır: *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar* (İletişim, 2012); *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler* (Metis, 2009); *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme* (İmge 2009). Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan olarak *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi* kitabını derlemiştir (Bölüm I ve II, Koç Üniversitesi, 2011). Sancar'ın çok sayıdaki diğer yayın ve araştırmalarına, Türkiye'de cinsiyet eşitliğiyle ilgili temel alanlarda hazırladığı raporlara www.serpilsancar.com adresinden ulaşılabilir.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Siyasetin Cinsiyeti
Cinsiyetçiliğe Karşı Kadın Hakları Siyaseti
Serpil Sancar

© Serpil Sancar, 2023
© Metis Yayınları, 2023

İlk Basım: Ocak 2024

Kapak Fotoğrafı: TBMM Bütçe görüşmeleri, 2017
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-305-3

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Serpil Sancar

Siyasetin Cinsiyeti

CİNSİYETÇİLİĞE KARŞI KADIN HAKLARI SİYASETİ

metis

İçindekiler

Önsöz 11

Giriş: Türkiye'de Kadınların Siyasal Süreçlere Eksik Katılımına Nasıl Bakmalıyız? 19
Kadınların Eşit Siyasal Katılımı Açısından Dünya ve Biz 24
Türkiye'de 2023 Genel Seçimleri'nde Kadınlar: Kadın Hakları Başka Bahara mı Kaldı? 29

Kadınların Eşit Siyasal Katılım Hakları Neden Önemli? 35
Kavramları Tanımlamak 35
Dünyada Kadın Haklarının Gelişimi Neyi Sağladı? 46
Evrensellik, Yerellik: İnsan Hakları/Kadın Hakları 49
Küresel Kadın Hareketi 63

Erkek Egemen Toplumları Nasıl Tanımlayalım? 73
Erkek Egemen Toplumların Temel Özellikleri 75
Modern Erkek Egemen Toplumların Yarattığı Sonuçlar 77

Kadın Hakları Siyaseti: Siyasetin Eril Karakterini Değiştirmek 80
Siyasal Temsilde Cinsiyet Eşitliği Yol Haritası Nasıl Olmalı? 81
Eşit Temsile Giden Yol Haritası 90

Dünyada Farklı Kadın Hakları Siyasetleri Var 96
Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler 96
Kadın Hareketlerinin Politik ve İdeolojik Odağı: Feminizm 98
Farklı Kadın Hareketleri, Farklı Bağlamlar 105

Farklı Toplumsal Dinamikler Farklı Feminizmler mi? 110
Kadın Hareketlerini Değerlendirirken Nelere Dikkat Etmeliyiz? 134

Türkiye'de Cinslerin Eşit Siyasal Katılımı 144
Türk Modernleşme Siyasetinin Göstergesi: Kadın Hakları 144
Cumhuriyet'in Kadın Hakları Anlayışı:
Modern Türk Kadını ve Medeni Haklar Reformu 153
1980 Sonrası Kadın Hareketinin Gelişimi ve Özellikleri 162
Kadın Hareketinin Gündeminde Öncelikler,
Ortaklaşmalar, Eklemlenmeler 188
Örgütlenme Stratejileri/Siyasi Rotaları 196
Kadın Hakları Siyaseti 199
Kamu Hizmeti Olarak Kadın Hakları Siyaseti 221

Din, Siyaset ve Cinsiyet Kıskacında Kadın Hakları 240
Başörtüsü Siyaseti ve Kadın Hakları 242
Bir Eril Tahakküm Mekanizması Olarak Kadınların
Devlet Eliyle Dindarlaştırılması 251

**Siyasal Partileri Toplumsal Cinsiyete
Duyarlı Hale Getirmek** 261
Kadınların Eşit Siyasal Katılımı ve Kadın Hakları Siyaseti 262
Türkiye'de Kadın Hareketinin Cam Tavanı 272
Siyasal Partiler ve Seçim Yasalarının Duyarlılaştırılması 284
Parti İdeolojilerinde Cinsiyetçilik 289
Siyasal Parti İdeoloji ve Politikalarında Varlar, Yoklar 297

Siyasal Partilerin Kadın Örgütlenmeleri 300
Kadın Kolları 300
Türkiye'de Ana-Akım Partilerin Kadın Kolları Ne Durumda? 306

Kadın Adaylar Neden Dışarıda Kalır, Nasıl Başarılı Olur? 318
Aday Belirleme Teknikleri ve Kadın Adayların Şansları 318
Seçimlerde Kadın Aday Sayısının Artması Neye Bağlı? 330
Yerel Siyasette Neden Hâlâ Kadın Yok? 332

Cinsiyet Eşitliği Kotaları ve Demokratik Siyaset 346
Cinsiyet Eşitliği, Ayrımcılığı Yok Etmeyi Gerektirir! 346
Cinsiyet Eşitliği İçin Kota 350
Cinsiyet Kotalarında Farklı Rotalar, Benzer Sonuçlar 367
Cinsiyet Kotalarının Teknik Özellikleri 374
Türkiye'de Cinsiyet Kotası Nasıl Uygulanıyor? 393

Cinsiyet Kotaları Kadınların Eşit Siyasal Temsilini Nasıl Etkiledi? 407
Dünyada Son Yirmi Beş Yılda Siyasal Temsilde Eşitlik Nasıl Değişti? 407

Kadın Hakları Mücadelesinde Yeni Eğilimler 435
Yirmi Birinci Yüzyılın Siyasal Hareketlerinde "Öteki Kadınlar" 436
Avrupa'da Değişimler 440
Cinsiyet Eşitliğinde Eşiği Aşanlar ve Takılanlar 449

Sonuç: Dünyada Eşit Siyasal Temsilin Değişen Coğrafyaları ve Türkiye 458
Yirmi Birinci Yüzyılda Kadın Hareketinin Olası Rotaları 463

Notlar 471
Kaynakça 479
Dizin 487

Önsöz

BU KİTAP Türkiye'de ve dünyada demokrasilerin krize girdiği ve bununla birlikte ekonomik eşitsizliklerin de alabildiğine arttığı bir dönemde kaleme alındı. Bu süreç aynı zamanda, yirminci yüzyıl boyunca büyük mücadelelerle kazanılan kadın haklarına karşı örgütlü bir hareketin de ortaya çıktığı bir dönem oldu. Türkiye'de, çeşitli yasalar ve politikalarla korunmaya çalışılan kadınların temel medeni hakları adım adım işlevsiz hale getirilmeye çalışılıyor. Örneğin asgari evlilik yaşı şartı ile küçük yaşta kız çocuklarının evlendirilmesinin engellenmesi, boşanan kadınların nafaka hakkı, özellikle de erkek şiddetine karşı kadınların korunması için hukuki, idari tedbirler, öncelikle bu hareketin hedefindeki kadın haklarından bazıları. Büyük çabalarla hazırlanan ve ülkemizde olduğu gibi, dünyanın birçok ülkesinde de kabul edilmiş İstanbul Sözleşmesi (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi) 2011 yılında TBMM'de oylanarak kabul edilmişti. Ama aile, evlilik ve akrabalık ilişkileri içinde kadınları erkek şiddetine karşı koruyan İstanbul Sözleşmesi, 20 Mart 2021'de Resmi Gazete'de yayımlanan bir cumhurbaşkanlığı kararıyla uygulamadan kaldırıldı. Bu sözleşme hükümlerinin uygulamasını düzenleyen ve 2012 yılında yayınlanan 6284 sayılı Yasa (Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun) da eleştirilerin hedefine kondu. Yasanın kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi, kovuşturulması ve telafi tedbirlerini öngören hükümleri de değiştirilmek ve işlevsiz hale getirilmek isteniyor. Kadınların birey olarak ve evlilik içinde yaşayacağı hak ihlallerine karşı onları koruyacak

temel medeni hakların önemli bir kısmı, "Batı özentisi" olduğu iddiasıyla, bu kadın hakları karşıtı hareketin saldırısı altında.

Türkiye'de kadın haklarına ve kadın erkek eşitliğine karşı gelişen bu hareketin esas amacı, toplumda erkek üstünlüğünün kaybedildiği varsayılan alanlarında yeniden "gücü ele geçirme" arzusu. Türkiye' de dini ve muhafazakâr değerlerle süslenmiş bu "eril tahakkümün güçlendirilmesi" hareketi, öncelikle artık sessiz ve itaatkâr olmamaya karar vermiş ve yaşadığı hak ihlallerine karşı çıkmaya çalışan kadınlara sunulan güçlenme fırsatlarına karşılar.

Kadınları evlilik ve aile bağları içinde erkeklere bağımlı kılan koşulların değişmesinden korkuyorlar. Bu hareket, erkeklerin gündelik yaşamında, aile ve evlilik ilişkilerinde, kadınların karşısında azalan otoritelerini yeniden güçlendirmeye çalışıyor. Bunun için kadın haklarını koruma politikalarının "aileyi yıktığı"nı iddia ediyorlar. Bu hareketin asıl evreni "muhafazakâr mahallede" ideolojik ve politik otoriteye sahip bazı dini örgütler ve ilişki ağları aracılığıyla sürdürülmeye çalışılan eril üstünlüğün coğrafyası. Bunların yeniden güçlü bir şekilde var etmek istedikleri şeyler yeniden erkek egemen aile, erkek egemen dini ağlar ve kadınları erkek ayrıcalıklı alanlarından uzak tutmaya yarayacak her şey. Hareketin en önemli mücadele amacı ise kadınların evlilik ve aile içinde sahip olduğu eşit yasal koruma olanaklarını ve kadınların ulaşabileceği sınırlı bireysel güçlenme mekanizmalarını işlevsizleştirmek.

Türkiye'de kadın haklarının dayandığı hukuki ve siyasi altyapılar, 2010 yılından bu yana, bu "yeniden eril tahakküm" hareketi tarafından sistematik olarak tahrip ediliyor. Kadın haklarının Medeni Kanun hükümlerine göre değil, Sünni İslam'ın en uç fanatik, Selefi yorumlarına göre belirlenmesi isteniyor. Bu kesimlerin yükselen seslerine karşı geleneksel dindar muhafazakâr kesimlerin kadınları da sessizce izlemekten öte adım atamıyorlar. Ülkenin her yerine ulaşan bazı dini cemaat ve örgütler kadınların haklarının, cinslerin eşitliğine dayalı insan haklar hukukuna göre değil, kadınların "fıtrat"ına göre belirlenmesi gerektiğini dile getiriyorlar.

Kadınların kazanılmış temel haklarına karşı böyle bir siyasi saldırıyı dengeleyip engelleyecek bir kadın haklarını koruma siyaseti,

bugünün mevcut ana-akım siyasi yapısı içinde, ne kadar var diye sormalıyız. Parlamentodaki mevcut ana-akım siyasal partilerde böyle bir siyasetin maalesef hâlâ tam gerektiği gibi yerleşemediği açık; kadın hakları savunucularına ve feminist siyasetin temsilcilerine hâlâ siyasal partilerde, yerel ve ulusal meclislerde ve medyada çok da fazla yer yok. Bugüne kadar, başta İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması olmak üzere, kadın haklarındaki geri gidiş adımları, TBMM'deki birkaç cılız itiraz sesinden başka, resmi bir siyasal itirazla karşılaşmadı. Kadın örgütleri ise bu konudaki eleştiri ve görüşlerini kamuoyuna açıklamak ve bazı politikacılara taleplerini ileterek kendi sesleri olmayı talep etmekten başka bir adım atamıyorlar. Kadınların eşit siyasal temsili gerçekleşemiyor; kadın hakları savunucuları ana-akım siyasal partilerde kendi seslerine, taleplerine ve kendi temsilcilerine yer bulamıyor; kadın örgütleri kendi aralarından kadın haklarını koruma siyasetini siyasal örgütlere ve karar konumlarına taşıyacak temsilciler seçerek bunların siyasete katılması için partilerle müzakere yapma yolunu da benimsemiş görünmüyor.

Aslında Türkiye'de, bazı açılardan eski politik gücünü ve etkisini yitirmiş olsa da, hâlâ yaygın örgütlülüğünü sürdürebilen bir kadın hareketi var. Bugün hâlâ kadın haklarını koruma amacıyla çalışan çok sayıda kadın örgütünün önemli bir kısmı kadınların, özellikle erkek şiddetine karşı korunması için seferber olmuş durumda. Ama bu örgütler bu siyasal ortamda, mevcut siyasi karar odaklarına gerekli kararları aldırabilecek güce sahip olamadıklarından, çoğunlukla sadece mağdurlara destek oluşturma çalışmalarına sıkışmış, ileri ya da geri hareket edemez durumda. Bu mücadelenin başarıya ulaşması açısından stratejik önemi olan kadınların eşit siyasal katılım hakları da, güçlü ve örgütlü bir siyasal mücadeleye dönüşememiş durumda. Bu nedenle bir cumhurbaşkanlığı kararıyla ya da bir yasa maddesiyle, kazanılmış kadın hakları bir günde geri alınabiliyor ve benzer yeni hamlelerin gelmesinin önünde bir engel de yok.

Aslında Türkiye'de kadınların eşit siyasal katılım hakkındaki bugüne kadar devam eden "geri kalmışlığı"nın tarihsel arka planına bakmak bugünlerde en gerekli işlerden biri. Çünkü bugün "Cumhuriyet Devrimleri"ni savunmayı temel politik hedef olarak tanımlamış

kimi siyasi aktörler, kadınların siyasal hakları konusunda geçmişten gelen mirasın etkisini yeterince sorgulamadan konuşuyorlar. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında kadınların medeni hakları ile siyasi hakları arasında yapılan ayrımın, kadınları siyasal haklar konusunda bugüne kadar nasıl dilsiz bıraktığının çok da farkında değiller.

Aslında tarihe bakınca Cumhuriyet'in kuruluş yılları olan 1920-30 döneminde, kadınların aile içindeki haklarını düzenleyen medeni haklar ile devlet ve toplum yönetimine erkeklerle eşit katılımını düzenleyen siyasal hakların birbirinden ayrı ele alındığı bir kurucu irade görüyoruz.

Osmanlı dönemi kadın hakları mücadelesini araştıran yayınlar, İkinci Meşrutiyet'in özgürlük ve eşitlik taleplerinin yükseldiği dönemde güç kazanan Osmanlı feminizminin, Cumhuriyet dönemiyle birlikte nasıl gözden düştüğünü; bu siyasi mücadelenin en önemli taleplerinden biri olan kadınların eşit vatandaşlığına dayalı siyasal haklarının, 1924 Anayasası'nda bile reddedildiğini bize gösterdi. Arkasından gelen dönemde, Osmanlı feministlerini ve Milli Mücadele'nin önde gelen kadınlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu siyasi kadrosu içinde ne yazık ki göremiyoruz. Yeni Cumhuriyet'in kurucu iradesi, kadınlara, sivil ve kamusal alanlarda, Cumhuriyet'in yeni kuşaklarını yetiştirerek, çağdaş toplum kurumlarını inşa etme görevi vermişti; ama yeni kurulmakta olan Türkiye Devleti'nin siyasal karar konumlarına kadınların gelmesi düşüncesine de ciddi olarak karşı çıkılmıştı. Cumhuriyet'in yerleşikleşmesi dönemi olan 1950-70 döneminde de, kadınların eşit siyasi haklarının temel bir kadın hakkı olarak ileri sürülmediği, bunun ciddi olarak siyasal partilerin ve kadın örgütlerinin öncelikli gündemi olmadığı biliniyor.

Bu "cinsiyet körlüğü"nün, feminist hareketin güçlendiği 1990'lara kadar devam ettiğini görüyoruz. Bugün de bu "geç kalmışlığın bedeli"ni, yani kadınların eşit siyasal katılımının hâlâ gerçekleşememesinin bedellerini ödüyoruz. Siyasette kadınların eşit var olma hakkını savunan bir siyasal stratejinin, demokrasinin temel kurumları olan parlamento ve siyasal partilerce, gereğince sahiplenilmemiş olmasının ülkeye yaşattığı bedellerin de artık açıkça konuşulması gerekiyor. Örneğin laiklikten geri adım atılması en çok kadın haklarının

ihlalleriyle gerçekleşiyor. Ama bu konuda, hem laikliği hem de kadın haklarını korumak ve bu sayede demokrasiyi güçlendirmek için geniş destekli bir siyasal mücadelenin de var olduğunu söyleyemeyiz.

Aslında kadınların siyasal haklar mücadelesindeki başarısızlık, aynı zamanda laiklikte geri gidişin önlenememesi ve demokrasinin de krizi demek. Bu kitabın işaret etmeye çalıştığı gibi, hâlâ da bu konuda yaşananlar sorunların büyüyerek geri dönülmez noktalara gelebildiğini gösteriyor. Kadınların eşit siyasi haklarını sağlamanın, siyasal rejimin laikliği ve demokrasi açısından, ne kadar temel kurucu bir rolü olduğunu, ana-akım siyasal partilerin de kavramış olduğunu söylemek zor.

Cumhuriyet'in kurucu zihinsel dünyasını temsil ettiği iddiasında olan Türk milliyetçiliği, "Cumhuriyet, kadınlara her türlü hakları verdi ama bu haklar talep edilmeden, yukarıdan verildiği için yeterince sahiplenilmedi. Bu nedenle bu hakların bilincinde olmayan kadınlara bu hakların öğretilmesi gerekir" söylemini tarih boyunca hep savunageldi. Ve bu söylem 1990'lı yıllarda yeniden yükselen kadın hakları hareketinin eleştirisine kadar yaygın olarak kabul görüyordu. Dönemin önde gelen kadın politikacıları ve kadın örgütlerinin yöneticileri, mevcut siyasi rejimin kabul sınırları dışına çıkmama arzusuyla, "siyasi iktidarla uyumlu kadınlar" olma yolunu seçmişlerdi. Bu nedenle Osmanlı feminizminin mirasına da sahip çıkılamamış ve kadınların eşit siyasi katılım hakları da uzun süre siyasi gündeme getirilmemişti.

Bugünün siyasal ortamında, laikliğin ve demokratik değerlerin korunamamasında, kadınların eşit siyasal haklar mücadelesini açık ve güçlü şekilde destekleyip gerçekleştirmeyen siyasal muhalefetin de günahı var. Bugüne kadar siyasal muhalefet, feministlerle işbirliği yaparak kadın haklarını, cinsiyet eşitliğini, laikliği ve demokrasiyi birlikte savunacağına, muhafazakâr cumhuriyetçilerle ve dindarlarla ters düşmemeye çalıştı. Kendi içindeki ataerkil ayrıcalıklarla ve bunları savunan "eril kafalar"la yeterince mücadele etmedi. Bu durumun bedellerinin ve sonuçlarının nerelere uzanabileceğini hiç önemsemedi. Bu cinsiyet körlüğünün yakın gelecekte değişip değişmeyeceğini hâlâ bilmiyoruz.

Türkiye 2023 yılının Mayıs ayında hem cumhurbaşkanı hem de TBMM üyelerinin belirlendiği çok tartışmalı ve dönüm noktası sayılabilecek bir seçim yaşadı. Bu seçimde aday olan, seçilen, seçilmesi gerekip seçilemeyen ya da aday olup seçilmesi gerekirken aday dahi olmayan kadınlarla ilgili çok çarpıcı gerçekleri bir daha yakından görmüş olduk. Bu süreçte gördüğümüz en temel gerçek, Türkiye'de TBMM'de yer alan ana-akım siyasal partilerin (HDP/DEM hariç) kadınların eşit siyasal hakları için gerekli duyarlılığı göstermedikleri ve seçim aday listelerinde kadınlara ve kadın hakları savunucularına eşit oranda yer vermedikleridir. Önümüzdeki yerel seçimlerde bu konudaki duyarsızlığın değişeceğini gösteren bir işaret de yok. Aslında mevcut durumda, başta CHP olmak üzere, ana-akım siyasal partiler içinde kadınların siyasal kararlara eşit katılımının lafını eden ama bunun için gerekli ve kapsamlı dönüşümler yapan ya da yapmayı planlayan parti de yok. Var olan vaatler seçim döneminde işlevsiz hale geliyor; bu gerçekleşmeyen vaatlerin hesabını sorabilecek bir siyasal hareket de ortaya çıkmıyor. Ama aynı seçimlerde kadın örgütlerinin de kadın hakları savunucuları arasından adaylar belirleyerek bu adayların seçtirilmesi için partilerle müzakere edecek bir yol izlemedikleri ortada. Aslında kadın örgütlerinin de kadınların eşit siyasal katılımının, bütün diğer hakların korunmasında, nasıl temel bir rolü olduğunu yeterince gördüklerini söylemek zor.

Gelinen noktada hem partilerin hem de kadın örgütlerinin söylemi "kadınlar seçimlerde aday olsun, siyasal partiler de aday listelerine daha çok kadın alsınlar"dan öte geçmiyor. Oysa ki 2000'li yıllarda kadın hareketinin talepleri, siyasal partiler ve formel siyasal kurumlar açısından, çok daha kapsamlı ve eril siyaseti dönüştürmeyi hedefleyen bir gündemi ve stratejik hedefleri içeriyordu. Türkiye'de siyasal kurumlarda egemen olan "eril siyaset"in bir ezberi var: kadınlar erkek politikacılardan tespit ettikleri sorunların çözümünü ve kadın adaylara yer vermelerini talep ediyorlar. Erkek liderler de daha sonra tutmayacakları ve çok da hesap vermek zorunda kalmayacakları siyasal vaatleri seçim dönemlerinde ya da siyasal mitinglerde söyleyerek kadınları yatıştırmaya çalışıyorlar. Bu ezber bozulmadan da gerçekçi adımlar atmak hiç kolay değil.

Bu kitapta, kadınların eşit siyasal katılım haklarıyla ilgili mevcut durumun bir haritasını çıkartarak, günümüz koşullarında kadınların eşit siyasal katılma hakkının önündeki engellerin nasıl aşılabileceğini tartışmaya çalışıyorum. Kitapta yer alan bilgiler en az yirmi yıllık akademik ve politik çalışmalarımda biriktirdiğim düşünceler ve saptamalar. Bugüne kadar kadın haklarıyla ilgili katıldığım sayısız toplantıda görüp konuştuğum sayısız kadının düşünceleri, eleştirileri ve önerileri burada benim düşüncelerimin içinde ve satır aralarında kendilerine yer buluyor aslında. Bu nedenle kitabı, kadın haklarını korumaya kendini adamış sayısız, isimsiz kadın kahramanlara armağan ederek belki bir parça kendimi mutlu edebilirim. Bu kitabın yazılışında bana destek veren ve teşvik eden çok sayıda yakın arkadaşıma ise katkılarından dolayı özel teşekkür borcum var. Bu kitabı yazma fikrini aklıma düşüren eski öğrencim, şimdi meslektaşım Bülent Özçelik'e, taslakları okuyarak bana önemli düzeltme önerileri getiren dostum ve meslektaşım Özlem Kaygusuz'a özel olarak teşekkür etmek isterim.

Kitapta yer alan çok sayıda güncel nicel ve nitel verinin çok kısa zamanda eskimiş olacağının farkındayım. Ama okuyucunun bu tür verileri ülkenin ve dünyanın gelişim süreçlerine ve olgularına birer örnek olarak görmelerini isterim. Kitabın yeni baskıları yeni verileri ve güncellemeleri gerektirecektir elbette. Son söz olarak şunu söylemek isterim: Bu kitap Türkiye'nin hem siyasal hem de ekonomik alanlarda ciddi bir sürükleniş ve çaresizlik döneminde yazıldı. Umarım kitabın okunma zamanları daha çok umudun yeşerdiği ve örgütlü mücadelenin yükseldiği zamanlara tanıklık eder.

Serpil Sancar
30 Aralık 2023, Ankara

GİRİŞ

Türkiye'de Kadınların Siyasal Süreçlere Eksik Katılımına Nasıl Bakmalıyız?

TÜRKİYE'DE kadın haklarının gelişimi genellikle Cumhuriyet dönemiyle başlatılır. Kadınların hak arama tarihi konusunda son yıllarda yapılan araştırmalar ve yayınlar bu tarihi daha da gerilere götürdü. Bu araştırmalar Osmanlı kadın hakları hareketi üzerine önemli verilere ışık tutmaya başladığından bu yana, başlangıç tarihi 1850'lere kadar, yani on dokuzuncu yüzyıl ortasına kadar geri gitti. Bu dönemde kadın hakları kazanımları olarak bildiklerimizin önemli bir kısmı, kadınların medeni haklarıyla ilgilidir. Yani tekeşli evlilik, evlenirken resmi nikâh zorunluluğu, kadınların eşit miras, eşit boşanma ve çocuklarının velayetini alabilme haklarına sahip olması talep edilmiş ve Cumhuriyet reformlarıyla birlikte bu haklar da kazanılmıştır. Boşanmış kadına nafaka hakkı, kız çocuklarının 18 yaşından önce ve rızası olmadan evlendirilmemesi gibi konular ise kadın hakları siyasetinin hâlâ devam eden ve bitmemiş mücadelelerinin nedenidir.

Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında, yeni bir devlet kurma sürecinde, kadınların medeni hakları konusundaki var olan güçlü duyarlılık ne yazık ki kadınların eşit siyasal katılım hakları konusunda var olamadı. Erkeklerin siyasal haklarının işlevsel olmadığı yerde, kadınların siyasal haklarının gündemde olması beklenemez elbette. Ama hem aynı dönemde dünyada kadınlara oy hakkı talep eden güçlü seslerin etkisiyle, hem de buna paralel olarak, İkinci Meşrutiyet sonrası

güçlenen özgürlük talepleri içinde kadınlar da yer almışlardı. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde de kadınlar, kurdukları örgütler aracılığıyla siyasal alanda yer almışlardı. Bu dönemde kadınların eşit vatandaşlık ve oy hakkı taleplerinin hiç de cılız olmadığını, yapılan çalışmalar bize gösterdi. Kadınların oy hakkı ve siyasal parti kurma hakkı konusunda hiç de sessiz kalmadıklarını, hatta bu uğurda ciddi bedeller ödediklerini görüyoruz (Zihnioğlu 2003).

Osmanlı Kadın Hareketinin ve sonrasında Milli Mücadelenin önde gelen kadınlarını, yeni modern Türk devletinin yönetiminde ve siyasi inşasında ön saflarda, çok da göremedik. Bunlar varsa da resmi tarih bu kadınları kaydetmemiş. Ama bunun bir kayıt tutmama meselesi olmadığı açık. Yeni Cumhuriyet'e gönül vermiş kadınları birçok mesleki alanda, eğitim kurumlarında giderek artan sayıda görebildik, ama siyasal karar süreçlerine katılarak görüşlerini dile getirdiklerini, özellikle de yeni bir devlet inşasında üst makamlarda hiç göremedik. Bu dönemden sonra da kadınların toplumun her katmanında var olabilmesini destekleyen "yeni düzen"in, kadınları neden devlet yönetimine dahil etmek istemediğini çok da sorgulamadık. Öyle anlaşılıyor ki kadınların kamusal yaşamda görünür hale gelmelerinin ve önemli mesleklere girebilmelerinin teşvik ediliyor olması yeterli görülmüş. Kadınların medeni hakları yeni ve modern Türk ailelerinin inşası açısından desteklenirken, oy hakkı ve devlet yönetimine katılım rağbet görmemiş. Yeni ve modern Türk toplumunun inşasında kadınların eşit siyasal katılım ve temsil haklarının kuruluş aşamasında gerçekleşmemesi, daha sonraki dönemlerde de, hatta yakın zamanlara kadar devam etmiş. Bugün de Cumhuriyet'in kurucu ayarlarındaki bu eksiklik nedeniyle miras olarak devam eden, siyasetin erkek egemen yapısının yarattığı eşitsizlikleri aşabilmek kolay görünmüyor.

Cumhuriyet'in önde gelen siyasal liderlerinin de (Menderes, Bayar, Demirel, Ecevit, Özal dahil) bu konuya tamamen duyarsız kaldıklarını görmek oldukça şaşırtıcı. Cumhuriyet'in önemli demokratik açılım dönemleri dahil, siyasal liderlerin ve siyasal parti yönetimlerinin bu konudaki "cinsiyet körü" tutumları yakın zamanlara kadar devam etti; hatta bugün bile, TBMM'deki ana-akım partiler açısından

devam ediyor. Cumhuriyet'in kuruluş dönemi ötesinde, olgunlaşma dönemlerinde de kadınların eşit siyasal katılma haklarının, medeni hakları ölçüsünde gündeme gelmemiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü dünyadaki birçok siyasal gelişime paralel davranmayı modern dünyanın bir parçası olmanın göstergesi sayan siyasal liderlerin bu konudaki duyarsızlıkları, özel olarak açıklanmaya muhtaç bir konu. Bu nedenle hem geçmişe bakarak kadınların siyasal katılım hakları açısından nasıl bir tarihsel mirasa sahip olduğumuzu sorgulamamız, hem de bugün bulunduğumuz durumun tanımını bu sorgulamanın ışığında yapmamız gerekiyor.

Aslında Türk modernleşmesinin çok önemli bir başarısı olan Cumhuriyet'in, inşa sürecinin temel bileşenlerine baktığımızda kadın haklarının ve kadınların kamusal görünürlüğünün bu süreçte önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Ama Cumhuriyet'in "kadın hakları devrimi" içinde, eşit medeni haklar kadar, eşit oy ve siyasal temsil hakkının da yer alması için kadın örgütlerinin yürüttüğü mücadele önemliydi (Zihnioğlu 2003). Ama bu mücadele ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlandı. Cumhuriyet tarihi boyunca, önce CHP'nin tekparti döneminin parti yöneticileri ve daha sonra çokpartili dönemin siyasal aktörleri, kadınların eşit siyasal temsiline karşı ciddi direnç gösterdiler ve sonuçta bugün bulunduğumuz noktaya gelinmiş oldu: Cumhuriyet'in hedefi çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktı. Ama devlet kurumlarının ve ana-akım siyasal partilerin erkek egemen yapılarını değiştirmek bir çağdaş uygarlık kriteri olarak tanımlanmıyordu.

Cumhuriyet tarihi boyunca kadınların eşit siyasal katılım taleplerinin hem giderek cılızlaşmasının ve dile getirilse bile karşılıksız kalmasının önemli siyasal sonuçları oldu. Her şeyden önce "Cumhuriyet, kadınlara haklarını tepeden inme verdi ve bu nedenle kadınlar hakları sahip çıkmayı bilemiyorlar" söylemi yaygınlık kazandı ve böylece "aslında kadınlar mevcut hakları da yeterince sahiplenip kullanma bilincine sahip değiller" denmiş oldu ve bu sayede "bilinçsiz kadınlar"ın başına gelen hak ihlalleri normalleşmiş ve kaçınılmaz oldu.

"Kadın haklarını kim verdi, kim hak edip aldı" kalıp yargısı, giderek modern ataerkil zihniyetin kendini meşrulaştıran bir motto oldu. Kısaca özetlersek, yeni Türk devletinin kadın haklarına yaklaşı-

mı sadece medeni haklara yoğunlaşıp kadınlara siyasal alana eşit dahil etmeye karşı duyarsız ya da dirençli bir yaklaşımdı. Bu bakış açısı, "erkekleri devleti kuran ve toplumu yönetenler, kadınların da modern Türk ailelerini kuran ve yeni nesilleri yetiştirenler, modern kültürün mimarları" olarak, cinsiyetçi bir ayrıştırmaya tabi tuttu (Sancar 2011b).

Aslında sürece, Cumhuriyet'in farklı kadın kuşaklarının zihniyet dünyalarında meydana gelen değişimler açısından da bakabiliriz. Bu süreci farklı ataerkilliklerin akışkan karakterleri ve değişimleri açısından da ele alabiliriz. Cumhuriyet'in "muasır medeniyet düzeyine ulaşma" hedefi peşinde koşan ilk kuşak kadınlar, kendilerini Cumhuriyet'in modern Türk kadınları olarak tanımladılar ve kendilerini hiç de dışlanmış olarak görmediler. Cumhuriyet'in ilk kez kamusal görünürlüğe ve kamusal desteğe sahip olabilen bu "modern kadınları" kendilerinin mazbut, iyi eğitimli anne ve eşler olmalarını hedefleyen politikalara itiraz etmediler; kamusal alanda ise talepkâr olmayan, sessizce görünür kalan kadınlar oldular, ya da böyle tanımlanmalarına çok da karşı çıkmadılar. Bu değişim, İslami muhafazakârlıkla karışmış feodal patriyarkadan laik modern patriyarkaya dönüşümü temsil ediyordu.

Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınları, 1908 Meşrutiyet hareketlerinin eşitlik ve özgürlük talep eden kadınlarının mirasını taşıyorlardı. Cumhuriyet'in ikinci modernleşmeci kadın kuşağı ise 1970'lerde dünyadaki cinsel devrim döneminin kadınlarıydı. Döneme, 1968 radikal özgürlük hareketleri ve özellikle de kadınların doğurganlıklarını kendi başlarına denetleyebilecekleri doğum kontrol teknikleri damgasını vurmuştu. Bu dönemde özellikle feminist hareketin erkek egemen düzene yönelik eleştirileriyle kadınların eşitlik ve özgürlük talepleri dünya çapında yaygınlık kazandı. Dönemin karakteristik özelliği kadınların kendi bedensel haklarına daha fazla sahip çıkabilir hale gelmesiyle sağlayabildikleri bireysel bağımsızlık şansıydı. Bu kadınlar daha çok iyi eğitim fırsatlarından yararlanabilen, kentli, orta sınıf ailelerin kızlarıydı ve aslında kadınlara sağlanan hakların hiç de özgür bireyler olmalarına yetmediğini gösterdiler; erkek egemen modern toplumların kurumlarını, değerlerini ve kadınların nasıl ikincil-

leştirilip erkeklerin kamusal-siyasal dünyasından dışlandıklarını gözler önüne serdiler.

2000'li yıllarda ise Türkiye'de yeni bir kadın kuşağının modernleşme ve hak talepleriyle görünür hale geldiklerini görüyoruz. Bu kadınlar çoğunlukla muhafazakâr, taşra kökenli, mütedeyyin ailelerden gelen ama eğitim alarak meslek sahibi olabilen ve kentli yaşama katılabilen kadınlardı. Bu kuşak kadınların modernleşmesi ise, meslek sahibi olarak değil, dindarlıkla iç içe, ticaret yoluyla zenginleşen ailelerin kentlileşip üst tüketim düzeyine ulaşmasıyla gerçekleşti; dindarlaşmanın göstergesi olarak, örtünerek kamusal görünürlük sağladılar. Örtüleriyle kamusal görünürlükleri arttıkça siyasal pazarlık gücü de elde edebildiler. Bu kuşak kadınların değişim süreçleri henüz sonuçlanmadı; bu nedenle ortaya çıkacak kadın profilini şimdiden yeterince açıklıkla öngöremiyoruz.

Şimdi sorabiliriz: Değişen ve modernleşen farklı kadın kuşaklarının toplumda erkeklerle birlikte, eşit yurttaşlar olma çabaları neyi, ne kadar değiştirdi? Birçok değişim olduysa da Cumhuriyet'in devlet yönetiminde ve siyasal karar alma konumlarında kadınlara eşit yer vermeme eğilimi, yani modern kamusal-siyasal patriyarka çok değişmedi. Kadınlar hâlâ siyasal parti yönetimlerinde, seçilmiş ve atanmış, ulusal ya da yerel kamu yönetim makamlarında, devletin ve dinin kurumların üst yönetimlerinde eşit olarak yer alamıyorlar; hatta çoğu yerde tamamen görünmez durumdalar. Türkiye'de devletin mali, askeri, ekonomik ve mülki idaresi hâlâ erkeklerin tekelinde. Kadınlar, kamu kurumlarında meslek sahibi uzmanlar olarak, üniversitelerde uzman akademisyenler olarak, yargı kurumlarında avukat ve hâkim olarak yer alabiliyorlar; ama hâlâ vali, imam, general ve bakan olamıyorlar.

Cumhuriyet'in kuruluşundan yüzyıl sonra bugün, Türkiye'nin dünyadaki yerine baktığımızda, demokratik uygar ülkeler liginden düşmekte olan bir ülke görüyoruz. Bu sadece siyasal rejimin giderek otoriterleşmesi sonucu değil, kadın hakları ve cinsler arası eşitlik açısından da ciddi bir gerilemenin yarattığı bir sonuç. Bugün gelinen noktada kadın haklarındaki geri gidiş, Sünni İslam'ın kadın hakları konusundaki ataerkil erkek ayrıcalıklarını pekiştiren taleplerinin,

devleti yönetenlerce de benimsenmesiyle birlikte daha da katmerleniyor. Kadın haklarında yaşanan geri gidiş, giderek bir laiklik ve demokrasi krizine dönüşüyor; sadece siyasal toplumun değil, devlet kurumlarının ve sivil toplumun da giderek dindarlaştırılmasıyla iç içe ilerliyor.

Bu temel saptamalar ışığında bir bakış açısı geliştirebilmek için, Türkiye'nin cinslerin eşit siyasal temsilinde başarıların ve eksiklerin, somut verilere dayanarak tartışılmasına gereksinmemiz var. Bu kitabın yazılma amacı da bu: Kadınların siyasal kararlara eşit katılımın önündeki engellerini daha yakından görmek ve bu konuda uygulanması önerilen evrensel politikaları gözden geçirerek adım atmayı teşvik etmek.

Türkiye'de bugün erkek egemen toplumsal-siyasal yapıların ve aktörlerin çok güçlü olması ve kadın haklarında geri gidişi zorlayarak kadın hakları karşıtı siyaseti güçlendirebilmeleri tesadüf değil. Bugünün egemen eril siyaset tarzının sürdürülebilirliği büyük ölçüde kadınların eksik siyasal temsilinin ve eksik katılımının sonucu. Kadınların eksik siyasal temsilinin kritik göstergeleri ana-akım siyasal partilerin, devlet yönetiminin, meslek örgütlerinin, üretim şirketlerinin ve yerel yönetimlerin, ağırlıklı olarak erkeklerce yönetilmesidir. Çünkü toplumu ilgilendiren kararlar sadece siyasal partilerde ve parlamentoda belirlenmiyor. Sivil, sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamda alınan kararlar kadınları ve erkekleri farklı etkiliyor; kadınlar bu kararlara daha az katılabildikleri için kendi gereksinmelerini karşılamaya yönelik kararları olumlu yönde etkileyemiyorlar. Bu durum cinsler arası mevcut eşitsizlikleri daha da artırıyor.

Kadınların Eşit Siyasal Katılımı Açısından Dünya ve Biz

1 Ocak 2023 itibariyle dünya parlamentolarındaki kadın oranı yüzde 26.5 oldu. Bir önceki yıl olan 2022'de seçim yapan 47 ülke parlamentosunda kadın oranı ortalaması ise yüzde 25.8 idi. Bu konudaki verilere baktığımızda dünyada kadınların siyasal temsil oranlarının yavaş ama düzenli olarak arttığını görüyoruz.[1] Ama bu oran elbette ortalama bir oran; birçok ülke bu orandan daha yüksek, başka birçok ülke ise çok daha düşük kadın temsil oranına sahip. Yani kadınlar ve erkeklerin siyasal temsili dünya ölçeğinde her coğrafyada eşit gelişmiyor; ya da istikrarlı biçimde eşitliğe yaklaşmıyor.

Dünyada, cinslerin toplumun temel kararlarına eşit katılımı olmadan demokrasi ve ekonomik refahın olmayacağını düşünen ülkeler bu alanda önemli başarılara imza atıyorlar. Bazı ülkeler de yerinde sayıyor, erkek egemen toplumsal yapıları dönüştürecek adımlar atamıyorlar ve kadın haklarını koruyacak bir siyasal mekanizma oluşturamıyorlar. Acaba Türkiye bu farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler içinde nerede duruyor ve nasıl bir gelecek planlıyor? Kitapta söz konusu soruya verilecek yanıtları kolaylaştıracak bilgilere ve dünya deneyimlerine yer vermek istiyorum. Bunu yapmaya başlarken önce farklı ülkelerin ve Türkiye'nin verilerine bakarak ilerleyelim.

1 Ocak 2023 itibariyle dünyada en yüksek kadın temsili oranına sahip ülkelerin yüzde oranları şöyle: Ruanda 61.3, Küba 53.4, Nikaragua 51.7, Meksika 50, Yeni Zelanda 50, Birleşik Arap Emirlikleri 50, İzlanda 47.6, Andorra 46.6, Güney Afrika 44.4.[2] Aynı dönemde dünya ülkelerinde devlet başkanı veya başbakanlarının da yüzde 22.7'si kadın oldu. Ama hâlâ 64 ülkede kadın temsili yüzde 30'un altında. Türkiye de bu ülkelerden biri.

2022'de dünyada 62 ülkede parlamentolar kadın başkan tarafından yönetiliyor. Avrupa'da ise parlamentoların yüzde 30'unun başkanı kadın. 2022 yılı seçimlerinde parlamento kadın başkanları açısından yeni ilkler yaşandı: Fransa'da hem meclis başkanı Yaël Braun-

Pivet hem de başbakan Élisabeth Borne seçilerek her ikisi birlikte kadın oldu. Brigitte Boccone-Pagès Monako meclis başkanı, Danijela Durović Montenegro parlamento başkanı, Urška Klakočar Zupančič Slovenya parlamento başkanı olarak seçildiler. Öte yandan Asya ve Ortadoğu ülkelerindeki parlamentolarda bugüne kadar seçilmiş ya da atanmış hiç kadın başkan olmadı.

2022 yılında seçim yapan ülkeler içinde kadın temsilci oranını en çok artıran Avustralya oldu ve parlamentosuna seçilmiş kadın oranı yüzde 56.6'ya yükseldi. Dünyada altı ülke de kadın temsil oranını yüzde 40-50 arasında kritik eşik üstüne çıkardı. Aynı tarih itibariyle dünyada 6 ülkenin en az yüzde 50 kadın temsilini başardığını gördük. 2022'de seçim yapılan ülkeler arasında parlamentoda kadın temsili açısından en başarılı 10 ülke sırasıyla şunlar: Kosta Rika, İsveç, Senegal, Danimarka, Slovenya, Sırbistan, Avustralya, Dominik Cumhuriyeti, Fransa, Portekiz. Bu ülkelerden Danimarka ve Dominik dışında diğer ülkelerin hepsinde seçim aday listelerinde cinsiyet kotası uygulanıyor.

Kadınların siyasal temsiline coğrafi bölgeler itibariyle baktığımızda değişen siyasal dinamiklerin ve demokrasi mücadelelerinin sonuçlarını daha yakından görüyoruz. Örneğin demokrasi için güçlü kitlesel mücadelelerin coğrafyası olan Amerika kıtası ülkelerinde parlamentolardaki kadın oranı ortalaması yüzde 34.7'ye yükseldi. Bu oranla Amerika kıtası yine dünyada eşit temsilde en ileri bölge oldu. Bu gelişmede en önemli etkenlerden biri, Latin Amerika'da çevre duyarlılığı ve cinsiyet eşitliği politikalarının güçlenmesi anlamına gelen Pembe Dalga hareketinin sol politikacıları güçlendirmesiydi. Bu gelişmede Arjantin, Bolivya, Şili, Honduras, Meksika ve Peru başı çekti. Pembe Dalga, siyasal temsilde cinsiyet eşitliğini de savunan ve uygulayan bir siyasal hareket oldu.

Yeni Zelanda ise eşitlik politikaları geliştirmekte önemli bir deneyimi genç feminist başkanı Jacinda Ardern ile yaşadı. Ardern döneminde parlamentoda kadın, yerli halk (Maori) ve LGBTİQ+ temsilci sayıları önemli ölçüde arttı. Ardern'den sonra başkanlığa seçilen erkek başkan Chris Hipkins ile 2022 yılında ilk defa parlamentodaki kadın milletvekillerinin sayısı çoğunluğa ulaştı. Yeni Zelanda, parlamento-

sunda en az yüzde 50 kadın temsili bulunan 6 ülke arasında yer aldı. Bakanlar Kurulunda da kadın ve erkek bakan sayısı eşit hale geldi.[3]

Avrupa'da ise son yıllar hem kadın hakları kazanımlarının sıkı sıkıya korunduğu hem de ciddi ters gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Ukrayna-Rusya savaşı Avrupa'yı İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük güvenlik kriziyle baş başa bıraktı. Avrupa'nın yükselmekte olan kadın liderlere önemli bir gerileme getirdi bu durum. Finlandiya'nın feminist başbakanı Sanna Marin istifa etti. İsveç'in feminist başbakanı ve feminist dış politika stratejisinin kurucusu Magdalena Andersson seçimleri az farkla kaybetti ve koltuğunu muhafazakâr parti lideri, NATO'ya girme yanlısı Ulf Kristersson'a bırakarak görevinden ayrıldı. Böylece İsveç'in uzun yıllardır süren askeri ittifakların dışında kalma politikası sona erdi. Her iki ülke de NATO'ya girme kararı aldı. Almanya'nın feminist savunma bakanı Christine Lambrecht, Ukrayna ile ilgili askeri politikalarının aldığı eleştiri yüzünden istifa etmek zorunda kaldı ve Almanya Leopar tanklarını Ukrayna'ya göndermeye başladı.

Fransa, Macaristan, İsveç ve İtalya'da sağ partiler seçimleri kazanarak iktidara geldiler. Aşırı sağcı İtalya'nın Kardeşleri Partisi (Brothers of Italy) lideri, İtalya'nın ilk kadın başbakanı Giorgia Meloni Avrupa'nın da ilk aşırı sağcı başbakanı oldu. İtalya'da 2022 seçimlerinde kadınların siyasal temsil oranı, 2018 seçimlerine göre Temsilciler Meclisi'nde yüzde 36'dan yüzde 32'ye ve Senato'da da yüzde 35'ten yüzde 34.5'e düştü. Bölgesel olarak, Avrupa parlamento seçimlerinde kadın temsilci oranı yüzde 31'e ulaştı ve Avrupa, Amerika kıtası ülkelerinin başarısının ardından, bölgesel olarak ikinciliğe yükseldi. Kuzey Avrupa ülkelerinde kadınların siyasal temsili ise eşitliğe en yakın ülkeler olarak ortalama yüzde 45.7 oranına yükseldi. Avrupa'da son seçimlerde en az yüzde 40 kadın temsil oranı sağlayan üç ülke ise İsveç (yüzde 46), Danimarka (yüzde 43.6) ve Slovenya (yüzde 40) oldu.

Avrupa ülkeleri içinde Slovenya son seçimlerde kadın temsil oranını alt mecliste +15.6 puan artırarak dikkat çeken önemli bir gelişme sağladı. Malta ise son seçimlerle birlikte kadın temsil oranını +13 puan artırarak başarılılar listesine katıldı. Malta 2022 parlamento seçimlerinde cinsiyet kotası uygulamaya başlayana kadar, uzun yıllar

eşit temsilde Avrupa Birliği ülkeleri içinde en son sıradaydı. Malta'nın kadınların eşit temsili gerçekleştirmek için uyguladığı cinsiyet kotası ilginç kurallar içeriyor. Seçim sonuçlarına göre her bir cinsin en az yüzde 40 sandalye sayısına ulaşması gerekiyor. Bu orana ulaşılamamışsa, bu orana ulaşana kadar, Seçim Komisyonu listede daha sonraki sırada en çok oy alan ve seçilememiş sayılan kadın adayları seçilmiş olarak kabul ediyor. Her parti bu yolla en fazla 6 vekil daha kazanabiliyor. Kota ile belirlenebilecek vekil sayısı 12'yi geçemiyor. 2022 seçimlerinde bu sayede kadın temsil oranı yüzde 28 oldu.

Bu örnekler bize kadınların eşit siyasal katılımını sağlamayı amaçlayan özel hukuki-siyasal düzenlemelerin ne kadar önemli, gerekli ve amaca ulaşmayı sağlayan düzenlemeler olduğunu gösteriyor. 2000'li yıllardan bu yana dünya parlamentolarında kadınların siyasal temsilini yükselten ülke deneyimlerine baktığımızda seçimlerde uygulanan cinsiyet kotası politikasının en önemli etki olduğunu görüyoruz. Bu ülkeler içinde kota uygulayanlarda kadın temsil oranı yüzde ortalama 30.9, uygulamayan ülkelerde ise yüzde 21.2 oldu.

Seçim sistemleri de kadınların siyasal temsilini belli oranlarda etkilemeye devam diyor. Dünyada seçimlerde oranlı temsil sitemi uygulayan ülkelerde kadın temsil ortalaması yüzde 29, çoğunluk sistemi uygulayanlarda yüzde 22.4 oldu.

1995-2023 yılları arasında dünyada kadınların eşit siyasal temsili açısından coğrafi, bölgelerin gelişimlerine bakarsak:

- Dünya ortalaması yüzde 11.2'den yüzde 26.5'e yükselmiş; 15.2 puan artış olmuş.
- Amerika kıtasında yüzde 12.7'den yüzde 34.9'a yükselmiş; 22.2 puan artış olmuş.
- Avrupa'da yüzde 13.2'den yüzde 31'e yükselmiş; 17.8 puan artış.
- Asya'da yüzde 13.2'den yüzde 21'e yükselmiş; 7.8 puan artış.
- Ortadoğu'da yüzde 4.3'ten yüzde 16.3'e yükselmiş; 12 puan artış.
- Türkiye'de yüzde 2.4'ten yüzde 17.3'e yükselmiş; 14.9 puan artış olmuş. 2023 Genel Seçimleri'nde bu oran ancak yüzde 20'ye çıktı.

Dünyada yerel yönetimler artık kadın ağırlıklı olmaya başladı, ama Türkiye'de yerel siyaset, ulusal siyasetten daha fazla erkek egemen:

- Dünyada mevcut yerel yönetimlerin karar organlarına seçilmiş 6.02 milyon yöneticinin 2.18 milyonu, yani yüzde 36'sı kadın.
- Dünyada sadece 20 ülkede yerel karar organlarında yüzde 40'ın üstünde kadın var. 28 ülkede ise bu oran yüzde 30-40 arasında.
- Türkiye'de Belediye Başkanları içinde kadın oranı yüzde 3, belediye meclisleri üyelerinin ise ancak yüzde 11'i kadın (Sancar 2022).

Türkiye'de 2023 Genel Seçimleri'nde Kadınlar: Kadın Hakları Başka Bahara mı Kaldı?

Türkiye'nin dünya demokrasi ve eşitlik standartlarının neresinde olduğunu göstermek için birkaç veri paylaşalım:

- Siyasal kararlara katılımda cinsiyet eşitliği açısından, IPU verilerine göre, 2023 yılı itibariyle, 186 ülke parlamentosu içinde Türkiye olarak 132. sıradayız.[4]
- TBMM'de 2018 seçimleri sonucu kadın temsilci oranı yüzde 17.4'tü. 2023 Genel Seçimleri sonucuna göre bu oran yüzde 20 oldu.
- 2019 Yerel Seçimleri sonrasında kadın belediye başkanı oranı yüzde 3, belediye meclislerinde kadın temsilci oranı yüzde 11 oldu.
- Seçimlerde cinsiyet kotası uygulamayı taahhüt eden siyasal partilerde kota oranları: HDP yüzde 50, CHP yüzde 33, İYİ Parti yüzde 25 (Sancar ve diğ. 2021a).

► Kadınların eşit siyasal temsili ne durumda?

Son üç genel seçimde TBMM'de grubu bulunan siyasal partilerin aday listelerinde yer alarak seçilen kadın vekil sayılarına ve oranlarına bakarsak (Tablo 1) çarpıcı sonuçlar görüyoruz:

- Kürt siyasetinin parlamentoda temsilcisi olan Halkların Demokratik Partisi (HDP; seçimlerde Yeşil Sol Parti [YSP] oldu) aday listelerine yüzde 50 cinsiyet kotası uygulayarak kadın vekil oranını yüzde 40'tan yüzde 49'a çıkardı.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) cinsiyet kotası uygulamadığı halde, parlamentoda grubu bulunan partiler içinde, yüzde 18.7 oranıyla, ikinci en çok kadın vekil çıkaran parti oldu.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Tüzüğünde yüzde 33 cinsiyet kotası olduğu halde, seçilen kadın vekil oranı (Millet İttifakının diğer partilerinden seçilen kadın vekiller dahil) ancak yüzde 17 olabildi.

Tablo 1

Partiler	1 Kasım 2015 genel seçimi kadın vekil		2018 genel seçim kadın vekil		2023 genel seçim kadın vekil	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
HDP (Yeşil Sol P.)	32	40	26	40	30	49
AKP	41	15.8	53	18.3	50	18.7
CHP	21	15.9	18	12.7	30	17
İYİP	—	—	3	7.1	6	13.7
MHP	4	5		10	4	8
TİP	–	—	—	—	1	25
TOPLAM	81	14.9	104	17.3	121	20

Kaynak: Sancar 2018a ve 2020a. 2023 verileri seçim sonuçlarına göre tarafımızca hesaplanmıştır.

- İYİ Parti ise, Tüzüğünde yüzde 25 cinsiyet kotası olmasına rağmen sadece 6 kadın vekil çıkartarak yüzde 13.7 oranında kaldı.

Bu durum cinslerin eşit katılımı açısından evrensel standartları ve politikaları uygulayarak kadın adayları listesine katan HDP dışında, ana-akım siyasal partilerin "erkek egemen siyasi yapıları"nın hiç değişmediğini gösterdi.

► Siyasal parti yönetimlerinde kadınlar ne kadar yer alabiliyor?

TBMM'de grubu olan siyasi partilerin parti yönetimlerindeki kadın sayıları ve oranlarına, 2018 genel seçim dönemi ve 2023 genel seçim dönemi sonrasında elde edilmiş sayıları dikkate alarak baktığımızda şöyle bir sonuç görüyoruz:[5]

- HDP Merkez Yönetim Kurulu'nda (MYK) yer alan 29 kişinin 12'si kadın (yüzde 41); Parti Meclisi'nde (PM) yer alan 100 kişinin 45'i kadın (yüzde 45),
- AKP MYK'da yer alan 27 kişinin 6'sı kadın (yüzde 22); Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nda (MKYK) yer alan 76 kişinin 20'si kadın (yüzde 26),
- CHP MYK'da yer alan 15 kişinin 5'i kadın (yüzde 33), PM'de yer alan 60 kişinin 20'si kadın (yüzde 33),
- İYİ Parti'nin Başkanlık Divanı'nda yer alan 19 kişinin 5'i kadın (yüzde 26).

2018 genel seçim dönemi ve 2023 genel seçim dönemi sonrasında TBMM'de grubu bulunan siyasal partilerin merkezi yönetimlerinde yer alan kadın sayılarına ve oranlarına baktığımızda (Tablo 2) şunları görüyoruz:

- Parti yönetiminde de cinsiyet kotası uygulayan HDP yine cinsiyet eşitliğine en yakın parti özelliğini korumuş ama kadın oranı yüzde 48'den yüzde 45'e düşmüş.
- AKP, atamayla oluşturduğu parti yönetimlerinde yer verdiği kadın oranını değiştirmemiş ve aynı tutmuş.
- CHP, parti üst yönetimine atadığı, önceki dönemde AKP'nin gerisinde kalan kadın sayısını ve oranını, cinsiyet kotası oranı olan yüzde 33'e çıkartmış.[6]
- İYİ Parti de parti yönetimine atadığı kadın oranını yüzde 25 cinsiyet kotası oranına yükseltmiş.

Bu verilere göre TBMM'de grubu olan siyasal partilerin, HDP hariç, atama yoluyla oluşturduğu parti merkez yöneticilerinin arasında, eşit oranda kadın yöneticiye yer vermeyi düşünmediklerini görüyoruz.

Siyasal partilerin il ve ilçe yönetimlerinde kadın oranı ise yüzde 2.8 (TEPAV 2016). Bu durum bize siyasal partilerin, parti merkezlerinde atama yoluyla yerleştirdikleri kadınları, parti yerel teşkilatları söz konusu olduğunda yapmadıklarını gösteriyor. Parti merkezlerinde görünür yerlere atanan kadınlar, yerel parti teşkilatlarına doğru gidildikçe gözden kayboluyorlar ve yerel siyaset çok daha koyu bir erkek egemen siyasi yapıya dönüşüyor.

Tablo 2

Partiler	24 Haziran 2018 genel seçim dönemi parti yönetiminde kadın oranı (%)	28 Haziran 2023 genel seçim dönemi parti yönetiminde kadın oranı (%)
HDP	48	45
AKP	22	22
CHP	18	33
İYİP	23	26

2023 Genel Seçim listelerinde kadınlar ne kadar yer alabildi?[7]

14 Mayıs 2023 tarihinde, cumhurbaşkanı seçimleriyle birlikte yapılan parlamento seçimlerinde siyasal partilerin seçim aday listelerindeki adaylara cinsiyet eşitliği açısından bakarsak şunları görüyoruz:

- Parti listelerinde seçilebilir yerin hemen altında yer verilen kadın aday sayısının çokluğu dikkat çekiyor. Bu durumda olan kadın adaylar AKP'de 15, Yeşil Sol Parti'de 13, CHP'de 11, İYİ Parti'de 7, MHP'de 6, TİP'te 3 ilde görüldü. Bu strateji partilerin seçilme riski olan sınır seçmen bölgelerinde kadın adayları koyarak, seçilebilmek için en yoğun emek sarf etmelerinin onlardan beklendiğini gösteriyor.[8]
- Türkiye'de hâlâ 33 ilden kadın vekil seçilememiş. Cumhuriyet tarihi boyunca kadın vekil çıkarmamış olan 20 ilden 18'inde, bu seçimlerde de kadın vekil yok, seçilmemiş. MHP'nin 40, AKP'nin 34, İYİ Parti'nin 22, CHP'nin 21 ilde kadın adayı yok.
  - Partilerin milletvekili aday listelerinde kadın oranı:

  HDP-Yeşil Sol Parti yüzde 43.5
  TİP yüzde 42
  AKP yüzde 18.7
  MHP yüzde 15
- Aday listelerinde birinci sırada en çok ve en az sayıda kadın vekil adayına yer vermiş olan partiler:

  En çok TİP yüzde 47
  En çok HDP-Yeşil Sol Parti yüzde 39
  En az AKP yüzde 4
  En az MHP yüzde 8.
- Listelerde seçilebilir yerlerde yer alan kadın oranı en yüksek ve en düşük olan partiler.

  En yüksek HDP-Yeşil Sol Parti yüzde 41.5
  En yüksek AKP yüzde 19
  En yüksek CHP yüzde 18
  En düşük İYİP yüzde 11
  En düşük MHP yüzde 4
- Listelerde seçilemeyecek yerden en fazla kadın aday gösteren partiler[9]:

  İYİP listesinde kadın sayısı 150, seçilebilir yerde 5 kadın aday var.
  MHP listesinde 91 kadın aday var, seçilebilir yere kadın aday 2.
  CHP listesinde 153 kadın var, seçilebilir yerde 26 kadın aday var.

Bu veriler Türkiye'de ulusal ve yerel düzeyde ve siyasal parti yönetimlerinde kadınların siyasal katılımının, dünya ortalamalarının ne kadar gerisinde kaldığını gösteriyor. Türkiye'nin hâlâ erkeklerce yönetilen "erkek egemen bir toplum" ve bu açıdan baktığımızda "demokratik ülkeler liginden düşmekte olan bir ülke olduğu"nu da görüyoruz.

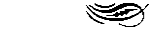
Diğer yandan bugünlerde gündemde olan "Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılı" tartışmaları içinde cinsler arası eşitliğin de yeterince yer almadığına şahit oluyoruz. Türkiye'nin kadınlara yönelik erkek şiddetini önlemeye yönelik en önemli hukuki düzenleme olan İstanbul Sözleşmesi'nden cumhurbaşkanı imzasıyla çıkılabilmesi bu durumun bir göstergesi.

Kısaca söylemek gerekirse, Türkiye'de siyaset hâlâ erkeklerin prestij ve güç devşirme alanı; hâlâ siyaset çok fazla fırsat ve rant dağıtan bir iktidar mekanizması olmaya devam ediyor; bu yapı, erkek egemen yapıyla birlikte var oluyor ve şekilleniyor. Siyaset geniş ve kapsamlı çıkar örgütlerinin adeta bir rekabet ve savaş alanı. Bu ortamda farklı toplum kesimlerinin siyasette temsili bu örgütlü çıkar gruplarıyla bağlantılı olmayı gerektiriyor. Bu durum, siyasetin mantığı gereği olağan kabul edilebilir. Mevcut ana-akım siyasal partilerin, farklı siyasal güç ve çıkar gruplarına yaslanıyor oluşu, mevcut anayasal sistem içinde kaçınılmaz ve hatta normal. Bu sistemin yarattığı güç ilişkileri, hangi parti olursa olsun, erkeklerin denetiminde ve bu mekanizma içinde kadınlar yer alamıyor. Türkiye'de hâlâ üstün erkeklik mitine yaygın olarak inanan önemli bir nüfus var ve bu insanlar ana-akım siyasal partilerde baş aktör konumundalar. Burada kısaca işaret ettiğimiz gibi, Türkiye'de, bir siyasal rejim olarak demokrasinin en önemli şartlarından biri olan cinslerin her alandaki kararlara eşit katılımı henüz ve hâlâ sağlanamamış durumda.

Türkiye'de seçimle oluşan yerel yönetimlerin karar organlarında kadın oranının, ulusal siyasetteki kadın oranından çok daha düşük olması, merkez ve yerel siyaset arasında çok ciddi bir cinsiyet asimetrisi olduğunu gösteriyor. Türkiye ile ilgili siyasal kararlara katılımda cinsiyet eşitliği açısından HDP'nin[10] kadın milletvekillerini ve siyasal parti yönetimlerinde ulaştığı kadın oranlarını dışarıda tuttu-

ğumuzda, neredeyse kadınların görünmez hale geldiğini görüyoruz. Seçimlerde, Tüzüğünde yazılı yüzde 33 cinsiyet kotası olduğu halde uygulamayan CHP, kadınların TBMM'de siyasal temsili açısından, kota uygulamayan AKP'nin bile gerisinde kalıyor. Gerek genel ve yerel seçim aday listelerinde, gerekse parti yönetimleri seçimlerinde hem cinsiyet kotası hem de eşbaşkanlık tekniği uygulayan HDP, kadınların siyasal temsilinde cinsiyet eşitliği açısından önemli bir başarı kazanmış görünüyor. Bunun nedeni, HDP'nin toplumsal cinsiyet eşitliği için uygulanması önerilen uluslararası norm, strateji ve politikaların çoğunu benimseyip uygulaması. Ama HDP de, diğer partiler tarafından örnek alınıp rekabet edilen bir parti durumunda değil. HDP'nin siyasal temsilce cinsiyet eşitliği konusunda ulaştığı nokta diğer partileri çok da etkilemiyor.

Kadınların Eşit Siyasal Katılım Hakları Neden Önemli?

Kavramları Tanımlamak

Kadınların eşit siyasal katılım hakkının farklı boyutlarını ve içeriğini anlamak için kullandığımız temel kavramları burada kısaca tanımlamakta yarar var. Temel olguları tanımlamak için bazen kadın-erkek eşitliği, bazen de toplumsal cinsiyet eşitliği kavramlarını kullanıyoruz. *Kadın-erkek eşitliği*'nden bahsettiğimizde daha çok formel, sayısal veya yasal eşitlikten bahsediyoruz demektir. *Toplumsal cinsiyet eşitliği* dediğimizde ise cinsiyetçi ayrımcılıkla şekillenmiş, erkek egemen kurumlar, değerler ve pratiklerle cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerince şekillenmiş kadınlık, erkeklik hakkında konuşuyoruz demektir. *Cinsler arası eşitlik* kavramını ise her iki anlamı da kapsayan genel bir ifade olarak ele alıyorum.

Cinsler arası eşitliği gerçekleştirmeyi amaçlayan kadın hakları koruma siyaseti, ya da *kadın hakları siyaseti*'nden, ilerleyen bölümlerde bahsedeceğim. Kadın hakları siyaseti ile eşit siyasal katılımın ilişkisini de orada ele alacağım. Kadın haklarını koruma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada cinslerin eşit siyasal temsilini ve eşit katılımını en önemli kurucu unsurlardan biri olarak ele alıyorum. Bu nedenle bu kitap, öncelikle kadınların eşit siyasal katılımı ve temsili hakkındadır. Çünkü kadınların siyasal kararlara eşit erişimi olmadan kadın haklarını koruyucu politikaların geliştirilmesi de mümkün olmuyor; olsa bile kalıcı ve istikrarlı olmuyor. Eşitsizliği yaşayanların eşit temsilini sağlamak eşitsizlikleri çözmede en stratejik ilk adım.

Kitap boyunca *erkek egemen toplum, eril tahakküm, ataerkillik* ya da *patriyarka* kavramlarını kullanıyorum. Bu kavramlarım hepsi-

ni, aşağı yukarı, eşanlamlı kullanıyorum. Bu kavramların içeriğini nasıl kullandığımı erkek egemen toplumları tanımladığım bölümde açıklıyorum. Şimdi konuya *cinsler arası eşitlik* kavramının içeriğini tanımlayarak başlayalım.

► Cinsiyet: Biyolojik mi, toplumsal mı?

İnsanların kadınlar ve erkekler olarak farklı biyolojik cinsiyetlerle doğduklarını biliyoruz. Ama burada bizim "biyolojik" diye nitelediğimiz cinsiyet, ana karnından itibaren sosyal değerlerle, kültürel pratiklerle şekillenen bir toplumsal inşa aslında; yani bilimsel olarak sabit, zaman ve topluma göre değişmeyen bir şey değil. Kırsal tarım toplumunda yaşayan kadın ve erkek ile modern sanayi toplumunun metropol bir kentinde doğmuş büyümüş kadın ve erkek, cinsiyet özellikleri açısından birbirine benzemiyor; cinsiyet değerleri, cinsellik anlayışları, doğurganlık pratikleri birbirinden farklı. Bu nedenle insanların sosyalleşme süreçlerinde, cinsiyete ve cinselliğe ilişkin kültürel değerlerle yoğrulmuş olan "cinsiyet"lerinden bahsettiğimizde ne demek istediğimizi daha net bir çerçevede tartışmamız gerekiyor.

"Cinsiyet"in biyolojik olarak neyi gösterdiğini bilimsel olarak tanımlamak çok zor. Örneğin kadınların zayıf ve duygusal, erkeklerin güçlü ve şiddet kullanmaya eğilimli oldukları biyolojik mi, yoksa kültürel olarak cinslere atfettiğimiz bir özellik mi olduğundan ne kadar eminiz? Elbette farklı cinsiyetleri belirleyen cinsiyet hormonları var. Cinsiyet hormonlarında birtakım özellikler bularak bu konuda iddiada bulunanlar da var. Örneğin erkeklik hormonu olan testosteronun koruma içgüdüsü yaratarak şiddet kullanmaya yatkınlık yarattığı, kadınlık hormonu olan östrojenin duygusal eğilimleri güçlendirdiği söyleniyor. Ama bu iddiaları bilimsel olarak ispatlama çabaları çok ikna edici değil ve dahası, bazı bilimsel kanıtlar bulunsa bile, öne sürülen her kanıt, varoluşundan başlayarak aslında çoktan sosyal ve kültürel pratiklerle yoğrulmuş olan "biyolojik olanın kültürel olanın etkisinden nasıl soyutlanabileceği"ni bize göstermiyor. Yani *biyolojik olan* ile *toplumsal olanı* ayırmak zor. İşte bu nedenle cinsiyetle ilgili kavramları tanımlarken biyolojik ile sosyal-kültürel olan arasındaki ayrımın modernist bir ideolojik bakış açısından kaynak-

landığını akılda tutmak gerekiyor.

Burada kısaca belirttiğim nedenlerle "cinsiyet" kavramı yerine aslında "toplumsal cinsiyet" kavramını kullanmamız gerekiyor. Çünkü toplumsal cinsiyet dediğimizde bedenimizin cinsiyet açısından taşıdığı biyolojik özelliklerin ötesinde bir şeyden bahsediyoruz. Toplumsal cinsiyet bir toplumda, belli bir zamanda ve belli bir toplum kesiminde kadın ya da erkek olmanın ne anlama geldiğiyle ilgilidir. Diğer bir deyişle, kadınlardan ve erkeklerden, aile, toplum ve iş yaşamında beklenen davranışlar, duygular, sorumluluklar, ahlaki kabuller toplumsal cinsiyeti oluşturur. Bunlar birçok toplumda kadınlara ve erkeklere göre farklılaşır ve bugün içinde yaşadığımız modern patriyarkal toplumlarda toplumsal cinsiyet, erkeklerin önceliği, ayrıcalıklığı ve üstünlüğüne göre şekillenmiştir.

Aslında genel anlamda insanlar kadın ve erkek olarak, biyolojik açıdan birçok yönleriyle birbirine benzer; örneğin kan dolaşım sistemleri, beslenme ve boşaltım organlarının işleyişinin ya da insan hücre yapısının cinsiyeti yoktur. Biyolojik cinsiyet özelliklerini şekillendiren hormonlar da her insanın cinsel yönelimine, yaşına ya da bedensel özelliklerine göre farklılaşır. Cinsel yönelim açısından var oluşun iki kutuplu olarak, kadın ve erkek diye tanımlamasının çok ötesinde ve çok çeşitli biyolojik cinsel yapıları içerdiğini biliyoruz. Diğer yandan hormonal yapının yaşa, coğrafyaya, hatta şişman ya da zayıf olmaya göre bile değiştiğini de biliyoruz. Aslında biyolojik açıdan cinsel yapımız bize sosyal yaşam değerleri, tarzları, öncelikleri ve yasaklarına ilişkin bir zorunluluk empoze etmiyor; tersine toplumsal ilişkiler cinsel biyolojimize bu tür anlamlandırmalar yapıyor. Unutmayalım ki biyoloji, içinde yaşadığımız toplumsal cinsiyete dayalı iktidar pratiği olmadan kendi başına anlam üretmez, yani "konuşmaz". Bizim de içinde yaşadığımız modern patriyarkal toplumlarda kadınların ve erkeklerin birbirinden farklı, hatta çoğu zaman zıt ve değişmez özellikleri olduğuna inanılıyor. Kadınların duygusal, kırılgan ve güçsüz; erkeklerin ise çatışmacı, rasyonel, duygularını denetleyebilen, mücadeleci ve güçlü olduğu kabul ediliyor. Cinslere atfedilen bu özelliklerin onların biyolojik cinsiyetlerinden kaynaklandığını söyleyen ideolojik önermeleri doğru kabul eden büyük bir

kesim var. Oysa ki bu kadar farklılık ve çeşitlilik gösteren biyolojik özelliklerimizin bize hangi toplumsal davranışları empoze ettiğini nereden biliyoruz ve bizi hangi insani kapasite, beceri, duyarlılık ya da davranışlara yönlendirdiğinden nasıl bu kadar eminiz?

Burada açıkça belirtmek gerekir ki toplumsal cinsiyetimizle ilgili temel kavramlar yansız ve tarafsız değil; her biri bir cinsin üstünlüğünü, diğerinin önemsiz ya da güçsüz olduğunu meşrulaştırarak toplumda cinsiyetçi kurum ve pratikleri normalleştiriyorlar; bu tanımları itirazsız kabul etmemizi sağlıyorlar. Bu nedenle toplumsal konumlarımızı ve haklarımızı tanımlayan temel kavramları gözden geçirmeli ve cinsiyet eşitsizliklerini ne ölçüde meşrulaştırdıklarını sorgulamalıyız. İnsan, vatandaş, birey, güç, eşitlik, hak gibi kavramlar kadınları ve erkekleri ve farklı cinsel yönelimi olan bireyleri eşitleyerek ve eşdeğer olarak ele almazlar. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yok etmek için öncelikle bu kavramların dışlayıcı ve ayrım yaratıcı içeriklerini ve meşrulaştırdıkları toplumsal pratikleri görünür kılmamız gerekir.

Cinslerin farklı davranışlarına yol açan ve biyolojik yapılarınca belirlendiğine inanılan bu özellikler, aslında, insanların içine doğdukları toplumda egemen cinsiyet kalıp-yargılarına göre şekilleniyor ve doğumdan itibaren sosyalleşmeyle öğreniliyor. Bu gerçekliğe rağmen, toplumsal olarak cinslerin doğasında var olduğu tartışmasız kabul edilen ya da olması arzulanan veya olsun diye dayatılan bu cinsiyet özelliklerinin biyolojik yapıdan kaynaklandığını ve değişmez olduğunu söylemek ideolojik bir kabuldür. Aksi doğrultuda çok kanıt gösterildiği halde birçok insan cinsiyetin sadece biyolojik zorunluluklardan oluşan bir veri olduğunu düşünmeye alışmıştır; bu durum bir tür "sosyal ezber"dir.

Oysa ki biyolojik cinsiyet özelliklerinin hangi sosyal davranışları kaçınılmaz kıldığını bilmemiz kolayca yanıtlanacak bir soru değildir. Aslında insanlar cins özelliklerinden daha önce yaşları, bedensel kapasiteleri ve kişiliklerine göre farklılaşırlar. Ama toplumsal cinsiyet normları gereği kadınlar ve erkekler ekonomik, sosyal ve siyasal alanda kalıplaşmış ve cinslere göre farklı rol beklentileri, sorumluluklar, uyulması gereken ahlaki normlar, toplumsal ödüller, yasaklar

ve fırsatlarla karşılaşırlar. Bütün bu toplumsal şekillenmelerin insanların biyolojik cinsiyetleriyle doğrudan ilişkisi yoktur.

Toplumsal cinsiyet deyince ne anlamak gerektiğini örnekleyelim. Örneğin bir kadının çocuk doğurarak onu emzirmesi biyolojik cinsiyetinin gereğidir, ama bebeğin altını değiştirmesi ya da evi temizlemesi biyolojik cinsiyetle ilgili bir durum değildir. Örneğin eğitimdeki başarısızlıklar kız ve oğlan çocukları farklı etkiler. Bazı toplum kesimlerinde okulda başarısız olan kız çocuğu ev işi yapsın diye evde tutulur ya da evlendirilir; okulda başarısız olan oğlan çocuğu evlenmeden önce iş sahibi olsun diye çırak olarak meslek öğreneceği bir işe başlatılır. İkisinin kişisel beceri ve kapasite oluşturma açısından sonuçları farklıdır. Kız çocuğu sadece ev içinde ve yakın çevresinde bir yaşam deneyimi elde edebilir. Oğlan çocuğu, zor da olsa, toplumun içinde, her türlü deneyimi yaşayarak yetişkin olur ve yaşamla mücadele becerisi farklı gelişir. Kız ve erkek çocuklar böylece toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından farklı toplumsal güç konumlarına yönlendirilmiş olurlar. Bu farklılıkların biyolojik özelliklerle ilişkili olduğu düşünülür; oysa ki tamamen cinsiyete dayalı iktidar ilişkileriyle şekillenen aile, evlilik, piyasadaki patriyarkal yapı ve pratikler sonucu oluşmuşlardır.

O zaman şimdi şu soruyu sormamız gerekiyor: Farklı cinslerden farklı davranışlar, farklı sorumluluklar beklemek neden cinsler arasında eşitsizliklere neden olsun? Burada, yukarıda tanımladığımız toplumsal yapının temel şekillendiricisi olan *cinsiyetçilik* ya da *cinsiyete dayalı ayrımcılık* dediğimiz olgunun ne olduğunu anlamamız gerekiyor. Cinsiyetçilik, toplumsal yaşantımızda, sadece cinsiyetinden dolayı insanlara yapabilecekleri ve yapmak istedikleri şeyleri yasaklayan ya da tam tersine, yapmak istemedikleri şeyleri yapmaya zorlayan bir toplumsal ilişki ve eşitsizlik biçimidir. Toplumsal cinsiyetimizi eşitsiz kılan şey cinsiyet biyolojimiz değil, cinsiyetimiz nedeniyle ayrımcılıklara maruz kalmamızdır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık cinsler arasında basit sonuçları olan farklar yaratmaz; güç eşitsizlikleri, yapısal engeller ve aşılması zor duvarlar inşa eder. Cinsiyetçilik, insanlar arasında cinsiyetleri nedeniyle üstünlükler, ikincillikler, dışlanma, önemsizleştirme, marjinalleştirmeyle sonuçlanan ikti-

dar ve güç stratejileri yaratır. Eril ve erkek olana üstünlük, öncelik ve toplumsal fırsatlardan daha fazla yararlanma olanağı sunar. Cinsiyetçi ayrımcılık, öte yandan, dişil ve kadın olanı güçsüz ve duygusal olarak nitelendirerek ikincilleştirir, erkeklere bağımlı kılar, yaşam koşullarını fakirleştirir, topluma eşit vatandaş olarak katılımını engeller. Oysa ki temel insan hakları açısından en önemli şey bir insanın kimseye bağımlı ve muhtaç olmadan kendi yaşamını sürdürebilecek kaynaklara, bilgiye ve özgürlüğe sahip olabilmesidir.

Örneğin, bir kız çocuğunun gezgin, pilot, imam, astronot, subay ya da asker olması, cinsiyetine uygun bulunmadığı gerekçesiyle engellenir. Bir oğlan çocuğu da, aile geçindireceği gerekçesiyle, bir sanat dalına değil, para kazanacağı bir meslek seçmeye zorlanabilir. Bu cinsiyet temelli bir ayrımcılıktır. Örneğin, aynı ailede aynı koşullarda doğmuş kız ve oğlan çocuklar açısından şartların ve fırsatların eşit olduğunu düşünürüz. Ama gerçek çoğu zaman öyle değildir. Ailenin olanaklarına göre oğlan çocuk eğitim için daha uzakta ve daha kaliteli bir okula gönderilebilir. Kız çocuk ise güvenlik gerekçesiyle aile ile aynı kentte, mümkünse aynı mahalledeki mevcut okula, eğitim kalitesine bakılmadan gönderilebilir. Ailenin yaptığı şey aslında cinsiyetçi ayrımcılıktır. Bu cinsiyete dayalı ayrımcılıklar ve tercihler yaşam boyu kadın ve erkekler arasında eşitsizlikler yaratarak devam eder; zamanla aşılması zor güç eşitsizliklerine dönüşür. Kadınların kariyer becerileri erkeklerinkinden geri kalır, daha düşük statü ve ücret elde edebildikleri işlerde çalışmak zorunda kalırlar; giderek kendi bedenleri ve yaşamları üzerindeki kontrol ve karar verme hakkını kaybederler.

Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler haklara, fırsatlara, hizmetlere erişimde cinsler arasında eşitsizlikler yaratır. Cinslerin toplumsal kaynaklara ve fırsatlara eşitsiz erişimi, onların hukuken sahip oldukları hakları kullanabilmelerini etkiler ve sorumluluklarını eşitsiz hale getirir. Bedensel, coğrafi ve toplumsal hareket sınırları ve serbestliği açısından eşitsizlikler yaratır. Kız çocuklarının ve kadınların güvenlik ya da ahlaki değerler gereğince yalnız başlarına evlerinden uzak yerlere gitmelerine, yalnız ya da arkadaşlarıyla seyahat etmelerine, gece saatlerinde evin dışında olmalarına izin verilmez.

Kız çocukların oğlan çocuklar gibi serbestçe spor yaparak bedenlerini ve becerilerini geliştirmeleri gerekli görülmez. Gezginler erkektir; işlerini seyahat ederek yapanlar da çoğunlukla erkektir. Araba kullanan, ulaşım araçlarında seyahat edenler, kenti keşfetmek için dolaşan ve eğlenen insanların çoğunluğu da bu nedenle erkektir. Kadınlar ise çoğu zaman çok sınırlı bir coğrafi alanda ve genellikle gözetim altında hareket edebilirler. Bu eşitsizlikler genellikle kadınların erkeklere göre daha deneyimsiz kalmalarına, mali olarak güçsüzlüğe, bilgisizliğe itilmelerine ve toplumsal olarak destek görmemelerine yol açar. Bu da kadınların erkekler tarafından yönetilmelerine, yönlendirilmelerine, istismar edilmelerine kapı aralar. Söz konusu cinsiyete dayalı eşitsizlikler, kişisel gelişimden başlayarak aileyi, çocuk eğitimini, akraba ilişkilerini, vatandaşlık haklarına sahip çıkma bilincini, çalışma yaşamında ve siyasal hayatta vatandaşların eşit olmalarını engeller; kadınları erkekler karşısında eşitsiz ilişkilere mahkûm eder.

Örneğin, kadınlardan ev işleri ve çocuk bakımı sorumluluklarını üstlenmelerinin beklenmesi onların iş yaşamında, erkeklerle eşit rekabet koşullarında kariyerlerini geliştirmelerini engeller. Ama erkekler ev-içi sorumluluklardan uzak kalabildikleri için kariyerlerine yeterince zaman ayırabilirler. Kadınların ve kız çocuklarının eğitim ve iş yaşamındaki başarısızlıkları onların ilgi, yetenek veya zekâlarıyla ilişkilendirilir ama bu değerlendirme yapılırken kadınların ev ve bakım işleri sorumluluklarındaki ağır yükleri dikkate alınmaz. Örneğin, evlilik, kadınlar için akraba ve aile çevresinden uzaklaşmak, onların desteğinden mahrum kalmakla sonuçlanırken, erkekler için aileye bir kadın işgücü daha eklenmesi ve daha nitelikli ev-içi hizmet alabilmesi demektir. Kentsel yaşamda özel otomobiller genellikle erkekler tarafından kullanılır, kadınlar ise çoğunlukla toplu taşıma araçlarından yararlanır. En yüksek maliyetli ve büyük yatırımlar özel otomobillerin kullanılacağı otoyollara yapılır; ama bu tür yatırımların cinsler arasında toplumsal kaynaklardan eşit yararlanmayı nasıl engellediği düşünülmez. Ne büyüklükte ve gelişmişlik düzeyinde olursa olsun, her kentte en büyük spor yatırımları futbol stadyumlarına yapılır. Futbol stadyumlarını kullanan vatandaşların yüzde 99'u ise erkektir. Kadınların kullanabileceği spor tesislerine yapılan yatırım ise bu

alanla karşılaştırılamayacak düzeyde düşüktür.

Örneğin, ömür boyu topluma yararlı bir iş yaparak çalışan insanlar ihtiyaç anlarında toplum tarafından desteklensinler diye sosyal güvenlik – sosyal sigorta politikaları geliştirilmiştir. Her meslek açısından sosyal güvence mümkündür ama ev işleri yapan ev kadınlarının ve çocuk yetiştiren annelerin yaptığı iş bir meslek olarak görülmediği için sosyal sigorta kapsamı dışında tutulur. Kadın ve kız çocukları, cinsiyetçi ayrımcılıklar nedeniyle karşılaşacakları toplumsal baskıyla yüzleşmekten çekinerek birçok konuda girişken olmazlar, öne çıkmazlar, bir konuma aday olup karar süreçlerine katılsalar bile suskun kalmayı tercih ederler, bu durum onların bilgisiz, ilgisiz ya da bilinçsiz olduğu şeklinde yorumlanabilir.[1]

► Cinsler arası eşitlik: Aynılık mı farklılık mı?

İnsanlık tarihinde uygarlık dediğimiz evre insanların doğuştan eşit olduğu fikrinin ortaya çıkmasıyla ve yaygın olarak kabulüyle başlar. İnsanların dil, din, yaş, cinsiyet farkı gözetilmeksizin birbirine eşit olduğu fikri antik çağlardan beri var olmakla birlikte, yaygın hale gelebilmesi yakın tarihlerde gerçekleşmiştir. Bugün de insanların eşit olduğunu hem hukuki hem siyasi olarak kabul edip uygulamaya çalışan toplum ve devlet sayısı çok da fazla değildir.

İnsanların, sahip oldukları her tür farka rağmen, sadece insan oldukları için eşit olduğu düşüncesi çok yaygın kabul görmekle birlikte, içeriği ve kapsadığı anlamlar açısından ne olduğu çok az düşünülür. Her şeyden önce eşitlik, insanların temel özellikleri itibariyle birbirine benzemeleri kadar, birbirlerinden ayrıştıran çok fazla özelliğin de var olması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Eşitlik kavramı, insanları birbirinden ayrıştıran her türlü farka rağmen temel hak ve özgürlüklere sahip olma açısından eşit olmaları/eşit kabul edilmeleri anlamına gelir. Yani eşitlik deyince insanların biyolojik kapasitelerinin, fiziksel özelliklerinin, insani yeteneklerin eşitliğinden bahsetmiyoruz. Eşitlik, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde tanımlandığı şekliyle insanların sahip olması gereken *hak ve özgürlüklerin eşitliğidir.* Yani eşitlik deyince siyaset, hukuk, kültürün araçlarıyla inşa edilecek ve korunacak bir şeyden bahsediyoruz demektir.

Eşitlik deyince çoğu insan, insanların birbirinin aynısı olması, birbirine benzemesi gerektiğini düşünür. Oysa ki eşitlik, insanların birbirinin aynısı olması değildir; tersine, yaş, cinsiyet, bedensel kapasite, dil, din, kültür gibi farklılıklara rağmen, bireylerin toplumda eşit konum, güç ve fırsatlara erişim sağlayabilmeleridir eşitlik. Bu hak ve özgürlüklere dayanan eşitlik anlayışıdır ve ancak siyaset aracılığıyla inşa edildiğinde var olur.

Eşitliğin farklı boyutları, katmanları birbirinden ayrıştırılmalıdır. *Yasal eşitlik*'ten, yani *aynılık eşitliği*'nden bahsedebiliriz. Yasal eşitlik en temel eşitlik normudur. Yani yasaların insanlar arasındaki her türlü eşitliği, ayrım gözetmeksizin, hukuk yoluyla sağlaması ve garanti etmesidir. Yasal eşitlik hem hukukun sağlayacağı pasif bir statü, hem de ayrımcılıkların önlemesiyle inşa edeceği aktif bir durumdur.

Yasal eşitliğin (*de jure*) yanı sıra *fiili eşitlik* (*de facto*) de önemlidir. Fiili eşitlik, eşitlik normunun gerçek hayatta da uygulanır, talep edilir ve gerçekleşir olması gereğini vurgular. *Farklılık eşitliği* ise, aynılık eşitliğinin yanı sıra, günümüzde daha gerekli bir eşitlik normudur. Farklı cinsiyet ve cinsel yönelimde olan insanların farklı sorunları, talepleri, tercihleri olduğunu dikkate alma gereğini vurgular.

Fırsat eşitliği (*ex ante* eşitlik) cinsiyet farkı gözetmeksizin insanlara sadece eşit fırsatlardan yararlanma hakkı verir. Bunun sonucunda insanlar arasında eşitliğin sağlanıp sağlanmadığını sorgulamaz. *Sonuçlarda eşitlik* (*ex post* eşitlik) kavramı ise, eşitliği sağlamada fırsat eşitliğinin yeterli olmadığı durumlarda farklı bir bakış açısı getirir. Çünkü farklı cinsten olanlara bugün eşit fırsatlar sunulsa bile, uzun yıllarca eşitsiz koşullarda yaşamakla oluşmuş eşitsizlikler, örneğin erkek egemen kurumlar ve değerler, hemen eşit sonuçlar yaratamayabilir ve dönüşüm için farklı müdahaleler gerekebilir. Cinsiyet eşitsizliğinin geçmişten gelen birikimli, yapılanmış özellikleri dikkate alındığında, farklı cinslerin toplumda ulaştıkları konum ve statülere göre de eşitlenmeleri kolay değildir ve böyle durumlarda sonuçlarda eşitlik amacını güden bir anlayışa ihtiyaç vardır.

Eşitliği nasıl tanımlarsak tanımlayalım sonuçta farklı cinsten ve cinsel yönelimlerden olanları eşitsiz kılan adaletsizliği ortadan kaldırmak ve eşitsizliği yaratan koşulları dönüştürmek önemlidir. Bunun

için "dönüştürücü eşitlik" anlayışının önemini vurgulamak gerekir. Eşitsizlikleri dönüştürmek ve toplumsal sonuçları itibariyle insanları eşit kılmak için çoğu zaman ayrımcılık yaşayan kesimlere yönelik *tersine ayrımcılık* yapmak, yani diğer deyişle *olumlu ayrımcılık* uygulamayı gerektirir. Kadınların siyasal kararlara eşit katılımını sağlamak için uygulanan cinsiyet kotaları bunun tipik örneğidir.[2]

▶ Demokratik uygarlığın gelişimi için toplumsal cinsiyet eşitliği şarttır

Modernleşmenin temel bir kavramı olan eşitlik kavramının son iki yüzyıl içinde ne anlama geldiğine baktığımızda bunun farklı toplumsal sınıflara mensup insanlar arasında eşitliği tanımladığını görüyoruz. Örneğin insanların eşitliği deyince bir aristokrat-soylu ile burjuva tüccarın, ya da işçi ile patronun nasıl eşit olabileceği tartışılıyordu. Ama eşit olması gereken insan grupları çoğunlukla erkekti ve insanların eşitliği deyince, bundan kadın ve erkeklerin eşitliği anlaşılmıyordu. Yirminci yüzyıl boyunca, modern demokratik toplumların gelişim sürecinde kadınlar, eşit olması gereken insanlar içinde kadınların da açıkça tanımlanması gerektiğini söylediler. Bu nedenle kadınlar, en az yüz yıldır, dünyanın her köşesinde eşit haklara ve fırsatlara sahip olabilme mücadelesini sürdürüyorlar. Ama bugün, bütün bu mücadelelere rağmen dünyada kimin hangi güçlere ve fırsatlara sahip olacağını belirleyen iktidar mekanizmaları hâlâ çoğunlukla erkeklerin denetiminde ve bu konumlara kadınlar çok da eşit koşullarda erişemiyorlar.

Kadın hakları mücadelesinin modern zamanlarda takip edebildiğimiz tarihi on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar geri gidiyor. O tarihlerden bugüne yaşanan sanayileşme, sömürgeleşme, kentleşme diye tanımladığımız "modernleşme" dinamikleri, çoğunlukla erkeklerin yaşadığı, çalıştığı ve eğlendiği güç ve iktidar süreçlerinde belirlendi. Elbette bu yeni modern dünyada kadınlar da bir şekilde var olmaya çalıştılar. Ama sonuçta, kadınlar kendilerini, aile, evlilik, annelik görevleriyle yükümlü tutuldukları, modern özel ve mahrem yaşam alanlarına kapatılmış buldular. Erkeklerin var olduğu modern

kamusal dünyanın mekânlarına kadınların katılımı gerçekleşmedi ve modern kamusal alanlarda eşit var olma olanaklarına erişemediler; kadınlar eğitim ve söz hakkı elde etmek gibi fırsatlardan, erkeklere göre geride bırakılıp dışlandılar.

Erken modernitenin kadınları dışlayan ve erkekleri önceleyen bu yapısına kadınların tepkisi güçlü, yaygın ve sürekli oldu. Bu tepkiler kadınların eşit ücret, eşit eğitim ve eşit evlilik hakkı gibi temel yaşamsal hakları için mücadelelerini gerektirdi. Kadın hakları için sürdürülen mücadelelerin tarihi çok çeşitli ve farklı özellikler gösterse de, farklı toplumların farklı dönemlerinde, benzeşen deneyimlerin yaşandığını da gösteriyor. Bu deneyimler giderek evrensel ölçekte kadın hakları mücadelesine ve o da kadınların temel insan hakları ihlallerini önlemeye ve cinsler arası eşitliği sağlamaya yönelik evrensel siyasi kriterlerin gelişmesine yol açtı. Bugünden baktığımızda, bu mücadelelerin, kadınların evrensel insan hakları bildirgesi diyebileceğimiz uluslararası bir siyasi metin olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) ortaya çıkardığını görüyoruz (Alemdar ve Çetin 2021).

Bu süreçlerde kadınların eşit hak mücadelesi açısından en geç gelişen, en büyük dirençle karşılaşan ve hâlâ da ciddi eşitsizlikler barındıran konu kadınların siyasal karar süreçlerinde eşit var olma hakkı oldu. Kadınların eşit siyasal katılım hakkı talebinin yakın geçmişine baktığımızda, bunun modernleşmekte olan toplumların ulusal kalkınma ve modernleşme süreçlerinin kurucu bir parçası olmayı çoğu yerde başaramadığını görüyoruz. Ne zamanki uluslararası alanda güçlenen kadın hakları küresel hareketi ortaya çıktı, her ülkede kadın hakları mücadelesi güçlendi, gelişebildi.

Kadınların eşit siyasal temsil ve katılım hakkını somut ve küresel düzeyde dile getirip ortak adım atmayı başarmaları ve mücadele yol haritası oluşturabilmeleri, en erken olarak ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ortaya çıkan anti-otoriter eğilimler, bugün anladığımız anlamda demokrasinin temel ilkelerinin, kurumlarının ve pratiklerinin gelişmesini sağladı. Başta Avrupa ve ABD olmak üzere, savaşın yakıp yıktığı bütün coğrafyalarda, insan haklarına saygılı yeni bir demokrasi inşa etme ar-

zusu büyük güç kazandı. Bu süreç içinde elbette kadınlar da yer aldılar. Kadın-erkek eşitliği siyaseti de, 1960'lardan başlayarak, oluşmakta olan "yeni demokratik dünya"nın temel normları arasına girdi.

Dünyada Kadın Haklarının Gelişimi Neyi Sağladı?

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Avrupa'da faşizmin yenilmesi ve kuzey Atlantik siyaseti olarak tanımlayabileceğimiz liberal demokrasilerin gelişimi, kadın haklarının gelişimi açısından da önemli bir eşik oldu. 1950'lerden itibaren, Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte gelişen yeni siyasal düzenin ilke ve kuralları da oluşturulmaya başladı. Bunların içinde kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği de vardı.

Kadın hakları tanımları içinde en geç gelişen haklarından biri kadınların siyasal kararlara eşit katılım ve söz hakkı oldu. Kadınların eşit siyasal katılım hakkının uluslararası gelişim sürecinde önemli eşiklere baktığımızda bu konuda ilk uluslararası metnin 1952 tarihli "Kadının Siyasal Hakları Sözleşmesi" olduğunu görüyoruz (Sancar 2018a). Bu Sözleşme kadınların siyasal kararlara eşit katılım hakkının temel ilkelerini kısaca tanımlıyordu ama yaptırım gücü yoktu.

Bu alandaki sessiz ve başarısız uğraşlar, "1968 devrimleri" olarak tanımlanan, radikal değişim dönemi ertesine kadar, düşük düzeyde bir gelişim göstererek devam etti. 1968 radikal hareketlerinde yer alan kadınlar, siyasal örgütlerde erkeklerle birlikte yürütülen mücadelelerin içinde kadınlara eşit söz ve karar hakkı verilmediğini eleştirerek, erkeklerden bağımsız örgütlenmeyi ve mücadeleyi öyle sürdürmeyi seçtiler. Buradan yeni bir kadın hakları mücadelesi anlayışı, daha doğru ifadeyle, *feminist mücadele* ortaya çıktı ve yavaş yavaş bütün dünyaya yayıldı.

Kadınların bağımsız, sivil ve yatay örgütlenmeye dayalı yeni hak mücadelesi olarak yeni ideolojik ve politik hedeflerle ortaya çıkan feminist hareketler dünyaya yayılırken, zaman içinde, benzer mücadeleleri yürüten, uluslararası ve ulusötesi düzeyde kadınların arasındaki bağlar da güçlendi. 1980'li yıllara gelindiğinde küresel kadın hakları hareketi güçlü bir aktör olarak değişim süreçlerine damgasını

vurdu. Bu siyasi mücadelelerin önerdiği talepler ve çözümler Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında bir araya getirilerek şekillendirildi ve sahiplenildi. BM 1975 yılında, bütün üye ülkelerin dikkate alması gereken bir gündem olarak, 1975-85 dönemini "Dünya Kadın Onyılı" ilan etti ve yeni bir dönemin başlangıcına adım atılmış oldu.

Dünya kadın kongreleri döneminde (1975-95) dünyanın her bir milletinden kadın hakları savunucuları ve onların destekçisi erkekler bir araya gelerek yeni bir evrensel kadın hakları ve cinsiyet eşitliği anlayışı geliştirdiler ve bunu da Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) yazarak bütün devletlerin imzalamasıyla uygulamaya koydular.

Feministler CEDAW'a giden yolda, modern devletlerin erkek egemen devletler olduğunu ve erkek çıkarlarını, gerektiğinde kadınlara karşı koruyan bu kurumsal mekanizmanın bir dönüşüm-değişim geçirmesi gerektiğini söylüyorlardı. Bu anlayıştan 1975-95 arası yepyeni bir kadın hakları siyaseti doğdu. Bu dönemde hazırlanan CEDAW ve arkasından 1995 yılında yayınlanan Pekin Eylem Planı bu gelişimin siyasi çerçevesini çizdi. Bu temel çerçeve 2000-20 arası da somut, uygulamalı, izlemeli kurumsal yapılara, strateji ve politikalara, projelere dönüştü; evrensel, demokratik uygarlık normu olarak geniş kabul gördü. Bunun son noktası ise İstanbul Sözleşmesi oldu.

Yirminci yüzyılda, büyük yıkımlarla gelen savaşlar sonrasında ve özellikle de 1968 sonrasında, dünyayı saran büyük demokratikleşme dalgasının bir parçası olarak gelişen yeni kadın hakları anlayışının evrensel ilkeleri kayda geçirildi. Bu ilkeler CEDAW'da ve 1995 yılında Pekin'de toplanan IV. Dünya Kadın Konferansı'nda kaleme alınan ve kadın-erkek eşitliğinin ilk kapsamlı yol haritası olarak kabul edilen Pekin Eylem Planı'nda somut ifadesini budu.

1970'ler sonrası bu gelişmelerin siyasi aktörü ikinci dalga kadın hareketi ve özellikle de feministlerdi. Cinsler arası eşitliği sağlamak ve kadın haklarını korumak için oluşturulan yeni yol haritasını uygulama yükümlülüğünün kimde olduğu da bu uluslararası sözleşme ve eylem planlarında belirtiliyordu. Bu yol haritasını hayata geçirmekle yükümlü olan aktörler modern devletler ve en genel anlamda kamusal kurumlardı; siyasal toplumun ve siyaset kurumlarının cinsiyet

eşitsizliklerinin önlenmesine duyarlı kılınmasının ön şart olduğu da vurgulanıyordu.

1975 yılından bu yana kadın hakları siyasetinin önemli bir gelişim gösterebilmesinde iki anlayış temel alınmış ve kurucu norm olarak kabul edilmişti. Bunların ilki "Kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasından devlet sorumludur" anlayışıydı. O güne kadar cinsler arası eşitsizlikler, eski dönemlerden bugüne gelmiş köhne ve arkaik kültürel zihniyetlerin ve pratiklerin bir sonucu olarak görülüyor ve zamanla, kadınların modernleşmesiyle birlikte kendiliğinden ortadan kalkacak bir kötülük diye geçiştiriliyordu. Kadın hakları siyaseti, cinsiyet eşitsizliklerinin arkaik biçimleriyle değil, modern kapitalist toplumlarda yeniden şekillenmiş biçimleriyle karşı karşıya olduğumuzu söyledi. Cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasının ancak eşitlik adına yürütülecek bir siyasi mücadeleyle ve devletin hak ve eşitlik anlayışını dönüştürerek mümkün olduğunu, yani "modern erkek egemen devletin cinsiyetlendirilmesi" olarak tanımladıkları bir dönüşümle gerçekleşmesi gerektiğini vurguladılar. Modern devletin cinsiyetlendirilmesi demek, devletin vatandaşlarının cinsiyeti algılamadan, ayrım gözetmeksizin hizmet edeceği iddiasına karşı geliştirilmiş bir eleştiri ve yönetim stratejisi önerisiydi. Yani modern devletin vatandaşlarına hizmet ederken onların cinsiyetlerine göre davranmadığı, yani "devletin cinsiyetsiz olduğu iddiası"na karşı modern devletin erkek egemen olduğunu kabul ederek davranmak gerekiyor. Ayrıca bu erkek egemen yapıyı değiştirmek için devletin, bütün faaliyetlerinde kadın-erkek eşitliğini sağlamayı görev olarak kabul etmesi gerekiyor. Buna *devletin cinsiyetlendirilmesi*, diyoruz.

İkinci temel anlayış değişimi ise temel insan hakları kavramının kadınlarla ilişkilenmesi oldu. O güne kadar insan hakları kavramı, vatandaşların, egemen devlet karşısında dokunulmaması gereken kamusal yaşamıyla ilgiliydi. Bu hak tanımının bir cinsiyet duyarlılığı yoktu ve kadın ya da erkek olsun, bütün vatandaşların aynı haklara sahip olduğu varsayılıyordu. Feministler, vatandaşların *devlete karşı korunan temel insan hakları* siyasetinin kadınların, kadın olmaları nedeniyle özel alanda, evlilik ve aile ilişkileri içinde yaşadıkları hak ihlallerini kapsamadığını gösterdiler. Kadınların temel hakları devlet

tarafından ihlal edilebileceği kadar, hatta daha fazla, erkekler tarafından özel alanda, evde, ailede, evlilik içinde ihlal ediliyordu. Ama mevcut cinsiyet körü temel hakların korunması siyaseti aile ve evlilik ilişkilerine karışmıyor, sadece kamusal yaşamdaki, ekonomik ve siyasal alanlardaki hak ihlallerini dikkate alıyordu. Kadın hakları siyaseti, devlet tarafından korunması gereken insan hakları anlayışına *kadının insan hakları anlayışını* ekleyerek, kadınların özellikle evlilik, aile ilişkileri içinde ve sadece kadın oldukları için yaşadıkları her türlü hak ihlaline karşı, erkeklere karşı korunması gereğini kabul ettirmiş oldular. Bu süreçlerin sonunda, kadın hakları mücadelesinin oluşturduğu felsefi, siyasi ve hukuki eleştiri birikimlerinin yarattığı cinsler ve cinsiyetler arası eşitliği sağlamayı amaçlayan norm, strateji ve politikalar, bugün hâlâ yavaş ama istikrarlı bir yolda olsa da, gelişimini sürdürüyor.

Evrensellik, Yerellik: İnsan Hakları/Kadın Hakları

Kadınların karşılaştıkları temel insan hakları ihlallerini önlemek için neden kadınların yerel ya da ulusal örgütlenmeleri yetmedi de, uluslararası alanda çok güçlü bir siyasi mekanizma oluşturmaları gerekti? Neden kadınlar kendi ülkeleri ve devletlerine kadın hakları ihlallerini önleyici politikaları uygulatamadılar da, bu konuda uluslararası alandan destek almak zorunda kaldılar? Bu sorulara yanıt bulmak için kadınların da temel insan haklarını koruma hukuku ve siyaseti içinde ele alınması için kadınların verdiği tarihi mücadelenin farklı aşamalarına bakmak gerekir.

On dokuzuncu yüzyılda kadın hakları deyince akla, erken sanayileşmiş kapitalist ülkelerde kadınların yürüttüğü *eşit eğitim*, *eşit ücret* ve *eşit oy hakkı* mücadelesi gelir. Bu mücadeleler sadece devleti değil, toplumu ve daha da önemlisi yeni gelişmekte olan kapitalist piyasanın aktörlerini de muhatap alıyordu ve onlara kadınların da eşit vatandaşlar olarak aynı haklara sahip olmaları gerektiğini söylüyordu. Ama bu taleplerin bütünüyle karşılık bulduğunu ve cinsler arası

eşitliğin sağlanması gereği kabul edilerek önemli reformların yapıldığını görmüyoruz.

Yirminci yüzyılda ve özellikle büyük yıkımlarla gelen dünya savaşları ve özellikle de 1968 sonrasında dünyayı saran büyük demokratikleşme dalgası ile kadınlara eşit hakların sağlanması ve genel anlamda cinslerin eşit olması gereği kabul edilmeye başlandı. Bunun nedeni, savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeni kurulurken, kadın haklarının korunması ve cinslerin eşitliğini de yeni kurulacak demokrasilerin olmazsa olmazı olarak gündeme sokan büyük kadın mücadelesidir (Alemdar ve Çetin 2021).

Bu süreç bize on dokuzuncu yüzyıl boyunca, kadınların kendi ulusal ya da yerel coğrafyalarında, erkek egemen yapıları değiştirip kadınlara eşit haklar sağlayacak bir siyasal dönüşümü sağlamaya güçlerinin yetmediğini gösteriyor. Kadınların ancak, başka ülkelerdeki hemcinsleri ile ortaklaşarak, uluslararası alanda önemli örgütlerin, önemli politik aktörlerin desteğini alarak ilerleyebilme şansını, büyük yıkımlara yol açan savaş dönemlerinin ertesinde bulduklarını gösteriyor. "Küresel kadın hareketi" olarak adlandırılan, ulusötesi kadın örgütlerinin, 1945-95 dönemine yarım yüzyıl süren, küresel ölçekte ilerleyen mücadelesi bugün bulunulan noktaya ulaşmayı sağlamıştır. Bu bağlamda söyleyebiliriz ki kadın hakları hareketi, kapitalist semayenin küresel örgütleri dışarıda tutulursa, küresel düzeyde örgütlenmeyi başarmış ilk ve tek sivil örgütlenmedir.

Kadınlara karşı uygulanan cinsiyet ayrımcılığını önlemek, kadınların siyasal ve ekonomik hayata tam katılımını sağlamak için özel önlemler almakla ilgili ilkeler aslında bütün dünya kadınlarının ortak çabaları sonucu ortaya çıktı. Bu ilkeler, dünya kadın hareketi ile eşgüdüm içinde, uluslararası sözleşmelere, siyasi belgelere ve tavsiye kararlarına dönüştü. Başta Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi olmak üzere uluslararası kuruluşlar, bu ilkelerin cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli olduğunu kabul ederek savundular ve uygulanmak üzere hükümetlere önermeye başladılar. Bu noktaya kadın hareketinin cinsiyet eşitliği için yürüttüğü uzun mücadeleler ile gelindi; toplam dört defa düzenlenen Dünya Kadın Konferansı aracılığıyla, küresel düzeyde geliştirildi ve böylece

hem uluslararası kuruluşların hem de her ülkedeki kadın hareketinin gündemine girme şansı buldu.

Bu yeni dünya düzeninin bir parçası olacak uluslararası siyasi-hukuki çerçevenin temeli cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınlara yönelik hak ihlallerinden modern devletlerin sorumlu olmasına dayanıyordu. Bu aynı zamanda, kadın haklarının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin, niteliği gereği, ancak evrensel ilkeler olarak tanımlanıp uluslararası mekanizmalarla korunarak savulabileceğinin de kabulüdür. Bu durum bir yandan erkek egemenliğine dayalı eril siyasetle baş edebilmenin, sadece ulusal ve yerel güçlerle çok da başarılamayacağının sessiz kabulü ve kadın hakları hareketinin uluslararası dayanışmayla güçlenebileceğinin ve sürdürülebilir olacağının da göstergesidir.

► Kadın hakları siyasetinin anayasası: CEDAW

Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yolundaki temel uluslararası belge Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'dir (CEDAW). Kadınların temel haklarının çeşitli yollardan ihlal edilmesinin nasıl önleneceğini ve bu doğrultuda alınması gereken özel önlemlerin neler olduğunu belirleyen temel tanımlar bu belgede bulunur.

1981 yılında uygulanmaya başlanan (Türkiye 1985 yılında imzalamıştır) Sözleşme, "Sivil, politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara katılımda kadın ve erkek arasında eşitliği sağlamayı" amaçlıyor. Bu sözleşmeye göre imza atan devletlere düşen görev, kamusal ve özel yaşamda her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve kadın erkek arasında gerçek eşitliğin sağlandığından emin olmaktır. Bu amaçla Sözleşme, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin, cinsler arası eşitliğin gerçekleşmesi için geçici özel önlemler alması gerektiğini söylüyor. Buna göre fırsat eşitliğinin ilkelerine tam olarak ulaşıldığında bu önlemlerin sürdürülmesine gerek kalmayacaktır.

CEDAW şöyle söylüyor:

> Taraf devletler politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda kadınların erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmaları ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek, kadınların tam gelişimini ve iler-

lemesini sağlamak için yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri almakla yükümlüdür (md. 3).

Devletler, kadın ve erkek eşitliğini fiilen sağlamak için geçici ve özel önlemler alacaklardır ve bu önlemler bir ayrımcılık olarak nitelendirilmeyecektir (md. 4).

Sözleşme, kadınların, hükümet politikalarının hazırlanması ve uygulamasına katılma, hükümetin her düzeyinde her tür görev alabilme hakkını temel bir insan hakkı saymaktadır (md. 7).

Sözleşme, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ve Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'ne dayanarak, kadınların hem kamusal etkinliklere oy kullanarak/aday olarak katılmasını, hem de kendi yaşamları hakkında karar verme hakkını savunur. Bu nedenle Sözleşme'ye imza atan ülkeler, oy hakkı ve seçimlere katılmayı içeren siyasal ve kamusal yaşama kadınların eşit katılımlarını ve fırsat eşitliğinin gerçekleşmesini sağlamak zorundadırlar. Bu kural aynı zamanda kadınların uluslararası düzeyde, ülkelerini eşit temsil edebilmelerini ve uluslararası kuruluşlarda eşit yer almalarını da kapsıyor. Bu amaçla imza atan ülkeler gerekli özel önlemleri uygulamaya koymalıdırlar.

Ancak bu ilkeleri gerçek hayatta uygulamaya geçirmek o kadar kolay değildir. İlkeler belirlenmiş ve Birleşmiş Milletler tarafından önerilmiş olsa da, ülkelerin bunları benimseyerek gerekli düzenlemeleri yapmaları özel bir çaba gerektirmektedir. Nitekim bu amaçla kurulmuş uluslararası bir mekanizma olan BM Kadının Statüsü Komisyonu da 22 Aralık 1989 tarihli raporunda özel önlem uygulamalarının zorluğunu şöyle ortaya koymuştur:

Kadınların eşit katılımını sağlamanın önündeki engelleri yok etmenin kendiliğinden oluşan gelişim sonucu değil, hem yasal hem de pratik düzeyde özel önlemler ile gerçekleşebildiği giderek daha açık olarak ortaya çıkmıştır. Bazı ülkelerin, kısa dönemde "olumlu eylem politikaları" ile sorunu çözebildikleri belirtilmekle beraber, bu konudaki direncin devam ettiği ve güçlü bir mekanizmadan yoksun olduğu ortadadır.

Bu nedenle ülkelerin, özel önlem uygulamalarını gerçekleştirmek için ulusal ölçekte yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmaları şarttır. Nitekim Sözleşme'yi onaylayan ülkeler, sözleşme gereklerini yerine getirmek için beş yılda bir bütün üye ülkelerin katıldığı dünya konfe-

ransları düzenleyerek ilkelerin nasıl hayata geçirilebileceğini tartışmışlardır.

► CEDAW sonrası dönüşüm: Kadın-erkek eşitliğinden devlet sorumludur anlayışının gelişmesi

Kadın hakları savunucuları CEDAW'ın hazırlanması ve imzalanması sürecinde bazı temel eleştirilerini uluslararası gündeme taşımış ve kabul ettirmişlerdi. Buna göre dünyada mevcut devletlerin çoğunluğu erkeklerce yönetilen ve erkeklerin ayrıcalıklarını ve üstünlüğünü gerektiğinde kadınlara karşı koruyan kurum, hukuk ve siyasetlerin var olduğu devletlerdir ve bu nedenle dönüşüm-değişim geçirmeleri gerektir. Ama bu değişim kendiliğinden, sadece kadınların talep etmesiyle gerçekleşmiyor. Bu değişimi gerçekleştirecek mekanizmaları devletlerin hayata geçirmesi gerekiyor. Bu anlayıştan 1975-95 arasında yepyeni bir kadın hakları siyaseti doğdu. Bu siyasetin temel taşları CEDAW ve daha sonra hazırlanan ve dünyada en kapsamlı kadın-erkek eşitliği politikalarını içeren Pekin Eylem Planı ile tanımlandı. Bu temel çerçeve 2000-20 arası da somut, uygulamalı, izlemeli kurumsal yapılara, strateji ve politikalara, projelere dönüştü; "toplumsal cinsiyet eşitliği evrensel uygarlık normu" olarak geniş kabul gördü. Bunun son noktası da İstanbul Sözleşmesi'dir.

► BM ve kadın haklarını korumanın küresel normları

Küresel kadın hareketinin kurumsal çatısı Birleşmiş Milletler (BM) oldu. Kurulduğu 1945'ten bu yana BM'nin gündeminde kadın sorunu ve cinsiyet eşitliği hep vardı; ama ele alınış bağlamları ve ölçeği zaman içinde çok değişti, paradigmalar güncellendi ve kadın örgütlerinin etkileriyle sürekli yenilendi. 1970'lere kadar kadın sorunları genel olarak ayrımcılık yapılmaması ilkesi içinde, "cinsiyetler arası ayrımcılık yasağı" olarak ele alınıyordu ve kadınlar ayrımcılığa uğrayan bir grup olarak tanımlanmıştı. 1970'lerden itibaren ise demokrasilerin siyasi amaçları toplumsal eşitlik, kalkınma ve azgelişmişliğin önlenmesi, sömürüye karşı çıkılması olarak tanımlanmaya başladı. Bu konudaki tartışmalar dünyada geniş kabul gören siyasal bir paradigma haline geldi ve kadın hakları meseleleri de bu bağlamda ta-

nımlanmaya başladı. Kadın haklarını savunmanın temel amacı eşitlikten çok, "kadınların güçlenmesi" (*empowerment*) terimleriyle ifade edildi. Böylece dünyada çok daha geniş bir siyasi ve ideolojik coğrafyada kadın haklarını savunmak meşru bir zemin kazanmış oldu. Bugün için egemen olan paradigmanın "kadının insan hakları" kavramı[3] etrafında şekillenen bir "küresel kadın hakları siyaseti" olduğunu söyleyebiliriz.

BM çatısı altında şekillenen küresel kadın hareketinin başarılarına ve elde ettiği sonuçlara bakarsak, öncelikle CEDAW'ın bütün üye ülkelerce imzalanan temel bir kadın hakları sözleşmesi olarak uygulamaya konmasıdır. 1995 yılında toplanan Pekin IV. Dünya Kadın Konferansı bu süreci hızlandıran önemli bir dönemeç oldu. Ayrıca 2000 yılında New York'ta düzenlenen Pekin+5 Toplantısı, dünyada kadın konusundaki mevcut bakış açılarını daha da netleştirerek üzerinde uzlaşılan ve çatışılan kadın sorunlarının neler olduğunu ortaya çıkardı. BM, Kadının Statüsü Komisyonu (CSW) ile kadınlarla ilgili çalışmaları yürütüyor.

► Dünya Kadın Konferansları

Kadın-erkek eşitliğinin nasıl hayata geçirileceğine dair yol haritası, çok sayıda uluslararası toplantıda tartışılarak yazılan metinlerden oluşmaktadır. Bu toplantıların en önemlileri 1975 yılından başlayarak beş yılda bir düzenlenen dünya kadın konferanslarıdır.

Dünya Kadın Konferansları CEDAW'da yer alması gereken ilkelerin ve sonra da bu ilkelerin nasıl uygulanacağının tartışıldığı ve bu amaçla gerekli eylemlerin belirlendiği toplantılardır. "Özel önlem uygulamalarını nasıl gerçekleştireceğiz?" sorusunun cevabı Dünya Kadın Konferansları'nda verilmiştir. Kadın-erkek eşitliği için gerekli adımların ne olduğu bu konferanslarda, hazırlanan Eylem Planları ile tanımlanmıştır.

1975'ten bu yana dört kez düzenlenen konferanslar, her seferinde kadın hareketi temsilcileriyle ülkelerin resmi delegasyonlarını bir araya getirmişti. Bu konferanslarda belirlenen Uluslararası Eylem Planları ve Stratejik Hedefler, takip eden her konferansta sürekli geliştirilerek ve sıkı biçimde izlenerek hükümetlere yol gösterdi. 1975

yılında Meksika, 1980'de Kopenhag, 1985'te Nairobi ve 1995'te Pekin'de toplanan konferanslar dizisi sonuçta kapsamlı bir eylem programı ortaya çıkardı. Beş yılda bir Birleşmiş Milletler çatısı altında yapılan toplantılarda bu eylem planları ve stratejik hedeflerin uygulanması değerlendirildi ve yeni eklemeler yapıldı.

1995 yılında Pekin'de düzenlenen IV. Dünya Kadın Konferansı'nda kadınların eşit katılımı artık sadece demokrasinin değil, toplumsal gelişme ve barışın da temeli olarak tanımlanmıştı: "Kadınların siyasal yaşama eşit katılımı diğer alanlarda kadın haklarının genel gelişimi için anahtar rol oynamaktadır. Kadınların siyasal karar alma mekanizmalarına katılımı sadece adalet ya da demokrasi isteği değil, kadınların çıkarlarının dikkate alınması için gerekli ve zorunlu bir durumdur. Kadınların etkin katılımını sağlamadan eşitlik, gelişme ve barışa ulaşmak mümkün değildir."

IV. Dünya Kadın Konferansı'nda hazırlanan Pekin Eylem Planı ile o güne kadar tartışılarak kabul edilmiş bütün sorun tanımları, çözümler, gerekli eylemler ve sorun çözmekle yükümlü uluslararası, ulusal ve yerel sorumlular/aktörler, çok kapsamlı bir şekilde tanımlandı. Bu Eylem Planı, Türkiye dahil, toplantıya katılan bütün ülkeler tarafından imzalandı ve böylece imzalayan devletlerce uygulanma taahhüdü verilmiş oldu.

Daha sonraki tarihlerde yapılan toplantılarda bu Eylem Planı'nda yer alan eylemlerin genişletilmesi, yeniden daha somut olarak tanımlanmasıyla uğraşıldı. Bu nedenle, bu belgede yer alan hedefler günümüzde de, toplumsal cinsiyet eşitliğinin yol haritasını belirleyen temel hedefleri ve uygulama önerilerini içeriyor.

► Pekin Eylem Planı siyasal kararlara eşit katılım için ne diyor?

Kadınların karar mercilerine ve karar alma süreçlerine eşit erişimlerini ve tam katılımlarını sağlayacak eylemler:

- Bütün hükümet ve kamu yönetimi pozisyonlarında kadınların sayısını artıracak önlemler almak, gerekirse olumlu ayrımcılık uygulamak,
- Ulusal karar alma mekanizmalarında kadınların kısa vadede

yüzde 30, uzun vadede yüzde 50 katılımını sağlamak için özel önlemler almak,

• Siyasi partilerde, seçim ve atama yoluyla belirlenen kamu görevlerinde kadınların erkeklerle aynı oranda ve aynı düzeyde değerlendirilmesini teşvik edici önlemler almak,

• Kadınların toplumsal yaşama katılımını artıracağını dikkate alarak aile yaşamıyla çalışma yaşamını uyarlayıcı önlemler almak,

• Karar alma mevkilerine seçilecek kişiler için şeffaf kriterler uygulamak,

• Kadınlara yönelik liderlik ve özgüven eğitimleri, siyasi kampanya düzenleme eğitimleri düzenlemek.

► Ulusal mekanizmalar kurmak, hükümet organları oluşturmak ve güçlendirmek için gerekli eylemler:

• Kadın Bakanlığı ya da Kadın Müsteşarlığı kurmak, ayrıca her kamu kurumunda ilgili birimler oluşturmak,

• İlgili Bakanlığın ya da Müsteşarlığın ve diğer kamu kurumlarındaki ilgili birimlerin siyasi ve mali görev ve yetkilerini güçlendirmek; örneğin politika oluşturma ve etkileme, yasa önerileri hazırlama gibi yetkiler vermek,

• İlgili kurum ve birimler arasında koordinasyonu sağlamak.

• Yasaları, kamu politikalarını, program ve projeleri cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısıyla oluşturmak,

• Planlama ve değerlendirme için cinsiyete göre veri ve bilgi toplamak ve yaymak.

► 2000 yılında yapılan Pekin+5 Toplantısı Kararları

2000 yılında New York'ta BM Özel Oturumu'nda bütün üye ülkelerin katılımıyla yapılan toplantıda Pekin Eylem Planı'nın 5 yıllık uygulanışı değerlendirilerek alınması gereken yeni önlemler saptandı. Bu kararlar içinde eşit siyasal katılımla ilgili olanları şöyle özetleyebiliriz:

Birçok ülke, kota gibi olumlu eylem politikaları uygulayarak, kadınlar için liderlik eğitimi programları geliştirerek, hem kadınlar hem de erkekler için aile ve çalışma yaşamını bağdaştıracak önlemler ala-

rak, kadınların gelişimini destekleyecek ulusal kurumlar ile kadın politikacılar, eylemciler ve profesyoneller arasında iletişim ağları kurarak, kadınların siyasal katılımını önemli düzeyde artırmayı başarmışlardır. Ancak her alanda ve düzeyde kadınların eksik temsilinin ortadan kalkmaması, geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların var olan fırsatlardan yeterince yararlanamamaları, birçok toplumda yeterli cinsiyet duyarlılığının yaratılamaması, erkeklerin iktidarı paylaşmadaki isteksizliği, hem hükümetlerin hem de siyasal partilerin bu sorunu sahiplenmemeleri devam etmekte ve kadınların siyasal kararlara katılımının artışını zorlaştırmaktadır.

Öyleyse Pekin Eylem Planı'nda saptanan ilkelerin yaşama geçirilmesi için daha fazla çaba harcanması ve bu zorlukları ortadan kaldıracak yeni eylemlerin belirlenmesi gerekmektedir. Sorunları çözmek için her düzeyde kadın-erkek eşitliği inancına bağlılık ve siyasal irade gösterilmesi zorunludur. Her alanda ve her düzeyde siyasal süreçlere ve kararlara eşit katılım sağlamak için kısa ve uzun dönemde ulaşılması istenen, ölçülebilir, zaman-sınırlı hedeflerin saptanıp desteklenmesi, gerekli yerlerde kota uygulanması kaçınılmazdır. Ayrımcılık içermeyen ve cinsiyet duyarlılığı olan yasal ortamın sağlanması gereklidir (Sancar 2008, 2018).

► Avrupa Konseyi ve AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği yol haritası

Kadınların siyasal katılımının en yüksek oranda gerçekleştiği ülkeler arasında Avrupa ülkelerinin olduğunu biliyoruz. Avrupa Birliği hem siyasal yaşamda, hem de çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğinin gerçekleşmesini ve yaygınlaşmasını temel ilke kabul ediyor. Aynı şekilde Avrupa Konseyi de kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yönünde çeşitli tavsiye kararları alıyor ve üye ülkelerin bu kararlara uymasını destekleyerek izliyor, periyodik olarak izleme raporları hazırlıyor.

Avrupa Birliği'nin temel kuruluş belgelerinden biri olan Amsterdam Anlaşması (1999) kadın-erkek eşitliğini sağlamak için özel önlemler alınmasını gerekli görüyor. Anlaşmanın 141. maddesine göre eşitliğin sağlanması için kadınlara özel avantajlar sağlanması gereklidir ve bu bir ayrımcılık olarak kabul edilemez:

Kadın ve erkek arasında gerçek eşitliğin sağlanması amacıyla, üye ülkeler tarafından eksik katılım yaşayan cinsin dezavantajlarını ortadan kaldıracak özel önlemlerin alınması eşit davranış ilkesine uygundur. (Amsterdam Anlaşması, md. 141)

Avrupa Konseyi de 85 no.lu Tavsiye Kararı ile aynı anlayışa sahip olduğunu gösterdi:

Üye devletler, eşitsizliğin varolduğu her alanda kadın ve erkek arasında gerçek eşitliği sağlamak için özel geçici önlemler almak üzere görevli kılınmıştır. (85 no.lu karar)

Avrupa Birliği daha çok çalışma yaşamındaki özel önlem uygulamalarını düzenlerken, Avrupa Konseyi siyasal yaşamda kadın-erkek eşitliğini sağlayacak ilkelere odaklanıyor. Konsey'in bu konuda örnek kararları var. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi bu eğilim doğrultusunda 1999'da aldığı 1413 sayılı Tavsiye Kararı ile tüm üye ülkeleri, kadınların siyasal ve kamusal alana tam katılımlarını sağlamaya yönelik olarak şunları önerdi:

- Kadın hakları ve fırsat eşitliğinin gerçekleşmesine yönelik düzenlemeler yapmak için meclis komisyonları ya da delegasyonlar oluşturmak,
- Siyasi partilerde kadınların eşit temsili ve parasal kaynaklardan eşit yararlanmalarını düzenlemek,
- Aile ve kamu yaşamını uyumlu hale getirecek düzenlemeleri yapmak,
- Eğitimde, ilkokuldan başlayacak biçimde eşitliği sağlayacak yasal düzenlemeleri yapmak (1413 sayılı karar).

Avrupa Yerel ve Bölgesel Otoriteler Kurulu da 68 no.lu Tavsiye Kararı (1999) ile üye ülke hükümetlerinin aşağıdaki düzenlemeleri yapmalarını tavsiye etmiştir:

- Kamusal yaşamda kadın-erkek arasında gerçek fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla ulusal çapta gerekli yasal iyileştirmeleri yapmak, ayrımcılığa karşı alınacak özel önlemlere yasal bir meşruluk sağlamak,

• Özel önlemleri, kadınların kamusal ve siyasal görevlere gelmelerini kolaylaştıracak önlemler olarak tanıtıp bunları yerel ve bölgesel otoritelerle eşgüdüm içinde gerçekleştirmek,

• Kadınların bölgesel kurumlara katılımlarını artırmak için, bölgesel otoritelerle birlikte düzenlemeler yapmak,

• Seçim dönemlerinde kadın adaylara olanak tanımaları konusunda siyasal partileri hazırlamak,

• Kadın adayları siyasal tekniklere hazırlayacak eğitim kursları, yetersizlik korkusuyla baş etmelerine yardımcı olacak farkındalık eğitimleri vermek ve siyasal yaşama aktif katılımlarını sağlamak için motive etmek,

• Adayların aile yaşamları ile siyasal görevlerini uyumlu hale getirecek özel önlemler almak,

• Siyasal partilerin, kadınların aktif olarak siyasal yaşama katılımlarını artırmaya yarayacak etkinliklerini desteklemek.

Avrupa'nın bölgesel örgütlerinden biri olan Parlamentolar Arası Birlik - IPU da kadınların ve erkeklerin siyasal yaşama eşit katılımının sağlanması için 1994 yılında siyasal partilere yönelik bir eylem planı hazırlamıştı. Bu planda şöyle hedefler yer alıyor:

• Partiler temel politikalarını, kurallarını belirleyen metinlerini/tüzüklerini gözden geçirip kadınlara karşı ayrımcılık içeren kısımları değiştirmelidirler.

• Partilerin tüm düzeylerdeki karar organlarında, kadın ve erkek üyelere eşit fırsat tanıyacak özel önlemleri almaları önerilir. Kota tercih ediliyorsa her iki cinsin asgari temsilini hedeflemelidirler.

• Kadınların parti toplantılarına ve diğer parti faaliyetlerine katılımını kolaylaştıracak özel düzenlemelerin yapılması yararlıdır. Bu düzenlemeler şunlar olabilir: Toplantı saatlerini kadınlara uygun saatlere almak, partide ücretsiz çocuk bakımı olanakları sağlamak, toplantı başlama ve bitiş saatlerine uymak.

• Parti içi her düzey seçimde kadın ve erkek adaylar arasında ayrımcılığa imkân vermeyecek yarışma kriterleri oluşturmalıdırlar. Aday göstermede özel önlem uygulanabilir. Adaylara özellikle parasal açıdan eşit destek sağlanmasına özen gösterilmelidir.

• Partilerde kadın kolları güçlendirilmeli, kadın adaylar için etkin destek oluşturması sağlanmalıdır.

• Hükümette kadınlar ayrılan koltuklar sadece belli alanlara (aile, çocuk, sosyal yardım, vb.) ait olmamalı, her alanda (dışişleri, maliye, içişleri, savunma, vb.) görev verilmelidir.

• Kadınların durumunu ilgilendiren konularda görev yapmak üzere bir parlamento komisyonu oluşturmak yasaların ve hükümet tasarruflarının eşitlik açısından denetlenmesi için yararlıdır.

• Parlamentoda kadın parlamenterlerden oluşan partiler arası grup oluşturmak yararlıdır.

Siyasal yaşamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların katılımlarının önündeki engellerin kaldırılması açısından önemli diğer bir belge de 1997'de İstanbul'da toplanan Avrupa Bakanlar Konferansı'nın "Kadın-Erkek Eşitliği Deklarasyonu"dur. Kadın-Erkek Eşitliği Deklarasyonu amacını şöyle tanımlıyor:

> Kadın-erkek eşitliğini sağlamak sadece kadınların değil, genel olarak toplumun bir sorunudur. Demokratik bir topluma ulaşmanın yolu kadınların toplumun tüm alanlarına tam katılımlarının sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Kadınların eksik katılımlarının nedenleri, seçim sistemlerinin, siyasal kurumların ve siyasal partilerin yapısı ve işleyişidir. Bunu ortadan kaldırmak için alınması gereken önlemler ve hükümetlerle siyasal partilere düşen sorumluluklar vardır.

Deklarasyon, hükümetlere, siyasal partilere ve sivil toplum örgütlerine düşen sorumlulukları şöyle tanımlıyor:

Hükümetlerin sorumluluğu:

• Kamu görevlerine atanmada, kadınları olumsuz etkileyen atanma kriterleri araştırılmalı ve bunları önleyecek önlemler alınmalıdır.

• Kamu görevlerine hükümet tarafından yapılan atamalarda, en az temsil oranı (yüzde 33) göz önünde bulundurularak şeffaf ve denetlenebilir aday saptama ve atama koşulları sağlanmalıdır.

• Siyasal katılımın önemini ve kadınların eşit temsilinin gereğini anlatan eğitim programları yapılmalıdır.

• Seçim sisteminin kadınların seçilmesi üzerindeki etkileri araştırılıp eşit temsili sağlayacak seçim yasası reformu yapılmalıdır.

• Kadınların siyasal ve kamusal yaşama katılımını artırıp onları güçlendirecek özel önlemler gerçekleştirilmelidir.

• Hükümete bağlı danışma kurul ve komitelerinin karar organlarında cinslerin eşit temsili desteklenmelidir.

Siyasal partilerin sorumluluğu:

• Kadınların parti yönetim ve karar organlarına, erkeklerle eşit katılımı sağlanmalıdır.

• Kadınların parti içinde yetkili makamlara gelebilmeleri için özel önlemler alınmalıdır.

• Seçim ve atama usullerini gözden geçirerek kadınlara karşı ayrımcı ve engelleyici olanlar kaldırılmalıdır.

• Kendi örgütlerindeki kadın birimleri/kolları güçlendirilmeli, kadın adaylar saptanması sağlanmalıdır.

Sivil toplum örgütlerinin sorumluluğu:

• Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yönünde hükümetlere ve siyasal kuruluşlara yönelik baskı grubu oluşturma çalışmaları artırılmalıdır.

• Kadınları, kendi siyasal ve medeni hakları konusunda bilgilendirme çalışmaları genişletilmelidir. Kadınlar ve erkekler için cinsler arası eşit temsili gerçekleştirmeye yönelik her tür eğitim çalışması yapılmalıdır.

• Örgütler arasında cinslerin dengeli temsilini destekleyecek iletişim ağı oluşturulmalıdır.

Özetle, 1975-95 yılları arasında düzenlenen dört Dünya Kadın Konferansı ve ondan sonra her beş yılda bir yapılan güncellemeler, kadın-erkek eşitliği yol haritaları ve bunları başarıyla uygulayan ülkelerin deneyimleri kapsamlı stratejiler, politikalar ve eylem hedefleri oluşturdu. Çok geniş kapsamlı olan bu önerileri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

• Kadın-erkek eşitliğinin nasıl sağlanacağını gösteren ulusal eylem planları hazırlamak gereklidir.

• Eşitlik politikalarını saptamak ve uygulanmasını sağlamak için özel amaçlı oluşturulmuş, siyasal karar hiyerarşisinin karar verici ko-

numunda icracı bir ulusal siyasi mekanizma (kadın hakları veya eşitlik bakanlığı, her icracı kamu kurumu içinde yatay işlev görecek birimler ve ilgili daireler) kurmak zorunludur.

• Kadınlarla ilgili politika ve programların etkilerini gözleyebilmek için cinsiyet temelli veri ve istatistikler hazırlamak hükümetlerin görevidir.

• Cinsiyet temelli ayrımcılığı dışlayan bir insan hakları anlayışı geliştirmek için Anayasalara bunu garanti edecek ilkeleri koymak önemlidir.

• Kadınların sivil, toplumsal, ekonomik ve politik yaşama katılımını garanti edecek yasal düzenlemeleri yapmak kaçınılmazdır. Bunun için temel yasaların toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi gerekir.

• Dünya Kadın Konferansları'nda kadınların eşit siyasal katılımlarının gerçekleştirilmesi temel hedef olarak belirlenirken, sadece seçimle oluşan kurumlar için değil, atama ile oluşan bütün kurumlara katılım da kapsanmalıdır.

• Eşitliği sağlamak için gerekli olan kadın katılımını kota politikaları uygulayarak sağlamak gereklidir.

• Kadınların genel olarak kamusal yaşama katılımını sağlayacak eşitlik politikaları birçok özel önlemi kapsamaktadır. Bunların başında kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldıracak ve özel önlem uygulamalarına imkân verecek yasal düzenlemelerin yapılması gelmektedir. Ancak bu yolla, özel önlem uygulamalarının tüm ülkeye ve tüm alanlara yayılması gerçekleştirilebilir.

• Özel önlem uygulamalarının bir kısmı kadınları güçlendirecek eğitim programları hazırlamak, kadınların eşit katılımlarını kolaylaştırmak için maddi yardım fonları oluşturmak ve kadınlara yaşadıkları sorunlarda destek olacak kurumsal düzenlemeler yapmaktır.

• Özel önlem uygulamalarının en önemli bölümünü ise kadınların karar alma mekanizmalarında temsilini sayısal olarak artırmaya yönelik kota uygulamaları almaktadır. Bahsedilen karar organları hem siyasal alanda hem de işgücü piyasasında olabileceği gibi hem seçilmiş hem de atanmış organlar olabilmektedir.

• Ülkeler, eylem planları hazırlayarak önlerine somut ve zamanı

belirlenmiş hedefler koyarak, hem alınması planlanan özel önlemlerin hem de bu faaliyet sırasında işbirliği yapacak sivil ya da resmi tüm kurumların koordinasyonunu başarabilirler.

Kadın hakları siyasetinin gelişim aşamalarını ve içeriğini kısaca tanımladıktan sonra şimdi de bu gelişimin siyasi öznesi olan küresel kadın hareketinin temel özelliklerinden kısaca bahsedelim.

Küresel Kadın Hareketi

Kadın haklarının korunmasında uluslararası bir siyasi-hukuki çerçeve ve stratejik hedeflerin oluşturulabilmesinin arkasında kadın örgütlerinin küresel ölçekte örgütlenmeyi başarmaları yatar. Kadın örgütleri dünya çapında giderek genişleyen ilişki ağlarıyla küresel ölçekte bir ortak gündem oluşturma amacıyla, son yarım yüzyıldan bu yana çalışıyorlar. Bugünkü haliyle 1990'lı yıllardan bu yana gelişen ulusöte (*transnational*) kadın örgütlenmeleri bir "küresel kadın aklı" oluşturma çabasıdır diyebiliriz. Küresel ölçekte bu kadın örgütlenmelerine *küresel kadın hareketi* diyoruz.

1990'lı yıllardan bu yana temelini CEDAW ve "Pekin Eylem Planı"nın oluşturduğu ve "kadının insan hakları"nı evrensel ve ortak bir değer olarak savunan bu küresel siyaseti *kadın hakları siyaseti* olarak tanımlayabiliriz. Kadınların hem genel hem özgün nitelikli ezilmişliklerini ortadan kaldırmak için küresel bir gündem yaratmaya çalışmak, bunun için ittifaklar, ağ örgütlenmeleri ve koalisyon siyasetleri inşa etmek ve bunun sonucu oluşan siyasal gündemi dünyanın her yerinde yerel ve ulusal gündemlere eklemlemek, bugün küresel kadın hareketinin en kısa tanımı böyle yapılabilir.

Küresel kadın hareketinin yarattığı evrensel kadın hakları söylemi, tek tek hükümetlere, kadın haklarına yönelik hak ihlalleriyle mücadele etmeleri için hem sorumluluk verdi ve hem de meşruluk sağladı. Birçok ülke, çok yeterli olmasa da, bu doğrultuda önemli yasal ve politik reformlar yaptı. Bu durum küresel kadın hareketinin gündemini oluşturmada çok etkin olan birçok feminist örgütün de güç-

lenmesini ve kendi devleti nezdinde meşrulaşmasını sağladı. Çünkü küresel kadın hareketinin gelişiminde en önemli etken, CEDAW'ın BM'nin kanatları altında yapılmasıydı ve bunun sağladığı meşruluk ve hukuki çerçeve çok yol açıcı oldu.

► Küresel Kadın Hareketinin gündemi

Kadınların sorunlarını ve çözümlerini tanımlayan uluslararası metinlere, örneğin CEDAW metnine baktığımızda gördüğümüz çeşitlilik oldukça çarpıcıdır. Üç temel politika alanının bu süreçte birbirinden ayrıştığını görebiliriz. Bunların ilki toplumsal ve ekonomik gelişme ve kalkınma açısından bakılarak, kadınların dışlanmasını ve gereksinmelerinin algılanmasını engelleyecek politikaların ve stratejilerin öngörülüp uygulanmasıdır. Bu alan "kalkınma-gelişme politikalarının kadınları içermesi" olarak tanımlanabilir. Gündemin ikinci politik alanı dünyada silahlı çatışma, savaş, etnik ayaklanma ve etnik temizlik, soykırım, güvensizlik yaratan siyasal gerilim ve zorla göç ettirme koşulları vb. durumlarda kadınların yaşadığı sorunların ele alınmasıdır. Bu konu, kadınların şiddet ve savaş koşullarında korunması, siyasal amaçlı tecavüz ve cinsel tacizlerin önlenmesi, her koşulda "kadınların güvenliğinin sağlanması" olarak tanımlanabilir. Üçüncü gündem konusu ise küresel kadın hareketinin en yaygın örgütlenme ve politika geliştirme alanı olan kadının insan hakları kavramı aracılığıyla gerçekleşti. Modern hukukun "kamu sorumluluğu" dışında tuttuğu özel yaşamda, özellikle evlilik ve aile ilişkileri içinde, kadınların karşılaştığı cinsel şiddetin, ayrımcılığın ve bağımlılığın insan hakkı ihlali olarak tanımlanmasını sağlamak kadın örgütlerinin mücadelesinin önemli bir başarısı oldu.

Erkek egemenliğini yaratan aile, piyasa, evlilik, heteroseksüellik gibi eril tahakkümü besleyen kurumsal ve ideolojik ilişkilere feministlerin yönelttiği radikal eleştirinin dili ve kavramsal çerçevesi dünyanın her yerinde aynı ölçüde benimsenmedi. Örneğin erkek egemen topluma karşı bir siyaset dili benimsenmesi radikal bulunurken çoğu zaman sadece kadınların ezilmesi ve dışlanmasına karşı çıkan bir bakış açısıyla yetinildi. Özellikle İslamcı kadın hareketlerinin bu içeriği benimsediği söylenebilir.

Bu farklılaşmalar, farklı kadınlık deneyimlerine ve kurtuluş hedeflerine işaret ediyordu. Bu durumun yaratabileceği ayrışmalardan kaçınmak için, daha ortak ve daha renksiz bir dil arayışı ortaya çıktı ve gelişti. Kadınların özgürleşmesi yerine kadınların güçlendirilmesi gibi daha ortalama bir dil içerisinden, daha geniş uzlaşmalar sağlanabildi.

Radikal feminist eleştiri dilinden uzaklaşmak adına, kadınların özgürleşmesi yerine güçlen(diril)mesi ve kadınların insan haklarının korunması terimleriyle konuşulmaya başladı. Bu yeni ve daha "ılımlılaştırılmış" dil, küresel ölçekte farklı deneyimleri, bakış açılarını ve yaklaşımları kendi kapsamına alabilecek şemsiye kavramlar ve terimler haline geldi. Bu gelişim küresel düzeyde farklı kadın örgütlenmelerinin birbiriyle ilişkilenmesini ve birbirinin dilini ve deneyimlerini anlama olanaklarını genişletti; kadınların güçlendirilmesi ve kadının insan hakları yaklaşımı küresel düzeyde kadın hareketlerinin istikrarını sağladı; daha kapsayıcı ortak ahlaki ilkeler oluşturdu; farklı sorun alanlarını tek bir şemsiye altında toplayabildi; özellikle hem devletin kurumsal yapısını ve kamu politikalarını dönüştürmede hem de sivil siyasal eylemleri örgütlemede uygun bir çerçeve ve içerik sağladı.

► Küresel kadın hareketinin başarıları ve başarısızlıkları

1970'lerden başlayarak 1990'ların sonuna gelindiğinde, BM aracılığı ile dünyanın bütün devletlerine evrensel düzeyde bir kadın sorununun varlığını ve çözümü için devletlerin harekete geçme gereği kabul ettirilmişti. Bunu sağlayan küresel kadın hareketinin başarıları kadar bu süreçte yitirdikleri ve eksik kalan, görmezden gelinen konular da önemli tartışmalar yarattı. Dünyanın başka coğrafyalarındaki kadınları ortak sorunlarını çözmek üzere birleştiren ve ortak hareket etmelerini sağlayan bir kadın siyaseti mi söz konusudur, yoksa birleşme adı altında (ya da yanı sıra) dışlama, başkalaştırma ve hiyerarşilendirme de oluşuyor mu? Bu sorunun yanıtını tartışan feminist aktivistler ve feminist akademisyenler farklı farklı yerlerden bakarak farklı noktalara ışık tutuyorlar.

Küresel kadın hareketi, BM çatısı altında ve uluslararası siyasetin

"kurulu düzen"ine dahil mekanizmalarını kullanarak, yani devlet düzeyinde delegasyonlarla temsil edilen toplantılar aracılığıyla çalıştı. Örneğin CEDAW gibi her bir üye devlet tarafından imzalanan uluslararası antlaşmalar imzalandı ve bu antlaşmaları güçlü ve zayıf devletlerin, zengin ve fakir olanların yan yana ve eşit koşullarda olduğu uzlaşma-anlaşma süreçlerinden geçerek kabul etmeleri sağlandı. Bu süreçler aslında sivil kadın örgütlerinin yoğun emeğiyle gerçekleşti; sonunda ortaya çıkan kurumsal ve politik yapılanmalarda kadın örgütlerinin de belli sınırlar içinde söz ve temsil hakkının olduğu küresel bir kadın siyaseti ortaya çıktı.

Küresel kadın hareketi, CEDAW metninde çok iyi bir şekilde yansıdığı gibi, dünyanın farklı yerlerinde yaşanmakta olan ve farklı sorunları olan kadınların bakış açılarını ilk kez dünya ölçeğinde bir araya getirerek ortak çözümler öneren bir küresel siyaset metnidir. Bu metnin oluşturulduğu dünya konferanslarında ve bölgesel toplantılarda ortaya çıkan tartışmalar bize dünya üzerinde kadın sorunlarının kaynakları, biçimleri ve yaşanma koşullarının çok farklı farklı olduğunu gösterdi. Aynı şekilde çözümlerin de buna paralel olarak farklılık göstermesi gerektiğinin kabulüne dayanan bir siyaset anlayışı, sürecin başından itibaren mevcuttu ve kadın sorunlarını çözümünde yerel ve ulusal farklılıkları gözeten çözümlerin neler olabileceği tartışması burada çok önemli bir yer tutmuştu.

2000 yılında New York'ta düzenlenen Pekin+5 toplantısında erkek egemen toplumsal yapıları üreten özel-kamusal ikileminin aşılması gerekliliğinin bütün imzacı taraflarca kabul edilmiş olduğunu gördük. Bu önemli bir başarıydı. Bu çerçevede, cinsiyet eşitliğine dayalı bir hukuk anlayışı artık özel alandaki kadınların yaşadığı temel insan hakları ihlallerini de kapsıyordu. Aynı çerçevede kadına karşı özel alanda yoğunlaşan şiddetin yapısal ve sistematik niteliği de detaylı olarak ele alındı. Böylece kadınların gereksinmeleri, adalet ve eşitlik anlayışına dayalı kadının insan hakları çerçevesinde tanımlanmaya başladı. Bu süreçte kadın örgütlerinin talepleri, dönüştürücü siyasal güç olarak meşruluk kazandı. Hükümet politikaları da dönüşümü gerçekleştirecek sorumlu aktörler arasında yer aldı.

Küresel kadın hareketinin yapısal özelliklerini belirleyen en

önemli etkenlerden biri hareketin örgütlenmesinin ve gündeminin yeni-liberal küresel ekonomik politikaların dünya yüzünde hızla yayıldığı, yeni bir küresel kapitalistleşme hamlesinin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkmasıydı. Küresel düzeyde örgütlenmiş ilişkilerin yerel düzeylere uzanabilmesi, ya da tersine, yerel düzeyde etkili ilişkilerin kolaylıkla küresel düzeydeki örgütlere, yapılara ulaşabilmesi çoğu zaman yeni-liberal politika ve ideolojilerin gölgesinde gerçekleşti. Yerel sorunlara küresel çözümlerin ya da küresel baskılara yerel direnişlerin ortaya çıktığı bu dönemde küresel kadın hareketi de dünyaya egemen olmaya başlayan bu siyasetin zaman zaman bir parçası haline gelmekten kurtulamamıştı. Diğer deyişle küresel kadın hareketinin yeni-liberal çerçevede şekillenen küresel-ulusal-yerel ilişkisi içinden doğduğu ve kendisinin de özellikle kadın örgütlenmeleri açısından yeni bir siyaset dinamiği yarattığı söylenebilir.

Küresel kadın hareketinin ulus-devlet ötesi iletişim ve örgütlenme olanaklarını geliştirmesi ile kadınların farklı bölgeler, sınıflar, ırklar ile uluslar aşırı ilişkiler kurup örgütlenmelerini güçlendirmesi, deneyim ve görüş alışverişi yapıp birbirinin politik mücadeleleri hakkında duyarlı ve bilgili hale gelmeleri bu süreçte gerçekleşen bir başarı oldu. Farklı coğrafyalarda, yerel düzeyde kendi sorunlarını çözmek için mücadele etmekte olan kadınlar farklı yerel sorunlar, farklı ulus-devletlerin politikaları ve ulusötesi kadın örgütlerinin desteğiyle karşılaşıp tanıştılar. Küresel kadın hareketinin kadının insan hakları odaklı yapısı ve siyasal gündemi bu koşullar içinde gelişti. Bu gelişme dünyada yeni-liberal piyasa odaklı bir akımın egemen olduğu dönemde, yani sivil toplumun kesin çizgilerle politik toplumdan ayrı tutularak kendisinin bir amaç haline geldiği bir siyasal ortamda gerçekleşmekteydi. Bu ortamda kadınların sorunlarını çözmede daha kolay araçlar sunacak olan "kalkınmacı" sosyal politikaların geniş halk kitlelerinin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan çizgileri, yerini piyasa odaklı politikalara bırakmış, yani ticaret yapanların önceliklerinin gözetildiği ve onların ahlaki değerlerinin egemen olduğu bağlamlar dünya siyasetinde başat hale gelmişti.

Bu süreçte kadının insan hakları bakış açısının ortaya çıkışı ve çoğu ülkede kadın örgütleri tarafından benimsenen ortak bir politika

gündemi haline dönüşümü belli alanlarda çok önemli kazanımlar elde edilmesini sağladı. Kız çocuklarının eğitimi, kadına yönelik şiddetin özellikle aile-içi şiddetin, namus ve töre cinayetlerinin önlenmesi konularında ciddi adımların atılması sağlandı. Bu alanda örneğin CEDAW - İhtiyari Protokol gibi uluslararası koruma çerçevesinin geliştirilmesinin etkili olduğu söylenebilir. CEDAW ve bağlantılı uluslararası antlaşmalar hükümetlerin kabul etmesi zorunlu olan evrensel kadın hakları tanımlarını yaparak ve hak ihlallerini görünür kılarak "evrensel kadın hakları kuralı" oluşturma konusunda çok önemli adımlar attılar. BM'nin şemsiyesi altında düzenlenen dünya kadın konferansları yerel gündemleri uluslararası alana taşıyan toplantılar halinde örgütlenerek bütün dünyanın sivil kadın örgütlerini, hükümetleri, uluslararası kuruluşları bir araya getirdi.

Öte yandan kadının insan hakları bakış açısının gündelik yaşama yansıyan uygulamalarına yeni-liberal çerçeve egemen olmasıyla birlikte, örneğin "kadın yoksulluğunun temel bir kadın hakkı ihlali" olarak tanımlanması mümkün olmadı; kadın yoksulluğu ciddi ve somut önlemlerle çözülmesi gereken bir kadın sorunu olarak gündeme gelemedi. Bu konudaki gelişmeler daha sonraki dönemde sağlanabildi. Kadının insan hakları perspektifi aslında militarist ve baskıcı rejimlere karşı geliştirilen insan hakları çerçevesinden çıkmıştı. Hatta Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) raporlarının kadın tutukluların cinsel taciz, tecavüz ve işkencelerini raporlaması çok önemli bir adımdı. Ama küresel kadın hareketinin militarizm ve askeri uygulamaların yarattığı sorunları siyasetin gündemine taşıyabildiğini söylemek çok zor.

Küresel kadın hareketi bugün BM, hükümetler ve diğer önemli uluslararası kurumlar tarafından tanınır hale gelmiş olmakla birlikte, bu süreçte yaşanan mücadele ve çatışmalar sonucunda başarılar kadar kayıplara da yol açtığı söylenebilir. CEDAW, Pekin Eylem Planı ve Pekin+5 kadın hareketinin ürünüydü, ama bu süreçte birçok küçük, yerel ve farklı deneyimleri temsil eden kadın örgütü dışlandığını iddia etti; bazılarına sürece katılım için seçerek izin verildiği söylendi. Kuzey-güney bölünmesinin daha belirgin hale geldiği bir süreç yaşandığı belirtildi; Kuzeyli beyaz kadınların örgütleri, dünyanın ge-

ri kalanındaki kadın sorunlarına yeterli duyarlılığı göstermemekle eleştirildi. Bu sürecin tek kutuplu ABD ve AB egemenliği ortamında gerçekleştiği ve yeni "ötekiler" ortaya çıktığı söylendi.

İlk BM konferansı 1975'te Meksika'daydı ve orada temel sorun kalkınma politikalarının kadınları dışlamasıydı. 1985'te Nairobi'de "Kadın Onyılı" ilan edildiğinde çok geniş bir katılım sağlanmış ve dünyanın her yerinden gelen kadınlar Nairobi'de buluşmuşlardı. Orada coşkulu ve heyecanlı örgütler sadece kendi ulus-devletlerini değil, aynı zamanda BM'yi de eleştirdiler. Sonraki yıllarda ise giderek anaakımlaştırma (*mainstreaming*) anlayışı egemen oldu; küresel kadın hareketi, eşitlerin bir tür karşılıklı işbirliği alanı olmak yerine, zaman zaman Amerikan "lobi siyaseti"ni örnek alan bir yeni egemenlik alanına dönüştü. Önceleri BM ve küresel patriyarkal kurumlar eleştirilirken, kadın örgütleri, daha bunları dönüştüremeden sistemin bir parçası haline geldikleri iddiasıyla eleştirildiler. Pekin+5'te üç farklı eğilim yan yanaydı. Bir kısım örgütler sistem içinde çalışmayı olumlu kabul etmeye başlamıştı. Diğer yandan ekonomik ve politik eleştiriler yapanlar vardı, ama ideolojik eleştiri giderek yok olmaktaydı. Erkek egemenliğinin ortadan kaldırılması talebi yerine *toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması* talebi geçmişti. Ayrıca kadının insan hakları kavramının geliştirilmesiyle de *yeni liberal* bir çizgiyi savunan kadın örgütlerinin giderek sürece egemen olduğu iddia edildi (Sancar 2011).

Süreçte birçok önemli kadın grubunun ve örgütünün eleştirel konumunu yitirip, erkek egemen kurumlardaki iktidar ilişkilerinin bir parçası haline geldiği söylendi. Önceden karşı çıkıp mücadele edilen erkek egemen siyaset normlarının bir kısmının benimsenmek zorunda kalındığı örneklerin sayısı arttı; hatta küresel kadın hareketinin temel gelişimini sağlayan feminist eleştirileri geliştiren örgütlerin çoğu benzer şekilde dönüştüler. Süreçte dünyanın her yanındaki kadın örgütleri STK'laştı; tarih-dışı ve apolitik bir kadın söylemi ortaya çıktı ve eleştirel eylemlilik çoğu yerde yavaş yavaş ortadan kalktı. Eşitlik ve özgürlük mücadelesine kendini adamış kadın militanların çoğu kadın projelerinin profesyonel uzmanları ya da devlet kurumlarının "femokrat"ları oldular. Politik eleştiri çizgilerinin ve enerjilerinin ço-

ğunu yitiren kadın örgütleri kuzeyin zengin devletleri ve beyaz kadın örgütleri tarafından belirlenen parasal desteklerle ancak yaşayabilen STK'lardan oluşan bir yapıya dönüştüler. Farklı sınıf, etnik grup, coğrafya ve inanç gruplarına ait olmaya göre belirlenen sorunlar tarafından şekillenen kadınlık hallerini tartışma becerisinin giderek yitirilmesi, kaçınılmaz olarak orta-sınıf kentli kadın egemenliğinin yayılmasına yol açtı. Dahası, kadın hareketinin STK'laşması finansman için proje profesyonelliğini zorunlu hale getirdi; projeler, uygulama programları ve eylem planları temel eylem biçimi oldu. Proje ihaleleri, bürokratik yazışmalar, muhasebe raporları, profesyonelliğe dayalı feminizmin bir parçası oldu. Kadın örgütleri biten bir projenin ardından var olmayı sürdürmek için bütün zamanlarını öteki proje kaynaklarına yönelmek ve istenenleri tamamlamak için koşuşturmakla harcamaya başladılar. "Paralı siyasal ve sosyal aktivite" dönemi başladı. Bu, sahte bir "davaya bağlılık" yarattı, ama aslında erkek egemenliğinin temel kurumlarıyla uğraşmaktan çoğu zaman vazgeçmek zorunda kalındı. Kadın hareketi kurumlaştıkça erkek egemen düzenin bir parçası haline geldi. Artık bilinç yükseltme, "kişisel olan politiktir" diye bağırma, hiyerarşik olmamaya çalışma, kolektif eylem üretme hedefi giderek zayıfladı. Küresel kadın hareketi içinde kuzey ülkelerinin iyi eğitimli, beyaz ve orta sınıf kadınlardan oluşan örgütleri ön plana çıktı ve egemen hale geldi. Çoğu uluslararası kadın örgütlerinin yapısı da buna paralel dönüşümler yaşadı. Üçüncü dünyanın yerel düzeyde örgütlenme becerisi göstermiş kadın örgütleri ise kuzeyli örgütler tarafından sağlanan finansmanlarla yaşamaya bağımlı hale geldiler. Ama aynı yapı öte yandan üçüncü dünyanın yoksul kadın örgütlerinin hepsini aynı şekilde destekleme başarısını gösteremedi; güçlü finansman destekleri sağlayan örgütler ile diğerleri arasında hiyerarşiler, ayrımcılıklar ortaya çıktı.

Öte yandan küreselleşme karşıtı hareketler geliştirdikleri yerel direnme stratejilerini küresel baskılara ve onların yıkıcı etkilerine karşı etkin karşı-hegemonya siyasetleri olarak geliştirmeye başladılar. Aynı şekilde, yerel ve sivil araçlarla siyasi mücadelenin çok olumlandığı politik bir bakış açısı giderek egemen oldu. Kadın taban örgütleri gerçek demokrasinin gelişme göstergesi olarak gösterildi. Öte yan-

dan devletlerin demokratikleşmesi, eşitlikçi toplumların inşası için daha adil ve özgürlükçü devlet ve kamu yapılarının geliştirilmesi gereği siyaseten unutuldu. Siyasal toplum dışında kendi dünyasına gömülmüş bir "sivil toplum fetişizmi" ortaya çıktı. Siyasal kurumların eleştirisi ve dönüştürülmesinden geri adım atıldı. Finansmanı uluslararası örgütlerden gelen, yoksul ve dışlanmış kadınların somut gereksinmelerinin karşılanmasını hedefleyen "kadın projeleri" devlet kurumları tarafından "kamu sorumluluğu" adına finanse edilecek kamu politikalarının yerine aldı. Sivil örgütlerin güçlenmesi ile "devletin patriyarkal içeriğine dokunmadan" gerçekleşmesi beklenen demokrasi bir tür "sivil toplum romantizmi"ne dönüştü. Küreselleşmeye karşı duracak gücün sadece yerel sivil örgütler olarak tanımlanmasının bu konuda romantizme düşmeden değerlendirilmesi gereği ise nadiren vurgulanır oldu.

Bütün bu eleştirilere bakınca küresel kadın hareketinin erkek egemenliğine küresel karşı çıkışı ne ölçüde gerçekleştirebildiği ve ne ölçüde erkek egemen siyasal süreçlere entegre olarak bir "ek ya da yama" olarak kaldığı tartışılabilir. Küresel kadın hareketinin statüko içine çekilerek radikal içeriğini yitirdiği iddiası önemli bir tartışma konusudur elbette. Oysa ki küresel kadın hareketinden beklenen, kadın hareketi içinde kuzey-güney eşitsizliğinin eleştirilmesi ve dönüştürülmesi; hiyerarşilerle mücadele edilerek ulus-devletlerin kadın örgütlerini kendi denetimlerine alma stratejisi olan "icazetli katılım ve seçici kabul" stratejilerinin reddedilmesi gereği sık sık vurgulanmıştı. Öte yandan ana-akımlaştırma ve kadınların güçlendirilmesi kavramlarıyla geliştirilen "liberal" çerçevenin erkek egemen iktidar ilişkilerini yeterince eleştirmeye elverişli olmadığı ve kadın örgütlerinin yerini STK'ların almasına neden olduğu kabul edilebilir eleştirilerdi.

Kadının insan hakları yaklaşımının küresel ölçekte kadınlar arasında ilişkilenmeyi pekiştirdiği ve evrensel insan hakları normundan yararlanarak kadınların güçlenmesini kolaylaştırdığı bir gerçektir. Küresel kadın hareketinin oluşturduğu bu politik bakış açısı tek şemsiye altında kadın sorunlarının tanımlanmasını ve çözümlerinin tartışılmasını sağladı. Öte yandan bunun ulus-devlet politikalarına odaklanan dar bir bakış açısı getirdiği için şiddetin ekonomik ve sosyal

kökenlerini yeterince eleştirmeyi ve değiştirmeyi unutturduğu da bir gerçektir. Uluslararası ekonomik eşitsizliklerin eleştirisi ortadan kalktı. Evrensellik ve özgünlük arasındaki tartışma kadınların kültürel özgünlük adına ezilmesine sessiz kaldı. Sonuç olarak son yirmi beş yılda birçok alanda cinsiyet eşitsizlikleri daha görünür hale geldi ama cinsiyet eşitsizliklerinin yapısal nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik program ve politikalar güçsüzleşti. Sadece egemen paradigmaya eklenmiş içerikler ya da tamamen görmezden gelinerek reddedilmiş meselelerin varlığı da bu eleştirinin bir parçası olarak kabul edilmelidir.

Erkek Egemen Toplumları Nasıl Tanımlayalım?

KADIN HAKLARI İHLALLERİNİN önlenmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel bir toplumsal ilke olması ve erkek egemen toplumların değişmesi gerekir. Bu konuyu konuşmaya başlarken önce yaygın olarak kullanılan kavramların ne olduğunu ve nasıl tanımladığımızı anlatarak başlayalım.

Erkek deyince, tıbben biyolojik cinsiyeti erkek olan insanı ve ayrıca kendisini de biyolojik özellikleriyle erkek olarak gören bireyi anlıyoruz.

Aslında, toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsedince, erkeğin ya da kadının biyolojik özelliklerinden değil, erkek ya da kadın olmaya toplumun atfettiği özelliklerden dolayı ortaya çıkan eşitsizliklerden bahsediyoruz. Yani zaman ve mekâna göre değişen, bulunduğu toplumsal bağlamın değerlerine göre şekillenen cinsiyet özelliklerini kastediyoruz. Belli toplumsal bağlamlarda yaygın olarak benimsenen ve gerçeklik olarak kabul edilen, *eril* ve *dişil* olarak tanımlanan cinsiyet özellikleri vardır. Örneğin yaşadığımız zamanın egemen cinsiyet değerlerine göre eril olan, erkek olana atfedilen üstün özelliklerdir: güçlülük, rasyonel akıl, duygularını kontrol edebilme yeteneği, riskleri yönetebilme, bağımsız olma, soğukkanlılık, korkusuzluk, cesaret, savaşçı ve koruyucu olma... Dişil olmak da bunun zıddı olarak tanımlanır: duygusal, fizik olarak güçsüz, rekabete değil fedakârlığa ve itaat etmeye yatkın olmak...

Yaşadığımız modern erkek egemen toplumlarda erkeklik dediğimizde, toplumsal olarak erkeklerin yapmasının normal ve gerekli olduğu düşünülen davranışlar, düşünme ve algılama biçimleri akla gelir. Erkeklik sosyal bağlamlarda, sosyalleşme süreçlerinde öğrenilir: ailede, okulda, sokakta, medya ya da spor aracılığıyla, kahve sohbetlerinde, kışlada ve elbette daha büyük erkeklerden öğrenilir. Erkeklik, bu nedenle zaman ve mekâna göre değişecektir. Ama aynı zaman ve mekânda birden farla erkeklik tarzları olabilir. Örneğin yoksul erkek, işsiz erkek, işadamı, bıçkın delikanlı, doğulu erkek, para babası...

Farklı erkeklikler kendiliğinden ortaya çıkmaz. Önemli siyasal, ekonomik ve kültürel kurumlarda, insani pratikler içinde öğrenilen davranış, değer ve tutumlardır. Erkekleri bu tür erkeklik normlarına göre davranmaya zorlayan, aksi hallerde cezalandırma pratiklerini de içeren kurumlar vardır. Okul, kışla, aile reisliği, fuhuş ve pornografi, heteroseksüelite, medya, futbol ve spor kulüpleri gibi toplumsal kurumlar, erkekliğin zamana ve bağlama göre değişebilen tarzlarının öğrenildiği temel kurumsal yapıyı oluşturur.

Egemen erkeklik tarzı dediğimde ise, toplumda ortalama bir erkeğin sahip olması beklenen karakter ve davranış özellikler kastedilir. Bu özelliklerin bütün erkeklerde olduğu düşünülen, genel, doğuştan gelen biyolojik ve genetik özellikler olduğu düşünülür ve erkek kabul edilen bütün insanların bunlara uygun davranması beklenir. Örneğin, "bütün erkekler şiddet kullanmayı, dövüşmeyi bilirler ve bunu kullanarak kendilerini, ailelerini ya da ülkelerini korumaları gerekir" düşüncesi, yaygın olarak erkeklere atfedilen egemen erkeklik özelliğidir. Ne var ki bu düşünce, içinde yaşadığımız modern ulus-devletler çağında böyledir, ama geçmişte böyle değildi ve gelecekte de muhtemelen böyle olmayacak.

Erkek egemen toplum dediğimizde ise, söz konusu egemen erkeklik değerlerinin üstün ve öncelikli olduğu toplumları kastediyoruz. Diğer deyişle erkeklerin ve eril değerlere sahip olanların toplumda ayrıcalıklı, öncelikli olması gerektiğini düşünen bir toplum modelinden bahsediyoruz. Bu toplumda, aynı zamanda, egemen erkeklik değerlerine uygun erkeklerin toplumu yönetmesi ve gerekli kararları alması öngörülür (Sancar 2009).

Erkek Egemen Toplumların Temel Özellikleri

Erkek egemen toplum dediğimizde, aşağı yukarı dünyanın her coğrafyasında benzer özellikler gösteren bir toplum tarzından bahsediyoruz. Bu toplumların orak özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

• Modern ulus-devletlerin kurucu temel unsuru olan zorunlu askerliğe dayalı vatandaş orduları, her erkek yurttaşın devletini, toplumunu ve ailesini korumak için askerlik yapmasına dayanıyor. Bu devlet ve ordu modeli bir yandan, devletini korumak için asker olan erkekleri devletin kurucu unsuru haline getirir; öte yandan devlet ile erkekler arasında siyasi bir bağ kurulur. Bu bağ erkekleri, kadınlardan farklı olarak, devlet karşısında "hakları olan vatandaş/özne" haline getirir. Popüler kültürün bir parçası haline gelen "kahraman ya da şehitlik mitleri" de bu erkekleri yücelterek üstün kılar.

• Erkek egemen toplumlarda *devletin egemenlik yetkisini kullanan* ordu, yargı, güvenlik ve mülki idare gibi kurumların stratejik kararları erkeklerce yönetilir ve bu durum "devlet adamı" olarak *eril ve erkeksi olanın öncelikli* olmasını sağlar.

• Modern toplumların temeli olduğu düşünülen *modern aile* kurumu, erkeklerin geçimini sağladığı ve yönettiği, kadınların karşılıksız ev-içi emek olarak erkeğe bağımlı olduğu, çocukların annelerce bakıldığı ama yaşamsal kararları alma yetkisinin babada olduğu bir toplumsal yapıyı tanımlar. *Erkeğin aile reisi olarak otoritesi*, hukuk ve toplumsal normlar tarafından korunur ve karşı durumlarda erkeğin /babanın/kocanın denetim, yasaklama ve cezalandırma yetkisi meşru görülür. Kadının ev-içi emeğine karşılıksız el konulması ise evlilik, annelik, "duygusal emek" dediğimiz dolayımlarla gerçekleşir; kadına yüklenen karşılıksız sevgi ve aileye bakım yükümlülüğü bunu sağlar.

• Erkek egemen toplumlarda doğan çocuk (baba çocukla yaşasın ya da yaşamasın fark etmez) aile reisi olarak erkeğin nüfus kütüğüne kaydedilir; erkeğin baba olarak soyunun sürdürülmesi, babanın çocuğa kimliğini ve soyadını vermesiyle gerçekleşir. Hukukta *nesep*, yani soyun geldiği yerin belli olması ile tanımlanarak, doğan çocuk babanın soyundan devam eder ve soyadını alır. Nesep-soyun erkek

ailesinden ilerlemesi, devletin bunu nüfus kayıt sistemi ile zor yoluyla uygulaması söz konusudur.

• *Modern kapitalist piyasada*, işçilerin çalışma saatlerinin düzenlenmesi, aile geçim düzeyine göre ayarlanan asgari ücretler, sadece aile reisini sigortalama eğiliminde olan sosyal güvenlik politikaları, erkeklerin gereksinmelerine göre ayarlanır. Üretim piyasasında işçi ve işveren de erkektir; piyasada var olan hem emek, hem sermaye ilkeleri erkeklerin çıkarlarına ve kazanma isteğine göre şekillenir.

• Modern toplumların manevi, metafizik ve duygusal yaşamlarının düzenleyicisi olan *tek tanrılı dinlerin* (Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik) hem kurumsal pratikleri hem de dini ritüelleri erkeklerce yönetilir; din adamları, yani papazlar, hahamlar ve imamlar da erkektir. Modern tek tanrılı dinler, kadın doğurganlığının ve cinselliğinin denetiminde, erkeklere itaate yönlendirilmelerinde en stratejik patriyarkal kurumlardır. Bu dini kurumlar *kadınların ikincilliğini, güçsüzlüğünü ve erkeklere bağımlı olmaları gerektiğini* vaaz eden pratikleri kurumsallaştırarak, normalleştirerek erkek egemen toplumun temel direklerinden biri olurlar. Farklı ve eşitlikçi dini yorumlar ise her zaman, kurumsallaşmış tek tanrılı dinlerin dışında ya da kıyısında kalır.

• Erkek egemen toplumlar *heteroseksisttir*; yani cinsellik sadece kadın ve erkeğin arasında yaşanacak ilişki olarak tanımlanır. Kadın ve erkek arasındaki cinsel ilişki, erkek üstünlüğüne dayalı, hiyerarşiktir ve kadınların tercihlerini önemsemez. Bundan farklı cinsel tercihler lanetlenip cezalandırılmaya çalışılır. Farklı cinsel yönelimleri olanlara karşı nefret ve şiddetle davranmak, yani homofobi normaldir ve cezalandırılmaz. Aynı zamanda dişil cinsellik aşağılanarak, pasifleştirilerek araçsallaştırılır; denetim altında tutulmaya çalışılır.

• Erkek egemen toplumlarda kadınların tekeşli olmaları ve ebediyen öyle kalmaları istenir. Erkeklerin hormonal olarak çokeşli olmaya yatkın olduğu kabul edilir, bu nedenle erkeklerin cinsel özgürlüğü çoğunlukla hoş görülür. Bunun sonucu erkek çokeşliliğinin, kadınlardan farklı olarak cezasızlığı, normal bir durumdur.

• Erkek egemen toplumlarda kadın bedeni ticareti (fuhuş) serbesttir. Kadın bedeninin cinsel metalaştırılması, sadece cinsel yolla bula-

şıcı hastalıkların denetlenmesi, erkek sağlığının korunması açısından önemli görülerek düzenlenir. Parasıyla bir kadın bedeni satın alan erkek ahlaksız ya da suçlu olmaz, ama bedenini satan kadın ahlaksızdır.

• Cinsel ahlak kuralları erkeklere ve kadınlara göre farklıdır; çifte standart vardır. Kadınların gündelik yaşam pratikleri olan gezme, eğlenme, bedensel serbestlik, giyinme-örtünme, arkadaşlık etme gibi davranışları yakın erkekler tarafından denetlenir; engellenir ve hatta şiddet kullanılarak yasaklanır. Aile ve yakın akrabalık ilişkileri içinde kadınlara yönelik şiddet davranışları genellikle olağan ve kaçınılmaz karşılanır; bu bağlamda erkek şiddeti cezasız kalır.

• Erkek egemen toplumda, kadınlar her ne kadar kamusal alanlarda görünür olsalar da, eğitim, ücretli çalışma, spor olanaklarından yararlanma gibi konularda kamu kaynaklarına erişimde cinsiyetçi ayrımcılık yaşarlar. Kariyer mesleklere seçilme, yönetici görevlere atanma, siyasal karar süreçlerine eşit katılamama gibi konularda erkeklerle eşit fırsatlara ve olanaklara erişemezler. Bu eşitsizliklerin sonucu olarak, kadınlar kamusal fırsatlardan yararlanmada geri kalır; erkeklerin daha fazla güç elde etmesini engelleyemezler.

Modern Erkek Egemen Toplumların Yarattığı Sonuçlar

Erkek egemen toplumlarda cinsler arasında güç eşitsizliklerine yol açan hiyerarşik ilişkiler bireysel, ailesel, kamusal, ekonomik ve siyasal alanda, temel insan haklarıyla çelişkili, birçok çarpık sonuca yol açar. Toplumun bireysel barışını, demokratik işleyişini etkiler, hatta gelecek nesillerin cinsiyetçi değerlerle yetişmesine yol açar. Bunların en önemlilerinden birkaçını kısaca tanımlayalım:

• Kadınların gerekli eğitim ve sosyalleşme olanaklarına erişerek, kendi geçimlerini sağlayabilecek becerileri kazanmasına değil, ev kadınlığı ve anneliğe yönlendirilmesi yaygındır. Bu durum birçok kadını geçimini sağlama açısından erkeklere (baba, koca) bağımlı kılar.

• Kadınların erkeklere geçim araçları açısından bağımlılığı, onları kritik karar konularında erkeklerin tercihlerini kabul etmeye zorlar.

Bu durum, özellikle, kadınların kendi bedenleri, cinsellikleri ve doğurganlıkları üzerindeki söz ve karar haklarını yitirmelerine yol açabilir.

• Kadınların sadece ev ve aile yaşamına kapatılmışlıkları, onların toplumsal yaşamdan dışlanmalarına, sosyalleşme gereksinmelerini karşılayamamalarına yol açar. Bu durum birçok kadında bedensel ve ruhsal sakatlanmalar, psikolojik hastalıklara uygun zemin oluşturur.

• Kamu yönetiminin ve kamu düzeninin erkekler tarafından, erkeklerin gereksinme ve tercihlerine göre şekillenmesi, kadınların sorunlarının görünmez, önemsiz ve ikincil kabul edilmesine yol açar. Bu durum kadınların yaşadığı ayrımcılık ve eşitsizliklerin katlanarak artması ve kronikleşmesiyle sonuçlanır. Kadınlara karşı erkek şiddetinin, kadın cinayetlerinin önlenememesi böyle bir durumun tipik örneğidir.

• Kadınların toplumun nasıl yönetileceğini belirleyen siyasal kararlara eşit katılamaması, kamu kaynaklarına ulaşımda (maddi, siyasi, kültürel, vb.) kadınların engellenmesi sonucunu doğurur; toplumsal, kentsel mekânlar, ticari ya da eğlence amaçlı yerler kadınların olmadığı, asimetrik eril serbestlik alanlarına dönüşür; yaşam tek cinsiyetli ve çarpık bir hale gelir. Kadınların ve erkeklerin özgürce ve yan yana yaşayabildiği toplumsal mekânların olmayışı *uygarlık kaybıdır.*

► **Eril siyaset cinsiyetler arası güç eşitsizlikleri üreten iktidar ilişkisidir.**

Burada "modern iktidar ve güç ilişkileri" denen şeyin aslında *neden ve nasıl eril olduğu* ve bu nedenle, erkek üstünlüğünü ve egemenliğini besleyen temel yapılarda ciddi bir dönüşüm olmadan cinsler arası eşitlik olamayacağını söylüyorum. Kısaca vurgulayarak söylenmesi gereken şey, iktidarın eril karakterinin onun erkekler tarafından kullanılmasıyla ilişkili olduğudur. Kadınlar, bütün sınıfsal ve kültürel konumlarıyla, onları ikincilleştirip erkeklere bağımlı kılan cinsiyet eşitsizlikleri değişmeden eşit ve özgür olamazlar. Çünkü cinsiyete dayalı eşitsizlikler, sadece farklı cinsiyet rolleriyle, cinslerin farklı sosyalleş(tiril)mesiyle açıklanamaz. Erkek egemenliğini pekiştirip

yeniden üreten devlet, toplumsal sınıf eşitsizlikleri, aile ve kapitalist piyasa gibi temel kurumların işleyişi de cinsiyete dayalı eşitsizliklerin oluşmasında stratejik öneme sahiptir ve bu kurumların ürettiği eril tahakküm kadınların yaşamlarındaki etkileriyle ilişkilendirilmeden anlaşılmaz.[1]

İktidarın erilliğinin bedelini kadınlar, her türlü toplumsal kaynağa erişimde ikincilleştirilme, ayrımcılık yaşama, görmezden gelinme ve tahakküm altına alınarak etkisizleştirilme olarak yaşarlar. Bunun somut sonuçlarını, bu tahakküme itiraz eden kadınların giderek daha yaygın ve önlenmeyen biçimde erkek şiddetine maruz kalmasıyla görüyoruz. Artık günümüzde itiraz eden, başkaldıran, "hayır" diyen kadınlara yönelik bu erkek şiddetinin bir tür kadınlara yönelik cins-kırıma dönüştüğünü söylemek abartı olmaz.

► Eril tahakkümünün dokunulmaz alanları

Yirminci yüzyıl boyunca kadınların görünürlüğünün artmasına kadın hakları siyasetinin de doğrudan bir katkısı vardır. Eğitim, çalışma hayatına katılım, evlenme ve boşanmada eşitlik, çocukların velayet hakkı gibi konularda eşit hak elde etmek için kadınların yürüttüğü yüzyılı aşan mücadelenin bu sonuçta etkisi tartışılmaz. Bu değişim ve dönüşüm, modern denen toplumların, birçok erkek egemen alanını kadınlara açtı ve iki cinsli hale getirdi. Bilim, hukuk, ticaret ve sanat bunların başında geliyor.

Yirminci yüzyılda modern devletlerin eşit vatandaşlık hukukunun gelişimini ve buna paralel kadın hakları için yürütülen çetin mücadeleleri dikkate alırsak acaba artık kadınların var olamayacağı bir alan kaldı mı ki diyebilir miyiz? Ne yazık ki diyemeyiz. Yirmi birinci yüzyılın başında erkek üstünlüğünün bazı stratejik alanların hâlâ bu dönüşümlerin uzağında kalıyor ve hâlâ bazı alanlara kadınların katılımının çok ciddi biçimde engellendiğini görüyoruz. Bu alanların başında devletin egemenlik hakkını kullanarak yürüttüğü güvenlik kurumlarının ve askeri yapıların yönetimi, siyasi kurumların yönetimi (partiler, sendikalar ve üst bürokratik kurullar vb.) ve tek tanrılı dinlerin kurumsal yönetimleri geliyor. Bu alanlar hâlâ erkek alanları ve eril tahakkümün üretilip pekiştirildiği en stratejik alanlar.

Kadın Hakları Siyaseti: Siyasetin Eril Karakterini Değiştirmek

KADIN HAKLARI SİYASETİNİN son elli yılda başardığı en önemli gelişmelerden biri toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için yapılması gerekenleri, küresel kadın hareketinin gücüyle ve uluslararası örgütlerin desteğiyle uluslararası düzeye taşıyarak hukuki-siyasi metinler haline getirmek oldu. Bunun için kadın örgütleri dünya çapında örgütlenerek, kadın hakları ihlallerini önlemeyi ve cinslerin eşitliğini hayata geçirmeyi amaçlayan, uluslararası düzeyde onaylanan hukuki metinler hazırladılar ve bu metinleri kendi devlet yetkililerine ve siyasi kurumlarına imzalattılar. Bunların başında "kadın hakları evrensel beyannamesi" sayılan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi - CEDAW'ın 1995 yılında Pekin'de toplanan IV. Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen ve bütün ülkelerce uygulanma taahhüdüyle imzalanan Pekin Eylem Planı'nın geldiğini söylemiştik. 1995 yılından bu yana ise başta Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi olmak üzere, çok sayıda uluslararası ya da bölgesel kuruluş toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanmasını destekledi; düzenli durum saptayan izleme raporları hazırlayarak, periyodik eylem planları yaptılar; uzman ve bütçe destekleriyle ülkelerin uygulamalarını kolaylaştırmaya çalıştılar. Türkiye bu dönemlerde hem devlet kurumlarıyla hem de sivil örgütleriyle, hazırlık süreçlerine katılıp önerilerinin metinlerde yer almasını sağlayan ülkelerden biri oldu.

Bu çabaların sonunda artık elimizde, evrensel düzeyde kabul görmüş, birçok ülkede uygulanarak geçerliliği kanıtlanmış ve imzacı ül-

keler tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı uygulanacağı vaat edilmiş normlar, stratejiler, politikalar ve başarılı örneklerin bilgileri var (Sancar 2021b).

Ama elbette bu uluslararası sözleşmelerin ve siyasi kararların devletlerce imzalanmış olması, gündelik hayattaki cinsiyetçiliği ve kadınların yaşadığı hak ihlallerini birden ortadan kaldırmaya yetmiyor; uygulanmasını sağlamak, izlemek ve her noktasında toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmaya devam etmek gerekiyor.

Bugün dünyada siyasal karar süreçlerine cinslerin eşit katılımının sağlanması toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada en stratejik önkoşullardan biri sayılıyor. Çünkü kadınlar siyasal kararlarda en az 1/3 oranında yer alamadan cinsiyet eşitliği konusunda kalıcı değişiklikler yapılamıyor. Buna siyasal temsilde "cinsiyet eşitliği için kritik eşik" diyoruz. İlk kritik eşik oranı CEDAW ile ilgili metinlerde, cinsiyetçi yapıların dönüşebilecek şekilde esneyebilme koşulu olarak minimum yüzde 33 olarak kabul ediliyor. Daha sonra bu oran zaman içinde yüzde 40 ve 2010'lardan sonra ise, eşitlikçi bir demokrasinin temel kriterlerinden biri olarak yüzde 50 olarak kabul ediliyor.

Siyasal Temsilde Cinsiyet Eşitliği Yol Haritası Nasıl Olmalı?

Siyasal temsilde cinsiyet eşitliğinin evrensel olarak doğrulanmış politikaları Türkiye'nin önüne iki temel stratejik uygulama koyuyor: Birincisi siyasal kararlara her cinsin en az 1/3 ve en kısa süre içinde 1/2 oranına yükseltilen bir katılım oranını gerçekleştirmek. Bu hedefe ulaşmak zor oluyorsa siyasal karar süreçlerinde, CEDAW'ın öngördüğü gibi, *cinsiyet kotaları* uygulayarak eşit temsili sağlamak. İkincisi ise sadece belli sayıda kadının siyasal karar süreçlerinde yer almasıyla yetinmemek; kadın hakları savunucularının, bir tür siyaset önerisi ve çözüm politikaları temsilcileri olarak siyasal karar süreçlerinde yer almalarını sağlamak.

Türkiye'nin taraf olduğu ve imza attığı, evrensel toplumsal cinsiyet eşitliği mevzuatının gereklerine göre atılması gereken iki farklı

adımın varlığını kavramak gerekiyor. Bunun gerçekleşmesi için yapılması gerekenleri konuşmak gerekiyor. Şimdi ne durumdayız diye sorarsak, İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte, kadın haklarını koruma siyasetinde çok ciddi bir geri dönüş söz konusu. AKP hükümetinin 2010 sonrası ikinci döneminde başlayan bu kadın haklarında geri gidiş, 2020'li yıllarda hızlanarak devam etti. Son yıllarda ise kadın hakları konusunda bütünüyle muhafazakârların ve hatta fanatik dinci azınlık grupların belirleyici etkisiyle, hükümetin daha vahim geri adımlar attığını ve atmaya da devam ettiğini görüyoruz. Öyleyse sorulması gereken soru şudur: Bu gelişmelerin varlığına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kurumsallaşması ve sürdürülebilir olması için şimdi ne yapmak gerekiyor? Öncelikle kadın haklarını korumada en temel şart olan siyasal ve kamusal karar konumlarında cinslerin eşit var olma hakkının gerçekleştirilmesi zorunlu. Bunun için de, bu kitapta bahsettiğim zorunlu iki temel adımın atılması gerekiyor. Şimdi bu farklı adımların neler olduğunu tanımlamaya çalışayım.

► **Demokrasilerin temel ilkesi temsilde eşitliktir.**

Siyasal temsilde eşitlik ulusal ve yerel parlamentolarda başlar ve oradan yayılır. Bu nedenle de hâlâ dünyada demokrasilerin ve eşitliğin en önemli göstergesi siyasal temsildeki cinsiyet eşitliği göstergeleridir. Çünkü cinslerin eşit siyasal temsili, bir yandan seçmenin kadın politikacılara karşı eşitlik normuna uyacağını vaat etmesine, diğer yandan da siyasal partilerin seçim aday listelerinde kadınlara ne kadar eşit yer verdiğine bağlıdır.

Yani siyasal temsilde cinsiyet eşitliği erkek egemenliğinin iki stratejik mekanizmasını etkisiz hale getirmeyi öngörür: Hem toplumda kadınları ikincilleştiren cinsiyetçi önyargılara karşı durur, hem de toplumsal kaynaklarının nasıl paylaşılacağını belirleyen siyaset mekanizmasını cinsiyet eşitliğini sağlamaya zorlar.

Türkiye'de siyasal partilerin bu konudaki tutumlarını tanımlamak istersek gönül rahatlığıyla ana-akım partilerin büyük çoğunluğuna "cinsiyet körü" diyebiliriz. Partilerin büyük çoğunluğu, hâlâ stratejik güç kaynaklarının erkeklerin elinde olmasını sağlayan, bunun temel

kurum ve mekanizmalarını sonuna kadar sahiplenen yapılarını değiştirmeye direniyor ve partilerinin erkek çoğunluğunca yönetilmesini sessizce sürdürmeye çalışıyor. Bu olgu, siyasal partilerin cinsiyetçi yapılarını dönüştürmeyi Türkiye'de demokrasinin yeniden inşasında en stratejik adımlardan biri haline getiriyor.

Dünya deneyimi bize, siyasal kararların belirlendiği konumlarda kadınların da eşit var olabilmesini sağlamanın kendiliğinden gerçekleşmeyeceğini, tersine, ancak yürütülecek doğru mücadelelerle ve sürdürülebilir belli aşamalardan geçerek gerçekleşebileceğini gösteriyor. Bunun aşamalarını şöyle tanımlayabiliriz:

• Önce kadınların, sadece siyasal alanda değil, toplumun her alanında var olması ve *görünür olması* gerekiyor. Bu var olma modern yaşamın, demokrasinin ve temel insani var oluşun bir hali olarak *normal*, *meşru* ve *olağan* hale gelmeli. Bu ancak bu yünde gerçekleşecek bir toplumsal dönüşümle mümkün. Dünyaya gelirken eşit sayıda olan cinsler toplumsal yaşama katılımda da eşit olmalı. Buna "biyolojik adalet gereği toplumsal katılımda eşitlik" diyoruz. Yani eğitimde, ticarette, eğlencede, seyahatte ya da sağlık hizmetlerinden yararlanmada her cinsin, anlamlı oranlarda var olması cinslerin biyolojik olarak yaşama adil katılımının gerçekleştiğini gösterir.

• Kadınların modern toplumsal yaşamın her alanında var olmaları, her yerde düşüncelerini, kendi yaşamlarına ilişkin taleplerini dile getirebilmeleri, diğer deyişle, kadınların kamusal alanlarda eşit var olabilmeleri gerekiyor. Yani toplumsal kararlara *eşit katılım* ve *eşit söz hakkı*, diğer bir deyişle *eşit güç* konumuna ulaşmak anlamına geliyor.

• Kadınların kamusal alanlarda güçlenmesi, aynı zamanda, politika oluşturma süreçlerine kendi yararlarına müdahale edebilmelerine ve kendi çözümlerini siyasi kararlara dönüştürebilmelerine bağlı. Bunun gerçekleşmesi için de kadın hakları savunucularının siyasal süreçlerde temsil edilmeleri ve siyasal kararlara aktif katılımları gerekiyor.

• Bu sürecin farklı aşamalarını ve farklı gerekliliklerini dikkate alarak farklı stratejiler ve politikalar öngörmeden, farklı gerekllikleri birbirinden ayrıştırmadan, sadece tekini gerçekleştirerek eşitliği sağlayacağını sanan çok fazla parti ve örgüt deneyimi var dünyada

ve ülkemizde. Söz konusu farklı aşamaları ve farklı boyutları dikkate almadan kadınların görünürlüğünü sağlamakla yetinmek ve bununla cinsler arası eşitsizliğin çözüldüğünü düşünmek eksik ve yanlış bir bakış açısı. Burada bahsettiğim diğer boyutları, özellikle kadın hakları siyasetinin temsilini önemsememek cinsiyet ayrımcılığını yeniden yeniden üreten bir körlüktür. Kadınların siyasal kararlara eşit katılımının farklı boyutlarını birlikte dikkate almadan, sadece, birkaç kadını siyasete sokmaya çalışmakla yetinmek çözümsüzlüğü getiriyor. Türkiye'de ana-akım siyasal partiler kadınların siyasal katılımına hâlâ böyle baktıkları için kadın hakları ihlalleri engellenemiyor; kadın hakları sorunları giderek laikliğin ihlali, erkek egemenliğine dayalı bir cinsiyet rejiminin önlenemez tahakkümü sorununa dönüşüyor.

► **Kadınların kamusal görünürlüğü bir modernleşme kriteridir, ama bugün için artık yeterli değildir.**

Tarihsel olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda erkekler, modern kamusal alanlarda, ailenin geçimini sağlamak, kurumları yönetmek ya da sadece eğlenmek amacıyla var oldular ve böylece de bu alanları kendi yaşamlarına göre şekillendirdiler. Bunun sonucu olarak erkekler bilim, teknoloji gibi alanların, devletin, sendikaların ve siyasal partilerin yönetimini ellerinde tutuyorlar; hukuk, ticaret ve sanayi alanındaki kurum ve şirketleri yönetiyorlar. Bu gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak bu alanlar erkeklerin öncelikli ve ayrıcalıklı oldukları alanlara dönüştü ve erkeklerin üstünlüklerine dayalı eril güç oluşturma alanları haline geldi. Kadınlar ise modern kamusal alanlarda çok az görünür olsalar da, esas olarak, çocuk bakımı ve ücretsiz aile işçisi olarak özel alanlara kapalı kaldılar. Modernleşmenin yarattığı bu *cinsiyete dayalı işbölümü*, kadınların erkeklerle birlikte eşit olarak kamusal dünyada var olamamalarının temel nedenidir.

Şu bir gerçektir ki, son yüzyılda, kadınların kamusal yaşamda var olması ve görünür hale gelmesi büyük mücadelelerle ve aşama aşama kazanılmış bir haktır. Çünkü kadınlar, yeni gelişen kapitalist piyasaların işyerlerinde ucuz işgücü olarak var olsalar bile, artan çocuk ölümleri nedeniyle, zorunlu olarak evde kalıp çocukların bakımını

üstlenmek durumundaydılar. Bu nedenle bugün birçok modern kamusal alanda kadın varlığı ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinde görünür hale gelebildi ve normalleşti.

Kadınların toplumun her alanında görünür hale gelmeleri demek, yaşamın her noktasında kadınların var olmalarının normal, kaçınılmaz ve gerekli hale gelebilmesi demek. Bu modern sanayi toplumlarının çoğu için oldukça yeni bir gelişmedir. Çünkü birçok modern meslek ve kamusal faaliyet, yakın zamana kadar erkeklerce yapılıyordu. Örneğin bilim, hukuk, sanat gibi alanlar; mühendislik, doktorluk, hâkimlik gibi meslekler çok uzun süre, hatta şimdi bile erkek ağırlıklı oldu ve olmaya devam ediyor. Dahası, eğlence ve spor gibi faaliyetler bile yakın zamanlara kadar erkeklere özgü kalmıştır.

Bu erkek egemenliğinin dönüşümü aslında yirminci yüzyılda iki büyük dünya savaşında yaşanan yıkımla başladı; silahlanma ve ulusdevletlerin egemenlik savaşları, erkek egemen dünyanın nasıl bir yıkıcılığa yol açabileceğini göstererek önemli bir farkındalık yarattı. Modern dünyayı şekillendiren bu eril iktidar mekanizmalarının değişmesi gerektiğinin kavranması İkinci Dünya Savaşı ertesi yeniden inşa süreçlerine damgasını vurdu. Ama ancak yirminci yüzyılın sonuna doğru, birçok alanda kadınlar görünür hale gelerek kamusal alanda varlıklarını itiraz edilemez kıldılar.

Kadınların kamusal görünürlüğünün meşrulaşması öncelikle iki büyük dünya savaşının yaşandığı coğrafyalarda gerçekleşti. Ama örneğin kadınların olimpiyatlarda farklı spor dallarında yarışmalara katılabilmesi, uzaybilim alanında kadınların varlığı ve kadın astronotların görünmesi gibi olgular hâlâ insanlık için çok yeni gelişmeler.

Kadınların kamusal görünürlüğü, onların modern toplumların güç ve statü alanlarından dışlanmış olmalarını ortadan kaldırdı mı? Yani kadınların yaşamın birçok alanında var olabilmeleri, onların kendi sorunlarını çözebilmelerini sağladı mı? Her zaman değil, hatta çoğunlukla hayır; belki şimdilik değil. Ama kadınların kamusal katılımlarının artmasıyla birlikte siyasetin karar konumlarında da kadınların katılımının arttığını görüyoruz.

Bugünden bakınca daha açıkça görüyoruz ki kadınların modern kamusal alanlara girişi ve görünür hale gelmesi, tek başına, kamusal

yaşamın erkek egemen karakterini değiştirmeye yetmiyor. Çünkü kadınların kamusal görünürlüğü ve var oluş biçimleri erkeklerden farklı olabiliyor. Bu nedenle, kadınlar ne kadar kamusal alanda görünür hale gelseler de, bazı stratejik alanlarda erkek egemenliği devam edebiliyor. Örneğin dünyanın birçok yerinde dini, askeri/militer kurumların yönetimi ve ekonomik kararların belirlenmesi, geçmişte olduğu gibi bugün de çoğunlukla erkeklerce yürütülen ayrıcalıklı alanlar olmaya devam ediyor.

► Modern kamusal alanın gelişimi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlar mı?

Aslında sözünü ettiğimiz süreç insanlık tarihinin son birkaç yüzyılda yaşadığı sanayileşme, kapitalistleşme, kentleşme süreçleri, yani modernleşme sürecidir. Bu süreçler her zaman demokratikleşmeyle sonuçlanmadı. Aslında yirminci yüzyıl boyunca birçok modern otoriter devlet kamusal alanda kadınların eşit ve meşru görünürlüğünü destekledi. Örneğin eski Sovyetler Birliği (SSCB) bünyesindeki sosyalist devletlerin, hem siyasal temsil konumlarında hem de çalışma yaşamının erkek egemen sektörlerinde, her zaman kadınların varlığı en az yüzde 30'a ulaştı, hatta bu oranı geçti bile. Ama kamusal alanda sağlanan bu görünürlük kadın haklarını koruma siyasetinin gerçek hayatta yeşermesine olanak sağlamadı; pek çok kamusal alan yine erkek egemen olmaya devam etti. Batılı modern kapitalist toplumlarda ise yaşanan modernleşme süreci, kadınların kamusal görünürlüğünü bu ölçüde bile sağlayamadı. Çünkü cinslerin kamusal yaşamın her alanında eşit var olabilmesi modern toplumların olağan, kendiliğinden gelişimi sonucu, kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkmadı. Bu gelişmeler sadece cinsler arası eşitliğin gerekliliğini anlamanın altyapısını oluşturdu. Aslında cinsler arası eşitlik hem sınıflar, hem ırklar, hem de farklı cinsler arasında eşitlik mücadelelerinin bir parçası olarak gelişti ve bu mücadeleler de, dünyanın iki yüz yıllık tarihini kapsayan *eşit yurttaşlık hakları* mücadelesinin bir parçası oldu.

Modern eğitim kurumlarının temeli olan "herkesin eşit yurttaş olarak eğitimi" ilkesi, tanımı gereği, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, her vatandaşın topluma/ulusa eşit olarak katılımını vaat ediyordu;

ama gerçeklikte öyle olmadı. En basitinden, okuma yazma öğrenme ve giderek yaşamını kendi ayakları üstünde durarak ve kimseye bağımlı olmadan devam ettirebilmek için kadınların da, erkekler kadar eğitilmeleri gerekiyordu. Ama yakın zamanlara kadar modern mesleki eğitim kurumlarından da çoğunlukla erkekler yararlandı. Bu nedenle kadınların yüzyılı aşan eşit haklar mücadelesi içinde eşit eğitim ve meslek edinme hakkı en öncelikli talepler arasında yer aldı. Zaman içinde de, önemli erkek okullarına ve eğitimde önemli mesleki kariyer alanlarına, kadınların girişine kapı aralandı.

Kapitalist piyasanın gelişimiyle, kadın emeğine gereksinme duyulan yerlerde kadınların çalışmaya başlaması da kadınların görünürlüğünü ister istemez teşvik etmiş oldu. Yani modernleşme dediğimiz süreç, cinsiyetler arasında bir eşitlik sağlama amacı olmadan, kadınların birçok toplumsal alanda ve mekânda, ama erkeklerle eşit olmaksızın, meşru ve normal olarak var olabilmesine, kaçınılmaz olarak, yol açtı ve hâlâ da yol açmaya devam ediyor.

Bu dönüşümün, esas olarak ve büyük ölçüde, kadınların eğitim hakkının sonuna kadar savunulmasıyla ve kadınların meslekleşme mücadelesinde elde edilen başarılarla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle eğitimin bir erkek ayrıcalığı olmaktan çıkması, neredeyse bütün yirminci yüzyıl boyunca sürdürülen kadınlar için eşit eğitim hakkı mücadelesinin sonucudur. Bu sayede geçen yüzyılda tamamen erkek mesleği olarak görülen doktorluk, mühendislik, üniversite hocalığı, yargıçlık, avukatlık, polislik, subaylık gibi meslekler artık bu yüzyılda sıradan kadın meslekleri arasında sayılabiliyor.

Kadınların kamusal yaşamda ve mesleklerde görünür olmasını sağlayan bu modernleşme süreçlerini, eşitliğin gelişiminin ilk aşaması, temel eşitlik ve adalet ilkesi gereği olarak görmek gerekir. Ama kadınlara özgü hakların tanımlanabilmesi ve korunabilmesi için geliştirilecek cinsiyet eşitliği siyasetinin ana-akım siyaset içinde yer almasının ve bunun gerçekleşmesi için de kadınların eşit siyasal temsilinin sağlanması gerekiyor.

Aslında toplumda her tür işle uğraşan, sivil/gönüllü olarak çalışan, kamu hizmeti yapan, sanatla, edebiyatla uğraşan kadınların bir kısmının yolu, ister istemez siyasetten de geçecektir ve böylece de

kadınların siyasal kararlara katılımı kendiliğinden gerçekleşecek diye düşünenler olacaktır. Ama toplumların bu konudaki deneyimlerine baktığımızda ve süreç olağan akışına bırakıldığında, siyasete katılan kadınların sayısının bir elin parmaklarını geçmediğini görüyoruz. Oysa siyasette var olan erkek kadar, niteliğine ve siyaset yapma tarzına bakılmaksızın, eşit sayıda kadının da var olabilmesi temel bir eşitlik ve adalet ilkesi gereğidir. Bu olamıyorsa kadınların önünde bir engel var demektir ve biz de bu gerçekliği görüp tanımlamak ve nasıl aşılacağını öngörmek durumundayız.

► Kadınların kamusal görünürlüğü yetmez; demokrasi ilkesi olarak cinsiyet eşitliğinin yaşama geçmesi gerekli.

Burada temel bir soruyu yanıtlamamız gerekir: Siyasette kadınların sadece biyolojik varlığı yeter mi, "biyolojik varlığın kritik eşiğini aşmak" şart mı? Türkiye'de kadınların siyasette, çok az sayıda da olsa, göstermelik vitrin konumlarında da bulunsalar, bir şekilde görünür hale gelmesi, yani *biyolojik temsilin* sağlanması Cumhuriyet devrimlerinin yaşandığı tarihsel süreçte, büyük ölçüde gerçekleşti. Ama Cumhuriyet tarihi boyunca, yani son yüzyılda, kadınların kamusal görünürlüğünün arttığı oranda, kendiliğinden siyasal karar süreçlerinde de eşit oranda var olabilmeleri gerçekleşmedi.

Siyasal karar süreçlerinde kadın görünürlüğünün artması ancak 1990'lı yıllarla birlikte, kadın hakları hareketinin güçlenip eşit siyasal temsi hakkı istemesiyle gerçekleşti. Sadece siyasette görünür hale gelebilen kadınlar değil, çok sayıda kadın hakları savunucusu medyada, TV kanallarında konuşmaya, görüşlerini dile getirmeye başladılar. Haber spikerleri, program yöneticileri, uzman görüşlerini savunan kadınlar kamusal görünürlüğü daha normal ve sıradan bir hale getirdiler. Bu gelişmeler bazı siyasal aktörlerin, artık siyasette cinsler arası eşitliğin sağlandığını ve kadın hakları için özel olarak başka bir şey yapmaya gerek olmadığını düşünmesine yol açtı. Bu kesimler kadınların siyasete katılımı meselesinin aslında çözülmüş olduğunu ve kadınların önünde bir siyasi engel olmadığını düşündüler ve bunların bir kısmı hâlâ böyle düşünüyor. Bugün siyasal yaşamda kadınların eksik siyasal temsilinin nedenini, siyasetin hâlâ erkek egemen yapı-

larında değil, kadınların siyasete katılmadaki isteksizlik ve cesaretsizliklerine bağlayanlar var. Bu bakışa göre kadınlar da erkekler gibi, yeterince cesur olup risk alsalar ve rekabetten korkmasalar siyasette karar alma konumlarına gelebilirler; çünkü bunun önünde bir engel yok. "Siyasetin eril içeriği" dediğimiz şey tam da budur. Bu tür görüşlere yanıt olarak, "siyaset cesaret, risk alma ve rekabete dayalı mücadeleyle elde edilecek bir güç değil, farklı toplum kesimlerinin talep ve çözümlerini karar süreçlerine taşımakla elde edilecek eşitlik ve toplumsal refah aracıdır" diyoruz.

Siyasal süreçlerdeki eril tahakkümü pekiştiren güç kaynaklarını, bunların erkeklerin tekelinde nasıl tutulduğunu ve kadınları siyasal kararlardan dışlayan mekanizmaların neler olduğunu görmeden ilerlemek mümkün görünmüyor. Aslında bu eril tahakküm mekanizmalarına dokunulmadığı sürece ancak çok az sayıda kadın, siyasete katılmayı başarabiliyor. Kadınların her nasıl olursa olsun, siyasette az sayıda da olsa var olmasını yeterli görenler, katılım ve eşitlik ilkelerini kendilerine göre yorumluyorlar. İçeriği ve hedefi eşitlik ilkesine göre tanımlanmamış bir siyasi katılım anlayışı, siyasette az sayıda kadının var olmasını eşitlik ve adalet normlarıyla çelişkili görmüyor.

Bugün dünyada ve Türkiye'de görünen odur ki cinsler arası eşitliğin tam olarak sağlanmasının önünü tıkayan şey bu bakış açısıdır. Bu anlayışın Türkiye'deki örneklerini, parlamentoda grubu bulunan birçok ana-akım parti yöneticilerinde görmek mümkün. Bu durumu değiştirecek adımlar atılmadığı sürece tersine dönecek olumsuz süreçlerle de karşılaşacağız. Eğer biyolojik görünürlüğe eşlik edecek nicel ve nitel eşitlik kriterleri tanımlanıp uygulanmazsa, siyasette yer alabilen az sayıda kadın, mevcut erkek egemen yapıları değiştirmeye yetmeyeceği gibi, durumu tersine döndüren sonuçların ortaya çıkmasını da engelleyemeyeceğiz. Az sayıda kadının bir kısmı da "başkanın kadınları" ya da sadece "vitrindeki kadınlar" olursa, kadın hakları karşıtı siyasetin, erkek egemenliğini pekiştiren eğilimlerin önüne geçmenin olanaksız hale geldiğini gördük. Bugün böyle bir dönemden geçtiğimizi rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Örneğin bir cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlükten kaldırılması karşısında, ana-akım siyasal partiler birkaç kınama demeci ya-

yınlamak dışında, neredeyse hiçbir tepki veremediler ve aslında küçük bir azınlık olan kadın-karşıtı siyasi lobilere karşı etkisiz kaldılar.

Kadınların siyasal katılımına eşitlik perspektifinden bakmadan, her partinin yönetiminde birkaç kadının varlığını göstererek "işte kadınlar var ya, daha ne olsun" demek bu konuda çok ciddi siyasal, ideolojik ve kültürel körlüklerin de varlığına işaret ediyor. Bu *cinsiyet körü* bakışın en belirgin örneklerini ana-akım siyasal partilerde ve önde gelen erkek politikacıların tutumlarında görebiliriz. Bu konuda siyasi partilerle ilgili bölümde çokça örnek vereceğim.

Toparlayacak olursak günümüzde kadınlar, toplumsal yaşamın her yerinde görünürler ama hâlâ siyasal karar süreçlerinde sayısal olarak azınlıktalar; bu durum onların taleplerinin ve çözüm önerilerinin siyasal kararlara içerilmesini ve kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesini önlüyor.[1] Siyasetin kurumlarında *sayısal olarak kritik eşiği aşmadan* söz söyleme ve karar konumuna gelinemiyor; siyasetin erkek egemen yapıları dönüştürülemiyor. Üstüne üstlük az sayıda ve kadın seçmenlerin gerçek taleplerini ve çözüm önerilerini temsil etme gücü olmayan kadın siyasetçiler, erkek üstünlük alanlarının kadınlara karşı korunmasında çok kritik destekler de sağlayabiliyorlar.

Eşit Temsile Giden Yol Haritası

Burada sorulması gereken soru şudur: Siyasete katılması istenen adayların seçiminde farklı toplum kesimlerini ve çıkar gruplarını erkekler temsil edebilirken, neden benzer siyasi temsil güçleri olan kadınlar siyasete devşirilmiyor da deneyimsiz ve güçsüz kadınlar seçiliyor? Bu soruyu toplumda erkeklerin sahip olduğu güçlere sahip olan çok az sayıda kadının siyasal kararlara dahil edilmesinin yeterli görülmesi olarak yanıtlayabilir miyiz? Unutmamak gerekir ki önemli siyasi çıkar grupları, kültürel, dini ya da bölgesel siyasi farkların temsil edilmesini isteyen çevreler, kendi içlerinden bazı kadınları, kendilerini temsilen aday olarak öne sürebilir ve siyasi partilere bu konuda baskı yapabilirler. Bu kadınlar önemli sayılarda siyasete katıla-

bilir ve kendi sosyal bağlarının gereğini temsil edebilirler; bunda da başarılı olabilirler. Böyle bir gelişme cinsler arası temsil ve katılım adaletsizliklerinin önemli bir kısmını çözer.

Öyleyse farklı çıkar/talep gruplarını temsilen siyasete katılan kadınlar, sadece cinsiyetleri kadın olduğu için kadın sorunlarını da yasal süreçlerde dile getirip çözümler için etkin olabilir mi sorusuna vereceğimiz yanıt ne yazık ki olumsuzdur. Kadın haklarını savunmak için gereken siyasal temsil koşulları oluşmuyor; kadın sorunlarının temsili tesadüfi, keyfi ve talep-temsil ilişkisi gerçekleşmeden bir gelişme gösteremiyor. Burada ortaya çıkan paradoksu aşmak için ne yapmak gerekir?

Tartışmanın buraya kadarki bölümünde kadınların siyasete katılabildiklerini, ama bu gelişmenin kadın hakları ihlallerini önlemek için gerekli siyasi iradenin garantisi olmadığını söyledik. Öyleyse, toplumun farklı kesimlerinin temsilcilerinin siyasal karar süreçlerine devşirilmesine benzer kriterlerle, kadın hakları savunucularının da siyasal karar süreçlerinde temsili gerektiğini söyleyerek ilerleyelim. Kadın hakları için çalışan siyasi, kültürel, yerel ya da dini örgütlerin kendi içlerinden deneyimli, bilgili ve mücadeleci kadınları aday göstermeleri ve bu adayların siyasal parti aday listelerine alınması da cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesi için gerekli ve zorunlu bir koşuldur. Dünyadaki başarılı örnekler bunun kaçınılmaz olduğunu gösteriyor.

Öyleyse şunu söyleyebiliriz: Kritik sayısal eşiği aşamadan, bir miktar kadının siyasal süreçlerde var olması, aslında eril iktidar mekanizmalarını çok etkilemiyor. Siyasette az sayıda var olabilme becerisini göstermiş kadınlar, varlıklarını sürdürebilmek için mevcut seçici konumda olan erkeklerin vesayet isteklerine çok da direnemiyorlar. Bu eksik katılım nedeniyle kadınların bulunduğu kırılgan konum süreklilik kazanıyor. Kadınların siyasete bu tür katılımı kolay değişmez bir modele dönüşüyor. Bu da eril tahakkümün sürmesinde en önemli stratejilerden biri haline geliyor. Siyasal iktidarı elde tutmanın eril reflekslerini uygulayanlar da yüzyıllardır deneyimlerle geliştirilmiş bu tahakküm pratiklerinin, atadan miras kalan bilgisine sahipler ve bunları gerektiğinde istedikleri gibi kullanıyorlar.

Oysa ki kadın-erkek eşitliğini sağlamak için harcanacak çabalar sadece kadınların yararına değil, bir bütün olarak siyasal parti yapılarını, kamu politikalarını ve toplumsal ilişkileri dönüştürücü ve demokratikleştirici niteliktedir ve bu nedenle siyasal liderlerin ve partilerin popülerliğini artıran önemli bir siyasal hedef haline gelmesi gerekir. Siyasal partilerin kitlesel bağlarını yenileme ve temsil sorunlarını çözmelerinin kaçınılmaz bir uğrağıdır. Türkiye'de siyasal parti liderlerinin mevcut konumlarını koruyabilmek uğruna bu tür demokratikleşme strateji ve politikalarına kuşkuyla yaklaşmalarının, aslında kendilerinin ve partilerinin başarılarını tehdit eden en önemli faktörlerden biri olduğunu anlamaları gerekir.

► Biyolojik temsilden nicel eşitliğe: Eşit katılım ve eşit var olma hakkı

Siyasal partilerin yönetimlerinde ve görünür konumlarında kadınların sınırlı sayıda var oluşları, aslında kadınların kendi taleplerini siyasal kararlara iletebilmeleri açısından, tamamen boşa gitmiş bir gelişme olarak görülemez. Bu gelişmeler, bir anlamda da olsa, kadınların kamusal görünürlüğün ötesine geçerek, söz söyleme ve toplumsal meseleler hakkında görüşlerini dile getirmelerine kapı aralar. Örneğin son zamanlarda, TBMM'de grubu bulunan iki önemli partinin (HDP ve İYİ Parti) genel başkanının kadın olması; CHP ve AKP'nin genel başkan yardımcıları arasında güçlü kadın politikacıların yer alması; Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi küçük bir partinin, tek bir kadın milletvekiliyle TBMM'nin en etkili ve ses getiren muhalefetini yapabilmesi bu değişimlerin önemli göstergelerinden sayılabilir.

Ama siyaset mecralarında kadınların görünür hale gelmesinin neden yetmiyor olduğunu yine de açıklamak gerekir. Kadınların siyasette görünürlüğünün artması ile *eril estetiğe alışmış gözleri terbiye etmenin* ötesinde, gerçekten de kadınların kendi adlarına söz söyleyebilir hale gelmeleri gerekiyor. Bunun için siyasette azınlıkta olan cins olarak kadınların, karar vericiler içinde belli bir sayıya ulaşması şart. Yukarıda vurguladığım gibi bu sayısal katılım eşiği Türkiye'de iyi anlaşılmış ve dolayısıyla gerçekleşmiş de değil. 1990'lı yıllarda başlayan kadınların siyasal partilerin görünür konumlarına yerleşti-

rilmesi süreci bu açıdan bir noktada tıkandı ve bir kırılma yaşandı. Dönemin kadın hareketi de bu konudaki mücadeleyi daha öteye taşımayı, gündeminde tutmayı stratejik hedef haline getiremedi. Daha doğrusu bu konuyu birincil önemde gören örgütlerin güç kaybettiklerini görüyoruz. Mevcut örgütler ise siyasete eşit katılımdan önce, kadınlara yönelik erkek şiddetini görünür hale getirip bir siyasal mücadele gündemi oluşturmaya daha çok çaba harcadılar; hâlâ da öncelikli gündem kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi.

► Biyolojik temsilden nicel eşitliğe: Kritik eşiğin aşılması ve kadın hakları siyasetinin temsili

Siyasal kararların belirlenme süreçlerinde cinslerin eşit temsili ve eşit katılım hakkının en kritik koşulu eksik temsil edilen cinsiyetin sayısal olarak en az yüzde 40 oranında katılımının sağlanmasıdır. Bu oran birçok ülkede kritik eşik olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı ülkelerde artık bu oran yüzde 50'ye yükseltilmiştir. Bu oranın nasıl saptandığı konusunu uzun boyutlarıyla tartışmasak da, kritik eşik, ayrımcılığa uğrayan, yaşadığı eşitsizlikleri yeterince dile getiremeyen kadınların kendi yaşamını ilgilendiren kararların verildiği konumlarda sayısal olarak var olma sınırını gösterir. Kadınların her tür kamusal alanda görünürlüğüne, biyolojik cins olarak siyasette az da olsa varlığına rağmen, eğer siyasal temsil kurumlarında, karar süreçlerinde karar vericilerin en az yüzde 40'ını oluşturmuyorlarsa orada görüşlerinin yeterince dikkate alınmasını sağlayamıyorlar. Böyle bir durumda eksik siyasal temsil veya eksik siyasal katılımdan bahsetmek gerekiyor.

Siyasal temsilde eşitliğin sağlanması sadece eksik temsil edilen cinsin en az yüzde 40 oranında katılımın sağlanmasıyla çözülmüş olmuyor. Bu tür düzenlemelerin sonuç verebilmesi eksik temsil edilen cinsin yaşadığı eşitsizlikleri ve bunlar için önerilen çözümleri dile getirecek kadın hakları savunucularının da siyasete katılımı gerekli. Söz konusu kadın haklarını koruma siyasetinin evrensel ilkeleri, normları, stratejileri ve politikaları olan geniş kapsamlı bir bilgi ve deneyimleri alanı olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu politikaları başarıyla uygulayan ülkelerin örnek alınabilecek sayısız deneyimleri de var. Bu bilgi ve deneyimlere sahip kadın temsilcilerin siyasal sü-

reçlerde var olmaları, sorunların bu siyasetçiler tarafından tanımlanması ve sundukları çözüm önerilerinin dikkate alınması eşitsizliklerin aşılmasında en kritik adımdır.

Siyasal temsilde cinsiyet eşitliğinin stratejik aşaması "kadın hakları siyaseti"nin siyasal kararlara içerilmesidir. Bu elbette kendiliğinden olmuyor; farklı kadın hakları örgütlerinin, diğer hak temelli örgütlerin, eşitlikten yana siyasal grupların geniş ittifaklar yaratarak bir araya gelmeleri, bütün farklılıklara rağmen, ortak gündem siyaseti oluşturmaları gerekiyor.

Kadınların kendi gereksinmeleri hakkında eşit karar verebilme gücünü elde edebilmeleri için uygulanması gereken kadın hakları siyasetinin birkaç kritik olmazsa-olmazı var:

• Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel bir norm olduğu Anayasa' da yer almalı ve eşitliği gerçekleştirmekle yükümlü aktörleri (devlet kurumları, siyasal partiler, yerel yönetimler, üretim şirketleri, sivil toplum aktörleri vb.) anayasa ya da yasalarda tanımlanmalı;

• Temel yasalar (seçim, siyasal partiler, yerel yönetim yasaları, devlet personel yasası, milli eğitim yasası vb.) toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmeli;

• Seçim yasası ve siyasal partiler yasasında cinsiyet eşitliği için özel düzenleme yapılmalı (aday listelerinde cinsiyet kotası uygulanmalı, hazine yardımlarında cinsiyet eşitliği şartı konmalı vb.);

• Kamu yönetiminde, ekonomik ve sosyal örgütlerin yönetiminde, sivil örgütlerde cinsiyet eşitliğinin dikkate alınmasını sağlayacak özel düzenlemeler yapılmalı;

• Kamu yönetiminde stratejik önemi olan 10-15 kurumda eşitlik birimleri oluşturarak kurum faaliyetleri toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmeli ve buna yol gösterecek eylem planları yapılarak uygulanmalı;

• Toplumsal cinsiyete göre ayrıştırılmış ulusal veri derlenerek tek bir ulusal veri tabanı halinde yayınlanmalı;

• Bütçe hazırlık süreçlerinde toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe tekniği uygulanmalı;

• Eşitlik ihlalleri şikâyetlerinin takibi için eşitlik için kamu de-

netçiliği birimi (*ombud*) ve cinsel şiddet ve aile hukuku davaları için özel mahkeme/yargılama usulleri oluşturulmalı;

• Erkek şiddetinin önlenmesinde sadece mağdur kadınları dikkate alan politikaların yanı sıra, fail erkekleri de önlemeye yönelik, *toksik erkeklik* pratikleriyle mücadele eden politikalar uygulanmalı;

• Bu konuda evrensel standartlar olarak önerilen bazı kota, kadın aday havuzu hazırlama, eşbaşkanlık, siyasal partilerin içinde kadın politikacıların güçlenmesini sağlayacak özel kurumsal yapılar oluşturma gibi çözümlerin uygulanması teşvik edilmeli;

• Toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının planlanıp uygulanmasından, izlenip düzeltilmesinden sorumlu, en üst siyasi düzeyde *icracı yetkilere sahip bir siyasi mekanizmanın*, yani bakanlık düzeyinde sorumlu bir kurum olmalı ve uygulama sorumluluğunu üstlenmeli (Sancar 2018a).

Dünyada Farklı Kadın Hakları Siyasetleri Var

DÜNYADAKİ mevcut siyasal partiler, sendikalar, yerel ve ulusal parlamentolar gibi siyasetin kurumsal mekanizmaları/aygıtları içinde kendine anlamlı bir yer bulamayan kent yoksulları, kadınlar, eşcinseller, doğal yaşam ve çevre koruma grupları ve benzerlerinin alternatif siyaset tarzı ve alanları oluşturma çabalarına "toplumsal hareketler" diyoruz. Toplumsal hareket teriminin bir yanda gerilla hareketlerine ve dinsel tarikatlara, diğer yanda kadın ve LGBTİQ+ hakları hareketlerine ve daha birçok türde siyasal oluşuma uzanan geniş bir kapsama alanı var.[1]

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Sınıf ve Kimlik Siyasetleri Bağlamında Kadın Hareketleri

Toplumsal hareketlerin farklarını tanımlamak için kullanabileceğimiz anlaşılabilir bir tarihsel ve politik ayrım, eski ve yeni tür toplumsal hareketler ayrımıdır. Sınıfsal temelli emek ve sendikal hak hareketleri, ulusal bağımsızlık hareketleri, kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde gelişen halk hareketleri, sivil hak hareketleri gibi kökenlerini daha çok on dokuzuncu yüzyılın siyasal dinamiklerinden alan toplumsal hareketler, *eski toplumsal hareketler* olarak tanımlanıyor. Eski toplumsal hareketler esas olarak Marksizm, liberalizm, milliyetçilik/ulusçuluk gibi "büyük ideoloji"lerden etkilenen eşitlik ve

özgürlük hareketleriydi. Genel olarak modernleşme/uluslaşma/endüstrileşme süreçlerinin yol açtığı dönüşümler sonucu ortaya çıkan, siyasal partilerden, sendikalardan, parlamentolardan dışlananların geliştirdiği, eşit paylaşım ve eşit katılım talepleri etrafında örgütlenen toplumsal hareketleri bu çerçevede düşünebiliriz.

Bu tarz siyasal hareketlere paralel gelişen kadın hareketleri de, on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren hem işçi sınıfı kökenli hem de orta sınıf kökenli kadınları içerdi. Bir yandan emek ve işçi sınıfı hareketlerinin, sendikal örgütlenmelerin, diğer yandan da başta *suffrage* hareketi olmak üzere doğrudan "kadınların eşit hakları için mücadele eden örgütlenmeleri kadın hareketi" olarak tanımlayabiliriz. Kadınların erkeklerle eşit vatandaş olarak kabul edilmesi için, oy hakkı başta olmak üzere kadınların taleplerini dile getiren feminist hareketin de bu eski tür toplumsal hareketlerden doğduğunu söyleyebiliriz.

Yeni toplumsal hareketler ise 1970'lerden sonra gelişen ve genel olarak "Yeni Sol" adı verilen çerçeveden beslenen bir siyaset anlayışı içinden gelişti. Ekolojik çevreyi korumayı, küreselleşen savaş eğilimi karşısında silahsızlanmayı ve barışın sağlanmasını isteyenlerin örgütlediği hareketleri örnek olarak gösterebiliriz. Kentsel haklar için protestolar düzenleyenlerin, erkek egemenliğine karşı çıkan kadınların oluşturduğu siyasi örgütlenmeler de genel olarak "yeni toplumsal hareketler" olarak tanımlanıyor.

Yeni toplumsal hareketleri belirleyen şey ana akım ideoloji ve siyaset tarzlarının görmezden geldiği ya da çözüm için yeterince ciddiye almayıp dışladığı grupların siyaset yapma tarzları oldu. Doğrudan ve katılımcı demokrasi, topluluk temelli siyaset, kültürel hakların tanınması ve farklı yaşam tarzlarına saygı, kentsel mekânların sıradan insanlara eşit ve özgür yaşam fırsatları sunabilmesi, sınırsız kapitalist tüketimin reddi ve doğanın korunması gibi değerlerle beslenen ve gelişen bu tür siyasal hareketler yirminci yüzyıl boyunca giderek artan oranda görünür oldular.

Yeni toplumsal hareketler öncelikle toplumsal değerler sisteminin, yani bir anlamda yaşam biçimlerinin değişmesini istediler. Yeni toplumsal hareketler radikal demokrasi tarzlarını, çoğul ve kimlik

odaklı politikaları benimsediler; merkezi, hiyerarşik, formel siyasal örgütlenmelerin yerine yerele dayalı, tabandan örgütlenen, ağ tipi örgütlenmelere dayalı siyaset biçimlerini seçtiler. Yeni toplumsal hareketler sadece ulusal düzeyde değil, küresel ölçekte örgütlenme kapasitesine de sahipler; aralarındaki yerel farkları tanımlayıp dikkate almayı önemsiyorlar; kültürel farkların dikkate alınmasını ve farklılığa dayalı hakların tanınmasını amaçlıyorlar. Kültürel dışlanmaya karşı mücadele eden bu tür siyasetlere de kimlik ve "farklılık siyaseti" deniyor.

Bugün yaşadığımız dünyada eski ve yeni toplumsal hareketler birbirinden kopuk ve ilişkisiz, geçişsiz siyasal olgular değil. Emek ve sınıf hareketleri olarak tanımlanan siyasal hareketleri de, yaşam tarzı ve kimlik hareketleri için mücadele eden siyasal hareketleri de, farklı katmanlar ve kesimler halinde, birçok toplumsal harekette olduğu gibi, kadın hareketleri içinde de farklı katmanlar, aktörler ve alanlar itibariyle gözlemek mümkün.

Feminist tarih yazarlarının dünyada kadın hareketlerini ayrıştırıp sınıflandırırken eski ve yeni toplumsal hareketler ayrımına aşağı yukarı uyan ve esas olarak tarihsel dönemleri temel alan "birinci dalga ve ikinci dalga kadın hareketi" olarak tanımladıklarını görürüz. Burada kadın hareketlerinin kendi dışındaki eşitlikçi ve özgürlükçü hareketlerle ilişkileri bağlamında *eski ve yeni ayrımını*, kadın hareketlerinin kendi içlerindeki farklılıklara ve tarihsel dönemlere göre ayrımlarını anlatmak için ise *birinci ve ikinci dalga kadın hareketi* ayrımını kullanıyorum.

Kadın Hareketlerinin Politik ve İdeolojik Odağı: Feminizm

Tarihsel ve coğrafi ayrımlara bakarak kadın hareketlerinin benzerlik ve farklılıkları üzerine düşünmek istersek, öncelikle her ne türde olursa olsun, kadın örgütlenmelerinin feminist düşünce ve örgütler ile ilişkisine ve etkilenme tarzlarına bakmamız gerekir. Feminizm, farklı zaman ve bağlamlarda değişen içeriğe sahip olsa da, en genel

anlamda, erkeklerle kadınların eşit olması gerektiği iddiasına dayanır ve bu nedenle kadınlarla erkekler arasındaki hiyerarşik güç ilişkilerinden doğan eril tahakkümü ortadan kaldırmayı ister. Feminizmin bir diğer önemli iddiası ise, cinsiyet eşitsizliklerinin, başka toplumsal hiyerarşilerle ve eşitsizliklerle iç içe geçtiği ve bu nedenle de her tür toplumsal eşitsizliğin (sınıfsal, etnik, bölgesel vb.) cinsiyet eşitsizliğinden beslendiğidir. Cinsiyet eşitsizlikleri diğer tür eşitsizliklerle birlikte ve birbirini besleyerek var olurlar. Bu nedenle diğer tür toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için cinsiyet eşitsizliklerinin de ortadan kaldırılması gerekir.

Feminizm, tarihsel açıdan bakıldığında, Kuzey Atlantik coğrafyasında yaşanan endüstriyel kapitalizmin erken dönem gelişim süreçlerinin yarattığı büyük dönüşümlerin ürünüdür; kadınların yeni gelişen endüstri toplumlarında ücretli işgücüne ve sivil topluma, erkeklerle eşit vatandaş olarak katılım talebinin adıdır; bu talebi ifade eden bir siyasal düşünceyi ve siyasal örgütlenmeyi temsil eder. Feminizm, on dokuzuncu yüzyılın endüstrileşmiş burjuva toplumlarında, kadınların erkekler gibi piyasaya, ticarete, siyasal partilere değil, ev kadınlığına, anneliğe ve gönüllü sosyal yardım örgütlerine yönlendirilmesine karşı bir direniş hareketidir. Bir tür kadın siyaseti tarzı olarak ortaya çıkan feminizm, cinsiyet ayrımcılığı ve buna dayalı iktidar ilişkilerinin reddi üzerine kuruludur.

Erken endüstrileşme sürecindeki farklı toplumsal gruplara mensup kadınların farklı deneyimleri ve siyasal yönelimleri vardı. Orta sınıf ev kadınlarının işgücü piyasasına değil, sosyal yardım işlerine yönlendirilmesini temel alan hareket (*charity movement*), ev kadınları için uygun görülen, kadınları kamusal alanda doğrudan güçlendirmeyen, erkek egemenliğini doğrudan karşısına almayan bir kadın örgütlenmesiydi. Bu dönemde gelişen, kadınların ilk kapsamlı siyasal eylem alanı olan eşit vatandaşlık - eşit oy hakkı (*suffrage* hareketi) mücadelesi farklı bir örgütlenmeyi ve siyasal eylemliliği temsil eder. Birincisi kadınların erkeklerden farklı ve ayrı işlerle uğraşıp, ayrı sosyal dünyalarda yaşamalarına dayalı bir cinsiyetçilik içerir. İkincisi ise erkeklerin sahip oldukları haklara ve fırsatlara kadınların da sahip olmasını, toplumsal yaşamın her alanına eşit ve aktif katılıma dayalı

eşit yurttaşlık hakkı talep eder. İşte *birinci dalga kadın hareketi* olarak tanımlanan, kadınların eşit vatandaşlık talebine dayalı bu hareket, bütün dünya kadınları için evrensel kadın hakları talep ediyordu.

Burada bahsettiğim iki farklı kadın hareketinin örgütlenme biçimleri ve tarihsel gelişimleri farklı oldu. Erkeklerden ayrı ve farklı olarak, kadınlık konumları ve rolleri için annelik-eşlik üzerinden harekete geçerek, gönüllü, sivil ve kendine haklar talep ederek başkalarının mağduriyetine çare olmak üzere meydana gelen kadın örgütleri ile feminizm, tarih boyunca farklı gelişme rotaları izlediler ve yolları da çok da kesişmedi. Bugünden bakınca, *dişil mazbutluk* temelinde şekillenen kadın yardım örgütleri ile feminist örgütler arasında daha fazla kesişimlerin ve geçişliliklerin olduğunu görüyoruz ve bugün kadın hareketi deyince bu farklı kadın örgütlenmelerinin çoğunu kapsayıcı bir ortak zeminden hareket eden bir siyasal haklar hareketini "kadın hareketi" olarak adlandırıyoruz.

Diğer kadın örgütlenmelerinden farkını tanımlamaya devam edersek, feminizmin kadınları, ailenin bir üyesi olarak değil, bağımsız bireyler olarak, kendi adına kendi sorunlarını çözmek üzere topluma katılmaya ve kendi hayatını eşit ve özgür kılmak için eylemli aktör olmaya çağırıyordu. Kadınlara sadece anne ve eş olarak toplumsal statü atfedilmesine karşı çıkan ve bunu erkek egemenliğinin temeli olarak eleştiren de feminizm oldu. Bu anlamda esas talebi cinsiyet eşitliği değil, dişil rol ve işlevlerin saygınlığı ve toplumca güvencelendirilmesi olan muhafazakâr ya da maternalist kadın hakları talep eden kadın örgütleriyle feministler arasında zaman zaman kesişimler olsa da, esas olarak iki farklı kadın siyaset tarzı olarak var oldular.

Farklı tarihsel dönemlerde farklı siyaset tarzlarına dayalı kadın hareketlerinin ortaya çıkış nedenlerini değerlendirirken, birinci dalga kadın hareketin, devlet kapitalizminin gelişiminin ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Sanayileşme devrimini yaşayan ülkelerde, devletin ekonomiyi düzenlemede aktif rol alması ve sınıf mücadelelerini yönetme stratejilerinin sonucu olarak ortaya çıkan sosyal refah politikaları kadınları farklı farklı konumlandırarak, farklı kadınlıkların yapılanmasında önemli rol oynadı (Sancar 2011b).

Endüstriyel kapitalizmin gelişimi, aynı zamanda, modern, erkek merkezli toplumsal yapıların ortaya çıkışı demektir. Erkeklerin aile reisi olarak, "ekmek parası kazanan erkek işçi" olarak, hukuken ve toplumsal olarak ayrıcalıklı kabul edilmesi sürecidir. Bu süreç, aynı zamanda, ailenin ev-içi bakımının, evlilik-aile ilişkilerinin oluşturduğu "duygusal dolayımlarla", ücretsiz olarak sağlanması ve bu sayede kadınların emeklerine karşılıksız el konmasını da kurumsallaştırmıştır. Kapitalist sınıf düzeni, emeğini sömürdüğü erkek işçinin, mağduriyetini telafi ederek, ailedeki kadınlar üzerindeki otoritesini, hukuki, ideolojik ve politik yollardan pekiştiriyordu. İşte modern zamanların erkek egemen cinsiyet rejimleri bu bağlamda ortaya çıktı.

Sanayileşmenin yeni bir eril tahakküme yol açması ve kadınların erkek ayrıcalıklarına dayalı sosyalleşme süreçlerinde ikincilleştirilmesine karşı güçlü bir kadın hareketi gelişti. Kadın hareketinin aklını, ideolojisini ve politik gündemini şekillendiren "feminist eleştiri" (Phillips 1991), kapitalizmin özel alan-kamusal alan ayrımına dayalı ekonomizmini "özel alan politiktir" diye eleştirdi. Ev-içi karşılıksız kadın emeğinin dikkate alınması, doğurganlık hakkı, kadına yönelik şiddetin önlenmesi talepleriyle, mevcut eğitim ve ücretli çalışma haklarında eşitlik fikrini, kültürel ve siyasal alana doğru da genişletti. Feminist eleştiri ile birlikte modern kapitalist toplumların "erkek egemen toplumlar" olduğu eleştirisi gelişti. Bir yandan sol sendikal hareketler içindeki erkek merkezciliğe ve cinsiyetçiliğe yönelik kadın işçilerin hareketi, diğer yandan anti-emperyalist hareketlerin ve "siyah özgürlük" hareketlerinin içindeki kadın hakları mücadelesi de kadın haklarının alanını genişletti.

Sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerde siyasetin liberal ve radikal kanatları ile eklemlenen kadın hareketleri, kendi sorunlarını çözmeye odaklanan bir gündem yarattı. Kadınlar, eşit ücret ödenmesi, cinsel tacizin görünür kılınıp önlenmesi, eşit mesleki eğitim ve geleneksel erkek mesleklerine kadınların girişinin teşvik edilmesi, kadınlara eşit konuma gelene kadar olumlu ayrımcılık uygulanması, kadın mesleklerine eşdeğer statü, eşit temsil fikrinin kabul ettirilmesi, vb. talepler için mücadele ettiler; taleplerini politikalar ve hukuki düzenlemeler haline getirerek, devlet pratiğine ve kamu yönetimi ak-

lına dahil etmeye çalıştılar. Buna modern demokratik devletin cinsiyet körü olmaktan çıkartılması ya da devletin cinsiyetlendirilmesi dediler.

Endüstrileşmiş coğrafyalarda feminist siyaseti doğuran şey, kadınların sadece çalışan erkeğin eşi ve çocuklarının annesi olarak muhatap alınmasının yarattığı eşitsizlikler ve mağduriyetlerdi. Kadınların ücretli işgücüne katılımıyla ailede, evliklerde ve işgücü piyasasında yarattığı çelişkiler feminizmi doğuran bağlamlardı. Bu çelişkiler, kadınların yaşadıkları eril tahakküm koşullarını değiştirme arzusunu doğurdu.

► Feminist hareketin erkek egemenliği eleştirisi: Özel alanın politikleştirilmesi ve kamusal alanın "cinsiyetlendirilmesi"

Sanayileşmiş toplumlarda feminist eleştirinin odak noktası erkek egemenliğinin kendini nasıl sürdürdüğü ve kadınlara bu egemenliği nasıl kabul ettirdiği sorusunun yanıtlarını bulmaktı. Bu konuda, çok çeşitli görüş ve yaklaşımlar olmakla birlikte, tartışmaların belli noktalarda yoğunlaştığı söylenebilir. Kadın emeğinin ev içinde karşılıksız bir emek türü olarak kapitalist üretim sistemine nasıl eklemlendiği ve kadınların yaptığı işlerin neden toplum tarafından ikincil, önemsiz ve değersiz kabul edildiği bu tartışmaların odaklarından birini oluşturmuştu. Bunun yanı sıra, kadın cinselliğini denetleyen, başta aşka dayalı evlilik olmak üzere, heteroseksüalite, bekâret, tekeşlilik, annelik, namus/iffet, çocukların nesebinin erkek üzerinden tanınması, vb. birçok konu tartışma konusu oluyordu. Feminist eleştirinin asıl amacı erkek odaklı güç ve iktidar ilişkilerini sorgulamak ve kadınların özgürlüğünü gerçekleştirmeye yarayacak bir toplumsallığın nasıl mümkün olduğunu araştırmaktı. Bu sürecin sonucu olarak çok çeşitli kavramsal analizler, kuramsal önermeler ortaya atılmış ve "feminist kuramlar" denen bilgi alanı gelişmiştir.

Feminist hareket kendi eleştirelliğinin odağına erkek egemenliğine dayalı toplumsal düzeni değiştirmeyi koyduğu ölçüde güç, iktidar, tahakküm, özgürlük ve eşitlik gibi kavramların eril iktidar ile ilişkisini sorgulayarak bu kavramları yeniden düşünmeyi denemiş ve farklı cinsler arasındaki yaşamı yeniden, eşitlikçi biçimlerde nasıl

kurabiliriz diye çabalamıştır. Feministlerin geliştirdiği bilinç yükseltme grupları pratiği erkek egemenliğinin kadınlar tarafından ne kadar içselleştirilip kabullenildiğini bulup yok etmeye yaramış ve ezilmenin yaralarını nasıl sarabileceklerini göstermiştir. Feministler kendi aralarında *iktidarsız*, hiyerarşisiz, daha fazla yüz yüze ilişkilere dayalı örgütlenmeler yaratmaya; siyasal eylemliliklerini, küçük ve aktif politik grupların yan yana gelmesiyle oluşan geniş ilişki ağları aracılığıyla yürütmeye çalıştılar. Bu yapılar içinde her kadının sözünün önemli olması, farklılıklara rağmen temelde kadın olarak oluşan ortaklığı görmek ve sahiplenmek gibi feminist normlar tartışılıp deneyimlendi, geliştirilip yaygınlaştırıldı.

Söz konusu feminist deneyimler her şeyden önce bütün iktidar ve güç odakları karşısında özerk olmayı amaçlıyordu; kadınları susturan, dışlayan, yabancılaştıran bütün dil, anlam ve yapıların eleştirilerek yok edilmesinin yollarını arıyordu. Kadınların özerk sesi her zaman ve her koşulda kaçınılmaz bir ideolojik ve politik gereklilik olarak savunuldu ve bu sesin gösterdikleri üzerinden örgütlenecek bir kadın hakları siyaseti gelişti.

► Feminist hareketin siyasal ittifakları ve siyasal-kamusal alanı dönüştürme politikaları

Dünyayı sarsan 1968 sol radikal toplumsal hareketlerin sonrasında, formel siyasal kurumları ve kamusal pratikleri dönüştürme amaçlı siyasal eylemlerin ve politik önermelerin önem kazanma sürecinde, feminist hareketin eril iktidar mekanizmaları karşısında özerk kalan örgütlenmeleri savunması ve erkek egemenliğine eleştirel tavrı özellikle önem kazandı. Kadınların siyasal karar alma süreçlerinden dışlanmışlığının yasalarda kadınlar lehine hakların yer almasını engellediği ve kamu kaynaklarının dağıtımında kadınların sorunlarının çözümüne fırsat verilmediği eleştirisi, 1968 dönemi sonrası siyasal yeniden-yapılanmaların ve siyasi reformların dikkate almak zorunda kaldığı bir eleştiri oldu.

1970'lerden başlayarak feministler, genel olarak kadınların sorunlarıyla ilgilenen ve kadınları bir biçimde destekleme amacını taşıyan liberal, sosyalist ya da muhafazakâr kadın örgütleriyle ilişkiler

kurmaya, ittifaklar oluşturmaya başladılar. 68 radikalizminin ardından kıta Avrupası'nda krize giren sosyal demokrat, sosyalist ve liberal siyasal partiler kendi siyasal meşruiyetlerini artırmak amacıyla, feministlerin toplumsal destek gören taleplerini kendi siyasal programlarına dahil etmeye çalıştılar. Başta sosyal demokrat ve sosyalist partiler feminist örgütlenmelerle ittifaklar oluşturarak 1980'lerde Avrupa'daki yeni demokratikleşme ya da yeni sol denen akımları yarattılar. Bu siyasal ittifaklar sayesinde ortaya çıkan dönüşümler zaman içinde bir tür "devletin ve demokrasinin feminizasyonu" diyebileceğimiz dönüşümlere yol açtı. Bunun için, siyasal partilere ve parlamentodaki temsil mekanizmalarına kadınların hızlı ve etkin katılımı sağlayacak "kota ve olumlu ayrımcılık politikaları" uygulamasının başarılı katkısı oldu. Siyasal partilerin içindeki kadın örgütlenmelerinin güç ve yetkileri arttı; sivil kadın örgütleriyle siyasal parti kadın örgütlerinin ilişkileri –çatışmalı da olsa– gelişti, kurumsallaştı; yasaların cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için geniş ittifaklar ve işbirliği stratejileri oluşturuldu (Sancar 2021b).

Siyasal kurumların ve yasaların kadın taleplerine, katılımına ve kararlarına açılmasının yanı sıra, devletin ve diğer kamu kurumlarının uyguladığı bütün politikaların kadınların sorunlarına duyarlılaştırılması ve cinsiyet eşitliğini gözeten yeni bir zihniyetle yapılandırılması bu siyasal ittifaklar sürecinin bir başka ürünü olmuştur. "Cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması" (*gender mainstreaming*) olarak adlandırılan bu politikalar başta eğitim, güvenlik, sağlık, bilim, yargı, sosyal yardım/destek politikaları olmak üzere temel kamu-devlet politikalarının içine kaynaştırılmıştır. Kaynak tahsisi, kamu görev tanımları, politika uygulama, izleme ve değerlendirme gibi birçok alanda kadınların sorunlarını gören, çözümlerini uygulayan ve genel olarak cinsler arası eşitliği savunan bir bakış açısının gelişimi anlamına gelen bu uygulamalar siyasal yapıyı temelden etkileyecek değişimler yarattı. Bu politikaların önerilmesi ve uygulanmasının izlenmesi için kamu yönetimi içinde sorumlu kadın hakları bakanlığı, komite veya kurul biçimindeki örgütlenmeler, kadın, aile ve cinsiyet eşitliği birimleri oluşturulmuş ve bunlara da "cinsiyet eşitliği ulusal

mekanizmaları" adı verilmişti. Klasik devlet örgütü içinde yer alarak "devlet"i değiştiren bu örgütlenmeler çok çeşitlilik göstermekle birlikte, ana yapılar itibariyle hem merkezi hem de yerel düzeydeki kamu kurumları düzeyinde işlevsel olan, hem de her bir kurum içinde bir birim olarak birbirine bağlanmış/ilişkilenmiş yapılar olarak çalışmayı amaçlayan yapılar oldular.[2]

Farklı Kadın Hareketleri, Farklı Bağlamlar

► Kapitalist sanayileşme ve sınıfsal çatışmalar bağlamında kadın hareketleri: Haneden aileye ve piyasaya

Dünya coğrafyasının belli bir noktasında, genel olarak "Batı" denen alanda, dünyanın geri kalanından daha önce ortaya çıkan ve "sanayileşme" denen toplumsal gelişim kendine özgü sonuçlar yaratmıştır. Sanayileşmenin yol açtığı toplumsal sonuçlardan bizi ilgilendiren birkaçının altını çizmek gerekir. Sanayileşme, her şeyden önce, toprağa dayalı üretimin yarattığı geniş akrabalık-kandaşlık gruplarının temeli olduğu cemaat tipi kırsal yaşamın sönümlenişine yol açtı. Bunun yerine fabrika üretimine dayalı, küçük aile ve bireysel yaşamların toplumsal dokusunu oluşturduğu kentsel yaşam ve ulusal vatandaşlık anlayışının yaygın ve başat olduğu yaşam biçimleri gelişti. Toprağa dayalı üretimin gerektirdiği geniş hane-cemaat ilişkileri yerine, kentsel bireyselliğe dayalı çekirdek ailenin gelişimi, toplumsal cinsiyet ilişkilerini de zaman içinde değiştirdi. Sanayileşme ve kentleşmeyi bir toplumsal süreç olarak beraber dikkate aldığımızda, kapitalist piyasanın işgücü gereksinmesine karşılık gelen işçileşme olgusuyla karşılaşırız. Bu sürecin bir sonucu olarak, bir yandan yeni mülksüz/emeğiyle geçinmek zorunda olan bir işçi sınıfı ortaya çıktı; diğer yandan da, kapitalist piyasanın geliştirdiği yeni ticaret ve üretim dinamiklerine dayalı girişimci sınıfların (burjuvaların) gelişimi önem kazandı.

Sanayileşmenin kırsal toplumsal dokuyu yıkıp kentlerde fabrika işçiliğine dayalı yeni bir toplumsallık yaratmaya başlamasıyla geleneksel ataerkil ailenin beşiği olan "hane sistemi"nde de önemli dö-

nüşümler meydana geldi. Toprağa dayalı üretimin "hane"si ile fabrika işçiliği yapan "hane" birbirinden farklı toplumsal cinsiyet ilişkilerini besliyordu. Üretim faaliyetinin toprağa dayalı aile işletmelerini yürüten "geniş aileye dayalı klasik ataerkil haneden ayrılması", kadınların aile içindeki konumunu değiştiren temel faktörlerden biri oldu. Hatta sanayileşmenin yoğunlaştığı coğrafyalarda kadın emeğinin ucuz, kolay sömürülebilen bir işgücü kaynağı olarak piyasaya çıkışı hem sınıfsal siyasal örgütlenmelerin –örneğin sendikaların– hem de evlilik-annelik kurumunun çatışmalı hale gelmesine yol açtı. Kitleler halinde sanayi ve hizmet sektöründe çalışmaya başlayan kadın nüfusu, hem kapalı cemaat - aile ilişkilerinin patriyarkal denetim alanı dışına çıkıyor, hem de "hane"nin yönetimi ve çocukların bakımı işlerini bir arada yürütme zorluğuyla karşılaşıyordu. Böylece sanayileşmenin bir tür "kırsal haneden kentsel aileye dönüşüm"e neden olması ile kadınların toplumsal cinsiyet konumları ve rollerinde de önemli değişimler gerçekleşti.

İşçi sınıfı kadınlarının yaşadıklarından farklı olarak, kentli tüccar ya da sermayedar kesimlere mensup kadınların "ev kadınlığı" dışında yapabilecekleri başka şey yoktu; kendi sınıflarına mensup erkeklerin ticari ve endüstriyel yatırımlar aracılığıyla sahip oldukları sermaye birikiminin sunduğu fırsatlar üzerinde söz hakları yoktu. Yeni kentsoylu çekirdek ailede kadınlar ev yaşamına ve anneliğe kapatılarak para ve güç sahibi olabilecekleri bütün süreçlerden dışlanıyorlardı. Diğer yandan, nitelikli işçi konumuna gelen yeni sanayi işçileri "aile ücreti" talebiyle grevler yaparak karılarının evde oturmasına ve burjuva aileler gibi çocuk ve ev işleriyle uğraşmalarına olanak sağlanmasını istiyorlardı. Bu süreç, kitleler halinde sanayi üretimine sürülen işçi sınıfı kadınları ile kitleler halinde ev-işlerine kapatılan kentsoylu kadınlara, erkekler gibi haklar ve yaşam olanakları sağlanması için mücadeleden başka yol bırakmıyordu. Bu koşullar sanayileşen toplumlarda, farklı kesim ve sınıflardan kadınların neden erkeklerle eşitlik mücadelesine giriştiklerini gösteriyor. Kadınların siyasal mücadelelerinin modern biçimlerinin ortaya çıkışının ve bunun özel bir tarzı olan feminizmin yaygınlaşmasının altındaki dinamikleri bu tarihsel süreçlerin ışığında kavramak gerekiyor.

Kapitalist sanayileşmenin yarattığı dinamizmin cinsiyet ilişkilerini değiştiren bir dönüşümü tetiklemesinin kökeninde, kentli burjuva-çekirdek aile ile kapitalist piyasa dinamikleri arasında ortaya çıkan çatışma ve çelişki dinamikleri yatmaktadır. "Yeni kentli aile" ekmek parası kazanan erkek ve ev-işleri yapan kadın ikilisinden oluşan bir modele dayanıyordu. Bu model, bir yandan kapitalist piyasanın düşük ücretli kadın işçi talebi ile çatışıyordu. Diğer yandan sermaye sahibi erkekler ile işçi erkekler arasındaki mücadelenin dili olan "liberal" haklar söyleminin de kadınları "eşit yurttaş" kategorisinin dışında tuttuğu açıktı. Bütün bu çatışmaların alanı olan "kamusal alan" dan topyekûn dışlanmış olan kadınlar açısından güvencesiz ve risklerle dolu bir yaşamdan başka bir şey söz konusu değildi. Kadınların özgürlük ve eşitlik mücadelelerin arkasında işte bu "yeni kentli aile modeli"nin barındırdığı çelişki ve çatışmalar yatmaktaydı.

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı sınıfsal çatışmalar ve savaşlarla Avrupa'nın altüst olduğu bu dönemlerin, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, en azından bu coğrafyada, bir tür barış/uzlaşma ile sonuçlandığını söyleyebiliriz. Bu barışın koşulu ise üretenler ile sermayeye sahip olanların arasına giren ve sorun çözücü bir yapı olarak işlev gören "sosyal refah devleti" politikalarının gelişmesi olmuştur.

Sosyal refah devleti, üreten ile üretimin araçlarına sahip olan arasındaki çatışmaları düzenleyen, yani asgari ücret, emeklilik hakkı, işsizlik, hastalık, yaşlılık sigortası gibi insani risklerin çözümünü kolaylaştıran politikalarla tanımlanabilir. Sosyal refah devleti politikaları sadece sınıfsal çatışmayı yumuşatmamış, aynı zamanda sanayileşmenin çelişkili hale getirdiği "kentli aile"nin içindeki cinsiyet temelli çatışmalara da el atmıştır. Hasta ve yaşlıların bakımlarını üstlenme, çalışan kadınların çocuk yetiştirme sorumluluğuna destek olma gibi politikalarla, aslında evlilik ve aile kurumu içindeki gerilimleri azaltıp erkek egemenliğini daha kolaylaştırmaya yarayan bir dizi politik uygulamanın mimarı olmuştur. Sosyal refah devleti politikaları, geleneksel kandaşlık-akrabalık sistemleri içindeki dayanışma ilişkilerini işlevsiz kıldığı ölçüde kadınlar üzerindeki geleneksel ataerkil denetim mekanizmalarının gevşemesine ve bunun yerine yeni tür modern cinsiyet ayrımcılıklarının geçmesine yol açmıştır. Kadın-

ların ev içinde değişen konumunun, yani kadın emeğinin piyasada ücretli işçi olmak ile evde ücretsiz işçi olmak arasında gidip gelen konumunun, yarattığı çelişkiler birçok çözümün düşünülmesine yol açmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, sosyal refah devleti politikaları, kentli aile içindeki cinsiyete dayalı işbölümünden doğan çatışmaları çözmeyi de amaçlamıştır. Yani, sosyal refah politikaları ile modern kapitalist devlet, aile ile kapitalist işgücü piyasalarının cinsiyetçi yapılanmaları arasında çıkan gerilimi, sosyal-risk düzenlemeye yönelik finansal politikalarla sakinleştirmeye çalışmıştır.

► Kadınların eşit hak mücadelesi: "Cinsiyetlendirilmiş" demokratik devlet

Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda kadınların yüz yılı aşkın süredir devam eden eşit haklar mücadelesinin sonucunda bir tür "cinsiyetlendirilmiş demokratik devlet"in ortaya çıktığını görüyoruz. Bu gelişimin temelinde toprağa bağlı ayrıcalıklarını savunan aristokratik sınıfa karşı sanayileşmeyle ortaya çıkıp güçlenen burjuvazinin "insanlar doğuştan eşittir" iddiasının yol açtığı siyasal gelişmeler vardır. Diğer deyişle kapitalist sanayileşmenin yarattığı sermaye sahipleri, toprağa dayalı mülk sahipliğini elinde tutan aristokrasinin soyluluk iddiası ile savunduğu ayrıcalıklar karşısında, insanların doğuştan eşit olduğunu savundular. Yeni sermaye sınıfının bu dünya görüşü, insanların doğuştan eşit "akıl" ile yaratıldığını ve onları farklı kılan şeyin sadece çalışma ile elde edilen değerler olduğunu iddia ediyordu. "İnsanların doğuştan eşit olduğu" düşüncesi, dönemin ekonomik-siyasal çatışmalarında kentsoylu sermayedarların kendilerini tanımlamak için geliştirdikleri ve zaman içinde dünya tarihinin en devrimci normlarından biri haline gelmiş ve çok farklı toplumsal kesimlerin mücadele amacı haline dönüşmüştür.

Dünya tarihinin bu noktasında "insan" olmanın temel normu ve bunun anlamı üzerine çeşitlemeler arttıkça kadınların bu insan kavramı içine ne kadar girdiği –ya da neden girmediği– sorgulanmaya başlamıştı. Kadın hakları hareketinin tarihinde birinci ve ikinci dalga feminizm olarak adlandırılan, kadınların eşit insan sayılma mücadelelerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Batı'da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl, kapitalist sanayileşmenin yarattığı toplumsal dinamiklerle, işçi sınıf ile burjuvazi arasındaki kanlı savaşlarla şekillendi ve bu süreç liberal demokrasi ve temsili parlamenter sistem denen bir siyasal kültüre ve siyasal-kurumsal yapının gelişimine yol açtı. Bu süreçlerin, esas olarak sınıfsal çıkarları çatışan işçilerle burjuvaların, ortak çıkarlara dayalı bir düzen kurma çabasından doğduğu fikri çok genel anlamda doğrudur. Bu sürecin kadınları nasıl etkilediği sorusu burada sorulmalıdır. Bütün bu sürecin şekillenmesinde temel rol oynayan vatandaş, seçmen/seçim, temsil gibi kavramların gelişimi ve parlamento, siyasal parti gibi siyasal kurumların ortaya çıkışı önemlidir. Kadınların –hemen her sınıftan ve gruptan– bu sürece "katılım" talebi ile ortaya çıkması ve bu katılım uğruna yürüttükleri mücadeleler bizim temel ilgi alanımızdır. Bu mücadelelerin sonucunda kadınların elde ettikleri hakları, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve nasıl hayata geçirileceğini tanımlayan uluslararası antlaşmalar ve onlara dayalı haklar, politikalar ve stratejiler içinde görüyoruz. Kadınların on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca yürüttüğü bu mücadeleleri "kadın hakları hareketi" ve onun kurucu aktörü ve öznesi olan "feminist hareket" olarak adlandırıyoruz.

Söz konusu tarihsel süreçte ortaya çıkan liberal demokrasilerin, devlet karşısında birey ve vatandaş olarak eşit haklara sahip olanların, esas olarak, mülk sahibi erkekler olduğunu ve bu hakların birçok konuda kadınları kapsamadığını biliyoruz (Sancar 1994). Ama öte yandan, liberal demokrasinin insan kavramının sınırlarının cinsiyet eşitliği temeline oturmamasına rağmen, insan kavramının zaman içinde kadınları da içine alacak şekilde, "herkes" anlamında kullanılmaya başlamasının nedeni kadınların eşit haklar mücadelesidir – bunu unutmamak gerekir.

Öte yandan kadınların insan olarak erkeklerle eşit haklara sahip olma mücadelesi boyunca liberal demokrasinin sadece kamusal alanı dikkate alan ve kadınların temel yaşam alanları olan aile yaşamını "özel alan" olarak dışlayan yapısı, kadınların eşit hak mücadelesine damgasını vuran eşitsizlik alanıydı. Kadın hareketinin özel alanı politikleştirme ve kamusal alanı cinsiyetlendirme hedefine yönelen siyasal mücadeleleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın en önemli si-

yasal akımlarından birini, feminist hareketin temel özelliklerini belirlemiştir. Liberal demokratik siyasal temsil mekanizması, parlamentolarda siyasal partiler aracılığıyla işleyerek seçimlerle devleti yönetecek kadroları belirleyen bir mekanizmaya dönüştü. Ama bu mekanizmayı oluşturan siyasal katılım, siyasal temsil ve seçim ilkeleri kadınları dışlayan eril bir yapıya sahipti. Liberal demokrasilerin bu erkek egemen yapısı feminist hareketi bu alanda önemli politikalar geliştirmeye itti. Bu politikaları kadın hakları siyaseti kısmında daha kapsamlı ele alıyorum.

Farklı Toplumsal Dinamikler Farklı Feminizmler mi?

Erken endüstrileşmiş toplumlarda kadınların ücretli istihdamının hızlı artışıyla gelişen kadın hareketlerinin kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliği sağlamayı başardığını söylemek bugün için hâlâ mümkün değil; dünyada kadınların yaptığı işler hâlâ değersiz ve düşük statülü durumda. Bugün dünyada profesyonel meslek sahibi beyaz, orta sınıf kadınlar, erkeklere benzer iş koşullarında çalışmalarına rağmen hâlâ ayrımcılıkla ve dışlanmayla karşılaşmaya ve bu nedenle cinsler arasında her anlamda eşitlik talep eden bir kadın siyasetini savunmaya devam ediyorlar.

Öte yandan endüstrileşmiş toplum deneyimleri içinde azınlık (siyah, etnik veya ırksal azınlık) ve alt sınıf kadınların istihdam koşullarının orta sınıf profesyonel kadınlardan çok farklı oluşu nedeniyle farklı kadın hakları siyasetlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Ama erken sanayileşen toplumlardan farklı olarak, geç ve bağımlı sanayileşen toplumlarda, farklı kadınlık deneyimlerinin farklı kadın hakları hareketlerini de ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Toplumun farklı kesimlerinde yaşayan kadınlar, kendi sınıfından erkeklerin sahip olduğu yaşama ve çalışma koşullarıyla eşitlenmeyi talep ediyorlardı. Ama kendi sınıflarından erkeklerin çok da arzulanacak çalışma koşulları olmadığı durumlarda, beyaz orta sınıf kadınların profesyonel istihdam koşullarına ve sahip oldukları haklara bakarak hareket edi-

yorlardı; bu sınıfsal mesafelerin yarattığı farklı konumlara bakarak kendi farklılıklarını tanımlamaya çalışıyorlardı. Bu durum feminist siyasetin en önemli tartışma alanlarından biri olan kimlik ve farklılık siyasetlerini ortaya çıkardı.

İkinci dalga kadın hareketlerinin önemli bir saptaması, hem orta sınıf meslek sahibi kadınların hem de işçi sınıfı kadınlarının hem evde hem işte, yani çift vardiya çalışmalarıydı (çifte kariyer - çifte kimlik). Bu ortak sorun alanı, farklı sınıftan kadınların annelik ve ev işlerini uyumlaştıracak çalışma koşulları için birlikte mücadele etmelerine yol açtı. İkinci dalga kadın hareketinin politik aklı ve dili olan feminizmin aile-evlilik-annelik üçgeninde kadınların kıstırılmışlığına ve özel alanın dişilleştirilmesine yönelttiği eleştiri bu nedenle kadınların somut yaşamlarının dönüşümüne dair önemli kazanımlar yarattı. Bu bağlamda "özel alan politiktir" sloganı, feminist eleştirinin odağında yer alan, farklı yaşamlar sürdüren kadınların hepsinin sorunlarını ortak kesen ve farklı kadın hakları taleplerini şekillendiren bir bakış açısı oldu.

İkinci dalga kadın hareketlerinin gelişiminde en önemli etken 1968 ve sonrasında gelişen yeni sol hareketlerdi. Yeni sol hareketler feminist eleştiriden çok etkilendi; bu iki önemli toplumsal hareket, 1968 sonrası "yeni sol" ve feminizm, aralarında birçok tartışma ve gerilim içerse de eşzamanlı, etkileşimli iki önemli özgürlük hareketi olarak yirminci yüzyılın son çeyreğine damgalarını vurdular. Bu durum özellikle Kuzey Atlantik toplumlarında modern siyasal yaşamı çok temelden dönüştürdü ve mevcut demokrasi kurumlarını yeniden şekillendirdi. İkinci dalga kadın hareketlerinin kurucu ve aktif öncülerinin çoğu işte bu yeni sol hareketlerden gelen kadınlardı: Üniversite eğitimli, orta sınıf, evde ve işyerinde çalışarak "çifte kariyer" yaşayan kadınlar... Alt sınıf kadınlar çoğu zaman part-time, enformel ve esnek vardiya sistemiyle çalışarak ve erkeklerden ayrı yerlerde ve farklı işler yaptıkları için, zaten siyasal talepleri cinsiyet eşitliğinden çok yüksek ücret ve anneliğe dayalı sosyal yardımlara odaklanmıştı. İkinci dalga kadın hareketlerinin beslendiği koşullar içinde yeni solun yanı sıra siyah özgürlük hareketini[3] de –özellikle farklı haklar ve talepler geliştirme bağlamında– saymak gerekir.

Bu bağlamda, yeni sol hareketlerden farklı olarak, bazı sol örgütlerin feminist bakış açısıyla yapılan "erkek egemen" modernlik eleştirisine çok mesafeli ve soğuk kaldığını hatırlatmak gerekir. Bu tür sol örgütler ve bu örgütlerin sosyalist kadınları çoğu zaman feministlerin sınıf hareketini böldüğünü ve kadın hareketinin kapitalizme hizmet ettiğini söylediler. Bu anlamda solun bir bölümünün feminist eleştiriyi içselleştirmeyerek birçok sol örgütte cinsiyetçiliğe karşı duyarsızlığın bugünlere kadar taşınmasına yol açtılar.

Endüstrileşmenin ürünü olan sınıf siyasetleri ile Kuzey Atlantik coğrafyasında eşzamanlı gelişen feminist hareketler güney ülkelerde, her boyutuyla benzer biçimde tekrarlanan bir deneyim olmadı. Dünyanın geri kalanında endüstrileşmeden kentleşme, demokratikleşmeden modernleşme ve emperyalist vesayet tehditlerinin sonucu olarak, gelişen milliyetçi/ulusçu otoriter rejimlerin belirleyici koşullarında ortaya çıkan kadın hareketleri farklı dinamiklerle şekillendi.

Bu bağlamda üzerine konuştuğumuz feminist hareketin, bugün sahip olduğu özgünlükler hakkında birkaç noktanın altını çizmek gerekir. Kendi toplumunda devletin yapısını, demokrasinin işleyişini, kamu politikalarını, siyasal örgütlerin yapı ve uygulamalarını büyük ölçüde etkilemiş ve kadın sorunlarına daha duyarlı hale getirmiş olan feminist hareket, son yıllarda bir başka siyasal tartışmaya da taraf oldu. Batı toplumlarında, "Batılı olmayan" toplumlardan gelen "göçmen" cemaatlerinin kadınları ile feminist hareketin ilişkisinin nasıl bir ortaklık ya da farklılık üzerinden tanımlanabileceği meselesi. Siyah ve Göçmen Kadınlar Hareketi olarak adlandırılan kadın örgütlenmeleri, feministlerden farklı bir kadın hakları alanı tanımlayarak, sorunlarının ve amaçlarının beyaz orta sınıf kadınlarla çakışmadığını, hatta zaman zaman çeliştiğini iddia ettiler. Onlar için aile, evlilik, din, annelik her zaman eleştirilecek ve erkek egemenliğini yıkmak için yok edilmesi gereken kurumlar olmayabiliyordu. Dahası, bu yapılar, bazen kadın olarak destek aldıkları ve güçlendikleri alanlar dahi olabiliyordu. Böylece feminist hareketin en önemli iddialarından biri olan kadınların ezilmişliğinin evrenselliği ve kadınların ezilmeye başkaldırmada bir *ortak çıkarı* olduğu tezi yeniden tanımlanmaya muhtaç hale geliyordu.

Feminist hareketin son otuz-kırk yılda geliştirdiği ve büyük ölçüde küresel kadın hareketi tarafından uluslararası antlaşma metinleri haline dönüştürülmüş olan çözümler içinde bu farklı seslerin bir kısmını görmek mümkün. Bugün birçok ülkede kadın hareketleri, feministlerin de içinde bulunduğu, ama büyük ölçüde yerel, göçmen, yoksul kadınların örgütlenmelerini de içermeye çalışan geniş, esnek, ağtipi sivil hareketlere dönüşmüş durumda.

Şimdi küresel kadın hareketini oluşturan, farklı coğrafi, sosyolojik, ideolojik kadın hareketlerini kısaca tanımlamaya ve örneklemeye çalışayım. Böylece son elli yılda ortaya çıkan farklı kadın hakları siyasetlerinin ortaya çıkış bağlamlarındaki özgünlükleri ve benzerlikleri biraz daha yakından anlayabiliriz.

► Sömürgeci kapitalizmin, otoriter-askeri rejimlerin dönüşümlerine özgü kadın hareketleri

Batı'da gelişen kapitalist sanayileşmenin öteki yüzü, dünyanın geri kalan kısımlarına sömürgecilik ve emperyalizm biçiminde yansıyordu. Bu tür kapitalistleşme ve sanayileşme süreci sonuçlarını işgal, sömürgeleştirilme, bağımsızlığını yitirme olarak yaşayan bölgelerde, erken sanayileşen kapitalist toplumlardan farklı bir toplumsal gelişim süreci ortaya çıkmıştı. Bu coğrafyalarda sanayileşme kısmi, güçsüz ve dışa bağımlı gelişmekteydi; kentleşme, köylülüğün kente taşınması, yeni yoksulluk türlerinin ortaya çıkışı demekti. Batı'nın kapitalist sanayileşmesinin doğurduğu işçi sınıfı-sermaye sınıfı çatışmasından türeyen demokratik siyasal mekanizmalar ve devlet politikaları bu coğrafyalarda aynı siyasal dinamiklerin olmayışı nedeniyle, farklı süreçler izleyerek gelişmekteydi. Halkın gözünde meşruluğu olmayan despotik devlet yapıları, zaman zaman askeri diktatörlüklerle yürütülen siyasal baskı düzenleri, demokratik katılma mekanizmalarını kırılgan ve güvensiz bir gelişime zorluyordu. Yakın zamanlarda yapısal uyum politikaları ve neoliberal küresel bütünleşme stratejileri ile yeniden şekillenen bu coğrafyalardaki toplumsal eşitsizlik ve yoksulluk daha da pekişmekteydi.

Büyük ölçüde Latin Amerika bölgesinde, bazı Asya ve Ortadoğu ülkelerinde gözlenen bu toplumsal bağlam, cinsiyet temelli toplum-

sal ilişkileri de farklı yönde yapılandırdı. Bu coğrafyalarda mevcut devletleri ve sermayenin uluslararası ilişkilerini tekeline almış dar kesimler ile geniş bir kırsal köylülük, kentli yoksullar ve küçük ticaretle uğraşan toplum kesimleri arasında keskin bir bölünmüşlük oluştu. Toplum kesimlerinin (halk) önemli bir kısmının temel derdi devletin zulmünden, siyaset-bürokrasi-sermaye bütünleşmesinin oluşturduğu rantçı talan ve sömürüden kurtulmak ve buna karşı direnmekti. Devlete ve sermaye kesimine karşı örgütlenmiş güçlü silahlı direniş örgütleri halkın önemli bir kısmı tarafından destekleniyor ve bazı coğrafi bölgeleri kendi meşru denetimi altında tutabiliyorlardı. Bu örgütler radikal bir "özgür toplum" projesi ile kendilerini tanımlarken her tür sömürü ve eşitsizliği ortadan kaldırmak için politik stratejiler geliştirmeye çalışıyorlardı.

Bu tür toplumsal yapılar uzun süre askeri ya da sivil diktatörlüklerle, despotik başkanlık rejimleriyle, krallıklarla yönetilmiş ve bir kısmı hâlâ da yönetilmektedir. Bu tür temsil, katılma ve demokratik süreçlerin baskılanmasına dayalı rejimler, halkın farklı kesimlerinin taleplerinin siyasal alanda temsiline dayanmıyor. Halkın geniş kesimlerinin talebi siyasal sürece katılmaktan çok, onu değiştirmek ya da kendi sorunlarını çözmek için ayrı ve farklı mekanizmalar geliştirmek oluyor. Bu tür ülkelerde kırsal, köylülüğe dayalı yapılar bir ekonomik gelişme ve kalkınma politikasına dayalı dönüşüm politikaları yerine ranta dayalı kaotik değişim dönemleriyle karşılaşıyor ve yıkımlarla, yok oluşlarla mücadele ediyorlar. Böyle durumlarda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan tarıma dayalı yerel cemaatler, kendilerini savunmak için mevcut patriyarkal yapılarını koruyarak, hatta patriyarkal cinsiyet rejimlerini daha da güçlendirerek ve yenileyerek varlıklarını sürdürmeyi hedefleyebilirler. Klasik patriyarkal ilişkilerin beşiği olan geniş aile, kandaşlık, dinsel kurumlar çoğu zaman insanları devlete ve sermaye kesiminin acımasızlığına karşı koruyan ve destekleyen kurumlar olarak varlıklarını devam ettirebilir ve geleneksel cinsiyet rejimlerinden destek alabilirler. Bu yapılar içindeki kadınların talepleri bu yapıları yıkmaktan çok, söz konusu yapıların içinde güçlenerek kendi yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışmak olabiliyor.

Öte yandan kentli yoksullar hem geleneksel cemaat ilişkilerinin artık yıkılmış ve yok olması nedeniyle, hem de modern sosyal güvenlik kurumlarının yetersizliği nedeniyle tamamen güçsüz ve güvensiz konumda olabilirler. Bu insanlar için örgütlü kapitalist işgücü piyasasında bir iş bulmak, ya da evlenip mutlu bir yuva kurmak gibi orta sınıfa özgü "düzen içi" bir hedefin söz konusu bile olamadığı derin yoksulluk koşulları söz konusu olabilir. Bu koşullarda kadınlar yaşamlarını sürdürmek için çoğu zaman, istemeden de olsa yararlandıkları geleneksel cemaat desteklerinden bile yoksun duruma düşmek istememektedirler ve kendileri gibi olan kadınlarla bir araya gelip yaşamlarını sürdürmek için nasıl birlikte mücadele edebileceklerine dair başka bir çözüm genellikle oluşmamaktadır.

Kapitalist dünya sisteminin bu tür yarı-çevre ülkelerinde yirminci yüzyılın son çeyreğinde görülen güçlü sol-silahlı direniş hareketleri, aslında bu coğrafyalarda gücü ele geçirmiş askeri diktatörlüklerin kanlı yönetimlerinin ürünüdür. Hatta bu askeri rejimlerin desteklediği yapısal uyum programlarının yol açtığı artan yoksulluk, göç, etnik savaş gibi dinamikler de bu oluşumlara uygun koşullar yaratmıştır. Bu tür toplumsal/siyasal süreçlerin kadın hakları mücadelelerine farklı özellikler kazandırdığını görüyoruz. Bir yanda bağımsız feminist yapıları içinde barındıran, öte yandan mevcut siyasal muhalefet hareketlerine göre şekillenen kadın hareketlerini bir araya getiren bir tür çok parçalılık söz konusu. Bu ülkelerde çok güçlü toplumsal muhalefet hareketleri, yaygın devlet despotizmine karşı gelişmiş güçlü bir insan hakları hareketi, kırsal/kentsel kökenli yoksullukla mücadele içinde oluşmuş "taban hareketleri" (*grassroots*), öğrenci hareketleri, yerli toplulukların örgütlenmelerinden ve toprak hakları savunucularından oluşan sivil haklar hareketleri, siyasal mahkûm ve kayıp yakınlarının oluşturduğu hareketler, sendikal hareketler var. Bu çok odaklı, çok-boyutlu siyasal hareketler içinde kadın hakları örgütlerinin ve feminist hareketlerin varlığını da görüyoruz.

Öte yandan bu toplumlarda yıllarca egemenliğini sürdürmüş militarizmin kışkırtıp coşturduğu maskülinizm ve maçoluğun erkeklik değerleri ile despotik düzenin koruyuculuğunu ve yeniden üreticiliği bütünleştirmiş olduğunu da dikkate almak gerekir. Bu coğrafyalarda

militarizmin ve maskülinizmin topluma yaydığı şiddet, mafyalaşma, uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı ile egemen erkeklik değerlerini ilişkili kılmaktadır. "Periferik" kapitalizm ile erkek egemenliği rejimi birbirini besleyen simbiyotik bir ilişki içine girmektedir. Bu tür toplumsal yapılardaki farklı kadın örgütlenmelerini şöyle ele alabiliriz:

► Sol-sınıfsal tabanlı kadın hareketleri ve feminist örgütlenmeler

Latin Amerika ülkelerinde çok güçlü olan silahlı gerilla hareketleri ve bu hareketlerin etrafında eklemlenmiş halk örgütlenmeleri içinde konumlanan kadın örgütlenmeleri dünya kadın hareketinin en ilginç bileşenlerinden birini oluşturur. Geleneksel "sol" ideolojiden beslenen bu tür örgütler kendi bünyelerinde, örgütün ideolojik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı ve büyük ölçüde araçsal konumdaki kadın örgütlerini, 1970'lerden bu yana barındıra gelmişlerdir. Bu tür kadın örgütleri, önemli bir yetki ve güce sahip olmadan, çoğu zaman cinsiyet temellinde ayrımcı politikalarla kendilerine ayrılmış kadınsı alanlarda çalışarak bu yapılar içinde var olmuşlardır. Kendi iddiası eşitlik ve özgürlük olan bu tür örgütler kendi içindeki kadınları bir tür "gizli" eril tahakküm altında tuttuğu için eleştirilmişlerdir. Bu tür sol örgütler içindeki kadınlar, bir yandan eşit ve özgür bir toplum için çalışmakta, öte yandan kadınların kendilerine özgü sorunlarının görünür kılınması ve çözümü için çabalamaktalar. Genel olarak sosyalizm ve feminizm arasındaki ideolojik, politik, sınıfsal mesafeler bu tartışmaları şekillendirmiştir.

Yakın zamanlarda bu tür gerilla örgütleri içinde daha feminist, özerk kadın örgütlenmelerinin başarılı örnekleri ortaya çıkmıştır. Popüler sol örgütler içinde bağımsız feminist örgütlenmeler olarak adlandırılabilecek bu örgütlenmeler kadın hareketleri için ilginç bir başarı örneği oluşturur. Bu tür sol örgütler içinde kadınların ve kadın sorunlarının marjinalleşmesine karşı gelişen bir eleştiriden beslenen, çoğu yerde başarıya ulaşmamakla birlikte, özellikle bazı özgün örnekleriyle varlığını sürdüren bir kadın örgütlenme tipidir. Tipik örneği Meksika'da Zapatista örgütünün içinde kadınların geliştirdiği

yapılar ve stratejilerdir. Hatta "Kadınların Devrimci Yasası" adı altında bir tür örgüt yasası çıkarmış olan bu kadınlar, kendileri için bir haklar ve özgürlükler alanı oluşturmuşlardı.

Diğer bir örnek El Salvador'dan DIGNAS'dır (Women for Dignity and Life). Örgüt Ulusal Direniş Cephesi (FMLN) içinde özerk kadın örgütü olarak kendini tanımlamıştı. Sol/devrimci örgütler içindeki sınıf perspektifini öne çıkartan ve kadın örgütlenmesini sınıf siyasetine bağımlı tutan geleneğin içinden gelip, aynı zamanda özerk, kendi gündemini ve stratejisini kendi belirleyen, ama o sol örgüt ile ilişkisini sürdüren ve onun adını kullanmaya devam eden kadın örgütlerine iyi bir örnektir. El Salvador'da Amerikan destekli Contra militerlerine karşı gerilla savaşının ortaya çıktığı iç savaş döneminde gelişmiştir. Nikaragua'da Sandinist'lerin seçimi kaybetmesinden sonra sol örgütler içinde böyle gelişmeler de olmuştur.

► Askeri diktatörlükler, polis rejimleri ve despotik rejimlerde kayıp anneleri hareketi

Latin Amerika'nın 1970'ler ve 1980'lerde maruz kaldığı askeri darbeler ve sonrasındaki otoriter rejimlerinde, çok sayıda insanın işkence edilmesi, öldürülmesi ya da ağır hapis cezalarına çarptırılması sonucu ortaya çıkan, insan hakları ihlallerine direnen bir tür kadın hareketi vardır. Genellikle işkence ile kaybedilen insanların anneleri ya da eşleri tarafından geliştirilen bu hareket esas olarak "anneler hareketi" olarak tanınmıştır. Hıristiyan/Katolik dininden ve erkek egemen yapıdan gelen geleneksel annelik rolü ile devlete karşı başkaldırı ve hesap sorma tarzının iç içe geçtiği bu tür örgütlerdeki kadınların çok farklı köken ve inanışta olması birlikte hareket etmelerini engellememiştir. Kayıp çocuklarının izlerini sürerek, sürekli gösteri ve protesto hareketleri düzenleyerek sorunu gündemde tutmayı başarmışlardır. Çoğu geleneksel aile ve evlilik ilişkilerinden gelen bu kadınlar aktif siyasetin içinde olmaktan kaçınmamışlardır. Otoriter rejimlerin eleştirisini dünyanın değişik platformlarına taşımışlar ve insan hakları hareketinin gelişiminde önemli özgünlükler yaratmışlardır. Örneğin, DNA testleri ile çalınan torunlarını arama ve akrabalık ispatı davaları açma gibi mücadeleleri ilk geliştirenler bu kadınlardı.

Anneliği sadece evde değil, devletin karşısında, yaşamın ve özgürlüğün savunucusu olarak toplumun ve aktif siyasetin içinde yeniden tanımlamışlardı. İnsan hakları kavramının içine kadın haklarını yeniden tanımlayarak koyan hareketin öncülüğünü yapmışlardı. Devletin ve ulusal güvenlik politikalarının ne kadar cinsiyetçi bir temelde belirlendiğini, işkencenin bile cinsiyeti algılayan devlet politikası olarak nasıl oluştuğunu sorgulamışlardı.[4] Geleneksel annelik (feminen) ile feminist radikalizm arasında bir karşıtlık değil, geçişlilik olduğunu gösteren bu örnekler bize ilginç tartışma alanları sunuyor. Bu tür kadın hareketlerine El Salvador'da Co-Madres örgütünü ve Şili'de Plaza de Mayo Anneleri (beyaz başörtülü anneler) örnek olarak gösterebiliriz. Türkiye'de, benzer bir hak arama hareketi, Cumartesi Anneleri'dir. Bu kadınlar, 1990'lı yıllarda yakınları "faili meçhul cinayet" adı verilen, devlet güçlerinin karıştığı kaçırma, kayıp etme olayları sonucu ortadan kaybolan, cesedi bile bulunamayan, çoğunluğu Kürt muhalif kişiler olan bu kayıpların anneleri ve yakınları olup bu kayıpları arayan kadınlardır.

► Yoksulluğa karşı taban hareketleri ve kadın örgütlenmeleri (*grassroots movements*)

Söz konusu ülkelerde yaygın bir sorun olan yoksulluk, yani her tür yaşam güvencesinden yoksun olma anlamında yaşamın ve geleceğin risk altında olması, insanları çeşitli çözümler üretmeye itmiştir. Eğitimsiz, işsiz, evsiz, mülksüz geniş kesimlerin kendi sorunlarını çözecek ne bir devlet kurumu, ne de uluslararası bir yapı bulamamaları sonucu kendi yaşamlarını sürdürmeye yönelik toplumsal hareketler ortaya çıkıyor. Bunlara genel bir ad olarak "taban hareketleri" deniyor; diğer deyişle kaybedecek hiçbir şeyi olmayan, en altta, tabanda, uzakta, kırsalda ve periferide yaşayanların örgütlenmeleridir bunlar.

Taban örgütlenmelerinin en önemli amacı gündelik yaşam koşullarını iyileştirmek ve hayatta kalmak için yardımlaşmaktır. Özellikle, ekonomik kriz ve yapısal uyum politikalarının uygulanmaya başlanmasından sonra ağırlaşan geçim koşulları karşısında kendiliğinden gelişen, çoğu yerel ve bölgesel düzeyde yaygınlık kazanan çok sayıda örgütlenme ortaya çıktı. Bu örgütler içinde kadınlar çok büyük bir

ağırlık oluşturmakta, hatta çoğu zaman da sadece kadınlar için kurulmuş örgütlenmelere rastlanmaktadır. Bu örgütler, yoksulluğa karşı kadınların dayanışmasını geliştirerek çözüm üretmeye çalışmalarından doğmuştur denebilir.

Beslenme, sağlık, konut, eğitim gibi temel ve pratik gereksinmeleri karşılamak üzere örgütlenen kadınlar bu temel pratik gereksinmelerini karşılamak için dayanışma ve bir araya gelmeyi başardıkça aile-içi şiddet, tecavüz ve ensest ile mücadele etmek ya da liderlik becerisi geliştirme gibi feminist amaçlarla örgütlenmeyi de geliştiriyorlar. Yani hem geçim sorununu hem kadın sorununu bir arada çözmeye çalışan kadın hareketleri oluşuyor. Bunun başarılı örneklerini Latin Amerika ülkelerinde görmek mümkün.

Bu tür taban örgütlerinde kadınlar devletin çeşitli kurumları ve yoksulluk projeleri ile ilgilenmeyi, ilişki kurmayı ve bunları eleştirmeyi öğreniyorlar. Toplantılar için sürekli başka yerlere seyahat ediyorlar. Toplantılar için evden uzaklaşmak zorunda kalan kadınların işlerini paylaşmak için organizasyonlar yapıyorlar, evdeki işbölümünü tartışıyorlar, bu tür işleri bahane ederek şiddet uygulayan erkeklerle uğraşıyorlar. Çok farklı sınıf, yaş, etnik kökenden gelen bu kadınların genellikle aralarında hiçbir ortak ideolojik, politik kimlik olmuyor. Onları birleştiren şeyler genellikle bir şeye karşı olmaları, hayatta kalmak için yardımlaşma gerekleri olabiliyor. Ortak cevapları yok, ama ortak soruları ve ortak karşı çıkacakları dertleri var. Çok çatışmalı, farklılıklarla birlikte yaşamaya çalışan, çoğu zaman uzlaşmaya varmayan, ama hiçbir zaman işbirliği ve dayanışma olasılığını ve umudunu yok etmemiş bir örgütlenme tarzı olarak bir tür evrensellik kazanmış durumdalar.

Bu tip kadın taban örgütlenmelerinin en iyi örneklerinden biri, Meksika'daki Bölge Kadın Konseyi/Kent Halkı Hareketi Ulusal Konseyi'dir (CONAMUP). Yoksul kadınların örgütlenmelerini sağlamak ve kadın örgütlerinin bölgelerarası koordinasyonunu gerçekleştirmek üzere 1981'de 60'tan fazla kadın örgütünün katılımıyla kurulmuş bir örgüttür. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Learning For All Trust, yetişkin eğitim projelerinde kadınların güçlendirilmesi, gelir elde etmeleri, aile işlerini kolaylaştırıcı destekler

oluşturma, beceriler kazanma, kamusal konuşma ve katılma deneyimi oluşturma, yoksulluğun harekete geçirdiği yaratıcılığı görünür kılma gibi amaçlarla çalışan bir kadın örgütü. Suriye ve Mısır'da etkin sivil örgütler, Kuran'ı özgürce okuma ve kadınları güçlendirici yorumlarla kadın eylemlerini ve örgütlenmelerini destekleme çalışmaları yapıyor. El Salvador'daki Cominidad Segundo Montes (CSM) iç savaş sırasında göç eden gruplar içindeki geçim mücadelesinde erkeklerle birlikte var olurken, kadınların bütün topluluk işlerinde giderek daha fazla söz hakkına sahip olmasına yönelik bir örgütlenme gerçekleştirmiş bir kadın örgütü. Belçika'da Women's Consultation Committee (VOK) sınıf, etnik köken, dil ya da dinsel farklılıklarına rağmen, kadın taban örgütleri arasında oluşmuş çok geniş bir koalisyon örgütü ve aynı zamanda siyasal parti sistemi ve diğer siyasal örgütlerle de iç içe geçmiş ilişkileri var. Hindistan'da Action India güçlü yerel gönüllü sivil örgütlenmelerin oluşturduğu bir network oluşturma, koalisyon tipi örgütlenmeleri gerçekleştirmiş bir örgüt. Köy konseyleri aracılığıyla okul açma, kadınlar için borç verme sandığı kurma, hiyerarşik olmayan, herkesin katılabileceği örgüt biçimleri geliştirerek sıradan köylü kadınları içerme çabası ve bu kadınlar için yürüttüğü liderlik eğitimleri ile tanınmış bir örgüt.

► Yoksulluğa ve otoriter devlete karşı mücadele eden kadın hareketlerinin sunduğu dersler

Batı feminizminden farklı yapılanan hareketlerin deneyimlerini nasıl yorumlamalıyız? Batılı feminist hareketin erkek egemenliği eleştirileri bu toplumlarda ortaya çıkan kadın hareketleri için ne kadar geçerli? Geleneksel ataerkil toplumsal yapılara açıktan karşı mücadele geliştirmeden, hatta geleneksel toplumsal örgütlenmelerden dayanışma desteği alarak güçlenen kadınların erkek egemenliğinin ardındaki cinsiyetçi rejimi değiştirebilmesi mümkün mü? Bu soruların yanıtlarını bulmak çok kolay değil. Ama bazı öngörüler ve tartışılabilir önermeler söyleyebiliriz.

Söz konusu kadın hareketleri içinde kadınlar genellikle geleneksel, cinsiyetçi toplumsal yapılara yönelik bir mücadele için değil, karşılaştıkları farklı toplumsal sorunlara yönelik bir mücadele için bir

araya gelerek yola çıkıyorlar. Fakat yola çıktıktan bir süre sonra kendi kadınlıkları ve cinsiyet rejiminin baskı ve engellemeleriyle yüz yüze geliyorlar. Bu tür cinsiyetçi yapılar içindeki kadınların geleneksel rolleri sorgulama ve değiştirme pratikleri ister istemez toplumsal yapıların sorgulanışı ve dönüştürülmesi ile sonuçlanıyor. Bu kadınların yaşamı, bildiğimiz tarzda özel-kamusal alan ayrımı ile belirlenmiyor; ev ve aile çevresinde kadın yaşamı ile kamusal/siyasal alandaki kadın eylemlilikleri arasındaki farkı anlamsızlaştıran deneyimler yaşayabiliyorlar. Örneğin kayıp anneleri hareketi deneyiminde gördüğümüz gibi, geleneksel annelik rolünün siyasal değişime olanak sağlamadığı tezi çöküyor; annelik rolü ile politikleşmiş kadınlar görüyoruz. "Feminen" ile feminist arasındaki geçişlilikler, popüler feminizm, halk feminizmi, taban feminizmi gibi yeni terminolojilere yol açabiliyor.

Bu coğrafyalarda toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal sektörleri birbirinden kesin çizgilerle ayrışmış durumda değil. Kadınlar yaptıkları işlerle hem karınlarını doyurup, hem erkek egemenliğine karşı mücadele edip hem de toplumsal dokuyu değiştirmeyi bir arada yapabiliyorlar. Kadınların deneyimleri pratik ve stratejik cinsiyet gereksinmeleri ayrımını aşan ve birlikte iç içe dönüşümün örneğini sunuyor. Pratik gereksinmeler için örgütlenen kadınlar hem stratejik sayılan değişimleri gerçekleştiriyorlar, hem de kamusal alanda siyasal eylemler örgütlemiş oluyorlar. Bu eylemliliklerin yarattığı dönüşümlere daha iç içe ve sarmal değişim süreçleri olarak yeniden bakmamız gerekiyor.

Bu tür bölgelerde uluslararası örgütler tarafından desteklenen kalkınma projelerinin bakış açısı kadınların küçük ölçekli, evle bağlantılı, ev/aile rolleriyle çatışmayan, enformel alanlarda küçük gelir getirici üretim ve yeniden-üretim projelerinde daha başarılı olacağı tezine dayanır. Oysa ki böyle bir noktadan başlayan kadınların hemen formel alana sıçramaya çalıştıkları ve aslında ücretsiz ev işini, enformel ve formel çalışmayı birlikte yaptıkları görülüyor.

Latin Amerika'da ikinci dalga feminist hareketlerin özellikleri dikkate alındığında, feminist ve feminist olmayan kadın örgütleri arasında ortak, düzenli, gündem oluşturucu toplantıların kurucu bir rol

oynadığı söylenebilir. Bu toplantıların gündemi 1980'lerin başında feminizm ile sosyalizmin nasıl bağdaştırılacağı, ataerkilliğin ne olduğu, feminizm ile diğer kadınların nasıl ilişkileneceği konularında yoğunlaşıyordu. Bu toplantılara yoksulların örgütleri, tekstil işçisi kadınlar, insan hakları aktivistleri, köylü örgütleri, kentli aktivistler, kayıp anneleri katılıyordu. Daha sonraki dönemlerde zenci kadınların ve yerli kadınların katılımı da sağlanarak geniş katılımlı kadın ilişki ağları oluşturma stratejisi izleniyor. Bu toplantılarla oluşturulan geniş ittifaklar, işbirliği, ortak gündem ve birlikte eylem deneyimleri sonucunda sonunda herkes "biz hepimiz feministiz" diyebiliyor. Bu mücadelelerin sonuçları ise 2000'li yıllardan başlayarak kadınları erkek egemen siyasetin kalbi olan siyasal partilere, parlamentolara taşıyarak önemli dönüşüm süreçlerine yol açıyor.

► Modernlik ve gericilik ikileminde kadın hareketleri

Erken sanayileşmiş kapitalist coğrafyaların sömürgeci politikalarıyla şekillenmiş bir diğer önemli coğrafya ise Ortadoğu ülkeleri, Müslüman topluluklar ve Asya'nın gelişmemişlik nedeniyle "Doğu" olarak tanımlanan kesimleridir. Bu toplumlar sömürgecilik, emperyalist işgaller ve tahakküm savaşları, ya da dolaylı ekonomik ve siyasal müdahalelerle karşılaştıkları son birkaç yüzyıl boyunca kendine özgü dönüşüm süreçleri yaşadılar, hâlâ da yaşamaktalar. Bu süreci belirleyen etmenlerin başında güçlü bir sanayileşme politikası yaratamama, enerji kaynaklarına sahip olmanın yarattığı işgal ve savaşlarla baş edememe, uluslaşma çabalarının geç ve milliyetçi-muhafazakâr ideolojik çerçevenin egemenliğinde gerçekleşmiş olması, ulus-devletin zayıf ya da başından itibaren güdümlü olması gibi etmenleri sayabiliriz.

Bu coğrafyalarda kültürel ve siyasal anlam dünyası "Doğu-Batı ikilemi" diye adlandırabileceğimiz bir zihniyet tarzından besleniyor. Dünyayı Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmış, genel olarak birbirine benzemeyen, hatta birbirine zıt özellikler taşıyan iki ayrı kültürel yapı olarak düşünme biçimi bu. Ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal aktörleri de kendilerini bu iki dünyaya mesafeleri/yakınlıkları ile tanımlıyorlar. Bu tür düşünme tarzında, en kısa biçimde ifade edersek,

bir yanda Batılaşma ile modernleşmenin özdeşleştirilmesi, diğer yandan gelenek ve geçmiş ile dinin ve yerel otantik kültürel yapıların özdeşleştirilmesi söz konusudur.

Bu ülkelerde uluslaşma süreçleri genellikle işgalci sömürgeci ya da emperyalist Batı ordularına karşı gelişen ulusal bağımsızlık hareketleriyle iç içe geçmiştir; bu nedenle ulus-devlet kurma ile milliyetçilik düşüncesinin, devletin militer kurumlarının ve doğrudan milli orduların yakın siyasi ilişkisi üzerine kurulmuştur. Türkiye, Cezayir, İran, Mısır gibi ülkeler bu tür süreçlerin ilginç örnekleridir. Bu uluslaşma süreçleri yeni bir toplum yaratmaktan çok yeni bir devlet yaratmak olarak tanımlanmış; ulusalcılık, milliyetçilik hareketlerinin belirleyici olduğu siyasal süreçlerde ve büyük ölçüde otoriter-despotik kadroların elinde şekillenmiştir.

Bu ülkelerde modernleşme bir tür teknolojik gelişmeyle özdeşleştirilmiş, öte yandan toplumsal yaşamın-gündelik hayatın modernleşmesi ise çoğu zaman endişeyle karşılanan bir durum olmuştur. Bunun nedeni ise modernleşmenin yerel-ulusal değerlerin Batı değerleri karşısında gerilemesi olarak algılanması ve buna bir tepki olarak "milli kültür" olarak tanımlanan ve toplumun tümü modernleşirken kültürün "modernleşmesi gerekmeyen alan" olarak tanımlanmasıdır. Bu "milli kültürü koruma" siyasetleri dinsel fanatizmi, yerel aşiret ve kandaşlığa dayalı cemaat ilişkilerini, aile ve akrabalık ilişkileri içindeki toplumsal, cinsel denetim mekanizmalarını yaşatmış, hatta yeniden yapılandırarak güçlendirmiştir.

Bu ülkelerde toplumsal gelişim Batı yayılmacılığı karşısındaki bir tür ulusal kimlik olarak tanımlanmış ve bu nedenle uluslaşma ve modernleşme süreçleri, Batılı olan-olmayan ikilemi içinde, ulusal devletin inşası ve milli kültürün korunması olarak algılanmıştır. Böyle bir yapılanma yeni oluşmakta olan devletleri otoriter kılmış ve sivil toplumun ve toplumsal eleştirinin gelişmesine izin vermeyen, baskıcı karakteri demokratik geleneklerin oluşmasını engellemiştir. "Sivil toplum"un işlevleri, dini ve yerel etnik cemaatlerin koruyucu, sarmalayıcı, dayanışmacı özellikleri geliştirilerek telafi edilmeye çalışılmıştır. Dinsel, etnik ve bölgesel cemaat yapılarının kapitalist piyasa dinamiklerinin hızlı ve yıkıcı zorlamasıyla karşılaşmadan varlığını

sürdürebilmesi, otoriter devlet yapılarının sosyal, demokratik devlet gelişimine olanak tanımayan despotizmine ortam hazırlamıştır. Ortaya piyasayı, siyaseti ve toplumsal yaşamı otoriter siyasal mekanizmalarla düzenleyen bütünleşik bir sistem çıkmaktadır. Böyle ortamlarda klasik patriyarkal kurumlar değişime zorlansa da, yine aile, cemaat ve sınıfsal yapılar içinde sarmalanarak, yeniden erkek egemenliğinin kaleleri olmaya devam edebilmektedir.

Bu tür toplumlarda kadın hakları hareketlerinin yapısına baktığımızda, aynı bu toplumlar gibi kadın hareketlerinin de Doğu-Batı ikilemi arasında şizofrenik bir yarılma yaşadığını, Doğu-Batı karşıtlığına dayalı cinsiyet temelli kimlik politikalarının egemen olduğunu söyleyebiliriz. Kendilerini Batı karşısında ya da yanında konumlandırmak zorunda kalan siyasal özneler ya "mesafe koymak" ya da "modern kadın"ı simgelemek üzere aile ve kadın kimlikleri üzerine sürekli bir politik çatışma ve gerilimli toplumsallık tarzı oluşturmuşlardır. İdeolojik kimlikler kendi var oluşlarını, kolaylıkla farklı kadın ve aile biçimleri ve yaşam tarzları üzerinden temsil edip sembolleştiriyorlar. Bu yapılanmalar kadın örgütlenmelerine de yansıyor ve modern kadın örgütleri ile yerel, dinsel, etnik kimliklere dayalı kadın örgütleri iki temel ayrım olarak ortaya çıkıyor.

► Modernleşmeci ve ulusal kimliklere dayalı kadın örgütlenmeleri

Sanayileşmemiş, sömürge sonrası toplumlarda otoriter devlet yapılarının ve meşruiyeti tartışmalı ulus-devlet biçimlerinin, kendi vatandaşlarına eşit haklar sağlayacak hukuki ve siyasi çerçeveye sahip olmadıkları açıktır. Bu coğrafyalardaki erkek nüfusun önemli bir kısmı için özellikle de yoksul, etnik azınlık mensubu ya da kırsal cemaatlerin erkekleri için "eşit vatandaşlık" statüsü de tam olarak çözülmemiştir. Böyle bir ortamda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olma talepleri de oldukça sınırlı kalıyor. Ama modernleşmeci ve uluskurucu kadroların yönetiminde yaşanan siyasal inşa süreçlerinden beslenen modernleşmeci kadın hareketlerinin bu tür ülkelerin hemen hepsinin inşa ve reform dönemlerinde de önemli roller üstlendiklerini görüyoruz. Bu örgütlerde yer alan kadınlar genellikle kentli, eğitimli,

orta ve üst sınıflara mensup kadınlardı. Bu tür kadın örgütlenmeleri dinsel hukukun kadın yaşamlarını tahakküm altında tutmasına karşı çıkmak, kadınların okutulmasının sağlanması, ücretli çalışma yaşamına katılabilmesi, tekeşli evliliklerin yasal bir hak olması, eşit boşanma ve çocuk velayet hakları gibi hak talepleri ile son yüzyıl içinde ciddi siyasal mücadeleler yürüttüler. Bu mücadeleler bu kesim kadınların hayatında önemli dönüşümler sağladı. Bu coğrafyalarda kadınların "haklara sahip birey-insan" olarak kabul edilmeleri, onları yerel, etnik cemaatlere, aile, akrabalık ilişkilerinin yarattığı denetim ve baskılara karşı daha güçlü kıldı. Bu mücadeleler birçok siyasal reform programına, reformcu lider ve seçkin kadroların uygulamalarına yol gösterici oldu ve bu reformcu erkek liderlerin sağladığı destekler önemli adımlar atılmasını sağladı.

► Dinsel, etnik ve cemaate dayalı kadın kimliklerini temel alan kadın örgütlenmeleri

Söz konusu sanayileşememiş ve sömürgecilik yaşamış coğrafyalarda yerel, dinsel, etnik ya da bölgesel "gelenekler"i temsil eden siyasal ve toplumsal yapıların kendi var olma mücadelelerine destek olmak üzere, sınırlı da olsa, kadınlara da toplumsal yaşamda bir yer açtığını görüyoruz.

Bu yapılar modernleşme-uluslaşma süreçlerinde yok olmama ve toplumsal kaynaklardan pay alma adına, kadınlara önemli misyonlar yükleyebiliyorlar. Bu tür toplumlarda aile, etnik ve dini cemaat yapıları, çok güçlü patriyarkal yapılar olmakla birlikte, bu yapıların içinde ve yanı sıra kadınların düzenlemesine bırakılmış geniş toplumsal faaliyet alanları oluşturabiliyorlar. Kadınlar için tasarlanan bu alanların merkezinde aile, akrabalık ve cemaat ilişkileri var elbette. Buralarda kadınların kendi dünyasında çalışarak güçlenmeleri, kadınlara özgü toplumsallıklar oluşturmaları söz konusu.

Modern toplumlarda dini, yerel ve etnik olanı temsil eden yaşam tarzlarının "modernleşmenin dışında" tutulması ve bu alanı tanımlayan "gelenekler"in sürdürülmesinin kadınlardan beklenmesi önemli bir olgu. Bu ideolojik öğe, bir yandan kadınları cinsel ve toplumsal yönden ciddi bir denetim altında tutuyor; diğer yandan da onlara ge-

leneksel kadınlık kimliğine uygun olarak annelik, kadınlık, Müslümanlık ya da Kürtlük gibi etnik kimlikler üzerinden güçlenme şansı veriyor. Kadınların bu alan dışında, ulusal ve kamusal alanlarda var olma şansı hemen hiç yok; bu alanlar ciddi bir dinci ya da ulusçu püritenizm ve patriyarkayla damgalanmış olabiliyor.

Bu tür toplumlarda *gelenek*, tamamen yeniden içeriklendirme ya da üzerinde sürekli çatışmalı bir toplumsal alanın varlığı nedeniyle sürekli bir *simgeleşme* ile karşı karşıya. "Gelenek', "Batılı olmayan"ı temsil ettiği sürece kadınları da temsil ediyor; toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kuruluşunun temel alanı haline geliyor. Böylece cinsiyet farkları sınıfları, etnik kimlikleri, kültürleri birbirinden ayrıştırmak için en uygun toplumsal simge oluyor. Bu nedenle, dinsel muhafazakârlığa ya da dinsel radikalizme dayalı siyasal hareketler kendi tanımlarını kadınların örtünmesine indirgeyerek hareket ediyorlar; bu da kadınlara geniş bir aktivite alanı kazandırıyor. Filistin sorunu gibi anavatanın korunması ve işgalci Batı'ya karşı mücadelenin örgütlenmesinin gündem oluşturduğu bir coğrafyada ise ailenin, hanenin ve anavatan topraklarının korunması içinde kadınların anne olarak ve yuvanın koruyucusu "dişi kuş" olarak söyleyecek sözü olabiliyor.

► Modernleşme-gelenek ikilemindeki kadın hareketlerinin bize sunduğu dersler

Latin Amerika ile Ortadoğu sömürgeleşme süreçlerini karşılaştırdığımızda, Latin Amerika'da toplumsal sınıflar arasındaki çelişkilerin daha görünür ve daha ortada olduğunu, egemen sınıf ittifaklarının doğrudan emperyalist merkezlerle açık bir ilişki yürüttüğünü görürüz. Yerel seçkinler ya oluşmamış ya da çok güçsüzdür. Emperyalizm en kanlı ve en insanlık dışı kesimlerle ittifak yaparak egemen olma politikaları yürütmüş ve bu politikaların sonuçları da çok gizlenemez biçimde ortada görünür kalmıştır. Örneğin Contra'lar, askeri cuntalar, uyuşturucu mafyası gibi yapılar toplumsal yaşamda dinin, kültürün, geleneğin ardına saklanamayacak kadar ortadadır.

Ortadoğu'da ise köklü kültürel ve dinsel geçmişi nedeniyle yerel seçkinler, modernleşmeci devrimlerin aktörleri ve dinci, İslamcı liderler emperyalist merkezlerle daha mesafeli bir sürecin ürünüdürler.

Yerel diktatörler, aslında manipülatif siyasetlerin bir ürünü olmakla birlikte, genellikle çok da Batıcı değildirler. Bu durum Ortadoğu'da yaşamın din, kültür, cinsel kimlik üzerinden algılanışını kolaylaştırmakta ve kendine özgü bir cinsiyet rejimi yaratmaktadır. Kadınlar bir yandan yerel ve geleneksel yaşamın onlara sunduğu *güçlenme* olanaklarından yararlanarak kendilerini ancak aile, akrabalık ve kandaşlık sistemleri içinde tutabilmekteler. Bu bağlamlarda kendilerini denetim altında tutan erkek egemenliği mekanizmalarına doğrudan karşı çıkmamakta, diğer yandan güçlendikçe daha özgür ve eşit yaşam koşulları talep etmekten geri durmamaktadırlar. Bu bağlamda sesleri duyulan kadınlar örtülü, din içinden konuşan, cinsiyetsizleştirilmiş kadın bedenini onaylayan, hâlâ erkek gözünün gözetiminde olmaya çok itirazı olmayan bir ses olabilir. Ama bu kadınların, toplumsal yaşamın akrabalık ve cemaate dayalı ilişkilerin dünyasında bir iktidar alanına sahip olabildiği de bir gerçektir. Özgürleşme ile geleneksel kadınlık içinden güçlenme bu kadınların çoğuna göre *çelişkili değil, ilişkilidir*. Batı feminizminin kendi tarihsel sürecinde özgürleşmenin ancak erkek egemenliğini yaratan kurumlara karşı mücadele içinde gerçekleşebileceği tezine karşılık, burada, geleneksel kadınlık içinden güçlenme ile bireysel haklar kazanarak özgürleşme ikilemini tartışmalı hale getiren bir pratik söz konusudur.

► Post-komünist toplumlarda yeni kadın hareketi

SSCB'nin dağılması ve Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla simgelenen post-komünist süreç dünya tarihinde yirminci yüzyılı kapatan ve yeni bir yüzyıla başlamanın ilk tarihi adımı olan önemli bir dönüşümü simgeler. Bu toplumlar dünyanın en yüksek eğitimli ve en yüksek oranda ücretli çalışan kadın nüfusa sahip toplumlarıydı. Ama SSCB'nin dağılması ertesinde, bu tarihsel dönüm noktasının cinsiyetçi dönüşümüne muhatap olup, kendine özgü sorunlar yaşıyorlar. Geçmişin devlet ve komünist parti tekelindeki otoriter siyasal örgütlenmeleri içinde, resmi ideolojinin kadın-erkek eşitliği ve kadın hakları tanımına bağlı kadın örgütleri artık kadınlar için bir şey ifade etmemekte. Dünyanın en radikal kadın hakları hareketinin yaşandığı bu topraklarda bu radikalizm üzerinden yüzyıl geçmiş durumda. Şimdi, bu dönem

boyunca kadınlar eğitim, çalışma, emeklilik, yaşlılık, ücretsiz çocuk bakımı, ücretli annelik izinleri gibi sayısız haklar kazanarak sürdürdükleri yaşamlarını, şimdi kapitalist piyasa, sosyal güvencesiz çalışma, iş bulma için rekabet etme gibi şartlarda, kapitalist sistem içinde sürdürmek zorundalar. Eskiden bir devlet dairesi, ya da bir kamu kurumu ofisi niteliğindeki kadın örgütleri şimdi özgür, sivil ve serbest; ama nereden para bulup, hangi siyasal hedefe, kiminle birlikte yürüyecekler? Merkezi, resmi, otoriter "sol"un cenderesinden, serbest piyasa ve Batı demokrasisinin sunduğu serbestliğe geçiş birçok kadın için memurluktan fahişeliğe geçiş anlamına geldi. Böyle bir toplumsal bağlamda kadın örgütlenmelerinin nasıl yeniden oluştuğu sorusuna kesin ve tamamlanmış yanıtlar vermek kolay değil. "Komünist kamu" yerine "kapitalist piyasa"yı ikame etmeye çalışan küresel dinamikler kadın örgütlerinde de kökten dönüşümlere yol açtı.

Post-komünist dönemin ekonomik krizlerinin tipik toplumsal sorunları olan yüksek enflasyon, yoksullaşma ve artan işsizliğin etkilediği kesimlerin başında kadınlar gelmiştir. Yeni açılan işlerin çoğuna öncelikli olarak erkekler alınmış; işsizliğin yanı sıra, kapatılan çocuk yuvaları ve kreşler nedeniyle çocuklarla evde baş başa kalan kadınlar geçim, aile-içi şiddet ve çocuk bakımına yeni çözümler üretme sorumluluğuyla karşılaşmışlardır. Krizle birlikte kadınlar erkeklere göre yüzde 40 daha az kazanmaya başlamışlar; kamu istihdam politikalarının çöküşüyle ücret ve işsizlik ödemelerinin kesilmesinin yanı sıra parasız sağlık hizmetlerinin bitişi kadınları çocuklar, hastalar ve ev işleri ile ilgilenmek üzere tekrar geleneksel kadınlık rollerine geri dönüşe zorlamıştır. Doğum izinleri kalkmış, kürtaj ise çoğu yerde yasaklanma eğilimine girmiştir. Şiddetin, suçun, pornografinin artışıyla kadınların hızla fuhuşa sürüklenmesi süreci eşzamanlı yaşanmıştır. Parlamentolar, yerel meclisler ve siyasal partilerde kadınlar için geçerli olan "kota"ların kaldırılması ile siyasete katılan kadın oranında hızlı düşüşler olmuştur.

Eski Sovyet ülkelerinin hemen hepsinde, özellikle de Doğu Avrupa'nın Katolik ve Ortodoks toplumlarında ve güney bölgelerin Müslüman toplumlarında muhafazakârlığın ve dindarlığın yeniden canlanması kadın haklarını koruma siyasetini farklı şekilde etkilemiştir.

Örneğin Polonya'da, kilisenin yeni Sovyet rejiminin yıkılmasındaki önemli rolü, sonraki dönemde de kilisenin gücünü artırmasına yol açmıştır. Güçlenen dinsel hareketler ve muhafazakârlık kürtaja karşı bir hareketle kendini simgeleştirmiştir. Kadınların aile sorumluluklarına geri döndürülmek istenmesi bu sürecin bir parçası olmuştur. Polonya'daki Solidarity/Dayanışma hareketi kadınların büyük desteğiyle iktidara gelmiş olmasına rağmen, kadın örgütleri ile kürtaj sorunu nedeniyle büyük çatışmalar yaşamış ve kadın haklarında önemli geri gidişlere kapı açmıştır. İktidara geldikten sonra kadın yöneticilere karşı olumsuz tavırlar, kadınların eşit temsil olanaklarının kısıtlaması gibi politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Bu gelişmeler karşısında yeni bir feminist anlayışın şekillendiğini, farklı kadın örgütlenmelerinin bir araya gelerek kadın hareketini güçlendirmeye ve ittifaklar oluşturma yoluyla sorun çözme kapasitesini artırmaya çalıştıklarını gözlüyoruz. Kadın örgütlerinin yeni bir gündem oluşturmak üzere bir araya geldiklerini ve sivil toplum oluşturma süreci, serbest piyasa kurumlarının güçlenmesi adı altında ve genel olarak "geçiş süreci" denen süreçte kadınların başına gelenlere karşı çıkma çabası içine girdiklerini görüyoruz. Bu süreçte yeni ortaya çıkmakta olan kadın hareketlerinin temel sorularından biri, kadınların eski rejimde sahip olup şimdi yitirmiş oldukları hakların ne olacağı ve yeniden nasıl kazanılacağıdır? Geriye dönüş olarak değil, ama yeni toplumu kurmak için atılan adımlara kadınlar nasıl katılmalıdır sorusuna yanıt aranmıştır. Kadınların enformel işlere ya da aile içinde ücretsiz işçiliğe dönüşen ekonomik faaliyetleri onları korumaya ne kadar yetecektir? Aile ideolojisine geri dönüş nasıl engellenebilir? Sınırların açılması ile kadın ticaretindeki artış ile nasıl mücadele edilebilir? Özerk, sivil örgütlenme ne anlama gelir ve nasıl yapılır? Tekparti rejimi yerine "Batı tipi demokrasi"nin de şimdi aynı tür bir resmi ideoloji olmasını nasıl engelleyebiliriz? Kapitalist piyasanın yıkıcı, yoksullaştırıcı etkilerini kadınlar açısından nasıl en aza indirebiliriz? Sovyet devletinden kurtulup Batılı kapitalizme de teslim olmadan özerk ve sivil bir kadın gücü oluşturularak yeniden bir toplum inşa sürecine nasıl katılabiliriz? Kamu politikalarının önemini yeniden anlamışken, kadınlar yararına işleyecek kamu politikaları

inşası nasıl mümkündür? Yeni dönemin yeni kadın örgütleri bu soruların yanıtlarını tartışarak örgütlenmeye çalışıyorlar.

Bir yanda eski rejimden kalma yapıların dönüştürülmesiyle oluşan kadın örgütleri varlığını devam ettirirken, diğer yandan yaşanan sorunların çözümlerine uygun yeni kadın örgütlenmelerinin hızla oluştuğunu görüyoruz. Bir yanda serbest ve özerk bir feminist eylemlilik, sivil yaşamın geliştirilmesi için en uygun yol gibi görünüyor. Diğer yanda ise yerel, cemaat merkezli kadın taban örgütlenmeleri de krizle birlikte artıyor ve sorun çözümü için güç kazanıyor. Yoksullaşma, köksüzleşme, işsizleşmenin yaşandığı ağır kriz koşullarında devreye giren taban örgütlenmeleri burada da ortaya çıkıyor. Çok sayıda küçük, tabanda, özel amaçlı kadın örgütü oluşuyor; zamanla bunlar kendi arasında ilişki ağları oluşturarak, koalisyonlar halinde bir araya gelerek ortak sorunlarla uğraşmaya başlıyorlar. Akışkan ve *ad hoc* oluşumlar bu yeniden var etme aşamasının özelliği gibi görülüyor. Her tür kadın sorununun çözümü için kadın merkezleri kuruluyor; "Kadın Ligi" ve "ulusal şemsiye örgütler" tipi örgütlenmeler ile güçlenme çabaları hız kazanıyor. Marksist ideolojinin eşitlik, özgürlük, dayanışma, ortak çaba, yardımlaşma gibi değerlerini reddetmek yerine bunları bir miras gibi alıp destek ve dayanışma üretme anlayışı gelişmeye başlıyor. Tekçi, resmi parti kadın örgütlerine karşı dönüştürücü pratikler izlenmeye çalışılıyor; eril tahakkümün en güçlü olduğu üniversitelerde kadın programları, eğitim-araştırma merkezleri açılıyor. İzleme faaliyetleri için yeni örgütler geliştiriliyor.

Bu yeniden yapılanma süreçlerinin finansmanı söz konusu olduğunda yerli ve kamusal kaynakların sınırlılığı ile Batı'dan gelen geniş parasal olanaklar yeni tartışma konuları üretiyor. Kadın örgütlerinin kendi kaynaklarını oluşturmak için yürüttükleri kampanyalar (*fund-raising*) çok başarılı olmuyor. Devlet finansmanı çökünce Batı'dan gelen finansman da sorunsuz olmuyor. Ulusal destekten çok uluslararası desteklere dayanma, hele bunun Batılı kapitalist merkezlerin denetimindeki projeler aracılığıyla sağlanması kadın örgütlerini güçlendirmekle birlikte bir tür kırılganlık da yaratıyor; bu finansal ilişkilerin kendi ayakları üzerinde ne kadar durabileceği şüpheli, özgür-

lük sorunu paranteze alınmış çok sayıda "feminist örgüt" ürettiği gerçeği de bu bağlamda tartışılıyor.

► Küreselleşen kapitalizmin etkisi: Kimlik ve farklılık siyasetleri etkisinde kadın hareketleri

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş siyasetinin sona ermesi ile birlikte, 1990'lardan itibaren, dünyada farklı siyasal dinamiklerin geliştiğini görüyoruz. Artık dünya, kapitalizmin yeni küresel gelişim hamlesiyle şekillenen bir gerçeklikle karşı karşıya. Kamu girişimciliğinin ve sosyal refah kurumlarının özelleştirilmesi, fiyat-piyasa serbestliği gibi yeni-liberal uygulamalar bağlamında ortaya çıkan yeni cinsiyet eşitsizlikleri söz konusu. Bu dönemde, dünyanın kapitalist merkez demokrasilerinin vatandaşları olan kadınlar dışında, "öteki kadınlar"ın yaşadığı eşitsizliklere karşı gelişen kadın hakları mücadeleleri, ekonomik fırsatların eşit paylaşımından çok, kimlik ve farklılık siyaseti temelinde kendilerini tanımlamaya başladılar. Evrensel, kapsayıcı kadın sorunları tanımlarına dayalı her tür kadının birbirine benzer şekilde ezildiğini ve bu nedenle kadınların birlikte mücadele etmekte ortak çıkarı olduğu iddiası kısmi bir paradigmaya dönüşme riskiyle karşı karşıya kaldı. Yeni feminist akımlar, küreselleşmenin kapitalist içeriğini eleştirerek, erkeklerle kadınların eşitliğini talep etmek yerine, eleştirilerini küreselleşmenin "Batı odaklı" değerlerine, ulus-devletin etnik azınlıkları dışlama siyasetine yönelttiler.

Küresel kapitalizm, yeni etkisi altına aldığı coğrafyalarda, sınıfsal haklar temelinde örgütsüzlüğü destekledi; emek örgütlenmelerinin zayıf olduğu yeni sermaye cennetlerinde kapitalizm gelişti; yeni kapitalist sermaye ucuz kadın emeğine yöneldi. Erkek egemen toplum eleştirisine dayanan feminist siyaset, küresel üretim zincirlerine iki ücretli çalışanı olan ailenin kadını olarak eklemlenen ve bu nedenle farklı talep ve gereksinmeleri olan bir kadın kitlesi ile karşılaştı. Bu bağlamda karşı karşıya olunan koşullar, endüstrileşmiş merkez ülkelerdeki, erkek egemenliğine karşı feminist haklar hareketine benzemiyordu. Belli bir koruyuculuğu olan "geleneksel cemaatçiliğin", kamucu devletçiliğin çöküşü, sosyal refah politikalarının gerileyişi ka-

dınların koruyucu bir şemsiye olarak aile ve akrabalık ilişkilerine sığınmalarına yol açtı. Yeni liberal politikalar sonucu kadın örgütleri, kadın özgürleşmesi için mücadele eden örgütler olmaktan çok, yok olan kamu hizmetlerini üstlenecek projelerin yürütücüsü olarak STK' laştılar. Erkek egemenliğini yok etmek için mücadeleden çok, sosyal yardım taleplerinin desteklenmesi, işgücüne erkeklerle eşit katılım yerine, mikro-kredilerle kadın emeğinin üretkenleştirilmesi gibi gelişimler kadınların yeni taleplerini şekillendirdi.

Kadınların ezilmesine yol açan erkek egemenliğinin modern toplumların evrensel karakteri olduğunu vurgulayan feminist hareketler, 1990'lardan itibaren, özellikle Batılı olmayan feministlerden ciddi bir eleştiri aldı. Sadece kadın olarak değil, aynı zamanda sömürgeci rejimler tarafından da ezilen, dışlanan kadınların farklı kadınlık deneyimlerini Batılı feministlerin görmezden geldiği ve bu nedenle farklı kadın kimliklerinin ve örgütlenmelerinin kaçınılmaz olduğu söylendi. Farklılık ve kimlik siyaseti olarak adlandırılan bu tür siyasetler içinden gelişen kadın hareketleri bütün kadınların ortak bir gündem etrafında örgütlenmesi yerine, farklı kadın hakları gündemlerini birbiriyle ilişkilendiren platformlar ve koalisyon tipi örgütlenmeleri kurmak için stratejiler geliştirdiler; ulusal düzeyde örgütlü olmaktan çok yerel ve küresel çapta örgütlenmeyi önemser oldular.

Batının endüstrileşme-erkek merkezli modernleşme süreçlerinde doğan, kadın ve erkek eşitliğine dayalı feminizmin, artık dünyanın geri kalanı için geçersiz olduğu iddiasını kolayca kabul etmek oldukça zor. Aslında, yeni zamanlarda küresel kapitalizme eklemlenen ve geçiş toplumlarındaki modernleşmeye eşlik eden toplumsal ve kültürel değişim dinamiklerinin feminizmi geçersiz kılmadığını, tersine yeni biçimlenme ve dönüşümlerle yeniden şekillendirdiğini söylemek daha doğru geliyor bana.

Küreselleşen kapitalizmin, post-Fordist esnek üretim biçimlerini giderek artan oranda kullanmaya başlaması ile sınıf siyasetinin temeli olan fabrika üretiminin yerine üçüncü dünyaya taşınan ve atölye tipi eve iş verme, taşeron ile üretim gibi farklı üretim tarzları geliştiğini biliyoruz. Bu durum merkez kapitalist ülkelerde endüstrisizleşme (*de-industrialization*) ve küresel kapitalizmin yeni etkisi altındaki

coğrafyalarda ise küresel üretim zincirlerine eklemlenme etkisi yarattı. Küreselleşen kapitalizmin yeni üretim alanları olan güney ülkeleri (eski üçüncü dünya) ihracata dayalı piyasa ekonomisi politikalarını benimsedi. Bu durum küresel üretim zincirine eklemlenen yeni emek türleri yaratırken ucuz kadın emeği de küresel kapitalizmin en önemli bileşenlerinden biri haline geldi. Öte yandan Dünya Bankası'nın mikro-kredi politikaları da küresel kapitalizmin istediği evde üretimi, kadın odaklı olarak destekledi.

1990'larla birlikte güney ülkelerinde küresel üretim zincirlerine eklemlenen piyasalarda hızla gelişen hizmet sektörü kadın ağırlıklı bir istihdam modeline dayandı. Ulaştırma, kamusal hizmet destekleri, ticaretin destek hizmetleri, sigorta, emlak, finans kurumları kadın emeği ağırlıklı alanlar oldu. Bu gelişmeler yatırımların üretimden finans alanına kaymasını da getirdi. Dünyaya yayılan yeni istihdam biçimleri, endüstriyel kapitalizmin temeli olan, evli kadının ev kadını olarak kalmasına karşı dinamikleri geliştirmeye başladı. Sosyal refah devleti feminizmi, evli kadının çalışmaması ya da part-time çalışması üzerine dayalıydı. Esnek üretim ve küresel üretim zincirinin gelişimi sonucu ortaya çıkan ve kadın emeği ağırlıklı eve iş verme sistemi, erkek işçilere "aile geçim ücreti" ödeme gereğini ortadan kaldırdı. Aile, herkesin çalışmasıyla oluşan ortak gelir havuzuna dayalı yeni bir geçim stratejisine dayanmak zorunda olan bireylerden oluşmaya başladı. Bu durumun sonucu olarak, kadınlar üzerindeki erkek egemenliği dönüşümlere uğramaya başladı. Bu yeni dinamiklerin klasik erkek egemen kapitalizmde yarattığı dönüşümlerin nasıl tanımlanacağı ise bugün için en çok tartışılan konular arasında. Küreselleşen kapitalizmin niteliksiz kadın işgücüne sunduğu fırsatlar ise, "ulusötesi hizmetçilik" ve "küresel seks işçiliği", enformel sektörlerde küresel ihracata yönelik "atölye işçiliği" ve "mikro-kredili girişimcilik" oldu.

Kadın Hareketlerini Değerlendirirken Nelere Dikkat Etmeliyiz?

Değişik bağlamlarda şekillenmiş kadın hareketlerinin yapılarından ve öncelikli gündemlerinden sunmaya çalıştığım örneklerden anlaşılacağı üzere, kadın örgütlerinin içinden çıktığı toplumsal bağlamda kadınların yaşam koşulları ve yararlanabilecekleri güçlenme araçlarının niteliği onların ne için mücadele edeceklerini de belirliyor. Bütün farklılıkların ötesine geçen ortak hedefler oluşturma siyasetlerinin başarılı olabildiği yerlerde kadınlar için daha insanca yaşam koşulları sağlanabiliyor. Bu nedenle dünyada farklı kadın hareketlerinin başarılı siyaset araçları geliştirebilme kapasitelerini, yaşamı dönüştürme güçlerini ve aralarındaki farklılık ve benzerliklerini anlamaya çalışırken dikkate almamız gereken önemli değişkenleri gözden geçirmek istediğimizde şöyle bir analiz geliştirebiliriz.

► Ortak çıkardan farklı çıkara: Farklı ezilmişlikler ve farklı feminizmler mi?

Özgürlükçü sol hareketlerin ve sınıf siyasetlerinin çağdaşı ve partneri olan feminist hareketler, bütün kadınları içine alan, "ortak çıkar" temelli bir kadın hakları siyaseti öneriyordu. Kadınların, erkek egemenliğine karşı aynı amaçlar ve aynı talepler etrafında örgütlenmesi gereği vurgulanırken, bu hangi sınıf mensubu olursa olsun bütün kadınların erkek egemen düzen tarafından bir biçimde ezildiği, dışlandığı, ev-içi alandaki emeğine karşılıksız el konulduğu iddiasına dayandırılıyordu. Feminist örgütlenmelerin temeli, bütün kadınların, hangi sınıftan olursa olsun, erkek egemenliği yüzünden benzer biçimlerde ezilme, dışlanma ve ayrımcılık yaşadıkları iddiasıydı ve erkek egemenliğine başkaldırmakta bütün kadınların ortak çıkarı olduğu söyleniyordu. Bu ilke, kadınlar haklarını koruma siyasetinin, evrensel eşitlik ve özgürlük siyasetinin bir parçası olarak şekillendi.

Oysa dünyanın başka yerlerindeki kadınlar kendilerini feminizmin bu evrensel ezilme ve ortak çıkar siyaseti içinde göremiyordu.

Tersine, söz konusu evrensel feminizm tarafından kendilerini ikincilleştirilmiş ve dışlanmış, "öteki" kılınmış hissettiklerini söyleyenler oldu. Batılı, demokrat, uygar ve özgür olmayanlar diye, kendilerine atfedilen bu tür kültürel farkları bu kez kendilerini tanımlamak için kullanmaya, bunu politik bir dile dönüştürmeye başladılar. Kendilerini Batı kültüründen farklı bir yaşam tarzının temsilcisi olarak tanımlayarak, kendi farklı kültürel kimliklerinin tanınmasını talep ettiler. Kültürel tanınma ve kimlik siyasetleri olarak tanımlanan bu yaklaşım azınlıkların, etnik grupların, dini cemaatlerin ve farklı ırksal aidiyetlerin Batılı liberal demokrasilerce yeniden-içerilmeleri ve tanınmaları talebi olarak şekillendi. Batı'nın homojenleştirici modernleşmesinin ve liberal temsili demokrasinin, insan olan herkesi eşit statüyle içerdiği iddiası karşısında hâlâ "ötekiler" olarak tanımlandıklarını söyleyenler, kendi farklılıklarını da kapsayan yeni bir eşitlik tanımına gereksinme olduğunu iddia ettiler.

Kuzey Atlantik coğrafyasından farklı olarak bağımsız bir sanayileşme-modernleşme deneyimi yaşamamış Batı-dışı coğrafyalardaki kadın örgütlerinin, Batılı kadınların deneyimlerinin evrensel olduğu ve bu deneyimlerin diğer coğrafyalardaki kadınların yaşamlarında tekrarlanacağı iddiasına karşı geliştirdikleri eleştiriler önemliydi.[11] Bu eleştiriler, dünya üzerindeki bütün kadınların erkek egemenliğinden doğan ortak ezilmişlik yaşadığı, dolayısıyla ortak hedefler etrafında bir kadın dayanışması siyaseti örgütlemek gerektiği önerisini sorgulamayı, kadınların, sadece kadın olmaktan doğan ortak kadın çıkarları olduğu iddiasını tartışmayı gündeme getirdi.

Burada sorulması gereken temel soru kadınların bir politik kategori olup olmadığı, daha doğrusu kadınların ne zaman bir politik kategori, bir politik eylemin öznesi haline geldiğidir. Kadınlık biyolojik temelli ontolojik bir kategori midir? Eğer öyleyse bundan bir politik ortaklık türetmek özcülüktür. Farklı olduğu iddia edilen kadınlıklar varsa bunlar nereden kaynaklanmaktadır? "Kadınların çıkarı" kavramının, tekil olunca ontolojik, çoğul olunca politik anlamda kullandığını belirtebiliriz. Aslında kadınların ortak çıkarı olup olmadığını belirleyen şey örgütlü çıkar tanımlaması ve kadınların örgütlü temsilidir. Ancak ortak ya da farklı çıkarları olduğunu söyleyerek kendini

örgütlü tarzda ifade eden kadınların siyasal özne halinden bahsedebiliriz. Diğer deyişle kadın gruplarının ortak örgütlenme ya da örgütler arası dayanışma stratejisi uygulayarak kendilerini ifade etmeye başlamaları ile kadınların tanımlı çıkarlarından bahsedebiliriz.

Ortak ya da farklı kadın çıkarlarının varlığı meselesinin önemli olduğu politik nokta, bu farklı çıkarlar arasında ortak örgütlenmenin ve olası çatışma çözümlerinin nasıl yapılacağı meselesidir. Farklı kadınlıklar arasındaki ilişkiler ister ortak örgütlenme isterse kadın dayanışması için koalisyon kurma şeklinde olsun, sorun, egemen konum/sınıf/statüde olan grup mensubu kadınların diğer bütün kadınlar adına konuşmasını ve sorun tanımlamasını eleştirmek ve engellemektir. Kadınların erkeklerden farklı çıkarları vardır; kadınların birbirinden farklı çıkarları da olabilir. Aynı zamanda kadınların farklı gereksinmeleri arasında çatışma ve gerilimler de söz konusudur. Beyaz orta sınıf kadınların çocuk ve ev işlerini yapan siyah, göçmen, azınlık kadınlar arasında olduğu gibi... Ama neresinden bakarsak bakalım, ortak/farklı çıkar tanımı ancak kendi adına konuşabilen politik özneler haline gelmiş kadınlar için söz konusu olacaktır ve bu anlamda kadınlara özgü çıkarların olduğu iddiası önemli ve vazgeçilmez bir stratejik ilkedir. "Ortak çıkar" ancak örgütlü kadınların dile getirdiği anlamları içerir ve onun ötesinde kalan kadınların bu çıkarlara dahil olup olmadığının tartışılması da çok anlamlı değildir.

Feminist siyaset ile kimlik ve farklılık siyasetinin ilişkisini tartışmanın bazı önemli dönüşümlere yol açtığını söyleyebiliriz. Feminist siyasetin alanının yeniden tanımlanması açısından bakıldığında, eril tahakküme karşı mücadelenin, kadınların insan hakları için mücadelesine –en azından söylemsel düzeyde– dönüştüğünü görüyoruz. Feminist siyaset ile diğer kadın siyasetleri arasındaki farkın ne olduğunu belirleyen şey, feminizmin devletin, siyasal partilerin, etnik ya da inanca dayalı veya cemaatçi toplumsal hareketlerin karşısında bağımsız/özerk feminist örgütlenmenin sürdürülmesini ve temellendirilmesini savunması oldu. Ama aynı zamanda feminist siyasal eylemin, kadınları bireysellik bağlamında kavrayan bakış açısı ailesel, yerel, ulusal ve ulusötesi alanlara da genişledi. Temel feminist örgütlenme stratejileri bu bağlamda yeniden somutlandı. Kadınların, kişi-

sel olduğu iddiasıyla siyaset dışı bırakılan sorunları, özerk kadın örgütleri aracılığıyla siyasetin alanında tanımlanmaya başladı. Devletin içinde veya ona karşı durarak eril tahakküm mekanizmalarıyla mücadele edilmesi ve devletin eril karakterinin değiştirilmesi gereği vurgulandı. Bunları yapmak için de yerel, ulusal ve ulusötesi koalisyonlar ve iletişim ağlarının kurulmasına çalışıldı.

► Kadın örgütlerinin devlet ile ilişkileri ve devlet karşısında özerklik

Her tür devletin bir iktidar alanı yaratmak için kadın örgütlerini yönlendirme ve mümkünse yönetme isteği (bütün diğer toplumsal-siyasal örgütlenmelere karşı olduğu gibi) hemen her toplumda vardır. Erkek egemenliğini sürdürmeye yarayan çeşitli mekanizma ve kurumlar doğrudan devlet kurumları ve işlevleri ile bağlantılıdır. İnsanları itaate zorlamak için mevcut araçların içinde en etkilileri, siyasal örgütlerin iknası ve devşirmesi sonucu oluşur. Bu nedenlerle kadın örgütlerinin devlet ile kurduğu ilişkiler en çok tartışma yaratan alandır. Devlet ya da güç grupları yararına çalışan kadın örgütleri özellikle otoriter rejimlerin olduğu ülkelerde çok yaygın ve etkindir. Bunlara Beyaz Eldiven Örgütleri denir.

Kadın örgütlerinin devlet karşısındaki özerk konumu feminist siyasetin en temel siyasal ilkelerinin başında gelir. Kadın örgütleri kadınlar için ancak sivil ve yaygın bir güçlenme stratejisiyle iktidar kurumlarını dışarıdan kuşatan ve eleştiren tavrı sayesinde yeni bir alan açabilir. Bu tür bir ilkeye sahip olmak, özellikle devlet odaklı ataerkilliğe karşı çıkmak ve yeni bir siyaset tanımı geliştirmek gibi amaçları olan feminist örgütler için kaçınılmazdır. Devletin dışında kalmak kadın örgütlerine, dile getirilmesi rahat ve kolay olmayan konularda konuşma özgürlüğünü, çözüm için baskı oluşturmayı, tabuları aşmak için gerekli enerjiyi sağlayabilir. Oysa birçok ülkede devlet bütün sivil ve siyasal örgütleri denetim altında tutmakta ve istemediklerinin faaliyetine izin vermemektedir. Örneğin Mısır'da bütün sivil örgütlerin bakanlık tarafından kayda geçirilmesi zorunluydu. Singapur'da bir kadın örgütü kurulmasına devletin izin vermesi için formel politika ile uğraşmaması ve radikal olmaması gerekmekteydi.

Kanada'da devletin mali yardımları, yerel ya da ulusal düzeyde hükümet birimleri tarafından yapıldığı için, bir örgütün kamu kaynaklarından yararlanabilmesi iktidardaki hükümetin takdirine bağlı kalmaktadır. Böylece parasal destek kadın örgütlerini kontrol aracı haline dönüşebilmektedir.

Devlet tarafından denetlenip yönetilemeyecek şekilde örgütlenmiş kadın örgütlerinin özellikle askeri rejimlerin ve diktatörlüklerin yıkılma süreçlerinde, bu rejimlerin gayrimeşruluğunu kanıtlamada önemli işlevleri olduğunu gördük. Latin Amerika ülkelerindeki kadın örgütlerinin bu tür deneyimlerini çok yakından biliyoruz. Buralarda demokrasiye geçiş süreçlerinde aktif olan kadın örgütlerinin politik konumları hızla güçlendi ve belirginleşti.

Devlet iktidarı ve bunu elinde tutanlar karşısında özerk bir konuma sahip olmak yetmiyor; daha önemlisi devlet tekelindeki kamu politikalarını kadınlara duyarlı hale getirmek ve kaynaklardan kadınların yararlanmasını sağlamak için uygulanması gereken politikaları geliştirmek, yani toplumsal cinsiyet eşitliğini ana-akımlaştırmak gerekiyor. Yani devletin, toplumun refahını ilgilendiren her tür kamu politikasını, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama açısından da ele alması ve uygulamalara bu açıdan da bakılması gerekiyor. Bunun için devlet ile bir tür eşit ve sivil ilişki tarzını örgütlemek kaçınılmaz oluyor. Bu da kadın hakları örgütlerinin oluşturup başarı ile uygulanmasını sağlayacağı "cinslerin kamusal eşitliği politikaları"nı hedefine koyması demek.

► Farklı kadın örgütleri arasındaki ilişkiler ve örgütlenme ilkeleri

Kadın örgütlenmelerinin şekillenmesinde en önemli değişkenlerden bir o bölge/ülkede bağımsız-özerk bir feminist eleştiri amacına sahip özerk feminist örgütlerin olup olmamasıdır. Bu tür kadın örgütlerinin erkek egemenliğine yönelttiği radikal eleştirilerin ve kendi özerk örgütlenme deneyimlerinin, geri kalan bütün kadın örgütleri ve genel siyasal yapı üzerinde önemli bir etkisi olduğu kuşkusuzdur. Bu tür feminist örgütlerin özerk bir ses olarak erkek egemenliğini sorgulayan ve deşifre eden misyonlarının eleştirel siyasal bakış açısına ve

demokratik kültürün gelişimine çok önemli katkıları olmuştur. Bu tür bir siyasi hedefe sahip feminist örgütler, eğer farklı kadın bakış açılarına sahip örgütler arasında ortaklıklar oluşturmaya yönelik ittifaklar siyaseti uygulamayı başarabildiklerinde, kadın haklarını koruma adına daha güçlü bir politik ses yaratabiliyorlar. Özellikle, bu tür örgütlerin yatay, hiyerarşik olmayan, kadın odaklı bakış açısına sahip örgütlenmelerin esnek ve içerici doğasını diğer kadın örgütlerine de gösterebilmesi çok önemlidir. Bu tür özerk feminist örgütlerin niceliğinden çok dar ama etkin çabalarıyla yarattığı nitelik önem kazanır.

Öte yandan gerek kırsal gerekse kentsel alanda, yoksul ve dışlanmış kadınların taban örgütlenmelerinin (*grassroots*), genel anlamda, kadın hakları örgütleriyle ilişkili olabilmesi çok önemlidir. Kadın taban örgütleri üretim kooperatifleri, mahalle dernekleri ya da dini/etnik temelli dayanışma grupları şeklinde örgütlenmiş olabilir. Bu tür kadın örgütlerinin oluşumuna olanak sağlayan koşullara baktığımızda, tarımda mülksüzleşmeye ve dolayısıyla işçileşmeye yol açan geniş ölçekli kapitalist üretim biçimlerinin bu koşulları yarattığını görüyoruz. Oysa ki küçük mülkiyete dayalı aile işletmeciliğini temel alan tarımsal yapılar, kadınları aile içinde tutup yaşamını devam ettirebilmesi için asgari kaynakları sağladığı ölçüde kadınları tatmin edebilir ve bu nedenle taban örgütlenmelerin gelişmesine zorunlu bir gereksinme yaratmaz. Bu nedenle, örneğin geniş kapitalist tarım plantasyonlarının olduğu Latin Amerika ülkelerinde kadınların taban örgütlenmeleri çok yaygın ve güçlüdür. Bu örgütler aracılığı ile siyasal örgütlerle ilişki kurabilmekte ve gereksinmeleri için pazarlık etme gücü oluşturabilmekteler. Türkiye gibi tarımda küçük aile işletmeciliğinin yaygın olduğu coğrafyalarda ise, kadınlar sorunlarını benzer koşullardaki diğer kadınlarla değil, aile içinde oluşturdukları dayanışma örüntüleriyle çözmeye alışmışlardır. Öte yandan küresel kapitalist üretim zincirlerine eklemlenmiş tarımsal üretim bölgelerinde, devletin veya uluslararası kuruluşların tarımsal kalkınma projeleri uyguluyor olması da yoksul kadınların taban örgütlenmelerini destekleyen benzer bir ortam yaratır.

Burada örneklemeye çalıştığım toplumsal ve ekonomik bağlamlar içinde oluşan farklı kadın taban örgütleri ile feminist örgütler ara-

sında oluşan ilişki ağları, destek bağları ve ortak politik hedefler oluşturma çabaları, kadın hareketini farklı sınıflar, bölgeler ve toplum kesimleri arasında hareket edebilir hale getirmektedir. Her tür kadın örgütünün farklı kadın örgütleriyle ne kadar ilişki kurabildiği; ulusal, bölgesel düzeyde benzer kadın örgütleriyle ne kadar ortak çalışabildiği, kadın hakları siyasetinin farklı kadın sorunlarını içine alacak bir ortak gündem oluşturabilmesi açısından önemlidir.

Kadın örgütlerinin, özellikle de uluslararası politik örgütlerle ilişki geliştirmesi önemli açılımlar sağlayabilir. Bunun yanı sıra, çeşitli devlet kurum ve politikalarıyla ilişkileri (ürün satış, kredi alma, vergi ödeme, kalkınma projelerinin hedef kitlesi olma, hak talep etme, vb.) kadın örgütlerinin kapasitesini artıran deneyimler olarak izlenmesi gereken değişkenler arasındadır.

Sınıf temelli örgütler ile cinsiyet temelli örgütler arasındaki ilişki, diğer deyişle feminizm ile sol örgütlerin ilişkisi de benzer biçimde önemli bir değişkendir. Bu ilişkinin bazı işbirlikleri ve empati ilişkileri ile gelişiyor olması, işgücü piyasasındaki çalışma koşulları ile cinsler arası eşitlik mücadeleleri arasında ittifaklar oluşturulabilmesine bağlı olarak, önemli siyasal açılımlar yaratabilir. Sol örgütlerin farklı yoksul halk kesimleriyle güçlü bağlarının olması, bu bağlantılar aracılığıyla feminist örgütlerin etki alanlarını artırmalarına yarayabilir.

Farklı kadın örgütlerinin farklı hedefler ve önceliklere sahip olması önemli dağınıklık ve ilişkisizlik koşulları yaratmaktadır. Feminist örgütler ile özellikle geleneksel kadınlık rollerine eleştirel bakmayan kadın örgütleri arasındaki mesafeli ilişki önemli bir tartışma konusudur. Öte yandan, aynı kadın örgütlerinde farklı kimlik, bakış açısı ve deneyimlere sahip kadınların bulunması, ortak ideolojik kimlik yerine ortak ve somut amaç peşinde koşma gibi yeni siyasal eylemlilik biçimlerinin ortaya çıkışı da önemli bir değişkendir.

Etkin kadın hareketlerinin oluştuğu bağlamlara baktığımızda kadın örgütlerinin farklılıklara rağmen ortak siyasal taleplere dayalı bir gündem oluşturabilmek için sürekli bir arayış ve yaşanan deneyimler üzerine tartışma çabalarını görürüz. Kadın örgütleri arasındaki ilişkilerde katılım ve karar vermede kadınların etkinliğini artırıcı yollar

aramak, hiyerarşik olmayan yollar denemek, esnek, açık, ortak karar vermeye dayalı olmak, formel yapıya sahip olmamak benzeri ilkeler bu gelişimleri besleyen olumlu nedenler olarak sayılabilir.

Öte yandan dünyanın hemen her yerindeki kadın örgütlerinde orta sınıf, iyi eğitimli, kentli kadınların bir ağırlığı olduğu herkesin malumudur. Bu kadınlar bilgiye ulaşmada diğer kadınlara oranla daha şanslı; konuşma ve kamusal ilişki becerilerinin daha gelişmiş olması nedeniyle her zaman daha önde gelen ve sözü dinlenir konumdadırlar. Bu "öncü" kadınlar devlet kurumlarında, taban kadın örgütlerinde, üniversitelerde, uluslararası örgütlerde ilişkiler geliştirmeyi, değişik çevrelerle koalisyon ve işbirliği yapmayı, fon bulmayı, pazarlık etmeyi, lobi yapmayı daha iyi becerebilirler. Oysa ki bazı kadın örgütleri sadece yoksul, az eğitimli, işçi, köylü kadınların liderliğiyle gelişebilmektedir. Örneğin Hindistan'daki Action India buna iyi bir örnektir. Bu iki tür kadın grubu arasındaki ilişkinin yakın ve sıkı olması ve daha da önemlisi hiyerarşik olmaması gereği çok önemlidir. Bu konuda başarılı örnekler sınıflar arası geçişliliği sağlayan ve ittifaklar kuran kadın hareketlerinin önemli bir siyasal güç oluşturma şansına sahip olabildiklerini ortaya koyuyor. Bu nedenle taban örgütlerindeki yoksul kadınların görünürlüğü ve seslerinin duyulmasını sağlamak önemli politik hedeflerden biridir.

► Farklı ideolojik/politik hareketler ve kültürel kimlikler ile ilişki

Dünyanın birçok yerinde kadın hareketleri gelişmiş liberal demokrasilerin "birey"e tanıdığı haklar için mücadele ve "eşit hak talebi"yle ortaya çıkmıyor. Bundan farklı olarak, birçok ülkede dinsel, etnik ya da bölgesel cemaatlerin siyasal faaliyetleri içinden şekillenen kimlik politikalarınca desteklenen kadın örgütleri var. Bu tür örgütler var olan siyasal rejimlerin içinde, demokrasilerin çoğulculuk ve kültürel farklar anlayışına dayanarak kendilerine yer bulmaya çalışıyorlar. Bu örgütlerin kültürel farklılığa dayalı siyasal katılım ve temsil talebi yani kimlik politikaları, birçok boyutuyla, en çok kadınları etkiliyor ve onları kendi siyasal hedefleri peşinde harekete geçiriyor. Bu kimlik politikaları, kadınlara aktif ve görünür toplumsal konumlar sağla-

dıkları ölçüde, kadınlar bu konumları kullanarak kendi yaşamlarını iyileştirmek için mücadele edebiliyorlar. Bu tür siyasal hareketlere en iyi örnek İslami siyasal örgütlerin, kadınların başörtüsü serbestliğini savunarak onlara aktif siyasal katılım ve faaliyet alanları yaratmalarıdır. Bu tür mücadelelerin kadın birimleriyle ilişkilerini geliştiren feminist örgütlerde bu talepleri genel siyasal zeminlere taşıyıp kadın talepleri arasına sokabiliyorlar. Örneğin başörtüsü serbestliğini savunmada feminist örgütlerin ve genel olarak kadın hareketlerinin desteği çok etkili olmuştu.

Kadınların "eşit birey" olduğu öncülünden hareket eden kadın hakları söylemi mücadele alanını cinslerin eşit kamusal katılımı olarak tanımlıyor. Öte yandan cemaat, mahalle, yerel-taban örgütlenmeleri üzerinden gelişen kadın hareketleri ise eril kamusal mekânlara ve bunların örgütlendiği siyasal kurumlara aynı şekilde, eşit ulaşım talebini çok da öne çıkartmıyorlar. Farklı olarak, kamusal alana karşı gelen, özel alandaki enformel kadın ilişkilerini dönüştürmeye çalışıyorlar. Aile, mahalle, din, geleneksel örgüt, cemaat gibi modern kamusal alan tanımının dışında kalan toplumsal alanlar içinde kadınların katılımını artırarak görünürlüklerini ve güçlenmelerini sağlıyorlar. Bu iki tarz kadın gücü arasındaki sorunlu, mesafeli ve çatışmalı ilişki kadın hareketinin önündeki en önemli siyasi sorunlardan biri olmaya devam ediyor.

Din kökenli kurum ve ideolojiler yakın zamanlarda kendi kimliklerini kadınların yaşamları ve örtünmeleri üzerinden tanımlamayı siyasetlerinin odağı haline getirdiler. Bu durum dinsel kökenli kadın örgütlenmelerinin hem sayıca artarak, hem de güçlenerek görünürlük kazanmalarına yol açtı. Özellikle Müslüman ülkelerde ve Batı ülkelerinde yaşayan Müslüman nüfus içinde görünen bu tür kadın örgütlenmelerinin dinsel inanç özgürlüğü, aile değerlerinin güçlendirilmesi, aile-içi şiddet sorunlarının çözümü gibi hedeflere yoğunlaştığını görüyoruz. Bu anlamda dinsel kadın örgütlerinin savunduğu kimlik politikalarının açık ya da gizli biçimde "cinsler arasında doğal-biyolojik yaratılış farklarından doğan eşitsizlik" olduğunu söyleyen dini iddialara yeterince güçlü karşı çık(a)mamaları, bu tür kadın örgütleri ile eşit hak temelli diğer kadın örgütleri arasında mesa-

feli ilişkilere yol açıyor. Cinslerin eşitliğine dayalı kadın hakları siyasetinin gelişebilmesi için gerekli ortak politik gündemlerin oluşmasını engelliyor.

Kadınlar, mensubu oldukları dinsel, yerel veya etnik cemaat içinde var olan geleneksel kadın ilişki ağlarının yarattığı iletişim fırsatlarını kullanarak liderlik, önderlik deneyimlerini geliştirebiliyorlar. Bu şekilde güçlenmeye çalışan kadınların, zaman içinde kendilerine farklı yollar ve çözümler yaratabildikleri de gözleniyor. Bu yapılar içindeki kadınlar, geleneksel kadın örgütlenmelerini kendilerini güçlendirme amacıyla geliştirebildiklerinde, çok geniş, etkili ve güçlü kadın ağlarının oluştuğunu görüyoruz. Bu geleneksel görünümlü ağlar boyunca kadınlar, cinsiyet temelli denetim ve baskı mekanizmalarına karşı, belli sınırlar içinde direnebiliyorlar. Unutulmaması gereken şey, bu ağların aynı zamanda cinsiyet ve yaş hiyerarşisiyle işleyen ve kadınların, sadece erkekler tarafından değil, daha yaşlı kadınlar tarafından da denetlenip bastırılması amacına da kolaylıkla hizmet edebilecek yapılardır. Dolayısıyla bu tür yapılar içindeki kadın örgütlenmelerinin güçlenme stratejileri çok kolaylıkla tersine dönebilir; farklı güç odaklarınca hedef alınabilir; önde gelen kadınlar etkisizleştirilir, güçsüzleştirilir ve sürdürülebilirliği tehlikeye girer. Bu tür örgütlenmelerde, bahsettiğim tarzda yıkım ve kaybetme çok sık görülür; hatta çoğu zaman kaçınılmazdır. Bu konuda örnekleri daha sonraki bölümlerde sıklıkla ele alacağım.

Türkiye'de Cinslerin Eşit Siyasal Katılımı: Tarihsel Mirasımız

KADINLARIN siyasal kararlara eşit katılımı açısından kendi tarihimizden örnek alınacak dersler çıkarmak istersek kadınların siyasal haklarıyla ilgili olumlu bir mirasa sahip olduğumuzu söylemek zor. Çünkü Cumhuriyet'in kadın hakları devrimi eşit siyasal hakları değil, eşit medeni hakları içeriyordu ve modern Türk ailesini ve onun kurucusu olarak modern Türk kadınını yaratmayı hedefliyordu. Bu modern Türk kadınının kamusal görünürlüğü önemliydi ama siyasal kararlara katılımı diye bir hedef içermiyordu. O günden bugüne kadın hakları konusundaki siyasal mücadeleler de daha çok kadınların medeni haklarıyla ilgili konulara yoğunlaştı. Eşit evlilik hakkı, boşanma ve velayet hakkı, kadın zinasının suç olmaktan çıkartılması, boşanma sonrasında nafaka hakkı ve aile-içi şiddetin önlenmesi gibi konular kadın örgütlerinin temel konusu oldu. Böyle bir tarihten gelerek bugüne ve geçmişe baktığımızda kadınların eşit siyasal hakları konusunda neden güçlü ve ciddi adımlar atamadığımızı daha iyi anlamak mümkün.

Türk Modernleşme Siyasetinin Göstergesi: Kadın Hakları

Türkiye'de kadın haklarının mevcut durumuna, gelişimine kadın haklarının gelişim sürecine göre bir dönemleştirme yaparak bakmak açıklayıcı olacaktır. Bu tarihsel dönemleştirmeyi Türkiye'nin siyasi yaşamının önemli dönemeçlerine göre değil, kadın hakları hareketi-

nin gelişiminin farklı gelişim aşamalarına ve eşiklerine göre tanımlamaya çalışalım. Çünkü ülke için önemli olan bazı siyasi dönemeçlerin kadın haklarının gelişimi açısından önemli bir değişim yaratmadığı olmuştur. Türkiye'de kadın haklarının gelişim aşamalarını tanımlarken, hem ülke içinde uygun koşulları hem de dünyada aynı dönemde başka coğrafyalarda kadın haklarına ilişkin yaşanan dönüşümlerin ülkeye etkisini dikkate almak gerekiyor.

Türkiye'de kadınların eşit hak talepleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, sanayileşme süreçlerini tam yaşamadan, ulus-devlet kurarak Batı sömürgeciliğinin istilasını engellemek isteyen Türk milliyetçiliğinin egemenliğinde şekillendi. Modernleşmeyi sanayileşme olarak değil, uluslaşma olarak yaşayan toplumlarda farklı bir cinsiyet rejiminin geliştiğine dair tartışmalar oldukça zihin açıcıdır (Sancar 2011b).

Türkiye'de kadın haklarının nasıl tanımlanıp korunacağı, hangi konularda ve ne kadar hukuki ve siyasi garanti altına alınacağı, siyasal rejimin bir türevi olan cinsiyet rejiminin özelliklerine göre değişmiştir. Bu açıdan yakın tarihimize baktığımızda iki farklı kırılma ve yeniden inşa döneminde kadın hakları konusunda değişimlerin ve reformların olanaklı hale geldiğini görüyoruz. Bu farklı tarihsel kırılma noktalarında kadın hakları sorunu, Türkiye'nin uygar ve modern dünyanın parçası olma siyasetinin bir göstereni haline dönüşmüş ve siyasi rejimin inşası ile ilişkilenerek ülke gündeminde yer alabilme olanağına kavuşmuştur. Her iki kırılma döneminde de, bu olumlu ortamla iç içe gerçekleşen güçlü bir kadın hakları hareketini ve yükselen kadın hakları taleplerini görüyoruz. Bu gelişmelerle eşzamanlı olarak, devletin de kadın hakları konusunu ilerici bir yaklaşımla, kendi uluslararası konumunu güçlendirmenin, siyasi müttefikleriyle eşit konuma gelebilmenin bir aracı olarak ele aldığını görüyoruz. Yani devletin kendini uygar dünyanın eşit bir üyesi olarak kabul ettiği ve dünyaya da böyle tanıtmak istediği dönemlerde kadın hakları açısından önemli dönüşümler ve ilerlemeler gerçekleşebilmiştir.

Bu tür temel kırılma ve dönüşüm dönemlerinin ilki Cumhuriyet'in kuruluş dönemi, yani 1908-30 dönemidir. İkinci dönem ise Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilmek istediği ve bunun ge-

rektirdiği siyasi ve hukuki adımları atmaya çalıştığı 1985-2010 dönemidir. Birincisi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü bir modern devlet olduğunu gösterme amacındadır. İkinci dönem ise, 12 Eylül 1980 askeri rejimi sonrasında, dünyaya Türkiye'nin demokrasiye geri döndüğünü ispatlama çabasıdır. Daha sonra, 2002'de AKP'nin iktidara gelmesiyle İslam'a dayalı demokratik bir rejimin olabileceğini kanıtlamaya çalışan bir siyasi eğilimin hükümet içinde ve çevresinde güçlendiğini gördük. Bu olgu bir yandan kadın hakları siyasetinin gelişimini olumsuz etkiliyordu. AKP'nin ilk yıllarında Türkiye'nin AB'ye aday üye olarak kabul edilmesi kadın hakları siyasetinde yeni olumlu aşamaların gelişmesine yol açmıştı. Bu dönem 2010'lu yılların başlarında, AKP hükümetinin artık Batı'ya sırtını döndüğü ve siyasal İslam çevreleriyle yeni bir ittifaka girdiği döneme kadar bir biçimde devam etti. İkinci dönemde kadın hakları İslami modernleşmenin göstergesi olarak ele alınırken süreç 2010 yılından itibaren tersine dönmüş ve bu kez kadın haklarında siyasal İslam'ın gündemine paralel olarak geri gidiş başlamıştır. AKP hükümetinin, siyasal İslamcıların en kadın hakları karşıtı kesimleriyle giderek artan işbirliği kadın haklarında ciddi bir geri gidişe yol açtı. Hükümetin bir gecede İstanbul Sözleşmesi'nden çıkmasına kadar giden geri gidişi en son 2023 Genel Seçimleri'nde HÜDA Par ve Yeniden Refah Partisi'yle ittifak kurmak için aile-içi şiddetin önlenmesi açısından çok stratejik olan 6284 sayılı yasanın şiddet uygulayan erkekleri cezasızlaştıracak şekilde değiştirilmesine yeşil ışık yakmıştır.

Kısaca söylemek gerekirse Türkiye'de kadınların eşit haklara sahip olması için gerekli adımların atılmasında hem içsel siyasal dinamiklerin hem de devletin dünyada kendini konumlandırış biçiminin belirleyici olduğunu görüyoruz. Kadın hakları konusunda ilerleme ancak bu iki değişim dinamiğinin, bir arada ve eşzamanlı olarak aynı yönde olabildiği zamanlarda mümkün olmuştur.

Burada tanımladığımız tarihsel gelişimi kadın hakları mücadelesinin gelişim aşamalarını dikkate alarak farklı dönemlerine, güçlü ve zayıf noktalarına işaret ederek gözden geçirelim.

Geç modernleşmenin etkisi ve Osmanlı kadın hareketi dönemi (1860-1920): Osmanlı'nın son döneminde mevcut siyasal akımların

(Batıcılık, İslamcılık, milliyetçilik) paralelinde kendilerine özgü kadın hakları anlayışları da vardı. Eşit insan olarak kabul edilmek isteyen kadınların mücadelelerini "Osmanlı kadın hareketi" olarak adlandırıyoruz. İkinci Meşrutiyet döneminde (1908) kadınlar yükselen eşitlik ve özgürlük talepleriyle, güçlenen dernekler, dergiler, toplantılar yoluyla seslerini duyurmuşlardı.

Cumhuriyet'in inşası ve uluslaşma dönemi kadın hakları (1920-35): Milli Mücadelenin kazanılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 1920 ve 1924 meclisleriyle oluşan siyasi iradenin kadın hakları konusundaki adımları ve karşı çıkışları belirleyici etkiler yarattı. Bu dönemde yeni Cumhuriyet'in çağdaş dünyanın bir parçası olma arzusu, kadınlara laik ve çağdaşlık anlamında ileri medeni hakların sağlandığı aile hukuku reformu yanı sıra eğitim ve meslek edinme konusunda büyük fırsatlar sağladı. Fakat 1924 Anayasası'nın kadınları eşit vatandaş olarak kabul etmemesiyle, kadınların seçme ve seçilme hakkı reddediliyordu. Cumhuriyet'in kuruluşundaki bu eksiklik daha sonraki dönemlerde de kadınların eşit siyasal haklara ulaşamamasında etkisi olacak olumsuz bir miras bıraktı. Cumhuriyet'in temelleri atılırken kadınların çağdaş medeni haklara kavuşması ama erkeklerle eşit siyasal haklara sahip olamayışları, hem büyük bir güçlenme hem de önemli bir eksiklik yarattı. 1920'lerde kadın haklarındaki gelişmeler yeni Cumhuriyet'in çağdaş ve uygar Batı dünyasının bir üyesi olma göstergesi olarak önemliydi; ama kadınları devlet yönetiminde, milletvekilliğinde, bakan olarak göremedik; "erkekler devlet kurarken kadınlar modern Türk ailesini kurmakla görevlendirilmişti" (Sancar 2011b).

Apolitikleşme ve "Modern Türk Kadını" modelinin kentli orta sınıflara taşınması (1930-68): 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması ve 1935 Genel Seçimleri'nde ilk kadın milletvekillerinin TBMM'ye girmesi, kadın hakları ihlalleriyle ilgili temel sorunların TBMM'ye taşınmasına yol açmadı. Bu tarihte Avrupa hızla faşizme doğru gidiyor, dünyada da eşitlik ve kadın hakları konusunda ters rüzgârlar esiyordu. Türkiye de hızla parti devletine dönüşen, otoriterlik dozu artan bir siyasal kapanma dönemine giriyordu. Bu dönemin bitişi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle oluşan demok-

ratikleşme eğilimleriyle şekillendi. 1950'den başlayarak çokpartili yaşama geçiş de kadın hakları açısından olumlu bir açılım yaratmadı. Tersine, çokpartili yaşam yerel ve ulusal düzeyde güç sahibi olmuş erkek politikacıların iktidarı ele geçirmek için rekabetini meşru ve kurallı hale getirerek, kadınları daha da dışladı. Siyasal rejiminin oluşumunda dini ve muhafazakâr çevreler siyasal gücü ellerine geçirince kadın hakları açısından gelişme değil tam anlamıyla bir duraklama dönemi başladı. Çokpartili dönemdeki cinsiyet rejimi de bu gelişmelere paralel olarak, Cumhuriyetçi ataerkillik ile dini-muhafazakâr ataerkilliğin kendi güç ve denetim alanlarını netleştirmeleriyle sonuçlandı. Kentli orta sınıf eğitimli kadınlar bir tarafa, taşralı köylü eğitimsiz kadınlar öteki tarafa ayrıştı. Erkekler devleti, siyaseti, ekonomiyi yönetti; kadınlar birbirlerini cahil-okumuş, bilinçli-bilinçsiz, haklarını bilen-haklarını bilmeyen gibi ayrımlarla niteleyerek hiyerarşilendiler. Bu dönemin kadın hakları açısından suskunluğu, Avrupa'da ortaya çıkan radikal 1968 hareketleriyle birlikte Türkiye'de de solun yükselmesine kadar devam etti. Bu dönemde siyasal partiler içinde kurulmaya başlayan kadın kolları teşkilatları yükselen kadın taleplerini şekillendirdi; CHP ve DP'nin kadın kolları örgütlenmeleri kadınları vesayet altında tutarak siyasal rejimin talepleri doğrultusunda mobilize etmenin önemli araçları oldular. O dönemde oluşan ve kadınları vesayet altında tutmaya yarayan etkisiz ve yetkisiz kadın kolları örgüt modeli bugünlere kadar devam etti.

Sınıf siyasetinin yükselişi ve "kadınsız sol" dönemi (1968-85): Dünyada 1968 radikal hareketlerinin yaygınlaşması, 1960'lı yılların ikinci yarısından başlayarak Türkiye'yi de etkiledi. Bu dönemde işçi ve gençlik hareketleri eşitlik ve özgürlük talepleriyle ortaya çıktı. Sendikalar ve sol gençlik örgütleri yaygınlık kazandı ve bu kesimlerin demokrasi talepleri ve örgütlenmeleri güçlendi; güçlendikçe de baskı ve şiddetle karşılaştılar. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleri yükselen özgürlük taleplerini kanlı biçimde bastırdı. Uzun hapis cezaları, işkenceler, faili meçhul ölümlere yol açan devlet şiddeti yükselen talepleri ve bunların aktörü olarak sol örgütleri yok etti. Bu örgütler içinde kadınlar da vardı ama hep ikincil rollerdeydiler ve ortam silahlı çatışmalara dönüşünce kadınlar bu örgütlerde görün-

mez hale geldiler. 12 Eylül rejimi sonrasında sol örgütler bir daha güç kazanamadı ama çoğunluğu sol örgütlerde yer almış, eşitlik ve özgürlük talebini sahiplenmiş kadınlar, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren siyaset sahnesine çıktılar. Bu kadınlar feminist gruplar, yapılar ve örgütlenmeler oluşturdular. Türkiye'de kadın hakları ve cinsler arası eşitlik konusunda yaygın, güçlü bir eleştirel siyasi konum oluşturarak, ulusötesi örgütlenmelere de sahip bir kadın özgürlüğü hareketini yarattılar.

Bağımsız feminizmin yükselişi (1986-95): 1980'li yılların ortalarından itibaren gelişip güçlenmeye başlayan feminist hareket ile Türkiye'nin AB'ye üye olma talebini yükselttiği dönem eşzamanlı bir gelişim gösterdi. Bu dönemde, aynı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında olduğu gibi, kadın haklarını güçlendirme politikası, Türkiye'nin uygar ve demokratik ülkeler arasında olma talebini ispatlama hedefinin bir parçası haline geldi. Güçlenen ve sayıları artan kadın örgütleri, temel kadın hakları ihlalleriyle ilgili eleştirilerini ve taleplerini bir siyasi gündem halinde dile getiriyorlardı. 1985 yılında Türkiye Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzaladı. 1990 yılından başlayarak kadın haklarını koruma politikalarını yürütecek Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kuruldu ve bu yapı içinde kadın hakları savunucuları da etkin hale geldiler. Dönemde TBMM'de kadın milletvekili sayısında, az da olsa bir artış oldu ama daha sonra siyasette kadın oranı sembolik ve işlevsiz olmayı aşamadı. Bu durum bugün de devam ediyor. Süreç 1995 yılında Türkiye'nin Pekin'de toplanan IV. Dünya Kadın Konferansı'na resmi delegasyonla katılması ve Pekin Deklarasyonu ve Pekin Eylem Planı'na imza atmasıyla yeni bir aşamaya girdi. Artık Türkiye'de devlet kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmede kendi sorumluluğu üstlenmişti ve imzaladığı uluslararası belgelerin gereği olarak, kadın haklarını korumak ve cinsiyet eşitliğini her alanda geliştirmek için taahhüt ettiklerini yapması gerekiyordu (Sancar 2011a).

Küresel feminizmin etkisi ve CEDAW sonrası kadın haklarının gelişimi (1995-2010): 1990'lı yılların ikinci yarısından başlayarak Türkiye artık 12 Eylül askeri rejiminden çıktığını ve yeniden özgürlükçü bir demokrasi inşa etmek istediğini dünyaya göstermeye çalıştı.

Devletin bu demokratikleşme iradesine paralel olarak, aynı dönemde güçlenen kadın hakları hareketinin talepleri de kamu politikalarını ve devletin kurumsal yapısını etkilemeye başladı. Kadın hakları hareketi 1995-2005 yılları arasında, farklı kadın örgütlerini bir araya getiren geniş katılımlı platform örgütlenmeler yaratarak ittifaklar oluşturdu ve kadın hakları ihlallerinin nasıl önleneceğine dair bir ortak gündem oluşturmayı başardı. Bu taleplere duyarlılık gösteren hükümetlerle yapılan işbirlikleri sayesinde kadın haklarıyla ilgili temel yasalarda ciddi reformlar yapılabildi. Türk Ceza Yasası, Türk Medeni Kanunu bu dönemde erkek ayrıcalıkları yaratan hükümlerden arındırıldı. Anayasa'nın eşitlik ilkelerini düzenleyen 10. maddesi kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirme görevini devlete verecek biçimde yeniden düzenlendi; kadınlara karşı erkek şiddetini önleyecek yasal düzenlemeler yapılarak, önce 4320 sayılı Yasa, sonra 6284 sayılı Yasa ve 2011 yılında da İstanbul Sözleşmesi kabul edildi; bu sayede kadınları erkek şiddetinden koruma politikası, temel bir kamu politikası haline gelerek, devletin sorumluluğunda uygulanmaya başladı. Ama bu gelişmelere rağmen devlet bütçesi, kadın hakları örgütlerinin faaliyetlerinin mali kaynak taleplerine duyarsız kaldı. Kamu kaynaklarından yararlanamayan kadın örgütleri de BM ve AB'nin proje fonları gibi uluslararası kaynaklardan destek almaya başladılar. Kadın haklarını koruma hedefi devlet içinde kurumsallaştı ama kadın hareketinin finansman ihtiyacı da, uluslararası kuruluşların bu konuya ayrılmış fonlarıyla finanse edilmeye başladı. Devlet kurumlarının kadın hakları konusunda yaptıkları ile "proje feminizmi"ne dönüşmüş kadın hakları örgütlerinin ilişkileri bu süreçte giderek zayıfladı. Proje feminizmi dönemini feminist hareketin bir tür apolitikleşmesi olarak tanımlayabiliriz. Çünkü kadın örgütleri kendi amaçlarını gerçekleştirmek için ulusal veya yerel siyasi aktörlerle işbirliği yapıp antlaşmak ve ortak çalışmak zorunda kalmadılar. Kadın hakları örgütlerinin siyasal partiler ve siyasi süreçlerle ilişkisi zayıfladı. AKP hükümetinin 2002 yılında iktidara gelmesi sürecinde, önce kadın hakları konusunda olumlu sayılacak bir dönem yaşanmıştı. Bu dönemde muhafazakâr demokratlar, liberal sağcılar ve kadın hakları savunucuları bazı temel konularda işbirliği yapıp ortak tavır alabiliyorlardı. Bu dö-

nemin AKP'nin siyasal müttefiklerinin değiştiği 2010'lu yıllara kadar iyi kötü devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu dönem kadın hakları konusunda, yetersiz de olsa olumlu adımların atılabildiği bir dönemdi. 2010 yılından başlayarak AKP hükümetini oluşturan muhafazakâr demokrat, sağ liberal gibi daha demokratik reformlardan yana olan kesimler tasfiye oldular; onların yerlerini tarikatların ve dini cemaatlerin, radikal siyasal İslamcı çevrelerin ve Selefi radikallerin temsilcileri almaya başladı. Bu değişim AKP'nin kadın hakları politikasında önemi bir ters dönüşe yol açtı.

Kadın haklarında geri gidiş ve İstanbul Sözleşmesi'nden çıkış (2010- –): 2010 yılından başlayarak AKP'nin siyasal İslamcılarla işbirliği ile oluşan ortamı İslamcı düzen inşası dönemi olarak tanımlayabiliriz. AKP siyasi yelpazesinden muhafazakâr demokratların tasfiyesi ve selefi İslamcıların güç kazanıp görünür hale gelmesiyle başlayan kadın haklarında geri gidiş süreci, kadın haklarını koruma yerine aile değerlerinin korunması politikasını geçirdi. Amaç kadınları evde, kocalarına ve aile sorumluluklarına bağımlı tutmak haline dönüştü. Bu siyasi yapılar kendi ideolojilerini ve siyasi duruşlarını kadınların yaşam biçimine müdahale gücü üzerinden tanımlıyorlar. Otoriteyi ailede ve toplumda erkeklere veren, kadınların erkek otoritesine itaat etmelerini onların dini inançlarıyla özdeşleştiren bir dini anlayışı savunuyorlar. Böyle bir görüşün Türkiye'nin sosyolojik ve siyasal yapısında marjinal kalacağını öngörmek kehanet değil. Ama bu tür marjinal yapılar, bugünkü gibi siyasi kriz dönemlerinde, olağanüstü koşullardan yararlanarak, sahip olduklarının ötesinde güce ve etkiye sahip olabiliyorlar. İran ve Mısır'da da geçmişte benzer durumlar yaşanmıştı.

Bu durum aslında, AKP'nin 2002'den bu yana iktidarda kalmak için oluşturduğu siyasi ittifakların içinde yeni bir aşamayı gösteriyor. AKP'nin yirmi yıllık iktidarında yaptığı ittifaklara bakarsak, bu süreçte farklı bağlamları ve dönemleri net olarak görebiliyoruz. Her ittifakın siyasal bileşenleri değiştikçe AKP'nin temel hak ve özgürlüklerle ilgili politikaları da değişiyor. 2002-10 yılları arasında AKP, liberaller ve muhafazakâr demokratlarla birlikte demokratik reformcu ve toplumsal değişimci bir dönemin aktörü olabilmişti. Bu ittifakın

çökmesiyle, 2010'dan itibaren siyasi İslamcılar, dini tarikat ve cemaatlerle ve giderek Türkçü milliyetçilerle yeni bir ittifak kurdular. Bu ittifak AKP'yi Batı ile bozuşmaya ve Suriye ile çatışmaya kadar sürükledi. Ama en belirgin göstergesi de kadın hakları konusunda gelinen noktadan çark etmek ve var olan yasaları uygulamamak, Kadın Bakanlığını başka bir içerikle tanımlayarak, kadınlar lehine işlemez hale getirmek oldu. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı kadınlarla ilgili görevler üstlenerek Türk Medeni Kanun hükümlerinin tersine işler yapabilir hale geldi. Diyanet, kadın danışma merkezleri kurarak (Aile ve Dini Rehberlik Büroları) kadın haklarını dikkate almayan dini hizmetler üretmeye başladı. Bu dönemde 18 yaşından küçük kızların evlendirilmelerinin suç olmaktan çıkartılması çabaları, Müftülüklerin resmi nikâh kıyabilmesi, kürtaj hakkının fiilen kullanılamaz hale getirilmesi, 18 yaşından küçüklere nikâh kıyan din görevlilerinin suç kapsamından çıkartılması, dini eğitim alanların 2/3'ünün kız çocukları ve kadınlardan oluşmaya başlaması gibi çok sayıda laiklik ve kadın hakları karşıtı adımlar atıldı.

AKP hükümeti siyasal İslamcıların talepleriyle İstanbul Sözleşmesi'nden geri çekilirken, AKP'li kadınlara verilen "6284 hükümleri kadınları korumak için yeterli" sözü de tutulmadı. Bu ittifakla birlikte AKP destekli kadın örgütleri ve kadın politikacıları, bugüne kadar savundukları görüşlerle çelişkili bir konumda, ortada ve ne yapacaklarını bilemez biçimde kaldılar. Muhafazakâr ve dindar kesim kadınları, AKP'nin ilk döneminde, kadınları aile-içi şiddete karşı korumak adına elde ettikleri yeni hakları sadece kendi güçleriyle elde ettiklerini sandılar. Geçmişte yaşanan olumlu gelişmeler, aslında AKP'nin o dönem siyasi görüşünden çok, dindar ve muhafazakâr kadınların kadın hakları hareketi içinde diğer kadın hakları savunucularıyla işbirliği yapmalarıyla, birlikte olmalarıyla sağlanmıştı. Şimdi artık, geçmişte olduğu gibi, farklı siyasi kesimlerin kadınlarını bir araya getirip ortak hedeflerde siyaset yaptıran feminist bir örgütlenme yok. Her kadın örgütü kendi çerçevesinde yaşıyor. Yani demem o ki, farklı mahallelerin kadınları birbirinden ne kadar uzaklaşırsa kadın haklarına saldırılar ve geri gidişler de o ölçüde artıyor. Yani, ayrışa ayrışa kaybeden kadın örgütlerini bir araya getirmeye kadın hareketinin gü-

cü yetmiyor. Kadın örgütlerinin bu kadar dağınık olduğu bu dönemde bu gelişmeler hiç tesadüf değil.

14 Mayıs 2023 seçimleri ve AKP'nin kadın karşıtı siyasi ittifakı: Cumhur İttifakı'nın seçimlerde yüzde 50+1 arayışı AKP'yi yeni işbirliklerine zorladı. Bu arayış AKP'yi toplumun en eril tahakküm yanlısı, dinci, yobaz kesimlerinin kapısına götürdü. AKP'yi İstanbul Sözleşmesi'nden çıkmaya zorlayan İslamcıların bir kısmının da örgütlendiği iki parti, Yeniden Refah Partisi (YRP) ve HÜDA Par ile seçim ittifakı koşulları üzerinde uzlaşıldı. Bu ittifak metninde açıkça yazılmış olan, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Yasası'nın erkeklerin mağduriyetlerini önleyecek şekilde değiştirilmesi koşulu, lafzı değiştirilerek, imzalanan protokol metninde yer aldı. Bu durum birçok açıdan yeni bir sürecin başlangıcında olduğumuzu bize gösterdi. Türkiye'de kadın haklarında geri gidiş artık demokratik laik siyasal rejimin çöküşünün göstergesi haline dönüştü demek abartı olmaz.

Şimdi bu dönemlerin belli başlı özelliklerine kadın hakları ve kadın hareketinin gelişimi açısından, biraz daha yakından bakalım.

Cumhuriyet'in Kadın Hakları Anlayışı: Modern Türk Kadını ve Medeni Haklar Reformu

Türkiye'de kadın haklarının ve cinsiyet eşitliği anlayışının gelişimi açısından nasıl bir tarihsel geçmişe ve mirasa sahip olduğunu sorgulayan araştırmalar on dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkan kadın örgütlenmesinin taleplerine ve erkek reformcuların bakış açılarına kadar geri gidiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri önemli reform çabalarına ve toplumsal çalkantılara sahne olurken gelişen dünyaya ayak uydurmak isteyen "Osmanlı reformcuları" arasında kadınlar da yer almıştı. Bu dönemde ortaya çıkan siyasal akımların öncülerinden olan Yeni Osmanlıcılar ve İstanbul'un saray çevresi seçkinleri Avrupa tarzı bir modern yaşam arzuluyorlardı ve bunun bir göstereni ve simgesi olarak, kadınların da modern yaşamın bir parçası olmasını öngörüyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, geç Osmanlı modernleşmesi dönemi diyebileceğimiz dönemde (1870-1920), İkinci Meşrutiyet'in ilanına yol açan özgürlük ve anayasacılık hareketlerinin ortaya çıkışı, kadın haklarının gündeme taşınmasında çok etkiliydi. Bu dönemde çok sayıda kadın derneği kurulmuş ve kadın dergileri yayınlanmıştır. Bu durum kadınların da erkekler gibi temel haklara sahip insanlar olarak kabul edilmelerinin ve erkeklerle eşit haklara sahip olmalarının talep edildiği bir dönem olarak nitelendirilebilir. İkinci Meşrutiyet döneminin önemli erkek reformcuları da kadın haklarını savunmuş, özellikle de İslam dini gerekçe gösterilerek kadınlara yönelen baskı ve yasaklamalara karşı çıkmışlardır. Osmanlı modernleşme hareketi diyebileceğimiz bu gelişmeler döneminde kadınlara evlilik içinde önemli haklar veren Aile Kararnamesi'nin çıkartılması, Kız Sanayi Mektepleri'nin kurulması gibi kadın hakları açısından önemli adımların atıldığını görürüz.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı ve arkasından Ermeni tehciri, Kürt ayaklanmaları ve Kurtuluş Savaşı ile altüst olan toplumsal yapıları, bu olaylar sonucu önemli siyasal dönüşümler yaşadı. Cumhuriyet'in kuruluşuna giden süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve sonrasında Türk milliyetçilik hareketinin (Milli Mücadeleciler) kadın hakları ve cinsiyet eşitliğine yaklaşımları ise oldukça farklıydı ve önceki dönemden bir kopuş olarak gerçekleşti. Bu dönemi erken Cumhuriyet modernleşmesi dönemi olarak nitelersek (1905-30) dönemin etkin siyasal akımı olan Türk milliyetçiliğinin özgünlüklerine bakmak gerekir. Cumhuriyet'in kurucusu olan Türk milliyetçileri kendilerini modern dünyanın bir üyesi olarak görüyorlardı. Kurulmakta olan Cumhuriyet'in kurucu iradesi olan Türk ulusunu dünyada temsil etmek önemli bir siyasal hedefti. Türk Ulusunun modernlik düzeyinin ve uygarlığının göstereni ve sembolü olarak kamusal görünürlük kazananların başında da "modern Türk kadını" ve onun yarattığı "modern Türk ailesi" geliyordu. Eğitimli, modern yaşam tarzını ve çocuk terbiyesini bilen, güzel ve mazbut Türk kadını imgesi birçok bağlamda sembolik değer kazanmıştı. Yurt içinde diğer kadınlara "rol modeli" olması, uluslararası alanda da modern Türkiye'yi temsil etmesi için modern Türk kadını örnekleri öne çıkartılıyordu.

Bu anlamda siyasi liderlerin eşleri, meslek sahibi kadınlar, güzellik yarışmalarına katılan Türk kadınları yeni Türkiye'yi temsil eden semboller oldular.

Dönemin kadın hakları anlayışı gereği, Türk kadınının eğitim ve kültür açısından Avrupalı kadınlardan aşağı kalmayan haklara sahip olduğunun gösterilmesi gerekiyordu. Türk modernleşmesinin modern dünyanın eşit bir üyesi olduğunun gösterilmesi, içerde de kadın hakları talep eden kadın hareketinin gelişimiyle eşzamanlı gelişme gösterdi.

Erken cumhuriyet dönemi modernleşmesinin kadın hakları ve cinsiyet eşitliği anlayışı, Avrupa'da olduğu gibi, liberal-bireyci siyasal yaklaşımlarla değil, milliyetçi, modernleşmeci yaklaşımların güçlü olduğu bir coğrafyada ortaya çıkmıştı. Bu anlamda milliyetçi modernleşme, Türkiye'nin bağımsızlığının garantisi olacak "özne"nin modern Türk ulusunun gelişimiyle mümkün olduğunu düşünüyordu. Bu bakış modern bir ulus-devlet kurmak kadar ve onunla birlikte modern bir aile kurmayı da siyasal hedefe koyuyordu. Yaklaşım, kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasından çok, modern bir Türk devletinin ve modern ailelerin oluşumuna odaklanmıştı. Modern toplumunun sadece savaşla, devletle kurulmayacağı, kadınların etkin olacağı "dişil alanlar"dan da inşa edilecek bir modern topluma gerek olduğu vurgulanıyordu. Bunun için eğitimli anneler, meslek edinmiş kadınlar, modern ev idaresi, çocuk terbiyesi bilen ev kadınları, kocasıyla eşdeğer olacak Türk kadınları cinsiyet rejiminin kurucu ideolojik sembolleriydi. Bu anlamda, erken Cumhuriyet'in cinsiyet rejimi kadınları ulusa hizmet edecek modern kuşaklar yetiştirmeyi amaçlayan fedakâr ve güçlü kadınlar olarak tanımlıyordu. Dönemin egemen kadın hakları ve kadın-erkek eşitliğinden anlaşılması gerekenler de ancak bu çerçevede anlamlandırılabilir. Yani erken Cumhuriyet modernleşmenin cinsiyet eşitliği anlayışı Türk ulusunu ve modern Türk ailesini oluşturmak için kadınların harekete geçirilmesi siyasetidir.

► Cumhuriyet'in medeni haklarda eşitlik politikası yeterli miydi?

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kadın hakları anlayışı, erken sanayileşen Avrupa ülkelerine benzer içerikte gelişmedi. Avrupa'da hızla gelişen kapitalist sanayileşme, erkekler gibi kadınları da kırsal tarımsal üretimden kopartıp, sanayi kentlerinin fabrika bölgelerinde ucuz işgücü olarak çalışmaya zorluyordu. Kadınların ücretli çalışma oranının artışıyla ortaya çıkan cinsiyet eşitsizliklerine karşı kadınların talebi eşit ücret, çalışma hakları, çocuk yardımları ve aile geçim ücreti ödenmesiydi.

Bundan farklı olarak, hızlı sanayileşmenin yarattığı kapitalist yayılmacılık ve emperyalist tehditler karşısında çözümü bağımsızlığı sağlayacak uluslaşma hedefine odaklanmakta bulan sanayileşmemiş tarım toplumlarında, yukarıda anlattığım gibi, cinsiyet rejimleri farklı şekillendi. Büyük imparatorlukların yıkılmasıyla dağılmış, Anadolu coğrafyası ve benzeri yerlerde, yeniden güçlenmek için modern devlet kurmaya çalışan toplumlar erkekleri devlet ve bürokrasiyi modern biçimde inşa etmeye yönlendirirken, kadınlar da çocukların yetiştirilmesine, eğitimi ve modern aile yaşamını inşa etmeye teşvik edildiler. Bu nedenle kadın hakları siyaseti kadınların ücretli çalışması üzerinden değil, kadınların evlilik ve aile-içi haklarının gelişimiyle ilgili sorunları odağına alıyordu. Bu nedenle Cumhuriyet'in kadın hakları anlayışı kadınların medeni haklarına öncelik vermiş, modern aile hukukunun oluşumuna dayandırılmış ve annelik/karılık konumunu hukuki anlamda güvence altına almıştı.

1926 yılında Medeni Kanun'un kabulü kadınlara tekeşli evlilik, resmi nikâh, boşanma, nafaka ve velayet hakları veriyordu. Kadınlar için medeni haklar reformu, erkeğin aile reisliğine dayansa da oldukça ileri ve dönemin kadın hakları ruhuna uygun bir eşitlik içeriyordu. Medeni Kanun'un sağladığı temel kadın hakları tam anlamda bir cinsiyet eşitliği içermiyordu ama çok uzun yıllar geçerliliğini korudu; kadınların güçlenmesine hizmet etti. Medeni Kanun 2002 yılına kadar, çok temel değişiklikler yapılmadan yürürlükte kaldı. Medeni Kanun, 1990'lı yıllarda kadın hakları hareketinin yoğun eleştirileri ve

siyasal mücadelesi sonunda, 2002 yılında yeniden yazıldı; cinsiyetçi ve erkek üstünlüğünü yarattığı söylenen hükümler değiştirildi; başta erkeklerin aile reisi olarak ayrıcalıklı haklara sahip olması iptal edildi; aile ve evlilikte tam anlamda bir cinsiyet eşitliği sağlandı.

► Eşit vatandaşlık hukuku ve kadınların eşit siyasal hakları sorunu

Erken Cumhuriyet Dönemi kadın hakları ve cinsiyet eşitliği anlayışının gelişiminde önemli bir kırılma noktası, Cumhuriyet'in kuruluşuyla yapılan kadın hakları reformunun içinde kadınların siyasal haklarının olmayışıdır. Eşit siyasal haklar kadınlara ancak 1934 yılında tanındı. Bu gecikme basit bir gecikme olarak kalmadı; yanlış zamanda yanlış bir modelleme olarak ortaya çıktı. Siyasal hakların tanınması için 1908-24 yılları arasında kadınların geniş ve güçlü kampanyaları vardı (Zihnioğlu 2003). Buna rağmen Cumhuriyet'in kuruluşu da ve kurucu anayasa olan 1924 Anayasası da kadınlara eşit vatandaşlık statüsü tanımadı, seçme ve seçilme hakkı vermedi. Seçme ve seçilme hakkının kadınlara verildiği 1930'lu yıllar zaten dünyada otoriter rejimlerin, tekparti rejimlerinin ve faşizmin yükseliş dönemiydi. O tarihte Avrupa'dan esen otoriter-faşist rüzgârlar Türkiye'ye de gelmiş, siyasal hakların çok bir anlamı kalmamıştı. Türkiye hızla bir otoriterleşme ve devlet partisi rejimine doğru gidiyordu. Seçimlerin ve TBMM'de kadınların eşit temsilinin önemi yoktu. Devleti yöneten ve tek parti olan CHP'nin yönetici kadrolarında kadınlar, o tarihe kadar var olamadılar; tekparti döneminde gecikmeli olarak tanınan seçme ve seçilme hakkı kadınlara çok yaramadı; siyasetin erkek profilini değiştirmedi.

Türkiye'de kadınların eşit siyasal haklarını kullanmalarının engellenmesi ve tarihsel gecikmenin etkisi, daha sonraki dönemlerde de kadınların siyasal temsilini etkiledi ve kadınların eksik siyasal temsili çok değişmedi; kadınların siyasal katılımı hep sorunlu ve güçsüz kaldı. Çokpartili yaşama geçildikten sonra da siyasal parti yönetimlerinde ve parlamentolarda kadın politikacılar, çok az sayıda olabildiler, hatta hiç var olamadılar; siyasetin üzerindeki erkek vesayeti devam etti. Siyasal hakların kazanılmasından sonra da kadınların si-

yasal örgütlenmeleri gelişemedi; İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinden gelen kadın örgütleri sosyal yardım örgütlerine dönüştürüldü; TBMM'de az sayıda, kadınları temsil gücünden yoksun ve siyaseten güçsüz kadının göstermelik konumu devam etti.

Milli Mücadele ertesinde bağımsız bir ulus-devletin ve Cumhuriyetin kuruluşunda rol alan kadınları Cumhuriyet'in kurulan ilk hükümetlerinde, 1920 ve 1924 TBMM'sinde diğer devlet kurumlarının yönetiminde göremiyoruz. Kadınlar devlet yönetiminde yer alamadılar ama bunun yerine 1920'lerden başlayarak, üniversite (Dar-ül Fünun) rektörü, hastane başhekimi, hâkim gibi önemli konumlara gelebildiler. Erken modernleşme döneminde kadınların eğitimini ve meslek edinmelerini destekleyen özel bir devlet politikası uygulanmıştı ve bu başarılar o sayede elde edildi. Toplumun modernleşmesinin öncelikle kadınlar eliyle gerçekleştirilmesinin istendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle bugün profesyonel mesleklerde (avukat, doktor, mühendis, akademisyen) en az 1/3 oranında kadın var. Ama kadınlar uzun süre bakan, parti başkanı, parlamento başkanı, başbakan olamadılar; hâlâ vali, imam ve general olamıyorlar. Bugün de devleti ve siyasal kurumları yönetenlerin çoğunluğunun kafasında kadınların eşit siyasal temsilinin açıkça desteklenen ve kabul gören bir demokrasi ilkesi olduğu söylenemez.

► Türk modernleşmesinin kadınların eşit siyasal haklarına mesafeli yaklaşımı

Türkiye'de siyasal rejimin kendini "modern bir cumhuriyet" olarak tanımlaması, geleneksel yaşam biçimlerinin ve dinsel örgütlenmelerin devlet tarafından düzenlenip "asimile" edilecek alanlar olarak görülmesine dayanır. Devletin dinsel eğitimi, dini ritüel ve uygulamaları kurumsal, ideolojik ve bürokratik araçlarla "düzenleme" siyaseti, çoğu zaman aile ile ilgili çatışan modeller, kadın hakları ile ilgili zıt düzenlemelerle sürdürülmüştür. Evlenme/boşanma ile ilgili haklar, erkeklerin birden fazla kadınla evlenememesi, kız çocuklarının mirastan eşit pay alması, kadınların başlarını örtmesi-örtmemesi siyasal rejim, din ve kadın hakları meselelerini iç içe geçirmiştir. Türkiye'de din ya da devlet temelli iktidar örüntülerinin arasındaki uzlaşma ve

çatışmalar, kadınların kendi yaşam biçimleri ve bedenleri üzerindeki bireysel hak ve özgürlükleriyle ilgili düzenlemelerin, bir tür din ya da devlet meselesi olarak yaşanmasına yol açmaktadır. Bu durum, kadın haklarıyla ilgili sorunların çözümünü çok zorlaştırmakta, birçok alanda kadınların eşitlik ve özgürlüğüne dayalı temel haklarının uygulanmasını olanaksız hale getirmektedir.

Yakın dönem Türkiye tarihine baktığımızda, kadınların siyasal yaşama katılma ve sivil örgütlerde var olma biçimlerinin 1930'lu yılların tekparti dönemi rejiminin etkisiyle şekillendiğini görürüz ve bu durumun hâlâ devam ettiğini söyleyebiliriz. Avrupa'da yükselen otoriter siyaset eğilimine paralel olarak Türkiye'de de bütün siyasal örgütlenmelerin yasaklandığı ya da devlet denetimine alındığı "tekparti dönemi" kadınların, Osmanlı Kadın Hareketinden gelen siyasal hakları elde etme mücadelesini de sönümlendirmişti. Kadınlara siyasal haklarının verilmesini ve devletten bağımsız örgütlenmeyi savunan başta Türk Kadınlar Birliği (TKB) olmak üzere kadın örgütlerinin kapatıldığı, faaliyette bulunma koşulunun siyasal haklar isteme değil, sosyal yardım faaliyeti yapmaya yönlendirildiği bu yıllar, kadın örgütlerinin hedef değiştirmesi açısından önemli bir dönemeçtir. Çokpartili yaşama geçildikten sonra da, 1980'lerin sonuna kadar, kadın örgütlerinin siyasal amaçlarla değil, sosyal yardım amacıyla örgütlenmesine dayalı bu modelin egemenliğini sürdürdüğünü görüyoruz. Tekparti rejiminin kadınların siyasal amaçla değil, sosyal ve kültürel amaçlı, erkeklerden ayrı örgütlerde "mobilize edilmesi" olarak tanımlayabileceğimiz bu yapısı, bugün de siyasal partilerde kadınların siyasal katılımlarına egemen olan tarihsel mirastır.

Türkiye'de tekparti döneminde kadınların siyasal katılım biçimlerini şekillendiren bu model, ister sağda ister solda olsun, siyasal toplumun önemli bütün ana-akım aktörleri tarafından zaman içinde benimsenmiş ve içselleştirilmiştir. Bu modele göre kadınların esas işi anne ve eş olarak aileyi sürdürmektir; bu nedenle "Türk Kadını" nın kamusal görünürlüğü sınırlı, icazetli ve asimetriktir. Kamusal alanlara modernliğin gereği olarak kabul edilen kadınların, bir yandan erkek egemen yapılar ve örgütler içinde bir anne ve eş gibi uyumlu, sessiz ve sadık olmaları beklenmiş; diğer yandan, lideri, ideoloji-

yi, partiyi de büyük sadakatle savunacak bir "yoldaşlık" beklentisi buna eşlik etmiştir. Kadın hakları mücadelesinin bağımsız ve özgürlükçü içeriğinin sonunu getiren bu dönüşümler siyasal partilerin örgütlenme anlayışlarına, kadın kolları yönetimlerine ve parti ideolojilerine de yansıyarak devam etmiştir. Bu modele göre kadınlar, siyasal partiler içinde sadece yardımcı ve ikincil rollerde, cinsiyetçi içerikle şekillendirilmiş konumlara ulaşabilirler. Çokpartili yaşama geçişle birlikte Türkiye'de çok şey değişmiş, ama bu model değişmemiştir. Tekparti döneminin bir mirası olan bu anlayış nedeniyle hiçbir zaman siyasal parti yönetimlerinde kadınlar söz sahibi olamamışlardır; önemli kadın politikacılar yetişmemiş ve kadın-erkek eşitliği siyasal alanda kendine politik destek bulamamıştır.

Bu model aslında bütün dünyada otoriter rejimlerin uyguladığı bir "devlet politikası" olmakla birlikte, zaman içinde, dinsel geleneklere uyumlu ya da muhafazakâr siyasetlerin de kendilerini çok rahat hissettikleri bir cinsiyet rejiminin temelleri haline de dönüşmüştür. Kadınların sınırlı rollerde kamusal alana kabul edildikleri, ama hiçbir zaman erkeklerle eşit koşullarda toplumsal kararlara katılmalarının gerçekleşmediği bir cinsiyet rejimidir bu. Bu modelin muhafazakâr ve dindar siyasal görüşler tarafından içtenlikle benimsenerek yaygınlaştırılması, kadınların temel insan haklarının açıkça ihlal edildiği toplumsal uygulamaları da kolay kolay karşı çıkılamaz hale getirmiştir.

Öte yandan 1960'lı yıllarla birlikte Türkiye'de gelişmeye başlayan demokratik ve özgürlükçü siyasal hareketler ile kadın hakları mücadelesi arasında da mesafeli bir ilişki olagelmiştir. Kadın hakları hareketinin güçlü ve kalıcı etkiler yaratabilmesi, büyük ölçüde, bir ülkedeki özgürlükleri ve demokratik açılımları savunan siyasal hareketlerle yakınlığına ve ortak davranma alışkanlığına bağlıdır. Bu bağlamda, öncelikle, eşitlik ve özgürlük ilkelerini demokrasinin kaçınılmaz temeli olarak savunan siyasal hareketler ile kadın hakları hareketlerinin ilişkisi stratejik önem taşır. Liberal ve sol siyasal hareketler devletin demokratikleştirilmesi için savundukları politikalarla savaşa, militarizme, askeri işgallere, sınıfsal sömürüye karşı insan haklarına dayalı demokratik değerleri güçlendirirler. Kadın hakları

hareketi ise aile ve kültürel/dinsel cemaatler içindeki kadın hakları ihlallerine, toplumda mevcut cinsiyet ayrımcılığına, cinsel şiddet ve istismara karşı yürütülen özgürlük mücadelelerinin aktörleridir. Güçlü bir demokrasi için bu iki farklı siyasal hareketin işbirliği içinde olması gerekir. Türkiye bu açıdan oldukça şanssız bir tarihsel süreç yaşamıştır ve halen de yaşamaktadır. Türkiye'de liberal ve sol özgürlük mücadeleleri büyük ölçüde "devleti demokratikleştirme" sorununa odaklanmıştır. Bu bağlamda da anayasal vatandaşlık hakları ve sınıfsal/sendikal örgütlenme hakları odaklı siyaset tarzları egemen olmuştur. Sol ve liberal siyasetler "aile"de olsun, "erkek egemenliğine dayalı kurumlar" içinde olsun, kadınların insan hakları ihlallerini kendi "sorun tanımları" içinde görmemiştir. "Demokratikleşme siyaseti" ile kadın hareketinin savunduğu "kadın hakları" ve "kadın-erkek eşitliği siyaseti" arasında yeterince bağ kurulmamış ve toplumun eşitlik talep eden farklı kesimlerini bir araya getiren ortak bir demokrasi mücadelesi gelişmemiştir. Bu nedenle solun kitle örgütlerinde, işçi sendikalarında ya da kitle tabanı olan siyasal partilerde erkek egemen yapılar değişmeden süregelmiş, kadınların bu örgütlere katılımı çok sınırlı kalmıştır; bu durumun da ciddi bir demokrasi sorunu olduğu genel kabul gören bir düşünce haline gelmemiştir.

Cumhuriyet tarihi boyunca ana-akım siyasal kadrolar İslam dininin, özellikle Sünni mezhebinin kadın ve aile anlayışıyla doğrudan mücadele etmemiş, bu kesimlere hep siyasi partilerin yedek gücü olarak bakılmıştır. Bu durum İslam dininin kadınlar üzerinde kurmaya çalıştığı tahakküme yeterince karşı çıkılmamasına, sessizce geçiştirilmesine yol açmıştır. İslama dayanan dini patriyarka ile modernist laikçi muhafazakârlığa dayalı patriyarka, iki farklı uçta ama kadın hakları konusunda benzer sonuçları doğuran siyasetler oldular; kadın-erkek eşitliğinin evrensel normlarından yana göründüler, ilgili siyasi belgelere imza attılar ama gereğini yerine getirmediler.

Türkiye'de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Gelişimi ve Özellikleri

Dünyada kadın hareketlerinin başarı koşullarını anlamak için yapılan karşılaştırmalı araştırmalar bize bazı kriterlerin belirleyici olduğunu gösteriyor. Kadın hareketlerinin içinde bulunduğu tarihsel dönemin özellikleri, özgürlükçü ve demokratik siyasi örgütlere ve sol siyasetlere yakınlıkları, gündeme aldıkları öncelikli konular, iç ilişkilerindeki esneklik ve birlik, diğer ideolojik-politik grup ve partilere yakınlıkları ve feminist düşünce ve eylemlilik biçimlerine açıklıkları gibi değişkenler kadın hareketinin karakterini ve başarısını belirliyor. Türkiye'de kadın hareketini değerlendirirken de bu kriterleri kullanmak anlamlı bir çerçeve oluşturuyor.

Yeni bir devlet kurma arzusuyla şekillenen Türk modernleşme anlayışı, erkekleri devlet, kadınları da modern aileler kurmak için seferber etmişti. Yukarıda tanımladığımız üzere, dönemin siyasal rejiminin kurucu özellikleriyle birlikte şekillenen cinsiyet rejimine aile odaklı bir modernleşmeye dayalı kadın hakları anlayışı demiştik (Sancar 2011b). Ulusun eğiticisi olarak "modern eş-anne" rolünün ve bunu besleyen "güçlü Türk kadını" imgesinin öne çıkartılması, her zaman kadın haklarının ne olduğuna dair tartışmaları belirledi ve cinslerin eşit haklara sahip olması fikrini sınırlandırıp tanımladı; kadın haklarının daha öteye geçmesine de çok olumlu bakmadı.

Ülke tarihinde kadın haklarının ülke siyasal gündeminde, ikinci kez, ses getirecek düzeyde güçlenebilmesi 1990'lara kadar mümkün olmadı. Oysa ki İkinci dalga kadın hareketi dünyada 1968 hareketinin ertesindeki demokratik dönüşüm döneminde ortaya çıkmıştı. Türkiye ise bu dönemi askeri rejimlerin siyasal baskısı altında yaşadı. Önce 12 Mart 1971 askeri rejimi ve daha sonra 12 Eylül 1980 askeri rejimi Türkiye'de hak temelli bir siyasal hareketin gelişmesini engelledi. Kadın hakları anlayışı ancak 12 Eylül askeri rejiminin zayıflaması döneminde, 1980'lerin ortalarında gelişip güçlenebildi; ama bu kez de Soğuk Savaş sonrası post-Sovyet dönemin sorunları ve dünyada

küresel kapitalizmin yeni gelişim dalgasıyla karşılaştı.

Türkiye'de feminist hareketin gelişimi, 1968 sonrası gelişen sol hareketlerin zihinsel ve ideolojik dünyasından etkilenmekle birlikte, esas olarak sol hareketlerin tüm boyutlarıyla bastırılıp yok edildiği 12 Eylül 1980 sonrasına rastlar. 12 Eylül askeri rejiminin ağır siyasal yasaklar döneminde, her tür eşitlik ve özgürlük hareketi bastırıldı; bütün siyasi örgütler yasaklandı ve üyeleri işkenceler, hapis cezaları ve idamlarla karşı karşıya kaldılar. Bu koşullar altında, siyasetin şiddet içeren ortamından farklı mekânlarda, askeri rejimin radarına çok da girmeden, sivil ve "apolitik" olarak tanımlayabileceğimiz bir alanda feminist örgütler oluştu ve varlığını sürdürdü. Feminist hareketin bu oluşum ve gelişme aşamasında, ortada feministlerle tartışacak, ilişki kuracak, ittifak yapacak güçlü bir demokratik eşitlikçi siyasi hareket, ne yazık ki yoktu. Feministlerin, çok da siyasi bir örgütlenme olarak kodlanmadan, yalnız başına var olma ve güçlenme süreci 1985-95 yılları arasında devam etti. Bu anlamda bu dönemi "bağımsız feminizm dönemi" olarak nitelendirebiliriz. Bu dönemde feminist kadın gruplarının küçük ölçekli, yüz yüze, bilinç yükseltme grupları içinde gelişimi askeri rejim tarafından da "siyasi" olarak algılanmadığından yasaklanmadı ve açıktan baskı görmedi. Bu durum, o dönemde hapishanedeki siyasi tutukluların başlattıkları açlık grevlerine feministlerin destek vermesine kadar devam etti. Feminist örgütlere katılan kadınların sınıfsal ve kültürel dokusu sol örgütlerinkine benziyordu; orta sınıf kökenli, kentli, eğitimli, meslek sahibi, sol ve entelektüel kadınlar feminist örgütlerin görünür yüzüydü.

Türkiye'de kadın hareketinin ancak 1990'lı yıllarda güçlenmeye başlaması nedeniyle, kendi gelişim süreciyle eşzamanlı olarak yükselen herhangi bir özgürlükçü siyasetle yan yana ve etkileşim içinde gelişme fırsatı olamadı. Bu özelliği nedeniyle Türkiye'deki kadın hareketinin, post-Sovyet dönemdeki küresel süreçlerin şekillendirdiği siyasal hareketler ile eşzamanlı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu dönemde dünyada etkin hareketler modernlik ve Batı karşıtı radikal sağ hareketler, kültürel kimlik ve dini inanç hareketleriydi. Bu özelliği ile Türkiye'deki kadın hareketini bu tür bir geç dönem kadın hareketlerinden biri olarak tanımlayabiliriz.

Bu tarihsel farkları dikkate alarak, 1970'lerde değil de 1990'larda dünyada güçlenen feminist hareketlerin bulunduğu coğrafyalara baktığımızda, bunların çoğunlukla, 1970'leri ve 1980'leri otoriter-askeri rejimlerle geçirmiş ülkeler olduğunu görüyoruz. Türkiye'de feminizmin etkisindeki kadın hareketinin de, birçok Ortadoğu, Latin Amerika ve Güney Afrika ülkesinde olduğu gibi, otoriter/askeri rejimlerin geriletilerek yerine yeni(den) parlamenter rejimlerin kurulmaya başlandığı 1990'larda güçlendiğini görüyoruz. Dünyada bu dönemde ortaya çıkan kadın hareketleri, karşılarında özgürlükçü siyasetlerin eleştirileriyle köklerinden sarsılmış iktidar ilişkileri bulmadılar. Bunun yerine yeni liberal piyasacı politikalarla ve ABD İmparatorluğunun yeni egemenlik stratejisiyle pekişen yeni sağ ve muhafazakâr patriyarkal yapılarla karşılaştılar.

Türkiye'de ancak 1980'li yılların ikinci yarısından başlayıp günümüze kadar güçlenerek devam eden "kadın hakları hareketi" sayesinde birçok kadın sorunu gündeme gelerek tartışılır olmaya başladı. Bu tarihten sonra kadın-erkek eşitliğini sağlamada önemli adımlar atıldığını ve sürecin hızlandığını görüyoruz. Bugün için gelinen noktada, bazı temel kadın sorunlarının çözümüyle ilgili öneriler, örneğin kadınların okullaşma oranlarının artırılması, aile-içi şiddetin önlenmesi, kadınların eşit siyasal katılımının sağlanması, toplumun büyük çoğunluğuyla desteklediği talepler oldu. Kadın-erkek eşitliği, modern ve demokratik bir toplum olmanın olmazsa olmaz temel şartı olarak kabul görmeye başladı. Bu gelişimin aktörü olan kadın hakları örgütleri, kadın-erkek eşitliğine uygun Medeni Kanun ve Ceza Kanunu reformları sürecinde yürüttükleri geniş destekli ortak kampanyalar ve lobi çalışmalarında güçlerinin gösterdiler. Bu dönemde gelişen kadın hakları mücadelesi ulusal, yerel ile küresel arasında yeni bir bağ kurabildi ve bu sayede güçlendi.

► Özgürlükçü hareketlerle eşzamanlı olamamak kadın hareketini nasıl etkiledi?

Avrupa'da feminist hareket, özgürlükçü sol siyasetin büyük değişim geçirip güçlendiği 1968 hareketleri ertesinde örgütlendi ve güçlendi. Türkiye'de feminist hareket özgürlükçü sol hareketlerin güçlendiği

1970'lerde değil, bu hareketlerin askeri rejim tarafından ezilip yok edildiği 1980'li yıllara rastlar. Türkiye'de feminizmin yükselişinin dünyada büyük özgürlük ve eşitlik hareketlerinin yaşandığı 1968 ve sonrası dönemlerle eşzamanlı olamaması, kadın hareketini Avrupa' daki benzerlerinden farklı kılan en önemli etkenlerden biridir. 1980' lerin ortasına kadar ortaya çıkmayan feminist örgütlenmeler, "sol hareketler"in Avrupa'da feminist siyasetlerle karşılaşıp etkilendiği 1970'li yıllarda değil, Berlin duvarının yıkıldığı ve dünya siyasetinin yeni bir liberal ve muhafazakâr siyasal dalgayla şekillendiği post-Sovyet dönemde güçlendi. Bu dönemin belirleyici siyaset tarzı soldan gelen eşitlik ve özgürlük talepleri değildi. Bu dönemde gelişip güçlenen feminist örgütler, 1990'lı yıllara Türkiye'de siyasal gündeme damgasını vuran kimlik ve kültürel tanınma hakları talep eden etnik ve dini kökenli siyasal hareketlerle eşzamanlı olmuştur.

Kuzey Atlantik coğrafyasında ortaya çıkarak dünyaya yayılan feminist hareketlerin 1968 döneminin eşitlik ve özgürlük isteyen siyasi mücadeleleriyle eşzamanlı oluşu, kadın-erkek eşitliği anlayışının, farklı özgürlük taleplerine eklenmesini kolaylaştıran bir etki yaratmıştı. 1968 sonrası gelişen feminist siyaset, öncelikle, "özel yaşam" diye siyasetin dışında tutulan evlilik, annelik, aşk, cinsellik gibi alanların nasıl cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin asıl dünyası olduğunu göstermiştir. Bu feminist eleştiriler, radikal sol hareketlerin sınıfsal eşitsizlikleri, kapitalist sermaye tahakkümünü ve sömürüyü eleştiren seslerine karıştı; siyasal toplum, devlet ve sivil alanların demokratikleştirilmesi mücadelesine feminist siyaset de eklemlendi; bu etkileşim ve eşzamanlı varoluş sayesinde, bu coğrafyalarda kadınlar lehine önemli dönüşümler gerçekleşebildi. Bu bağlamda, dünyanın birçok yerinde sol ya da liberal hareketler feminist talepleri ciddiye alıp tartıştılar, böylece farklı etkilenmeler, ilişkilenmeler oluştu ve bunun sonucu, kadınları da içine alan daha eşitlikçi/özgürlükçü siyasal şekillenmeler meydana geldi.

Sol özgürlükçü hareketler ile feminist hareketlerin yakın etkileşimde olduğu başka bir coğrafya Latin Amerika'ydı. Latin Amerika' da 1980'lerde yaşanan askeri darbeler ve baskı rejimlerinde önemli mücadele deneyimleri gerçekleşti. Burada kadın özgürlük hareketi

ile sol destekli köylü hareketlerinin eşzamanlılığı ve etkileşimi yeni demokrasi ve sivil siyaset tarzlarını şekillendirmişti.

Dünyada feminist hareketler siyasal taleplerini kendi ülkelerinin siyasal gündemine taşımada ne zaman, hangi koşullarda başarılı olabildiler diye sorarsak, otoriter rejimlere ve arkaik patriyarkal baskılara karşı yürütülen mücadeleler ile kadın hakları mücadelesinin eşzamanlılığının ve etkileşiminin kadınların eşit haklar elde edebilmesinin yolunu açtığını görürüz.

Modern erkek egemen toplumlarda feminist siyaset, erkeğin reisi olduğu aileyi, sermayenin erkeklerin elinde olduğu kapitalist piyasayı, erkek egemen siyasal partileri ve militarist kurumları, medyanın ürettiği her tür erkek egemenliğini eleştirir ve toplumu bu yapılarla yüzleşmeye çağırır. Ama feminist siyasetin kendi gündemini ve taleplerini siyasetin gündemine taşıyabilmedeki başarısı, diğer özgürlükçü siyasi hareketlerle oluşturacağı ittifaklara ve işbirliklerine bağlıdır. Örneğin feministler 1990'lı yıllarda Almanya'da yeşiller ve sosyal demokratlarla, İskandinav ülkelerinde liberal ve sol partilerle, Fransa'da Mitterand döneminde, İngiltere'de İşçi Partisi iktidarıyla işbirlikleri ve ittifaklar oluşturarak birçok Avrupa ülkesinde kendilerini siyasal gündeme taşıyabildiler. Bu örneklere bakarak farklı tarihsel momentlerin feminist hareketin başarısında nasıl rol oynadığını anlayabiliriz. Avrupa'da erkek egemen yapıları nedeniyle "cinsiyet körü" olan devletlerin, nasıl toplumsal cinsiyete duyarlı hale geldiklerini ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını geliştirip uygulandıklarını görebiliriz. Bu süreçlerde gelişen strateji ve politikalar dünyadaki birçok kadın hakları hareketini etkiledi ve örnek oldu.

Türkiye'de ise feminist hareketin görünür hale gelmesi 1990'lı yılların başlarına rastlar. Bu dönem Türkiye'de askeri rejim sonrası demokrasinin nasıl yeniden inşa edileceği tartışmalarının yapıldığı bir dönemdi. Turgut Özal'ın liderliğinde kamu kurumlarının özelleştirilmesi ve neoliberal piyasa politikaları gereği serbest kur ve serbest ticaret politikalarıyla Türkiye'nin dünyaya açılması politikası sürdürülüyordu. Kadın örgütleri olarak bir yanda Atatürkçü ya da Kemalist olarak nitelendirilen örgütler vardı. Bunlar öncelikle, güçlenen siyasal İslamcı örgütlerin kadın hakları üzerindeki artan baskılarına ve

genç kentli orta sınıf kadınlar arasında yayılan örtünme siyasetine karşı muhalefet yürüten kadın örgütleriydi. Diğer yanda, yükselen siyasal İslamcı hareketlerin rüzgârı ve desteğiyle ortaya çıkan İslamcı kadın örgütleri vardı. Bu örgütler kendilerini "Türk modernleşme politikaları"nın temeli olan "laik ve modern Türk kadını" imgesine karşı çıkarak, dindar, muhafazakâr, örtünmüş ama aynı zamanda "modern" bir kadın olmanın mümkün olduğunu ileri sürerek, Cumhuriyet'in kadın hakları siyasetini eleştiriyorlardı.

Feminist hareketin ideolojik ve politik görüşlerinden en çok etkilenen kadınlar ise bu dönemde yükselen kültürel farklar ve kimlik hakları anlayışı üzerinden örgütlenen Kürt siyasetinin içinden gelen ya da biraz dışarıda durmayı seçen Kürt kadın örgütleriydi.

2000'li yıllara kadar feminist hareketin gücünü ve yapısını anlamak için, diğer tür kadın örgütlerine, ideolojik ve politik olarak etkilerine ve söz konusu farklı kadın örgütleri arasında kadınların güçlendirilmesi için ortak bir gündem etrafında işbirliği yapılıp yapılamadığına bakmak gerekir. Çünkü feministler başta olmak üzere, kendi bakış açısından farklı kadın hakları gündemlerini savunan kadın örgütleri birbirleriyle ve diğer özgürlükçü siyasi yapılarla işbirliği sağlayabiliyorsa, hem kadınlar hem de toplumun diğer kesimleri açısından ciddi eşitlik ve özgürlük adımlarının atılabildiğini biliyoruz.

Bu konuda bir analiz yapabilmek için 1990'lı yılların sonunda Türkiye'de bir yandan feminist hareketin erkek egemen toplum eleştirisi ile eşzamanlı olarak varolan diğer eşitlik ve özgürlük talep eden siyasi hareketlerin olup olmadığına, varsa karşılıklı etkileşim ve ilişki olup olmadığına bakmak gerekir. Bu dönemde feminist hareketin karşılıklı etkileşimde olabileceği kadın örgütleri Kemalist ve siyasal İslamcı kadınların karşılıklı konumlanmış örgütleri ile Kürt siyasetinin içinde konumlanan kadın örgütleriydi. Elbette bu farklı tür kadın örgütlerinin arkasında güçlü siyasal partiler ve siyasi hareketler de vardı. Diğer deyişle bu kadın örgütleri bir yandan kendi ideolojileri gereği kendi siyasi örgütlerine yaslanıyor ve oradan güç alıyorlardı; diğer yandan da onların gölgesi altında kadın haklarını nasıl korumak gerekir sorusuna yanıt vermek için siyasal görüş ve eleştirilerini dile getiriyorlardı.

► Etnik kimlik siyaseti: Kürt kadın hareketinin gelişimi ve feminizmle ilişkisi

Bir zamanlar kadın hakları ihlalleri ve siyasal örgütlerde kadınların yokluğuyla tanımlanan Doğu ve Güneydoğu coğrafyasında, 1990'lı yıllardan başlayarak, çok sayıda ciddi ve güçlü kadın örgütleri ortaya çıktı. Kendilerini çoğunlukla Kürt kadınları olarak tanımlayan, bir Kürt kadın hareketi denecek kadar yapılanmış özellik taşıyan örgütler iki farklı siyasal rotadan gelişti: Çok az bir kısmı bağımsız feminist örgüt niteliğindeydi ve her tür kadın sorunları yanı sıra öncelikle kadına yönelik şiddetle uğraşmaya başladılar.[1] Öte yandan, yeni gelişen ve etnik kimlik hakları talep eden Kürt siyasal hareketinin farklı nitelikteki siyasal örgütleri Kürt siyasetinin partileri içinde (DTP, HADEP, BDP, HDP çizgisi) örgütlendiler ve TBMM'de kadınların temsil tarz ve içeriğini değiştirecek çok önemli gelişmelere imza attılar. Türkiye'de ilk kez milletvekilliği listelerinde kadın kotası, siyasal parti ve yerel yönetimlerde kadın eşbaşkanlığı, parti içinde kadın meclisi gibi eşit siyasal temsil mekanizmalarını bir siyasal partide uyguladılar; TBMM'de, Doğu ve Güneydoğu illerinden kadın milletvekili çıkartan ilk parti ve TBMM'de kadın milletvekili oranı en yüksek parti oldular. Kota politikalarını bir siyasal partide başarıyla uygulayan ilk örnek olarak kadınları siyasete taşımayı başardılar. Bu anlamda etnik kimlik siyaseti ile kadın hakları siyasetinin kesiştiği önemli bir örnek oldular.

Hem bağımsız feminist kadın örgütleri hem de etnik kimlik siyaseti yürüten siyasal partiler yanlısı kadın örgütleri feminist örgütlerle ve Türkiye'deki mevcut diğer kadın örgütleriyle yakın bir ilişki örgütlemeyi, belli bir dönem için olsa da başardılar. Karşılık olarak da Türkiye'de kadın siyasetiyle ilgili gelişen bütün ortak siyasal gündemlerde bu tür Kürt kadın örgütlerinin katkısı oldu. Kadın haklarıyla ilgili her tür kampanyada bu örgütler yer aldılar. Feministlerin ve etnik kimlik siyaseti yandaşı kadın örgütlerinin ortaklığı açısından, 1990-2010 yılları arasında, Türkiye'de önemli bir deneyimin yaşandığını ve bu gelişimin dünyadaki kadın örgütleri açısından da incelenecek ve örnek alınacak bir deneyim olduğunu söyleyebiliriz.

Kadın örgütlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da güçlenmesi ve ülke düzeyinde kadın örgütleriyle ortak çalışması özellikle kadına yönelik şiddetin görünür kılınması ve önlenmesiyle ilgili olumlu gelişmeler sağladı. Ama bir konuda hâlâ önemli bir siyasal gelişim sağlanamadı. Her tür kadın örgütlerinin ortak geliştirecekleri şiddetsiz toplum siyaseti ile savaş ve siyasal şiddet koşullarının ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir barış siyaseti geliştirilemedi. Bir yanda silahlı örgütlerin öte yanda devletin askeri ve polisiyle uyguladığı baskılar arasında kalan kadınların yaşadığı aile, aşiret, erkek baskısı dile getirilse de kadınların yaşamının ötesinde savaş koşullarına dönüşen siyasal şiddetin durdurulması konusunda ortak bir siyaset oluşturulamadı. Bu nedenle de bugün için Kürt etnik kimlik siyaseti ile feminist kadın örgütleri arasındaki işbirliği ve ortak hareket etme siyasetinin eski gücünde olmadığını görüyoruz.

► **Merkez-sol partilerin kadın hakları siyasetine mesafesi**

Feminist hareketin güçsüzleşmesine yol açan başka bir faktör ise 12 Eylül ile olağan siyasal gelişim çizgisinden sapan ve kendi geçmişindeki otoriter tekparti reflekslerinin dirilmesine engel olamayan sosyal demokrat partilerin (CHP, DSP, SHP), feminist hareketlerle soğuk ve mesafeli ilişkileriydi. Feministlerin yaslanacağı sol bir özgürlük hareketi ortada yoktu; sosyal demokratlar da otoriter, devlet odaklı ve kısır laikçi siyasete hapsolarak, feminist siyasetin gündemini kendi politikalarına dahil etmekten uzak durdular. Bu durum bugün de feminist siyasetin önemli bir açmazı olmaya devam ediyor.

12 Haziran 2011 Genel Seçimleri'nden başlayarak CHP kendi içindeki kadın politikacıların ve parlamenter kadınların sayısını artırsa ve kadın politikacı profilini biraz zenginleştirse de, kadın hakları savunusu açısından sistemli ve kurumsallaşmış bir politika geliştirmedi. Her ne kadar bazı kadın sorunlarıyla ilgili tartışmalar parti politikalarına içerilmiş görünse de feminist kadın örgütleriyle ilişki kurmayı sistemli bir şekilde yürütmedi; kadın hakları savunucularını parti yönetimlerine katılmaya davet etmedi. Bu anlamda "sosyal demokrat" partilerin demokratikleşme sürecinde güçsüz kalışlarının önemli bir nedeni de feministler ve sosyal demokratlar arasında siya-

si ve ideolojik bir ilişkinin yokluğu oldu. Türkiye'de merkez-sol siyasetin kadın haklarını koruma konusunda Cumhuriyet tarihiyle yaşıt olumlu retoriği fiili duruma geçebilmiş değil. CHP'nin kadın kolları geleneksel güçsüz ve etkisiz bir birim. Partinin kadın hakları siyasetini geliştirip güçlü kadınları partiye çekebilmiş değil. Parti Tüzüğü'nde yazılı yüzde 33 cinsiyet kotasını uygulamıyor ve kadın hakları siyasetinin temsilcilerini partiye katıp bir işbirliği ve içerme stratejisi uygulamıyor.

► Kemalizm ile İslamcılık kıskacındaki feminizm

1990'lı yıllarda Türkiye'de kadın hareketinin güçlenmesi sürerken, bir yanda Kemalist modernleşme politikalarının krizi, diğer yanda siyasal İslam'ın yükselişi yaşanıyordu. Türkiye tarihinde son yüzyıla damgasını vurmuş olan Kemalizm, zaman zaman gayet otoriter olabilen Türk modernleşmesinin zihinsel dünyasını temsil eden baş aktörlerden biriydi. Kemalizm modernleşmeci zihniyetin temel fikirlerine dayalı bir kadın hakları anlayışına sahipti ve bu anlayış kentli, "modern aile"de anne ve eş olan, eğitimli ve mümkünse meslek sahibi kadınları rol modeli olarak gösteren bir anlayıştı. Bu anlayış, yakın zamanlara kadar önemli bir eleştiriyle karşılaşmadan Türkiye'nin kadın hakları anlayışını belirlemişti. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, yükselen kadın hakları hareketi, Türkiye'de kadınların eğitime ve çalışma yaşamına katılması ve eşit siyasal temsili gibi temel konularda bile, benzer ülkelere göre geri ve başarısız olduğunu söyleyerek, bazı eleştiriler yöneltti. Aslında Cumhuriyet'in tarihsel mirası olarak sahiplenilen Türk modernleşmesi anlayışının kadın hakları konusundaki yaklaşımının zaman içinde gelişme göstermediği, çağın gereklerine ve dünyadaki kadın-erkek eşitliği normlarına ayak uyduramadığı söylendi. Tersine, zaman içinde bir kapanma ve duraklama yaşayarak ataerkil etkilere kaşı yetersiz ve duyarsız kaldığı iddia edildi.

1990'lı yıllarda yükselen siyasal İslamcılık karşısında, Kemalist ya da benzer bir adlandırma ile Atatürkçü kadın hakları savunucuları konumlanıyordu. Bu kesim kadın örgütleri "kız çocuklarının eğitimde geri kalması"na karşı eğitim kampanyaları yaptılar; kadınların devlet ve siyaset eliyle "dindarlaştırılması"nın göstergesi olan başör-

tüsüne serbestlik talebini eleştirdiler. Cinsiyet eşitliklerinin sağlanması meselesini "laikliğin savunulması" ile ilişkilendirdiler. Bu yaklaşımla, devlet kurumlarında mescit açma gibi adımlarla dini eğitim ve dini ibadetlerin varlığı, dini cemaat ve tarikatların kamu kaynaklarından fonlanması ve kız çocuklarına yönelik yürütülen dindarlaştırma eğitimlerini öncelikli bir hak ihlali olarak tanımladılar ve laiklikle cinsiyet eşitliği ilişkisine dikkat çekmeyi başardılar. Bu tür kadın örgütlerinin en yaygın ve güçlü olanı Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'ydi (ÇYDD).

Bu tartışmaların görünen yüzü ise başörtüsü oldu. Atatürkçülerin gözünde "laikliğin ihlali" iddiası öncelikle kadınların örtünerek üniversiteler, kamu kurumları, TBMM ve medya gibi kamusal alanlarda görünür olmalarına dayandırıldı. Örtünme, dinin kadın bedeni üzerindeki erkek tahakkümünün sembolü olduğu söylenerek eleştirildi. Öte yandan İslamcı kadın örgütleri de karşı eleştiriye ve savunmaya yöneldiler. Örtünmenin Müslüman dindar kadınların serbest iradelerine dayandığını, otoriter laikçiliğin dayattığı başı açıklığa karşı bir tepki olarak örtündüklerini söylediler. İslamcı kadınlar ve özellikle kendilerini İslamcı feminist olarak tanımlayanlar, Türk modernleşmesinin kentli, orta sınıf, eğitimli ve modern görünüşlü olmayan kadınları dışladığını söylediler. Geleneksel Anadolu kadınlarının ve "taşralı" kadınların ezilmiş, haklarının bilincinde olmayan, cahil kadınlar olarak tanımlanıp yok sayıldığını söylediler. Bu tartışmalar Türkiye'de modern Türk kadını olarak tanımlanan resmi kadın kimliğinin, aslında nasıl kadın nüfusun önemli bir kesimini küçümsediğini, görmezden geldiğini ve "aydınlatılıp eğitilmesi gereken bilinçsiz kadınlar" olarak dışladığını göstermeye çalıştı. Bu eleştiriler içinde feministler de bir biçimde yer aldılar, hem etkilediler, hem etkilendiler.

Bu süreçte, gelişmekte olan feminist tarih çalışmaları, geçmişte Osmanlı dönemi ve erken Cumhuriyet yıllarında karanlıkta kalan kadın hakları hareketinin yazılmamış tarihini ortaya çıkarmaya başladı. Bu araştırmalar Türk modernleşmesinin hedefi olan modern Türk Kadını imgesinin, bir yandan kadınları güçlendirirken öte yandan otoriter bir dışlayıcılığı da içerdiğini ortaya koydu (Sancar 2011a).

Bu gelişmeler sonucunda feminist örgütlerin 1990'lı yılların sonuna kadar yakın ilişki sürdürdüğü Kemalist/Atatürkçü kadın örgütleriyle ilişkilerinde bir kopuş oluştu ve bu süreç 2000'li yıllarda da devam etti. Türkiye'de feministlerin beslenip yeşerdiği iki kökten biri olan Kemalist modernlik anlayışı ile feminizmin yolları –otoriter modernleşme yaklaşımın çöküşüne paralel olarak– ayrılmaya başladı.

İslamcı kadınlar da başörtüsünün bir kadın hakkı ve dolayısıyla bir özgürlük sorunu olduğunu iddia ederek feministleri kendilerine ve başörtüsü serbestliği talep eden hareketlerine destek vermeye çağırdılar. Feministler başörtüsü konusunda İslamcı kadınlara destek verdiler ama bu desteğin tam ve koşulsuz olduğunu söyleyemeyiz. Başörtüsü tartışmalarında feministler açıkça Atatürkçü-laikçi kadın örgütlerinin yasakçı tutumunu benimsemediler ama açıktan İslamcı kadınların "başörtüsü özgürlüktür" siyasetini de benimsemediler. Başörtüsü sorunu kadın hareketinin gündemine tam da giremeyen ve bu nedenle çözülemeyen bir konu haline dönüştü. Bu süreç bazı feminist çevrelerin modernleşmeci zihniyetin taşıdığı cinsiyetçilikle hesaplaşmaya girmesine ve aydınlanmacı yaklaşımlardan bir ölçüde de olsa uzaklaşmasına yol açtı; feminizm "post-modernist eleştiri" ile bir etkilenme dönemi de yaşamaya başladı.

Öte yandan İslamcı kadınlar ile feministler arasındaki ilişkiler, sadece kendine feminist diyen dindar kadınlarla sınırlı kaldı. Feminist eleştiri, İslamcı feministlerin dışında kalan muhafazakâr, dindar ve özellikler de siyasal İslam yalısı kadınları çok etkilemedi. Bu kesimler, feminist eleştirilerden etkilendiyse de, bu etki kendilerini İslamcı feminist olarak adlandıran kadınlar aracılığıyla gerçekleşti. Çünkü bu kadınlar, hem Sünni İslam'ın egemen yorumlarının patriyarkal özelliklerini, hem de Atatürkçülerin modern Türk kadını modelinin dindar kadınları nasıl dışladığını eleştirerek önemli bir açılım sağladılar.

Siyasal İslamcılığın giderek güçlenmesiyle birlikte, başörtülü dindar kadınların bir siyasi sembol haline getirilmeleri ile örtünmüş kadınların kamusal görünürlükleri de arttı, ama başörtüsünün bir kadın hakkı meselesi olduğuna dair feministlerden de güçlü bir destek gelmedi. Ancak feministler İslam dininin her sıradan Müslüman ka-

dın üzerinde yarattığı tahakkümü eleştirecek ve aynı zamanda dindar kadınların İslami kodlara göre giyim kuşam tercihlerini ve bedensel dokunulmazlıkların bir arada savunacak bir siyaset stratejisini de çok güçlü olarak savunamadılar. Sonuçta İslamcı kadınlar ile feministler arasında bir iletişim ve ilişki oldu ama yeterli bir ortak gündem oluşturma sağlanamadı (Sancar 2017, 2016, 2015, 2014). Başörtüsü sorunu da İslamcı erkek siyasetçilerin güçlü ve pragmatik bir siyasi enstrümanı haline dönüştü.

► İslamcı feminizm: Batı'nın ve Doğu'nun kadın hakları karşı karşıya mı?

2000'li yıllarda ABD'nin yeni savaş politikalarının Ortadoğu ve Asya'da yarattığı yıkımın en önemli sonuçlarından birisi, dünyanın her yerindeki Müslüman kitleler arasında yeni bir Batı ve ABD karşıtı, tepkisel ideolojik ve siyasi hareket yaratmasıydı. Bu hareketler arasında en önemlisi olan siyasal İslamcılık hareketinin desteklediği İslamcı kadın örgütleri de bu süreçte ortaya çıktı. Bu örgütler İslam dininin değişik yorumlarını temel alan, ama bir biçimde, bu dini kaynaklara dayanarak bir kadın hakları tanımı yapmaya çalışan dindar kadınların yer aldığı örgütlenmelerdi. Siyasal İslamcı örgütler, kadınların dişil görevler ve alanlar içinde, erkeklerden ayrıştırılarak, "mahrem" alanda faaliyet göstermeleri, öncelikle de siyasal alandan uzak kalmalarını meşrulaştırmaya çalışıyordu. Kadınların, dini düşünceleri yaymaya çalışan, aile ve gönüllü sosyal yardım işlerine ağırlık veren kadın örgütlerinde, erkeklerden ayrı olarak çalışmalarını istiyorlardı. Ama bunların içinde kendilerine "İslami feministler" diyenler farklı dini yorumlar geliştirdiler. Bunlar, İslam'ın kaynakları olarak gösterilen kutsal metinlerin, aslında cinslerin eşitliğine karşı erkek yorumcuların yaptığı yorumların yer aldığı metinler olduğunu ve bu tür görüşlerin Kuran'ın orijinalinde olmayıp sonradan yapılan yorumlara dayandığını söylediler. Kendilerini, İslami feministler ya da Müslüman kadın hakları savunucusu kadınlar olarak tanımlayan bu kadınlar, din adına yapılan cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkmak için, feminizmin kaynakları yerine Kuran gibi, İslam'ın tarihsel kaynaklarına baktılar ve bu kaynakları kadın gözüyle yeniden okuyarak

bu dini metinler hakkında, cinsiyet eşitliği adına, eşitlikçi yorumlar oluşturdular.

İslamcı feministler, laik kadın hakları savunucularının ve feministlerin dindar kadınlara zavallı, bilinçsiz, ezilmiş, kendi haklarını savunamayan, mağdur kadınlar olarak baktıklarını ve kendilerini dışladıklarını söylediler. Bu bakış açısının bir tür politik-ideolojik önyargıya dayandığını iddia ederek eleştirdiler. Bu eleştiriler yakın zamanda ortaya çıkan postkolonyal feminizm eleştirisinden de büyük ölçüde etkilendi ve farklı coğrafyaların farklı kadın örgütleri arasındaki hiyerarşik dili, dışlayıcı pratikleri eleştirdiği için önemli bir tartışma yarattı. Bu tartışmaların yarattığı açılımlar, farklı kadın hakları örgütlenmeleri arasında, kimsenin ötekinin karşısında bir "üstün uygarlık" iddiasında bulunamayacağını onayladı. Böylece Batı'nın laik feministlerinin Doğu'nun dindar feministleriyle eşdüzeyli ve hiyerarşisiz ilişki kurma yaklaşımı siyasi meşruluk kazandı. Bu değişim süreçlerinde, İslamcı kadın aktivistlerin feministlerle girdiği tartışmaların çok etkili bir değişime yol açtığını söylemek fazla abartılı olur; ama feministler de İslamcı kadın örgütlerinin haklarının bilincinde olabilecek kadınlar olduklarını anlamış oldular.

Dünyada ve Türkiye'de bu gelişmelerin sonucunda, farklı kadın hakları örgütleri, ortak gündem oluşturarak yasal reformlar için yürütülen önemli kampanyalara birlikte imza atılar. Medeni Kanun ve Ceza Yasası'nın kadınlar lehine değiştirilmesi, kadınlara yönelik erkek şiddetinin önlenmesi gibi kadın sorunlarıyla ilgili konularda yeni yasal düzenlemelerin yapılabilmesi ve İstanbul Sözleşmesi'nin hazırlanıp imzalanabilmesi, ortak hareket etmenin başarılı örneklerini oluşturdu. Bu ortaklık ve işbirliğinin geliştirilmesine rağmen, Türkiye'de sayıları giderek artan ve kendilerini İslamcı kadınlar olarak tanımlayan, siyasal partiler, dini vakıf, tarikat ve cemaatler içinde örgütlenmiş kadınlar ise patriyarkal İslami yorumları eleştirmeden, "kutsal dava" olarak tanımladıkları İslam dinini yaymak uğruna çalışmaya devam ettiler. Dindar kadınların, "kocalara itaat Allah'a itaattir" yorumuna karşı çıkmadan, "örtünmüş kadınlara" Siyasi İslam'ın vereceği takdir ve görevlere talip oldular. Sonuçta İslamcı feministler güçten ve gözden düştü; patriyarkal İslam'ın erkek egemen-

liğini savunan politikaları daha görünür ve güçlü hale geldi. Adım adım kadın haklarından geri gidişi durdurabilmek mümkün olmadı. Sürecin önemli bir eşiği de, bu radikal İslamcı grupların baskısıyla İstanbul Sözleşmesi'nin uygulamadan kaldırılması oldu. Bu adım İslamcı kadınların kendi adlarına bağımsız bir kadın hakları savunma siyaseti geliştirme çabalarının da sonu oldu.

► Liberal demokrasiden İslamcı patriyarkalizme: AKP'nin kadın politikası

2002 yılında başlayan AKP hükümeti dönemi, kadın hakları siyaseti açısından birbirinden farklı, hatta birbirine zıt politikaların uygulandığı bir dönem oldu. Bugünden baktığımızda, zaman içinde AKP'nin İslamcı, muhafazakâr liberal, popülist, otoriter despotik ve hatta giderek kadın hakları ve cinsiyet eşitliği karşıtı bir konuma geldiğini görüyoruz. AKP'nin bu farklı ideolojik-politik konumlanışı onun iktidar olmak/iktidarda kalmak için yaptığı siyasal ittifaklara göre değişti. AKP'nin iktidar döneminde değişen müttefikleri onun kadın hakları ve cinsler arası eşitlik konusundaki tutumunu şekillendirdi.

AKP'nin iktidar olduğu 2002 yılında Türkiye'de, bir önceki dönemin siyasal dinamikleri içinde oluşmuş bir kadın hakları reform süreci başlamıştı. 1990'lı yılların sonunda başlayan bu süreç hem yükselen kadın hareketinin gücü, hem de Avrupa ve daha geniş yakın coğrafyamızda yükselen eşitlikçi siyasal taleplerin sonucuydu. Bu dönemde Türkiye Avrupa Birliği'ne girmek istiyordu ve bu konuda en önemli göstergelerden biri de Türkiye'nin kadın hakları konusunda yaptığı yeni reformlar ve uygulamaya başladığı yeni kadın hakları koruma politikaları oldu. Tarih tekrarlanıyordu; Avrupa ile iyi ilişkiler kurma arzusu yine kadın haklarında gelişmelere kapı aralıyordu.

AKP'nin ilk dönemini şekillendiren iktidar ittifakını oluşturan liberaller, demokrat muhafazakârlar ve bir kesim ulusalcılar kadının insan haklarını koruma yolunda bazı yasal reformların yapılmasını destekliyorlardı. AKP'nin bu "reformcu" diyebileceğimiz ilk dönemi 2010 yılına kadar devam etti. Bu dönemde muhafazakâr ve İslamcı kadın örgütlerinde güçlü bir kadın haklarını tartışma ve dini kaynaklara dayanarak kadın-erkek eşitliğini savunma eğilimi ortaya çıkmış-

tı. Bu eğilim kadın hareketi içindeki feminist eleştiri ve taleplerden önemli ölçüde etkilenmişti. Bu dönemin şekillenmesinde dünyada yeni ve güçlü bir hareket olarak ortaya çıkan "İslamcı feminizm" siyasetinin de önemli bir etkisi olduğunu görüyoruz. Dindar kadınlar, İslami kaynakları kullanarak kendilerine göre bir kadın hakları ve cinsiyet eşitliği tanımı yaparak bu görüşlerini savunma stratejisi ve politikaları geliştirmeye çalıştılar. Bu gündem bağlamında zaman zaman kadın hareketini oluşturan farklı kadınlarla da işbirliği yaptılar.

İdeolojisi gereği cinsler arasında bir eşitlik olduğunu kabul etmeyen Milli Görüş ve Refah Partisi gibi bir siyasi hareketin mirasçısı olan AKP yöneticileri, kadının insan hakları yaklaşımını bir ölçüye kadar benimsedi. AKP bunu, kendi içinde kadın-erkek eşitliğini doğrudan kabul etmeyen çok güçlü siyasal çevrelerin olmasına rağmen, yaptı. Ama kadın hakları siyasetinin bazı noktalarını kendi ideolojisine göre dönüştürerek ele aldı. Kadın haklarını koruma stratejisini başörtüsüyle eğitim ve çalışma hakkının sağlanmasına ve aile-içi erkek şiddetinin önlenmesine indirgedi. Kadın Bakanlığı'nı Aile Bakanlığı'na dönüştürdü; zinayı suç olmaktan çıkardı ama kadınların doğurganlık haklarını görmezden geldi. Ceza Yasası ve Medeni Kanun reformlarını kadın hareketinin taleplerine göre gerçekleştirdi. Aile-içi şiddeti önlemeye yönelik 4320 ve 6284 sayılı yasaları çıkartarak sığınma evleri, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) dahil bir dizi işlevi olan, kadınlara karşı erkek şiddetini önlemeye yönelik kamu mekanizması oluşturdu. İlk kez dindar muhafazakâr bir parti olarak parti yönetiminde ve TBMM'de önemli sayıda kadını siyasete dahil etti. Bu gelişimin perde arkasındaki aktörlerin İslamcı dindar kadın örgütlerinin kendi aralarındaki güçlü işbirlikleri ve özellikle de feminist örgütlerle yakın ideolojik, politik ve kültürel etkilenmeler ile oluşan siyasal gündemin olduğunu söyleyebiliriz.

AKP'nin kadın haklarıyla bu yarı barışık dönemi 2011'de İstanbul Sözleşmesi'ni imzalaması ertesinde sona erdi. İstanbul Sözleşmesi hükümleri İslamcı, muhafazakâr ve ataerkil kesimleri çok tedirgin etti. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na kadın hakları konusuna dini yorumlarla müdahale edebilecek yetkilerin verilmesiyle birlikte kadın hakları siyasetiyle iyi ilişkiler dönemi de sona erdi.

AKP'nin ikinci ittifaklar dönemi 2010'lu yıllardan itibaren, liberallerin, muhafazakâr demokratların dışlanması/tasfiye edilmesiyle başladı ve siyasal İslamcıların farklı kesimlerinin, özellikle Fethullah Gülen Hareketi ve diğer tarikat-cemaat çevrelerinin iktidar bloğuna etkin olarak içerilmesi olarak gerçekleşti. Bu gelişim bir yandan AKP siyaseti içinde İslamcı feministlerin ve daha bağımsız durmaya çalışan dindar kadın örgütlerinin dışlanıp güçsüzleşmesine yol açtı. Bu dönemde Tayyip Erdoğan, kadın-erkek eşitliğine karşı çıkarak, kadın haklarının cinslerin fıtratına göre belirleneceğini söyledi. Kadın hakları gündemden düştü; "aile değerlerini koruma" adıyla uygulanan yeni strateji, dini gerekçeler ile birçok kadın hakları alanında geri gidişe kapı araladı.

AKP'nin kadın hakları konusunda, ilk iktidar döneminde açtığı kapının oldukça dar bir çıkışa olanak sağladığı açık. Bu aralık kapı siyasetinin tam anlamında bir kadın politikasına evrilme olanağı da ne yazık ki olamadı. Kadın örgütleri hükümeti sıkıştırdıkça birkaç şey kabul edip geri çekilen, sonra da bunun nasıl uygulanacağına hiç kafa yormayan bir hükümet politikasıydı karşımızdaki. Örneğin Türkiye'de Anayasa'nın 10. maddesine göre kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliği sağlamak devletin görevleri arasında sayıldı ama devlet kurumlarının bunu nasıl yapacağına dair hiçbir uygulama yapılmadı; yapılan yetersiz eylem planları da uygulanmadı. Hükümetin hazırladığı kadın-erkek eşitliği eylem planları, bir eylem planı olmaktan çok kâğıt üzerindeki seçim vaatleri ve temenniler olarak kaldı. TBMM'de Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kuruldu. Komisyon, ilk dönemlerde izleme, raporlama görevini başarıyla yapsa da, daha sonra hemen işlevsiz hale getirildi. TBMM'nin kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik, başta Anayasa'nın 10. madde hükmünün ve diğer yasal reformlarla yapılan düzenlemelerin nasıl hayata geçirileceğine dair bir "izleme" politikası geliştirilemedi. Kadın-erkek eşitliği taahhütleri hiçbir zaman yerel siyaset düzeyine ve belediye yönetimlerine ulaşmadı; yerel yönetimlerde taahhüt edilen yerel eşitlik birimlerinin nasıl kurulacağına dair bir politika oluşturulmadı. Yerel düzeyde parti teşkilatları ve belediyelerde, önde gelen erkek aktörler ve siyasi yöneticiler arasında, gündelik politik pazarlıklar ve uzlaş-

malar etrafında şekillenen bir kadın hakları anlayışı olmaya devam etti. Bu gelişmeler devlet kurumlarında, "cinsiyet körü" uygulamaların değişmesine çok da olumlu ortam sağlamadı. Temelsiz ve uygulama iradesinden yoksun kadın hakları reformları, bu konudaki hızla geri gidişi önleyecek bir mekanizmaya sahip olmadığı için ciddi bir gerileme dönemi başladı (Sancar 2020b, 2018a).

AKP'nin üçüncü ittifaklar dönemi ise 2023 Genel Seçimleri'nde açık ve somut olarak ortaya çıktı. Cumhur İttifakı'nın HÜDA Par ve Yeniden Refah Partisi ile yaptığı seçim ittifakı çoktandır varlığını bildiğimiz kadın hakları karşıtı siyasal güç birliğini görünür hale getirdi. Aslında AKP'nin 2010'dan bu yana siyasal İslamcı çevrelerle başlayan yakınlığı, bu çevrelerin kadın hakları karşıtı gündemine çoktan yeşil ışık yakmıştı. Bu gündem İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmekten ve 6284 sayılı kadınlara karşı şiddetin önlenmesi için kapsamlı tedbirler öngören yasanın etkisizleştirilmesinden ibaret değildi. Erken yaşta evliliklerin suç olmaması, evlenme yaşından küçüklere dini nikâh kıyan imamların ceza kapsamından çıkartılması, müftülere nikâh kıyma yetkisi verilmesi, nafaka hakkının sınırlandırılması, kürtaj hakkının fiilen kullanılamaz hale getirilmesi, kadın zinasının tekrar suç olmasının yasalaştırılması, eğitimde cinslerin ayrı okullaştırılması, Diyanet'in Müftülükler eliyle, Medeni Kanun hükümleriyle çelişen dini yorumlarla kadınlara danışmanlık yapması yoluyla kadın yaşamlarına dini müdahalenin meşrulaştırılması gibi önemli uygulamalar da var.

2023 cumhurbaşkanı seçimlerinde AKP'nin kurduğu Cumhur İttifakı ile seçmenin yüzde 50+1'inin desteğini alma arayışı AKP'yi yeni işbirliklerine zorladı. Bu arayış AKP'yi, toplumun en eril tahakküm yanlısı, dinci, yobaz kesimlerinin kapısına götürdü. AKP'yi İstanbul Sözleşmesi'nden çıkmaya zorlayan İslamcıların bir kısmının da örgütlendiği iki parti, Yeniden Refah Partisi ve HÜDA Par Cumhur İttifakı içine alındı. Bu partilerle birlikte hazırlanan ittifak protokolü metninde, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Yasası'nın erkeklerin mağduriyetlerini önleyecek şekilde değiştirilmesi koşulu da yer aldı. Bu durum birçok açıdan yeni bir sürecin başlangıcında olduğumuzu bize gösterdi.

AKP'nin Cumhur İttifakı'na dahil ettiği bu iki parti sadece parti değil, aslında arkalarında sivil ya da siyasal olarak örgütlü, çok da görünür olmayan bir kesim var. Selefi İslamcı, hatta eski deyimle "şeriatçı" diyebileceğimiz ama çoğunlukla kamuoyu nezdinde görünmez, yasadışı sayılmasa da çoğunlukla enformel örgütlenmiş yapılar, İslamcı siyasal çevreler bunlar. Siyasal olarak çok-parçalı olsalar da ideolojik olarak ilişkili ve çok-ortaklıklar taşıyan siyasi çevreler. Bir ucu AKP içinde, diğer ucu silahlı cihatçı örgütlere kadar giden bu örgütlenmelerin ideolojilerinin ve siyasi duruşlarının, kadınların yaşam biçimine müdahale güçleri üzerinden tanımlanan bir özelliği var. Otoriteyi ailede ve toplumda erkeklere veren, kadınların erkek otoritesine itaat etmelerini onların dini inançlarıyla özdeşleştiren bir dini anlayışı savunuyorlar. Böyle bir görüşün Türkiye'nin sosyolojik ve siyasal yapısında marjinal kalacağını öngörmek mantıklı olabilir, ama bu tür marjinal yapılar bugünkü gibi siyasi kriz dönemlerinde olağanüstü koşullardan yararlanarak, sahip olduklarının ötesinde güce ve etkiye sahip olabiliyorlar. İran ve Mısır'da da geçmişte yaşanmış benzer durumları burada hatırlamak yararlı olacaktır.

Bugüne kadar kadın hakları karşıtı görüşlerini kamuoyu önünde açıkça ifade etmekten çekinen bu kesimler, AKP ile yaptıkları yeni ittifak bağlamında 6284 sayılı Yasa'ya ve İstanbul Sözleşmesi'ne karşı olduklarını açıkça söylemeye başladılar ve bunu seçim protokolüne yazdılar. Bu durum kadın hakları konusunda devam etmekte olan süreçte olumsuz bir eşiğin daha aşıldığını gösterdi. Söz konusu kadın hakları karşıtı iki partinin birkaç milletvekili Cumhur İttifakı listelerinden TBMM'ne milletvekili olarak girdi ve bu görüşlerini açıkça dile getirme meşruiyetine kavuştular.

Bu seçim ittifakı aslında AKP'nin 2002'den bu yana iktidarda kalmak için oluşturduğu siyasi ittifakların içinde yeni ve üçüncü aşamayı bize gösteriyor. AKP'nin yirmi yıllık iktidarında yaptığı ittifaklara bakarsak, bu süreçte farklı bağlamları ve dönemleri net olarak görebiliyoruz. Her ittifakın siyasal bileşenleri değiştikçe AKP'nin temel hak ve özgürlüklerle ilgili politikaları da değişiyor. 2002-10 yılları arasında AKP, liberaller ve muhafazakâr demokratlarla birlikte demokratik reformcu ve toplumsal değişimci bir dönemin aktörü ola-

bilmişti. Bu ittifakın çökmesiyle 2010'dan itibaren siyasi İslamcılar, dini tarikat ve cemaatler ve giderek Türkçü milliyetçilerle yeni bir ittifak kurdu. Bu ittifak AKP'yi, Batı ile bozuşmaya ve Suriye ile çatışmaya kadar sürükledi. Ama en belirgin göstergesi de kadın hakları konusunda gelinen noktadan çark etmek ve mevcut yasaları uygulamamak, kadın hakları konusunda görevli bakanlığını ortadan kaldırmak oldu; aile politikalarını başka bir içerikle, muhafazakâr-dini bir içerikle tanımlayarak, kadın hakları karşıtı dini çevrelerin taleplerine teslim oldu. Bu nedenle çok sayıda laiklik ve kadın hakları karşıtı adımlar attı.

AKP'nin üçüncü ittifak dönemi olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemde (Sancar 2023a) siyasal İslamcıların da güç kaybetmesinin ardından, ittifak yapacak siyasal güçler olarak geriye sadece İslamcıların en uçta yer alan marjinal, fanatik kesimleri vardı. Aslında bu duruma bir seçim ittifakı olarak ve seçim sonrası unutulacak konular olarak bakılabilir. Ama AKP bu ittifakla, esas örgütsel belkemiği olan ve kitle desteğini oluşturan muhafazakâr mahalle kadınlarından aldığı desteği yitirmedi ve muhafazakâr dindar kadınlar, ittifaka bu fanatik kadın karşıtı kesimi dahil ettiği için AKP'ye ve Cumhur İttifakı'na oy vermekten vazgeçmediler. AKP'nin bundan sonra muhafazakâr ve dindar kadınların desteğini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalıp kalmayacağını ise bugünden öngörmek mümkün değil.

Meseleye dindar, İslamcı muhafazakâr mahallenin kadınları açısından bakarsak neler görüyoruz? Her şeyden önce, İstanbul Sözleşmesi'nden geri çekilirken, AKP'li kadınlara verilen "6284 hükümleri kadınları korumak için yeterli" sözü tutulmadı. Bu ittifakla, başta KADEM olmak üzere, bu kesimin AKP destekli kadın örgütleri ve kadın politikacıları, bugüne kadar savundukları görüşlerle çelişkili bir konumda, ortada ve ne yapacaklarını bilemez biçimde kaldılar. Muhafazakâr ve dindar mahallenin kadınlarının siyasi iradeleri çiğnenmiş oldu. AKP'ye sempati ve umut besleyen bu kadınlar, kendi kadın kitlelerinin aile ve evlilik içinde yaşadıkları baskı ve şiddeti önleyebilecek bir siyasi iradeye sahip olduklarını düşünüyorlardı. Ama bu süreçte, AKP'nin artık yanlarında olmadığı gerçeğini de çok dikkate almış görünmüyorlar. Nitekim bu hayal kırıklığını AKP Grup Baş-

kanvekili Özlem Zengin basına yaptığı açıklamalarda çarpıcı biçimde dile getirdi.[2]

Geçmişte AKP iktidarı döneminde kadın hakları açısından yaşanan olumlu gelişmeler, aslında AKP'nin o dönem siyasi görüşünden çok, dindar ve muhafazakâr kadınların kadın hakları hareketi içinde, diğer kadın hakları savunucularıyla işbirliği yaparak birlikte olmalarıyla sağlanmıştı. Şimdi artık, geçmişte olduğu gibi, farklı siyasi mahallelerin kadınlarını bir araya getirip ortak hedeflerde siyaset yaptıran ortak bir kadın hakları siyaseti gündemi oluşturacak bir örgütlenme yok. Her kadın örgütü kendi mahallesinde yaşıyor; zaten bazı kadın örgütleri de artık yaşamıyor. Yani farklı mahallelerin kadınları birbirinden ne kadar uzaklaşırsa kadın haklarına saldırılar ve geri gidişler de o ölçüde artıyor. Kadınların bu farklı mahallelere dağılmışlığının ve bir araya gelememelerinin bedeli ağır oluyor. Ayrışa ayrışa kaybeden kadın örgütlerini bir araya getirmeye kadın hareketinin mevcut gücü yetmiyor ve kadın örgütlerinin bu kadar dağınık olduğu böyle bir dönemde bu olumsuz gelişmeler de önlenemiyor.

► Türkiye'de kadın örgütlerinin hak tanımları ideolojilere göre değişir mi?

Türkiye'de 1990'lı yıllardan bu yana oluşan kadın örgütlerinin mevcut siyasal akımlara ve ideolojilere paralel olarak şekillendiğini biliyoruz. Örneğin kendilerini Kemalist, Atatürkçü ya da cumhuriyetçi olarak tanımlayan kadın örgütleri yanı sıra Müslüman, İslamcı feminist, Kürt, Türk, feminist ya da sosyalist feminist gibi tanımlarla adlandıran çok sayıda kadın örgütü kuruldu; yaşadı ve bir kısmı hâlâ yaşamaya devam ediyor. Kadınların çoğunlukla yer aldığı örgütler ise dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de, siyasal parti kadın kolları ve geleneksel biçimde gönüllü sosyal yardım örgütleri oldu. Kadınlar ayrıca dini, bölgesel, cemaat ya da etnik kültürlerine göre farklı kültürel özgünlükleri koruma amaçlı örgütlerde de çokça yer alabiliyorlar. Bu tür örgütler içinde yer alan kadınlar ne kadar kadın hakları ihlallerine duyarlı oldular ve bulundukları örgütleri bu ihlaller karşısında ne ölçüde duyarlı kılmaya çalıştılar? Kadın hakları ihlallerini önlemeyi amaçlayan kadın hakları örgütleri, daha doğru deyiş-

le, hak temelli kadın örgütleri, bu farklı kadın örgütleriyle ne kadar ilişki kurabildiler?

Kadınların yer aldığı bu farklı farklı örgütlerin kadın haklarını koruma amacıyla hangi bağlamlarda harekete geçtikleri ve feminist örgütlerle aralarında nasıl bir iletişim ve etkileşim olduğunu sorgulamalıyız. Bu açıdan baktığımızda farklı tür kadın örgütleri arasında zaman zaman olumlu etkileşimler, sınırlı da olsa işbirlikleri ve hatta kadın hakları söylemini benimsemeye doğru bir etkileşim olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla kadın hakları hareketi içinde, güçlü bağlantılar ve görünür ortaklıklar olmasa da, içerik ve eylemlilik açısından kadın sorunlarına duyarlı hale dönüşebilen örgütler yer aldılar. Hatta diyebiliriz ki kadın hakları ihlallerini önlemeye yönelik bir çalışma yapmamış bir kadın örgütü bulmak artık giderek zor. Ama her örgütün farklı kadın hakları ihlallerine duyarlı olduğu da bir gerçek. Bu duyarlılık ve dönüşüm kapasitesi, elbette ki farklı kadın örgütlerini, erkek egemen değerleri yeniden üreten aygıtlar olmaktan tamamıyla çıkartmıyor. Ama bu durum, kadın hareketinin gücü ve ortak gündem belirleyebilme stratejileri açısından bu tür kadın örgütlerinin önemini azaltmıyor.

1990'lı yılların sonuna doğru Türkiye'de etkili ve güçlü bir kadın hareketi oluşumunda, feministlerin ideolojik ve politik etkililiği kadar, feminist örgütlerle Kemalist, Kürt ve İslamcı feminist örgütler arasındaki işbirlikleri de belirleyici olmuştu. Kürt kadın örgütleri kadın hakları savunusunu ve feminist bakış açısını çok daha başarılı biçimde kendi örgütlerine taşıma becerisini gösterdiler. İslamcı kadın örgütleri de benzer bir etkilenme içinde oldular. Bugün itibariyle görünmez ve yenilmiş görünseler de önemli açılımlar sağladıklarına şüphe yok. Dini yaymak için kurulmuş çok fazla sayıda dindar kadın örgütünü hariç tutarsak, kendilerini İslami kadın hareketi olarak tanımlayan örgütlerin kadın hakları konusunda önemli açılımlar yaptığını ve feminist siyasetin gündem ve eleştirilerinden geniş çapta etkilendiklerini gördük. Ama bu etkilenmeyi, İslamcı siyasal partilerin kadınlarla ilgili politikalarına tam anlamıyla taşıyabildikleri söylenemez. Örneğin İslamcı kadın örgütleri kadınlara yönelik erkek şiddetini önlemek için geniş çaplı çalışmalar yaptılar ve sorunun çözü-

münün hükümet düzeyine taşınmasında stratejik işlevler gördüler. Aslında konuyu "aile-içi şiddeti önleme" olarak başlıklayıp, sorunun farklı katman ve boyutlarını dışlamayı, sınırlandırmayı ve yumuşatmayı seçtiler; erkek şiddeti olarak tanımlamayıp erkekleri hedef göstermekten kaçındılar. Benzer olumlu çalışmaları zinanın suç olmaktan çıkartılması, erken yaşta kız çocuklarının evlendirilmesine karşı çıkılması gibi konularda da sürdürdüler. Ama kürtaj hakkının savunulması, müftülerin nikâh kıyabilmesi gibi konularda da ters düştüler.

Karşılıklı etkilenme sürecinden feminist örgütlerin de kendi hesabına önemli kazanımlar elde ettiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de İslamcı kadın hakları savunucularının Kemalist kadın politikalarının otoriter dışlayıcılığına, Batılı kadın hakları anlayışının Avrupa-merkezli bakış açısına, modernleşmeci bakışın her türlü farklı kadın deneyimini yok saymasına yönelttikleri eleştiriler feministleri de derinden etkiledi. Özellikle kadınlara yönelik şiddetin gündeme getirilmesi, yasal reformların yapılması gibi konularda Kemalist kadın örgütleriyle feminist, Kürt ve İslamcı kadın örgütleri arasındaki işbirliğinin çok önemli işler başardığını söyleyebiliriz. Bu işbirliğini eleştirenler, başörtüsünün serbestlik kazanmasıyla, feminist eleştirinin bu anlamda sessizce geri çekilmesi sonucunda dinsel patriyarkanın meşruluk kazandığını söyleyenler de oldu.

Aslında İdeolojik farklılıkların yarattığı ayrışmaların, dağılmaların, farklı yaklaşımların birbirine benzeştirilmesi çok da mümkün değildir. Tersine, farklılıkları yok etmeye çalışmadan, kadınların yaşadığı eşitsizliklerin ve eril tahakkümün geriletilmesine yönelik oluşturulacak işbirliği ile kadın haklarını daha iyi korumak mümkündür. Feministlerin farklı kadın örgütleriyle oluşturduğu şemsiye yapılar, platformlar, koalisyonlar bu amaçla oluşturulmuştu. Bu konuda en iyi örnekler geçmişte Ceza Yasası'nda ve Medeni Kanun'da yapılması istenen reformların savunusunu yapmak için kurulmuş Türk Ceza Yasası Kadın Platformu'dur. Bu platform farklı kadın örgütlerinin bir araya gelip oluşturdukları bir ortak çalışma örgütlenmesiydi ve amacına büyük ölçüde ulaşmıştı. Bugün de Eşitlik İçin Kadın Platformu (EŞİK) benzer bir biçimde, öncelikle kadınlara yönelik erkek şiddetini önlemek amacıyla oluşturulmuş bir ittifak örgütü.

Ama dünyanın her yerinde, her zaman, kadın örgütleri koalisyonlarının iyi işleyeceğine dair bir garanti olduğunu söylemek zor. Farklı kadın hakları anlayışlarına sahip örgütleri iyi tanımlanmış farklılıkları boyunca bir araya getirmek bazen bu sınırları kuvvetlendirebilir; farklılıkları kuvvetlendirerek etkilenmeleri, melezlenmeleri zayıflatıp engelleyebilir; geri dönüşsüz hale getirebilir. Oysa kadınların çıkarlarının ortaklaştırılması siyaseti, bu sınırların esnekleşmesini, belirsizleştirilmesini, yeniden şekillendirilmesini amaçlar her zaman. Bu tür siyasal süreçlerde her farklı örgüt kendi alanını tanımlar ve diğerinin alanına girmemeye çalışarak kendi alanını çizer ve onu titizlikle korur; bu şekilde diğer kadın örgütlerine karşı konumlanınca da kendi alanında kendinden başka kimsenin olmasını istemeyebilir. Oysa kadın dayanışması karşılıklı tanıma ve olumlamayı gerektiriyor. Bu sorunları aşmak için feministler, "gökkuşağı koalisyonu" adını verdikleri örgütlenme modellerini önerdiler ve karşılıklılık, eşitlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin önemini vurguladılar. Aksi durumlarda kadın örgütleri arasında oluşturulacak işbirlikleri ve siyasi ittifakların birbirine çok değmeyen ve birbirinden etkilenmeyen kadın örgütleri yaratma riskine de işaret ettiler.

► Sağ ve sol ideolojilerin farkı: Aile ya da eşit birey odaklı bakışlar

Siyasal ideolojilerin ve bu ideolojilerden etkilenen siyasal partilerin kadın-erkek eşitliğine farklı ideolojik bakışları var; bunları *muhafazakâr, aile odaklı* ya da *liberal, birey odaklı* diye ayrıştırabiliriz. Bunlardan ilki, kadını aile kurumu içinde, evlilik ile erkeğe bağlı, çocukların yetiştirilmesi ve ailenin bakımından sorumlu cins olarak tanımlayan bakış açısı. Bu açıdan bakıldığında kadın hakları, ailenin, hayal edilen muhafazakâr yapısını bozmayacak ve statükoyu değiştirmeyecek bir çerçevede ele alınıyor. Kadının çalışma hakkı, doğurganlık ve cinsel-bedensel kimliğine bağlı kürtaj hakkı gibi hakları, bu sınırları ihlal etmeyecek şekilde tanımlanıyor. Kadın haklarının amacı, kadınların aile-içi görevlerini daha iyi yapabilecek beceri ve olanaklara sahip olmalarının sağlanması ve bunun karşılığında kadınların geçimlerinin ve fiziksel güvenliklerinin garanti altına alınması çer-

çevesinde tanımlanır. Kadın sorunları, boşanmış, dul, yoksul, şiddet gören, çocuklarını iyi eğitemeyen, aile-içi uyumu sağlama becerisine sahip olmayan kadınların korunmasına ve eğitilmesine indirgenir. Bu bakış açısı, kadınların aileyle ilgili toplumsal ilişkiler alanı dışındaki yaşam alanlarına katılım sorunlarına duyarsızdır. Kadınların toplumsal/siyasal yaşama katılmaları önerilse bile bunun kadınların aile-içi rollerine uygun, geleneksel cinsiyet rollerinde değişime yol açmayacak tarzda düzenlenmesi arzulanır. Siyasette de kadına düşen görev, çocuklar, hastalar, yaşlılar, kimsesizler ve sakatların sorunlarıyla ilgilenmek, gönüllü sosyal yardım faaliyetlerine katılarak erkeklere "siyasal destek" oluşturmaktır. Kadınlar, kendi cinsiyet rollerine ilişkin sorunları siyasete taşımak için değil, başkalarının sorunlarını çözmek için siyasete çağrılırlar.

Bu bakış açısına göre, örneğin çok ciddi sorunlar yoksa, aile-içi şiddet ve boşanma engellenmeye çalışılır. Evlilik, erken yaşta yapılarak kadının uyum sağlamasına yönelik kültürel pratikleri içerir. Bu yaklaşım kadınları öncelikle aile kurumu içinde eş ve anne olarak dikkate alır. Bu ideolojiye göre kadınların aile görevlerini sıkı sıkıya yerine getirmesi, yani kocasına saygı duyup evine bakması ve çocuklarını sevgi ve fedakârlıkla yetiştirmesi ve aile reisi olarak erkeğin otoritesine itaat etmesine dayalı aile düzeninin sürdürücüsü olması gerekir. Kadınların bu görevi yerine getirmelerinin sadece ailenin değil, toplumsal düzenin ve hatta devletin bekasının temeli olduğu düşünülür. Bu bakış sadece muhafazakâr dünya görüşü tarafından değil, Sünni Müslüman dini inancın ana-akım çevrelerince de benimsenip uygulanıyor.

Aile ile kadını özdeşleştiren ideolojik stratejinin, bazı özgün bağlamlarda, özellikle toplumsal açılım ve kadın haklarında iyileşme dönemlerinde kadınların toplumsal/siyasal yaşamda güçlenmesine yol açan farklı siyasal katılım deneyimlerine de kaynaklık yapabildiğini görüyoruz. Bu açıdan kuşkusuz en ilginç örneklerden biri Saadet Partili (SP; daha sonradan Refah Partisi) kadınların deneyimidir. 1990'lı yıllarda SP'de çalışan kadınlar, geleneksel kadınlık rollerini eleştirmeden ve kadınların geleneksel kamusal faaliyet alanı olan mevlit, sünnet, doğum, ölüm, evlenme törenlerini temel alarak, kendilerine

özgü bir siyasal faaliyet alanı oluşturmuşlar ve kadınlara evlerden çıkarak bir araya gelme ve dayanışma fırsatı yaratmışlardı. SP'li kadınların, sosyal dayanışma ve dinsel içerikli yardımlaşma örüntülerini politikleştirerek kendi partilerine siyasal destek oluşturma çabaları hem kadınlara yeni güçlenme alanları açacak siyasal deneyimler elde etmelerini sağlamış, hem de kendi partilerini iktidara taşımanın başarısını sahiplenmelerine yol açmıştır. Geleneksel kadınlık rollerinin politikleştirilmesine dayalı bu deneyim ilginç olmakla beraber, kadınların kendi cinsiyet kimliklerine dayalı sorunları –başörtüsü sorunu hariç– siyasal talepler haline getirmelerine ve bu talepler eşliğinde çözümler üreterek siyasallaşmalarına çok da yol açmadı. Aslında AKP'nin 2002-10 döneminde kadın haklarıyla ilgili kendi tabanındaki kadınları harekete geçirmesi sonucu önemli yasal reformların gerçekleşebilmesini de buna örnek gösterebiliriz.

Diğer yaklaşım ise, kadın haklarını temel insan hakları ve bireysel özgürlükler kapsamında ele alır. Hukuki ya da sadece formel anlamda da olsa, kadın-erkek eşitliğine inanır ve kadınların toplumsal yaşama katılımını çağdaşlığın, demokrasinin, toplumsal gelişmenin gereği sayan "birey merkezli" anlayıştır. Örneğin "eşit birey merkezli" bakış açısının savunucusu olan merkez-sol partiler kadın-erkek eşitliğini ideolojik kimliklerinin bir parçası olarak her zaman vitrinde tutarlar ve kadınların siyasal yaşama ve kararlara katılımını, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesini, retorik düzeyde de olsa sahiplenirler. Öte yandan kadın-erkek eşitliğinin demokrasi ve çağdaşlık için gerekli olduğunu dile getirmekten hoşlanan merkez-sol partilerin bu ideolojik konumu bugüne kadar kadın-erkek eşitliğinin yaşama geçirilmesi için gerekli siyasal iradenin oluşturulmasına ve politikaların geliştirilmesine kendiliğinden yol açmamıştır. Merkez-sol partilerin kadın-erkek eşitliği anlayışı bir tür cinsiyet körlüğü içerir; kadınların özel alanda ve kamusal yaşamda karşılaştığı cinsiyet eşitsizlikleri ve ayrımcılıklar görmezden gelinir; aile içindeki geleneksel kadın rolü ise doğal sayılır. Aile içinde eşitliğin olmadığı yerde kadınların toplumsal yaşama katılamayacağı, kadınların toplumsal katılımı gerçekleşmeden eşit siyasal katılımın olanaksız olduğu gerçeği parti programlarını süsleyen güzel cümlelerden öteye gitmez. Bu tür

bir bakış açısı feminizmin eleştirisi ve kadın hareketinin mücadelesiyle karşılaşmadan, "cinsiyet körü" bakışını aşarak, gerçek bir toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışını geliştirememiştir. Ancak kadın hakları savunucularını ve kadın hakları siyasetini içermeye başladığında, kolaylıkla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine duyarlı hale de gelebilirler.

Türkiye'den örnek vermek gerekirse, örneğin CHP, Türkiye'de kadın haklarının siyasal alanda savunucusu olarak tanımlanagelmiştir. Oysa ki CHP, ideolojik kimliği içinde sahiplendiği kadın-erkek eşitliği alanında dünyada sosyal demokrat partilerin geçirdiği değişimi yakalayamayarak bir türlü sorunun politik sahibi konumuna gelememiştir. Avrupalı sosyal demokrat partilere öykünerek tüzüğüne koyduğu yüzde 33 cinsiyet kotasını, parti örgütü içinde kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı ve örgütlenme modelini toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine duyarlı bir politika olarak kullanamamıştır; dahası kota politikasının gerekçelerini kendi örgütüne dahi anlatamamıştır. Geçmişte Bülent Ecevit'in liderliğindeki DSP ise kadın-erkek eşitliğini sağlamak için özel politikalar uygulama gereğini kabul etme noktasından bile çok uzak kalmıştı; DSP, "kadın hakları değil, insan hakları sorunları vardır" diyerek kadınlara yönelik özel önlemleri ve olumlu ayrımcılık politikalarını benimsememiş, ayrı bir kadın örgütlenmesini de reddetmişti.

Bu örneklere baktığımızda, kadın-erkek eşitliğini sağlayıcı strateji ve politikaların siyasal öncülüğünü dünyada sol ve sosyal demokrat partiler sahiplenmişken, Türkiye'de böyle bir gelişmenin yaşanamaması nedeninin, kadın sorunlarını ve cinsler arası eşitlik ilkesini siyasal partilerin siyasal temsil süreçlerine taşımada başarısız olduklarını görürüz. Bu nedenle Türkiye'de ister aile merkezli, ister birey merkezli ideolojik bakış açılarına sahip olsunlar, bütün siyasal partilerin kendi ideolojik konumlarıyla uyumlu, ama "kadın merkezli" bir bakış açısı geliştirmesi gerekli. Kadın merkezli bakış açısı demek, her şeyden önce, kadınların kendi adlarına konuşmalarına, sorunlarını siyasal süreçlere taşıyarak genel siyaset gündemini etkilemelerine ortam hazırlamak demektir. Gerek sağ, gerekse sol ideolojiler için bu tür bir içerme, kendi ideolojik çerçeveleri içinde en genel anlamda

olanaklıdır. Aile merkezli yaklaşımın, ailede eşitlik ve demokrasinin sağlanması, kadınların anne ve eş olarak güçlendirilmesi, kadınların aile içindeki görevlerinin destekleyici politikalar ile sosyalleşmeleri gibi hedefleri benimseyerek daha kadın merkezli bir aile yaklaşımına dönüşmesi dünyanın gelişmiş ülkelerinde görülebiliyor. Ama bu olanaklılık mutlaka gerçekleşeceği anlamına gelmiyor. Çünkü dünyada muhafazakâr-dindar siyasal örgütlerin başarılı bir kadın haklarını koruma politikası geliştirebildiği örnek sayısı çok azdır.

Birey merkezli yaklaşım ise kendi önermeleri ile tutarlı olmak için kadınların toplumsal/siyasal katılımını destekleyecek önlemleri uygulamak durumundadır. Ailede ve toplumsal/siyasal yaşamda kadınların güçlendirilmesi, birbirini dışlayan önlemlerle değil, birbirini tamamlayan önlemlerle gerçekleşir. Siyasal partilerin, "ailenin demokratikleşmesi" politikalarını "toplumun demokratikleşmesi" politikalarının zorunlu bir parçası olarak görmeye başlamasının ve bakış açılarını kadın merkezli hale getirebilmelerinin koşulu ise kendi yandaşları olan kadınlara kapılarını açmaları, onlara eşit ve özgür örgütlenme olanakları sağlamalarıdır. Kendi kadın örgütlerine güçlenme şansı tanımayan ve kadınların temsilini özel olarak gündemine almayan siyasal partilerin kendi yandaşları olan kadınları temsil etme şansları yoktur. Ama son aşamada, birey merkezli yaklaşımın kadın haklarını korumada sağlayacağı başarı, doğrudan, kadın hakları siyasetinin aktörleriyle işbirliği, siyasi stratejilerinin entegre edilmesi ve kadın hakları savunucularının siyasal temsilinin sağlanmasıyla mümkündür.

Kadın Hareketinin Gündeminde Öncelikler, Ortaklaşmalar, Eklemlenmeler

Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin gelişmeye başladığı 1985' ten bu yana kadın örgütlerinin gündemine neler girdi; neler dışarıda kaldı; talepler nasıl ifade edildi, diye sorarsak gündemin ilk sıralarına çıkanlar kadar geride kalan ve hiç gündeme giremeyen konular da dikkat çekiyor. Bu sürece yakından baktığımızda, kadın örgütlerinin

üzerinde en çok durduğu ve kamu politikalarını çözüm için harekete geçirmeye çalıştıkları öncelikli konuların, kadın örgütlerinin ideolojik ve politika tercihlerine göre değiştiğini görürüz. Yani farklı ideolojik eğilimleri olan kadın örgütlerinin farklı kadın hakları talepleri var. Bunların aralarında bazı dönemlerde ortak talepler de gelişebildi; ama bazı konularda ters tutumlar da söz konusuydu. Örneğin kız çocuklarının eğitim olanaklarından hâlâ eşit yararlanamaması; kadınların eşit siyasal temsili ve kararlara katılabilmesinin gerçekleşmemesi; kadınlara yönelik erkek şiddetinin engellenememesi, üzerinde ortaklaşılan temel kadın hakları ihlalleriydi. Bu öncelikli konuların önemli kılınıp kamunun gündemine getirilebilmesini belirleyen koşulları anlamak için kadın örgütlerinin kendi gündemlerini belirlerken dikkate aldıkları ideolojik etkenleri de gözden geçirmek gerekir.

Bu açıdan baktığımızda Türkiye'de kadın haklarının gelişiminde izleyebileceğimiz farklı katmanlar ve bunlara göre belirlenen farklı ideolojik-politik eklemlenmeler olduğunu görüyoruz. Bu eklemlenmelere yakından bakarsak öncelikle bir rotanın ülkenin modernleşme-uygarlaşma-çağdaşlaşma olarak tanımlanan ideolojik şekillenmesine eklemlenmiş kadın haklarını görürüz. Türkiye'nin modernleşme politikalarına kadın haklarının eklemlenmesi, özellikle kadınların eğitim hakkı ve modern bir ailede bir kadının sahip olması gereken medeni hakları gündeme geliyor. Yani resmi nikâh, tekeşli evlilik, boşanma ve velayet hakkı, miras hakkı gibi kadınları ilgilendiren temel medeni haklar burada odağa alınıyor. Bu yaklaşımla zaman zaman çelişen ve zıtlaşan dindar-muhafazakâr gündem ise kadınları eş ve anne kimliğiyle dikkate alıp, ailenin korunması, evliliklerin desteklenip güçlendirilmesi ve boşanmanın engellenmesi, zinanın suç olması, evlilik dışı ilişkilerin engellenmesi, kürtaja karşı çıkma, aileiçi şiddetin engellenmesi haklarını öne çıkartıyor.

Bu yaklaşım bir açıdan erkek ayrıcalık ve üstünlüklerine dokunmazken, kadınları da aile, evlilik ve annelik sınırları içinde korumayı amaçlıyor. Bu yaklaşım dini içerikle ilişkilendiğinde devreye İslami çerçevede kadın hakları anlayışı da dahil oluyor. Örneğin başörtüsü, kadınların camilerde eşit var olma hakkı, kadınların müftü ya da vaiz olabilmesi gibi talepler de bu listeye ekleniyor.

Türkiye'de farklı kadın haklarının odağa alındığı bu farklı yaklaşımlar içinde etnik kimlik temelli kültürel haklar talebiyle ortaya çıkan Kürt kadın hareketini de dikkate almak gerekir. Kürt kadın hareketinin Türk modernleşmesi siyasetine yönelttiği temel eleştiri önemli bir duyarlılık alanı yaratmıştır. Özellikle modern Türk kadınının "her türlü hakkını bilen bilinçli kadın" ve bunun karşısında "ezilmiş, haklarını bilmeyen cahil Kürt kadını" ikilemine dayalı bakış açısına yönelttikleri eleştiri önemli sonuçlar yaratmıştır. Bu sayede farklı kadınlar arasında dayanışmanın ve birlikte örgütlenebilmenin önündeki engellerin önündeki önemli bir duvarın yıkılması mümkün olmuştur.

Söz konusu farklı yaklaşımların aralarındaki etkileşimlerin oluşmasındaki asıl çimento, 1990'lı yılların başından itibaren gelişip güçlenen feminist hareket olmuştur. Feminist hareket öncelikle erkek egemen kurum, yapı, ideolojileri ve pratikleri eleştirecek bir siyasal gündem geliştirdi ve bütün kadın hakları yaklaşımlarını etkiledi. Feminist eleştirinin özellikle aile ve evlilik içi, özel alanda yaşanan hak ihlalleri, erkek şiddeti ve eril tahakküm pratiklerine yönelik yoğun eleştirisi çok etkili oldu. Kadın bedeninin cinsel nesneleştirilmesi, cinsel şiddet, taciz, tecavüz, ensest gibi konuşulması tabu olan konular kadın hakları ihlalleri olarak gündeme getirilip konuşulmaya başladı. Ayrıca kadınların eşit siyasal temsili ve katılım hakları da yine feministlerin gündeme getirerek yaygınlaştırdığı ve ortak bir kadın hakları talebi olarak kabul ettirdiği bir eşitsizlik olmuştur.

► Modernleşmeye eklemlenme

Yirminci yüzyıl Türkiyesi'ni şekillendiren ve Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olan modernleşme siyaseti, her zaman gündeminde modernleşen erkeklere eş ve modern aileye anne olacak kadınları da "modernleştirme"yi hedeflemişti. Örneğin kadınların modern çocuk yetiştirme ve bakım tekniklerini öğrenmeleri, uygun evlilikler yapıp bakılabilecek sayıda çocuk doğurmaları, modern aile yönetimini öğrenip modern tarzda giyinip konuşmaları gibi amaçlar, kadınları her zaman modernleşmeci siyasetlere yaklaştırdı. Kadın hakları örgütleri içinde, her zaman, kadınların modern yaşamın gereklerine ayak uy-

durması ve fırsatlarından yararlanabilmesini sağlamaya çalışan örgütler var oldu. Bu örgütler –feminist örgütler ilgilenmese dahi– öncelikle kadın ve kız çocuklarının okutulması, erken yaşta ve zorla evlendirmelerin engellenmesi, kadın doğurganlığının düzenlenmesi için az çocuk doğurma gibi konularda kadın hakları sorunlarını kalkınma/modernleşme politikalarına eklemleyebilirler. Türkiye'de yakın zamanlarda Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) ve Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) gibi örgütler, kadınların modern topluma dahil edilmesi için kamuoyunu ve devlet kurumlarını harekete geçirmekte başarılı olmuş bu tür örgütlere iyi örneklerdir. Bu amaçla yürütülen sosyal sorumluluk projeleri ve uluslararası örgütlerin sağladığı fonlarla yürütülen projeler sayesinde bu amacı gerçekleştirmede önemli adımlar atıldı. Bu tür sivil örgütlerin yürüttüğü "Haydi Kızlar Okula", "Kardelenler" gibi kız çocuklarının okutulması kampanyaları bu çalışmaların önemli örnekleridir.

Cumhuriyet'in önemli hedeflerinden biri kız çocuklarının okutularak modern Türkiye'nin inşasına katılmalarını sağlamaktı. Ama 1990'lı yıllardan başlayarak Türkiye'de önemli hale gelen cinsiyet eşitliği istatistikleri, kadın ve kız çocukların okumaz-yazmazlık düzeyinin yüksekliğini bize gösterdi. Bu konuda BM ve AB gibi uluslararası kurumların da, uluslararası karşılaştırmalı cinsiyet eşitliği verileri yayınlamaya başlaması Türkiye'de eğitim fırsatlarından eşit yararlanmadaki cinsiyet açığını daha da görünür bir hale getirdi. Eğitimde kız çocuklarının geri kalmasına ilişkin sorun Türkiye'nin gelişmiş ülkeler arasında sayılmasını engelleyen bir durum olarak kavranmaya başladı. Bu nedenle Türkiye'nin uluslararası eğitim ve cinsiyet eşitliği indekslerde üst sıralarda yer almasını sağlamak için, kız çocuklarının eğitimi yeniden önemli bir devlet politikası haline geldi. Ama öte yandan, neoliberal özelleştirme politikalarının benimsenmesiyle devletin eğitime harcadığı bütçeyi küçültmesi ve sorunun çözümünü sivil örgütlere, uluslararası kuruluşlara ve özel sektörün eğitim kurumlarına devretmesi de bir gerçektir.

Meselenin bir "devlet meselesi" haline gelmişliği ile birçok güçlü sivil aktörün gündemine girmişliği, kadın hakları örgütlerinin de izleyici durumdan çıkarak, bu konuda önemli işlevler üstlenmelerine

yol açtı. Özellikle de erken yaşta ve zorla evlendirilen kız çocuklarının korunmasına ve eğitimlerinin tamamlanmasına yönelik kadın projeleri ve örgütleri desteklendi. Bu tür konular daha önceden devlet kurumlarına bırakılmışken, artık feminist örgütler de, örneğin kadınların doğurganlık haklarının engellenmesi ve kürtaj hakkının fiilen kullanılamaz hale gelmesi gibi konularda kamu hizmetleri yürüten aktörler haline geldiler. Aslında geleneksel devletçi politikalar doğurganlık, üreme sağlığı konularını nüfus ve ailenin korunması politikalarının bir parçası olarak yürütüyordu ve geçmişte bu konudaki devlet uygulamalarının her zaman kadın haklarına karşı duyarlı olmadığını da biliyoruz.

Devletin modernleşme normu gereği el attığı kadın ve kız çocuklarının eğitim ve sağlık politikalarının yürütülmesinde bazı kadın örgütlerinin de etkin olmaya başlamasıyla, bu devlet politikalarının kadın odaklı bakış açısına sahip olup olmadığı tartışması ortaya çıktı. Geçmişte yürütülen birçok ekonomik kalkınma ve nüfus politikasının, kadınların önceliklerine ve haklarına duyarsız, "cinsiyet körü" politikalar olduğu söylendi. Kadınları bu politikaların nesnesi değil öznesi haline getirmeye çalışan kadın örgütleri de bu tür "cinsiyet körü" kamu uygulamalarını kadın hareketinin gündemine taşıdılar. Örneğin, geleneksel kalkınma politikaları kadınların işgücü veriminin, annelik ve hamilelik gibi nedenlerle, düşük olduğunu iddia eden önyargılı tutumları görünür hale geldi ve cinsiyetçi olarak eleştirildi.

Bu deneyimlerden gördük ki devlet eliyle kadınlar için yürütülen modernleştirici hizmetler, zaman zaman muhafazakâr ve eril değerleri yeniden üretebiliyor. Bu nedenle kız çocuklarının ve kadınların eğitim düzeyi hızla yükseliyor ama eğitim kurumlarındaki erkek egemen zihniyet kolayca gerilemiyor; kadın doğurganlığına ilişkin büyük projeler yapılıyor ama hâlâ doğurganlığın bir kadın hakkı meselesi olduğu yeterince kavranmıyor. Kadın hareketinin bu konuları gündeme almaya başlamasıyla, sadece modernleşme politikalarının kadın hakları ihlallerini önlemediği, kadınların gereksinmelerine duyarlı kamu politikalarının oluşturulması gerektiği daha da önemli hale gelebildi.[3]

► Kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi ve muhafazakâr siyasete eklemlenme

Türkiye'de 1985-95 döneminden itibaren feminist örgütlerin kadınlara yönelik erkek şiddetini, eril tahakkümün temel bir biçimi olarak ele almaya başladığını görüyoruz. "Bağır Herkes Duysun" ve "Mor İğne" kampanyaları feministlerin eril şiddete dikkat çektikleri ilk ve önemli eylemlerdi. Bu dönemde kadına yönelik şiddet tartışılırken savaş kışkırtıcılığı, ırkçı-militarist söylemde kadın bedeninin kullanımı gibi eril şiddetin farklı tarzlarına yönelik güçlü feminist eleştirilerin ve protesto eylemlerinin yapıldığını da gördük. Tecavüz, taciz, kadın bedenine yönelik her türlü duygusal ve fiziksel şiddet bu tarihlerden başlayarak, her zaman feminist örgütlerin gündeminde ilk sıralarda yer aldı.

Öte yandan 1995 ve sonrası yıllar Türkiye'de kadın hareketinin ulusötesi ilişkilerinin de geliştiği bir dönem oldu. Özellikle 1985'te CEDAW'ın imzalanması sonrasında, 1995 Pekin ve 2000 yılında Pekin+5 toplantılarına Türkiye'nin resmi düzeyde, devlet kurumları temsilcileriyle katılımı sonucu yaşanan gelişmeler kadına yönelik şiddet konusuna verilen önceliği pekiştirdi. Örneğin, namus cinayetleri konusunda uluslararası duyarlılığın sağlanması Türkiyeli kadın örgütlerinin bir başarısıydı. Bu dönemde kadına yönelik şiddeti önlemenin bir "kamu sorumluluğu" olduğu, Türkiye'de siyasi aktörlere kabul ettirildi. Bu konuda CEDAW'ın imzalanmış ve uygulanmakta oluşu da kadınların sorunlarını görünür kılmakta, yeni bir hukuki meşruiyet temeli oluşturdu.

Türkiye'de 1990'ların sonlarından başlayarak kadınlara yönelik şiddetin önlenmesiyle ilgili yasal reformların yapılabilmesinde feminist örgütlerin öncülüğünde gelişen *ortak gündem, ortak eylem stratejisi* belirleyici oldu. 1998-2005 yılları arasında kadınlar lehine önemli yasal reformların yapılmasını sağlayan platform türü örgütlenmelerin en başarılısı Türk Ceza Kanunu değişikliği için oluşturulan TCK Platformu'ydu. Bu Platform kadın örgütlerinin taleplerini TBMM'de dile getirmek için Mayıs 2003'te kuruldu ve sadece TCK değişikliği için değil, birçok başka yasal değişikliğin gerçekleşmesi

için de çalıştı. Bu başarının nedeni farklı kadın örgütlerinin arasında işbirliğine dayalı platform örgütlenmesinin başarıyla gerçekleştirilebilmesiydi.

Kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi feminist örgütlerin öncelikli stratejik hedeflerinden biriydi; sorunun çözümü için çok geniş bir yelpazedeki kadın örgütlerini bir araya getirerek gündemin desteklenmesini sağladılar. Kemalistler/Atatürkçüler, İslamcı kadın örgütleri ve özellikle Kürt kadın örgütleri ile feministlerin ideolojik-politik etkileşimi ve işbirliği aracılığıyla sorun TBMM'ye taşındı. Hükümetteki DSP-MHP-ANAP koalisyonu ve ondan sonraki AKP döneminde de yasal reformlar ile ilgili ortak çalışma anlayışı devam etti. Bu sayede Aileyi Koruma Kanunu, Medeni Kanun, Ceza Yasası'nda istenen değişiklikler ve İstanbul Sözleşmesi'nin onaylanması TBMM'den geçirildi ve Aileyi Koruma Yasası uygulamasına hayatiyet getirildi. Ayrıca sığınma evleriyle ilgili yasal düzenlemeler, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı –ve şimdi de il eylem planlarının hazırlanması– mümkün oldu. TBMM'nin namus ve töre cinayetleriyle ilgili özel komisyon kurması ve bir rapor hazırlaması, Başbakanlık Şiddetle Mücadele Genelgesi'nin yayımlanması ve şiddete karşı kamu müdahale alanının oluşturulması gerçekleşti (Yüksel-Kaptanoğlu 2018).

Bu konudaki kurucu irade, farklı siyasal bakışlara rağmen, Kürt, İslamcı, modernist, feminist çevrelerden kadınlara yönelik aile içindeki şiddetin önlenmesi için bir araya gelen kadın örgütlerinin oluşturduğu kadın koalisyonuydu. Özellikle Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt kadınların sorunlarıyla ilgilenen örgütlerin bu konudaki büyük mücadelesini mutlaka vurgulamak gerekir. Kadınlara yönelik şiddetle mücadele etmeyi gündemlerine alan KAMER ve VAKAD (Van Kadın Derneği) gibi bağımsız örgütlenme ağı geliştirebilmiş kadın örgütlerinin yanı sıra Kürt siyasal hareketinin yönetimindeki belediyelerde kurulan kadın merkezlerinin de bu gündeme paralel çalışmalarıyla kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi için önemli desteklerin geliştirilmesi mümkün oldu.

Aslında bu işbirliği siyasetinin içinde muhafazakâr kadın örgütleri ve AKP dönemi Kadın ve Aile Bakanlığı'nın olması, seçilen stra-

teji ve politikaların sonuçlarını etkiledi. Kadına yönelik erkek şiddetini önleme politikalarının adı *aile ve ev-içi şiddeti önleme politikaları* oldu. Feministlerin önemli bir eleştiri konusu olan, Türkiye'de erkek şiddetinin militarizm, ırkçılık, milliyetçi/etnik kimlik siyasetleri kaynaklı şiddetle ilişkisini tartışmak biraz gündemden düştü; aile-içi şiddetle mücadele politikaları feministlerin bu söz konusu eleştirel bakışıyla ilişkilendirilemedi. Irkçılık, etnik ayrımcılık, savaş kışkırtıcılığı, militarizm, dini inanç kökenli şiddet gibi diğer eril şiddet türlerinin önlenmesi ve suç sayılması için hâlâ kadın hareketinin ortak bir anlayışa sahip olamadığını görüyoruz ve hâlâ Türkiye'de güçlü bir savaş ve şiddet karşıtı feminist politikanın olmayışının bedelini ödüyoruz.

Kadınlara karşı şiddetin önlenmesi için geliştirilen ortak siyaset, muhafazakârlığın odağı olan "ailenin korunması ve güçlendirilmesi" bağlamında, farklı kadın kesimleri arasında bir ortaklaşma noktası buldu ve bu sayede devlet gündemine dahil olarak değişimi başarabildi. "Ailenin korunması" adı altında bulunan bu ortaklaşma noktası, konunun kamu kurumlarınca benimsenmesini kolaylaştırdı ve bir "ılımlılaştırma etkisi" yarattı. Ama bu durum aynı zamanda konunun kadına yönelik erkek şiddeti olarak değil, "aile-içi şiddetin önlenmesi" olarak ele alınmasına ve kadınlara yönelik diğer şiddet türlerinin ve genel anlamda eril şiddetin diğer türlerinin önlenmesine ilişkin hedeflerin gündemden düşmesine yol açtığını vurgulamalıyız. Şiddet failleri olarak erkekler kapı arkasına geçerek görünmez oldular ve konu kadın ve aile sorunu olarak çerçevelendirilmiş oldu.

Öte yandan, yakın zamanlarda, orta sınıf kentsoylu "beyaz Türk" erkeklerin etkili kesimlerinin de kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi politikasını desteklediklerini görmeye başladık. Aslında birçok konuda "egemen erkeklik ideolojisi"nin temsilcisi, bürokratik, siyasal ve ekonomik kararların öznesi olan bu orta sınıf erkeklerin kadınlara yönelik şiddetin önlenmesinde özel bir bilinç geliştirebilmeleri, farklı erkeklik kimlikleri arasında güçlenen bir gerilimi de bize gösterdi. Kadına yönelik şiddetin nedenini, esas olarak alt sınıftan, eğitimsiz, geri kalmış, Doğu kültüründen kaynaklanan bir "barbar erkek" davranışı olarak kodlayan "beyaz erkeklik", kadınlara yönelik erkek şid-

detini namus ve töre adına yapılan bu tür bir erkek ilkelliği olarak lanetleyerek karşı çıktı. Böylece egemen erkeklik değerleri içinden kadınlara yönelik fiziksel şiddet, yani dövme ve öldürme dışlandı, ama diğer eril şiddet türleri –özellikle örneğin ekonomik ve duygusal şiddet– hiç tartışılmadan konu dışı kalmış oldu.

Türkiye'de Kadın Hareketinin Örgütlenme Stratejileri / Siyasi Rotaları

Feminist örgütlenmenin amacı kadınların küçük, yüz yüze ve hiyerarşisiz bilinç yükseltme amaçlı küçük gruplarda, çıkar çatışması yaratmayacak biçimde bir arada olmalarıdır. Bu sayede hem erkekler hem erkek egemen siyasal örgütler karşısında, bir tür dayanışma örgütlenebilir ve eril müdahaleler karşısında bağımsız kalınabilir. Bu anlamda feminist örgütlenmelerin amacı, eril tahakküme karşı kendilerini korumak ve dönüştürmek için bir güç ve strateji geliştirebilmektir. Feminist örgütlenme, erkek egemenliğinin ideolojik eleştirisini ve sorgulamasını yapma, kadınlık deneyimlerini tartışıp olumlu ilkeler çıkarma, güçsüzleştirilmeye direnmek için "ben dilinde konuşma"yı öğrenme, kadınlarla empatik iletişim kurma gibi örgütlenme ilkelerine dayanır ve her tür kadınla her tür güçlendirici kadınlık deneyimleri arasında ilişki kurarak, eril iktidarın kadınlar üzerindeki tahakkümünü azaltmaya çalışır.

Eril tahakkümü dönüştürebilmek için kadın örgütleri arasında işbirliği yapmak, belli sorunların çözümü için ittifaklar oluşturmak ve farklı ideolojik ve politik ilişkileri olan kadın örgütleriyle koalisyon kurmak önemli bir feminist örgütlenme stratejisidir. Feminist siyaset, bu stratejiyle doğrudan erkek egemenliğine karşı çıkmasa da, bir biçimde kadınların güçlenmesini, desteklenmesini ve gereksinmelerinin karşılanmasını amaçlayan kadın örgütlerini de bu işbirlikleri içine almayı amaçlar. Çünkü kadınların –bütün farklılıklarına rağmen– sadece kadın olduklarından dolayı benzer bir ayrımcılık ve ezilme yaşadıklarını varsayar. Örneğin muhafazakâr, dindar, etnik ya da geleneksel kadın örgütleri de bu işbirliklerinin içinde olmaya davet edilir.

İkinci dalga feminizm bütün dünyada erkek egemenliğini yok etmek için kadınları mobilize etmeyi ve bunun siyasi ilkesi olarak kadınların ortak ezilmişliğine karşı kızkardeşlik (kadın dayanışması) gerektiğini vurgulamıştı. Bu örgütlenme modelini ileri süren feministlerin çoğu beyaz, orta sınıf kadınlardı. Ama yoksul, eşcinsel, göçmen, etnik azınlık mensubu, siyah kadınların bu orta sınıf beyaz kadınlarla dayanışması da hedeflendi ama bunun gerçekleşmesi çok kolay gerçekleşmedi; bu kadınlar, "Önce farklılıklarımızı tanımlayalım, aksi takdirde beyaz, Batılı, orta sınıf feministlerin bizlerin ezilmesine yol açan düzene karşı sessiz kalışlarını da kabul etmiş oluruz" dediler. Farklı kadınlık deneyimlerinin görmezden gelinmesinin ve tahakküm altında tutulmasının, kadınlar arası hiyerarşik ilişkilerin eleştirilmesi gerektiğini vurguladılar. Bu farklı kadınlık deneyimlerinin kabulüyle feminist örgütlenme ilkesi "ortak çıkar" değil, "farklı kadınlık çıkarları ve farklı deneyimlerin birbirine eklemlenmesi" olarak tanımlandı ve bunun sayesinde işbirlikleri ve koalisyonlar kurma olanağı daha kolay hale geldi.

Türkiye'de 1990'lı yılların sonundan başlayarak 2000'li yıllarda sayıları artarak devam eden koalisyon türü kadın platformları ve örgütleri ortaya çıktı; farklı ideolojik ve politik özelliklere sahip kadın örgütleri ortak bir sorunu çözmek için birbiriyle ilişkili hale geldi. Bu örgütlerin öncelikle platformlar, e-gruplar kurarak imza kampanyaları ve lobicilik çalışmaları yaptıklarını görüyoruz. Ortak iletişim amaçlı örgütlenme ve mümkün olduğu ölçüde ortak eylem yapmaya dayalı etkinliklerin koalisyon olup olmadığı tartışılabilir bir konuysa da, Türkiye'deki oluşumlar "tek-somut-sorun odaklı işbirlikleri" (*single issue cooperation*) olarak tanımlanabilir. Bugün için işlevsel olan Eşitlik İçin Kadın Platformu da bu türün önemli örneklerinden biridir.

► Bilinç yükseltmeden koalisyona: Stratejiler, gerilimler

Türkiye'de 1980'lerin ortasından itibaren gelişen feminist örgütler öncelikle bilinç yükseltme grupları içinde örgütlendiler. Daha sonra kamuya görünür feminist dernekler ortaya çıktı. Daha sonra da feminist örgütlerin oluşturduğu görünürlükten ilham alan çok çeşitli ka-

dınlar, farklı kadınlık konumlarından yola çıkarak kadınlar için farklı şeyler yapmak isteyen kadın dernekleri kurdular.

Bu sürecin sonunda ortaya çıkan kadın örgütlenmeleri Türkiye' nin siyasal yelpazesindeki farklılıkları yansıttı. Atatürkçü, İslamcı, dindar, Kürt, Feminist, vb. ayrımlar kadın örgütlerinde de ortaya çıktı. Bu kadın örgütlerinin farklı siyasal hedefleri ve bağlılıkları nedeniyle aralarında farklı çelişkilerin ortaya çıkması tahmin edilmez bir durum değildi elbette. Öncelikle feminist olan ve kendisini feminist olarak tanımlamayıp kadınlar için çalıştığını söyleyen kadın örgütleri arasındaki gerilimlerin ortak gündem oluşturma stratejilerini çok zorladığını söyleyebiliriz. Bu tür gerilimlerin kadınlarla ilgili yasal haklardan pratik tavır alışlara, evlilik-aile odaklı sorunlardan kadınların evlilik dışı cinsel hakları ve özgürlüklerine doğru kaydıkça daha da arttığını gördük. Örneğin bekâret denetimlerinin engellenmesi, evlilik dışı/babasız çocukların anne nüfusuna kaydedilmesi, kadınların kendi soyadlarını taşıması gibi konularda sağlanamayan ortaklıklar ev-içi şiddetin engellenmesi, kız çocuklarının okutulması, erkek egemen alanlarda kadınlara olumlu ayrımcılık uygulanması gibi konularda çok daha kolaylıkla gerçekleşebiliyordu.

Ortak bir kadın gündemi etrafında uzlaşmalar oluşturarak bir kadın hareketi inşa etmenin bir başka gerilim hattı da bağımsız kadın örgütlerinde kalmak ile sendika ve siyasal partiler gibi erkeklerle birlikte yürütülen karma örgütlerde feminist olarak kadın hakları savunusu yapmak gerektiğini savunanlar arasında gerçekleşti. İkincisini savunanlar kendilerini daha çok sosyalist-feminist olarak tanımladılar. Öte yandan, feministlerin sadece kendileri gibi eşitlik ve özgürlük talep eden kadın örgütleriyle işbirliği yapması ve bunun dışındaki ulus, devlet, din, cemaat, aşiret gibi kutsal sayılan şeyleri korumak için kurulmuş kadın örgütleriyle ilişkiden uzak durması gerekli midir? Diğer deyişle kadın hareketinin bir biçimde kadınlardan oluşan ve kadınları ulus, din, devlet ya da cemaat hedefleri için seferber etmeye çalışan her tür kadın örgütüne de açık olup olmayacağı meselesine nasıl bakılmalıdır? Aslında muhafazakâr, milliyetçi, dinci, ulusalcı vb. kadın örgütlerinin de kadın koalisyonlarında yer alması çok da başarılmış bir strateji olamadı. Bunun bir örneğini kadınların eşit

siyasal temsilini sağlamak için geniş bir koalisyon oluşturma isteğiyle kurulmuş KADER'in, ilk dönemlerinde bütün siyasal partilerdeki kadınlara ulaşmak için uyguladığı eşit mesafe siyasetinde görebiliriz. Bu nedenle KADER'in kuruluşunda CHP, AKP, BDP (HDP), MHP, ÖDP, TKP gibi çok farklı partilerden kadınlar üye oldu ve bu partilerdeki kadınlarla ortak çalışmalar yapılmaya çalışıldı. Bu stratejinin ne kadar başarılı olduğunu tartışmak bu yazının sınırlarını aşacaktır ama bu stratejinin kadın örgütlerinin, kadınların eşit siyasal temsili, kadın politikacı ve karar süreçlerindeki kadın sayısının artması açısından gündemini yaygınlaştırmayı başardığı söylenebilir. Ama feminist siyasetin ve kadın hakları savunucularının siyasal partilere girmesi açısından başarıya kapı açtığı söylenemez. Kota politikaları konusunda da önemli bir dirençle karşılaşıldığı ve engellerin hâlâ aşılamadığı da bir gerçek. Bu konuda, kadınların eşit siyasal temsilini sağlamak için, kadınların eşit siyasal katılımı için geliştirilmiş ortak bir kadın örgütleri platformunun hâlâ olmadığını ve bu nedenle ana-akım siyasal partilerin erkek egemen yapılarını sürdürebildiklerini söylemek de kaçınılmazdır.

Kadın Hakları Siyaseti: Siyasal Rejimin Sembolü Olmaktan Öznesi Olmaya Doğru

Türkiye'de kadın hakları hareketini belirleyen temel özelliklerden biri, kadınların kendi sorunlarını çözmek için, devlete değil, benzer sorunları yaşayan diğer kadınlarla güç birliği yapmaya dayalı bir stratejinin varlığıdır. Bu bağlamda kadın hareketini tanımlayan temel ilkenin, öncelikle kadınlar arasında dayanışma ve bilinçlilik yaratarak kadınların eşitliği ve özgürlüğü için çalışmak, yani "kendine yardım" olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, kadınların sorunlarının çözüm yollarıyla ilgili bilgilerin bütün kadınlara ulaştırılması ya da şiddete uğrayan kadınlara acil destek verilmesi gibi konularda, kadın örgütlerinin kendi içlerinde ve aralarında yardımlaşma, haberleşme, bilinç yükseltme gibi işleri ne ölçüde, hangi araçlarla, hangi tür örgütlenmelerle yaptıklarını görmek gerekir.

Türkiye'de kadın örgütleri, bu ilkelerle ve örgütlenme hedefleriyle çalışarak, 1990-2010 yılları arasında önemli yasal iyileştirmeler gerçekleştirdiler. Bu dönemde elde edilen kazanımların korunması için de sık sık imza kampanyaları yaparak taleplerini duyurmaya ve desteklemeye çalıştılar. Türkiye'de kadın hareketinin belli sorun alanlarında başarısı söz konusu yasal reformlar ve uygulamaların izlenmesinde sürdürülen imza kampanyaları sayesinde gerçekleşti. Bu çalışmalar sayesinde kadın örgütlerinin ortak gündem olarak saptadığı konuların kamuoyuna taşınabildiğini ve sorun çözmeye yönelik kamu politikalarının geliştirilebildiğini görüyoruz. Kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine yönelik politikaları buna örnek gösterebiliriz. Bu başarı, bir anlamda kamunun cinsiyetlendirilmesinin, belli konularda kadın örgütlerince başarıldığını, yani kamu politikalarının kadın hakları ihlallerine karşı daha duyarlı ve çözüm üretici hale getirilmesinin kısmen de olsa sağlandığını söyleyebiliriz.

► Kadın hareketlerinin paradoksu: Devleti dönüştürme/devletle işbirliği

Kadın hareketinin önemli bir hedefi, dünyanın her yerinde eril tahakkümün pekiştirilmesinde önemli rolü olan devlet aygıtlarının, kadınların gereksinmelerine yanıt veren ve erkek egemenliği yerine eşitlik üreten kamu kurumlarına dönüştürülmesidir. Devletin erkek egemen içeriğinin ve işleyişinin dönüştürülmesi için devlet politikalarını etkileyecek kurumlarda kadın hakları savunucuları ve uzmanı kadınların yer almasının ve bu kadınların aynı zamanda siyasal karar süreçlerine seçilmesinin de sağlanması gerekiyor. Kadın hakları siyasetinin devlet aygıtlarına dahil edilmesinin en önemli koşullarından biri feminist kadınların siyasal parti yönetimlerine, parlamentolara kadın hakları siyaseti temsilleri olarak seçilebilmesi ve ilgili kamu kurumlarına uzman olarak katılabilmesidir. Bu sorunu aşmak devletin bürokrasi yapısına, siyasetin ideolojik gerilimleri çözmekle ilgili reflekslerine çok bağlıdır. Bu durumda da kadın hareketinin gündem oluşturma becerisi ve yakaladığı siyasal fırsatları iyi değerlendirmesi çok belirleyicidir.

Farklı ülkelerdeki kadın hareketlerinin başarısını sağlayan fak-

törlere karşılaştırmalı olarak baktığımızda başarıyı etkileyen üç tür faktör olduğunu görüyoruz. Öncelikle merkez-sol siyasi aktörler ve partilerle feminist/kadın örgütlerinin ittifak olanağı çok belirleyicidir. Ayrıca devlet içinde diğer örgütlü çıkar gruplarının, özellikle işçi hareketi türü siyasal aktörlerin varlığı ve devletin demokratikleşme niyeti de bu süreçte önemli rol oynar. Dünya deneyimleri bize kadın hareketinin başarısını sağlayan en iyi bileşimin demokratik-merkezi bir devlet yapısı, güçlü işçi hareketi ve sol parti desteğinin olduğu koşulları gösteriyor. Kadın hareketinin güçlenebilmesi için bir diğer olumlu koşul ise ademimerkeziyetçi devlet yapısı altında yerelde güçlü bir erkek egemen direnç yaratacak eril güçlerin zayıflığı. Örneğin işçi hareketinin, egemen çıkar gruplarının güçsüzlüğü ve buna paralel olarak güçlü bir sol partinin de yokluğu yerelde kadın hakları ile ilgili hızlı gelişmelere yeşil ışık yakabiliyor. Bu koşullarda kadın hareketinin yerel güçleri, çok fazla patriyarkal dirençlerle karşılaşmadan, insanları harekete geçirerek başarı şansını yakalayabiliyor. Birinci modelde, sol partiler ile feminist örgütler ittifakının yarattığı başarı koşullarının örneklerini Batı Avrupa ve Latin Amerika'da görüyoruz. İkincisine en iyi örneğin ise ABD olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür işbirliğinin başarılı sonucu cinsiyet eşitliğini kabullenmiş yeni bir devlet yapısının ortaya çıkışı ve bu deneyimlerin dünyaya örnek olabilmesidir. Öte yandan devletin demokratik alışkanlıklarının, sendika veya sol partilerin kadın örgütleriyle işbirliğinin güçlü olmadığı ülkelerde, feminist hareketin devletin baskısı ya da umursamazlığıyla karşılaştığını ve gündemini siyasal ortama başarıyla taşıyamadığını görüyoruz.

Muhafazakâr hükümetler ve sıkı ekonomik politikalar uygulama zamanlarında kadın hareketlerinin işi zorlaşıyor. İngiltere, Kanada, ABD'de muhafazakâr partilerin iktidarda olduğu dönemde kadın hakları konumunu koruma ve hatta yeni bazı haklar oluşturma şansı bulabilmiş olmakla birlikte dünyanın geri kalanı için aynı şeyi söylemek zor. Bu coğrafyalarda kadın haklarıyla ilgili anayasal hükümlerin ve mahkeme kararlarının desteğinin muhafazakâr baskılara karşı kadın haklarını korumada bir ölçüde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

► Kadın hareketinin kadınlara yönelik hizmetleri üstlenmesi

1980'li yıllara kadar, Türkiye'de kadın hakları talepleri karşısında siyasal partilerin, kamu politikalarının ve piyasa aktörlerinin büyük ölçüde duyarsız kalmaları, kadın örgütlerini ulusaldan çok, uluslararası politik aktörlerle ve kurumlarla ilişki kurmaya yöneltmişti. Türkiye' de kadın örgütlerinin sayısız çabası ve mücadelesine rağmen, ulusal düzeyde siyasal aktörlerin kadın sorunlarının çözümünde yeterli siyasal ve mali destekleri yoktu ve bu durum bugün de çok az değişmiş görünüyor. Ulusal alandaki güçsüzlüğü dengelemek üzere, 1980'lerden sonra kadın örgütlerinin uluslararası alanda önemli bağlantılar geliştirerek, küresel kadın hakları hareketinin önemli bir parçası olabildiğini görüyoruz. Bu tür uluslararası iletişim ağları içinde Türkiyeli kadın örgütleri, kendi devletlerinden ve siyasal sistemlerinden bulamadıkları siyasal ve mali desteğin bir kısmını sağlayabildiler ve başka ülkelerdeki benzer deneyimlere sahip örgütlerle işbirliği geliştirdiler.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında uluslararası kadın hakları hareketinin büyük başarılarından olan CEDAW'a imza atması, kadın haklarından sorumlu bir devlet bakanlığı ve genel müdürlük kurulması, çok sayıda uluslararası proje finansmanının sağlanması bu uluslararası işbirliğinin önemli göstergeleridir. Gerek Birleşmiş Milletler gerekse Avrupa Birliği gibi örgütler nezdinde sağlanan destekler, Türkiye'de kadın hakları gündeminin kamuoyuna taşınmasında önemli rol oynadı. Ulusal bütçeden kadın haklarının korunmasına kaynak sağlayamayan ve mali kararlarla ilgili siyasal süreçlerde temsil hakkı bulamamış kadın örgütleri uluslararası fonlardan mali destekler buldular. Bu sayede hayata geçme şansı bulan "kadın projeleri", şiddete uğrayan kadınlara yardım etme, yerel düzeyde örgütlenme, bilgi ve kaynaklara ulaşım gibi birçok konuda, kadınları güçlendirici hizmetlerin yürütülmesini sağladılar.

Bu durum Türkiye'de yeni tür bir kadın örgütlenmesi yarattı ve kadın haklarını savunma anlayışı ve siyaset yapma tarzı büyük ölçüde bu süreçten etkilendi. Kadın hareketinin içindeki çoğu örgütlerin yapısı dönüştü; somut hedefli, sorun odaklı, uluslararası finansmanlı,

profesyonel kadrolarla çalışan ve kadınlar için destek ve savunma hizmetleri üreten kadın örgütleri haline geldiler. Bu gelişme, devlet kurumlarının bir "kamu politikası" olarak tanımlayıp çözümünü üstlenmediği "kadın sorunları" alanının büyük ölçüde kadın örgütlerinin sorumluluğuna devredilmesine yol açtı. "Yerel-küresel kadın dayanışması" içinde güçlenen ve uluslararası mali fonların desteğiyle "hizmet üreten" kadın örgütleri Türkiye'de sivil toplumun en güçlü aktörlerinden biri haline geldi. Bu süreçte şekillenen kadın örgütleri, giderek sayıları artan "kadın projeleri" ile "kamu hizmeti yürüten sivil örgütler" oldular ve "kadınlara yardım ve sorun çözme" odaklı çalışarak kamu kurumları gibi sorumluluklar üstlendiler.

Öte yandan, mali desteklerin uluslararası kurumlardan sağlanması sürecinde bu durum kadın hakları hareketinin ulusal siyasal aktörlerle zayıf siyasal ilişki kurmasına yol açtı. Var olmak ve çalışabilmek için yerli siyasal kurumlardan, yani hükümetten, siyasal partilerden ve parlamentodan gelecek desteklere mecbur kalmadılar. Bu durum da kadın hakları siyasetinin siyasal karar konumlarında temsilinin güçsüz ve yetersiz kalmasına yol açtı. Sonuçta hâlâ erkek egemen yapıların egemen olduğu ana-akım siyasal partilerin ürettiği "eril siyaset", kadınların eşit siyasal temsiline olanak sağlamadı; bu konudaki ciddi dirençler bugün de devam ediyor. Siyasette aktif olmak isteyen kadınlar, kadın hareketinin gücüyle ve desteğiyle siyasete katılamıyorlar; seçici erkekler tarafında "seçilmeyi bekleme" yanılgısından kurtulamıyorlar. Siyasete katılmayı ve örgütlerin farklı karar organlarında yer almayı talep eden çok sayıdaki kadının önünü tıkayan bu tarzın artık sürdürülemez hale geldiğini görüyoruz.

Gelinen somut noktada, kadın hareketinin belli konularda kendisine ait bir siyaset alanı ve siyaset gündemi oluşturmayı başardığını söylemek gerekir. Bu süreç içinde kadınlar kendi ideolojik kimliklerini, siyasal tercihlerini sorgulamayı ve eleştirmeyi, tercihlerinin farklılığına rağmen kadınlar için önemli siyasal taleplerin arkasında birlikte durmayı daha çok becermeye başladılar. Artık namus cinayetlerinin ve aile-içi şiddetin önlenmesi, evlilikte eşit mal paylaşımı, kadınların kararlara eşit katılımı, kız çocuklarının eğitim önceliği gibi konularda kadınların bir "ortak siyaset alanı" olduğunu görüyoruz.

► Kadınlara yönelik kamu hizmetlerini kim yapar: Kadın örgütlerinin proje örgütlerine dönüşümü

CEDAW'a imza atan devletler kadınlara yönelik hak ihlallerini engellemek ve kadın-erkek eşitliğini sağlamak için gerekli politikaları uygulayacaklarını vaat ediyorlardı. Gerçekte birçok ülkede, kadın-erkek eşitliğini sağlama sorumluluğu, artık farklı uluslararası veya ulusal, kamu ya da sivil kurum tarafından da üstleniliyor. Bunlar arasında bir eşgüdüm sağlama işi de "ulusal mekanizma" işlevi görecek olan bakanlık ya da genel müdürlük statüsündeki bir birim tarafından yürütülüyor.

Türkiye'de kadınlara yönelik hizmetler zaman zaman adı değişen kurumlarca yürütüldü. Örneğin kadınlara yönelik erkek şiddetinin önlenmesi için önce 1990'lı yıllarda kadın örgütlerinin ve birkaç belediyenin açtığı sığınma evleriyle işe başlandı. Daha sonra Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kuruldu ve bu hizmeti üstlendi ve diğer sivil sığınma evlerini kapanmaya zorladı. Şimdi ise Bakanlık birimlerinin yetersizliği veya yanlış yaklaşımları nedeniyle birçok kadın örgütü şiddete uğrayan kadınlara yönelik destek hizmetleri ve her türlü yardımı örgütlemeye hâlâ devam ediyor.

Kadın hakları ihlallerinin önlenmesi ve kadın-erkek eşitliğinin devlet kurumları eliyle sağlanması, aslında, devletin cinsiyet körü niteliğini dönüştürmeyi sağlayacak temel bir kamu görevi. Bazı kadın sorunlarını çözme sorumluluğu sivil kurumlarca veya özel sektörce üstlenilse bile, burada devletin içinde yer alan ve devletin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarından sorumlu kurum ile sivil ve özel sektör kurum ve kuruluşları arasında nasıl bir işbölümü oluşacağı önemli. Devletin stratejik ve temel insan haklarını koruma görevi kapsamında yapması gereken işler, sivil örgütlerce yapılsa bile, temel yapının devlet tarafından yürütülmesi ve sivil kurumların yürüttüğü hizmetlerin de mutlaka uluslararası standartlara uygunluğunun izlenmesi gerekir. Öte yandan devlet aygıtı (toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal mekanizmasına dahil kurumlar ve ana-akımlaştırma birimleri) tarafından yürütülen hizmetler çoğu zaman toplumsal cinsiyete duyarlı olmadığı için birçok hizmetin kadın örgütlerince yürütülmesi

gerekiyor. Ayrıca devlet tarafından kadınlara yönelik yürütülen hizmetlerin de kadın hakları örgütlerinde izlenmesi gerekiyor. Dahası birçok kadın hakları örgütlerinin ya da diğer hak temelli örgütlerin kadınlara yönelik yaptığı çalışmalar kamu bütçesinden desteklenmediği için farklı fon kaynaklarından yararlanılması kaçınılmaz oluyor. Bu durumda birçok kadın örgütü yapmak istediği işleri "proje" haline getirerek maliyeti karşılayacak fon kuruluşlarıyla ilişki kurmak zorunda kalıyor. Böyle bir durumda, kadınlara yönelik kamu hizmetinin yürütülmesi, bu hizmeti üstlenen kadın örgütü ile buna parasal destek sağlayan sivil ya da uluslararası örgüt arasında yürütülen bir ilişkiye dönüşüyor. Kadın haklarını korumaya çalışan örgütler giderek profesyonel proje şirketleri gibi çalışmaya başlıyor; kimi durumlarda da uluslararası fon kuruluşları kendi yaklaşımlarını ve önceliklerini kadın örgütlerine kabul ettirebiliyorlar. Kadınlara yönelik hak koruyucu hizmetleri yürüten bu çoğul aktörlerin, kadın hakları standartlarına uygun çalışıp çalışmadıklarını görebilmek için birbirlerini izlemeleri ve kamuoyunu bilgilendirmeleri önemli bir kamu sorumluluğu haline geliyor.

Bu gelişmeler kadın hareketinde yer alan örgütlerin temel örgütsel yapısını dönüştürüyor. Kadın örgütlerinin kadın sorunlarının çözümünü toplumdan, devletten, bireylerden, politik aktörlerden çözüm talep eden, erkek egemenliğinin değişik, gizil ve stratejik biçimlerini açığa çıkarmayı misyon edinmiş yapısı değişiyor. Çünkü kadın sorunlarını çözmekle sorumlu kamu kurumlarının görevlerinin bir kısmını bu kadın örgütleri üstleniyorlar. Feminist ilkelerden çıkarak oluşturulan kendine yardım örgütlenmeleri dönüşüyor ve her birinin bir kamu kurumu gibi sorun çözücü, çözüm uygulayıcı kapasitesi gelişiyor. Bunun için gereksinme duydukları deneyim-bilgi-teknik beceri ve parasal kaynak uluslararası kadın fonlarından, uygulama ise projeyi yürüten kadın örgütünden geliyor. Bu olgu kadın hareketinin gündeminde çarpılmalara, kaymalara ve kırılmalara yol açıyor. Böyle durumlarda bazen piyasacı politikaların ya da devletin cinsiyet körü yapısı nedeniyle yapmak istemediği işler, kadın örgütlerince yapılmak zorunda oluyor. Örneğin şiddet mağduru kadınların hukuki davalarını takip etmek, siyasete katılmaya çalışan kadınlara mali ve po-

litik destekler oluşturmak, kadın sorunlarının tespiti için araştırmalar yapmak, cinsiyet kırılımında veri toplamak gibi yapılması gereken temel kamu hizmetlerini kadın örgütleri yapmak durumunda kalıyor. Bu işleri yapacak parasal kaynaklar devlet bütçesinden sağlanmayınca, kadın örgütleri uluslararası yardım ve destek fonlarına başvurarak kaynak aramak zorunda kalıyorlar. Örneğin kız çocuklarının okuma oranının artırılması, şiddete uğrayan kadınlara destek verilmesi, kadınlara üretim ve iş kurma kredileri sağlanması, kamu görevlilerinin cinsiyet eşitliği sorunlarına duyarlı hale getirilmesi için hizmet içi eğitimler yapılması gibi konular kadın örgütleri tarafından yapılan ve uluslararası fonlarca finanse edilen işlere tipik örnekler. Kadın örgütleri ise bu işleri yapmak ve bu fonlara ulaşmak için örgüt yapılarını, stratejilerini, örgütlenme hedeflerini, işbirliklerini ve eleştirel konumlarını değiştirmek ve bu duruma göre yeniden yapılanmak zorunda kalıyorlar. Gönüllülüğe, siyasal özerkliğe ve ideolojik olarak erkek egemenliğini eleştirmeye dayanan feminist örgütlenme hedefi yerini somut sorun çözmeye ve uygulamaya yönelik projeler geliştirmeye çalışan kadın örgütlerine bırakıyor.

Kadın projeleri, gönüllü katılıma dayalı kadın örgütleri yerine uzmanlık, işbölümü ve doğrudan sorun çözmeye yönelik iş görme stratejilerine dayalı yeni bir tür kadın örgütlenme modeli yaratıyor. Dar ve derinlemesine sorun alanlarında çalışma, belli alanlarda sorun çözme deneyimlerine göre uzmanlık, parasal kaynakların kullanımı ile ulaşılabilen kolaylıklar anlamında kadın projeleri, kadınların kendi kendilerine kadın sorunlarını çözme pratiklerini değiştiriyor ve geliştiriyor. Türkiye'de kadın projelerinin, şiddete uğrayan kadınlara yardım, ağ tipi örgütlenme, bilgi ve kaynaklara ulaşım gibi birçok konuda, bu fonlardan aldığı mali destek sayesinde örgütlenip güçlenmeyi başardıklarını görüyoruz. Bu durumun Türkiye'de yeni tür bir feminizm yarattığını ve kadın hareketinin hak savunma anlayışını ve siyaset yapma tarzını büyük ölçüde değiştirdiğini söyleyebiliriz. Kadın hareketinin içindeki çoğu örgütün yapısı bu nedenle dönüştü; somut hedefli, sorun odaklı, uluslararası finansmanlı, profesyonel kadrolarla çalışan ve kadınlar için destek ve savunma hizmetleri üreten kadın örgütleri ortaya çıktı. Devlet kurumlarının çözmeyi üstlen-

mediği ve kamu hizmetlerinin içerme konusunda duyarlı olmadığı kadın sorunlarının çözümü böylece bir tür kendi kendine yardım örgütlenmesine dönüşerek sivilleşti; feministleşti ve ama apolitikleşerek siyasal alanın dışına çıktı.

Bu gelişmeler sonucu Türkiye'de de kadın hakları hareketi, devlet kurumlarının ve siyasal partilerin toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi için mücadeleyi çok da gündeminde ilk sıralara almadı ve öncelikli stratejik hedefleri arasına koyamadı. Bu nedenle, aslında kadınlara yönelik kamu hizmetlerini üstlenip yürütmesi gereken kamu kurumları, büyük ölçüde "cinsiyet körü" olmaya devam etti. Bu oluşumlar nedeniyle kadın örgütleri hâlâ kendi faaliyetlerinin finansmanı için ulusal ve yerel kamu kaynaklarından çok az yararlanabiliyor ve bu durum yakın zamanda değişecek gibi görünmüyor.

Bu gelişmeler kadın haklarının savunulmasında çok önemli bir güçlenme olanağı yaratmakla birlikte, sadece dar ve sorun odaklı çalışmayı gerektirdiği için, birçok konuda kadın örgütlerinin kamunun yerine geçerek sorun çözmek zorunda kalmasıyla sonuçlanıyor ve bu durum feminist politik mücadelenin eleştirel ufkunun daralmasına yol açıyor. Bunun en önemli sonuçlarından biri ise devlet kurumlarıyla zorunlu bir işbirliği geliştirmek durumunda olmayan kadın hakları örgütleri devleti/eril iktidar yapılarını, devletin ve kamu kurumlarının cinsiyet körü yaklaşımlarını sorgulayıp dönüştürmekle uğraşmak zorunda olmuyorlar. Bu nedenle devletin ve siyasal partilerin eril karakterinin dönüştürülmesi kadın hareketinin siyasi gündeminden düşüyor. Hatta bu nedenle bazı çevreler, feminizmin radikalizmini yitirerek "uslandığını" bile söylüyor.

Kadın haklarını koruma çalışmalarının parasal kaynaklarının ulusal devletin bütçesinden değil de uluslararası örgütlerden, başka ülkelerin kadın örgütlerinden ya da tamamen sivil kaynaklardan geliyor oluşunun kadın hareketinin önemli tartışma gündemlerinden biri olması gerekiyor. Bu süreç kadın örgütlerini devlete ve onun otoriter-cinsiyetçi politikalarına karşı özerkleştirmekle birlikte, ulusal siyasetin dönüştürülmesi için mücadeleyi teşvik edici olmuyor; ulusal siyaset düzeyi atlanıp daha çok uluslararası fon kuruluşlarıyla ilişkilerin geliştirilmesine ve ulusötesi ittifakların oluşmasına yol açıyor.

Doğrudan sorun çözmeye odaklanan "kadın projeleri" daha dar ve derinlemesine çalışan kadın örgütlerini ortaya çıkardığı için bu durum kadınlar arasında erkek egemenliğinin değişik biçimlerine karşı ortak mücadeleyi de çoğu zaman sorunlu ve güçsüz kılabiliyor. Kadın örgütleri artık kitlesel destekleri harekete geçirebilen siyasal örgütler olmaktan çıkıyor; her bir kadın örgütü birkaç profesyonel kadın ve onlara yardım eden ikinci halka kadınlardan oluşur hale dönüşüyor; yeni kadınların gelmesi ne talep ediliyor ne de bundan hoşlanılıyor; kadın örgütleri uluslararası fonlar için birbirleriyle rekabet eden örgütlere dönüşerek daha fazla üyeye sahip olma, yaygınlaşma amaçlarını yitiriyor. Ama öte yandan daha etkin, sorun çözmede deneyimli, parasal kaynaklara ulaşabilen, özgün hedefleri olan daha profesyonel kadın örgütleri ortaya çıkıyor.

"Proje feminizmi" olarak adlandırılan bu dönüşümün kadın örgütlerini siyasi kurumları ve devlet yapılarını "cinsiyet körü" olmaktan çıkarmak için ulusal düzeyde yürütülmesi gereken mücadeleden bir ölçüde geri çektiği açık. Bu nedenle erkek egemen siyasetin beyni olan devlet kurumlarının cinsiyet körü uygulamalarına yeterince karşı durulamıyor. Bu durumda ulusal düzeyde siyasi toplumun erkek egemen içeriği farklı biçimlerde varlığını sürdürüyor. Feminist örgütler ulusal düzeyde eril siyasetin dönüştürülmesi gündemine uzak kaldığı ölçüde bir tür apolitikleşme yaşıyorlar. Kadın projelerine harcanan yoğun emeğe rağmen, ortak bir örgütlenme ve koordinasyon yapısı olmadığından bütünün görülmesi olanağı ortadan kalkıyor; tekrarlar, yanlışlar, kaynak israfları ve kör noktaların oluşması kaçınılmaz hale gelebiliyor. Kadın örgütlerinin hangi konularda, hangi ilkelerle proje yürütmesi gerektiğini planlayıp eşgüdümleyecek bir kamu otoritesinin eksikliği giderek daha fazla hissediliyor; ama aynı zamanda böyle bir kamu politikasını oluşturacak "politik kadın gücü" de giderek dağınık, apolitik, detaylara gömülmüş ve eleştirel bakışını yitirmiş hale gelebiliyor.

► Kadınların eşit siyasal temsili ve kadın hareketi

Türkiye'de gerçek bir cinsiyet eşitliği anlayışına dayanan kadın hakları savunusu 1980'lerde bağımsız kadın örgütlerinin güçlenmesi ve

kadın bakış açısının politikleşmesiyle mümkün olmuştu. Cinsiyet eşitliği politikalarının politik öznesi, takipçisi, tanımlayanı olarak bağımsız kadın örgütlerinin gelişimiyle Türkiye'de yeni bir dönem başladı. Bu tarihten itibaren hem o güne kadar görünür olmayan kadın sorunları –aile-içi şiddet gibi– gün yüzüne çıkartıldı, hem de politika önerileri geliştirilerek "kadınların bakış açısından siyaset" diye bir tanım ortaya çıktı. Kadın-erkek eşitliğinin demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olduğu düşüncesi 1980'lerden sonraki bu feminist hareketin gelişimi ile somut bir toplumsal ve siyasal karşılık buldu.

Bağımsız kadın örgütlerinin ve feminist eleştirinin gelişimi ile cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik önemli adımları atmaya başladı. Türkiye'nin 1985 yılında CEDAW'a imza atması sonrası gelişen süreç, cinsiyet eşitliğinin çok konuşulduğu ve ulusal siyasetin gündemine girmeye başladığı bir dönem oldu. Kadın hakları açısından ülke gündemine girmeyi başaran bir konu da kadınların siyasal partilerde, parlamentolarda, devlet yönetiminde yeterli düzeyde ve sayıda olmayışı, yani kadınların eksik temsili ve eksik siyasal katılımı sorunuydu.

2000'li yıllardan başlayarak, kadınların siyasal temsilde yaşadığı eşitsizlikler hakkında kadın hakları örgütlerinin eleştirileri üzerine, siyasal parti yapılarında dönüşümler olmaya başladı. Siyasal partiler kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularıyla ilgili giderek artan aşinalık ve duyarlılıklar geliştirdiler. Siyasal partilerin tüzük ve yönetmeliklerinde, parti program ve bildirgelerinde kadın haklarına ilişkin saptamalar, çözümler ve vaatler yer almaya başladı. Parti kadın kollarının seçimle oluşması gibi bazı somut güçlenme adımları atıldı. Kadın kollarında seçimle göreve gelerek siyasal meşruiyetlerini artırma, parti karar organlarında eşit söz ve karar yetkisi, görevde kalma garantisi, güçlü finansal destek, bütçe hakkı gibi talepleri dile getirdiler.

► KADER'in siyasal temsilde eşitlik çalışmaları

Bu süreçte kadın hareketi içinde dikkate değer örgütlenme ve ortak gündem oluşturma çabalarından burada bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki Kadın Adayları Destekleme Derneği'nin (KADER) kurulu-

şudur. KADER 1997 yılında çok farklı kesimlerden kadın hakları savunucularının bir araya gelmesiyle kuruldu. Örgüt, siyasal partilerin kadın kollarıyla birlikte çalışmalar yapmaya, politikacılara kadın hakları eğitimi vermeye ve siyasal eğitimler yapmaya başladı. KADER bütün partilere eşit mesafede olduğunu söyleyerek partilerin kadın adaylarını desteklemeye başladı. Siyasal parti ve seçim yasalarında reformlar önererek seçimlerde kadın kotası uygulanmasını savundu.

KADER 2003 yılında kadınların siyasi karar alma süreçlerindeki temsilini yükseltmek için gerekli adımların, politikaların ve yasal değişiklik önerilerinin tartışılarak saptandığı Çözüm Arayışı Kurultayı düzenledi. Bu Kurultay'a katılan çok sayıda kadın hakları savunucusunun ve örgütünün imzasıyla yayınlanan bildiride çok detaylı saptamalar ve çözüm önerileri yer aldı. Bu bildiride yer alan eleştiri ve öneriler 2007 Genel Seçim sürecinde etkili oldu ve geniş çevrelerde tartışıldı. Bildiride yer alan bazı çarpıcı saptamaları şöyle özetleyebiliriz:

- Siyasi partilerde kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar yoktur.
- Kadınlara toplumca yüklenen ikincil roller, derece farklılığı gösterse de siyasi partilerin kadın kollarında aynı zihniyetle devam etmektedir.
- Siyasi partilerde kadın kolları partilerle bütünleşmiş değil ve parti tüzüklerinde yan kuruluşlar olarak anılıyorlar.
- Kadın kolları ile parti yönetimleri arasında geçişlilik yok denecek kadar azdır.
- Kadın kollarının partinin "ana kademe" karar organlarında söz ve karar yetkileri yoktur.
- Bazı siyasi partilerin tüzüklerinde kadınların fırsat eşitliğini sağlamak üzere kotalar konulmuştur. Ancak bu kotalar hem parti yönetimlerinde hem de seçim aday listelerinde kadınların alt sıralara yazılmasını engellemiyor. Bu nedenle kotalar işlevsiz ve gerek yerel gerek genel seçimlerde kadın temsil oranı düşük kalıyor.
- Türkiye'de kadınların karar ve yönetim organlarında eşit temsilini sağlamaya yönelik bir yasal düzenleme mevcut değildir. Siyasi Partiler Yasası'nda da bu konuda herhangi bir hüküm bulunmadığından siyasi partilerdeki uygulamalar farklı farklıdır (metin için bkz. Sancar 2000: 228-29).

KADER Ankara şubesi siyasete katılımda kadın-erkek eşitliği için siyasi partiler ve seçim yasalarında yapılması gereken değişiklikleri saptamak üzere, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (KASAUM) katkılarıyla, kadın örgütlerinin de katıldığı bir çalışma yaptı. 2007 yılında yapılan bu çalışmada geliştirilen değişiklik önerileri bugün için de geçerliliğini koruyor. Bu önerilerin bazı önemli olanlarını söyle özetleyelim:

Kadın örgütleri olarak ekte sunduğumuz Siyasi Partiler ve Seçim Yasalarında değişikliklerle ilgili yasa tasarısı teklifinde, alınması gerekli özel önlemler belirtilmiştir. Bu konuda alınması gereken önlemlerin başında, her bir cinsiyetin en az yüzde 30 temsil ve katılımının yasayla zorunlu kılınması gelmektedir. Bu geçici özel önlem, kadınların yüzde 50 temsil ve katılım hedefine ulaşmak için bir araçtır. Gerek parti içi demokrasi gerekse tabanın sesinin karar organlarına yansıması için kotanın delegelikten başlayarak siyasi partinin tüm karar organlarında yer alması gerekmektedir.

Kadın politikacı ve yöneticilerin, bir karar mekanizmasında veya parlamentoda kadınları etkin bir biçimde temsil edebilmesi için, temsil ve katılım oranının en az yüzde 30 olması gerektiği, bilimsel araştırmaların, dünya deneyiminin saptadığı bir gerçektir. Bu orana, temsilde "kritik eşik" denmektedir ve pek çok ülkede ve uluslararası kuruluşların uygulamasında da benimsenmiştir. Türkiye yüzde 30'luk kritik eşik uygulamasını bile devreye sokamamışken, günümüzde bu yaklaşım özellikle Avrupa düzeyinde, yerini "parite demokrasisi"ne bırakmaktadır. Yani kadın ve erkeğin yüzde 50 temsili koşul haline gelmektedir.

Dünyada ve ülkemizdeki deneyim gösteriyor ki, her bir cinsiyete en az belli oranda temsil hakkı tanınması zorunlu kılınmadıkça, yerel ve genel meclislerde ve siyasi parti yönetim kademelerinde mevcut yapı ve kültür, kadınlara etkili olacakları bir temsil hakkı tanımamaktadır. TBMM, Siyasi Partiler ve Seçim Yasalarında, her bir cinsiyetin yüzde 50 temsil ve katılımını sağlayacak değişiklikleri yapmalı, yıllardır eşitlik bakış açısıyla bu tür uygulamaların altını dolduracak program, proje ve politikalar hazırlamış kadınlara hak ettikleri temsil ve katılım olanağını sağlamalıdır.

Seçim ve siyasi parti yasalarının, kadınların eşit temsilini de sağlayacak biçimde, ancak bununla da sınırlı kalmayarak, içerdiği her türlü anti-demokratik düzenlemelerden arındırılarak değiştirilmesi, Türkiye'nin önündeki en acil görevlerden biridir.

Siyasal Partiler Kanunu'nda yapılması gereken değişiklikler:

Kanunun 7. maddesinin 1. Fıkrası şöyle olmalıdır: "Siyasi partilerin her derecedeki teşkilatı ile grupları her bir cinsiyetin en az yüzde 30 oranında

temsili ve katılımı esaslarına uygun olarak oluşturulur. Siyasi partilerin her derecedeki teşkilatının kongrelerine katılacak seçilmiş üyeler, her bir cinsiyetin en az yüzde 30 temsil ve katılımı esasına bağlı kalınarak, bu yasanın o teşkilatla ilgili maddelerinde gösterilen şekil ve sayıda belirlenir. Siyasi partiler kadınların siyasal yaşama eşit katılımı ve temsili amacına hizmet etmek üzere, kadın kollarını kurarlar. Kadın kollarının görev ve yetkileri, kadın-erkek eşitliğini ve kadınların karar alma süreçlerine katılımını güçlendirecek şekilde, siyasi partilerin tüzük ve yönetmelikleriyle belirlenir."

Kanunun 37. maddesi şöyle olmalıdır: "Milletvekili genel veya ara seçimlerinde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve bunların listedeki sırası, adaylığını koymuş olanlar arasından, kadın ve erkeklerin ayrı listelerle katılacağı bir önseçimle ve her bir cinsiyetin en az yüzde 30 temsil ve katılımını gözeterek tespit edilir.

Kadın ve erkek aday adayların listeleri ayrı-ayrı, önseçimde aldıkları oy büyüklüğüne göre düzenlenir. En çok oy alan aday adayı 1. sıraya, diğer cinsiyetten en çok oy alan aday adayı 2. sıraya yerleştirildikten sonra, iki liste birbirini izleyen üç adayın aynı cinsiyetten olmaması esasına göre karıştırılarak, o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar aday tespit edilir.

Siyasi partilerin bir seçim çevresinde teşkilatı bulunmaz veya gösterilmesi gereken sayıda aday adayı veya kadın aday adayı olmasa, o seçim çevresine ait aday listesi, merkez adayları için belirtilen esaslara göre, o seçim çevresinde çıkacak milletvekili sayısı kadar, parti tüzüğündeki esaslara göre merkez karar ve yönetim kurulunca belirlenir.

Parti aday cetvelleri, her bir cinsiyetin en az yüzde 30 temsil ve katılımı, ilk iki sıradaki adayların farklı cinsiyetten olması ve birbirini izleyen üç adayın aynı cinsiyetten olmaması esasına bağlı kalınarak düzenlenir."

– Kanunun "Devletçe Yardım" başlıklı Ek Madde 1'e eklenmesi gereken fıkra şöyledir: "Partilere devletçe yapılacak para yardımının en az yüzde 20'si, kadınlara yönelik araştırma, geliştirme, eğitim ve politika oluşturma çalışmalarında kullanılır ve bu amaçla parti kadın kollarına tahsis edilir."

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da yapılması gereken değişiklikler:

Kanunun 1. maddesine eklenmesi gereken ifade: "Seçimler serbest, eşit, tek dereceli genel oy esaslarına göre ve her bir cinsiyetin en az yüzde 30 temsil ve katılımının gerçekleşmesi sağlanacak şekilde yapılır." (KADER 2007a)

Bundan sonraki dönemde KADER, siyasal partilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine bakış açılarını ve yaklaşımlarını izleme çalışmalarını da başlatmıştı ve bu çalışmaları bir süre sürdürdü. KADER Anka-

ra Şubesi'nin öncülüğünde bir araya gelen kadın örgütleri 2002 Genel Seçimleri öncesinde, ortak gündemi kadınların siyasal temsilinin artırılması ve siyasal partileri izleme olan Kadın Koalisyonu adı altında bir platform oluşturdu. Bu platform bünyesinde, her seçimde, seçime giren siyasal partilerin program, seçim bildirgesi ve kampanyalarına bakarak "Siyasal Partilerin Kadın Politikası Karnesi" adıyla bir tür raporlama-izleme çalışması yapıldı. Ayrıca 2010 yılından itibaren her yıl için kadınlarla ilgili temel bilgi ve istatistiksel verileri de yayınladı. Bu çalışma daha sonraları "Siyasal Partilerin Eşitlik Karnesi" olarak anılmaya başladı ve bugüne kadar devam etti (Sancar 2018a).

KADER siyasal partilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımlarını izlemek için kriterler de geliştirdi ve bu kriterleri her seçim döneminde de kullandı. KADER'in "Siyasal Partilerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Kriterleri" şunlar:

- Parti belgelerinde cinsler arası eşitlik konusundaki uluslararası sözleşmelere yer verilmesi.
- Program ve tüzükte, toplumsal cinsiyet eşitliği/kadın-erkek eşitliğinin partinin temel değerlerinden biri olarak benimsenmesi.
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin öncelikli konular arasında olması ve bu konuda politikaların uygulanıyor olması,
- Partinin kadın kolları/kadın meclisleri/kadın komisyonları gibi örgütlenmelerinin olması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere faaliyet göstermesi; özerk olması; bu yapıların önerilerinin, parti politikalarının ve en üst düzey yönetimin gündemine alınması; parti bütçesinin en az yüzde 20'sinin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama çalışmalarına aktarılması.
- Parti tüzüğünde her düzeyde karar alma organlarının da içine alındığı kadınların temsilini artırmaya yönelik özel düzenlemelerin olması; partinin eşit katılım ve temsili sağlama konusunda siyasi kararlılık göstermesi ve bunu parti belgelerine yansıtması.
- Partinin kadın STK'larla işbirliğine açık olması ve bu STK'lardan gelen önerileri dikkate alması.
- Aday olacak kadınlardan para talep edilmemesi; parti tarafından kadınların seçim kampanyalarına kendi insan kaynağı ve olanakları ile destek verilmesi; ayrıca kadınlar için eğitim programı hazırlanması ve uygulanması.
- En üst düzeyden başlayarak bütün parti örgütlenmesinde kadınların siyasete katılımının gerekliliği üzerine eğitim çalışması yapılması ve il ve

ilçe yöneticilerinin inisiyatifine bırakılmayacak biçimde bu çalışmaların yaygınlaştırılması.
- Kadınların parti etkinliklerine katılımını sağlayacak mekân ve zaman düzenlenmelerinin yapılması.
- Kadın kolları ve diğer çalışmaların arasındaki koordinasyonun sağlanması, kadın kolları tarafından üretilen politika ve gerçekleştirilen faaliyetlerin partinin tamamı tarafından görünür kılınması ve sahiplenilmesine ilişkin gerekli önlemler ve düzenlemelerin parti yönetimi tarafından gerçekleştirilmesi.
- Parti içi disiplin mekanizması var mı? (Cinsel taciz, aile-içi şiddet vs. gibi durumlarda işletilen?)
- Parti kadın adayları maddi anlamda destekleyecek bir uygulama geliştirmiş mi?
- "Kadın" Parti Program'ında nereye konuluyor? Kadın kavramı nasıl kullanılıyor?
- Parti Program ve Tüzük'ünde "kadınların aktif katılımı"na yönelik maddelere yer verilmiş mi?
- Parti Program'ında yerel siyasetle kadınlar arasındaki ilişkiye herhangi bir atıf var mı?
- Parti program ve tüzüğünde homofobi ve transfobi yer alıyor mu? (KADER 2011)

► Kadın hareketinin gündemi: Eksikler ve yoklar

Türkiye'de kadın hareketinin yükseliş döneminde, farklı kadın örgütlerinin oluşturduğu ortak mücadele gündeminde temel kadın hakları ihlalleriyle ilgili birçok konu yer alabildi, ama bazıları da ya eksik ele alındı ya da hiç yer alamadı. Türkiye'de güçlü bir sol ve emek hareketinin olmayışı nedeniyle, kadınların ev-içi karşılıksız emeği, enformel alanda yoğunlaşan kadın emeği, ev eksenli çalışma, kadın emeğinin yeni piyasacı çalışma koşullarında güvencesiz, aşırı sömürü koşullarında çalışmak zorunda kalması ve özellikle de işyerinde kadınlara yönelik taciz, mobbing sorunlarına karşı güçlü bir ortak kadın hakları savunma gündemi maalesef oluşturulamadı. Bu konularla az sayıdaki sendikal kadın örgütü ile bazı feminist örgütler ilgilendi, ama konu güçlü bir biçimde ortak ve etkin bir siyasi gündem haline gelemedi. Örneğin bu konuda önemli çalışmalar yapan Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) bir platform olarak bu konudaki eksiklikleri hep gündeme getirmeye çalıştı.

Türkiye'de feminist örgütlerin diğer kadın örgütlerini harekete geçiremediği veya kendisinin de yeterince önemsemediği önemli konuların çoğu, doğrudan eril iktidarın/tahakkümün sönümlenmesini amaçlayacak politikalarla ilgilidir. Örneğin askeri ve dini kurumların içinde kadınlara yönelik ayrımcı, aşağılayıcı eril dil ve pratiklerden vazgeçilmesi için yeterince güçlü ve etkili bir karşı çıkış geliştirilemedi. Askeri eğitimlerde erkekleri motive etmek için kadınlar aleyhine cinsiyetçi ya da cinsel olarak kadınları aşağılayıcı klişelerin kullanılması, erkekliğin şiddetle ilişkili değerlerle tanımlanmasına yönelik ciddi bir eleştiri gündemi oluşamadı. Birçok dini yorumun kadınların yaratılıştan zayıf, erkeğin korumasına muhtaç ve bu nedenle kocaya itaatle yükümlü olduğunu söylemesi ise sadece cılız karşı çıkmalarla karşılaştı ve kadın örgütleri arasında ortak bir eleştiri gündemi oluşamadı. Bu konularda duyarlı feminist örgütler de politik güçsüzlük ve siyasal yalnızlık nedeniyle bu konuları ülkenin gündemine sokmakta yalnız kaldılar.

Feminist örgütlerin yeterli gündem oluşturamadığı meseleler arasında kadın ticaretinin ya da bilinen tabirle fuhuşun önlenmesi de yer alıyor. Eril tahakkümün en temel kurucu unsuru olan, bir kadın bedeninin cinsel ilişki için satın alınabilmesi ya da kadın bedenin cinsel meta olarak kullanılması ve teşhir edilmesiyle ilgili konular da kadın hareketinin gündemine çok girmedi. Öte yandan kadınların cinsellik tercihlerinin evlilik dışında da saygınlığının korunması, buna ilaveten erkekleri ev-içi sorumlulukları eşit paylaşmaya itecek eşitlikçi politikaların geliştirilmesi, babalar-çocuklar arasındaki ilişkinin sosyal ve kültürel olarak güçlendirilmesi, işsizlik, göç ve enformelleşme nedeniyle ortaya çıkan güvensiz iş koşullarının erkeklerde yarattığı erkeklik krizinin eşitlikçi dönüşümlere yönlendirilebilmesi gibi konular bu yoklar listesinin üst sıralarında yer alıyor. Yoksullukla mücadele politikalarının parasal ya da ayni sosyal yardım dağıtmayla çözülmeye çalışılması, kadınları hedef alıyor ama kadınları güçlendirip özgürleştirmiyor. Bu konunun kadın hareketinin bakış açısına, eleştirisine ve taleplerine uzak kalışı yeni ve giderek önemi artacak bir tartışma konusu.

Kadın örgütlerinin bir başka suskun kaldığı alan ise kadınların

kamu hizmetine eşit katılım hakkının ele alınmamış, tartışılmamış noktaları. Türkiye'de kadınların hâlâ vali, general, imam olamaması; dini hizmetleri yürüten kurumların sadece erkeklerce yönetilmesi ve devletin üst yönetiminin, özellikle savunma ve güvenlik işlerinin hâlâ erkeklere özgü kalması, suskun kalınan konulara tipik örneklerdir. Ayrıca spor ve din hizmetlerinden kadınların eşit ve serbest yararlanma hakkının hâlâ olmaması kadın hareketinin gündemine henüz girmemiş konular arasında en önemlileri olarak sayılabilir.

Kadın hareketinin ciddi bir boşluk yarattığı bir başka alan ise feminist bakış açısından tasarlanmış bir aile politikası tartışmasının olmayışıdır. Aile politikası muhafazakâr siyasetin gündemine bırakılmış durumda ve o da kadınları evde, ev kadını ve anne olarak tutmak için yapılandırılmış durumda. Oysa eşitlikçi ve kadınların özgür seçimlerine öncelik veren aile destek politikalarının geliştirilmesi gerekiyor. Türkiye'deki mevcut aile politikası, kadınları evde tutmayı amaçladığı sürece, cinsiyet eşitliğini sağlamak için yapılan çalışmalarla çelişiyor. Erkeklerin aile ve çocuk yetiştirme sorumluluklarına katılması, kadınların ve erkeklerin ev ve iş yaşamını birlikte yürütebilmesi için kreş, yaşlı ve sakat bakımının kamusallaştırılması gibi uygulamalar bu nedenle hiç yaşama geçemiyor. Feminist bir açıdan ev kadınlarının sosyal güvenliğinin nasıl sağlanacağı ise yeterince tartışılmıyor. Oysa ki ev kadınlarının, annelerin sigortalanması da en az aile-içi şiddetin önlenmesi kadar kadın hareketinin ortak gündeminde olmayı hak eden temel bir sorun.

Türkiye'de kadınların eksik siyasal katılımı açısından bakarak bir değerlendirme yapmak ise giderek daha önemli hale geliyor. Çünkü hâlâ kadınların siyasal temsili açısından mevcut eşitsiz durumun aşılabileceğine dair hiçbir ipucu yok. 1990'lı yıllardan başlayarak kadınların siyasal parti yönetimlerinde ve parlamentoda görünmeye başladığı dönüşüm dönemi pek de bir yere ulaşmadan sönümlenmiş görünüyor. Bu süreçte kadınların siyasal katılımı adına yapılanlar, siyasal partilerin aday saptama süreçlerini belirleyen seçiciler tarafından seçilen bir miktar kadının siyasette görünür olması ötesine geçemedi. Siyasal parti yöneticileri bir miktar kadını seçim aday listelerine koyarak ya da yönetici olarak atayarak, kadınların siyasal katılı-

mını sağladıklarını iddia ettiler. Kadın hakları örgütlerinin bir kısmı da siyasal parti yöneticilerine bu konudaki taleplerini sadece "aday listelerinize kadınları alın" ve "kadın kotası kullanın" demekten öte örgütlü bir mücadele yürütemediler.

Belki burada sorulması gereken soru şudur: Kadın hareketinin örgütlü gücü siyasal partilere, meclislere ve kamu yönetiminin üst karar konumlarına neden giremiyor? Bu sorunun yanıtı aslında bu kitap boyunca ele alınıyor. Burada kısaca belirtmek gerekirse ana-akım siyasal partilerin hâlâ erkek egemen yapılarını koruması, parti kadın kollarının güçsüz, yetkisiz ve vesayet altında tutulduğu modele itiraz edilmemesi işaret edilmesi gereken önemli nedenlerin başında yer alıyor. Siyasal parti yapılarında kadınların güçlenmesini sağlayacak yapısal dönüşümü sağlamak için ise iki temel alanda başarı sağlanması gerekiyordu. Bunlardan birincisi siyasal karar süreçlerinde yer alacak kadınların oranının kritik eşik olan en az yüzde 40 ve giderek yüzde 50 olmasının sağlanmasıdır. Diğeri ise bu sayısal varlığın işlev kazanabilmesi için kadın hakları savunucularının partilere, parlamentolara ve politika oluşturma süreçlerine içerilmesi gereklidir. Bu iki koşulun sağlanabilmesi için ise kadın hareketinin bu hedefe yönelen geniş kapsamlı, kitlesel destek sağlayan örgütlenmesi ve mücadelesi gereklidir. Bu mücadeleyi sağlamak için gerekli siyasal ittifakların, işbirliklerinin, platform oluşumların gerçekleştirilmesi gereklidir. Türkiye'de bu üç koşulun da gerçekleşmediğini ve kadın hareketinin bu konuda sistematik çalışmasının da olmadığını söylemek abartı değildir.

► Kadınlar içeride ama kadın hakları savunucuları dışarıda...

TBMM'de grubu olan ana-akım siyasal partilere baktığımızda, hem parti yönetimlerinde hem milletvekilliklerinde aday belirleme ilkelerinin çok sorunlu olduğunu görüyoruz. Adayların parti listelerine dahil olabilmesi için karar vericilerin kadınlar ve erkekler için değişik kriterler uyguladıklarından bahsetmiştik. Parti aday listelerine alınacak kişiler için deneyim, parasal güç, bölgesel aidiyet, etnik grup ve cemaat kimliği, eğitim, meslek, yaş, kitle örgütleri üyeliği/yöneticiliği gibi kriterler etkili oluyor. Ama bu kriterlere yakından

baktığımızda, bu kriterlerin kadınlardan çok erkekler için geçerli olduğunu görüyoruz. Kadın adayların belirlenmesinde bu *kooptasyon* başka kurallara göre şekilleniyor; akraba, tanıdık eşi, kızı, yani *torpilli kadınlar* her zaman önemli bir yer tutuyor. Ama özellikle deneyimsiz, itaatkâr, ikincil kalmaya ses çıkarmayacak, "arka toplayan" kadınlar, yani *uyumlu eş modeli kadınlar* özellikle tercih ediliyor. Ayrıca gösterişi, sunumu iyi ama siyasal gücü ve iddiası düşük *vitrin kadınları*nın da siyasal partilerin her düzey yönetiminde önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz.

Kadın adayların belirlenmesinde hâlâ ana-akım siyasal partiler için geçerli olan bu cinsiyetçi model kadın örgütlerinde, kadın hakları mücadelesinde öne çıkan deneyimli ve kadın sorunları konusunda bilgili kadınların siyasal partilerde, parlamentolarda ve politik makamlarda yer almasını engelliyor. Siyasal partilerin erkek egemen yapılarının sürdürülmesinde temel belirleyici faktör olan bu modelce aday gösterilmeyen ve seçilmeyen kadınlar ise öncelikle feministler, siyasetin tabanından gelen deneyimli, güçlü, ama *markasız kadınlar* oluyor. Özellikle de kadın hakları savunucusu kadınlara ve kadın hakları örgütlerinin temsilcilerine seçim aday listeleri hâlâ kapalı görünüyor.

Bu eril tarzın sadece AKP, İYİP, DEVA gibi ana-akım sağ muhafazakâr partilerde değil, CHP gibi merkez-sol bir partide bile hâlâ devam ettiğini görüyoruz. *Başkanın kadınları modeli* diye adlandırdığım bu modelin, daha yakından bakınca, siyasal partilerdeki lider egemenliğine dayalı otoriter merkezci örgüt yapısının erkek egemen parti yapısıyla iç içe geçmesiyle oluştuğunu görüyoruz. Bu yapıyı koruyan en önemli strateji ise, ister sağda isterse solda olsun, kadın hakları savunucularının ve feministlerin ulusal ve yerel parlamentolarda önemli bir grup oluşturacak sayıda siyasi karar konumlarına seçilmesine izin verilmemesi.

Kadınların eksik siyasal katılımı sorununun çözülememesi ve kadınların eşit siyasal haklarının hayata geçirilememesinde önemli bir etken de kadın örgütlerinin bu konudaki eksik ve apolitik yaklaşımı. Kadın hakları örgütlerinin eşit siyasal temsile ilişkin bugüne kadar geliştirilmiş talepleri siyasal partilere iletilip bir siyasal müzakere sü-

reci başlatılabilmiş değil. Kadın örgütlerinin yapabildiği şey, ayrı ayrı siyasal parti yönetimlerine gidip, kadın adaylara listelerinde yer vermeleri ve seçimlerde cinsiyet kotası uygulanmasını talep etmekten öteye geçemiyor. Oysa ki "her partiden kadın aday olsun" demek, ancak bununla birlikte gerçekleşmesi gereken dönüşümlere ve stratejik hedeflere ilişkin bir siyasal mücadele gündemi oluşturmamak, çok *apolitik* kalıyor ve sorunu aşmaya yaramıyor. Mevcut durumda kadın temsilci oranı yavaş yavaş yükseliyor ama siyasal karar organları hâlâ kadınların taleplerine yetirince duyarlı olamıyor.

Bu durum kadın olmanın, yaşadığı ayrımcılık ve eşitsizlikleri aşmak için bir tür *politik güce gereksinmesi olan bir siyasal grup* olarak kabul edilmediğini gösteriyor. Kadınlar, siyasal alanda *siyasal talepleri ve politik önerileri olan bir toplumsal grup olarak değil, sadece görünür olması gereken biyolojik bir kategori olarak* kabul ediliyor. Bu ise bir tür *özcülük*. Eril iktidar aygıtlarını ve pratiklerini dönüştürecek olanın sadece bir miktar kadının siyasal karar süreçlerinde var olmasıyla aşılacak olduğu düşünülüyor. Bu bakış, en naif ifadeyle çok *apolitik* bir bakıştır. Sonuçta, seçilen az sayıda kadının elinde, erkek egemen siyasal parti yapılarını dönüştürecek strateji, politika ve siyasal destek yoksa bu kadınların çoğu mevcut eril iktidar yapılarına içeriliyor ve bunu engelleyecek bir güç elde edemeden siyasetin koridorlarında kayboluyorlar.

Türkiye'de kadın hareketinin siyasal partilerdeki erkek egemenliğinin aşılması için yatay ve kitlesel destekli, farklı kadın kesimlerini bir araya getiren ve kadınların eşit siyasal katılımını hedefleyen ortak bir siyasal gündem etrafında örgütlenmeleri gerekiyor. Bunun sonucunda, hem erkek egemenliğini aşacak strateji ve politikaları tanımlayıp savunabilirler, hem de kendi içlerinden bunu gerçekleştirecek kadın hakları savunucularını seçerek aday gösterebilirler. Kadın hakları savunucusu adaylar ve onların savunacağı politikalar, siyasetin müzakere ve çözüm üretme ortamlarında ve süreçlerinde yer aldıkça, kadınların eşit siyasal katılımı için kalıcı ve dönüştürücü adımlar atılabilir.

Kısaca söylemek gerekirse kadın hareketi, kendi mevcut gündemini koruyarak kadınların eşit siyasal katılımını sağlamaya yönelik

yeni bir politika sayfası açmak ve eşit siyasal katılım için yeni bir kulvarda "feminist siyaset yapma"yı geliştirip güçlendirmek zorunda. Kadın hareketi kendi içinden kadın hakları siyaseti temsilcilerini seçip aday gösteremedikçe, bu temsilcilerin arkasında durup siyaset yapmadıkça siyasal partilerdeki erkek egemen yapı değişmeyecek. Kadın hareketi, ana-akım siyasal partilerdeki erkek egemen yapıyı engellemek için siyasal partilere cinsiyet eşitliği birimlerinin kurulmasını, cinsiyet eşitliği politikalarının ve aktörlerinin parti kadrolarına devşirilmesini sağlayacak bir politika için mücadele örgütlemedikçe, eşitlikçi bir dönüşüm yaşanmayacak. Bunun için başta siyasal partilerin kadın örgütlerinin (kadın kollarının) güçlendirilmesi ve gerçekten kadınları örgütleyecek yapılar haline dönüştürülmesi gerçekleşmeli. Bu siyasi mücadelelerin hedefinde kadın haklarını koruma siyasetini ülke çapında uygulayabilecek güçlü bir "Kadın ve Eşitlik Bakanlığı" kurulmalı ve cinsiyet eşitliği politikaları için kamu bütçelerinde kaynak ayrılmalı. Kadın haklarını koruma misyonu yurtdışı fon kuruluşlarından finanse edilen bir kamu görevi olmaktan kurtulmalı.

Cinsiyet eşitliğini hayata geçirecek kurumsal mekanizma sadece bir bakanlıktan ibaret olamaz. Eşit siyasal katılım için cinsiyet kotalarının uygulanmasının anayasal ve yasal dayanaklarla güçlendirilmesi stratejik bir öneme sahip. Cinsiyet kotası uygulayacağını vaat edip uygulamayan parti, kurum ve kuruluşlara yaptırım uygulanabilmeli. Kamu kurumları yapısı içinde kadın vatandaşların yaşadığı cinsiyetçi ayrımcılıkları şikâyet edip adalet arayacakları kamu denetçiliği (*ombud*) kurumu olmalı. Mevcut Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) somut işleyen ve kadınların kolayca ulaşabileceği bir yapıya dönüştürülmeli. Genel olarak insan hakları ihlallerini önleme görevi olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) kadın hakları ihlallerine duyarlı hale getirilmeli. Kamu yönetiminde kadınlara yönelik hizmetlerin yürütülmesinde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılığı olan deneyimli kadın yöneticiler olmalı. Bütün temel kamu politika alanlarında ana-akımlaştırma yapılmalı, cinsiyet eşitliği politikalarının kamu hizmetleri içinde gettolaştırılması önlenmeli.

Özetlemek gerekirse kadın hareketi kendi siyasal gündemini sa-

vunacak adaylarını çıkarmalı, gündemini müzakere gücü yaratmalı, siyasal partileri dönüştürmeli, gerekli kurumsal yapının güçlendirilmesini istemeli.

Kamu Hizmeti Olarak Kadın Hakları Siyaseti

Türkiye'de kamu politikası olarak gelişen kadın hakları ve cinsiyet eşitliği politikasında bazı AB ülkelerinden farklı olarak, işgücü piyasasında eşit ücret ve eşit hak sağlama temelli bir bakış açısı yok. Bunun yerine cinsiyet eşitsizliklerinin, kadınlara karşı ayrımcılığın sosyal ve kültürel dönüşüm gerektiren bir zihniyet sorunu olduğu anlayışı yaygın.

CEDAW'ın imzalanmasıyla başlayan süreç de aslında bu bakış açısından ele alınmıştı. Bu süreç aslında Türkiye'de kadın haklarının korunmasının bir kamu politikası haline getirilmesi için atılan imzanın hayata geçirilme süreciydi. Türkiye 1985 yılında CEDAW'ı imzaladıktan sonra, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin de yarattığı ivmeyle 2004'te Anayasa'nın 10. maddesine eklenen "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür" ifadesiyle yeni bir eşitlik tanımı yapmıştı. Böylece kadın-erkek eşitliğini sağlamanın devletin sorumluluğu olduğu kabul edilmiş oldu. Kadın-erkek eşitliğini sağlamak kamu sorumluluğu ilkesi kapsamına alındı; kamu politikalarının yapılması ve uygulanmasında dikkate alınması gereken bir ilke haline geldi. Aynı değişiklik kapsamında Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasına da bir cümle eklendi: "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır" dendi. Bu madde hükmüne göre, temel haklar ve özgürlükler alanında, milletlerarası antlaşmalar ile ulusal kanunlar arasında bir hiyerarşi oluşturuldu ve uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşmaların, ulusal kanunların üstünde olduğu kabul edildi. Bunun somut anlamı ise, başta CEDAW olmak üzere, kadınların eşitsizlik yaşadığı alanlarda, fiili eşitliğe ula-

şılıncaya kadar, özel önlemlerin alınması gerekliliği kabul edilmiş oldu.

CEDAW'ın imzalanmasından itibaren atılan bazı önemli adımlar şunlardır:

1986 yılında CEDAW'ın ve 1995 yılında Pekin Eylem Planı'nın imzalanması ile bu belgelerde yer alan kadın-erkek eşitliği ile ilgili bütün tedbirlerin uygulanması zorunlu hale geldi.

1990 yılında Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kuruldu ve bünyesinde Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) ile Aile Araştırma Kurumu (AAK) yer aldı. KSGM o tarihten bu yana kadın haklarını koruma ile ilgili bütün kamu politikalarının sorumlusu kurum oldu.

1996 yılında I. Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (Pekin IV. Dünya Kadın Konferansı'nın ertesinde) hazırlandı ama doğru dürüst uygulanmadı.

1998 yılında Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Aile Mahkemeleri Kanunu'nun yayınlanmasıyla aile-içi şiddetin önlenmesi önemli bir kamu hizmeti hedefi olarak tanımlandı.

2002 yılında Türk Medeni Kanunu değişikliği ile ailede tam eşitliğin sağlanmasını engelleyen hükümler ortadan kaldırıldı.

2003 yılında İş Kanunu'nda yapılan değişiklikle işyerinde cinsel taciz suç kabul edilerek cezai önlemler düzenlendi.

2003 yılında AB Sosyal Politikalar Programı'nın Cinsiyet Eşitliği Topluluk Programı'na katılım (3.2.2003 tarih ve 2003/5224 s. Bakanlar Kurulu Kararı) sağlandı. Böylece kadın haklarıyla ilgili AB fonlarından yararlanma olanağı yaratıldı.

2003 yılında AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nda (23.7.2003 tarih ve 25178 s. Resmi Gazete) ilk kez kadın haklarının korunmasıyla ilgili konulara da yer verilmeye başladı.

2004 yılında Anayasa'nın 10. maddesinde değişiklik gerçekleşti.

2005 yılında Türk Ceza Kanunu değişikliği ile kadınlara karşı işlenen suçların cezalarında ağırlaştırmalar ve yeni suç tanımları (evlilik içi tecavüz gibi) yapıldı.

2006 yılında 2006/17 sayılı "Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleri ile Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler" başlıklı Başbakanlık Genelgesi yayınlanarak kadınlara yönelik erkek şiddetiyle mücadelede önemli bir kamusal sorumluluk adımı atıldı.

2007 yılında KSGM ilk Stratejik Planı yayınlandı.

2008 yılında I. Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı yayınlandı.

2008: Kadına Yönelik Şiddeti Önleme Ulusal Planı yayınlandı.

2009: TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) kuruldu ve çalışmaya başladı. Komisyon aktif çalıştığı dönemler boyunca önemli raporlar hazırladı.[4]

2011 yılında Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kaldırıldı ve yerine Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kuruldu.

2011 yılında Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi, İstanbul Sözleşmesi imzalanarak yürürlüğe girdi.

► Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği ne kadar kamu politikası olabildi?

Türkiye'de cinsiyet eşitliğini sağlamak için CEDAW'a göre "ulusal mekanizma" olarak Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kurulmuştu. Bu kurumun yapısına baktığımızda, merkezi hükümet teşkilatı içinde yer alan icracı bir birim değil, danışma ve eşgüdüm görevi yapan bir kurum olduğunu görüyoruz. 2011 yılında Bakanlığın adından kadın kelimesi çıkartılırken bir yandan da icra yetkileri artırıldı ve özellikle sosyal yardımların dağıtılması bu bakanlığa verildi. Böylece Bakanlığın asıl sorumluluğu başka bir bakanlığın işlevine doğru değişti. Bakanlığın adından kadın kelimesinin çıkarılması ve kadın sorunlarının çözümüne ilişkin sorumluluğun sadece genel müdürlük düzeyine düşürülmesi, kadınların diğer toplumsal risk gruplarından birine indirgendiğini gösteriyor. Bakanlığın kuruluşundaki, kadın örgütleri ve sivil örgütlerin desteğini alarak çalışan, demokratik katılım ve temsil kurumu olma niteliğine dayalı kimliğinin zaman içinde geri planda kaldığını ve giderek ortadan kalktığını; bunun yerine teknokratik-bürokratik uzmanlığa dayalı sıradan bir devlet ku-

rumuna dönüştüğünü söyleyebiliriz. Kadın hakları ihlallerini önlemek ve cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmekten sorumlu olan Bakanlık, kendi kuruluş döneminde kadın örgütleriyle kurduğu sıkı ilişkiyi zaman içinde sürdürmedi; kurumun uzman kadroları femokratları içermedi, tersine zaman içinde kendi kadrolarını kadın sorunları konusunda uzman olmayan kişilerden oluşturarak kadın örgütleriyle bağını en aza indirdi.

Kadın hakları ve cinsiyet eşitliğiyle ilgili kamu kurumunun (Bakanlık ve ilgili Genel Müdürlük) politikalarının nasıl oluştuğuna baktığımızda, kuruluş aşamasında, kadın örgütleri tarafından gündeme getirilen sorunları bürokratik-siyasal kurumların kabul edeceği hukuki içerik ve biçimlere dönüştürerek yeniden şekillendirdiğini, uygun bulunmayanların ise dışlandığını görüyoruz. Örneğin "kadınlara yönelik erkek şiddetinin önlenmesi" talebi "aile-içi şiddetin önlenmesi" olarak ifade edilmiş ve uygulama da aile kurumu dışında kadınların karşılaştığı farklı şiddet türleriyle mücadele etmeyi, örneğin medyada kadına yönelik şiddetin engellenmesi, kadın ticaretinin, fuhuşun önlenmesi gibi konuları dışlamıştır. Siyasal partilerde kadınların eşit temsilinin sağlanması ve siyasal partilerdeki erkek egemenliğinin dönüştürülmesi ise ulusal eylem planına hedefler olarak alınmamış; kadınların eksik siyasal temsili sorunu hukuki siyasi mekanizmalarla kamunun müdahale etmesi gereken bir demokrasi sorunu olarak tanımlanmamıştır. Bunun yerine eğitim, konferans gibi "farkındalık yaratma" teknikleriyle, yani dolaylı yollardan çözülecek bir sorun olarak ötelenmiştir (Sancar ve diğ. 2021a).

► Cinsiyet körü kamu hizmeti ve kamunun cinsiyetlendirilmesi ne anlama gelir?

Alışkanlıklar gereği kamu hizmetlerinin cinsiyetler açısından eşitsizlik yaratıcı, ayrıştırıcı, dışlayıcı bir etkisinin olacağı akla gelmez. Çünkü ne tür kamu hizmeti olursa olsun, ilke olarak, kamu hizmetleri her cinsten bireyin yararlanmasına açıktır. Yapılan yoldan herkes yürür; açılan okula bütün çocuklar gidebilir; hastanede kadın erkek bütün hastalara hizmet verilir.

Ama kamu hizmetinin toplumsal cinsiyet gereksinmeleri karşı-

sında tarafsız olacağı kabulü çoğu durumda doğrulanmaz. Çünkü cinsiyete dayalı eşitsizlikleri görerek bunu değiştirmek için özel bir çabası olmayan kamu anlayışı, bireylerin cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları ayrımcılıkları ve dışlamayı dikkate almayabilir ve dahası bunu bilmeden artırabilir. Bu duruma "cinsiyet körlüğü" diyoruz.

Kamu hizmeti cinsler arasında görünür bir ayrım gözetmese bile, kadınlar birçok kamu hizmetine ulaşmada cinsiyetlerinden dolayı engel yaşadıklarından ve bu nedenle maddi kaynak ve kamusal değerlere eşit erişim şansları olmadığından, eşitsizlik yapısal ve kurumsal olarak süregelir. Örneğin, ev içinde, kocasından şiddet gören kadınların ancak yüzde 11'i adli kurumlara başvurmaktadır (HÜNEE 2015). Yapılması gereken şey sadece kamu hizmeti planlarken cinsler arası eşitsizlik yaratmamaya dikkat etmek değildir; aynı zamanda kamu hizmetine erişimdeki eşitsizlikleri de dikkate alan ve mağdur kesimin kamu hizmetinden eşit yararlanabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmaktır.

Öte yandan her kamu hizmeti erkekleri ve kadınları farklı şekilde etkileyebilir. Örneğin, belediyelerin ucuz kreş hizmeti vermesi, işyerlerinin sadece kadın çalışanlara göre değil, aynı zamanda erkek çalışan sayısına göre de kreş hizmetinden yararlanabilmesi gerekir. Bir işyerinde hiç kadın çalışan olmasa da, çocuk sahibi erkek çalışanların gereksinmelerine göre de kreş hizmeti olmalıdır. Çocuk doğum ve bakım izinlerinin sadece kadınlara değil, aynı zamanda çalışan babalara da sağlanması önemlidir. Erkeklere babalık ve çocuk bakım izni verilmesi, erkeklerin aile ve çocuk sorumluluklarına katılmalarına ve aile-içi yüklerin ebeveynler arasında eşit dağılımının sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Örneğin bir belediye sınırlı kaynağı ile halı futbol sahası yaparsa daha çok erkek vatandaşlara, semt içi park ve çocuk oyun alanı yaparsa daha çok çocuklu kadın vatandaşlara hizmet etmiş olur. Bu nedenle kamu hizmetinin cinsiyet körü olmasının engellenmesi için, cinslerin gereksinmelerini eşit derecede dikkate alması ve kamu hizmetlerine erişimde cinslere eşit erişim fırsatları sunulması gerekir.

Kamu hizmetlerinin planlanması ve uygulanmasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekiyor. Çünkü kamu hizmetlerinin,

desteğe gereksinme duyan vatandaş grubunun taleplerine göre şekillenmesi demokratik toplumların gereğidir. Ama kamu hizmetlerinden toplumun her kesiminin aynı ve eşit şekilde yararlanamadığı da bir gerçektir. Daha örgütlü, kamu kurumlarında daha güçlü siyasal etki yaratabilen grupların talepleri daha çok dikkate alınır. Örneğin bir kentte futbol halı sahası sayısının kültür merkezi sayısından fazla olmasından yola çıkarak halı sahada futbol oynamak isteyen erkek vatandaşların belediyelerin üzerinde daha güçlü bir etki yarattığını söyleyebiliriz. Aynı biçimde erkeklerin genel ve ortak gereksinmelerine çözüm üreten kamu politikaları hem sayıca fazladır hem de daha fazla kamu kaynağı kullanarak erkeklere yönelik daha fazla hizmet üretirler. Örneğin sadece erkeklerin eğlendiği kıraathane, kahve, meyhane, pavyon, genelev gibi mekânlar güvenlik güçlerince korunur ve ayrıca belediyenin temizlik ve toplu ulaşım gibi hizmetlerinden de doğrudan yararlanırlar. Ama kadınların eğlence mekânları söz konusu olunca bu mekânların daha çok evler ve özel mekânlar olduğunu düşünürsek, bunların kamu hizmeti alanının dışında kaldığını görürüz. Örneğin Türkiye'de bütün camiler devlet tarafından yönetilir ve camilerin bütün giderleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nca karşılanır. Ama camilerden yararlanan vatandaşların ancak yüzde 7'si kadındır. Kadınlar ibadetlerini genellikle evde yaptıkları için din hizmetleri için harcanan kamu bütçesi aslında erkeklerin ibadetlerini yapmalarına hizmet etmektedir.

Belirttiğimiz nedenlerle kamu hizmetlerinin planlanmasında kadınların yaşadığı sorunların giderilmesinde cinsiyetler arası eşitliği sağlayacak bir bakış açısının dikkate alınması önemlidir; bu kamu hizmetinin uzmanlık bilgisine, cinsiyet ayrımı temelinde elde edilmiş verilere ve uygulama deneyimine sahip kadrolarca gerçekleştirilmesi gereklidir. Bunun için aşağıda listelediğimiz konularda kamu hizmetlerinin geliştirilmesi, yaşama müdahil olması ve gerektiğinde özel sorun alanlarını içeriyor olması gerekir.

• Özel yaşamda, aile ve evlilik içi ilişkilerde cinsler arası eşitliğin sağlanması için uygulanması gereken kamu politikaları önemli bir kamu politikası konusu oluşturur. Özellikle aile destek politikalarıyla ilgili değer ve ideoloji aşılamaya değil, aile-içi cinsiyet eşitliğinin ve

aile refahının sürdürülebilirliğinin sağlanması öncelikli olmalıdır. Bunun için öncelikle ev/aile-içi her tür şiddetin önlenmesi, erkeklerin aile ve çocuk yetiştirme sorumluluklarına katılmalarının sağlanması, kadınların ve erkeklerin ev ve iş yaşamını birlikte yürütebilmesine yönelik destek politikalarının geliştirilmesi, ev kadınlarının sosyal güvencesinin kurumsallaştırılması temel politikalardır.

• *Kamusal alanda hizmetler ve hizmetlerin yönetiminde* cinsiyet eşitliğine duyarlık stratejileri uygulanarak her tür kamu hizmetine erişimde cinsler arası eşitlik sağlanmalıdır; eğitim, istihdam, sosyal güvenlik, kararlara katılım, kentsel haklarda eşitlik, spor, din hizmetleri, iletişime eşit erişim hakları, adalete erişimde eşitlik politikaları uygulanmalıdır. Kamunun ve devletin yönetimine, ekonomik kararların alınmasına ve toplumsal yaşama cinslerin eşit katılma hakkının sağlanması gerekir.

• *Toplumsal norm ve değerlerin cinsiyetler arası ayrım yapmasının engellenmesi*, cinsiyetçi kalıp yargılara karşı çıkılması için politikalar geliştirilmesi önemlidir. Örneğin erkeklerin namus koruma, cinsel ahlak denetimi adı altında kadınların temel insan haklarını ihlal etmelerinin önlenmesi; kadınların coğrafi ve sosyal hareketliliğinin erkekler tarafından denetlenmesinin ve engellemesinin önlenmesi; eğlence, boş zaman geçirme mekânlarında kadınlar aleyhine yaratılan cinsiyetçi kısıtlamaların engellenmesi; erkeklerin kadınların haklarını kullanmalarını engellemelerine yönelik davranışlarının suç sayılarak hoş görülmemesi, cezasız kalmaması sağlanmalıdır.

• *Kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi* için uygulanan ve önerilen politikalar farklı sektörel alanlara ve hak tanımlarına göre şekillenmelidir. Örneğin istihdam ve sosyal güvenlik alanında ev kadınlarının ve enformel çalışan kadınların sosyal güvenlik kapsamına alınması; kadınlar açısından eşit ve eşdeğer işe eşit ücret ödenmesinin sağlanması; işyerinde cinsel taciz ve istismarın önlenmesi; hem kadın hem erkek çalışanların çocuklarına ucuz, nitelikli kreş ve anaokulu hizmeti sağlanması önemlidir.

• Kamu hizmetlerinin cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmesinde çok önemli olan "eğitim ve bilgiye erişimde cinsiyet eşitliği" nin sağlanmasıdır. Bunun için örneğin eğitimde mesleki okul terci-

hinde cinsler arası eşit dağılımın teşvik edilmesi; uzaktan eğitim, açık öğretim benzeri yeni eğitim türlerinde cinsiyet dengesinin gözetilmesi; dini eğitim kurumlarında kız çocuğu ve kadın ağırlığının engellenmesi; eğitim bursları ve eğitim yurt kontenjanlarında cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekir.

• Kamu hizmetinin kadın hakları ihlallerini önleyebilmesinde çok önemli bir düzenleme alanı *kadınların bedensel ve doğurganlık haklarının korunması* ile ilgilidir. En çok hak ihlallerinin yaşandığı ve erkek egemenliğinin en stratejik alanlarından birisi olan bu alan cinsiyet eşitliğinin en temel, en çok dirençle karşılaşılan, ama kadınların hayatı için en önemli ve hayati konulardan biridir. Örneğin erken ve zorla evliliklerin önlenmesi; evlilik içi/dışı çocuk ayrımının çocuklar açısından ortadan kaldırılması; kadınların kendi soyadlarını kullanma hakkı; çocukların nesebinin/soyadının sadece babadan gelmesinin önlenmesi, ortak ebeveyn sorumluluk anlayışının geliştirilmesi; doğurma/doğurmama özgürlüğünün korunması; kadınların kürtaja karar verme hakkının olması; ücretsiz gebelik ve doğum kontrolü hizmetinin sağlanması; bekâret kontrollerinin önlenmesi Türkiye'de en çok hak ihlallerinin yaşandığı alanlar olarak mutlaka kapsamlı olarak ele alınmalıdır.

• *Toplumsal cinsiyet ve cinsellik temelli erkek şiddetinin önlenmesi* için politikalar da en az diğerleri kadar, kadınların yaşam haklarının korunması açısından önemlidir. Bunun için kadınların ve çocukların her tür erkek şiddetine karşı korunması; erkek şiddetine karşı erkeklerin de etkin müdahalesinin talep edilmesi; erkeklerin şiddetten uzaklaştırılması için "sıfır hoşgörü" politikasının geliştirilmesi; erkeklerin "şiddet öğrenme pratikleri"ni açığa çıkarmak, görünür kılmak için çalışılması; cinsel yönelim haklarının korunması (LGBTİQ+ bireylere yönelik cinsel baskı, homofobik ayrımcılık ve şiddetin önlenmesi vb.); kadın bedeninin ve cinselliğinin metalaştırılmasının önlenmesi; kadınların her türlü hak ihlalleriyle ilgili adalete erişimlerinin sağlanması gerekir.

• *Her tür karar ve temsil sürecine cinslerin eşit katılımının sağlanması* bütün diğer politikaların gerektiği gibi, eksiksiz hazırlanıp uygulanabilmesi için ön-gereklilik taşıyan temel politika alanıdır.

Ulusal düzeyde her tür temsil kurumu/parlamentoda, yerel yönetimlerde seçilmiş ve atanmış makamlarda cinslerin eşit katılım ve temsilinin sağlanması için başta cinsiyet kotası olmak üzere gerekli politikaların, yasal müeyyideleriyle birlikte hayata geçirilmesi; bunu gerçekleştirecek siyasal aktörler olan siyasal partilerin il, ilçe teşkilatlarında ve gençlik kolları ve benzeri örgütlenmelerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması; kamu yönetimi üst kurullarında ve kamu kurumları üst yönetiminde cinslerin eşit yer almasının sağlanması; yargı, meslek örgütleri, ekonomik işletmelerin üst karar konumlarında cinsiyet eşitliğinin sağlanması; spor, din ve kentsel hizmetler düzenleyen kamu kurum ve kurullarının yönetimlerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekir.

► Cinsiyet eşitliği sağlayıcı yasal reformlar nelerdir?

Yukarıda saydığım ve Türkiye'nin imza attığı uluslararası sözleşmelere göre uygulanması gereken politikaların gerçekleştirilebilmesinin alt yapısını hazırlamak için yapılması önerilen yasal düzenlemeler ve yasa değişiklikleri vardır. Bunlardan en önemli olanları şöyledir:

Cinsiyet eşitliğine hukuki statü kazandırılması: Cinsler arası eşitlikten ne anlaşılması gerektiği, nasıl uygulanacağı ve uygulama sorumluğunun hangi kurum ve kuruluşlarda olacağının temel yasalarda tanımlanması gerekir. Bu konudaki düzenlemeler, dünyadaki pek çok örnekte olduğu gibi, anayasada yer alabileceği gibi, özel olarak bu amaçla hazırlanmış eşitlik yasası ile de düzenlenebilir. İster anayasa isterse özel amaçlı eşitlik yasaları ile düzenlensin, farklı alanlardaki cinsiyet eşitliği tanımlarının da ilgili alanı düzenleyen yasalar içinde daha detaylı olarak ayrıca yer alması gerekir.

Cinsler arası eşitliğin bütün kamu politikalarına içerilmesi (anaakımlaştırma): Toplumsal cinsiyet eşitliğinin bu tür temel yasalarda ayrı ayrı temel bir norm, hedef ve politika olarak düzenlenmesi önemlidir. Örneğin yerel yönetimleri, siyasal partileri, ulusal ya da yerel düzeyde her tür seçimi düzenleyen yasalarda; eğitimi, sağlığı, istihdamı, sosyal güvenliği, dini ibadetleri ve spor hizmetlerine yönelik kamu hizmetlerini düzenleyen yasalarda da cinsiyet eşitliğinin

politika hedefleri arasında yer alması gerekir.

Olumlu ayrımcılık yapmak, özel önlemler ve kotaları uygulamak: Cinsiyet eşitsizlerinin dirençli olduğu alanlarda eşitliği sağlamak özel önlem politikalarının ve cinsiyet kotalarının uygulanması, başta CEDAW olmak üzere bütün uluslararası sözleşme ve eylem planlarında öneriler temel bir eşitlik politikasıdır. Eşit statü/eşit muamele yapabilmek cinsiyet eşitsizliklerini gidermek için uygulanacak olumlu ayrımcılık ve kotaların en başarılıları yasal statü ve güvence ile uygulanan politikalardır.

► **Cinsiyet eşitliği kurumlarının işlevleri ve türleri:**

• Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve uygulanması için eşitlik destek kurumları oluşturmak gerekir. Örneğin sığınma evi, kadın danışma ve destek merkezleri, kadın sorunları araştırma merkezleri, kadın hakları ihlallerine bakan kamu denetçiliği gibi kurumların etkin çalışması çok önemlidir.

• Bu kurumların yerine getirmesi gereken özel görevleri ve işlevleri vardır. Örneğin cinsler arası eşitliği sağlamaya yönelik kurumların yapacağı politika ve uygulamaların, somut düzeyde tanımlanıp izlenebilmesi için ulusal ve yerel düzeyde *toplumsal cinsiyet eşitliği eylem planları* yapmaları gerekir.

• *Görünürlük ve statü sağlayan politikalar* açısından örneğin parlamento cinsiyet eşitliği komisyonu kurmak, cinsiyet eşitliği için genelge çıkarmak gibi uygulamalar etkinlik sağlamada çok yararlıdır.

• Toplumsal cinsiyet eşitliği için en önemli konulardan biri kamu kaynakları içinde eşitlik için kaynak ayırmaktır. Bunun için önerilen, *cinsiyete duyarlı bütçeleme* tekniğinin uygulanmasıdır. Kamu bütçelerinin (ulusal ya da yerel) her harcama türü açısından sonuçlarını ve yarattığı eşitleştirme etkisini dikkate almak için bu tekniği uygulamak çok etkin bir yöntemdir. Örneğin spor harcamalarının cinsiyet eşitliği açısından karşılaştırmasını yaparsak her mahalleye halı futbol saha yapmanın ne kadar tek cinsiyete yönelik bir hizmet olduğu görülür ve telafi yöntemleri bu sayede düşünülebilir hale gelir.

• *Toplumsal cinsiyet temelli veri toplamak*, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini izlemek, raporlamak, kamu hizmetlerinin cinsiyet etki

analizleri yaparak ona göre planlama ve uygulama yapmak da bu politikaları tamamlayacak temel araçlardır (Sancar 2021a; Ecevit ve Bayrakçeken 2019).

► Cinsiyet eşitliği kamu politikalarının değerlendirilmesi

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili kamu politikalarının uluslararası standartlara, imzalanan sözleşme hükümlerine ve Anayasa'da öngörülen hükümlere bakılarak bir değerlendirilmesini yapmamız gerekir (Sancar ve diğ. 2021a: 43-90, 105-7).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini ana-akımlaştırmakla görevli kurumun siyasal istikrarı: Ulusal eylem planlarında ana-akımlaştırma ile görevli koordinatör kurum Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve onun bünyesindeki Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'dür. Bu kurumun kurulduğu 1990 yılından bu yana geçirdiği değişime bakarsak, aslında bu konudaki politikaların geçirdiği ideolojik ve politik dönüşümleri ve bunun politikalarda yol açtığı istikrarsızlığı da görmüş oluruz:

1990: Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kuruldu.
1990: 422 sayılı KHK ile Bakanlığa bağlı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kuruldu. 396 sayılı KHK ile kurulan Aile Araştırma Kurumu bu Bakanlığa bağlandı.
2011: Bakanlığın adından "Kadın" kelimesi çıkartıldı ve "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı" oldu ve sosyal hizmetlerle ilgili kurumlar bu bakanlığa bağlandı.
2004'te Bakanlık 5251 sayılı Kanunla Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün görevlerini yeniden tanımladı.
2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte 703 sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirildi (1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi).
2021'de Bakanlık, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olarak ikiye ayrıldı (21 Nisan 2021 tarihli ve 31461 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi).

Toplumsal cinsiyet eşitliği temel normunda değişiklik: Türkiye'de 2018 yılından bu yana, hükümetin resmi belgelerinde, ulusal eylem planlarında ve uygulamaya yönelik çalışmalarda, daha önceleri temel bir norm olan toplumsal cinsiyet eşitliği, temel bir norm olmaktan çıkartıldı.

Bunun yanı sıra birçok resmi belgede de artık kadın haklarını koruma, kadın-erkek eşitliği normlarına uyum hedefinden de bahsedilmiyor. Bu durum Anayasa'nın 10. maddesinin devlete yüklediği sorumluluğun yerine getirilmemesi anlamına gelir. Eşitlik politikalarından sorumlu kurumların siyasi ve hukuki belgelerinde kadın haklarının korunması, kadın-erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyet eşitliği normları yerine "ailenin korunması ve güçlendirilmesi", "milli ve manevi değerlerin korunması" ifadelerine yer verilmeye başladı. Türkiye, uygulama taahhüdünde bulunduğu evrensel kadın hakları normlarını uygulamaktan ve cinsler arası eşitlik hedefini dile getirmekten bile kaçınan bir cinsiyet rejimi rotasına döndü. Bu durum cinslerin, eşit vatandaşlık hukukuna dayalı, hak temelli koruma rejimine dayalı bir kamu yönetiminden uzaklaşıldığının göstergesidir.

Devletin "aileyi koruma politikası" Anayasanın 41. maddesinde yer alan "eşler arasındaki eşitlik" ilkesine aykırı olamaz. Bu nedenle "ailenin korunması" politikasının uygulama ilkelerinin hukuki çerçevesinin evrensel eşitlik ilkesine göre saptanmış olması ve uygulamanın da bu ilkelere göre gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu kurala uyulmadığı için çoğu uygulamada "ailenin korunması" politikası kadınların aile içinde yaşadığı temel kadın hakları ihlallerine karşı kamu kurumlarını duyarsız ve özensiz hale getirmektedir.

Devletin kadın ve aile politikalarından sorumlu kurumları arasında sayılan Diyanet İşleri Başkanlığı - Aile ve Dini Rehberlik Büroları belgelerinde kadınlarla ilgili konular söz konusu olduğunda eşit hak kavramının değil, merhamet, şefkat, adalet gibi ahlaki değer ifade eden sözlerin toplumsal cinsiyet eşitliği yerine kullanıldığını görüyoruz.

► Eşitsizliği, cinsiyetçiliği dönüştürecek kamu iradesi yerine zihniyet değişimi için tavsiyeler

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın ve onun bünyesindeki Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü eşgüdümünde yürütülmesi gereken kadın ve aileyle ilgili politikalar, icracı güç kullanarak eşitsizliklere müdahale etmeyi amaçlamıyor, sadece tavsiye edici nitelikte önerileri içeriyor. Cinsiyete dayalı eşitsizlikler zaten ayrımcı zihniyetler, kültürel pratikler ve cinsiyetçi alışkanlıklar olarak var olurlar. Sorun çözmek için bunların değişimini desteklemek kadar, mevcut hak ihlallerine de hukuki ve politik araçlarla müdahale etmek şarttır. Temel hak ihlallerinin önlenmesi, dönüşümün kültürel değişikliklere bırakılmaması bu alandaki temel stratejilerin vazgeçilmez ilkesidir. Başta CEDAW olmak üzere, uygulanması gereken hükümler cinsiyetçi zihniyet dönüşümü sağlamak için gerektiğinde olumlu ayrımcılık ve kota politikalarıyla müdahale etmek gerektiğini söylüyor. Mevcut durumda bu tür dönüştürücü müdahaleler olmadığı gibi tersine, hükümetin kendi cinsiyetçi değer yargılarını dayatan uygulamaları söz konusudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınlara karşı şiddetin önlenmesi için hazırlanmış Ulusal Eylem Planlarında yer alan hedef ve faaliyetlerin, kamu otoritesi adına cinsiyet temelli eşitsizliklere doğrudan müdahale etme ve değiştirme yerine yukarıda bahsettiğim gibi, dolaylı, sivil ve kültürel alanda, devlet dışı aktörlerin eylemlerine bağlı olarak şekillenecek nitelikte çözümler öngörüyor. Örneğin Ulusal Eylem Planlarında yer alan faaliyetlerin çoğu rol modeli oluşturma, farkındalık yaratma, kamuoyunu bilinçlendirme gibi dolaylı müdahaleleri amaçlıyor. Bu Eylem Planlarının dili çoğu zaman pasif ve edilgen bir politika dili içeriyor. Bu durum cinsiyetçi eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için öngörülen faaliyetlerin kamu düzeni adına icra gücünü kullanmayan, sadece dolaylı müdahale ve tavsiye niteliğindeki çalışmalarla yetinileceğini gösteren bir özelliktir.

Anayasa'da öngörülmüş ama uygulanmayan olumlu ayrımcılık ilkesi: TC Anayasasının 10. maddesinde uygulanması meşru görülmüş olumlu ayrımcılık politikalarının, yardıma muhtaç kadınlara yö-

nelik sosyal yardımlar dışında uygulanmadığı görülüyor. Oysa açıkça cinsiyete dayalı ayrımcılıkların ve eşitsizliklerin devam ettiği stratejik alanlarda, örneğin kamu kurumlarının yönetim düzeyleri, yerel yönetimler ya da ulusal parlamentoda kadınların eksik siyasal katılım oranlarının uluslararası düzeye yükseltilmesi için olumlu ayrımcılık politikası olarak cinsiyet kotalarının uygulanması gerekiyor.

Yazılan ama uygulanmayan planlar: Mevcut ulusal eylem planları ile direngen eşitsizliklerin çözülemediği görülüyor. Çünkü ulusal eylem planlarında mevcut eşitsizlikler tanımlanmış ve politikalara konu edilmiş olmakla birlikte uygulanmayan ve uygulanması izlenmeyen ulusal eylem planlarıyla karşı karşıyayız. Ulusal eylem planlarının hem kamu denetim makamlarınca hem de bağımsız ve sivil kurumlarca izlenerek uygulamanın yönlendirilmesi çok hayati bir gerekliliktir. Ulusal eylem planlarının izleme raporları hazırlanıp yayınlanmıyor ve bu nedenle planlarda yazılı faaliyetlerin ne ölçüde gerçekleştiği bilinemiyor. İzleme yoluyla değerlendirme yapılmadığı için bir sonraki plan için yol gösterici sonuçlar da elde edilemiyor. Her plan neredeyse sadece temenni niteliğinde bir siyasi belge ve parti programı gibi dilekleri içeren ama hayata geçmeyen metinler olmanın ötesine geçemiyor.

► Toplumsal cinsiyet eşitliğini ana-akımlaştırmaktan sorumlu kurumlar ne kadar cinsiyetçi?

Ulusal eylem planlarında toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları içinde görev tanımı yapılmış kurumlar şunlar:

- Milli Eğitim Bakanlığı,
- Diyanet İşleri Başkanlığı - Aile ve Dini Rehberlik Büroları,
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde Eğitim Yayım ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı / Kırsalda Kadın Hizmetleri Çalışma Grubu,
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) bünyesinde İstihdam Politikaları Daire Başkanlığı / Cinsiyet Eşitliği Şubesi Müdürlüğü,
- ÇSGB koordinasyonunda Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu,
- Türkiye İstatistik Kurumunda (TÜİK) Demografi İstatistikleri Daire Başkanlığı / Hayati ve Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Grubu,
- Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü / Kadın ve Üre-

me Sağlığı Daire Başkanlığı ve Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğünde Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Birimi,
- Yerel yönetimlerin ve belediyelerin cinsiyet eşitliği birimleri, meclis eşitlik ihtisas komisyonları, belediyelere bağlı kadın konukevleri, kadın danışma merkezleri, Üniversitelerde mevcut Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri ya da Kadın Çalışmaları Anabilim Dalları.

Bu kurumların üstlendikleri kadın haklarını koruma ve kadın-erkek eşitliğini sağlama görevlerini nasıl yapacaklarını, hangi norm ve hedeflere uygun çalışacaklarını belirleyen hukuki bir düzenleme yok. Bu kurumların ilgili teşkilat yasalarında, yönetmelik veya genelgelerinde cinsiyet eşitliğinden ne anlaşılması gerektiği ve bu ilkenin nasıl uygulanacağı tanımlanmış değil. Bu kurumlar sadece kadınların yararlanıcısı olduğu bazı hizmetler üretiyor ama bunu kadın haklarına ve cinsler arası eşitliğe uygun olarak nasıl yapacağına dair bir iradesi ve planlaması yapılmamış. Bu kurumların mevcut durumunun ciddi düzeyde cinsiyet körü olduğunu ve bu nedenle mevcut cinsiyetçi eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktan uzak olduklarını söylemeliyiz.

Cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmesi gereken ancak öyle olmayan yasalar: CEDAW'a göre imzacı ülkeler, cinslerin bireysel ve kamusal yaşamını düzenleyen temel yasaların toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılığını sağlamayı taahhüt etmiş durumda. Özellikle cinslerin eşit siyasal katılımı ve eşit temsili açısından önemli olan, aşağıda listelenen yasaların bu hükümler çerçevesinde eşitlik normlarına duyarlı hale getirilmesi gerekirken hâlâ böyle bir yasal reform yapılmadı ve bu temel yasalar hâlâ cinsiyet körü olmaya devam ediyor. Siyasal yaşamı düzenleyen cinsiyet körü temel yasaları şöyle listeleyebiliriz:

- 979 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2011),
- 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961),
- 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983),
- 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983),
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005),

- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004),
- 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005),
- 6253 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu (2011),
- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965),
- 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) Kanunu (2016),
- 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu (2007 tarihli hali).

► Kadın hakları karşıtı hareketlerin yükselişi ve haklarda geri gidiş

2010'dan itibaren, dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de temel ve evrensel kadın haklarına karşı güçlü bir saldırı ortaya çıktı. Öncelikle kadın haklarını önemsizleştirme, güçsüzleştirme, ideolojik olarak yanlışlama gibi stratejileri içeren bu siyasal hareket öncelikle muhafazakâr ve fanatik dinci kesimlerce desteklendi. Ama bu kesimlere dahil olmasalar da, kadınların güçlenmesinden ve özgürleşmesinden korku duyan ve kadın haklarının özel olarak korunmasının yaratacağı değişimin mevcut erkek ayrıcalıklarına ve üstünlük alanlarına ilişkin statükoyu değiştireceğini düşünen bir kısım erkek de bu hareketi destekledi.

Bu hareket, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, öncelikle kadın hakları siyasetinin temel normu olan cinsler arası eşitlik ile ilgili bütün politikaları tersine döndürmeyi amaçlayan adımların atılması için siyasal baskı yapmaya ve kamuoyu oluşturmaya başladı. Kadın hakları karşıtı siyaset birkaç uygulama alanında yoğunlaştı:

Öncelikle kadın-erkek eşitliğine ilişkin hukuki ve siyasi düzenlemeler işlevsizleştirilmeye ya da ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için kurulan kadın bakanlığı gibi kurumlar başka işlevlerle dönüştürüldü; kaynaksız ve yetkisiz bırakılarak zayıflatıldı. Kadınlara yönelik erkek şiddetini önlemeye yönelik hukuki çerçeve ve önleyici politika mekanizmaları (eylem planları ve ŞÖNİM gibi destek oluşturma kurumları) işlevsizleştirildi. Bu konudaki politikaların en güçlü hukuki desteği olan İstanbul Sözleşmesi'nden bir cumhurbaşkanı kararnamesiyle çıkıldı.

Diyanet İşleri Başkanlığı kadın ve aile politikalarının yürütülmesinde yetkili kılındı. Dini eğitim kurumlarında kız çocukları ve ka-

dınlar çoğunluğu oluşturdu ve "kadınların dindarlaştırılması" politikası uygulamaya koyuldu.

Şimdi Türkiye'de bu konuda atılan adımlara ve uygulamalara biraz daha yakından bakalım. Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği normu, CEDAW gereği bütün ulusal ve yerel mevzuata içerilmişken, 2010 yılından sonra bu normun bütün temel hukuki ve siyasi metinlerden çıkartıldığını gördük. Kadın ve erkeğin eşit olmadığı, aralarında "fıtrat" farkı olduğu söylenerek kadınların eşit hak talepleri, açık ya da saklı biçimde göz ardı edilmeye başlandı. Bunun yerine uygulamaya konan politikalar "aile değerlerinin korunması" ve "ailenin güçlendirilmesi" olarak adlandırıldı. Kadın haklarını korumaya yönelik politikalar ile aileyi koruma politikaları birbiriyle çelişir biçimde tanımlandı ve bu çerçevede ailenin sürdürülmesi için gerektiğinde kadın haklarını sınırlandıran bir yaklaşım bütün devlet kurumlarına yerleştirildi. Bunun örneklerini Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın mevzuatında, eylem planlarında gördüğümüz gibi Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) gibi temel kadın haklarını uygulamakla yükümlü kurumlarda da gözledik (Sancar ve diğ. 2021a: 105-9; Ecevit 2021: 100-10).

2010'lu yıllardan bu yana güçlenerek devam eden kadın hakları karşıtı uygulamalar sadece hükümetin denetimindeki devlet kurumlarının mevzuat ve politikalarında da değil, sivil siyasal aktörlerin ve örgütlerin gündemlerinde giderek güçlenerek yer almaya başladı. Öncelikle kadınların ve LGBTİQ+'ların cinsel ve üreme haklarını reddetmeye çalışan son derece muhafazakâr gruplar, dini fanatik örgütler, aşırı sağcı milliyetçiler kadın hakları karşıtı siyasetin gönüllü savunucuları, militanları ve uygulayıcıları oldular. Sağ popülist otoriter aktörler, dini cemaatler ve doğrudan erkek egemenliğinin devamından yana olan eril güç çevreleri bu tür uygulamaları savunmaya başladılar. Kadın hakları karşıtı siyasal gündem, özellikle İslamcı faşist, ırkçı-militarist-milliyetçi siyasi aktör ve örgütlerin güçlenme sürecinde belirleyici oldu.

Kadın hakları karşıtı siyaset bazı temel stratejilerle gündeme geldi ve temel kadın haklarının içeriği hakkında şüpheler ve yalanlar yaratarak kamu kurumlarına siyasal ve hukuki alanda geri adım attırmaya

çalıştı. Örneğin kadınları erkek şiddetine karşı korumak için geliştirilmiş politikaların aile yapısını bozacağını, boşanmaları artıracağını ve LGBTİQ+ bireylerin sayısını artıracağını iddia etmeye başladı.

Kadın hakları karşıtı siyaset öncelikle kadınların üreme ve cinsel haklarıyla ilgili bir seri geri gidişi içeriyor. Örneğin kürtaj hakkının önüne çeşitli engeller çıkartılarak kadınların bu hakkı kullanması imkânsız hale getiriliyor; kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi suç olmaktan çıkartılmaya çalışılıyor; kadınlara yönelik erkek şiddeti çoğu zaman cezasız kalıyor; ensest, cinsel saldırı, taciz ve tecavüz olaylarının gizli kalmasına göz yummak gibi somut adımlar atılıyor. Bu amaçla yapılan uygulamalara şöyle örnekler verebiliriz: heteroseksüel ailenin kutsal ve dokunulmaz olduğunu dayatmak, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan yasaları ve politikaları zayıflatacak uygulamaları hayata geçirmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini uygulayan kurum ve mekanizmaları güçsüzleştirmek, kadın haklarını korumak için ayrılan bütçeleri başka işlere harcamak, cinsiyet eşitliği için oluşturulmuş ulusal, uluslararası fonları işleyemez hale getirecek engeller çıkartmak. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı cinsiyet eşitliği için çıkartılmış yasaları uygulamamaya, eylem planlarının sadece kâğıt üzerinde kalmasına yol açarak hesap vermekten kaçınıyor.

Öte yandan kadın hakları karşıtı siyasetin en önemli bileşenlerinden biri Sünni İslam dini mezhebi ile ilgili alanı düzenlemekle görevli kurumlar, çevreler ve tarikat/cemaat yapıları kadın haklarıyla ilgili temel alanlarda geri adımlar atılmasına yol açıyor. Dini gerekçeler göstererek Medeni Kanun ile düzenlenen temel kadın hakları alanında karşı yorumlar ve uygulamalarla kadın haklarındaki geri gidişi güçlendiriyorlar. Dini yorumları gerekçe göstererek, Cumhuriyet'in temel kazanımları olan laik ve demokratik medeni hukuk alanına dini kurumların müdahalesi resmi politika olarak uygulanıyor. Bu çerçevede örneğin müftülüklerin nikâh kıyması yasalaştırıldı; 18 yaşından küçük kızlara nikâh kıyan imamların fiilleri suç tanımı kapsamından çıkartıldı. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı yasası değiştirilerek kuruma kadınlara danışmanlık yapma yetkisi verildi. Diyanet kadınlara dini rehberlik yapmak adına (Aile ve Dini Rehberlik Büroları aracılığıyla) Türk Medeni Kanun hükümleriyle çatışan tav-

siyeler, yönlendirmeler ve dini yorumlar yoluyla kadınları haklarını savunamaz hale getirdi. Bu dönemde 18 yaşından küçük kızların evlendirilmelerinin suç olmaktan çıkartılması fiilen birçok durumda uygulandı. Kürtaj hakkı dini gerekçelerle fiilen kullanılamaz hale getirildi. Dini eğitim alanların 1/2 ile 2/3'ü kız çocukları ve kadınlardan oluşmaya başladı. 4-6 yaşındaki çocuklara dini eğitim verirken en çok kız çocuklarına din öğretmeyi hedeflediler. Orta öğretimde burs ve yurt fırsatlarını ağırlıklı olarak dini eğitim gören kız çocuklarına yönelterek yoksul ailelerin kızlarını dindarlaştırmayı hedef aldılar.

Kadın hakları konusunda temel yasaları uygulamaktan kaçınarak İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılmasının yanı sıra 6284 sayılı kadınlara yönelik erkek şiddetini engellemeyi amaçlayan yasa hükümlerini doğru düzgün uygulamayarak sayısız kadının erkek şiddetine uğramasının önüne geçilmemiş oldu. Kadın Bakanlığı'nın adı değiştirilerek başka bir bakanlığa dönüştürüldü ve aile-içi şiddet dışında diğer kadın sorunları tamamen yok sayılarak, kadın sorunlarını çözmek için kullanılacak kamu kaynakları sosyal yardım diye dağıtıldı. Kadın haklarını korumak için en önemli politika olan kadına yönelik şiddetin önlenmesi sadece aile-içi şiddetin önlenmesi olarak tanımlandı. Şiddet uygulayan erkeklerin cezasız kalmasının yanı sıra, erkekleri şiddete teşvik eden pratiklere ciddi olarak karşı çıkılmadı.

Eğitim alanında da kız çocuklarının eşit eğitim hakkında gerilemeler oldu. Örneğin 4+4+4 eğitimi ile kız çocuklarının evden çıkmadan diploma alması teşvik edildi. Mesleki orta öğrenimde kız çocuklarının sayısını azaltıcı uygulamalar yapıldı.

Toplumsal cinsiyet eşitliği için mevcut sınırlı siyasi irade de yok edildi; bu konudaki bürokrasi çalışmaz halde geldi. Kadın haklarını koruma politikaları için bütçe kaynakları tahsis edilmedi, bütün çalışmalar uluslararası kaynaklara muhtaç hale geldi. Öte yandan boşanan ve çocuklarının bakımını üstlenen kadınların nafaka haklarını kısıtlamaya çalışıyorlar. Bu konuda aktif karşı mücadele geliştiren kadın hakları örgütlerini dışlamak ve etkisiz kılmak için, kadın karşıtı uygulamalara destek çıkacak "sivil aktörler yaratmak" için hükümet tarafından finanse edilip yönlendirilen "yandaş kadın örgütleri" yaratıldı.

Din, Siyaset ve Cinsiyet Kıskacında Kadın Hakları

TÜRKİYE'DE din ve devlet arasındaki ilişkiyi tanımlayan temel siyasal norm olan laiklik Türk modernleşmesinin kurucu unsurudur. Aslında laiklik, sivil ve siyasal toplumda inançlar ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir ilkedir. Laiklik, özel alanda bireyin kendi inanç ve ibadet özgürlüğünün olmasına, sivil toplumda her tür inancın var olma hakkının yasalarca korunmasına, kamusal alanda devletin her tür inanç ve ibadet hakkına riayet ederek eşit mesafede durmasına dayanır. Devletin egemenlik gücünü kullanarak yapılan işlerde dini alan ile siyasi alanın, birbirinin alanına karışmayacak biçimde konumlanması gerekir. Ama Cumhuriyet tarihi boyunca, olması gerekenden farklı bir laiklik anlayışının var olduğunu görüyoruz. Laiklik, devlet-toplum ilişkisini düzenleyen ilke olarak değil, sadece devletin temel bir yönetim ilkesi olarak kabul ediliyor ve devlet siyasal ve kamusal alanda Sünni İslam dininin inanç ve ibadet işlerini kendi tekelinde tutuyor. Sivil toplumda ise Müslüman olan-olmayan, Sünni olan-olmayan ayrımlarına göre, inançlar arası hiyerarşilendirme yaparak davranıyor. Bu bağlamda laikliğin yerini, devleti yönetenlerin dini görüşlerini devlet kurumları aracılığıyla kamusal alanda açıklayabildikleri bir dini sistem, büyük ölçüde, almış durumda. Öte yandan sivil toplumda da dini aktörler, kurumlar ve inanç siyasetleri, laiklik gereği eşit ve özgür biçimde var olup devlet tarafından korunma haklarını tam da kullanamıyorlar. Sünni İslam inancının eğitim ve ibadet kurumları Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakan-

lığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (MEB-DÖGM) aracılığıyla yönetiliyor. Yani devletin hem kamusal hem sivil toplumda farklı dini inançlara eşit mesafede durması ve tarafsız davranması diye bir ilkenin varlığından bahsedemiyoruz.

Anayasa'nın temel ilkelerine göre devletin temel normların biri olarak tanımlanan laiklik bu şekilde anlaşıldı ve uygulandı. Bu özellik zaman içinde, sivil ve siyasal alanda, devletin tekelindeki Sünni İslam eğitim ve ibadet kurumlarının giderek dini cemaat ve tarikatlarla bütünleşmesine ve bu gücün etkisiyle laik kamusal alanların da dindarlaş(tırıl)masına yol açtı. Böylece devlet yönetiminin normu yavaş yavaş değişti; devletle ilgili kamusal faaliyetlerde dinin görünmezliği değil, tersine devlet yöneticilerinin dindarlığı gösterilerek ideolojik kimlik oluşturma stratejileri güçlendi. Bunun aktörü olan siyasal İslamcı hareket, sivil ve siyasal toplumda dini devletle iç içe geçirerek, fiili bir devlet rejimi icat etti. Bu devlet rejimine "teokratik-şeriat devleti" diyemesek de, dinin geniş kitleler nezdinde yandaşlık oluşturma için stratejik olarak politikleştirildiği bir siyasi rejim olduğunu söyleyebiliriz.

AKP hükümetlerinin yönetiminde oluşan bu dönüşümler başka bir tartışmanın konusu. Ama kısaca söylemek gerekir ki, bu süreç sadece laikliği ihlal eden bir siyasi rejim meselesi olarak yaşanmadı; aynı zamanda kadın haklarıyla ilgili yeni bir patriyarkal cinsiyet rejiminin inşası olarak da şekillendi. Bu rejimi, Sünni İslam'ın erkek egemen yorumlarına dayanan görüşleri savunan siyasal aktörler inşa etti. Kadın-erkek eşitliğini reddeden, kadınların ancak aile ve evlilik ilişkileri içinde kalarak haklara sahip olabileceklerini kabul eden bu siyaset, giderek örgütlü Sünniliğin daha radikal ve kadın hakları karşıtı kesimlerine dayandı. Selefi Sünni yorumlara giderek yaklaşan bu eğilim, Sünni radikalizme dayalı cinsiyet rejimini, en azından dindar kesimlerde yerleştirmek için bazı temel siyasal stratejiler benimsedi, uyguladı ve gelecekte de uygulamaya çalışıyor.

Bu stratejiler başta dindar kadınların kamusal alanlarda başörtülü olarak bulunmalarının serbestleştirilmesiyle başladı. Bugün ise İstanbul Sözleşmesi'nden çıkarak 6284 sayılı kadınları erkek şiddetine karşı koruyan yasayı değiştirmeyi ilan etmeye kadar ilerledi. Bu gö-

rüşler 14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri'nde AKP ve MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı'nın HÜDA Par ve Yeniden Refah Partisi ile yaptığı seçim ittifakı protokolünde somut olarak görünür hale geldi.

Bu süreç sadece başörtüsüne serbestlik siyasetiyle şekillenmedi. 2010 yılından başlayarak Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla uygulamaya konulan "kadınların dindarlaştırılması" stratejisiyle yeni bir boyuta sıçradı. Bu gelişmeler karşısında, dindar kesimlerden oy alma beklentisi içindeki muhalefet partilerinin de ciddi bir direnç gösteremediğini gördük. Şimdi bu sürecin önemli özelliklerine kısaca değinelim.

Başörtüsü Siyaseti ve Kadın Hakları

Türkiye'de başörtüsü serbestliği üzerinden gelişen siyasal gerilimler 2000'li yıllardan başlayarak, uzun yıllar Türkiye gündemini işgal etti ve siyasal İslamcı hareketin gündemini kitlelere aktarmasına yarayan bir sembol haline geldi. 2010 yılından başlayarak, başta Diyanet İşleri Başkanlığı Yasası değişikliğiyle kuruma kadın ve aile konusunda görevler verilmesiyle yeni bir aşamaya geçti. Bu süreci "başörtüsü serbestliği siyaseti"nin temsil ettiği "kadınların dindarlaştırılması" stratejisinin uygulanmaya başlanması süreci olarak tanımlamak gerekir. Bu süreçte başörtüsü ve dindar kadınların kamusal görünürlükleri siyasal İslamcı hareketin en güçlü siyasal sembolü ve ideolojik argümanı oldu.

Türkiye'de siyasal İslamcılığın yükselişinin görünür kıldığı "geniş kitleleri dindarlaştırma siyaseti" çerçevesinde, kadınların ve erkeklerin farklı mekân, bağlam ve örgütlenmeler içinde farklı amaçlarla dindarlaştıklarını görüyoruz. Kadın dindarlığının geleneksel biçimleri ev-içi mekânlarda ve mahalle içi sosyalleşmeler bağlamında, en fazla mevlüt sosyalleşmeleriyle sınırlı kalıyordu. Kadınların evlerinden uzak mesafelere, ancak türbe ve yatır ziyaretleri yapmak dışında kadınların coğrafi hareketliliğini sınırlandıran eril bir denetim mekanizması söz konusuydu. Kadınların hane ve aile dışındaki mekânlarda serbestçe var olabilmesi dinen meşru ve makbul bir davranış

değildi ve kadınların sosyal yaşama katılımı bir mahremiyet normuna ve aile-akrabalık ilişkilerine indirgenmişti. Bu modele "kadınların metafizik dindarlığı" diyebiliriz. Bu tür kadın dindarlığı hâlâ toplumda devam etmekle birlikte, siyasal İslamcılık kadınları başörtüleriyle kamusal alanlara sokarak, onları kamusal işlevlerle görevlendirdi ve örtünmüş dindar kadın imgesini İslamcılığın dini sembolü haline getirerek kadınlara kamusal dünyada kısıtlı da olsa yeni bir alan açtı.

İslami kurallara göre örtünmüş kadınların parlamentoda milletvekili olarak, devlet kurumlarında memur ve yönetici olarak, TV kanallarında programcı ya da konuşmacı olarak görünür hale gelmeleri Türkiye için yeni bir olguydu. Başörtülü kadınlar bu yeni varoluş biçimleriyle, siyasal İslamcı ideolojiyi, laik ve modern kamusal mekânlarda, bir karşıt duruş olarak temsil eder hale geldiler. Bu siyasal strateji başörtülü dindar kadınlara, geleneksel dini anlayışın cinsiyetçi, asimetrik, kadın haklarını sınırlandıran bakış açısını bazı konularda aşma fırsatı sundu. Modern kamusal alanların yeni aktörleri olan başörtülü dindar kadınlar, bu yeni deneyimleri sayesinde kamusal ve siyasal alanlardan kadınları uzak tutmaya dayalı geleneksel Sünni Müslümanlığın cinsiyetçiliğini sorgulayabildiler, kısmen de olsa bazı alanlarda bu sınırları aşabildiler.

Siyasal İslamcılığın önerdiği *erkek dindarlığı* ise cami cemaatleşmesine dayalı olmaya devam etti; ama bunu daha da güçlendirip yeniden yapılandırdı. Camiler, dini tarikat ve cemaatler etrafında örgütlenen ve cami cemaati ile bütünleşen ticari, siyasi ilişki ağlarının merkezi oldu. Böylece dini, ticari ve siyasi ilişkilerle ilişkilendirip donatan yeni örgütlü yapılanmalar oluştu. Dini örgütler şirketlere ve holdinglere dönüştü; burada geliştirilen ticari çıkara dayalı dini dayanışma ilişkileri, giderek muhafazakâr, dindar ve taşralı güç odaklarının temel siyasi yapısına dönüştü. Yeni ortaya çıkan bu dindarlığa dayalı ticari ve siyasi çıkar ortaklıkları giderek siyasal partilerde ve devlet kurumlarında, güçleri oranında yer tutmaya başladılar.

► Başörtüsü siyasetinin farklı dönemleri, katmanları ve aktörleri

Laikliğin bir inanç ve düşünme özgürlüğü olarak değil de, devletin bir tür "halkı yönetme ve devlete bağlı kılma rejimi" olarak ele alınması sonucu ortaya çıkan yeni rejimin ilk hedefi otoriter laikçilerin başörtüsü yasakları oldu. Kız öğrencilerin ve kadınların başörtüsüyle okullara, resmi görevlere katılmalarının, devlet kurumlarına girmelerinin yasaklanması gibi otoriter uygulamalar elbette zorbalıktı. Hele de başörtüsünün, her tür sivil alanda, yasaklanması bir yana, örtünen kadınların cahil, haklarını bilmeyen, kandırılmış kadınlar olarak kodlanmasının da ciddi bir karşı tepki yarattığı çok açık.

2000'lli yılların başlarında İran İslam devriminin de etkisiyle, başörtüsü yasaklarına karşı başkaldırı hareketi, siyasal İslamcılığın güçlenmesine paralel olarak güçlendi. Bu süreçte gelişen başörtüsü hareketi, başlangıç aşamasında İslamcı erkek militanlarca çok desteklendi ve erkek militanların desteği ve korumasıyla gelişen bir örtülü kadın hareketi söz konusuydu. İslamcı erkekler ve örtülü kadın militanlar arasında çok da çatışmasız ve çelişkisiz olmayan bu birliktelik, zaman içinde daha bağımsız başörtülü kadınların hareketinin de yeşermesine yol açtı. Başörtüsüne serbestlik hareketi bir yandan kadınların hakları sorununu gündeme getirirken, diğer yandan da Siyasal İslamcılığa, " başörtüsüne özgürlük" siyaseti aracılığıyla siyaseti şekillendirme olanağı sundu. Başörtüsüne serbestlik siyaseti, dini sembollerden arındırılmış laik kamusal mekân anlayışına karşı, yeni bir dindarlaştırma ve kamusal dünyayı dinin tahakkümü altına alma siyasetinin etkin bir aracı haline geldi. Bu sayede başörtüsü kültürel bir habitus olmaktan çıktı, ama aynı zamanda dindarlığın siyasal göstereni ve sembolü oldu.

► Başörtüsü serbestliğinin öteki yüzü

Burada sormak gerekir: Başörtüsü bir kadın sorunu oldu ama bir kadın hakları sorunu olabildi mi diye. Bu soruya olumlu yanıt verebilmek çok zor. Kamusal mekânlarda, devlet görevlerinde ve üst yönetim makamlarında başörtüsü takma serbestliği bazı çevrelerce kadın

hakkı olarak tanımlandı; bazı feminist çevrelerin açık ya da zımni desteğini aldı. Ama öte yandan birçok kadın, başörtüsü artık serbest diye aile, evlilik ya da mahalle baskısıyla örtünmeye zorlandı, ya da eve kapandı/kapatıldı. Yani başörtüsü serbestliğinin kazananı bazı kadınlar oldu ama bazı kadınlar da bu gerekçeyle toplumsal yaşamdan geri çekildi ve baskı altında yaşamaya itildi. Küçük bir azınlık örtülü kadın ise kamu kurumlarında, yönetim makamlarında ayrıcalıklı konumlar elde ettiler. Bu kadınların çoğu zaten bu makamları liyakatleriyle hak ediyorlardı. Ama sadece örtülü olduğu için, gerekli liyakat koşullarına sahip olmadan, sadece başörtüsünün göstereni olduğu siyasal İslam'ı temsil etmek adına, büyükelçilik, rektörlük, bakanlık gibi önemli üst devlet görevlerine atanan kadınlar da oldu.

Demokratik anlayışa göre kamusal yaşam her tür dini inanca karşı tarafsız olma ilkesiyle yönetilir; modern devletin kamusal kurumları dini inançlar karşısında eşit mesafede ve yansız kalmak zorundadır ve kendi görevlerini yaparken herhangi bir dini inanç ifade edecek sembol, kıyafet ya da söylem kullanamazlar. Bu nedenle hâkim, polis, asker gibi, "devletin egemenlik yetkisini kullanarak zor kullanma ayrıcalığı olan" kamu görevlileri, bu yansızlığı simgelemek için üniforma giyerler. Üniformalar, kamu görevi yapan kişinin inancının, dininin ya da siyasal tercihlerinin vatandaş tarafından algılanmasını engeller ve görevliyi yansız davranmaya iter; böylece kamu düzeni adına devletin yaptırım/zor kullanma yetkisini kullanan kamu görevlilerinin yansızlığı/tarafsız olma taahhüdü vurgulanır. Oysa başörtüsü bir dini inancın, bir siyasi hareketin sembolü haline geldiği için polis, hâkim, büyükelçi, vali, kaymakam, asker gibi kamu görevlerine atanan örtülü kadınlar, açıkça, bu tür "yansız kamu-yansız devlet" anlayışının reddini de, yani liberal-demokratik kamu anlayışına karşı bir duruşu da temsil ettiler. Bu karşı duruşlar, siyasal İslama dayalı bir devlet ve kamu yönetimi anlayışının gelişiminde kilometre taşları oldu. Böylece örtünme yasakları bazı kadınlara giyim serbestliği getirdi ama bir anlamda tersine dönerek, bazı dini-otoriter kurumlaşmaların aracı haline geldi.

Başörtüsü serbestliği çok farklı kadın çevrelerinde kolayca normalleşti; başörtüsü, örtülü ve açık kadınlar arasında bir tür "liyakatte

eşitlik" sağladı. Bu serbestlik dindar, örtülü kadınların çalışma yaşamına girmesi ve toplumsal yaşama katılması açısından çok olumlu sonuçlar yarattı. Ama bir yandan da, siyasal ve bürokratik atamalarda sadece bir siyasal sembolü güçlendirmek adına daha fazla örtülü kadına yer verilmesi, liyakati dikkate almayan yeni tür bir kayırma sistemine yol açtı. Yasak nedeniyle "örtünemediği için mağdur olup örtünerek özgürleşenler"in yanı sıra yasak kalktığı için "zorla örtünenler" de oldu.

"Başörtüsüne özgürlük" talebi geçmişte kadınların, başta eğitime katılma, kamu kurumlarında çalışma ve kamusal mekânlarda serbestçe bulunma haklarını ihlal eden uygulamalara karşı önemli bir siyasi talep olarak ortaya çıktı ve sonuçta devletin en üst ve stratejik görevlerinde başörtülü görev yapma, her tür kamusal mekânda başörtülü var olabilme serbestliğiyle bu yasaklar aşılmış oldu. Bu gelişme, Türkiye'de kadınları açık/kapalı diye kutuplaştıran cinsiyetçi ideolojik önyargıların geriletilmesinde önemli bir adım oldu. Ama bu süreçte başörtülü kadınların elde ettiği serbestlik ve buna bağlı olarak ulaşabildikleri toplumsal fırsatlar yine Sünni dindarlığın kadınlara atfettiği "fıtrat" ile sınırlı kaldı; örtülü kadınlar dini patriyarkanın tahakkümünü aşıp da, erkeklerin yönetimindeki sosyal ve siyasal çevrelerin dışına çok da çıkamadılar. Bunu aşmak için gerçekten de Sünni İslam içinden ciddi bir kadın hakları hareketinin yeşermesi gerekiyordu; bu olmadı, olamadı.

Aslında dindar feministlerin[1] başörtüsü serbestlik taleplerine gerekçe olarak getirdikleri teolojik ve politik eleştirilerin, Türkiye'de kadın hakları hareketinin gündemini ve hak tanımı sınırlarını genişletip zenginleştirdiğini teslim etmek gerekir. İslam dininde kadınların eşit hakları olduğunu savunan ve buradan bakarak İslamcı cinsiyetçiliğe ve dini patriyarkaya karşı çıkmaya çalışan, muhafazakâr dindar kesimden bazı kadınların, sivil toplumda gerçekleştirdikleri örgütlülük oldukça güçlüydü. Ama Sünni İslam tarihine dayanarak, kadınların eşit hakları olduğunu savunmak sivil dünyada ne kadar etkili olduysa, aynı eleştiri dindar-muhafazakâr ya da İslamcı siyasal partilerde, dini tarikat ve cemaatlerde ve Diyanet kadrolarında, aynı ölçüde karşılık bulmadı. Daha doğrusu kalıcı karşılık bulamadı; dindar

feministler zaman içinde hızlıca engellendiler, tasfiye edildiler, kenara itildiler. Yani Sünni İslam içinden çok da cinsiyet eşitliğine dair güçlü bir yorum çıkamadı. Laik feministler de sivil örgütlenme güçlerini hâlâ siyasal partilere, meclislere ve devlet kurumlarına taşımayı beceremedikleri için siyasal alan ve ana-akım siyasal partiler ne laikliği ne de kadın-erkek eşitliğini savunabilir durumda değil. Yani bugün her tür, her kesimden kadına, hâlâ "siz sivil takılın, siyasete ve devlet yönetimine karışmayın" denmiş olmuyor mu?

Sonuçta, meşru olarak kabul edilip toplumsal hayata karışmak için icazet alabilen bazı başörtülü kadınların bir kısmı kamusal görünürlük kazandı. Bunlar da ancak erkek liderlerin fanatik takipçileri, Diyanet İslamı'nın eleştirisiz destekçileri haline dönüşerek, İslami siyaset dünyasında var olmayı başarabiliyorlar. Yani bu süreçte "kapanarak koltuk sahibi olanlar" ile "örtünüp eve kapatılanlar" arasında, görünür olmasa da, gerçek bir mesafe ve çıkar farklılıkları oluştu. Sonuçta ortaya çıkan duruma bakarsak, örtünmek isteyen kadınlar serbestleşti, ama bazı açık kadınlar zorla örtündü, kapandı ve eve kapatıldılar; bu duruma "başörtüsüne özgürlük" isteyenlerin çok fazla da itirazı olmadı. Adına "mahalle baskısı" dendi ve hızla olay mahallinden uzaklaşıldı.

► Başörtüsü kadın hakkı ve kadın özgürlüğü meselesi olabildi mi?

Başını örtme, dini inanç hakkı çerçevesinde bir serbestlik kazandı ama başı açıkların muhafazakâr mahallelerde karşılaştıkları "örtünme dayatması"na karşı "hak temelli" bir eleştiri gelişemedi; örtülü olup da açmak isteyenleri de koruyacak bir "özgürlük" söylemi yaygınlaşamadı. Bu durumda başını örtme/örtmeme özgürlüğünün Türkiye'de mevcut bireysel haklar listesine ne kadar girebildiği tartışmalı olmaktan çıkamadı. Başını örtmeme tercihi, birçok muhafazakâr çevrede, özellikle dini okullarda okuyan kız çocukları için hiçbir karşılığı olmayan içi boş bir söz oldu; kullanılabilir bireysel bir hak olarak, temel bir kadın hakkı olarak "devlet koruması" altına alınmadı.

"Hak" tanımı gereği, aksine eğilimlere, baskılara ve dayatmalara karşı "kamu otoriteleri" tarafından kişinin eşit ve özgür bir insan ola-

rak yaşayabilmesinin korunması demektir. Bu tanıma göre kadınların dini inançları ya da sosyal çevreye uyum arzusuyla başlarını örtmeleri ya da örtmemeleri ne zaman bir "kadın hakkı" ya da bir "özgürlük" meselesi olarak ele alınabilir diye sormak gerekiyor. Kadınlar için özgürlük, kadınların bedeninin ve giyiminin, ideolojinin ve siyasetin müdahale ve manipülasyon alanı dışına çıkabilmesiyle mümkün. Eğer bir siyaset, kadınları giyimleri üzerinden ayrıştırıp, örtülü ve açık diye ayırıyorsa, hatta bunlardan biri daha "makbul kadınlık" ile ilişkilendiriliyorsa, orada bir özgürlükten bahsedilebilir mi? Özgürlük her tür giyim tercihinin bir insanın toplumsal konumunu, elde edeceği hakları ve fırsatları etkilememesi anlamına gelir. Eğer hâlâ kadınların bedenindeki kumaş miktarının ne kadar olduğu kadınların yaşamında sahip olacağı fırsatları ya da boyun eğmesi gereken erkek tahakkümünü belirliyorsa burada bir haktan ve özgürlükten bahsetmek zordur.

Bu açıdan baktığımızda Türkiye'de başörtüsünün serbestleşmesinin kadınların giyimlerinin kişisel tercihlerine bağlı olmadığını ve kısa vadede çok da bir özgürleşme sürecine yol açmadığını söyleyebiliriz; ama uzun vadede meydana gelecek değişimlere de gebe bir durum olduğu çok açık. Bugün, açık ya da örtünmüş, kadınların giyimleri, ait oldukları "mahalle"nin kültürel kodlarını temsil etmeye devam ediyor. Sonuçta, dindar ve örtünen kadınlar, sözde dinsizlikten kurtulan ve "laik despotluktan özgürleşen kamusal alanlar"da, dini kutsalın kamusal temsilcisi ve göstereni olmayı tercih ediyorlar ve açık kadınlara da "kendileri gibi hidayete etme"yi niyaz ediyorlar. Aslında bugünden bakıldığında örtünmüş kadınlar, kamusalı fetheden dini kutsalın göstereni ve makul ve mazbut kadınlığın sembolü olarak eril iktidarın mekânı olan kamusal alana kabul edildiler; ama bu kabul dindar kadınların, dindar erkeklerle eşitliğini getirdi mi? Bu siyasal süreç elbette muhafazakâr, dindar ya da İslamcı kadınlara birçok alanda serbestlik getirdi; eğitim ve istihdam hakkından yararlanmalarını kolaylaştırdı; bu inkâr edilemez. Ama onları hiçbir zaman kendi mahallelerinin erkekleriyle "eşit" olma hakkına kavuşturmadı.

► Başörtüsü gölgesinde demokratik kamusallık ve laiklik

Türkiye'nin yakın gelecekte kadın haklarının korunması ile din/inanç özgürlüğünü nasıl bağdaştırabileceği önemli bir tartışma konusu. Bu konudaki gelişim, artık sadece kadın hakları savunucularının mücadelesine bağlı olmaktan çıktı; kadınların özgürlüğü sorununa demokratik kamusallığın yeniden inşasını arzulayan toplumsal kesimlerin ne kadar sahip çıkabileceklerine bağlı. Yani kadın hakları ihlallerini engelleme demokrasi mücadelesinin temel bir hedefi haline geldi.

Bu süreçte "demokratik kamusallık"tan ne kast ettiğimiz üzerinde anlaşmak için önce laiklikle ilgili kriterlerimizi konuşmak gerekiyor. Önce Türkiye'de laikliğin hâlâ doğru bağlamda kavranmamış olduğunu vurgulamak gerekir. Laikliğin birinci koşulu, elbette dinin ve devletin karşılıklı birbirinin alanlarına karışmamasıdır. Bu da öncelikle dine dayalı bireysel yaşam ile dine dayalı toplum ve dine dayalı siyaset arasında ayrımın netleşmesini gerektiriyor. Ama bu kriterlerin içeriğinin netleşmesi için başka kriterlerin de netleşmesine gereksinme var. Türkiye için en güncel ve önemli laiklik kriteri, dinin kamusal alanda görünürlüğünün ve meşruluğunun hukuki ve siyasi sınırlarının nasıl tanımlanacağıdır.

Dini kurum ve kişilerin, her tür dini inanç ve ibadet pratiklerinin kamusal alanlarda serbestçe görünür, temsil edilir ve konuşur olma serbestliği, laiklikle nasıl ve hangi koşullarda bağdaşabilir? Bugün Türkiye'de bu konuda hiçbir hukuki ve siyasi norma dayalı düzenleme yok. Öte yandan muhalefet aktörleri de bu konularda ısrarla konuşmamaya ve kamusal tartışma ortamı oluşturmaktan çekinmeye devam ediyor. Oysa dini aktörlerin kamusal görünürlükleri, katılım ve temsil hakları, ancak her tür diğer sivil (laik ya da dinsiz) aktörle eşit kamusal haklara sahip olduklarında, demokratik ve laik bir çerçevede hukukilik kazanır. Yani dini aktörler eğer kamusal alanda var olacaklarsa ya diğer sivil aktörlerle "eşit eleştirilebilirlik" koşullarında olacaklar ya da kamusal alanda var olmayacaklar. Aksi durumda dini güç odakları kamusal alanda kendi dini kutsallarının tartışılmaz üstünlüğünü iddia ederek, farklı görüşlerin "dini kutsallara sal-

dırı" iddiasıyla yasaklanmasına yol açarlar. Kamusal alanda dini kutsalların eleştirilemezliği iddiası varsa, orada başka bir görüşle kamusal alanda eşit olmayı kabul etmeyen, tekçi bir dini tahakküm var demektir. Yani kamusal alan din tarafından işgal edilir ve diğer sivil/siyasal aktörlerin söz ve eleştiri hakkı olmaz. Oysa ki "demokratik kamu" sadece ve sadece, dini ya da değil, çoğul siyasal aktörlerin eşit söz ve katılım hakkına dayanır. Yani eğer dini aktörlerin kamusal etkinliğine izin verilecekse, demokrasi açısından, dini düşüncenin "çoklardan biri olarak kamusal alanda çoğulluğu kabul etmesinin açık ve net olarak garanti altına alınmış olması gerekir (Sancar 2017, 2014).

► Başörtüsü hakkı karşısında sivil din ve sivil laiklik

Öte yandan başörtüsü sadece devletin çözeceği bir sorun değildir. Örtünme bazı kadınlar için kültürel zorunluluktur. İsteyen kadının örtünüp isteyenin açık gezebilmesi için aile ve mahalle ahlakının da elbet kadının tercihlerine saygı göstermeyi öğrenmesi gerekiyor. Kadınların örtünmesinin gerçek bir hak haline dönüşebilmesi için dindar kadın imgesinin, kamusal alanda dini tahakkümün göstergesi olmaktan kurtulması gerekiyor. Ama bu yetmez. Aynı zamanda sivil dünyada da dinin elini kadınların bedenlerinden ve yaşam tarzlarından çekmesi gerekiyor. Bu "zaman içinde gerçekleşecek" bir olgunlaşma meselesi değil, tersine sivil bir siyasal mücadeleyle sağlanacak demokratikleşme, laikleşme mücadelesidir. Yani "siyasal laiklik" kadar "sivil laikleşme" de önemli ve sahip olmak için siyasal mücadele gerektiren siyasi bir amaçtır.

Kadın haklarını savunmak, kadın olmaktan doğan, öncelikle de bedensel özgürlük ve doğurganlık haklarının savunulması ve hayata geçirilmesiyle ilişkili olmak zorundadır. Burada sorulması gereken temel soru şudur: Dindar bir kadının kendi kadın olmaktan doğan haklarını, hak temelli eşitlik açısından savunması hangi koşullarda mümkündür? Ya da diğer deyişle, kadınların bedensel ve doğurganlık hakları üzerindeki dini, cemaatçi denetime karşı bir itirazın etkin olabilmesi neye bağlıdır?

Dini bakış açısından bütün kadınlar ve erkekler için aynı hakların

geçerli olacağı, yani cinselliğin denetiminin erkek ve kadın açısından eşitlenmesi, itaat ve ibadette denklik, kadın doğurganlığının kadının bireysel tercihi ile nasıl ilişkilendirilebileceği meselesi yanıtlanmamış sorular alanıdır. Bu sorular, henüz ne yazık ki, hem dini hem laik çevrelerde serbest tartışma konusu haline gelebilmiş ve açık yanıtlar verilebilmiş sorular değil. Bu soruların yanıtlarını serbestçe tartışabilmek için gelecekten umutlu olabilir miyiz? Acaba siyasal İslam'ın gerileyişi bu alanda daha özgür bir tartışma ortamının yeşermesine ortam sağlayabilir mi? Dindar kadınlar, Sünni İslam'ın cinsiyet eşitliğine dayalı bir din haline gelmesini sağlayabilir mi? Dindar kadınların giderek artan ekonomik bağımsızlıkları ve evlilikte eşitlik taleplerinin yakın gelecekteki gelişmelere olumlu etkisi olacak mı? Bu soruların yanıtlarını bugün için verebilmek ne yazık ki hâlâ mümkün değil.

Bir Eril Tahakküm Mekanizması Olarak Kadınların Devlet Eliyle Dindarlaştırılması

Devletlerin, din ve inançlar arasında ayrımcılık yapmama zorunluluğu ile toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirme yükümlülüğü bir arada uygulanması gereken iki temel insan hakları normudur. Bu iki temel insan hakları normunun birlikte uygulanabilmesi için uluslararası insan hakları hukukunda üzerinde uzlaşılmış standartlar var ve hem kadın hakları hem de çocuk hakları açısından bu standartlara uyulması gerekiyor.

Bu standartlar gereği özellikle iki temel insan hakları normunun birbiriyle uyumlu olarak uygulanması gereği var (Sancar 2018b). Çünkü dini inançlar çokça cinsiyetçi uygulamanın taşıyıcısı ve meşrulaştırıcısı olabiliyor. Bunun sonucu da, dini inançlara uymak adına, birçok durumda kadın hakları ihlallerine göz yumulabiliyor. Böyle durumlarda, kadın haklarında ciddi ihlallere yol açan cinsiyetçi düşünce ve tutumların, dini kaynaklar ve inançlar gerekçe gösterilerek, meşru görülmesine/gösterilmesine karşı çıkmak gerekiyor. Gelenek, kültür, dini inanç adı altında kadınlara yönelik ayrımcılık, şiddet ve

sosyal engelleme yaratan uygulamalara, özellikle aile, evlilik, ebeveynlik gibi medeni hukuk tarafından düzenlenen alanlarda sık rastlanıyor. Dini gerekçelerle kadınların seyahat özgürlüklerinin kısıtlanması, toplumsal yaşama katılımlarının engellenmesi de çok gözlenen hak ihlalleri arasında yer alıyor.

Bu tür kadın hakları ihlallerine yol açan cinsiyetçi dini inanç ve geleneklerin örneklerine özellikle fanatik İslami kesimlerde daha sık rastlıyoruz. Örneğin birçok ülkede (laik bir medeni yasa olsa bile) dini yorumlar evlilik, boşanma, miras, velayet, kadına yönelik şiddet, aile kararıyla evlendirme, erken yaşta evlendirilme, çokeşlilik, vb. gibi konularda ciddi kadın hakları ihlallerine yol açıyor; kadının rızası sorulmuyor ya da kadın itiraz edebilecek güçte olmuyor. Bu nedenle din, gelenek, kültür, hangi gerekçelerle olursa olsun, kadının insan hakları ihlali içeren uygulamaları din ve inanç özgürlüğü kapsamında ciddi olarak izlemek ve bu tür kültürel kökenli cinsiyetçiliğin, dini kisveler altında meşrulaştırılmasına izin vermemek gerekiyor.

Aynı ilke çocuk hakları ihlalleri açısından da önemli. Çünkü dini inanç ve ibadetlerin çocuklara aktarılması açısından çocuklar üzerinde devletin ya da ebeveynlerin karar verme yetkisinin de çocuk haklarını gözetir şekilde tanımlanıp uygulanması gerekiyor. Çok küçük yaştaki çocuklara zorunlu dini eğitim vermek ya da ailenin çocuk haklarına aykırı şekilde çocuklarını dini öğrenmeye, ibadete zorlamaları da önemli bir ihlal alanı oluşturuyor.

Öte yandan devletlerin din ve inanç özgürlüğünü düzenleme ve sınırlama yetkisi ancak yasayla öngörülmüş durumlarda söz konusudur. Devlet, dini inanç ve ibadet özgürlüğünü sınırlamaya yönelik herhangi bir kararı, ancak kamu güvenliğini korumak gibi zorunlu bir toplumsal ihtiyaca dayanarak alabilir. Örneğin üniversitelerde, yargı kurumlarında ya da siyasal temsil konumlarında dini gerekçeyle örtünmenin zorunlu olması ya da yasaklanması devletin egemenlik yetkisi kapsamında düzenleyebileceği bir konudur ve bazen devletlerin bu konularda verdikleri kararlar kamu düzeni anlayışıyla ya da dini inanç özgürlükleriyle çatışabilir. Örneğin başörtülü bir kadın milletvekilinin, kendi toplumsal kesimini temsil ettiği gerekçesiyle parlamentoda yer alması meşru olabilir; ama başörtülü bir yargıç, kı-

yafeti yargı tarafsızlığına aykırı bir işaret taşıdığı için, karşısındaki vatandaşın gözünde taraflılık algısını zedeler ve yargıcın vereceği kararın adil olduğuna ilişkin güvensizlik doğurur. Bu nedenle devletler tarafından yapılacak söz konusu düzenleme ve yasaklamaların demokratik bir toplumun gerektirdiği orantılılık çerçevesinde olması şarttır.

Bu konuda Türkiye'den örnek vermek gerekirse, yasalara göre din ve ahlak eğitimi dersi vermek okullarda devlet tarafından yerine getirilecek bir "kamu görevi"dir. Din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunludur. Dini eğitimin 18 yaşından küçük yetişkin olmayan çocuklara, ebeveyn iznine bakılmaksızın zorunlu tutulmasının din ve vicdan özgürlüğü ilkesine ne kadar uyumlu olduğu çok tartışmalı bir konudur.

Dini inançların gereği olarak giyilen giysiler, kadın haklarını veya kamu düzenini bozmuyorsa serbest olması gerekir. Devletin de kamusal mekânlarda dini sembollerin kullanımını ve dini kıyafetlerin giyilmesini düzenlerken, din ve inanç özgürlüğünü korumak ile demokratik kamusal düzenin yansızlığı ilkesini ihlal etmemek arasındaki sınırlara çok dikkat etmesi gerekir. Dini kıyafetlerin devletin düzenleme alanı dışında kalan sivil yaşamda serbest olması temel bir ilkedir. Ama açıkça demokratik kamusal düzen anlayışının yansızlık ilkesi gereği ya da henüz yetişkin olmayan çocukların korunması adına yapılan giysi düzenlemeleri de meşrudur. Bu açıdan bakıldığında kamusal mekânlarda başörtüsü serbestliği önemli bir tartışma konusudur. 18 yaş altında çocukların eğitim gördüğü okullarda başörtüsü serbestliği olmaması ya da dini gerekçelerle kız çocuklarının spor ve yüzme derslerinde mayo giymemesi ya da dersten muaf tutulmasına izin verilmemesi gibi konular devletin laiklik ve özgürlük anlayışına göre düzenlenebiliyor. Örneğin Türkiye'de İmam Hatip Okulları'nda okuyan kız çocuklarının derslerde başlarını örtmeleri ya da isteyen kız öğrencinin okul içinde başını örtmemesi gibi meseleler bu konuda hâlâ tartışmalı niteliğini koruyor.

▶ Dini kurumların yönetimine ve dini yorumlama yetkisine kadınların katılımı

Yukarıda bahsettiğim standartlar gereği her düzey dini kararların alınmasında, dini kurumların yönetiminde, dini cemaatlere liderlikte, dini eğitim kurumlarından yararlanmada, kadınların tam ve etkin katılım ve fırsatlara eşit erişim hakkının olması gerekiyor. Uluslararası belgeler, özellikle CEDAW hükümlerine de dayanarak, her tür resmi ya da sivil din kurumlarının yönetimlerinde kadınların eşit olarak temsil edilmesinin teşvik edilmesi gereğini vurguluyor. Bu açıdan baktığımızda Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) görev alanına giren konularda neleri nasıl yaptığı önemli bir tartışma konusu. DİB'in özellikle kadın hakları ve ailenin korunması alanlarında dini rehberlik yetkisi özellikle dikkat çeken bir faaliyet alanı.

1965 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 1. maddesi gereğince kurumun görevi, "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"tir. Bu kanunda 2010 yılında yapılan değişiklikle DİB genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltildi; hizmet ve faaliyet alanlarının yaygınlaşmasının önü açıldı. Aynı değişiklik ile DİB Yasasının 7. maddesinde tanımlanan kurumun görevleri arasına "Aile, kadın, gençlik ve toplumun diğer kesimlerine yönelik dini konularda aydınlatma ve rehberlik yapma" görevi eklendi. Bu görevin yerine getirilmesi amacıyla il müftülükleri bünyesinde bir danışma birimi olarak her ilde ve bazı illerde birden fazla olmak üzere, Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB) kuruldu. Yine aynı tarihte çıkartılan bir Yönerge ile[2] DİB'in görevleri içinde "Aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak" da yer aldı. ADRB'ye yapılan başvuruların yüzde 98'ini kadınlar oluşturuyor ve bu birimler aile yapısını korumak adına kadınlara aileyi korumaya yönelik dini görüşleri ve tavsiyeleri aktarıyorlar. Bu görüş ve tavsiyeler evlilik, boşanma, eşler arası ilişkiler, velayet ve nafaka hakkı, aile-içi erkek şiddeti gibi konularda yoğunlaşıyor (Sancar 2018b). Bu konularda DİB tarafından kadın haklarının korunması, aile-içi sorunların çözülmesiyle ilgili yapılan dini yo-

rumlar, zaman zaman, medeni hukuk hükümlerince düzenlenen kadın haklarıyla çelişiyor. Örneğin medeni hukuk tarafından yasak olmamasına rağmen kürtajın dinen yasak olduğu söyleniyor.

DİB'in bu birimlerine başvuran ve aile ilişkileri konusunda danışmanlık alan erkek hemen hiç yok. Aile meseleleri kadınları ilgilendiriyor diye düşünülüyor ve aile değerlerini korumakla ilgili tavsiyeler kadınlara öğretiliyor, erkeklere karışılmıyor. Bu politika kadınlara hoşgörü, itaat, fedakârlık ve sabır tavsiye ediyor ama aynı değerleri erkeklere öğretecek bir uygulama yok. Böylece kurumun işlevi kadınlara medeni haklar alanındaki yasal düzenlemeleri bir tarafa bırakıp dini tavsiyelere uymaları tavsiyesine dönüşüyor. DİB, "aile değerleri eğitimi" adı altında "Ana-Baba Okulu" gibi projeler yürütüyor. Kurumun bu tür faaliyetlerinde aile değerlerinin neler olduğu, devletin "değer öğretmek" gibi bir görevi olup olmadığı ve aile değerlerinin tanımını kimlerin yaptığı gibi birçok soru yanıtsız kalıyor.

DİB'in çocuklara yönelik faaliyetleri ise zaman zaman çocuk hakları ile çelişkili uygulamaları da içeriyor. Örneğin camilerde 4-6 yaş grubuna yönelik düzenlenen kuran kursları, yine aynı yaş grubuna yönelik dini eğitim verilen yaz kampları yapılması tartışılmalı bir alan oluşturuyor. Çocukların belli bir yaştan önce anlamaları ve anlamlandırmalar zor olan soyut dini yorumların öğretilmesinin, çocukların zihinsel gelişiminde engellenmeler yaratacağı iddia ediliyor.

► Dini hizmetleri üretenlerin ve dini hizmetlerden yararlananların cinsiyeti neden farklı?

Türkiye'de Sünni İslam mezhebine ilişkin inanç, ibadeti, eğitim ve diğer benzeri dini hizmetlerin yürütülmesi devletin üstlendiği bir tür kamu hizmetidir. Bu kapsamda:

- Dini ibadetlerin yürütüldüğü camiler, DİB'e bağlı müftülükler tarafından yönetilir.
- Sünni İslam dinine ilişkin yorumları ve görüşleri belirleyecek olan devlet kurumu DİB'in Din İşleri Yüksek Kurulu'dur.
- Dini eğitimleri yürütmek tek bir kamu kurumuna verilmemiştir.
- Örgün dini eğitim yapılan imam hatip okullarının yönetimi (hem öğrencileri hem öğretmenleri) Milli Eğitim Bakanlığı Dini Öğretim Genel Müdürlüğü'ne (DÖGM) bağlıdır.

- Yaygın dini eğitim olan kuran kursları DİB'e bağlı camilerce yürütülür.
- Din konusunda lisans ve lisansüstü eğitim verecek üniversite statüsündeki ilahiyat fakülteleri Yüksek Öğrenim Kurumu'na (YÖK) bağlıdır.

Din hizmetlerini yürüten bu kurumların yönetiminde hemen hiç kadın yoktur. Ama bu kurumların yürüttüğü dini hizmetlerden yararlananların çoğunluğu kadınlar ve kız çocuklarıdır. Dini hizmetleri veren ve hizmetlerden yararlananlar açısından cinsler arasında dengeli dağılım gerçekleşmediği gibi farklı dini hizmet alanlarında tek cinsiyetli yapıya doğru değişimler vardır:

- DİB üst yönetiminde, yurt dışı görevlerde hemen hiç kadın yoktur. DİB tarihinde hiç kadın başkan olmamıştır. İlk kadın başkan yardımcısı 2018'de atanmıştır ve hâlâ başkanlık düzeyinde görev yapan terk kadındır.
- DİB dini yorum yetkisine sahip birimi olan Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) ve Teftiş Kurulu'nda hemen hiç kadın yoktur.
- DİB taşra ve eğitim birimlerinde kadın çalışan oranı zaman içinde, DİB'in kadınlara yönelik yeni "dindarlaştırma" politikasına paralel olarak artmaktadır.
- DİB'in aile danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden yararlananlar ağırlıklı olarak kadınlardır.
- Camilerden ibadet hizmeti alanlar ağırlıklı olarak erkeklerdir.
- DİB'e bağlı her il ve ilçe teşkilatını yöneten müftülerin tamamı erkektir. Son yıllarda kadın müftü yardımcılarının atandığı ve sayılarının yavaş da olsa arttığı görülüyor.
- DİB merkez ve taşra teşkilatı üst yönetimlerinde (genel müdür, daire başkanı vb) çok az sayıda kadın yönetici vardır.
- MEB'e bağlı İmam Hatip Okullarında, YÖK'e bağlı İlahiyat Fakültelerinde kız öğrenciler çoğunluğu oluşturuyor. İlahiyat alanında ders veren hocaların (prof, doç, dr) ve bu konularda yüksek lisans ve doktora yapan öğrencilerin çoğunluğu erkektir.
- DİB'e bağlı Kuran ve hafızlık kurslarına katılanlar arasında kadın ve kız öğrenci sayısı hızla artmaktadır.
- DİB tarafından okul öncesi çocuklar için açılan kurslara giden çocuklar içinde kız çocukları büyük çoğunluktadır.
- DİB tarafından düzenlenen hac ve umre ziyaretlerine gidenlerin çoğunluğu kadındır.

Bu konuda bazı temel verilere örnekler verelim (Sancar 2020b, 2018b, 2016):

- 2020 yılı verilerine göre DİB'de görev yapan 74.798 imam-hatip, 12.559 müezzin-kayyım olmak üzere toplam 87.357 cami görevlisi vardır ve hepsi erkektir.
- DİB teşkilatında toplam 84.457 erkek 17.624 kadın personel çalışmaktadır. Kadın çalışanların oranı yüzde 17'dir.
- MEB-DÖGM'ye bağlı İmam Hatip Ortaokulu sayısı 2006-17 döneminde yüzde 510, toplam öğrenci sayısı yüzde 444, kız öğrenci sayısı yüzde 459 artmıştır. 20018-20 döneminde okul sayısı yüzde 24 ve öğrenci sayısı yüzde 18, kız öğrenci sayısı da yüzde 18 artmıştır. Kız öğrenci oranı değişmemiş, yüzde 53'te kalmıştır.
- MEB-DÖGM'ye bağlı İmam Hatip Liseleri'nde 2006-17 döneminde okul sayısı yüzde 219, toplam öğrenci sayısı yüzde 435, kız öğrenci sayısı yüzde 481 artmıştır. 2018-20 döneminde okul sayısı yüzde 14 artmış, toplam öğrenci sayısı yüzde 22 ve kız öğrenci sayısı yüzde 22 azalmıştır, ama kız öğrenci oranı değişmemiş ve yüzde 55'te kalmıştır.
- 2016-20 döneminde İmam Hatip liselerinde okul sayısı yüzde 14, toplam öğretmen sayısı yüzde 21, kadın öğretmen sayısı yüzde 25 artmıştır.
- 2020 yılı itibariyle YÖK'e bağlı ilahiyat fakültelerinde çalışan öğretim üyeleri içinde profesörlerin sadece yüzde 3'ü kadındır.
- YÖK'e bağlı ilahiyat fakültelerinde 2019-20 öğretim yılında ön-lisans öğrencilerinin yüzde 59'u, lisans öğrencilerinin yüzde 60'ı, yüksek lisans öğrencilerinin yüzde 41'i ve doktora öğrencilerinin yüzde 25.5'i kadındır.
- 2018-20 döneminde ilahiyat fakültelerinden mezun olan öğrenciler içinde kadınların oranı lisansta yüzde 187 ve lisansüstünde yüzde 306 artmıştır.
- DİB'e bağlı olarak 2019 yılında Camilerde Kuran Öğretimi Programı kapsamında 9.029 kurs açılmış, 9.856 öğretici görev yapmıştır. Bu kurslara katılan öğrenciler, 962.667 kadın, 226.181 erkek olmak üzere toplam 1.188.848 kişidir.
- DİB tarafından 4-6 yaş grubuna yönelik dini eğitim kapsamında, 2018-19 eğitim-öğretim yılında, 7963 kursta toplam 9319 öğretici görev yapmış; bu kurslarda 84.839 erkek çocuk, 85.674 kız çocuk olmak üzere toplam 170.513 çocuk eğitim görmüştür. 4-6 yaş grubu Kuran kursu öğreticilerine yönelik Hizmet İçi Eğitim Semineri'ne toplamda 1232 personel katılmıştır.
- 2017 ve 2020 yılında hacca gidenlerin yaklaşık yüzde 52'si kadındır ve bu sayı yıllar içinde değişmemiştir. 2017 yılında umreye gidenlerin yüzde 58'i kadınken 2020 yılında umreye gidenlerin yüzde 62'si kadındır.
- MEB bünyesinde mesleki ve teknik eğitimde kız öğrenci oranı yüzde 39, özel mesleki teknik eğitimde yüzde 30, dini eğitimde ise yüzde 56'dır.

- Açık orta öğretimde kız öğrenci oranı yüzde 64 iken, mesleki açık öğretimde kızların oranı yüzde 3'e düşüyor.
- Dini eğitim bursları ve yurtlarında kız öğrencilere sağlanan olanaklar diğer alanlardan 10 kat daha fazla. En az mesleki eğitime burs veriliyor. En çok burs dini eğitimdeki kızlara veriliyor. 2019 yılında toplam bursların yüzde 11'i dini eğitime devam edenlere veriliyor. Bursların yüzde 55'i kız öğrencilere veriliyor. Kız öğrencilere verilen bursun yüzde 12'si dini eğitim yapanlara (18.645) veriliyor. Mesleki eğitim yapan kızlara verilen bursun oranı yüzde 0.1.

► Müftülüklerin resmi nikâh yetkisi

Türkiye'de dini kurumların medeni hukuk tarafından düzenlenen temel haklar alanına müdahalesinin bir başka örneği, müftülüklere resmi nikâh kılma yetkisi verilmesidir. Bu yetki, temel görevi vatandaşların dini inanç ve ibadetlerini kolaylaştırıcı düzenlemeler yapmak olan müftülükleri, medeni hukukun düzenleme alanına sokuyor. Dini alanın dışında, laik kurallarla düzenlenmesi gereken evlilikler dinin alanında düzenlenen bir konu haline geliyor ve laiklikle çelişiyor.

Türkiye'de hukuken geçerli bir evlilik olabilmesi için Türk Medeni Kanunu'nun 134. madde hükmüne göre birbiriyle evlenecek erkek ve kadının evlendirme memurluğuna birlikte başvurması gerekir. Evlendirme memuru, belediye bulunan yerlerde belediye başkanı veya bu işle görevlendireceği memur, köylerde ise muhtardır. Türk Medeni Kanunu'nu esas alan "Evlendirme Yönetmeliği" de evliliklerin nasıl yapılacağını düzenler. Evliliklerin nüfusa kaydıyla ilgili hükümler de Nüfus Hizmetleri Kanunu'na göre yürütülür.

2017'de, 7039 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 22. maddesinde yapılan değişiklikle "evlenme işlemlerini kolaylaştırmak ve daha kolay ve seri bir şekilde hizmet almalarını sağlamak amacıyla", il ve ilçe müftülerine, tıpkı belediye başkanı veya muhtarlar gibi evlendirme memuru olarak "resmi nikâh" kıyma yetkisi verildi. Buna paralel olarak 28 Kasım 2017 tarihinde, Evlendirme Yönetmeliği'nin "Evlendirme Memurları" başlıklı 7. maddesine yapılan bir ilaveyle de "Bakanlık, il nüfus ve vatandaşlık müdürlüklerine, nüfus müdürlüklerine, il ve ilçe müftülüklerine ve ilgili dış temsilciliklere evlendirme memurluğu görev ve yetkisi verebilir" hükmü getirilmiştir.[3]

▶ Kadınların dindarlaştırılması stratejisi ve erkek egemenliğinin yeniden üretimi

Dünyada aynı dini inancın kaynaklarına dayanarak yapılan yorumlar birbirinden farklı olabilir; bazı insanlar cinslerin eşitliğine ve her bir insanın kendi kararlarını vermede özgür olduğuna dair inancını dine dayandırabilir. Diğer bir kısım insan ise dini kaynaklara dayanarak, erkeklerin kadınlara göre güçlü yaratıldıklarına ve bu nedenle kadınların erkeklere itaat etmesi gerektiğine inanıyor. Günümüz Türkiyesi'nde de ikinci tür yorumlara itibar edenlerin giderek daha görünür ve sözü geçer hale geldiğini görüyoruz.

Türkiye'de, 2010 yılından bu yana giderek görünür hale gelen bir hükümet politikası, kadınların ve kız çocuklarının daha çok dindarlaştırılmasına yönelik uygulamalara ağırlık veriyor. Kız çocuklarının, erkeklerden daha fazla sayıda kuran kurslarına, imam hatip okullarına gönderilerek dini eğitim alması artıyor. Dindar kadınların, kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarını hak temelli hukuki yollarla değil, dini tavsiyeler ve desteklerle çözmeye yönelmeleri ve bunu olanaklı kılan tarikat, dini vakıf veya Diyanet'in rehberlik bürolarının oluşturduğu yeni bir resmi, dini ve siyasi yapıyla karşı karşıyayız. Diyanet'in ve onun tarafından yönlendirilen dini kurumların oluşturduğu bu yapı, giderek artan ölçüde, erkeklerin kaybetmekte oldukları üstünlüklerini yeniden tesis etmelerini sağlayacak yorumlar yapıyor; somut uygulamalara ortam oluşturuyor. Buna göre kadınlar sadece aile sorumluluklarıyla tanımlanıyor; kocalarına itaat etmeleri, kolayca boşanmamaları tavsiye ediliyor. Kadınların, sadece kadınlarım katıldığı dini toplantılara, dini ritüellere katılımı onaylanıyor; öte yandan kadınların mahremiyeti adına her tür toplumsal yaşamdan uzak tutulmalarına çalışılıyor. Kadınlara yönelik erkek şiddeti, küçük yaşta kızların evlendirilmesi, tecavüz, ensest gibi olayların artması ve doğrudan eril tahakküm araçları olan bu olayların cezasız bırakılması bize yeni bir durumun gelişmekte olduğunu gösteriyor. Erkeklerin kadınları denetim altında tutup onlar üzerinde tahakküm kurabilecekleri mekanizmalar, Sünni İslami çevrelerin açık ya da örtülü desteğiyle yeniden güçlendirilmeye çalışılıyor.

Bu kitap boyunca ele aldığımız konular Türkiye'de erkek egemen toplumun temel yapılarının, değerlerinin ve pratiklerinin sürekli aşındığını, güçsüzleştiğini ve kendini sürdüremez hale gelmekte olduğunu ortaya koyuyor. Deniz Kandiyoti'nin çok isabetli olarak söylediği gibi, artık bugünün dünyasında erkek egemen toplumdan bahsetmemiz giderek anlamsızlaşıyor, sadece yitip gitmekte olan erkek üstünlük mekanizmalarını korumaya ve hatta gerekiyorsa yeniden inşa etmeye çalışan bir siyasi, ideolojik eğilimden bahsedebiliriz. Buna Kandiyoti "eril tahakkümün restorasyonu" diyor. Bu eğilimin güçlenmesini olanaklı kılan en önemli dolayımlardan biri de erkek üstünlüğünü savunan klasik ataerkil dini argümanların yeniden dini yorumlara ve pratiklere taşınarak kamuoyuna sunulması.

Burada sormamız gereken soru şu: Kadınları eşit haklardan, olanaklardan ve toplumsal yaşama eşit ve aktif katılımdan uzak tutarak aile, annelik ve evlilik ile sınırlandırmaya çalışan eril tahakkümün pekiştirilmesi ve güçlendirilmesi çabaları neden kendisini taşıyacak zemini kolayca Sünni İslam yorumları içinde buluyor? Şunu iyi biliyoruz ki eril tahakkümü olanaklı kılan bütün kurum, değer, pratik ve ritüeller kendi başına, yalın olarak ortaya çıkmıyor. Çünkü en yalın haliyle erkek egemenliği kolaylıkla kavranabilecek bu tür eşitsizlikleri gözlerden gizleyemiyor. Bunun yerine dini düşünceler gibi kutsallık taşıyan ve bu nedenle eleştirilmesi zor düşüncelerle iç içe geçmiş eril tahakküm yapıları kolayca eleştirilebilir ve karşı çıkılabilir olmaktan kurtuluyorlar. İşte bu nedenle erkek egemen yapılar zaten genellikle ya dini ya da ırkçı-milliyetçi düşüncelerle birlikte daha kolay taşınıyor; bu konuda özel bir eleştirel bilince sahip olmayan insanlar tarafından eleştirisiz kabullenilip mutlaklaştırılıyor.

Siyasal Partileri Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Hale Getirmek

DÜNYADA BAŞARILI kadın hareketleri, öncelikle kadınların eşit siyasal temsili konusunda geliştirdikleri stratejiler ve siyasal dönüşümlerle değerlendiriliyor. Bugün artık cinsiyet eşitliğini hedeflememiş ve bunu gerçekleştireceğine dair güçlü bir inanç ve stratejiler oluşturmamış siyasal rejimler demokratik sayılmıyor; yani demokrasinin cinsiyetlendirilmesi çağın ruhunun bir parçası haline geldi. Bu da kadın hareketinin ve özellikle feministlerin siyasal karar süreçlerine dahil olması ve kadın haklarını korumak için dile getirilen taleplerin gerçekleştirilmesine bağlı. Türkiye 2023 yılındaki genel seçimlere kadın haklarının korunmasına ilişkin karşılanmayan talepler ve önlenemeyen ciddi kadın hakları ihlallerinin gölgesinde girdi. Seçim kampanyaları sırasında İstanbul Sözleşmesi'ne geri dönmeme ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Yasası'nın iptal edilmesi siyasi ittifakların pazarlık konuları arasında yer alabildi. Bu nedenle 2023 Genel Seçim sonrası başlayan yeni dönemde, siyasal partilerin ve parlamentonun toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmesi ve kadınların eşit siyasal katılımı için yapılması gerekenlerin dikkate alınması, her zamankinden daha öncelikli bir gündem olmalı. Mevcut durum gelecekte kadınların eksik siyasal katılımının devam edeceğine ve kadın hakları ihlallerinin önlenemeyeceğine dair korkuları büyütüyor ve konu önemli bir demokrasi eksikliği olarak ortada duruyor.

Kadınların Eşit Siyasal Katılımı ve Kadın Hakları Siyaseti Neyi Değiştirir?

Kadınların siyasal kararlara eşit katılımının beklenen sonuçlarını iki farklı düzeyde tanımlayabiliriz. Kadınların eşit katılımı sayesinde kadın sorunları siyasal karar süreçlerine taşınarak, doğrudan sorunları yaşayan kadınlar tarafından geliştirilen çözümlerle daha hızlı, somut ve doğru ele alınması sağlanabilir. Bu sonuç dünyada gözlenen bir sonuçtur ve tersi örnekler yoktur. Diğer sorgulanması gereken bir alan ise modern eril tahakkümün oluştuğu stratejik siyasal güç/iktidar alanlarında (askeri/militer kurumlar, şiddete dayalı güç oluşturma, savaş kapasitelerini yönetme gibi geleneksel erkek egemen alanlarda) alınan kararlara kadınların katılımının neyi değiştireceğidir. Örgütlü şiddetin yaratılıp yönetildiği kurumlarda kadınların söz sahibi olabilmeleriyle dünyada şiddeti, savaşı ve yıkımları önleyici bir etki yapıp yapamayacakları hâlâ çok az tartışılan bir konu. Böyle bir durumda, öncelikle egemen erkeklik değerlerinin değişeceği ve bunun sadece örgütlü şiddet kurumlarını değil, buna dayalı devlet biçimlerini ve giderek toplumların yapısını da temelden değiştireceği açıktır.

Kadın politikacıların ve kadın hakları siyasetinin güçlenmesinin, orta ve uzun vadede devletlerarası ilişkilerin düzeninde bir değişim yaratıp yaratamayacağını tartışmak gerekiyor. Örneğin bugün Avrupa'da ortaya çıkıp dünyaya yayılmakta olan feminist dış politikaların başarı şansı ne olabilir? Tabii bunun mümkün olabilmesi bambaşka koşulların da varlığını ve başka pek çok konuda değişimi gerektiriyor. Bunlar çok kolay çözülecek meseleler olmasa da feminist kadın politikacıların uluslararası alana dahil olması birçok şeyi daha görünür hale getirecek ve oralarda da eşitlik ve barış için dönüşüm olanakları artacaktır. Uluslararası alanda eril tahakküme dayalı şiddet ve savaş mekanizmalarının gerilemesi zor görünse de, artan feminist kadın yönetici oranına sahip ülkelerde, ulusal ve yerel yönetim düzeylerinde kadın haklarının korunmasına, cinsiyet eşitliğine, çocuk-

ların, azınlıkların ve yoksulların desteklenmesine yönelik politikaların ağırlık kazandığını görüyoruz. Orta ve uzun vadede bu tür değişimlerin artarak güçlenmesi beklenmelidir.

Bu konuda izlenmesi gereken olgulardan biri gelişmiş kapitalist merkez ülkelerde, özellikle kuzey ve orta Avrupa'da son yıllarda üst devlet yönetimlerinde hızla artan kadın yönetici sayısı, özellikle sol, liberal ve yeşil partilerin oluşturduğu hükümetlerde yer alan kadın savunma, maliye ya da dışişleri bakanlarının sayılarındaki dikkate değer artıştır. Bu değişim trendlerinin devam etmesi halinde ortaya çıkacak sonuçları yakından izlemek gerekiyor. Ama Ukrayna-Rusya savaşının etkisiyle Almanya'nın feminist savunma bakanının istifa etmek zorunda kalması yakın gelecekte olumlu sonuçlar beklemenin çok mümkün olmadığını gösteriyor.

Bu konuda dünyada izlenmesi gereken diğer önemli bir değişim de çatışmalar ve savaşlarla yıkılmış yoksul güney ülkelerinin yeniden toplumsal-siyasal inşa süreçlerine yüksek oranda katılmayı başaran kadın politikacıların yaratacağı değişimler olmalı. Aslında kadın liderlerden beklentiler, kadınların temel sorunlarına yönelik adım atmaları. Bu ne kadar gerçekçi bir beklentidir? Elbette çok büyük, küresel düzeni değiştirecek şeyler yapacaklar gibi bir beklenti gerçekçi değil. Öncelikle kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi için ciddi kaynaklar ayrılacağını, daha önceki duyarsız politikaların yerine yeni ve güçlü şiddet önleyici stratejilerin geliştirileceğini öngörebiliriz. Esas olarak sosyal haklar, ucuz kreş, ücretli doğum izinleri, ev ve bakım işlerinde erkeklerin eşit biçimde sorumluluk almalarının desteklenmesi gibi politikalar daha fazla uygulama alanı bulacaktır. Ama küresel adaletsizlikler, savaş ve eril tahakküm meseleleri sadece kadın politikacıların sayısının artışıyla çözülecek meseleler değildir. Bunun için topyekûn bir adalet arayışı, savaş ve silahlanma karşıtı siyasetlerin güçlenmesi, azınlık haklarının hayata geçirilmesi gibi sorunların çözümünü amaçlayan güçlü bir küresel siyasal hareketin gelişimini gözlememiz gerekiyor.

► Toplumda kadınların eşit siyasal temsiline destek var mı?

Türkiye'de siyasal partilerin yeterince kadın aday göstermemesi nedeniyle genel ve yerel seçimlerde kadınların sorun ve önerilerini siyasete taşıyabilecek oranda kadın, siyasal karar süreçlerine katılamıyor. Kadınların bu eksik katılımına, ya açıkça ya da satır arası gerekçe olarak sunulan görüş şöyle: "Seçim listelerine konacak kadar deneyimli ve seçmen desteğine sahip kadın aday olmuyor" ya da "bazı küçük taşra seçim bölgelerinde seçmenler kadın adaylara oy vermiyor, bu nedenle erkek aday gösteriyoruz" deniyor. Bu iki argümanın da gerçekliği yansıtmadığını bu kitap zaten anlatıyor.

Türkiye'de, son on beş yıl boyunca seçmen tercihleri hakkında yapılan araştırmalar bize seçmenin çoğunluğunun kadın siyasetçi görmeye hazır ve istekli olduğunu gösteriyor. Seçmen çoğunluk görüşüne göre kadınların siyasete yeterince katılamama nedeni, kadın adayların siyasal partilerde çeşitli engellerle karşılaşmaları ve bunların ortadan kaldırılmaması. Şimdi bu konuda farklı tarihli ve güvenilir araştırmalardan örnekler vereyim.

2006 tarihli, Konsensus Araştırma tarafından UNDP (2006) destekli yapılan araştırmada katılanların:

- Yüzde 82'si kadın siyasetçi sayısının artmasını istiyor.
- Yüzde 77'si kadınların siyasette az temsil edilmesinin önündeki en büyük engeli kadınlara siyasette şans verilmemesi olarak tanımlıyor.
- Yüzde 78'i kadınların siyasi sürece katılmasının siyasi davranışın şekli ve içeriği açısından siyasetin niteliğini değiştireceğine; öncelikle eğitim, sağlık, yoksulluğun azaltılması ve insan hakları sorunlarında hızlı ilerleme yaratacağını düşünüyor.
- Yüzde 78'i kadınların siyasi temsilini artırmanın en etkili yolu olarak "siyasi partilerin cinsiyet kotası uygulamasını parti tüzüklerine yerleştirerek etkin kılmaları" olduğunu düşünüyor.
- Yüzde 7'si TBMM'de kadınların sayısını artırmak için seçim kanununda yasal reformlar yapılmasının gerekliliğine inanıyor.[1]

Kalaycıoğlu ve Toprak (2004) tarafından yapılan benzer bir araştırmaya göre de seçmen görüşleri çok benzer:

- Erkeklerin yüzde 68,5'i ve kadınların yüzde 73,7'si kızlarının siyasete girmesini uygun bulduklarını söylüyor;

- Ankete katılanların yüzde 74,3'ü mecliste kadın milletvekillerini yetersiz buluyor;
- Yüzde 73,6'sı siyasal partilerin kadınları çekebilmek için yeterince çaba göstermediğini düşünüyor;
- Yüzde 65,1'i kadınlara siyasette fırsat tanınmadığına inanıyor.

KADER'in 1999 seçimleri nedeniyle yaptırdığı Kadın Siyasetçiler Araştırması'na[2] göre Türkiye'de seçmenler:

- Kendi oy vereceği partinin kadın adaylara yer vermesini yüzde 83 oranında istiyor,
- Mecliste kadın sayısı artınca partiler arası kavganın azalacağına, siyasal ilişkilerin yumuşayacağına yüzde 75.1 oranında inanıyor.
- Kadın milletvekili sayısının artması ile pahalılık ve eğitim gibi kadınların daha çok ilgilendiği sorunların daha çabuk çözüleceğini yüzde 62.9 oranında düşünüyor. (KADER 1999)

KONDA tarafından 2022 tarihli Ben Seçerim Derneği için yapılan en yeni ve güvenilir bir araştırmanın sonuçları da aynı durumu daha kapsamlı olarak gösteriyor[3]:

- Erkeklerin yüzde 21'i kadınların yüzde 19'u üniversite mezunuyken, lise altı eğitim seviyesindekiler kadınların yüzde 51'ini, erkeklerin ise yüzde 44'ünü oluşturuyor.
- Kadınların yüzde 47'si, yani yaklaşık her 2 kadından 1'i ev kadını.
- Yaş arttıkça ev kadınlarının, kadınlar arasındaki oranı artıyor. 18-32 yaş arası kadınların yüzde 27'si, 33-48 yaş arası kadınların yüzde 58'i 49 yaş ve üzeri kadınların ise yüzde 63'ü ev kadını.
- Toplumun yüzde 85'i kadınların çalışma hayatında da eğitimde de erkeklerle eşit şartlarda olması gerektiğini düşünüyor. Bu oran kadınlar arasında yüzde 89, erkekler arasında yüzde 81.
- Toplumun yüzde 81'i kadın-erkek eşitliğini çocukken öğrenmek, öğretmek gerektiğini düşünürken, kadınların yüzde 86'sı, erkeklerin ise yüzde 76'sı bu fikirde.
- Toplumun yüzde 78'i kadınların siyasette daha fazla yer almasının aileiçi şiddet, çocuk bakımı, doğum izni, eğitim gibi konuların daha fazla ele alınması gibi olumlu bir sonuç doğuracağını düşünüyor.
- Kadınların siyasette daha fazla yer almasıyla siyasette ve mecliste genel üslubun iyi yönde değişeceğini düşünenler toplumun yüzde 73'ünü oluşturuyor.
- Kadınların yüzde 79'u kadın milletvekili sayısının arttığı takdirde ka-

dınların başka alanlarda da önemli roller üstlenebileceklerini düşünürken, erkeklerin yüzde 66'sı bu düşünceye sahip.

- Kadınların yüzde 82'si karar verici kademelerde daha fazla yer almaları gerektiğini düşünürken, erkeklerin yüzde 65'i bu düşünceye sahip.
- Toplumun yüzde 62'si, kadınların yüzde 71'i, erkeklerin yüzde 54'ü kadın siyasetçi artınca Türkiye'nin gelişeceğini, daha iyi bir toplum haline geleceğini düşünüyor.
- Toplumun yüzde 61'i partilerde mecburi kadın kotası uygulanması gerektiğini düşünüyor. Bu fikre katılmayanlar toplumun sadece yüzde 23'ünü oluşturuyor.
- Toplumun yüzde 51'i siyasi parti yöneticilerinin kadın adayları seçilemeyecek yerlerden listeye koydukları fikrine katılırken, toplumun yüzde 27'si bu düşünceye katılmıyor. Kadınlar arasında bu yargıya katılanların oranı erkeklere göre daha fazla.
- Otorite gerektiren işlerin kadınlara uymadığı fikrini erkeklerde kadınlar da yanlış buluyor. Erkeklerin yüzde 50'si, kadınların ise yüzde 60'ı bu düşünceye katılmıyor.
- Toplumca en fazla karşı çıkılan fikir kadınların siyasette daha fazla yer almasına gerek olmadığı fikri. Toplumun yüzde 74'ü bu fikre karşı çıkarken, kadınların yüzde 80'i, erkeklerin ise yüzde 68'i bu fikre katılmıyor.
- Toplumun yüzde 40'ı hiçbir partinin kadın-erkek eşitliği konusundaki duruşunu başarılı bulmazken toplumun yüzde 20'si bu konuda AKP'yi başarılı buluyor. AKP'yi yüzde 16 ile CHP, yüzde 11 ile İYİ Parti, yüzde 8 ile HDP takip ediyor.
- Kadınların siyasette sayıca az temsil edilmesinin sebebi toplum tarafından siyasi partilerin kadınlara fırsat vermemesi olarak görülüyor. Toplumun yüzde 43'ü bu fikirde.
- Kadınların yüzde 44'ü kadınların siyasette daha fazla rol alması için kadın adaylara öncelik verilmesi gerektiğini düşünürken, erkeklerin yüzde 37'si bu konuda bir şey yapılmaması gerektiğini ve zaten hak eden kadın adayların seçileceğini söylüyor. Kadınların siyasete girmesine gerek olmadığını söyleyenlerin oranı ise sadece yüzde 6.
- En önemli kimliğinin cinsiyeti olduğunu söyleyen kadınların yüzde 83'ü kota uygulanması gerektiğini veya kadın adaylara öncelik verilmesi gerektiğini düşünürken, en önemli kimliğinin dini olduğunu söyleyen kadınların yüzde 63'ü bu şekilde düşünüyor. En önemli kimliği dini olan kadınların yüzde 31'i bir şey yapılmamalı, hak eden kadınlar seçilir derken, yüzde 6'sı kadınların siyasette olmasına gerek olmadığını düşünüyor.
- Kota uygulanması gerektiğini en fazla düşünenler yüzde 41 oranla 15-17 yaş arası kadınlar.

- 15-17 yaş arasında bulunan gençlerin yüzde 37'si, 18-32 yaş arasında yüzde 35'i, 33-48 yaş arasında yüzde 37'si, 49 yaş ve üzerinde ise yüzde 38'i kadın adaylara öncelik verilmesi gerektiğini düşünüyor. Yani yaş kümeleri arasında bu konu hakkında büyük bir ihtilaf yok.
- Toplumun yarısı partilerde mecburi kadın kotası olması gerektiğini ve kadın erkek dağılımının yarı yarıya olması gerektiğini düşünüyor. Kadınların yüzde 17'si erkeklerin yüzde 9'u kadınların fazla olması gerektiğini söylerken, kadınların yüzde 8'i, erkeklerin ise yüzde 18'i erkeklerin daha fazla olması gerektiğini söylüyor.
- Erkeklerin aksine kadınlarda yaş azaldıkça partilerde mecburi kadın kotasını doğru bulanlar ve kadınlar daha çok sayıda olmalı diyenlerin oranı artıyor. 15-17 yaş arasındaki kadınların yüzde 91'i kadın kotasını doğru bulurken, yüzde 76'sı kadın-erkek eşit sayıda olsun, yüzde 15'i kadınlar daha fazla olsun cevabını veriyor.
- Kadınların yüzde 72'si erkeklerin ise yüzde 58'i siyasette daha fazla kadın olması gerektiğini söylüyor. Toplum genelinde bu fikre sahip olanların oranı ise yüzde 65.
- CHP, HDP ve İYİ Parti seçmeninin yüzde 80'den fazlası siyasette daha fazla kadın olması gerektiğini düşünüyor.
- AKP seçmeni erkeklerin yüzde 65'i, kadınların yüzde 45'i siyasette daha fazla kadına gerek olmadığını söylüyor.
- Kadın ve erkeklerin bu konuda en farklı düşündüğü seçmen kümesi MHP seçmenleri. Bu kümedeki erkeklerin yüzde 69'u siyasette daha fazla kadın olmasını gerekli görmezken, kadınların yüzde 80'i daha fazla kadını gerekli görüyor.
- Siyasette daha fazla kadını en çok gerekli gören yaş kümesi 33-48 yaş arası.
- 15-17 yaş arasındakilerin yüzde 66'sı siyasette daha fazla kadını gerekli görürken, bu yaş aralığındaki kadınların yüzde 82'si bu şekilde düşünüyor.
- 15-17 yaş arasında bulunan genç kadınlar, yaş ve cinsiyete göre yapılan analizlerde kadınların siyasette daha fazla sayıda ve aktif olmasını en çok gerekli gören küme.
- Hayat tarzları kümelerinden Modernlerin yüzde 81'i kadınların siyasette daha fazla olması gerektiğini düşünürken, Geleneksel Muhafazakârların yüzde 60'ı, Dindar Muhafazakârların ise yüzde 52'si bu görüşü savunuyor.
- Meslek kümeleri arasında ise kadınların siyasette daha fazla olması gerektiği en fazla düşünme eğiliminde olan üç küme: Öğrenciler, Ev Kadınları ve İşsizler. Öğrencilerin yüzde 76'sı, ev kadınlarının ve işsizlerin yüzde 69'u bu fikre sahip. Emekliler bu konuda en katı olan meslek kü-

mesi. Emeklilerin yüzde 45'i kadınların siyasette daha fazla olması gerekmediğini ifade ediyor.

- Dindarlık seviyesi azaldıkça siyasette daha fazla kadın görmek isteyenlerin oranı artıyor. Aynı zamanda dindarlık seviyesi azaldıkça, yani ateistlerde ve inançsızlarda erkeklerin bu isteğinin kadınlara göre fazla olması dikkat çekici. Dindar kadınların yüzde 70'i, dinin tüm gereklerini tam yerine getiren (sofu) kadınların ise yüzde 61'i siyasette daha fazla kadını gerekli görüyor. Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren (sofu) erkekler bu konuya yaklaşım konusunda Türkiye ortalamasına en uzak küme.
- Kadınların yaklaşık yarısı, erkeklerin ise çeyreği kadınlara öncelik verdiği için özellikle bir partiyi tercih edeceklerini söylüyorlar. Kadınları etkilemek için bir kadın adayın varlığı önemli görünüyor.
- Toplumun yüzde 62'si, kadınların yüzde 71'i, erkeklerin yüzde 54'ü kadın siyasetçi artınca Türkiye'nin gelişeceğini ve daha iyi bir toplum haline geleceğini düşünüyor.
- Toplumun yüzde 61'i partilerde mecburi kadın kotası uygulanması gerektiğini düşünüyor. Bu fikre katılmayanlar toplumun sadece yüzde 23'ünü oluşturuyor.
- Erkeklerin yüzde 50'si partilerde eşbaşkanlığı desteklerken, kadınların yüzde 61'i bu fikre destek veriyor.
- Toplumun yüzde 51'i siyasi parti yöneticilerinin kadın adayları seçilemeyecek yerlerden listeye koydukları fikrine katılırken, toplumun yüzde 27'si bu düşünceye katılmıyor. Kadınlar arasında bu yargıya katılanların oranı erkeklere göre daha fazla.
- Toplumun yüzde 40'ı hiçbir partinin kadın-erkek eşitliği konusundaki duruşunu başarılı bulmazken toplumun yüzde 20'si bu konuda AKP'yi başarılı buluyor. AKP'yi yüzde 16 ile CHP, yüzde 11 ile İYİ Parti, yüzde 8 ile HDP takip ediyor.
- Kadınların yüzde 44'ü kadınların siyasette daha fazla rol alması için kadın adaylara öncelik verilmesi gerektiğini düşünürken, erkeklerin yüzde 37'si bu konuda bir şey yapılmaması gerektiğini, zaten hak eden kadın adayların seçileceğini söylüyor. Kadınların siyasete girmesine gerek olmadığını söyleyenlerin oranı ise sadece yüzde 6.
- Yaş azaldıkça kadınların siyasette az temsil edilmesinin sebebini partilerin yeterince fırsat vermemesi olarak görenlerin oranı artıyor. 15-17 yaş arasındakilerin yüzde 49'u bu konuda siyasi partileri suçlu buluyor.
- Toplumun yarısı partilerde mecburi kadın kotası olması gerektiğini ve kadın erkek dağılımının yarı yarıya olması gerektiğini düşünüyor. Kadınların yüzde 17'si erkeklerin, yüzde 9'u kadınların fazla olması gerektiğini söylerken, kadınların yüzde 8'i, erkeklerin ise yüzde 18'i erkeklerin

daha fazla olması gerektiğini söylüyor.

- CHP, HDP ve İYİ Parti seçmeninin yüzde 80'den fazlası siyasette daha fazla kadın olması gerektiğini düşünüyor.
- AKP seçmeni erkeklerin yüzde 65'i, kadınların yüzde 45'i siyasette daha fazla kadına gerek olmadığını söylüyor.
- Kadın ve erkeklerin bu konuda en farklı düşündüğü seçmen kümesi MHP seçmenleri. Bu kümedeki erkeklerin yüzde 69'u siyasette daha fazla kadın olmasını gerekli görmezken, kadınların yüzde 80'i daha fazla kadını gerekli görüyor.
- Kadın seçmenler arasında, partilerde kadınların daha fazla olması gerektiğini düşünme eğilimi en fazla olan küme yüzde 24 oranla MHP seçmeni kadınlar, bu kümeyi yüzde 21 oranla İYİ Parti seçmeni kadınlar takip ediyor.
- AKP seçmeni erkekler kadın kotası konusunda en katı küme. Bu seçmen kümesinin yüzde 34'ü mecburi kadın kümesini doğru bulmazken, yüzde 30'u erkeklerin daha çok olması gerektiğini düşünüyor.
- Toplumun yüzde 73 gibi büyük bir bölümü ailesinden bir kadının siyasete girmesini destekleyeceğini söylerken, kadın ve erkeklerin bu konuya yaklaşımları arasında bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Kadınların yüzde 79'u, erkeklerin ise yüzde 67'si kadın aile bireyinin siyasete girmesini destekleyeceğini söylüyor. (KONDA 2022)

Bu araştırma verilerinin söyledikleri çok açık ve net. Türkiye'de kamusal yaşamda erkek üstünlüğü siyasal temsil alanında artık meşru değil. Erkek üstünlüğü, tek tek erkeklerin özel alanda, aile ve evlilik ilişkilerindeki *erkeklik avantajlarının korunmasına* indirgenmiş görünüyor. Kendi bireysel ayrıcalıklarına dokunmadıkça erkekler, kadınların her alanda eşit varlığından çok fazla rahatsız olmuyorlar; hatta destekliyorlar. Ama siyasete eşit olarak katılacak her kadın politikacı siyasi karar koltuklarında oturan her erkek için rakip haline geliyor. Ayrıca kadın politikacıların aldığı kararlar ile erkek ayrıcalıkları ciddi ölçüde gerilemek durumunda kalır korkusu da, açıktan olmasa da, yaygınca hissedilen bir durum olsa gerek.

► Toplumsal cinsiyete duyarlı parlamento oluşturmanın gerekleri nelerdir?

Kadınların eşit siyasal temsili ve siyasal kararlara katılımda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması sadece kadınların siyasal parti yönetim-

lerine ve parlamentolara seçilmesiyle çözülmüyor. Parlamentoların da toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale gelmesi gerekiyor. Türkiye'de TBMM'nin yasama çalışmaları sırasında ne kadar kadın-erkek eşitliğini gözettiği, kadın sorunlarını ne zaman ve hangi bağlamlarda dikkate aldığını bilmek çok önemli bir veri kaynağı. Ama ne yazık ki bu konuda elimizde düzenli bir veri akışı sağlayacak çalışma yok. EŞİK kendi sınırlı olanaklarıyla TBMM faaliyetlerinde yer alan milletvekillerinin ve yasama faaliyetlerinin içeriklerini inceleyerek milletvekillerinin cinsiyet eşitliğine duyarlılıkları açısından bir çalışma yaptı ve hazırladığı milletvekili izleme raporları[4] ile parlamento çalışmalarının ne kadar cinsiyet körü olduğunu ortaya koydu.

Bu raporların saptadığı üzere, TBMM'nin cinsiyet körü durumu bizi dünyada başarılı örneklerden çıkartılan dersler ve deneyimler üzerinde düşünmeye ve çalışmaya yöneltiyor. Parlamentolar Arası Birlik (IPU) bu konuda farklı ülke deneyimlerinden derlenerek hazırlanan raporları düzenli olarak paylaşıyor.[5] Bu raporlarda yer alan önerilere kısaca bakarak aşağıda özetlediğim içerikte bir yol haritası çıkarmak mümkün.

• *Siyasal temsilin temel kurumu olan parlamentolarda (ulusal ve yerel) cinsiyet eşitliğini sağlamak hangi makam, konum ve görevler için gereklidir?* Parlamentolarda her tür yasama faaliyetine seçilen temsilciler içinde, parlamento başkan ve yardımcıları, komite, komisyon, kurul üye ve yöneticileri ve yardımcıları içinde, parlamentonun her tür dış ilişkilerini ve kurumlar arası faaliyetini (Avrupa Parlamentosu üyeliği ve benzer uluslararası kurumlara üye ve temsilci gönderilmesi) yürüten temsilciler içinde ve parlamento ofislerinde çalışan görevlilerin içinde kadın-erkek eşitliğini sağlamak gerekir.

• *Parlamentonun toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılığını sağlamak için nasıl bir hukuki ve politik çerçevenin oluşturulması gereklidir?* Parlamento çalışmalarının yürütülmesiyle ilgili cinsiyet eşitliğini dikkate alan yasa, tüzük ve hukuki düzenlemelerin olması; parlamentonun kendi çalışmalarında cinsiyet eşitliğinin nasıl uygulanacağına dair stratejik hedeflerin ve bir eylem planının olması ve bu planın parlamentonun diğer eylem hedefleriyle birlikte uyumlu

hazırlanıp yürütülmesi ve parlamento çalışmalarını cinsiyet eşitliği açısından izleyip değerlendirecek bir mekanizmanın olması gereklidir.

• *Parlamento çalışmalarının toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelmesi için neler yapılmalıdır?* Parlamentoda cinsiyet eşitliği politikalarını planlayıp koordine edecek ve bütün çalışmalarını bu açıdan izleyecek bir mekanizmanın olması (örneğin eşitlik komisyonu, cinsiyetçi tutum ve davranışlarla ilgili şikâyet ve sorunların iletileceği bir ofis gibi); bu ofisin bütün yasa hazırlık süreçlerinin toplumsal cinsiyet duyarlılığını sağlayacak yetkiye ve bilgiye sahip olması; parlamentoda partiler arası eşitlik politikalarının ve sorunların tartışılacağı periyodik toplantıların olması, bu toplantıların düzenlenmesinin parlamento başkanlığı tarafından yapılması ve bunun kurallarının tüzükle tanımlanması; parlamentonun kendi faaliyetleriyle ilgili verileri toplarken cinsiyet kırılımlarını dikkate alması; parlamento eşitlik mekanizması içinde cinsel taviz, cinsiyet temelli şiddet ve cinsiyetçi dil gibi hak ihlallerine maruz kalanların şikâyet edebileceği bir başvuru biriminin olması ve bu birimin çalışmalarının hukuki kurallara bağlanarak keyfilikten kurtulması; bu mekanizmanın etkin çalışması için gerekli olanak ve kaynakların ayrılmış olması (çalışma ofisleri, gerekli uzman personel ve bütçe gibi); Parlamento eşitlik mekanizmasının ulusal TCE mekanizmasıyla, sivil toplum örgütleriyle, medyayla ve özel sektör kurumlarıyla ilişkisinin etkili ve yapıcı olmasının sağlanması; eşitlik mekanizmasının yarattığı değişimi izleyecek ve sorunlara çözümler önerecek bir mekanizmanın olması, mekanizmanın sürekli güncellenebilmesi için gerekli hayatiyetin sağlanması, mekanizmanın giderek işlevsizleşmesinin önlenmesi; ulusal bütçe yapım sürecinde eşitlik politikaları için yeterli kaynağın ayrılabilmesi ve bütçenin bir bütün olarak toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilebilmesi için TCE Duyarlı Bütçe Çalışma Biriminin olması gerekir.

• *Parlamento kültürünün ve çalışma atmosferinin TCE'ne duyarlı olması için neler yapılmalıdır?* Parlamento eşitlik mekanizmasının yasama faaliyetleri ve parlamentonun bir bütün olarak çalışmalarında cinsiyetçiliğin önlenmesi için yapması gerekenleri tanımla-

yıp izleyerek duyarlılık oluşturması (cinsiyetçi dil, giyim ve davranış biçimleri, eril şakalaşma-sataşma alışkanlıkları vb); kadınları, LGBTİQ+ bireyleri aşağılayan, kriminalize eden cinsiyetçi klişeleri deşifre ederek değişmesinin sağlaması; parlamentoda temsilci ve çalışanların bebek ve çocuklarını bakımını sağlayabilecekleri emzirme odaları, çocuk oyun mekânları gibi olanakları sağlamak ve erkeklerin de bu olanaklardan yararlanmasını teşvik ederek sorumlu babalığın teşvik edilmesi; parlamento mensuplarının çalışma ve aile yaşamlarını birlikte uyumlu yürütebilmelerini sağlayacak düzenlemelerin geliştirmesi; ebeveynlik izinlerini kadın erkek bütün çalışanlara sağlanması gerekir.

• *Parlamentoda yer alan bütün siyasal partilerin TCE duyarlılığını geliştirmeye teşvik etmek için neler yapmak gerekir?* Partilerin temsilci seçiminde cinsiyet eşitliğini gözetmesi veya kota uygulamasını sağlamak, bu konuda gerekiyorsa yasal kotalar ile zorlamak; partiler arası cinsiyet eşitliği uygulamalarında başarı için rekabet etmeyi teşvik etmek; partilerin kamu bütçelerinden alacakları mali desteklerin belirlenme kriterleri içinde cinsiyet eşitliğinin başarısı kriterleri içinde yer almasının sağlanması gerekir.

Türkiye'de Kadın Hareketinin Cam Tavanı: Erkek Egemen Siyasal Partiler

Geçmiş dönemde Türkiye'de kadın örgütlerinin, kadın taleplerini siyasal karar süreçlerine taşımaya çalışması, diğer alanlara göre, çok daha büyük dirençlerle ve zorluklarla karşılaştı. Bu konudaki başarısızlığın nedeni aslında bu taleplerin gerekli asgari gereklerin göz önüne alınmadan yapılmış olmasıdır. Bu taleplerin siyasal süreçlerde ve siyasetin kurumsal alanında görünür hale gelmesi, çözümler üretmesi, kalıcı ve etkin olarak var olması için en az iki temel dönüşümün gerçekleşmesi şart: Öncelikle bu taleplerin siyasal karar vericiler tarafından algılanması ve ikinci olarak da taleplerin sahibi olan kadın hakları savunucularının siyasal karar süreçlerinde kararlara katılması

ve görüşlerini ifade edebilecekleri etkinlikte temsil edilebilmesi. Birincinin gerçekleşmesi Türkiye'de kadın örgütlerinin uzun süreli çalışmalarıyla bir ölçüde oldu; yapılan çalışmalar bazı kadın sorunlarının siyasal aktörlerce algılanabilmesini sağladı. Yani aslında Türkiye'de kadınların eşit siyasal katılım hakkına ilişkin neler talep ettiklerini, önerdikleri çözüm politikaların neler olduğunu bilmeyen politikacı kaldığını sanmıyorum. Örneğin kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi konusunda yandaş ya da karşı politikacıların bilgi düzeyi oldukça yüksek. Ama kadın hakları taleplerini savunup gerekli politikaları geliştirme bilgi ve deneyimine sahip kadınların siyasal karar süreçlerine katılımını sağlamak için ciddi bir adım atıldığını da henüz görmüyoruz. Yani femokratların, uzman-bürokratik kurumlara içerilmesi/seçilmesi ya da atanması ve önemli kadın hakları savunucularının siyasal parti yönetimlerine ve parlamentoya temsilci olarak aday gösterilmesi/seçilmesi ise henüz tam olarak gerçekleşmemiş bir durum. Türkiye'de birinci konuda önemli başarılar sağlansa da, ikinci konuda, yani kadın hakları savunucularının ve feministlerin siyasal kararlara dahil edilmesi konusunda hâlâ çok ciddi bir direnç olduğu görülüyor.

Kadın hareketinin taleplerini ve kadrolarını siyasal kurumlara taşıyamamasının nedenlerinden belki de en önemlisi bu talepleri karar süreçlerine taşıyacak güçlü siyasal partilerin olmayışıdır. Dünyada bu görevi genellikle sol, çevreci ve liberal partiler yerine getiriyor; çünkü bu durum söz konusu siyasi partilere seçim başarıları da getiriyor. Türkiye'de benzer bir süreç yaşanmadı; TBMM'de kadın hakları siyasetinin kendi taleplerini içtenlikle benimseyip içselleştirecek, kadın haklarını koruma ve cinsiyet eşitliğini gerçekleştirme politikalarını kendi politikalarına eklemleyecek güçlü siyasal partiler olmadı. CHP gibi merkez-sol bir parti de bu görevi üstlen(e)medi. Bu nedenle kadın hakları ihlallerini etkin biçimde önleyecek politikalar, kamuoyuna, devletin yürütme ve yasama kararlarına, hükümet uygulamalarına taşınamadı, yansıtılamadı, içerilemedi.

Kadın-erkek eşitliğini ve kadın hakları ihlallerinin önlenmesini sağlayacak eşit siyasal temsil koşulları bugün olmadığı gibi geçmişte de yoktu. Geçmişte ne Ecevit'in DSP'si, ne Deniz Baykal'ın CHP'si,

ne de Özal'ın ANAP'ı gibi liberallik iddiası olan bir parti bu konuda ciddi adımlar attı. AKP'nin birinci döneminde, 2002-10 yılları arasında, bazı önemli yasal düzeltmeler yapılmış olsa da bu düzenlemeler muhafazakâr ideolojinin, kadınları sadece annelik ve aile bağlamında algılamak istemesiyle hızla geri götürüldü. Uygulamada ciddiye alınmadı, görmezden gelindi, izlenip eleştirilmedi. TBMM'de grubu olan siyasal partilerin, HDP hariç, cinsiyet eşitliğinin gereğini yapma konusunda hâlâ yeterince duyarlılık geliştirebildiğini söylemek zor. HDP'nin siyasi taahhütlerinde, uygulamalarında kadın-erkek eşitliğini hayata geçirmekte bir duyarlılık gelişiyor ve bu zaman içinde güçleniyor. Ama bu da diğer partileri etkilemeye yetmiyor. Türkiye siyasetindeki sağ/muhafazakâr çoğunluk, kadın hakları taleplerinin sadece sınırlı bir kısmını algılıyor; muhafazakârlığa uyumlu hale getirerek siyasal vitrinine koyuyor. Bunun dışında da partilerin sistemli ve inanarak bir siyasi irade geliştirdiklerini söylemek zor. Partilerin, özellikle de, feminist politikacılara ve taleplerine kapalı kaldığını söyleyebiliriz.

► Ana-akım siyasal partilerde erkek egemenliği yaratan bir siyaset modeli var mı?

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli demokratik reformları içselleştirmemiş siyasal partilerde siyaset, onun ana katılımcısı olan erkek aktörlerin tercihlerine ve gereksinmelerine göre şekilleniyor; oyunun kuralları, başarının koşulları, iyi-kötü tanımları çoğunluğu oluşturan erkeklerin yaşam değerleri ve alışkanlıklarına göre oluşuyor. Erkekler, kendi toplumsal cinsiyet rolleri gereği, para kazanmaya, güçlü olmaya ve rekabete yönlendiriliyorlar ve buna ilişkin deneyimlerini, beraberlerinde siyasete de taşıyorlar: "erkek olarak" siyasette kazanır ya da kaybedersiniz, rakipler ile yarışır ya da çatışırsınız, kazanmaktır önemli olan. Siyaset herkesin kazandığı bir oyun olamaz; yardım, fedakârlık, uyum, birbirini anlama gibi değerler yerine başarma, boyun eğdirme, yönetme, güçlü olma siyasetin egemen eril değerleridir. Bu değerler, hayatı boyunca kendisinden çok çocuklarını ve ailesini düşünmek ve kendinden başka insanların gereksinmelerine duyarlı olmak için eğitilen kadınların çoğuna ya-

bancı gelir. Dahası, siyasette kadınları saf dışı bırakmak için çok sık onların cinsel yaşamlarına ve özel hayatlarına saldırılır, taciz edilir; kadınlar bu tür saldırılara karşı kendilerini savunacak bir araca genellikle sahip değillerdir ve kendilerini meşru zeminlerde savunamazlar, kırılıp korkarak geri çekilirler. Ama egemen siyaset değerleri kadınlara, eğer siyasete gireceklerse özel yaşamlarının, ahlaki tercihlerinin tartışılmasını göze almaları gerektiğini söyler. Aynı şey elbette erkek politikacılar için de söz konusudur. Ama özel yaşam, cinsel hayat erkekler için aşağılanmak ve ahlaksız ilan edilmek için çoğu zaman geçerli bir gerekçe oluşturmaz, kırılganlık konusu değildir. Çünkü cinsel ahlaka ilişkin değerler erkekler ve kadınlar için farklıdır; kadınların ahlakı cinsel mazbutluğa dayalı namus kavramı ile, erkeklerin ahlakı ise dürüstlük, sözüne güvenilirlik gibi sosyal davranışlara ilişkin değerlerle yargılanır ve erkeğin şerefi olarak kodlanır.

Siyasette egemen erkek söylemi, kadınları kendileriyle eşit koşullarda yarışmaya çağırır; fakat kadınların siyaset dışı yaşamda, hiçbir zaman erkeklerle eşit koşullarda yaşamadığını unutarak yapar bunu. Kadınlar siyasette başarılı olmak istiyorlarsa erkekler gibi yapmalı, gece gündüz çalışmalı, rekabetten, mücadeleden korkmamalı, kendini savunmasını, gerektiğinde saldırmasını ve savaşmasını bilmelidir.

Erkek egemen siyaset, kadından aile sorumlulukları ve çocukları yokmuş gibi davranmasını ister. Böyle bir değerler dünyasında yalnızca bu oyunu kurallarına göre oynamayı becerebilen az sayıdaki "güçlü" kadının başarı şansı vardır. Geri kalan kadın kitlesi için siyaset "kirli" ve "erkek işi" olarak kalır.

Siyasetin kadınları da içine alacak bir dönüşüm geçirebilmesi için egemen erkek değerlerinin yumuşaması, kadınların eşit siyasal temsilini sağlayacak "kritik eşik" sayısal oranına ulaşılması gerekir. Bu eşik kadınlar için en az yüzde 33'ten (1/3) başlar ve gerçekte olması gereken oran ise her bir cinsin yüzde 50 eşitliğe yakın olabilmesidir. Siyasette egemen erkek modelinin değişmesi ilk aşamada kadın oranının artışına, daha sonra da kadınların kendi bakış açılarını ve siyasal önceliklerini siyasete taşıyabilmelerine bağlıdır.

► Erkek egemen siyasal partide kadın politikacı olmak

Siyasal partilerde kadınların eşit katılımını destekleyecek tarihsel bir mirasımız ne yazık ki mevcut değil. Türkiye'de yakın zamana kadar kadınların sivil ya da siyasal faaliyet olarak katıldığı örgütlerin büyük çoğunluğunun devlet, dinsel veya siyasal cemaatler ve partiler tarafından vesayet altında tutulan örgütler olduğunu biliyoruz. Öte yandan bu örgütler kadınların siyasal haklarını kullanmalarına destek olmaktan çok sosyal yardım örgütleri olarak faaliyet gösterirler. Bu nedenle siyasal partiler çoğunlukla devlet kurumları veya parti yönetimleriyle iyi ilişkiler kurabilecek, seçkin kadınların başkanlığında, örneğin vali veya kaymakam eşinin, önde gelen erkek politikacıların kızı, kız kardeşi, eşi gibi kadınların öncülüğünde yürütülür. Bu tür "yakın ve güvenilir" kadınlar, partinin kadın örgütünü yönetir ve denetim altında tutarlar. Bu tür parti kadın kolları modelinin Türkiye'de yakın zamanlara kadar çok yaygın olduğunu görüyoruz.

Türkiye'de siyasete katılacak adayların büyük çoğunluğu, parti yöneticileri tarafından, seçim aday listelerinde seçilecek bir sıraya kondukları andan itibaren seçileceklerini bilirler. Yani siyasal temsilcilerin büyük çoğunluğu seçilmemekte, aslında parti yöneticileri tarafından atanmaktadırlar. Seçmen, parti listesindeki adayın sırasını değiştiremez; sadece beğendiği listeye oy verir.

Ama ister seçim sonucunda aday listelerinin alt sıralarından seçilerek gelsin, isterse parti lideri tarafından baştan atanmış olsun, kadın politikacılar ile erkek politikacıların sosyal ve siyasal nitelikleri arasında önemli farklar vardır.

Türkiye'de siyasal partiler tarafından temsilci olarak atanan/seçilen kadınlar genellikle parti örgütlerinden yetişmemiş, kadın kollarında yöneticilik yapmamış, partinin kadın üyeleri ve örgütleri tarafından tanınmayan kadınlardır. Partilerin alt düzeydeki siyasal faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu yürüten parti kadın kollarında çalışan kadınlar ise sayıca çok, içerik olarak apolitik, görünmez ve varlıkları sessiz ve süreksizdir. Türkiye'de siyasal partilerin üst yönetimleri ve karar organları ile aşağıdaki gündelik işleyişin yürütüldüğü düzeylerdeki kadın katılım sayıları ve biçimleri birbirinden çok fark-

lıdır. Siyasal partilerin üst karar organlarına atanan/seçilen kadınların önemli bir kısmı partinin alt kademelerinden çalışarak yükselen kadınlar değildir. Çoğu tepeden gelerek bulundukları koltuğa atanmış/seçilmiş ve partinin kadın örgütleriyle çok az bağlantısı olan kadınlardır. Partilerin tabanlarında ise bunun tam tersi, çok sayıda kadının katıldığı kampanyalar, toplantılar, seçim propaganda çalışmaları yürütülür. Fakat bu kadınlar içinden çok azı, zaman içinde partinin karar organlarına, seçilme/atanma şansı elde edebilir. Siyasal partilerin üst yönetimlerinde birkaç "ayrıcalıklı" kadının var olması ve bu kadınların tabandaki kadınlara hiç benzememeleri, tabandaki kadınlara teşvik edici bir rol modeli olmaktan çok, kadınlar için "yukarı çıkma"nın ne kadar zor olduğunu ve yukarı çıkan kanalların kendilerine kapalılığını gösterir. Türkiye'de siyasal partilerin alt düzey faaliyetlerine kadınların katılım oranı yüksek olmakla birlikte bu katılım süreksizdir; önlerinin kapalı olduğunu gören kadınlar vazgeçer, siyasetin kurumsal ortamından ayrılırlar. Bu durum kadınların başarısız ve istikrarsız siyasal katılımının kalıcılaşmasına yol açar.

► **Erkek egemen siyasal partilerde kadın ve erkek politikacıların farklı seçilme/atanma ölçütleri ve farklı siyasal işlevleri var.**

Türkiye'de siyasal partilerin karar organlarında kimlerin yer alacağı genel kurullarda seçimle, ama milletvekili aday listelerinde yer alacak kişilerin belirlenmesi, son aşamada parti yöneticileri eliyle olmaktadır. Türkiye'de parlamentoda grubu bulunan siyasal partilerde "aday listeleri" oluşturmak, şekilsel usuller dışında, yazılı bir demokratik kurala bağlı değildir. Siyasal partilerin "aday seçicileri" karar verirken, kendi tercihlerine uygun olarak, aday kişinin ülkedeki bölgesel, sınıfsal, mesleki, etnik, siyasi, dini, vb. farklılıklarının bir biçimde temsil edeceğini düşündüğü bir bileşim oluştururlar. Siyasal seçiciler, her bir seçim bölgesinden daha önce seçilen/seçilemeyen politikacıların tavsiyeleri, yerel güç odaklarının lobileri ile desteklenen adaylar arasından tercihleri yaparlar. Bu kanallar ve güç-çıkar-temsil ilişkileri aracılığıyla öne çıkan adaylar, sürecin sosyolojisi gereği, genellikle erkektir. Çünkü söz konusu güç ve çıkar çevreleri genellikle erkeklerden oluşur.

Erkek politikacıların siyasal partilere devşirilme ölçütleri içinde sınıfsal ve bölgesel farklılıkların, farklı meslek ve çıkar gruplarına mensup olmanın, farklı etnik/kültür gruplarından gelmenin, farklı yaşta ve siyasal görüşlere sahip olmanın önemi vardır. Seçilecek erkek sayısı ne kadar çoksa erkek politikacıların farklı toplum kesimlerini temsil etme olasılığı o kadar artar.

Siyasal partilerde kadın adayların seçilmesinde adayları seçen liderler, erkek politikacıları belirlerken kullandıkları ölçütleri kadınlar için de genellikle kullanmazlar; çoğu zaman bu zaten olanaksızdır. Çünkü kadınlar erkeklerin yaşamlarını sürdürdükleri sosyal, siyasi ve ekonomik çevrelerin içinde bulunmazlar; erkeklerin bu çevrelerden adaylığa yükselmek için elde edecekleri gerekli desteğe sahip olma şansları da yoktur. Bu nedenle kadın adayların belirlenmesinde ne tür ölçütler kullanılacağı belirsizdir; kurallara bağlı değildir, keyfi ve konjonktüreldir. Bu durumda kadınların, siyasal partilerin karar organlarına ve milletvekili aday listelerine, aynı düzeydeki atanmış/seçilmiş erkeklerden genellikle, tamamen farklı ölçütlerle atanmasına ya da seçilmesine yol açar. Bu olgu Türkiye'de ana-akım siyasal partilerin ideolojisine göre genellikle çok da farklılık göstermez. Sadece parlamentoya girme şansı bulamamış küçük ve sol partilerde bundan daha farklı bir kadın politikacı adaylık/seçilme süreci olduğunu görebiliriz. Bu nedenle seçilmiş-atanmış kadın politikacının seçiminde hangi ölçütlerin geçerli olduğunu yakından somut olarak izlemek gerekir.

Türkiye'de "seçici"ler tarafından aday listelerine alınarak seçilen kadın politikacıların özelliklerine bakarak gözlenen bazı temel özelliklere dikkat çekebiliriz. Bu kadınların önemli bir kısmı genellikle parti örgütlerinden yetişmemiş, siyasal deneyimleri çok sınırlı, partinin kadın üyeleri ve örgütleri tarafından tanınmayan ve önceden bilinip desteklenmeyen kadınlardır. Erkeklerden ve genel olarak kadın seçmen kitlesi ortalamasından çok daha yüksek düzeyde eğitimli ve kariyer sahibi kadınlardır.

Öte yandan, siyasal partilerde atanmış/seçilmiş kadınlardan, erkek politikacılardan farklı görevler beklendiği ve erkek politikacılar ile kadın politikacılar arasında cinsiyet ayrımına dayalı bir farklılaş-

manın varlığı sorunun diğer bir boyutudur. Kadın politikacılar siyasal partilerin kültür, sanat faaliyetlerini, çocuklarla, yaşlılarla ve engellilerle ilgili çalışmaları yürüten, en temel siyasal rejim meseleleri olan güvenlik, dış politika, ekonomik ve mali kararların konuşulup kararlaştırıldığı mecralarda dolaşmadan, asıl kararları alan (çoğunlukla) erkek politikacılardan ayrı parti kulvarlarında çalışırlar.

► **Seçici başkanların seçtiği kadın ve erkek politikacı profili birbirinden farklıdır.**

Siyasetin stratejik mecralarında kadınların biyolojik bir tür olarak var oluşu cinsiyetler arasında eşitliği sağlamaya yetmiyor ve hatta tersine dönen sonuçlar yaratıyor dedik. Şimdi bu düşüncemizi biraz açalım.

Siyasette var olmayı başaran kadınların niteliklerine baktığımızda elbette öncelikle farklı ideolojik tercihlere göre çeşitlilik gösteren kadınlarla karşılaşıyoruz. Ama siyasal partilerin ideolojik yaklaşımları ve kadınların siyasal bakışları her ne kadar önemli olursa olsun, sonuçları itibariyle baktığımızda ideolojik değişkenlerin belirleyiciliği ancak ikincil derece etkenler arasında yer alıyor. Yani ana-akım siyasal partilerde yer alan kadın politikacıların ideolojik bakış açılarını aşan ortak özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu kadınlar genellikle orta yaşlı, meslek sahibi, yüksek eğitimli, evli ve çocuklarını büyütmüş, çok fazla siyaset deneyimi ve kendisini destekleyen seçmen grupları olmayan kadınlar. Ama çoğu ailesinde ya da yakın çevresinde, kendisini siyasete sokacak erkek politikacıların desteğinden yararlanıyor. Yani kadınların taleplerini siyasete taşıma konusunda sahip olduğu bir "siyasal sermaye"den çok, tamamen kişisel ve yakın çevresel faktörlerce belirlenen "kişisel sermaye"ye dayalı bir profille karşılaşıyoruz. Yani siyasete giren kadınlar, kadın örgütlerinin ve kadın seçmen çevrelerinin önerisi ve desteğiyle değil, daha bireysel destekler ve siyasilerden gelen davetlerle siyasete giriyorlar. Bu durum bize kadın politikacılar ile kadın hakları siyaseti ve kadın seçmenler arasındaki temsil ilişkisinin çok zayıf olduğunu gösteriyor.

Elbette siyasete seçilmiş bir kadının illa ki kadın sorunlarıyla ilgilenmesi diye bir zorunluluk olamaz. Kadın politikacılar belli coğrafi bölgeleri, sosyal grupları, etnik ya da dini çevreleri temsil ediyor

olabilirler. Ya da sadece siyasal partinin seçici liderleri tarafından, sadece görünürde kadın olsun ve parti bu konuda eleştiri almasın diye rasgele seçilmiş kadınlar da olabilirler. Yakın zamanda siyasette gördüğümüz, ana-akım siyasal partilerden seçilmiş ve siyaset yapan kadınların çoğunluğu böyleydi; bu kadınların bazıları seçildikten sonra, çoğu zaman mecburen, bazen de gerçekten önemini kavrayarak kadın sorunlarıyla ilgilenmeye başlıyorlar. Bu da, siyasal partilerde kadın hakları siyasetinin kurumsallaşmadan, sürdürülebilir strateji ve politikalara sahip olmadan, kalıcılaşamamasına, her şeyin yüzeysel, göstermelik ve seçmen oyunu almaya yönelik olmasına yol açıyor.

Bu kadınların siyasette birlikte çalışacakları erkek politikacılar ise seçildiği çevrenin önemli ticaret ya da sanayi çıkarlarını temsilen, ekonomik, sosyal, bölgesel ya da etnik/dini çıkar ve güç çevrelerinin desteğini alarak aday oluyorlar. Erkek politikacılar, kadın politikacılardan farklı olarak, meslek odaları yöneticileri, tanınmış toprak sahipleri veya etnik kimlik ya da geleneksel kandaşlık dayanışma ağları temsilcileri oluyorlar, ya da bu çevrelerce aday gösterilip desteklenen kişiler. Yani yeterince ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesi olan, bu alanlardaki güç ilişkilerine dayanan kişiler. Bu tür özellikleri olan erkeklerin siyasal partilerin aday seçici yöneticileri tarafından tercih edilme süreçlerinde pazarlık edebilecek ve siyasal partiye önerebilecek farklı nitelikte olanakları ve güçleri oluyor.

Kadınlar, erkeklerin sahip oldukları bu tür güç mekanizmalarının çoğunun uzağında oldukları için pazarlık etme ve kendini seçtirme özelliklerine çok da sahip değiller. Bunların ötesinde, kadın adayların içinde, onlar için önemli bir destek alanı oluşturan güçlü sivil örgütlerin eylemlilik ve yöneticilik deneyimlerinden gelenler çok az. Hatta Türkiye'de, önemli dini tarikatların, mezheplerin ve cemaatlerin içinde, kadınların erkeklerden daha çok yer almasına rağmen, kadınlar onlar tarafından da temsilci ve sözcü olarak siyasete çok da aday gösterilmiyorlar. Kadın adayların çoğunun siyasette güç kaynağı olarak kullanabilecekleri şeyler çoğunlukla sadece diplomaları, belki bir miktar aile destekleri oluyor. Önemli bir kısmı ise tanınmış ailelerin kızları, ölmüş önemli kişilerin eşleri, kızları, kız kardeşleri veya ak-

rabaları. Dolayısıyla onları aday listelerine getiren güçler, kadın seçmen taleplerini temsil etme amacından uzakta, farklı süreçlerde oluşmuş güçler. Bu nitelikleri onları partili seçici seçkin erkeklerin nezdinde daha kolay yönlendirilebilir politik nefer adayı konumuna getiriyor. Diğer deyişle, siyasal partilerin politikacı devşirme mekanizmaları merkezi, az sayıda yönetici elinde, şeffaf olamayan kapalı süreçlerde belirleniyor olsa da, yine de kadınlar ve erkekler arasında önemli farklar var. Kadın adaylar erkek adaylara göre, daha güçsüzler ve daha az pazarlık etme kaynağına sahipler. Üstelik kendilerini çok da amaçlamadıkları, deneyimlemedikleri ve keyif almadıkları kadın sorunlarıyla ilgilenme sorumluluğuyla karşı karşıya buluyorlar.

▶ Eksik katılımın tersine dönen sonuçları: Başkanın kadınları

Bu durum kadın politikacıları, siyasette daha uzun süre kalabilmek için, daha fazla seçici/karar verici yöneticilere ve seçici politikacılara tabi kalıyor. Yeterince siyasal deneyimi ve seçmen desteği olmayan ve belli bir kesimin görüşlerini temsilen siyasete girmemiş, sadece "seçici erkekler" tarafından seçilmiş bir kadın politikacının kendi başına siyasal mecralarda var olabilme/var kalabilme stratejisinin ne olabileceğini düşünelim. Bu kadınlar siyasette kalıcı olabilmek için kendilerini seçen "seçici başkanlar"ın taleplerini takip etmek ve onlarla uyumlu olmaya çalışmak zorunda hissediyorlar kendilerini. "Başkanın gözünden düşmek" bu kadınlar açısından en riskli durum oluyor. Seçici başkanın çevresinde bir uydu gibi onu takip etme gereğini duyuyor ve ancak bu durumun izin verdiği ölçüde, kendi tercih ettiği siyasi içeriklerle ilgilenebiliyor.

Peki ya "seçici başkan" onun, başka kadınlarla birlikte bir kadın hakları gündemi üzerinde çalışmasını değil de, siyasette rakip olabilecek kadınları kendi koltuğundan uzak tutmaya yönlendiriyorsa ve kadın hakları konusunda aktif olmasını onaylamıyorsa ne olacak? Bu duruma bir kadın politikacının konumu açısından, "seçilme, ama kadınları temsil edememe" ya da bir daha seçilmeme riski söz konusu oluyor. Bu tür kadın politikacılara "başkanın kadınları" diyebiliriz. Bu konumda olan bir kadın politikacının seçici siyasi seçkinle yapa-

bileceği pazarlık şansı çok sınırlı oluyor; itaatten ve kendisine çizilen sınırın dışına çıkmamaktan başka seçeneği olacağını söylemek zor.

Sessizce siyasetteki mevcut güç odaklarını onaylama konumunda kalan kadın politikacılar bu sadakatlerinin karşılığında eril iktidardan elbette pay alıyorlar; bazı konumlara gelip önemli güçler ve ayrıcalıklar elde edebiliyorlar. Ama bu konumlarda kalmaları, yani tekrar seçilebilmeleri tamamen kendi dışlarındaki, kendilerine ait olmayan, yine aynı erkek seçicilerine ait olan gücün vereceği karara bağlıdır.

İşte kendi ekonomik ya da kültürel sermayesine ve bunun oluşturacağı seçmen desteğine sahip olmayan kadın politikacı, bütün bu açılardan, kendi benzeri olan erkek politikacıdan her zaman daha güçsüz kalıyor; kırılgan ve güvencesiz bir konuma sahip oluyor. Bazı erkek siyasetçiler de benzer güçsüz konumlarda bulunabilirler elbette. Ama onlar seçildiklerinde farklı erkek politikacılardan siyasal güç transfer edebilir ya da işbirliği yapabilirler. Bu tür durumlar mevcut yapıların daha baştan erkekleri kayıran koşulları nedeniyle çoğu zaman kadın ve erkek politikacılar için farklı fırsatlar sunar. Çünkü siyasal partiler kendi aday listelerini oluştururken mutlaka o seçim çevresinde partiye oy getirecek en tanınmış, en güçlü ve en çok seçmen desteği olan erkekleri devşirmek isterler. Ama aynı kriterleri kadın adaylar için kullanmaları genellikle gereksiz ve anlamsızdır. Burada oluşan süreçlere daha yakından baktığınızda cinsiyet temelli ayrımcılık yaratan bir mekanizmanın açık ya da görünmez varlığıyla karşılaşırsınız. İşte cinsiyetçi ayrımcılık olarak tanımlamamız gereken mekanizma budur. Değiştirilmesi gereken şey işte her koşulda erkekleri kadınların önüne geçiren bu tür mekanizmalar, zihniyet, strateji ya da patriyarkal reflekslerdir.

► Kadın politikacılar neden güçsüz? Seçiciler, seçilenler, vitrin için seçilenler ve atipikler

Siyasal partilerin kamuoyuna karşı oluşturulacak vitrinine konacak eğitimli, terbiyeli, güzel görünüşlü, uyumlu, yabancı dil bilir, ama siyasal deneyimi ve arkasında yeterli seçmen desteği ve gücü olmayan kadınlar önemli bir grubu oluşturur. Bu kadınlar genellikle önemli politikacı erkeklerin akrabası, tanıdığı, eşi, kızı, sekreteri olan, yakın

tanıdık veya sadakatinden emin olunan kadınlar arasından seçilerek gelirler.

Öte yandan, bu "seçici"ler eşiğini hiç aşamayan kadın aday profilinin de tipik özellikleri vardır: kadın hakları savunucuları, kadın örgütlerinin önerdiği deneyimli ve temsil gücü yüksek kadınlar, siyasal deneyimi olan bağımsız ve güçlü kişiliği olan kadınlar, alt sınıftan, yoksul, az eğitimli, mesleksiz olup taban siyaseti hareketlerinin önderleri olan "markasız kadınlar"...

Türkiye'de parlamentoda temsil edilen siyasal partiler için geçerli bu modelin bazı kadınları eleme/filtreleme işlevi görerek siyasal kararları erkek egemenliğinde tutmayı başardığı açıktır. Bu model, siyasal kararlara katılacak kadınları belli bölge, ekonomik çıkar grubu, meslek, yaş, dini topluluk, vb. temsil edecek özelliklere sahip olmasına değil; parti yönetimlerine yakın duran, uyumlu, sadık ve yumuşak olmasına bakarak seçmeye ve atamaya dayalı bir modeldir.

TBMM'de egemen kadın politikacı profili şudur: Evli, 40 yaş üstü, ortalama iki çocuklu, üniversite mezunu, avukat, mühendis, mimar, vb. mesleki alanlarda eğitim görmüş, aileden destek alabilen ve kültürel sermayesi güçlü...[6] Bazıları da siyasette aile geçmişinin mirasıyla var olurlar. Önemli liderlerin, ölmüş ya da şehit olmuş erkek politikacıların eşleri kızları için her zaman siyasal temsil yolu açıktır. Buna dulluk/kızlık hakkı denir.

Ama her zaman bu profile uymayan aykırı kadın profilleriyle de karşılaşılabilir. Özellikle sol ya da etnik temsile dayalı siyasal partilerde atipik kadın profillerine yer vardır. Örneğin HDP'nin kadın politikacı profilleri bu konuda bize ilginç örnekler sunuyor. Taşradan gelen, genç, politik olarak bir siyasi davaya angaje, yoksul, az eğitimli kadınlar bu partide yer bulabiliyor. Özellikle etnik veya kültürel kimlik siyasetine dayanan siyasal partilerde gördüğümüz bu tür atipik kadınların içinde "bedel ödemiş olanlar" da yer alabiliyor. Yani siyasi görüşleri nedeniyle hapis yatmış, çocuğu devletçe kaybedilmiş, "faili meçhul"lerin anneleri, eşleri, çocukları gibi. "Cumartesi Anneleri Hareketi" buna örnek olabilir. Yani devlet baskısı karşısında hâlâ siyasi ya da etnik kimliğini koruyabilenler özel olarak siyasal temsil konumuna seçilebiliyorlar. Türkiye'de TBMM'de yer alan ka-

dın vekiller açısından asıl kırılma örneği olan kadınlar, hem Kürt siyasetinin feminizmle ilişkisi açısından hem de cinsiyet kotası, eşbaşkanlık ve Kadın Meclisleri mekanizmasını hayata geçirerek Türkiye'de ilk kez kadınların en azgelişmiş yerlerden, en genç ve seçkin olmayan kadınlar arasından seçilmesini sağladılar. Bu kadınlar ayrıca Kürtlerin modernliğinin ve kültürel özgünlüğünün sembolü olarak da Kürt siyaseti içinde önemli bir kimlik göstereni işlevi gördüler.

Benzer bir durumu, tersine koşullarda, dini cemaatlere ve inançlara dayalı siyasal partilerde de görebiliyoruz. Dinin kamusal temsilini ve meşruluğunu sağlamak için, dini sembolleri taşıyan, örneğin örtünmüş, ya da önemli bir dini liderin kızı, gelini olan kadınlar da, bu özellikleriyle siyasete taşınabiliyorlar.

Siyasal partilerde kadın politikacıların güçsüzlüğünün bir başka önemli nedeni de siyasete seçildikten veya atandıktan sonra orada sürekli ve kalıcı olamamalarıdır. Bu konuda elimizde çok az veri olmasına rağmen, var olanlar da durumu görmeye yeterli çerçeve sunuyor. Türkiye'de ilk kadın milletvekilinin seçildiği 1935 yılından sonraki yıllarda bu faktörün etkisini hesaplayabiliriz. Örneğin 1935-91 yılları arasındaki dönemlerde kadın milletvekillerinin tekrar TBMM'ye seçilememe sıklığı yüzde 60,9'dur. Yani seçilen 10 kadın milletvekilinin sadece 4'ü bir kez daha milletvekili olarak seçilebilmiş.

Siyasal Partiler ve Seçim Yasalarının Toplumsal Cinsiyete Duyarlılaştırılması

Ülkemizde kadınların seçme ve seçilme hakkı, 1930'da yerel, 1934'te genel seçimler olmak üzere, pek çok ülkeye göre oldukça erken tarihlerde kabul edilmiş olmasına karşın, kadınların parlamentoda temsil oranları günümüze değin olması gereken düzeyin çok altında kaldı. Kadınların seçme ve seçilme hakkını tanıyan düzenlemelerin ardından 1935 yılında gerçekleştirilen ilk genel seçimlerde, seçilenlerin yüzde 4.5'ini kadınlar oluşturarak 18 kadın milletvekili meclise girdi. Ancak 2007 yılına gelene değin aradan geçen yıllar içinde meclise giren kadınların oranı artmadığı gibi 1935'teki oranın dahi gerisine

düştü. Tekparti döneminin sona ermesini takip eden yıllarda kadınların oranı yüzde 4'ün de altına indi.

1950 yılında ilk kadın belediye başkanı Müfide İlhan Mersin'den seçildi. Türkiye'de ilk kadın bakan Av. Nermin Neftçi'dir. 12 Mart sonrası dışarıdan kurulan 38. Sadi Irmak hükümetinde (1974-75) Kültür Bakanı olmuştur. Ayrıca kendisi TBMM Başkan Vekilliği yapan ilk kadındır. İkinci kadın bakan olarak Türkân Akyol, 1971 yılında göreve atandı. Üniversitelerde ilk "Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi", 1989 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kuruldu. Kadınlara kaymakamlık yolu ancak 1989 yılında açıldı. İlk kadın kaymakam Özlem Bozkurt 1995 yılında göreve atandı. Yerel yönetimler bünyesinde şiddete uğrayan kadınlara yönelik hizmet veren ilk kadın sığınma evi, Bakırköy Belediyesi tarafından 1990 yılında kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kadın Vali Lale Aytaman, 1991 yılında Muğla'ya atandı. Türkiye'de kadınlar seçme ve seçilme hakkına 5 Aralık 1934 tarihinde sahip oldu. Ancak kadınların Türkiye'den çok sonra seçme ve seçilme hakkını elde ettiği pek çok ülkede, siyasete ve karar mekanizmalarına kadınların eşit katılımı yolunda özel önlemler alınırken, ülkemizde yeterli adımlar atılmadı (Sancar 2008, 2000).

Bu veriler bize Türkiye'nin, başta Anayasası'nda yer alan cinsiyet eşitliği hükümlerini, imzaladığı CEDAW ve Pekin Eylem Planı gibi uluslararası belgelerde yer alan taahhütlerini yerine getirmeden, siyasal karar süreçlerinde cinslerin eşit katılımını ve eşit temsilini sağlamadan asla demokratik bir ülke olamayacağını gösteriyor. Anayasada yer alan cinsiyet eşitliği hükümlerini, cinslerin eşit siyasal katılımı ve temsilini sağlamak için, başta Siyasi Partiler ve Seçim Yasalarında gerekli değişiklikleri yapmak zorunda. Bu yasalarda kadınların eşit siyasal temsilini ve eşit katılımlarını sağlamak için yapılması gereken değişiklikleri şöyle özetleyebiliriz:

- Seçim aday listelerinde ve siyasi karar organlarında her bir cinsiyetin en az yüzde 50 temsil ve katılımının yasayla zorunlu kılınması,
- Siyasal partilerin örgüt yapılarında da bu ilkenin uygulanmasının sağlanması. Uygulamayan partilere hazine yardımı kesme, aday listelerini onaylamama gibi yaptırımlar getirilmesi,

- Siyasal parti kadın kollarının seçimle göreve gelme, söz, oy ve bütçe hakkı, kadın adayları belirlemeye katılım hakkı yasada yer almalı.
- Siyasal partiler içinde ve siyasal kurumlarda cinsiyetçi söylemleri, cinsiyetçi şiddet, ayrımcılık, taciz ve tehditleri şikâyet edilebileceği parti içi ve parlamento içi birimler, bağımsız ombud (kamu denetçiliği) kurumları oluşturulmalı.
- Milletvekili genel veya ara seçimlerinde, yerel seçimlerde siyasi partilerin hazırlayacağı aday listelerinde cinslerin eşit yer almasını sağlayacak fermuar sisteminin uygulanması,
- Siyasi Partiler Kanunu'nda seçimlerde belli bir başarı gösteren partilere devletçe yapılacak yardımları düzenleyen hükümlere, cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri alan partilere ek para ödenmesi ve partilere ödenen devlet yardımlarının belli bir oranının doğrudan kadın kollarına verilmesi hükmünün yer alması,
- Partilere kadınların eşit katılımını sağlamak koşuluyla verilecek parasal desteklerin başka bir amaca harcanmamasının denetlenmesi ve bu parasal desteklerin kadınların siyasete katılmalarını sağlayan, eğitim, örgütlenme ve seçim kampanyalarının desteklenmesine harcanması,
- İl ve ilçe seçim kurullarında eşit sayıda kadın ve erkek görevlinin yer almasının sağlanması,
- Seçim ve oy kullanma verilerinin cinsiyete göre tasnif edilerek yayınlanması.

► Kadın dostu siyasal parti olma koşulları nedir?

Şimdiye kadar yapılmayanlar, eksikler ve görmezden gelinenler üzerine konuştuk. Şimdi de yapılması gerekenleri kısaca sayalım ve öyle ilerleyelim:

- Kadın-erkek eşitliğini sağlamak, bir partinin her düzeyde ve her tür faaliyette uygulaması gereken temel ilkeler arasında yer almalı.
- Parti programında kadın hakları koruma, hayata geçirme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmenin devletin temel görevi olması için çalışma ilkesi yer almalı.
- Partinin kurumsal yapısı içinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için çalışan özel amaçlı ve kendi görev alanında politika oluşturmaya yetkili birimler olmalı ve bunlar sadece merkezde değil partinin her düzey örgüt yapısının temel bir parçası haline gelmeli. Örneğin kadın kolları, kadın meclisleri, kadın-erkek eşitlik komisyonu gibi birimler bu ilkelere göre örgütlenmeli.
- Parti içinde ve kamusal alanda kadınların eşit olarak yer almasını sağlayacak politikalar geliştirilip uygulanmalı. Cinsiyet kotası, eşit söz hakkı

gibi uygulamalar bu amaçla etkin olarak kullanılabilir.

- Parti kadın örgütleri faaliyetlerine parti mali kaynaklarından pay ayrılmalı. Parti gelirlerinin en az yüzde 20'si kadın birimleri çalışmaları için tahsis edilmeli. Partiye verilen hazine yardımlarının belli bir ortanı kadınları siyasete hazırlama ve aday yapma çalışmaları için ayrılmalı. Bu kaynakların ne olacağı, nasıl kullanılacağı tüzük ve yönetmelik hükümleriyle, kurallara bağlanmalı.
- Parti kadın kollarının önerip geliştirdiği politikalar partinin en üst düzeyde öncelikli politikaları arasında yer almalı; parti yöneticilerince içselleştirilmeli ve her düzeyde savunulmalı.
- Seçimlerde kadın adaylardan ücret alınmamalı ve kadın adayların kampanyaları erkek adaylarla eşit düzeyde, parti mali kaynaklarıyla desteklenmeli. Kadın adaylar için özel eğitim ve destek programları hazırlanmalı.
- Kadın kolları başkanlığı doğrudan genel başkanlığa bağlı olup oy hakkı ile merkez yönetim karar organında yer almalı.
- Kadın adaylar belirlenirken kadın kollarının karar süreçlerine katılımı ve önerilerinin dikkate alınması sağlanmalı.
- Kadın kolları başkanlığı, partinin tüm program, politika ve kararlarının hazırlığına katılmalı ve eşitlik politikaları tüm parti faaliyetlere entegre edilmeli.
- Kadın hakları için çalışan STK'larla işbirliği yapmaya önem verilmeli.

► Türkiye'de siyasal partilerde kadın güçlenmesine iki farklı örnek: Lider iradesi, siyasi-hukuki eşitlik politikası

2002-15[7] arası dönemde TBMM'ye seçilen toplam 228 kadın vekilin 123'üne evsahipliği yapan AKP, Haziran 2018 Genel Seçimleri'nde[8] AKP'den seçilen toplam 285 vekilin içinde 54 kadın vekile yer vererek (yüzde 19) toplam 177 kadın vekille parlamentonun cinsiyet kompozisyonunun şekillenmesinde belirleyici oldu. HDP ise 2002-15 döneminde (22. dönem hariç sadece 23-26. dönemlerde seçilen) toplam 88 vekilin içinde 35 kadın, 2018 seçimlerinde 56 vekilin içinde 22 kadın vekil seçerek (yüzde 39,3) toplam 57 kadın vekille, sayı olarak az olsa da oran olarak en yüksek kadın vekile sahip partidir.[9]

Bu veriler bize Türkiye'de, kadınların siyasal temsilinde iki farklı model olduğunu gösteriyor. Cinsiyet kotası olmadan, kendini muhafazakâr ve dindar olarak tanımlayan AKP'nin, liderlik stratejisi olarak kadınları siyasete taşıması, ilk kez yaşanan bir modeldir. Öte yanda

da cinsiyet kotası, eşbaşkanlık ve Kadın Meclisi örgütlenmesiyle HDP'nin sergilediği modeldir. Bu, cinsiyet eşitliğini parti ilkesi olarak benimsemiş bir partinin evrensel normlara uygun eşit temsil uygulamasıdır. Biri dini-muhafazakâr bir model, diğeri ise eşitlikçi soletnik temsil modelidir.

► Lider isteyince: Muhafazakâr-dindar kadınların siyasal temsilinde atılan yeni adımlar

AKP'li kadın vekiller toplumsal özellikleri bakımından incelendiğinde büyük çoğunluğunun profesyonel beyaz yakalı, görece zengin sosyo-kültürel sermayeye sahip, yüksek eğitimli, iki dilli, orta sınıfa mensup, sivil toplum deneyimli, evli, 40-45 yaş aralığında oldukları görülmektedir. Mesleklere göre dağılımda hukukçu ve mühendis-mimar gibi profesyonel beyaz yakalılar büyük çoğunluktur. Bunun yanı sıra, önemli bir kısmı ya yönetici veya kendi işinin patronu olarak özel sektör deneyimine sahiptir. Buna karşılık kamuda yönetici ve üst düzey bürokrasi tecrübesi olanların oranı düşüktür. Milletvekillerinin yaklaşık yarısı seçilmeden önce sivil toplum örgütlerinde aktif olarak yer almışlardır. Buna karşılık yerel düzeyde aktif siyaset deneyimine sahip olanların oranı yüzde yirmi civarındadır.

AKP'li kadın milletvekillerinin coğrafi bölgelere göre dağılımında belirgin bir ayrışma vardır. Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri seçim çevresi olarak vekillerin yarıdan fazlasına evsahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra üç büyük metropol kent ile diğer kentler arasında da anlamlı bir ayrışma vardır. Çokpartili dönemin genel eğilimlerinin aksine AKP'li kadın vekiller üç büyük metropolden ziyade taşra kentlerinin temsilcileri olarak TBMM'ye seçilmişlerdir. Benzer bir durum bölgesel düzeyde de geçerlidir. Karadeniz Bölgesi'nden seçilen kadın vekillerin yüzde 70'ten fazlası, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin ise yarıdan fazlası AKP üyesidir.

Daha önceki dönemler ile karşılaştırıldığında 2002 sonrasında TBMM'de kadın temsilinde görece büyük artış meydana geldiği ve ilk kez sağ, muhafazakâr ve dindar kesimlerden gelen kadınların AKP'de önemli sayılarda milletvekili yapıldığını görüyoruz. Ama aynı zamanda AKP'nin siyasetteki hâkim parti konumu ile birlikte dü-

şünüldüğünde, Türkiye'de siyasette kadın oranının görece düşük olmasında da aynı şekilde AKP'nin rolü vardır. Nitekim 2002-18 arası dönemde otuz iki ilde AKP'nin kadın milletvekili yoktur. Benzer şekilde, listelerinde en fazla kadın adaya yer verdiği 2018 seçimlerinde toplam kadın aday sayısı 126 olup otuz ilde hiç kadın aday göstermemiştir (Mezher 2021a, 2021b). Tarihinde hiç kadın vekil seçmemiş il sayısı KADER tarafından 20 olarak saptanmıştır (KADER 2022).

► **Evrensel cinsiyet eşitliği siyasetini ve hukukunu benimsemek**

Aslında günümüz dünyasında kadın haklarını koruma, kadın-erkek eşitliğini sağlama ve toplumsal cinsiyete duyarlılık dediğimizde gidilecek yol haritası, uygulanması gereken politikalar bu kitapta da belirttiğim gibi çok net ve somut olarak belli. Sorun bu politikaları uygulamaya ne kadar istekli olunduğu ve gelecek dirençlere karşı ne kadar güçlü bir iradeye sahip olunabildiğidir. Siyasal partilerin yapacağı şey kadınların eşit katılımı ve eşit temsili için gerekli düzenlemeleri yapmak ve istikrarlı biçimde arkasında durup sürdürülebilir hale getirmektir. LGBTİQ+ haklarını da bu konuya dahil etmek ve ciddiyetle takip etmektir. Bu kitapta her bağlamda tanımladığımız bu strateji ve politikaları, en geniş haliyle uygulama konusunda görünür bir iradeye sahip olduğunu hem siyasi taahhütlerinde, hem hukuki metinlerinde hem de uygulamasında göstermeye çalışan tek parti HDP'dir.

Parti İdeolojilerinde Cinsiyetçilik: Türkiye'de Parti İdeolojileri Toplumsal Cinsiyete Ne Kadar Duyarlı?

Sağ ve sol ideolojiler, bireysel haklar, aile, ahlak ve özgürlük gibi konularda farklı düşündükleri için siyasal tutumlarda da farklıdırlar. Daha eşitlikçi ve kadınlara eşit haklar öngören ya da daha ataerkil, kadınları erkeklerden farklı beceri ve görevlerle tanımlayıp ayrı yerlere koyan ideolojiler var. Ama her ideolojinin kendi içinde çok geniş farklılaşmalar da vardır. Yani eşitlikçi sağcılar ve ataerkil solcular da

görmek mümkündür. Bu nedenle, bir ideolojiye baştan kadın haklarına ve cinsiyet eşitliğine karşı ya da yandaş diye tanımlamamız zor görünüyor. Cinsiyet eşitliğine dayalı bir ideolojik söylemi olup cinsiyet temelli ayrımcılıklara karşı gereğini yapamayanlar ve geleneksel ataerkil düşünceleri benimser görünüp, gerçek hayatta, gündemin popüler eşitlikçi kültürünü ve davranışlarını benimseyenler olabilir. Bir ideolojiyi siyasal yaşamda ete kemiğe büründüren siyasal yapılar, örgütler ya da aktörler, yaşadıkları toplumsal bağlamın gereklerine göre ideolojik önermeleri yeniden yorumlarlar; esnetir ya da daha da katılaştırabilirler. Bu nedenle siyasal partilerin ideolojilerinde kadın haklarına ve cinsiyet eşitliğine nasıl yer verildiğini görmek için partilerin temel görüşlerini içeren siyasal metinlere ve uygulamalara daha yakından bakmak gerekir.

Türkiye'de siyasal partilerin kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konusundaki ideolojik tutumlarını, en azından resmi ve formel siyasal belgelerde yer aldığı haliyle ele alarak yeterli bir fikir edinmek mümkün. Bu metinlere bakarak erkek üstünlüğünü, önceliğini ve ayrıcalıklarını açık ya da gizli olarak korumaya yol açacak ve kadınların yaşadıkları en temel insan hakları ihlallerini görmezden gelecek düzeyde hafife almakla sonuçlanacak cinsiyetçi söylemlerin en sık rastlananlarına örnekler vermeye çalışalım. Aşağıda en temel cinsiyetçi ya da eşitlikçi ideolojik önermelerin siyasal söylemler içinde yer alan biçimlerini, siyasal parti metinlerinden alıntılarla örnekleyelim.

► Eril gözün en cinsiyetçi tahayyülü: Kadına merhamet, vesayet ve korumayla yaklaşmak

Anayasa, yasalar ve merkez sağ, muhafazakâr hatta bazen merkez sol olarak niteleyebileceğimiz siyasal partilerin temel siyasi belgelerinde geçmişte ve bugün hâlâ sıkça karşılaştığımız cinsiyetçi bir söylem var. Bu ideolojik söyleme göre kadınlar, yardıma muhtaç toplum kesimleri içinde, art arda sıralanarak yer alıyor ve şöyle ifade ediliyor: "Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özürlüler ... için koruma, destek oluşturma ve yardım yapılacak..."

Bu bakış açısına göre burada sayılanlar korunup yardım edilecek ötekiler olarak tanımlanıyor. Yani burada sayılanlar kendi hayatlarını

kendi kararlarıyla sürdüremeyecek olanlar; onların adına kararlar verilecek, gereksinmeleri saptanıp yardım edilecek ve yönetmek için politikalar oluşturulacak nüfus: kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler... Aslında burada adı geçmeyenler, yani erkekler bu nüfus kesimleri içinde neden yer almıyor acaba? Burada erkek karar verici özne konumunda, söz konusu yardıma gereksinmesi olan nüfusa vesayet edecek güç konumu olarak yer alıyor. Kadın hakları, karar verici özne olan eril otoritenin belirleyeceği bir konu; kadınlar da bu otoritenin "merhamet nesneleri" olan yardıma bağımlı muhtaçlar...

Kadınlar ve çocuklar, erkeğin vesayeti altında, ailesinde, mutfağında ve hizmetinde olsun; erkekler kararları versin, yönetsin, geçindirsin. Örneğin AKP'nin yakın dönem politik metinlerinde kadınlar, aile, çocuklar, özürlüler ve yaşlılar ortak bir ideolojik söylem içinde, benzer şekilde tanımlanıyor. Bu söylemde insanların diğer yarısı olan erkeklerin gereksinmelerinden bahsedilmiyor. "Erkek" bunların dışında ve üstünde "kurucu özne" olarak konumlanıyor ve asıl filli gerçekleştirecek "eylemli özne" olarak, bütün diğerlerini kendi eylemliliğinin nesnesi durumuna getiriyor. Bu söylem, parti ideolojilerinde erkeklerin görünmez iktidarının en saf hali: "Erkek üst ses" konuşuyor ve toplumun geri kalanını kendi korumasına alıyor. Bu nedenle bu "kadınları, çocukları, yaşlıları, sakatları koruma ve yardım etme" söylemi erkek egemen siyasi dilin en elverişli söylemi (daha geniş örnekler için bkz. Sancar 2018a: 100-10). Örneğin:

> Türk ailesinin bütünlüğünü korumak ve kalkındırmak için birçok yenilikleri hayata geçiren AKP iktidarı, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve özürlülerin sorunlarını çözmek için aile merkezli politikalar izlemiştir.[10]

Burada gördüğümüz üzere kadını aile görevlerine indirgeyen cinsiyetçilik, daha önce de ele aldığımız yaklaşıma önemli bir ideolojik örnek ve Türkiye'de de çok güçlü ve eril tahakküm siyasetinin önemli bir parçası.

► Modern olanı kabul dili ve öznesiz cinsiyet eşitliği

Siyasal parti yelpazesinin merkez-solundaki parti ideolojilerinde daha farklı bir dil görüyoruz. Kadın haklarından, toplumsal cinsiyet

eşitliğinden ve bu alandaki evrensel normlara uymaktan bahseden bir formel siyasal dil ile karşılaşıyoruz. Ama bu önerilen eşitliğin nasıl gerçekleştirileceğine dair evrensel ilkelerde yer alan tavsiyelerin somut bir strateji ve politika bütünlüğü içinde ele alındığını görmek mümkün değil. Bu durum, bir siyasal parti olarak kendini, mevcut siyasal ideolojiler haritasında, merkez-solda ya da demokrasi yanlıları içinde konumlandırmak için seçilen cinsiyet eşitliğinden yanayız retoriğini sergilemekten öteye geçiyor mu? Partinin siyasal metinlerinde cinsiyet eşitliğine duyarlılığı kabul edip bunu hayata geçirmekte gerekli adımları öngörmemek ve gerekli iradeyi gösterip sorumluluk üstlenmemek söz konusu. Cinsiyet ayrımcılığının varlığını kabul edip cinslerin eşitliğini modern yaşamın ve demokrasinin gereği olarak görmek ama uygulamasına gelince eksik, tutarsız ve rasgele davranabilmek. Bu durumda toplumsal cinsiyet eşitliği gereklidir ama bunu kimin nasıl gerçekleştireceğini bilmek gerekmiyor. Çünkü şöyle düşünülüyor: "Bu eşitsizliği yapan biz değiliz, ama biz karşıyız; bunu yapanlar ötekiler, sağcılar, muhafazakâr ve dinciler; onlar böyle düşünüyor ve yapıyor" diyerek sorumluluktan kurtulmak. Böylece toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle başetmenin kimin sorumluluğu olduğu belirsizleşiyor; eşitliği gerçekleştirmek öznesiz bir modernlik hedefi haline dönüşüyor. Geçmişte ve bugün de çoğu bağlamda CHP'nin uygulamalarında bu yaklaşımı görmek mümkündür.

► Dönüşümün ayak sesleri ve belirtileri... "Birkaç adım ileri, birkaç adım geri"

Bugün ana-akım birçok partinin kimliğini tanımlayan tüzük, program, seçim bildirgesi, lider açıklamaları gibi yazılı metinlerine bakarsak, kadınlarla ilgili çok sayıda doğru sorun tespiti ve çözüm vaatlerinin varlığını görebiliriz. Merkez ve merkez solda yer alan ana-akım partilerde bu tür tutumları çok sık görmek mümkün. Yani nasıl uygulayacağına dair herhangi bir strateji ve politika oluşturmamış partiler, sadece kadın seçmen sorunlarını algılayıp ve tanımlamış olmak ve bu konularda kadınlardan gelecek siyasi eleştirileri yatıştırmak ve desteği sağlamak amacıyla hareket ediyorlar.

Ama öte yandan, mevcut ana-akım siyasal partilerin toplumsal

cinsiyet eşitliğine yaklaşımlarına yakından baktığımızda güçlü bir değişimin ayak seslerini de duymak mümkün. Çoğu yeni kurulmuş ve merkezde ya da merkez-solda yer alarak kendini evrensel demokrasi ilkeleriyle uyumlu göstermek isteyen (muhafazakâr, milliyetçi ya da liberal olsun) partiler bu konudaki "evrensel haklar ve özgürlükler dili"ni daha fazla benimsemiş görünüyorlar. Ama hâlâ eksik tanımlar, korku ile uzak durulan hak tanımları (kadınların özgür doğurganlık hakları, LGBTİQ+ hakları gibi), arkası boş vaatler söz konusu. Toplumsal cinsiyet eşitliğini savunur konumda olsalar da; içerme iradesi ve dönüşüm dilini benimseseler de, somut olarak "nasıl değiştirilecek?" sorusuna yanıt vermeyenler var. Yani biraz da "mevcut durum kadınların kendi kararlarına bağlı; ne kadar mücadele ederlerse o kadar çok siyasi güç sahibi olacaklar; biz de onları destekleyeceğiz" diye düşünenler. Bu konumda olan siyasal partilerden en yaşlısı olarak CHP'yi ve en yeni kurulanlar olarak İYİ Parti ve DEVA Partisi'ni örnek gösterebiliriz.

Şimdi partilerin kadın haklarını koruma konusundaki vaatlerine ve politikalarına daha yakından bakalım.

► Erkek egemen ana-akım partilerde vaatler ve yapılabilirlikler: AKP, İYİP, CHP

AKP'de vaatler ve yapılabilirlikler:

AKP Programında kadın ve aileye ilişkin politikalar, eskiden olduğundan farklı olarak artık iki ayrı bölümde yer alıyor. Aile bölümünde kadından bahsedilmiyor ama erkekten de bahsedilmiyor. Sanki kadın ve aile politikaları ayrıştırılmış gibi duruyor. Ama AKP'nin gündelik siyasal söylemlerinde kadınlar aile ile özdeşleştirilerek aile yükünü kadınlara yükleme işi devam ediyor. Kadınlarla ilgili vaatlerde ise popüler söylemler, sorun tanımları ve siyasetten beklenen çözümlerle ilgili soyut, nasıl hayata geçirileceği belli olmayan biçimde yer alıyor. Örnekleyelim:

- Kadınlar her şeyden önce birey ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinde birinci derecede etkin oldukları için, öncelik verilmesi,
- Kadınların kamusal yaşama katılımının özendirilmesi,
- Kadınların siyasette faal rol oynamaları,

- Kadınlarla ilgili dernek, vakıf ve sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi,
- Yerel yönetimlerin kadınların sorunları ile ilgili çalışmalar yapması,
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ile getirilen ilkelerin uygulanması,
- Ev içi emeğin saygınlığı korunarak kadınlar için yeni istihdam alanları oluşturulması,
- Mevzuatımızda kadın aleyhindeki ayrımcı hükümlerin ayıklanması,
- Kadınların çalışma hayatı, çocuk ve aile sorumlulukları dikkate alınarak sosyal güvenlik ve çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılması,
- Kadın ve aile konusunda hizmet veren kamu kurumları yeniden yapılandırılacaktır.[11]

CHP'de vaatler ve yapılabilirlikler

CHP belgelerinde kadın haklarına ve cinsiyet eşitliğine ilişkin genel ilkeler aslında dağınık ve eksik olarak yer alıyor. Temel ilkeler arasında şunlar yer almış:

- Kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılabilmesi,
- Kadınların özgüvenini ve toplumsal bilinçlerini artırmak,
- Kadınların üzerindeki her çeşit toplumsal baskının kaldırılması,
- Kadın-erkek eşitliği ilkesinin benimsenmesi.

CHP belgelerinde AKP'den farklı olarak somut vaatler de yer almış. Somut vaatlerin özetini aşağıda bulabilirsiniz. Ama hâlâ bu somut vaatlerin nasıl hayata geçirileceğine ilişkin bir yol haritası, bir örgütsel kurumsal mekanizma ya da bir eylem planı yok. Diğer yandan bu vaatler de ancak seçim kazanıp hükümet olunca yapılabilecek şeyler aslında. Yani CHP bugün için, kendi partisi içinde ve siyasi faaliyetlerinde cinsiyet eşitliğini hayata geçirmek için neler yapmayı düşünüyor, bilmiyoruz.

CHP Parti Programı'nda yapılması öngörülenler ise şunlar:

- Kadın hakları alanında Türkiye'nin taraf olduğu tüm uluslararası sözleşmelerin, toplumsal yaşama ve hukuk sistemimize yansıtılmasını sağlayacak düzenlemeler yapılacak.
- Kadına karşı şiddet ve ayrımcılıkla mücadele amacıyla, gerekli bütçe ödenekleri ayrılacak.
- Kadın-erkek eşitliğini sağlam temeller üzerinde kurabilmek için fırsat önceliği cinsiyetler arası eşitliğin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilecek, olumlu ayrımcılıkla yaklaşılacaktır.

- Kadınlara karşı ayrımcılık anlayışı içeren yasa hükümleri değiştirilecektir. Devlete bu konuda gerekli düzenlemeleri yapma yükümlülüğünü getiren anayasal, yasal ve diğer mevzuat düzlemlerinde gerekli düzenlemeler yapılacak,
- Eşitlik Çerçeve Kanunu çıkarılacaktır.
- TBMM çatısı altında bir Kadın-Erkek Eşitliği Komisyonu kurularak çıkacak tüm yasalar kadın-erkek eşitliği açısından değerlendirilecek ve uygulamalar takip edilecektir.
- Kamu sektöründeki istihdamda ilkeli kota uygulamasına geçilecek, özel sektöre yönelik kadın istihdamını artırmaya yönelik özendirici düzenlemelere gidilecektir.[12]

İYİ Parti'de vaatler ve yapılabilirlikler

İYİ Parti yeni kurulmuş, siyasette iddialı ve lideri kadın olan bir parti. Üstelik kadın başkanı uzun yıllardır kadın örgütleriyle ilişkili olmuş bir politikacı. Ama ideolojik olarak merkez sağ, milliyetçi, muhafazakâr ve laik kesimlerin desteğine sahip bir parti olarak tanımlanıyor ve İYİ Parti bu kesimlerin erkek egemen toplumsal zihniyetini ve dünya görüşünü de temsil ediyor. Bu nedenle cinsiyetçiliğe karşı atacakları adımların çok önemli dönüştürücü etkiye sahip olacağı öngörülebilir. Bu açıdan bir değerlendirme yapmak üzere İYİ Parti belgelerinden örneklere bakalım.

İYİ Parti Programında da, AKP'de olduğu gibi, aile ve kadın birlikte, iç içe ele alınmıyor artık. Ama Programın içinde aynı yerde arka arkaya sıralanıyor. Bu açıdan cinsiyetçi ideolojinin formatı dışına çıkmış görünmüyor.

Aşağıda örneklediğimiz aile ile ilgili ideolojik tahayyül artık kadından bahsetmiyor. Ama aile reisi ya da eril otoritenin uygulayıcısı olarak erkekten de bahsetmiyor. İçinde artık kadın lafı geçmeyen bir aile tasarımı söz konusu:

- Toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumu ... güçlü toplum olmanın temeli olarak aile kurumunun güçlendirilmesi,
- Millî kültür ve manevi değerler ailenin kutsiyetine dayandığı için dikkate alınmalı,
- Evlilik öncesi eğitim ve aile danışmanlık hizmetlerinin etkinleştirilmesi,
- Aile ve iş yaşamının uyumlulaştırılması,

- Aileyi oluşturan tüm fertlerin bireyselliğini göz ardı etmemek,
- Aile içindeki cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi.

İYİ Parti Programı'nda kadınlarla ilgili söylemsel kurguda yeni bir ifade biçimi ortaya çıkmış: "Erkekle kadının yarışması değil, birbirini desteklemesi". Bu dilsel dönüşümün ne anlama geldiğini tartışmak gerekiyor. Kadınlarla aileyi özdeşleştiren katı erkek egemen dilden vazgeçmenin bedeli olarak kadınlara, erkeklerle yarışmamaları koşulu getirilmiş görünüyor.

Ayrıca hâlâ ailenin temel taşı kadın; ama erkeğin ailedeki yeri, misyonu, görevi konuşulmayan, hayatın içinde erkeklerin tercihine bırakılmış, siyasetin ilgilenmediği bir alan olmaya devam ediyor. Şöyle ifade edilmiş:

- Kadın ve erkeğin toplumsal hayatta birbiriyle yarışan değil, birbirinin yanında olarak birbirini destekleyen iki temel unsur olarak yer alması sağlanacaktır.
- Kadın, toplumun ve ailenin temel taşıdır.
- Kadınlar için siyasette "eşitlik" ilkesi uygulanacaktır.
- Kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması, fırsat eşitliğinin sağlanması, kadınların güçlendirilmesi, kadının sosyal hayata katılımını engelleyen ağır bakım yükünün hafifletilmesi gerekir.

İYİ Parti Programı'nda kadınlar için yer verilmiş somut vaatler ise şunlar:

- Siyasette, devlet kurumlarında ve yerel yönetim kadrolarında kadın taban kotası getirilecek.
- Çocuk ve aile büyüklerinin bakımı için ayrılan sosyal yardım kaynaklarını iki katına çıkaracağız.
- "Kadın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı" olarak yeniden düzenlenecektir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü yeniden yapılandırılarak uygulayıcı birim olarak güçlendirilecektir.
- Kadınların sosyal güvenceleri, eğitimleri, meslek edinmeleri ve analık görevlerini yeterince yapabilmeleri konusunda yeni düzenlemeler yapılacaktır.

İYİ Parti aile politikası: Aile, toplumsal hayatın temel taşı. Aile deyince kadından, annelikten, annelikle bağdaşacak kadın istihdamından bahsediyor. Erkekler, babalar, kocalar yok. Bir yerde ayrıştı-

rılmış olan kadın ve aile, politikalar ve uygulama vaatleri kısmında yine iç içe ele alınıyor. Şöyle ki:

- Aile politikalarının kadın, çocuk, gençlik ve yaşlı politikalarıyla entegre edilmesi,
- Doğum sonrası izinler anne, baba ve çocuğun ruhsal gelişimini gözetecek şekilde olacak,
- Aile hayatının merkezinde olan kadınların güvenli ve sağlıklı bir aile-iş yaşamına sahip olmaları için güvenceli ve esnek istihdam modellerinin çeşitlendirilmesi,
- Kadın ve erkeğin birbirine rağmen değil, birbirine güç veren destekçiler olması,
- Cinsiyet ayrımcılığının da karşısında fırsat eşitliği prensibiyle çalışmak,
- Kadınların, cinsiyet ayrımcılığına karşı herhangi bir şarta bağlı olmaksızın eşit haklara sahip olması,
- Kadınların, annelik ve aileye yönelik tercihlerinin yanı sıra meslek ve çalışmaya yönelik tercihlerinde de birini diğerine üstün kılmadan eşit şekilde desteklenmesi,
- Temsilde adalet ilkemizden hareketle siyasette kadınların katılımının ve temsilinin teşvik edilmesi,
- Bu çerçevede genel bir kadın politikası belirlenmesi.[13]

Türkiye'de Siyasal Parti İdeoloji ve Politikalarında Varlar, Yoklar, Ortaklıklar, Farklılıklar

Buraya kadar söylediklerimize dayanarak Türkiye'de kadın hakları ihlallerinin önlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için gelinen noktayı değerlendirmeye çalışalım. Bunun için hem kadın hareketinin gündeminde olan hem de kamu kurumlarınca tanınmış ve çözüm için kamu sorumluluğu üstlenilmiş temel politika alanlarını saptamaya çalışalım.

Cumhuriyet'in modern toplum ve modern aile yaratma stratejisinin bir mirası olarak, kız çocuklarının eğitim ve çalışma hakkına ilişkin durumu eski ve yeni boyutlarını da dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Kız çocuklarının eğitim hakkı var, ama bunun ne kadar cinsiyet ayrımı temelinde, ne kadar cinsiyet eşitliği temelinde gerçekleştirildiği sorgulanmalı. Mevcut durumla ilgili verilere bakarsak

milli eğitim politikası toplumsal cinsiyete çok da duyarlı değil ve bazı alanlarda ciddi cinsiyetçilik var (Tan 2018). Çalışma yaşamındaki cinsiyetçilik ise çok da detaylı analizlere gerek olmayacak biçimde ortada (Toksöz, ve Memiş 2018).

Aslında kamu kurumlarının bir sorumluluk üstlenme ve çözüm yollarını geliştirme konusunda en çok geliştirdiği politika "kadınlara yönelik erkek şiddetinin ve aile-içi şiddetin önlenmesi" politikası. Bunun için ulusal ve illere göre düzenlenen eylem planları, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) gibi kurumsal örgütlenmeler var. Ayrıca İstanbul Sözleşmesi gibi en kapsamlı bir hukuki çerçeve kabul edilmişti ama Cumhurbaşkanı kararıyla iptal edildi. Şimdi artık yürürlükte değil. Mevcut politika, feministlerin organizasyonu ve muhafazakâr-dindar kadın örgütlerinin en geniş katılımıyla gerçekleşmiş bir politikadır ve bu nedenle her tür kadın hakları örgütlerince yakından izlenmektedir (Sancar 2015).

Kadın hakları ihlallerinin önlenmesiyle ilgili en önemli konulardan biri de kadınların toplumsal yaşamın farklı alanlarına katılmalarına karşı direnen cinsiyetçi önyargılar ve kalıp-yargılara karşı durmaktır. Bu konu, öncelikle siyasi demeçlerle ya da hukuki metinlerle düzenlenecek bir konu olmaktan çok, gündelik yaşam, aile değerleri ve evlilik anlayışları gibi, daha çok patriyarkal kültürel davranışlarla ilgilidir. Yani kamusal patriyarkanın geriletilmesi için siyasi ve hukuki düzenlemeler ve uygulamalar çok şeyi değiştirebiliyor. Çünkü bireysel yaşamlardaki erkek egemenliğini tehdit etmediği sürece çok da dirençle karşılaşılmıyor.

Ama kadınların aile ve evliliğin erkek denetimindeki alanlarından dışarı serbestçe çıkabilmesi, yani özel yaşamlardaki patriyarkanın yok edilebilmesi gerekiyor. Bu dönüşüm için muhafazakârların da benimsediği terimle, kadınların güçlendirilmesi için atılan adımları veya atılamayanları görmek gerekiyor. Aslında bu konu, klasik feminist terminoloji içinde, kadın özgürlüğü olarak tanımlanır ve kadınların evin ve ailenin yakın fiziki ya da sosyolojik çevresi dışına çıkabilme, sosyal yaşamda kendini var edebilme hakkı olarak ele alınmalıdır. Örneğin kadınların aile üyeleri ve akrabaları dışında arkadaşlarının olması ve onlarla boş zamanlarını değerlendirmesi ve eğlene-

bilmesi buna tipik bir örnektir. Kadınların dinlenme, eğlenme ve sanat mekânlarına kendi başlarına ya da kendi arkadaşlarıyla gidebilmesi bunun önemli göstergelerindendir.

Bir başka temel kadın hakları alanı ise, bu kitap boyunca yazıp tartıştığımız, siyasal karar süreçlerinde kadınların eşit katılımı ve eşit temsilini sağlayacak politikaların ne kadar var olduğu, uygulandığı ve sonuca ulaştığıdır. Bu konu da her siyasi vaat listesinde ve hemen bütün siyasal parti politik metinlerinde yer almakta birlikte, çoğunlukla retorik düzeyinde kalan bir savunudur.

Öte yandan bazı temel kadın hakları politikaları hem kadın örgütlerinin hem de kamu politikalarının düzenleyici metinlerinde hemen hiç yer almıyor. Bu konular ya üzerinde uzlaşılan hak alanları olarak görülmüyor, ya da acil ve can yakıcı sorunlarla uğraşmaktan onlara sıra gelmiyor. Örneğin kadınların bedensel ve cinsel hakları ile kendi doğurganlıklarını kendilerinin düzenleme hakkıyla ilgili kapsamlı tanım ve talepleri kadın örgütlerinin gündemlerinde sıklıkla görmüyoruz.

Aile yükümlülükleri, şiddetle başetme, çocuk yetiştirme gibi konularda erkeklerin sorumlu kılınmasını gerektiren cinsiyet eşitliği politikaları da, sınırlı biçimde dile getirilse de, kamusal alanda karşılık bulan bir hak talebi haline gelmiş değil. Aslında erkeklerle ilgili politikaların kalbi, erkek şiddetini meşrulaştırıp kolaylaştıran resmi ya da sivil militarist uygulamaların kaldırılması, zorunlu ya da paralı askerliğin kaldırılarak savunma görevinin temel bir kamu görevi olarak bütün vatandaşlara açık hale getirilmesi ve eril dilden arındırılması da cinsiyet eşitliği politikalarının en temel taleplerinden biridir. Ama bu konuda bütünlüklü ve sürdürülebilir bir politika görmek hâlâ bir hayal; geçmişte yapılan tartışmaların sönümlendiğini görmek çok üzücü. Elbette burada yoklar listesine öncelikle eklenmesi gereken konunun LGBTİQ+ bireylerin haklarının tanınması ve korunması olduğunu altını çizerek vurgulayalım.

Siyasal Partilerin Kadın Örgütlenmeleri

Kadın Kolları

► **Siyasal parti ne kadar güçlü bir kadın örgütüne sahipse toplumsal cinsiyete o kadar duyarlıdır.**

Siyasal partilerin kadınları siyasal kararlara eşit katabilmesinin giriş kapısı partinin kadın örgütlerinin yeterli yetki ve güç ile çalışabilmeleridir. Siyasal partilerde herhangi bir düzeyde yönetici olan erkek ve kadın siyasetçilerin siyasal güçleri çoğu zaman farklıdır. Çünkü siyasete dahil olan erkekler, toplumda kadınlardan farklı siyasal desteklere sahiptir. Örneğin yerel düzeyde etkin bir üyesi olduğu iş dünyası ya da esnaf topluluğu tarafından desteklenenler ya da avukat, doktor gibi meslek sahiplerinin müşteri ve dost çevrelerinin oluşturduğu olanaklar erkekler açısından daha sık karşılaşılan bir durumdur. Erkeklerin, üye oldukları spor, kültür, sanat kulüpleri ve örgütlerinin destekleri gibi, sosyal ve ekonomik hayattaki güç konumlarından gelen destekleri vardır. Aynı destekler kadınlar için çok nadiren var olur. Siyasete katılmak isteyen bir kadın çok parlak kariyer, aile desteği ve sosyal ilişki deneyimine sahip değilse kendi yaşadığı mahalle veya akraba/arkadaş çevresi dışında destekler bularak siyasette bir güç oluşturması çok zordur. Yani kadınların ve erkeklerin toplumda farklı sosyal ilişkiler içinde yaşıyor olmaları kadınların kendi yaşadıkları konumdan çıkarak destek oluşturması ve rakibi erkekler kadar güçlü olabilmesi istisnai durumlardır. Bu nedenle kadınlar siyasette eşit var olabilmeyi erkeklerle rekabet ederek ve erkeklerle aynı koşullarda yarışarak yapamazlar; dünyanın hiçbir yerinde de yapama-

dılar. Bu rekabeti sadece çok az sayıda kadın kazanabilir. O kadar kadınla da siyasetteki erkek egemen yapılar değiştirilemez. Bu nedenle ana-akım siyasal partilerde erkeklerin ağırlıklı olduğu karar mekanizmalarını, kadınları da içerecek şekilde dönüştürmek için parti içinde kadınları güçlendirmeyi amaçlayan özel birimler olmalıdır. Türkiye'de ana-akım siyasal partilerde adınlar için özel olarak oluşturulmuş parti birimlerine genellikle "kadın kolları" deniyor.

► Kadın kolları, kadınları vesayet altında tutan yapılar mıdır?

Kadınları siyasete hazırlayacak ve güçlendirecek parti politikalarını oluşturmak ve bu sayede kadınları siyasete taşımanın yollarını bulmak için özel politikalar uygulamak gerekir. Bir siyasal partide kadınları güçlendirecek özel bir mekanizma ve bunun tarafından geliştirilip uygulanan bir strateji yoksa, o partinin kadınlarla erkekleri eşit olarak temsil edebilmesi mümkün olmaz.

Bu dönüşüm gerçekleşmeden erkek egemen ana-akım siyasal partilerin yönetim kademelerine yükselebilen kadınlar ancak küçük bir azınlık olabiliyor. Bunlar da genellikle, kadın kolları örgütlerinden parti yönetimine yükselebilmiş kadınlar olmuyor; daha çok partiyi yöneten iktidar kliklerinin kişisel bağlantılarıyla belirledikleri kadınlar oluyor. Yani erkek egemen siyasal partilerde kadınları destekleyen özel politikalar uygulanmıyorsa, kadın kolları kadınları siyasete taşımayı başaramıyor. Diğer deyişle, kadın kolları ile parti örgütü arasında geçişlilik güçlü olmuyor. Bu nedenle kadın kollarında çalışan kadınların parti içinde karar noktalarına yükselme şansının çok sınırlı olması kadın kollarını güçsüz kılan temel bir faktördür. Böyle bir durumda, o tür partilerde kadınlar görünür ama güçsüz kalıyorlar.

Bir siyasal partide kadın kolları yöneticileri gerekçe gösterilmeksizin, her aşamadaki parti yönetimi tarafından hukuki geçerliliği olan bir gerekçe gösterilmeksizin görevden alınabiliyorsa, bu gücün karşısında, seçimle gelmiş olsalar bile, kadın kolları yöneticilerinin bu tür keyfi durumlara karşı fazla gücü olmuyor ve ancak parti yöneticileriyle "uyumlu" çalışarak partide kalabiliyorlar. Böyle bir çerçeveye sıkıştırılmış kadın kolları örgütlerinin siyasal partiler içinde meşru

ve güçlü bir konum elde etme şansları çok sınırlı kalıyor ve siyasal partileri kadın haklarını koruma lehine dönüştürme şansları hemen hiç olmuyor.

Türkiye'de ana-akım siyasal partilerde, kadın kolları yöneticileri ile partinin il/ilçe yöneticisi erkeklerin kadın kollarıyla aynı koşullarda, merkez ile uyumlu çalışmayınca görevden alınabildiklerini gerekçe göstererek burada cinsiyete dayalı bir ayrımcılık yok diyenler var. Yani burada ayrımcılık değil, sadece hem kadınlar hem erkekler için söz konusu olan anti-demokratik koşullar var diyenlere yanıt vermek gerekir. Evet, partinin yetki ve güç sahibi diğer birimlerinde yer alan erkek politikacılar da, aynı koşullarla, merkezin otoritesine tabi olabilirler. Evet, bu durum, aynı zamanda genel bir demokrasi sorunudur. Fakat yerel düzeydeki kadın kolları, partinin il ve ilçe yönetim kurullarındaki yöneticilerin sahip olduğu siyasi güce benzer bir güce sahip değillerdir ve bu nedenle sonuçtan aynı şekilde etkilenmezler. Çünkü bu nedenle, kadın kolları yöneticileri, bu tür yukarıdan müdahalelere karşı bir pazarlık gücü oluşturamaz. Bu nedenle kadın kollarında sürekli değişen ve güçsüz yönetimler, merkeze bağımlı, vesayet altında siyaset yapmaya çalışan kadınlar olarak kalmaya devam ederler. Bu durumun, partinin diğer birimlerinden farklı olarak, kadın kolları açısından, özel olarak bir cinsiyet ayrımcılığı yaratması olasıdır.

Türkiye'de ana-akım siyasal partilerin yan kol modeline uygun kadın kolları, kendi görev alanlarına giren konularda, çok sınırlı karar verme ve uygulama yetkisine sahiptirler. Kadın kolları, siyasal partilerin kadın-erkek eşitliği politikalarının kararlaştırıcısı değil, tersine parti kararlarının uygulayıcısı olmaktan öteye gidemezler. Zaten kadın kollarının adı "yardımcı" örgütlenmedir. Kadın örgütlerinin asli görevleri olan kadınları siyasal yaşama hazırlama, kadın sorunlarını siyasal alanda taşıyıp bilgi ve deneyim sahibi kılma, temsil etme, çözüm önerileri ve stratejileri geliştirme hedefleri yoktur; partiyi buna zorlayacak gerekli siyasal güç, yetki ve olanaklara da, kurumsal güçsüzlükleri sonucu sahip olamazlar. Bu nedenle kadın kollarının fiilen yaptıkları işler üye kampanyası, çay, kermes, piknik düzenlemek, partinin siyasal görüşlerinin ev ve mahalle düzeyinde propagandasını yapmak, parti toplantılarında gövde gösterisinde bulunmak, partiye

ve lidere sadakatin sembolü ve temsilcisi olmaktır.

Siyasal parti yönetimi ile kadın örgütleri arasındaki mevcut yöneten-yönetilen ilişkisi, kadın örgütlerinin çözüm üretici bir inisiyatif geliştirmesine olanak tanımaz.

Kadınların siyasal karar süreçlerine katılımını sağlamanın altyapısını oluşturması gereken kadın kolları, bugüne kadar kadınları siyasetin "gettosu"nda tutmaya yaramıştır. Siyasal partilerin kadın kollarının yeni bir bakış açısıyla ele alınmadan ve kadın kollarının seçilme, kararlara katılım gibi temel hakları yasal güvencelere kavuşturulmadan sorunların çözümü zordur. Siyasal partilerin kadın örgütlerinin kendi bütçesi ve bağımsız para kullanma yetkisi olmadığından kadın kollarının parti kaynaklarına ulaşım ve yararlanması, ancak parti yönetimlerinin onaylayacağı faaliyetlerde söz konusudur. Bu nedenle, kadın örgütleri çoğu zaman kendi yapmak istedikleri siyasal faaliyetlere değil, parti yönetiminden onay alacaklarını umdukları çalışmalara yönelirler.

Siyasal partilerin kadın örgütleri partinin yönetim düzeyinde yer alacak ya da milletvekili adayı olacak kadınları önerme ve belirleme yetkisinden yoksundur. Siyasal partilerde karar süreçlerinde yer alan kadınlar adaylık aşamasında partinin kadın örgütlerince önerilemez ve bu nedenle kadın temsilciler ile temsil edilmeyi bekleyen kadınlar arasındaki temsil ilişkisi yok olur. Siyasal partilerdeki kadın yöneticilerin ya da kadın milletvekillerinin erkek yöneticiler tarafından belirlenmesi bu kadınların partili diğer kadınlardan destek elde etmeye çalışmasını engeller ve onları erkek politikacı kliklerine bağımlı kılar. Kadın yönetici ya da milletvekilleri ile diğer partili kadınlar arasında bu nedenle mesafeli ve zaman zaman çatışmalı bir ilişkinin oluşması, kadınların siyasal partiler içinde ortak bir güç alanı oluşturmasına engeldir.

Siyasal karar süreçlerine eşit katılabilmeleri için siyasal partiler içinde kadınları güçlendirecek hak ve yetkiler veren bir örgüt ortamının sağlanması gerekir ve bunun aracı kadın kollarıdır. Siyasal partilerde kadın kollarının hak ve yetkilerinin, kadın-erkek eşitliğine dayalı bir katılımın olanaklarını kadınlara sunacak şekilde, demokratik ilkelere uygun olarak yeniden düzenlenmesi, kadınların siyasal katı-

lımını kolaylaştıracak temel dönüşümlerden biridir. Türkiye'de hemen hemen bütün ana-akım siyasal partiler kendi kadın kollarını, kadınları siyasete katmak için güçlendirici mekanizmalarla donatılmış parti örgütlenmesi haline getirmeyi amaçlamıyorlar. Tersine, siyasete katılmak isteyen kadınları bir tür partinin merkezi ve kurumsallaşmış erkek vesayeti altında tutarak denetlemeyi ve uyumlu hale getirmeyi amaçlayan yapılar olmasını tercih ediyorlar. Bu durumun değişmesi gereği ortadadır. Bu sorunun çözümüne Siyasal Partiler Yasası ve Seçim Yasası'nda toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan değişiklikler yapılmasıyla olanak sağlanması kaçınılmazdır. Ana-akım siyasal partilerin kadın kollarının, kadınları vesayet altında tutan, bu tür otoriter ve cinsiyetçi yapıdan çıkartılması için gerekli dönüşümün hedeflenmesi şarttır.

► Farklı kadın kolları modelleri: Vesayetten eşit temsile giden yolda kadın kolları

Türkiye'de siyasal partilerin kadın kolları örgütlenmesinde genel özellikleri itibariyle ayrıştırabileceğimiz iki farklı model var: "Yan kol" modeli ve "güçlü kadın kolları" modeli.

"Yan kol" modeli ve kadınların vesayet altına alınması:

• Kadın kolları parti tarafından alınan kararları seçmene kabul ettirmek ve partinin propagandasını yapmakla görevlidir. Kendi adına, kadın haklarını korumayı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirmeyi amaçlayan somut, sürdürülebilir ve erkek egemenliğini dönüştürücü bir politika geliştirip uygulama amaçları ve yetkileri yoktur.

• Partinin kurumsal yapısı içinde ayrı bir konumda yer alırlar; partinin genel politikalarına karar verilen yönetiminde katılım ve söz hakkı olsa bile oy hakları yoktur.

• Partinin geleceğinde yer alacak kadın politikacıları yetiştirip eğitmek, aday göstererek seçmek ve kendi temsilcisi kılmak için uygun mekanizmalara ve seçilecek kadın yöneticileri önerme/belirleme hakkına sahip değillerdir.

• Kadın kolları yöneticileri çoğunlukla atanırlar; seçimle gelseler

bile bir üst kademe tarafından siyasi nedenlerle kolaylıkla görevden alınabilirler. Bu nedenle kadın kolları yöneticileri çok kolay ve sıkça değiştirilir; sessizce gelip sessizce giden kadın kolları yöneticileri parti siyasetinde bir etki yaratamadan siyaset dışında kalırlar.

• Kadın kollarında çalışmış ve parti siyasetine hizmet etmiş kadınların arasından parti yönetimine ve parlamento temsilciliğine geçiş çok sınırlıdır. Partinin önde gelen kadın politikacılarının önemli bir kısmı kadın kollarından gelmeyen ve başka mekanizmalarla partiye devşirilmiş kadınlardır.

• Yan kol niteliğindeki kadın kolları modeli bir partide kadınları siyasete hazırlamaktan çok kadınları bir siyasal partinin kıyısında, koridorunda ya da mutfağında tutar; mevcut cinsiyet rejimini değişime zorlayacak davranışları engelleyerek güçlü bir eril denetim mekanizması oluşturur; kadınları sadece parti ana-akım politikaları doğrultusunda mobilize etmeye yarar.

Güçlendirici kadın kolları modeli:

Siyasal partilerin kadın kollarını kadınları siyasete hazırlama ve güçlendirme açısından değerlendirme kriterlerini şöyle özetleyebiliriz:

• Parti içinde kadın örgütlenmesinin, kadın haklarını koruma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirmek için etkin bir mekanizma geliştirmek ve uygulamak hedefi ve görevi olmalıdır. Kadın kolları tarafından geliştirilen ve partinin resmi organlarında kabul edilen kadın politikasını, partinin her birimi ve kademesi uygulamakla yükümlü olmalıdır.

• Kadın kollarının her düzeyde seçimle işbaşına gelmesi, yani seçimle oluşan hukuki ve siyasal bir meşruiyeti olması; görevden alınabilme koşullarının da, hukuki itiraz yolları açık olmak şartıyla, tanımlanmış olması gerekir.

• Kadın kollarının, kendine paralel parti karar organlarının karar süreçlerine katılma, söz söyleme ve görüş bildirme, oy kullanma hakkı olmalıdır.

• Kadın kollarının her düzeyde seçilecek kadın adayları önerme, seçilenleri izleme ve ortak çalışma planlama yetkisi olmalıdır. Aynı

zamanda partinin her kademesinde, seçilecek kadın adayları belirleme süreçlerinde, kadın kollarının katılma ve görüş bildirme hakkı olmalıdır.

• Kadın kolları, parti içinde ya da başka partilerde yer alan kadın politikacılarla ve kadın hakları için mücadele eden sivil örgütlerle düzenli olarak bir araya gelerek deneyim ve bilgi alışverişi yapma ve işbirliği için ortak gündem ve hedef oluşturmaları için işleyen bir mekanizmaya sahip olmalıdır.

• Kadın kolları, parti içindeki bütün birimlere kadınların eşit katılımını ve temsilini sağlayan bir "olumlu ayrımcılık - cinsiyet kotası" uygulamasının öznesi ve takipçisi olmalıdır.

• Kadın kolları, çalışmalarını etkin sürdürebilmesi için bütçe ve partinin hazine yardımından ayrılmış mali kaynaklara sahip olmalıdır.

• Kadın kollarının partinin kadın politikasını, içerde ve dışarıda temsil edecek yetkisi ve deneyimi olmalıdır.

• Kadın kolları tarafından belirlenen ve partinin karar organlarında kabul edilmiş kadın politikasının savunucusu erkek politikacıların görünür hale gelmesi desteklenmelidir.

Türkiye'de Ana-Akım Partilerin Kadın Kolları Ne Durumda?

Erkek egemen model yan kol niteliğinde: AKP, Gelecek Partisi; güçlü kadın örgütlenmesi ve politikası: HDP; karma modeller: CHP, DEVA Partisi, İYİP.

CHP Kadın Kollarının özelliği:

- Uluslararası normlara ve kadın-erkek eşitliği temel kavramlarına yer verme var.
- Gücü sınırlı, yan kol niteliğinde ama kadınlara yönelik politika önerme ve uygulamakla görevlendirilmiş teşkilat tanımı yapılmış.
- Cinsiyet kotası var ama etkisiz.
- Kadın kollarına yüzde 10 bütçe hakkı verilmiş, ama buna ilişkin bir değerlendirme yok (Sancar 2018a: 114).

CHP'nin temel kadın örgütü olan Kadın Kolları'nın görev ve yetkilerini tanımlayan Kadın Kolları Yönetmeliği'ne göre yapı "yan kol" niteliğinde ve esas olarak parti propagandası yapmakla görevli. Yönetmeliğe göre Kadın kollarının görev tanımı, partinin kadın politikasını saptamak ve uygulamaya yetkili olmak açısından çok yetersiz. Kadınları siyasete hazırlamak için gerekli mekanizmaları içermiyor. Partinin kadın-erkek eşitliği politikasından bahsedilse bile bunun kimin tarafından, hangi yetki ve mekanizmayla, hangi amaçlara yönelik, hangi kurumsal, hukuki çerçevede gerçekleştirileceği belli değil.

Kadın kolları yöneticileri seçimle göreve geliyor ama ilgili yatay birimlerde söz hakkı olsa da oy hakkı yok. Görevden alma yetkisine sahip kurullarda özel karar çoğunluğu öngörülmüş. Yetkili kurul, üyelerin 2/3 çoğunluğunun kararıyla ve gizli oyla yapılabiliyor. Bu da bir tür güçlü güvence sayılır.

Her düzey kadın kolları faaliyetleri için parti bütçesinden gençlik kolları ile birlikte yüzde 10 pay ayrılıyor. Bu bütçenin ne ölçüde yeterli olduğunu bilmek zor.

CHP Tüzüğü, yüzde 33 cinsiyet kotası uygulanmasını öngörüyor. Cinsiyet kotası milletvekili, il genel meclisi ve belediye meclisi adaylıklarında, parti meclisi seçiminde, il ve ilçe yönetim kurullarının seçiminde, il kongre delegeleri ve kurultay delegeleri seçimlerinde uygulanmak zorunda. Kota ile listeye girecek kadın adayların yer alacağı herhangi bir liste sırası belirtilmiyor. Ayrıca yeterli sayıda kadın aday yoksa boş yerlere erkekler seçilebiliyor. Yani kadın adaylar seçilmeyecek alt sıralarda yer alabilir ve kadınlar aday olmaya yeterince teşvik edilmezlerse "kadın aday yok" gerekçesiyle yerlerine erkek adaylar geçebilir.

CHP kadın örgütlenmesi geçmişi:

CHP mevcut partiler içinde en eski parti olarak farklı dönemlerde farklı ideolojik ve politik örgüt modellerine göre var olmuş bir parti. CHP kadın örgütlenmesi 1947 yılında başlamış ve kadın kolları bugüne kadar "yan kol" ya da "ayrı örgütlenme" ilkesi doğrultusunda gelişmiş. Bu çerçeve içinde ilk Kadın Kurultayı 1960 yılında yapılmış. Bu tarihten itibaren kadın kurultayları, 1979'a kadar düzenli ola-

rak toplanmış. Bu süre içinde sekiz kadın kolları kurultayı yapılmış, kadın kollarının yöneticileri kadın üyeler tarafından seçilmiş. 1982 Anayasası ile siyasi partilerde yan kol örgütlenmesi yasaklanmış; bu nedenle bu tarihten sonra kadın örgütlenmesi "kadın komisyonları" olarak devam etmiş. Anayasa'daki kadın kolları yasağı kalktıktan sonra yeniden kurulan kadın kollarında, seçimlerin yapılacağı kurultaylar, 2010 yılına kadar gerçekleşmemiş ve yöneticiler atamayla belirlenmiş. 2010-12 döneminde kadın kolları tekrar seçim kurultayları yaparak yöneticilerini seçmeye başlamış.

CHP 11. Kadın Kolları Kurultayı'nda yer alan talepler şöyledir:

- "Kadın-erkek eşitliğine inanmak" – CHP ilke ve değerlerimiz arasında sayılması,
- "Kadınların her alanda fiilen eşitliğini sağlamak, kadına karşı her türlü şiddeti önlemek" – partinin amaçları arasına yazılması,
- Kadın kollarının parti tarafından kurulması kabul edilmiş örgüt birimleri arasına girmesi,
- Genel Başkan Yardımcısı'nın Kadın Politikaları'ndan sorumlu olması,
- Kadın kollarının kendine ait bütçesi olması.

2014 yılında kadın kollarının nasıl örgütleneceğini ve görevlerini belirleyen Kadın Kolları Yönetmeliği yayınlanmış. Bu yönetmeliğe göre kadın kolları "yan kol" niteliğinde ve Kadın Kollarının amaçları da şöyle tanımlanmış:

- Başta partili kadınlar olmak üzere kadınların siyasal yaşama eşit katılımı ve temsilini gerçekleştirmek,
- Kadınların karar alma süreçlerine katılımını güçlendirmek, kadınların siyasette yer almasının önündeki engelleri kaldırmak için mücadele etmek,
- Cinsiyet eşitliğinin toplumsal yaşamın her alanında uygulanmasını sağlamak,
- Toplumsal yaşamın her alanında kadınların özgür ve eşit bireyler olarak yer almalarına katkıda bulunarak kadın hareketine öncülük etmek.

► Kadın Kollarının gücünü belirleyen yetkileri

- Parti Meclisi toplantılarına Kadın Kolları Genel Başkanları da katılabilir, önerilerde bulunabilir; ancak oy kullanamazlar.
- Kadın kolları genel başkanları, Merkez Yönetim Kurulu toplantılarına katılabilirler; görüş ve önerilerde bulunabilirler; ancak oy kullanamazlar.

- İl ve ilçe yönetim kurulları toplantılarına kadın kollarının başkanları da katılırlar, görüşlerini açıklayabilir, önerilerde bulunabilir; ancak oy kullanamazlar.

Kadın Kolları Merkez Yönetim Kurulu'nun (KKMYK);

- Kadın Politikaları: Kadın sorunlarına ilişkin olarak dünya ve Türkiye gündemini izler. "Çalışma Grupları" oluşturarak Partinin kadın politikasını oluşturacak araştırma-tartışma metinleri ve raporlar üretilmesini sağlar.
- Örgütlü kadın grupları ve çevreyle ilişkiler: Kadınların örgütlü kesimleriyle ilişki geliştirir, bunların kuruluşlarıyla sürekli ilişki içinde olur, kadın dernek-vakıf-platformlarıyla, üniversitelerin kadın araştırmaları merkezleriyle, işçi-işveren sendikası ve meslek odalarıyla ilişki geliştirir ve işbirliği yapar.
- Yerel yönetimlerin karar ve uygulamalarında kadın sorunlarının görülüp çözülmesini sağlayacak bakış açısı kazanmalarına destek sunan uygulamalar geliştirir.
- Uluslararası ilişkiler: Yabancı siyasal parti kadın örgütleri ve uluslararası kadın örgütleriyle ilişkiler kurar ve geliştirir; toplumsal ve siyasal kadın hareketlerini izler ve değerlendirerek raporlar hazırlar; kadın hakları konusunda dünyadaki gelişmeleri izler, bu konuda yeni politikalar oluşturulması için katkıda bulunur.

Kadın kolları yöneticilerini "görevden alma" yetkisi sınırlandırılmış ve özel koşulların oluşmasına bağlanmış. Örneğin "partinin ve kadın kollarının siyasal ilkeleriyle, dolayısıyla çalışma kurallarıyla bağdaşmaz tutum ve davranış içine girerek partiye zarar verenler..." yetkili kurulların üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla ve gizli oyla, gerekçesini belirterek görevden alabilir.

Yönetmelik Kadın Politikaları Danışma organları oluşturulmasını öngörmüş:

- Kadın kollarının ülke ölçeğinde toplandığı Kadın Kurultayı,
- İlgili politikaları tartışmak ve çalışmaları görüşmek amacıyla toplanan Kadın Küçük Kurultayı,
- Danışma niteliğini taşıyan çalışmaların yapılacağı Kadın Danışma Kurultayı,
- Kadın politikalarını konuşmak üzere toplanacak Bölge Danışma Toplantıları,
- En geç üç ayda bir olmak üzere toplanacak Kadın Kolu İl Başkanları Toplantısı,

- İlgili kamu ve sivil kurum ve kişilerin katılacağı Kadın Politikaları Danışma Toplantısı öngörülmüş.

Yönetmelikte öngörülen bu kadar çok kadınla ilgili mekanizmanın nasıl çalıştığına ve neler ürettiğine ilişkin bir belge bulmak söz konusu değil (CHP dökümanları için bkz. Sancar 2018a, 2020a).

► DEVA Partisi Kadın Hakları politikası

Yeni kurulmuş partiler içinde kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konusunda en gelişmiş öngörüler DEVA Partisi'nde yer alıyor. DEVA Partisi Kadın Politikaları Başkanlığı oluşturmuş ve Kadın Eylem Planı[1] yayınlamış. Girişinde önemli bir tespit yapılıyor: "Türkiye siyasi hayatında her dönemde kadınlar üzerinden siyaset yapıldı; politik hesaplaşmalar kadınlar üzerinden yürütüldü. Kadınlar üzerinden değil; kadınlar için, kadınlarla yan yana siyaset yapıyoruz."

Eylem Planında diğer partilerden farklı olarak, oldukça somut öneriler sunuyor ve bunlara Eylem planında yer vermiş. Örneğin:

- Kadından sorumlu bakanlık kuracağız. Mevcut Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın altında yer alan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nü ayıracağız.
- İstanbul Sözleşmesi'ne yeniden taraf olacağız.
- Kanunlarda ve ikincil mevzuatta cinsiyetçi dil yerine eşitlikçi bir dil kullanacağız.
- Siyasi partilerin seçim zamanı aldıkları hazine yardımlarında, kadın temsilini de dikkate alan, teşvik eden bir sistem kuracağız.
- Kota, parite ve fermuar gibi yöntemleri geçici özel önlemler kapsamında uygulayacağız. En az yüzde 35 cinsiyet kotası uygulanmasını teşvik edeceğiz.
- Yerel yönetim seçimlerinde cinsiyet kotası yönünde tavır belirleyeceğiz. Adaylık sürecinden başlayarak kadınların cesaret ve motivasyonlarını artıracağız. Adaylık sürecinde kampanyalarla kadını destekleyeceğiz.
- Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme anlayışı uygulayacağız;
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı altında "kadına duyarlı bütçe kesin hesabı" hazırlayacağız. Hazırlanan kesin hesabı Sayıştay hassasiyetle denetleyecek ve raporları şeffaflık ilkesi doğrultusunda kamuoyu ile paylaşacağız.
- Kadın Dostu Eşitlikçi Kentler programı uygulayacağız.

► İYİ Parti Kadın Kolları

Yeni ve başkanı kadın olan ve kadın haklarına önem verdiğini belirten İYİ Parti de Parti Tüzüğü'nde kadın kolları örgütlenmesini yan kuruluş modeline uygun öngörmüş. Ancak parti il ve ilçe teşkilatları ana kademelerinde görev alan kadın politikalarından sorumlu il veya ilçe başkan yardımcıları olacağını öngörmüş. Bu kişiler "o il veya ilçe kadın kollarının kurucusu ve doğal başkanı. Kadın kolları il, ilçe ve belde yönetim kurulları içerisinde ilgili kademe başkan yardımcılığı olarak kurulabileceği gibi müstakil başkanlıklar olarak da kurulabilirler" deniyor.[2]

► Erkek egemen yan kol örgütleri: AKP Kadın Kolları

AKP'nin temel politikalarının tanımlandığı Parti Programı'na baktığımızda zaten partinin cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadın haklarını korumak gibi bir hedefi olmadığını görüyoruz. Kadınlarla ilgili çok sıradan ve işlevsiz cümlelerle tanımlanmış hedefler söz konusu.

AKP Tüzüğü'nde Kadın kolları yan örgüt niteliğinde olan bir birim ve partinin kararlarıyla uyumlu çalışmak dışında, kadınlar için kendi başına geliştirebileceği bir politika ve görev tanımı yok. Kadın kollarının partiyi temsil yetkisi yok, karar organlarında oy hakkı yok: "Kadın kolları, üst kademe kararlarına uygun olarak ana kademe yetkili kurullarınca belirlenen plan ve programlar doğrultusunda bütünlük içinde faaliyette bulunurlar. Kadın kollarının dışa dönük faaliyetleri ana kademe yetkili kurullarında karar alınmadan icra edilemez. Yan kuruluşların dış yazışmaları, bağlı olduğu teşkilat kademe başkanlığı aracılığıyla yapılır. Partinin Tüzük ve Programı'nda kadınlarla ilgili Parti politikalarının hayata geçirilmesi için çalışmalar yapmakla görevlidir."[3]

► Gelecek Partisi Kadın Örgütlenmesi

Gelecek Partisi de kadın örgütlenmesini yan kol niteliğinde öngörmüş. Partinin 18 genel başkan yardımcısından 15.'si Kadın Politikaları Başkanlığı olarak tanımlanıyor. Bu başkanlık kadın politikaları saptamakla görevli. Parti yeni bir parti olduğu için henüz bu birimin

nasıl bir politika saptayıp uygulayacağını bilemiyoruz.[4] Parti Programı'nda Aile ve Sosyal Hizmetler Politikaları başlığı var.[5]

Hükümetin temel politikalarını izlemek için kurulmuş Politika İzleme Kurulu'nun (PİK) görevlerini tanımlayan Madde 45'te, izlenecek politikalar arasında kadın politikaları yer almıyor; bunun yerine Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Politikaları İzleme Kurulu Başkanlığı öngörülmüş. Bu birim herhalde mevcut bakanlıkların adlarına göre şekillenmiş ve bu nedenle ayrı bir başlık olarak "kadın" yok.

Parti Tüzük hükümlerine göre kadın kolları teşkilatı yan kuruluş niteliğinde. Seçimle gelen yan kuruluş birimleri il, ilçe yönetimlerine bağlı olarak çalışıyor; yönetim kurullarına katılıp görüş bildiriyor ama oy hakkı yok (Md. 51, Değişik: 15.10.2020 günlü KKK):

Kadın Kolları, "Genel Merkez Kadın Politikaları Başkanlıklarının belirlediği esaslar, projeler ve politikalar çerçevesinde partinin il ve ilçe başkanlarına bağlı olarak, uyum içerisinde olacak şekilde çalışırlar. Partinin ana kademe teşkilat organlarının yetki ve görevlerini kendi organlarında kullanırlar. Kadın Kolu Başkanları görevli oldukları yerlerdeki teşkilat ana kademesi yönetimi ve başkanlık kurullarının doğal üyeleri olup ana kademenin toplantılarına katılırlar ve görüş bildirirler, kararlar yönetim kurulu üyeleri tarafından alınır. Kadın ve Gençlik Kolları olan yerlerde partinin temsili parti teşkilatı ana kademe yönetim kurulu başkanına aittir".

► Güçlü kadın örgütlenmesi modeli: HDP'nin kadın politikası mekanizması

Kapsamlı bir toplumsal cinsiyet eşitliği mekanizmasına sahip tek parlamento partisi. Mekanizma şu birimlerden oluşuyor:

- Güçlü ve özerk yetkileri ile çalışan, politika saptama ve uygulama yetkisine sahip Kadın Meclisi,
- Yüzde 50 cinsiyet kotası, aday listelerinde fermuar sistemi ve eşbaşkanlık,
- Parlamento Kadın Grubu.

Kadın hakları politikaları konusunda Türkiye'de en ileri siyasi ve hukuki çerçeveye sahip parti HDP. HDP Tüzüğü'nde partinin amacıyla ilgili maddelerde şöyle deniyor[6]:

Her alanda cinsiyetler arası eşitsizliğe karşı çıkarak, erkek egemen sistemin ve kadınlara yönelik şiddetin ortadan kaldırılması için mücadele etmek; lezbiyen, gey, biseksüel ve trans bireylerin heteroseksizmden kaynaklanan kamusal ve toplumsal yaşamda mâruz kaldıkları şiddet, dışlanma, ayrımcılık, nefret suçu ve söylemlerine karşı mücadele geliştirmek; militarizme ve siyasi iktidarların bu doğrultudaki politikalarına karşı, barış ve halkların kardeşliği temelinde politikalar savunmayı, zorunlu askerliğin kaldırılması ve vicdani ret hakkının tanınması için mücadele vermek....

Partinin örgütlenme ilkelerine göre Parti tüm karar alma mekanizmalarında kadınlar lehine en az eşit temsili esas alır ve uygular.

HDP, parti kadın örgütlenmesi olarak kadın kolları öngörmüyor. Onun yerine Kadın Meclisi olarak adlandırdığı özerk, güçlü bir kadın örgütlenmesi oluşturmuş. Parti üyesi olan kadınların, kadınlara özgü sorunların çözümü ve bununla ilgili çalışmalar yürütmek üzere kurulmuş bu Kadın Meclisi. HDP cinsiyetçi şiddeti parti disiplin suçları içinde tanımlıyor ve müeyyide öngörüyor:

"Özel alan" dahil, kadına ve LGBTİ bireylere yönelik fiziksel ve/veya psikolojik her türlü şiddet, baskı, tehdit, cinsel taciz, aşağılama, egemenlik kurma gibi cinsiyetçi uygulamalara karşı aşağıdaki yaptırımlar uygulanır:

- Psikolojik baskı, şiddet: Uyarı, tekrar(lar)ı halinde üyelikten geçici uzaklaştırma ve/veya kesin çıkarma.
- Cinsel taciz, fiziksel şiddet: Üyeliği süreli dondurma, tekrar(lar)ı halinde geçici ve/veya kesin çıkarma.
- Kadınlara, çocuklara ve LGBTİ bireylere yönelik suçların disiplin kurullarında görüşülmesine öncelik verilir. Disiplin kurullarında görev alanlar partinin diğer organlarında görev alamazlar.

HDP Parti Programı'nda Kadınların Eşitlik ve Özgürlük Mücadelesi başlığı altında kapsamlı bir içerik öngörülmüş:

Erkek egemen sistemin (patriyarkanın), toplumun her alanında kök salmış sistematik bir egemenlik biçimi olduğunu kabul eden Partimiz, erkek egemenliğinin, diğer tüm egemenlik ve sömürü biçimlerinin (sınıfsal, ulusal, inançsal) karşısında özgül bir ezme ve sömürü biçimi olduğundan hareketle, kadınların toplumsal açıdan maruz kaldığı her türlü ezilme ve sömürülme ilişkisinde kadınlardan yana tutum alır. Kadınların özgürleşme (kurtuluş) mücadelesini destekler, bunun kazanılması için mücadele eder. Partimiz, başta kendi içindeki cinsiyetçilikle mücadele olmak üzere, tüm cinsiyetçi

ilişkilere ve dile karşı mücadeleyi görev bilir.

Kadın emeğinin görünür kılınması ve örgütlenmesi için çalışan Partimiz, kadın emeği üzerindeki çifte sömürüye karşı mücadele eder. Ücretli ya da ev-içi karşılıksız emek kıskacındaki kadının örgütlenmesinin önündeki her türlü engelle mücadele eder ve kadın hareketleriyle dayanışma içinde olur.

Kadınların kurtuluş ve özgürlük mücadelesinde temel güç olan kadın örgütlülüğüne inanan, kadınların örgütlenmesinin önündeki her türlü engelin kaldırılması için mücadele eden ve kadın kurtuluş hareketiyle ilişki içinde bulunan Partimiz, ekonomik, toplumsal, siyasal, hukuksal, kültürel ve sosyal alanda erkek egemen sistem nedeniyle geri plana itilen kadınların yaşadığı eşitsizliğe karşı, fiili ve gerçek bir eşitliğin sağlanması için mücadele eder.

Bütün bu sürecin tamamlanmasına kadar pozitif ayrımcılık ilkesinin uygulanmasını benimseyen Partimiz, tüm kurul ve çalışma alanlarında kadınların eşit katılım ve temsil hakkı için gerekli önlemleri alarak, düzenlemeler yapar; Anayasa ve yasalardan cinsiyetçi tüm öğelerin temizlenerek toplumsal cinsiyet eşitliğine göre yeniden düzenlenmesi için mücadele eder.

Kadınların bedenlerinin ve cinselliklerinin denetlenmesine ve kadınlar üzerinde erkeklerin tahakküm kurmak için sistematik bir şekilde yürüttüğü devlet ve erkek şiddetinin her biçimine karşı mücadele eden Partimiz, kürtajı bir kadın hakkı olarak görür. Kadınları erkek şiddetinden korumak için ekonomik ve sosyal politikaları benimser ve uygular. Kadınlar üzerinde kurulmuş olan her türlü egemenliğe, ayrımcılık ve baskıya karşı mücadele eden Partimiz, kadınlara yönelik erkek şiddetine karşı takındığı tavır dolayısıyla, "kadına yönelik cinsel şiddetin tanınması ve soruşturulmasında kadının beyanı esastır" ilkesini kabul eder.

Partimiz, heteroseksizmi bir tür ırkçılık olarak görür. Lezbiyen, gey, biseksüel ve transseksüellerin (LGBT) maruz kaldıkları homofobi ve transfobi temelli ayrımcılığa ve şiddete karşı mücadele eder. LGBT bireylerin özgürleşmesinin heteroseksüelleri de özgürleştireceğini savunan Partimiz, heteroseksüelliği zorunluluk olarak gösteren ve dayatan nefret söylemine ve nefret suçlarına karşı mücadele eder.[7]

HDP Kadın Meclislerinin işleyişi:

Kadın Meclisi her alanı kesen özgün ve özerk kadın örgütü olarak tanımlanıyor.[8]

Eril tahakkümü üreten en eski ve en köklü mekanizma erkek egemen sistem ve onun ürettiği toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Toplumun yaşamına dair kararların alındığı siyaset alanı erkek egemen sistemin kendisini ve iktidarı, hiyerarşiyi, zihniyeti yeniden ürettiği temel alanlardan biridir. İşte HDP Kadın Meclisi iktidarcı ve tekelci bir erkek alanı olarak kurgulanan si-

yaseti dönüştürmeyi, demokratikleştirmeyi, kadınların siyasete katılımını artırmayı, siyaseti toplumsallaştırmayı amaçlar. Kadınların kendi yaşamları üzerinde söz ve karar sahibi olmasını sağlayacak, öz iradesini açığa çıkaracak doğrudan politika yapma mekanizma ve araçlarını geliştirir. ... Yatay, doğrudan demokrasi esasına dayalı özgün özerk kadın alanları olan Meclislerimiz bu temelde ortaya çıkmıştır.

HDP'nin her kademesinde eşit temsil, eşit yetki ve sorumluluk ilkeleri, eşbaşkanlık ve eşsözcülük geçerlidir. Eşbaşkanlık erkek egemen siyasete ve yaşama yaptığımız hem kadını hem de erkeği dönüştürücü bir müdahaledir.

Amaç iktidarı, tahakkümü paylaşmak değil, yönetim işini bir iktidar alanı olmaktan çıkarıp verimli bir ortaklaşma, paylaşma, ortak akıl üretme alanı haline getirmektir. Özgün ve özerk kadın meclisleri, eşbaşkanlık ve eşit temsiliyet erkek siyaseti dönüştürmenin ve demokratikleştirmenin temel araçlarıdır.

HDP Kadın Meclisleri sokak, mahalle, ilçe, il ve merkezdeki örgütlenmeleriyle bunun araçlarını yaratır. Her alanda ve kurulda eşit temsile dayalı katılımı esas alır. Kadınların her aşamada karar alma süreçlerine eşit, aktif ve doğrudan katılımını sağlar.

Cins bilincini geliştirerek kadının iradesini ve alternatif siyasetini açığa çıkarır, yürütülen ataerkil siyasete karşı kendi gündemini belirleyerek siyasete doğrultu verir.

Cinsiyetçiliğe, erkek egemen sistemin ve zihniyetin bütün tezahürlerine karşı demokratik siyaset zemininde mücadele yürütür.

HDP'de kadınlarla ilgili bütün kararlar kadın yapısı ve meclisleri tarafından alınır. HDP Kadın Meclislerinin aldığı kararlar, bulunduğu düzeydeki tüm parti karar organlarını ve kurullarını doğrudan bağlar. Kongre ve genel seçimlerdeki kadın adayları kadınlar belirler. Kadınlar hem karma hem de kadın seçim koordinasyonlarında yer alır.

HDP'deki bütün kadınlar kadın meclislerinin doğal üyesidir. Ancak işin sürükleyicisi sadece kadın çalışması yürüten arkadaşlarımızdan oluşan, tek önceliği kadın çalışması olan özgün kadın meclisleridir.

Bütün kadın milletvekillerinin yer aldığı Parlamento Kadın Grubu da mekanizmanın etkin bir bileşeni.[9]

Eşit temsiliyet ve eşit katılım için HDP'de eşbaşkanlık

HDP'nin yerel yönetimlerden başlayarak geliştirdiği kadın eşitliği politikası ve kadın belediyeciliği modeli, eşbaşkanlık sistemine dayanıyor. Eşbaşkanlık, kadınların politika üretme ve uygulama süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve özgürlüğü esas alınarak, eşit temsilin sağlanması amacıyla inşa edilmiş bir model. Eşit katılımı sadece

genel merkez, üst yönetim düzeyinde değil, eşbaşkanlık bütün yönetim ve uygulama süreçlerinin bütün kademelerinde uygulanan bir eşit temsil mekanizmasıdır.

Eşbaşkanlık sistemi, yönetim mekanizmalarında erkek egemen iktidarla mücadele etme ve cinsiyetçiliğe son verme amacıyla, 2014 yılında DBP'nin 103 belediyesinin 96'sında uygulanmaya başlanmış. Şimdi de HDP ile devam eden uygulama Türkiye'de sadece tek partide var.

HDP iktidarı dağıtma ve cinsiyetçiliğe son verme mekanizması olarak eşbaşkanlık tekniğini uyguladığını belirtiyor.

HDP'nin 7 Haziran 2015 seçimlerinde seçilen 80 milletvekilinden 32'si kadın. Bu seçim sonucunda HDP yüzde 40 temsiliyet oranıyla Meclis'te en fazla kadın vekil çıkaran parti olma özelliğine sahip olmuş. Böylece, HDP 2015'te yüzde 40 oranla TBMM'de kadın temsiliyet oranın ilk defa yüzde 18'e yükseltmiş. 25 Haziran 2015'te de HDP TBMM Kadın Grubu kurulmuş.

HDP Kadın Grubu'nun temel amacı TBMM'yi kadınların yaşadığı sorunları görmeyen ve çözüm politikaları üretmeyen bir yapı olmaktan çıkararak, kadın sorunlarına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı ve sorumlu bir mekanizmaya dönüştürmeye çalışmak. Bu kapsamda HDP, kadın örgütleriyle beraber organize ettiği kadın gündemli toplantılar yapıyor.

6529 sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 2. maddesi ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 15. maddesine; "Siyasi partiler, tüzüklerinde yer almak ve iki kişiden fazla olmamak kaydıyla eş genel başkanlık sistemini uygulayabilirler. Eş genel başkanlar, bu kanunda genel başkan için öngörülen hükümlere tabidir" hükmü eklenerek eşbaşkanlık yasal güvenceye kavuşmuştur.[10]

► Türkiye'de cinsiyet eşitliği kotaları ne kadar işlevsel?

Türkiye'de, HDP dışında TBMM'de grubu olan iki siyasal partide cinsiyet kotası var. Bunlardan ilki olan CHP, Tüzüğünün 56. Maddesinde cinsiyet kotasını şöyle öngörmüş:

Merkez yoklaması yoluyla saptanacak milletvekili, il genel meclisi ve belediye meclisi adaylıklarında, parti meclisi seçiminde, il ve ilçe yönetim kurullarının seçiminde, il kongre delegeleri ve kurultay delegeleri seçimlerinde yüzde otuz üç (yüzde 33) cinsiyet ve yüzde yirmi (yüzde 20) gençlik kotası uygulanır. Bu özelliklerde yetersayıda aday çıkmazsa katılan adaylarla tespit ve seçim yapılır.[11]

Bu Tüzük hükmüne rağmen CHP hem milletvekilleri içinde hem de partinin il ve ilçe yönetimlerinde cinsiyet kotasının öngördüğü oranda kadını seçmiş bir parti değildir.

Mevzuatında cinsiyet kotası uygulayacağını belirten ikinci parti İYİ Parti'dir. İYİ Parti Tüzüğü'nün 13. maddesine göre: "Milletvekili Genel Seçimleri'nde merkez yoklaması yoluyla belirlenecek adayların tespitinde; İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için adayların tespitinde; Genel İdare Kurulu seçimlerinde; il, ilçe, belde yönetim kurullarının seçiminde; Kongre ve Kurultay delegeliği seçimlerinde; Merkez Disiplin Kurulu ve İl Disiplin Kurulu üye seçimlerinde, asıl ve varsa yedek üyeliklerde ayrı ayrı olmak üzere en az yüzde yirmi beş cinsiyet kotası uygulanır."[12]

Bu düzenlemeye göre seçim aday listelerinde yer alacak aday sırasında kota yok. Yani kadın adaylar en alt sırada yer alabilir. Bu da kotayı işlevsiz kılar. Ayrıca boşalmış koltuklarda aday yoksa boş kalmıyor ve diğer cinsiyetten adaylarla tamamlanıyor. GİK veya başkan kota oranını seçim çevresine göre artırıp azaltabiliyor.

Kısaca, HDP dışında cinsiyet kotası uygulayan iki partide de cinsiyet kotası kolayca etkisiz kılınacak nitelikte ve nedenle parti yönetimlerinde eşit katılımı sağlama niteliğinden bir hayli uzakta.

Kadın Adaylar Neden Dışarıda Kalır, Nasıl Başarılı Olur?

KADINLARIN seçilme şanslarının neden düşük olduğunu görmek için siyasal partilerde aday olma/belirleme ve seçilme süreçlerinin nasıl işlediğine yakından bakmak gerekir. Sorulması gereken temel soru şudur: Genel olarak adayları ve özel olarak da kadın adayları kim(ler), hangi kriterlere dayanarak belirliyor?

Aday Belirleme Teknikleri ve Kadın Adayların Şansları

Türkiye'de genel ya da yerel seçimlerde aday belirlemenin bilinen yolları önseçim, örgüt yoklaması ve merkez yoklamasıdır. Bu yöntemlerden her birinin kadın adaylar için olumlu ya da olumsuz yanları olabilir. Kadın seçmenler tarafından tanınan, sivil/siyasal örgütler tarafından aday gösterilip desteklenen kadın adaylar, önseçim yöntemiyle daha fazla şansa ve seçildikleri takdirde de daha fazla siyasal güce sahip olabilirler. Önseçim, ancak siyasal parti içinde güçlü bir kadın örgütlenmesinin olduğu durumlarda en iyi yöntemdir. Aksi takdirde her bir kadın aday her bir erkek adayı yerinden etme tehdidi taşıdığı için kolay kolay örgütün karar noktalarını ellerinde tutan kadrolardan destek ve oy alamazlar. Merkez yoklaması kadın adaylar için –eğer kadınları partiye almaya niyetli bir yönetim varsa– en kolay yol olabilir. Ancak bu yol da seçilen kadını tabandan ve seçmenden kopartıp parti yöneticilerine ve lider çevresine bağımlı kılar.

Türkiye'de siyasal parti liderlerinin kadın aday gösterme politi-

kaları, hâlâ kendi partisinin kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmenin bir ilk adımı olarak değil, kadınların siyasette "sembolik" varlığını onaylamanın göstergesi olmaya devam diyor. Kadınlara karşı eşitsizlik ve ayrımcılık yaratan mevcut siyaset tarzını değiştirmek için, kadın adaylar söz konusu olduğunda farklı kriterleri dikkate almak ve yöntemler belirlemek gerekiyor. Kadın adaylar için önemli olan, siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinin önceden belirlenmiş kurallara göre gerçekleşmesi ve sürecin şeffaflığıdır. Bunun yanı sıra, belli oranlarda kadın aday gösterilmesinin tüzük veya genel kurul kararıyla kurallara bağlanmış olması, en uygun koşulları sağlayabilir.

Böyle bir durumda kuralların kadınlar lehine işlemesi için mücadele edilebilir. Aksi takdirde, adaylar kapalı kapılar ardında ve erkek politikacılar arasındaki güç dengelerine göre belirlenecek pazarlıklara bağlı kalacaktır. Bu durumda kadın adayların "vitrin" oluşturma işlevi dışında bir güç ve etkinlik alanı oluşturmaları zordur ve Türkiye'de de mevcut durum ana-akım siyasal partiler açısından hâlâ böyledir.

Seçim süreçlerinde aday olacak kadınların, seçildikleri takdirde kendi niyetlerinden bağımsız olarak diğer kadınları da temsil edeceği düşünülür. Türkiye'de sorun, siyasal partileri yöneten erkek politikacı kliklerinin kendilerine sadakatlerinden emin oldukları az sayıdaki kadını aday göstermek istemeleri ve diğer kadınlara kapıları kapatmalarıdır. Bu durum kadın seçmen kitlesinin desteğini alacak ve onlar tarafından desteklenip denetlenebilecek kadınların aday gösterilmesini imkânsız hale getirir. Oysa Türkiye'de gereksinme duyulan, ikinci tür kadın adayların artması ve seçilmesidir.

Kadın adayların seçilme şanslarının artması, doğaldır ki, daha nitelikli ve temsil gücüne sahip kadınların aday olmasına yol açar; bu da siyasal sistemin meşruluğunu artırır. Yakın geçmişte kadın adayların seçilme oranının bütün dünyada düşük olması, zaman içinde, bu oranı artırıcı politikaların geliştirilmesine yol açtı. Bu tür destek politikalarının uygulanabilmesi için her şeyden önce siyasal partilerin kadınların siyasal eşit katılımını sağlamaya samimi olarak inanması ve erkek politikacıların sadece kendileri için çalışacak "sadık" kadınları siyasete sokma alışkanlığından vazgeçmeleri gerekir.

Öte yandan siyasette kadın adaylar hakkındaki önyargılar da kadın adayların seçilme şansını olumsuz etkiler. Seçmenlerin kadınların siyasette başarılı olamayacağına ilişkin önyargılarının olması kadın adayların seçilmesini engelleyen önemli bir faktördür. Türkiye'de yapılan birçok araştırma, seçmenlerin adaylar arasında bir cinsiyet ayrımı yapıp kadın adayları tercih etmeme olasılığının düşük olduğunu gösteriyor. Tersine, erkek seçmenler, kendi yakın dünyalarındaki erkek ayrıcalıklarını tehdit eder görünmedikçe siyasette kadın sayısının artmasını gerekli ve toplumsal gelişim için yararlı görüyorlar.[1]

► Hangi kadınlar siyasete girmeye aday oluyor?

Dünyada seçimle göreve gelen kadınların genellikle çeşitli sivil ve siyasal örgütler içinde deneyim kazandıktan sonra siyasal partiler içinde başarılı olabildikleri görülür. Kadınlar için siyasal kariyer, örgütsel ilişkilerde kazanılan deneyimden geçmektedir. Türkiye'de ise, sivil örgütlerde deneyim sahibi kadınlardan daha çok, başka dolayımlarla parti yöneticilerinin güvenini kazanan kadınların aday gösterilme ve seçilme şansları olduğu söylenebilir.

Dünyada parlamentolara girmeyi başarmış kadınların yüzde 33'ü sivil toplum örgütleri (NGO) veya kadın hareketi desteğiyle, yüzde 18'i sendika deneyimlerine dayanarak, yüzde 78'i siyasal partiler içindeki çalışmaları sayesinde seçildiklerini belirtiyorlar.

Türkiye'de olduğu gibi, bütün dünyada da, seçilmiş kadın politikacıların seçim sürecinde kadınların karşılaşabileceği engelleri çok benzer bir biçimde tanımladıklarını görüyoruz. Bu engellerin başında, aile sorumlulukları ile siyaset arasındaki gerilim geliyor ve diğer kültürel/ayrımcılık sorunları bunu takip ediyor. Dünyada parlamentolara girmeyi başarmış kadınların yüzde 67'si özel yaşam ile siyasal faaliyet arasındaki dengeyi sağlama zorluğuna, yüzde 37'si kadınlara karşı ayrımcı kültürel değer ve davranışların engelleyici rolüne, yüzde 36'sı kadınların parasal kaynaklara ulaşma zorluğuna, yüzde 31'i kadın kimliğini koruyarak siyasal statü kazanmanın zorluğuna, yüzde 30'u herhangi bir destek ağı olmamasının yarattığı sorunlara dikkat çekiyorlar.[2]

► Seçim sistemi kadın aday oranını etkiler mi?

Kadın adayların seçilebilme şansını etkileyen faktörler arasında ülkede uygulanan seçim sistemi önemli bir yere sahiptir. Dar bölge çoğunluk sistemi yerine geniş bölge, oranlı temsil ve liste usulünün uygulanması kadınların daha kolay seçilmesini sağlar. Nitekim dünyada seçilmiş kadın politikacıların yüzde 64'ü oranlı temsil sisteminin, yüzde 26'sı da karma bir sistemin yararlı olduğunu belirtmişlerdir.[3] Geniş bölge, oranlı temsil ve liste usulü seçim sistemi, kadın adaylara en elverişli ortamı sunuyor. Bu seçim tekniği, kadın adaylar teke tek erkek adaylarla yarışma zorunluluğu olmadan –ki böyle bir yarışmaya baştan eşitsiz koşullarda giriyorlar– bir liste içinde, toplumsal farkları temsil ederek var olma şansı tanıdığı için seçilme şanslarını artırır. Bu açıdan Türkiye'de seçim sistemi kadınları engelleyici bir faktör olmamakla birlikte, kadın adaylar bu sistemin avantajından yeterince yararlanamıyorlar. Çünkü seçim sisteminde kendilerini destekleyici diğer gerekli mekanizmaların yer almamasının yarattığı sorunlar nedeniyle kadınlar yeterli başarıyı elde edemiyorlar.

Seçim sistemi ve diğer engelleyici faktörlerin olumsuz etkisi genellikle güçlü bir kadın hareketinin varlığına ve bu hareketin siyasal partilerle işbirliği yapma becerisine bağlı olarak dengelenebiliyor. Kadın hareketinin siyasal çözümler geliştirebilme ve önerdiği politikaları benimsetebilme başarısı sorunların aşılmasında hareket noktasını oluşturuyor. Ama Türkiye'de kadın örgütlerinin bu konuda yeterince çalıştığı ve başarılı olduğu söylenemez. Kadın adayların başarısını etkileyen faktörler arasında mutlaka medyanın etkisini de belirtmek gerekir. Türkiye'de medyanın kadın adayları ya hiç ciddiye almadığını ya da onlardan ayrımcı ve aşağılayıcı bir dille bahsettiğini, "magazinleştirdiğini" söylemek abartı olmaz.

Seçimlerde Kadın Aday Sayısının Artması Neye Bağlı? Cinsiyet Kotası, Kadın Aday Havuzu ve Fermuar Sistemi

Siyasal temsilde cinslerin eşit katılımını sağlamanın en önemli basamağı eksik temsil edilen cinsten önemli sayıda ve temsil niteliği güçlü kişilerin aday olmasını sağlamaktır.

Siyasal partiler gerek yerel, gerekse genel seçimlerde kendi parti listelerinde çeşitli nedenlerle kadın adaylara yer verirler. Sorun, seçim listelerinde kadınlara verilen yerin ne ölçüde onları seçilmesine olanak tanıdığıdır. Türkiye'de kadın adayların sayısı parlamentoda grubu bulunan partilerde de seçim listesi sonuna doğru gidildikçe ve çok seçim şansı olmayan küçük parti listelerine doğru gidildikçe artar. Bu durum hem kadınların aday olma iradelerini düşürür, hem de zaten seçilemez diye bakılan kadın adaylara toplumun ilgisini ve desteğini azaltır.

Türkiye'de seçimlerde kadınların erkeklerle eşit sayıda ve güçte aday olabilmesi için kadın adayları teşvik edici politikalar yeterince güçlü değil. Bu konuda önemli bir eksiklik var ve bunu telafi etmek için destekleyici politikalar uygulamak gerekiyor. Bunun farklı yöntemleri olsa da en hızlı ve dengeli olanı aday listelerinde cinsiyet kotası uygulamaktır. Siyasal partilerin kotadan listelere aday olarak alabileceği kadınları görünür kılmak ve tanıtımını yapabilmek için kadın aday havuzu hazırlamak en etkili yöntemlerden biridir. Toplumun farklı kesimlerinden gelecek kadın temsilini garantilemek ve kadın aday seçeneğini artırmak için, kadın örgütlerinin bir araya gelerek örgütleyecekleri bir kadın aday havuzu oluşturmalı, diğer yandan da kadın örgütleri ile partiler ve partilerin kadın adayları arasında ilişki oluşturarak eşit temsil siyasetine ilişkin deneyimlerini güçlendirmelidir.

Seçimlerde listelere alınan kadın adayların erkeklerle eşit seçilme şansı olabilmesi ve kadın adayların liste altlarına atılmalarının önlenmesi için bilinen en başarılı teknik de fermuar sistemidir. Bu tekniğe göre aday listelerinde adaylar her sırada farklı cinsiyet olacak şekilde yerleştirilir ve ayrıca her seçim çevresinde yer alacak aday

listesinin ilk sırasındaki adayın cinsiyeti bir önceki seçim çevresine göre farklılaştırılır. Böylece her aday listesinin birinci sırasında yer alan adaylar arasında da cinsiyet eşitliği sağlanmış olur.

Türkiye'de parlamentoda grubu bulunan siyasal partilerde (HDP hariç) kadın adayları nitelikli ve sayıca yeterli kılmak için bu yöntemler kullanılmadığı gibi başka tür sistemli bir çalışmaya da rastlamıyoruz. Siyasetin merkezindeki ana-akım siyasal partiler, seçim dönemine girildiğinde genellikle rasgele kadın aday arayışlarına girer ve güçlü lobilerin aday gösterdiği birkaç kadını listeye almakla yetinirler. Bu durum siyasal temsilde cinsler arasında eşitliği sağlamadığı gibi, ortaya çıkartılan kadın adaylara olan güveni sarsmakta ve temsil yeteneklerini azaltmaktadır.

Seçimlerde yeterli nicelik ve nitelikte kadının aday olabilmesi, aday olan ve seçilen kadınların parti kadın örgütleriyle birlikte ve karşılıklı dayanışma içinde çalışabilmesine bağlıdır. Bunun için partinin kadın adayları desteklemeyi amaçlayan ciddi bir politikasının olması, kadın adaylar ile parti kadın örgütlenmesi arasında *temsil eden-edilen ilişkisi*ne dayalı birliktelik, güven ve destek sağlanması gerekir.

► Türkiye'de yakın dönem seçimlerinde kaç kadın aday olmuş?

Kadınların eşit temsilini gerçekleştirmenin gereğine inanmayan siyasi aktörler, kadınların aday olmak istemediklerini, rekabeti ve görünür yarışma koşullarını göze almadıklarını söylüyorlar. Bu iddianın gerçekliğini görmek için, cinsiyete göre aday sayıları dağılımı olan yakın dönem seçim verilerine bakalım.

Türkiye'de yakın dönemde yapılan genel ve yerel seçimlerde aday olan kadın sayılarına, oranlarına ve seçilme şanslarına bakarsak, seçilme şansı yüksek partilerin aday listelerinde kadın adaylara çok az yer verildiğini, buna karşılık seçilme şansı olmayan partilerin, özellikle de sol ve liberal partilerin ağırlıklı olarak kadın adaylara kapılarını açtığını görüyoruz. 1990'lı yıllardan başlayarak, Türkiye'de kadın hareketinin güçlenmesiyle birlikte kadın adayların sayısının arttığını, ama kadın adayların seçilme şansının erkek adaylara göre 4-5

kat daha düşük kaldığını ve zaman içinde de bu şansın giderek azaldığını görüyoruz.

Kadın hareketinin güçlenmeye başladığı 1990'lı yıllardan başlayarak genel ve yerel seçimlerdeki kadın aday sayısı ve seçilme şanslarına ilişkin verileri paylaşalım. Örneğin 1995 ve 1999 seçimlerini karşılaştırdığımızda karşımıza çıkan veriler şöyle:

- 1995 seçimlerinde kadın aday oranı yüzde 8.1, seçilen kadın vekil oranı yüzde 2.4,
- 1999 seçimlerinde kadın aday oranı yüzde 16.4, seçilen kadın vekil oranı yüzde 4.2 (Sancar 2000: 218).

2000'li yıllarda yapılan seçimlerde yer alan kadın adaylara ve seçilme şanslarına bakarsak kadın adayların eski partilerden çok yeni kurulmuş olanlara ve merkez partilerden çok çevrede ve küçük partilerde yoğunlaştığını görüyoruz. Yeni kurulmuş siyasal partilerde kadın temsil oranı artıyor, eski partilerde ise gerileme ya da değişmeme eğilimi var. 2007 seçimlerinde iki yeni partide, AKP ve DTP'de (bugünkü HDP) kadın temsil oranı artmış, CHP'de ise küçük bir gerileme olmuştur. 2007 seçimleri sonunda oluşan 23. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en yüksek kadın milletvekili oranı yüzde 29,6 ile Kürt siyaseti temsilcisi DTP'de gerçekleşmiş. AKP yüzde 3,8 olan kadın milletvekili oranını yüzde 9'a çıkarmış, CHP'de ise bu oran yüzde 9,9'dan yüzde 8.9'a gerilemiştir. CHP'nin TBMM'deki kadın milletvekili sayısı 11'den 10'a (DSP Meclis'te grup oluşturmadan önce) düşmüş, AKP'nin 13'ten 30'a çıkmıştır. Kadın milletvekili oranı en düşük parti olan MHP'de bu oran sadece yüzde 2,8 olmuş. Kadın adaylara seçilebilir sıralarda yüzde 30 civarında bir oranla yer veren HYP, LDP, ÖDP, TKP ve EMEP gibi küçük partiler seçim barajına takılıp başarılı olamamış.

2007 genel seçim aday listelerinde, 2.293 erkek adayın yanı sıra 742 kadın aday yer almıştır. CHP parti meclisinde yüzde 25 cinsiyet kotası olmasına rağmen aday listelerinde kota uygulamadığı için toplam kadın aday oranı yüzde 10 ve ilk 3 sıraya yazdığı kadın aday oranı yüzde 5,58'de kalmış. AKP ise 62 kadın aday göstererek yüzde 11,27 kadın aday oranı ile CHP'yi geçmiştir. Öte yandan AKP'nin kendi id-

diası olan "81 ilde 81 kadın milletvekili" hedefi de gerçekleşmemiş.

2007 seçimlerinde kadın milletvekilleri açısından en başarılı parti DTP'dir. Bu başarının arkasında sistemli olarak zaman içinde geliştirilen "kadınların temsili politikası"nın olduğu söylenebilir. Kadın adaylar için kota uygulayarak ve kadın örgütlerinin tartışma ve önerilerine kapılarını açık tutarak, hatta yer yer birlikte çalışmanın getirdiği deneyimlerden yararlanarak DTP, kadın milletvekili adaylarını seçtirme başarısını göstermiştir. DTP'nin başarısını sınırlayan bir durum ise etnik kimlik siyasetinin izlediği "tanınma" talebi ile kadın sorunlarının çözümü olan cinsler arası eşitlik talebi arasındaki çatışmalı, gerilimli ilişkidir. 2007 seçimleri ile başlayan süreçte Türkiye bu deneyimi yaşayacak ve demokratik kültürün gelişimine katkıda bulunacak yeni birikimler oluşturacaktır.

DTP'den bağımsız aday olarak seçilen 27 milletvekilinin 8'i kadın olmuş ve oran olarak yüzde 29,6 ile "temsil eşiği"ni yakalamışlar. DTP Kadın Meclisi, seçim sonuçlarını "Erkek siyasete alternatif kadın siyaseti" olarak yorumlamış ve hedeflerinin Kürt sorunuyla birlikte "Kadın Sorunu"nu da çözmek olduğunu belirtmiş.

2002 ve 2007 seçimlerinde yer alan kadın aday sayılarına ve oranlarına baktığımızda kadın aday oranının hızla arttığını görüyoruz. Ama yine kadın adayların önemli bir kısmının seçim kazanma şansı olmayan Genç Parti ve ANAP'ta yoğunlaştığını görüyoruz. Kürt siyaseti de ilk kez 2007 seçimlerinde bağımsız adaylarla seçime girerken yüzde 16.38 aday gösteren ilk parti olmuş ve önemli bir başlangıç yapmış (Sancar 2008).

► Seçimlerde artan kadın aday oranı ve fırsat eşitliği

Türkiye'de 2007 Genel Seçimleri'nden başlayarak, aday olan kadın sayısında, hızlı olmayan ama istikrarlı bir artışın olduğunu söyleyebiliriz. 2007 Genel Seçimi verilerini 2015 Genel Seçim sonuçlarıyla karşılaştırmalı değerlendirirsek şöyle bir durum ortaya çıkıyor:

- AKP kadın aday oranını yüzde 6'dan yüzde18'e,
- CHP kadın aday oranını yüzde 8.18'den yüzde19.4'e,
- DTP/HDP ise kadın aday oranını yüzde 16'dan yüzde 45'e çıkarmış.

Partilerin ilk üç sırada kadın aday gösterme oranları ise:

- AKP ilk üç sırada gösterdiği kadın aday oranını yüzde 5'ten yüzde 32'ye,
- CHP ilk üç sırada gösterdiği kadın aday oranını yüzde 5.5'ten yüzde 35'e,
- DTP/HDP ilk üç sırada gösterdiği kadın aday oranını yüzde 2'den yüzde 25'e çıkarmış.

Her üç partinin kadın adaylarının yarıya yakını ise liste sonlarında yer almış. Bu oran DTP/HDP'de yüzde 94 olmuş.

Tablo 1. 2002, 2007 ve 2015 Genel Seçimleri'nde Partilerin Kadın Aday Oranları

Siyasi Parti Adı	Toplam Kadın Aday Sayısı		Toplam Kadın Aday Oranı (%)			Kadın Adayların İlk 3 Sıradaki Sayısı			Kadın Adayların İlk 3 Sıradaki Oranı (%)		Kadın Adayların Son 3 Sıradaki Oranı (%)	
	2007	2015	2002	2007	2015	2002	2007	2015	2007	2015	2007	2015
AKP	62	100	6,01	11,27	18,1	1	12	32	5,15	32	25	44
CHP	55	107	8,18	9,45	19,4	7	13	38	5,58	35	22	46
MHP	35	67	4,27	7,81	12,1	2	5	17	2,15	25	16	55
DTP/HDP	9	249	–	15,78	45,2	–	–	97	–	39	–	94

Kaynak: 2002 ve 2007 verileri için bkz. Sancar 2008: 230-31.
2015 verileri siyasal partilerin web sayfalarından hazırlanmıştır.

2015 Genel Seçimleri'nde toplam kadın aday oranı yüzde 26.6 olmuş ve partilerin kadın aday oranları AKP ve CHP'de çok değişmemiş, ama ortalamayı yükseltecek derecede değişen kadın aday oranı HDP'de gerçekleşmiştir. HDP, cinsiyet kotası uygulayarak kadın aday oranını yüzde 45'e çıkarmış ve bu adayların önemli bir kısmını da TBMM'ye taşımış.

Tablo 2. 2015 Genel Seçimleri'nde Partilerin Kadın Adaylarının Oranı

Sayı	Toplam	Kadın Aday Sayısı	Oran
Seçim çevresi	85	–	–
Seçime katılan siyasi parti	20	–	–
Siyasi partilerin toplam aday sayısı	9696	2610	%26.9
Seçime katılan bağımsız aday sayısı	165	15	% 9
Seçime katılan toplam aday sayısı	9861	2625	%26.6

Kaynak: http://www.kadinkoalisyonu.org/yeni/2015-genel-secimleri-kadin-adaylarin-dagilimi.

Tablo 3. 2015 Genel Seçimleri'nde Partilerin Kadın Aday Oranı ve Listedeki Yerleri

	AKP	CHP	HDP	MHP
Toplam Seçim çevresi	85	85	85	85
Gösterdiği toplam aday sayısı	550	550	550	550
Gösterdiği kadın aday sayısı	100	107	249	67
Kadın aday sayısının toplam aday sayısına oranı	%18.1	%19.4	%45.2	%12.1
İlk iki sırada gösterdiği kadın aday sayısı	17	24	73	7
Kadın aday gösterilmeyen seçim çevresi sayısı	37 il	41 il	3 il	51 il

Kaynak: http://www.kadinkoalisyonu.org/yeni/2015-genel-secimleri-kadin-adaylarin-dagilimi.

24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimlerde meydana gelen değişimleri de şöyle özetleyebiliriz:

- 2015 Genel Seçimleri'nde kadın aday oranı yüzde 26.6 iken bu oran düşmüştür.
- 2018 Genel Seçimleri'ne katılan 4851 adayın 996'sı kadınmış ve kadın aday oranı yüzde 20,5 olmuş.
- TBMM'de kadın milletvekili oranı yüzde 14,7'den, yüzde 17,1'e çıkmış,
- 33 ilden hiç kadın vekil çıkmamış.
- 2015 Genel Seçimleri'ne göre 2018 Genel Seçimleri'nde AKP ve CHP kadın aday oranı artmış, HDP'de ise azalmış. İYİ Parti ise aday listelerine yüzde 25 kadın kotası uygulamış.
- 2015 Genel Seçim sonuçlarına göre 2018 Genel Seçimleri'nde kadın milletvekili oranı AKP, HDP ve MHP'de artmış, CHP'de ise azalmış.

► 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri'nde kadın adaylar

1999, 2004, 2009 ve 2014 yerel seçim sonuçlarına göre Türkiye'de kadınlar, belediye meclis üyeliğinde en fazla yüzde 11, belediye başkanlığında yüzde 3 ve il genel meclis üyeliğinde ise yüzde 5 oranında koltuk kazanmıştı. Bu tarih itibariyle, Cumhuriyet tarihi boyunca 31 bin erkek belediye başkanı seçilmişken, kadın belediye başkanı sayısı 119'da kalmıştı.

31 Mart 2019 Yerel Seçimleri'nde 8.257 belediye başkan adayından sadece 652'si kadındı (yüzde 8). Söz konusu seçim için AKP 75 ilde 1 (Gaziantep), CHP 51 ilde 2, MHP ise 31 ilde 2 kadın aday gösterdi. İYİ Parti ve Saadet Partisi hiçbir ilde kadın aday göstermezken, HDP her il ve ilçede kadınları eşbaşkan adayları olarak belirledi.

Tablo 4. 24 Haziran 2018 Seçimleri ve Sonrasında Kadınların Katılımı ve Temsili

Seçime Katılan Siyasal Parti	Aday Sayısı	İlk Üç Sıradaki Kadın Aday Sayısı	Kadın Aday Gösterilmeyen İl Sayısı	İlk Sırada Kadın Aday	Kadın Aday Oranı %	Seçilen Kadın Mv.	Seçilen Kadın Mv. Oranı %	Seçim Öncesi MYK Kadın Oranı %	Seçim Sonrası MYK Kadın Oranı %
AKP	126	33	29	4	21	52	17.6	21.74	24 (25 üyenin 6'sı kadın)
CHP	137	30	33	5	22.7	18	12.3	25	22 (18 üyenin 4'ü kadın)
HDP	229	x	x	18	38.17	26	38.8	48.28	48 (2 üyenin 14'ü kadın)
MHP	76	x	x	2	12.67	5	10.2	6.94	12 (75 üyenin 9'u kadın)
İYİP	159	x	x	7	26.50	3	6.9	23.08	26 (80 üyenin 21'i kadın)
Toplam	996		33		20.53	104	17.3	x	x

Kaynak: Sancar 2018.
http://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/198576-497-erkek-103-kadin-vekil-meclis (Erişim tarihi: 22.10.2018)
https://www.evrensel.net/haber/353075/milletvekili-aday-listelerinde-kadin-dagilimi-en-çok-aday-hdpde (Erişim tarihi: 22.10.2018)
http://t24.com.tr/haber/akp-29-chp-33-ilde-kadin-aday-göstermedi-kadinlar-yalnizca-secmen-olarak-goruluyor,635676
http://ka-der.org.tr/secim-listesinde-kadinin-adi-yok/ (Erişim tarihi: 22.10.2018)

Tablo 5. TBMM'de Siyasal Partilere Göre Seçilmiş Kadın Milletvekili Oranı

Parti Adı	22. Dönem		23. Dönem		24. Dönem		25. Dönem		26. Dönem	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Adalet ve Kalkınma Partisi	13	%3.8	30	%8.7	46	%14	41	%15	34	%10.7
Cumhuriyet Halk Partisi	11	%9.9	10	%.8.9	19	%14.1	21	%15	19	%14.5
Halkların Demokratik Partisi*	–	–	–	–	9	%31	32	%40	18	%35.1
Milliyetçi Hareket Partisi	–	–	2	%2.8	3	%5.7	4	%5	3	%8.3
Bağımsız Milletvekili	–	–	8	%30.7	2	%3.3	–	–	1	%16.6
Genel Toplam	24	%4.36	50	%9.1	79	%14.4	98	17.8	75	%14.73

* 24. Dönem HDP verileri BDP'ye aittir.
Kaynak: https://www.tbmm.gov.tr verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

AKP'nin 1166 ilçe ve belde belediye başkanı içinde gösterdiği kadın aday sayısı ise 24'tür. AKP tarafından açıklanan 1243 belediye başkan adayının 25'i, yani yüzde 2'si kadındır.

31 Mart 2019 Yerel Seçimleri için AKP'ye yapılan kadın aday adayı başvuru sayısı 4382'dir; büyükşehir belediye başkanlığına 8, il belediye başkanlığına 21, ilçe belediye başkanlığına 341, belde belediye başkanlığına 24, ilçe belediye meclis üyeliğine 3808, il genel meclis üyeliğine 120 ve belde belediye meclis üyeliğine 60 kadın aday başvurmuştur.

CHP'nin 57 ilde açıkladığı belediye başkan adaylarının sadece 3'ü kadın (Aydın, Amasya ve Muş). Açıklanan 866 ilçe ve belde belediye başkan adayı içindeki kadın sayısı 41'dir. Parti Tüzüğü'nde kadın kotasını yüzde 33 olan CHP'nin açıkladığı 904 belediye başkanından 44'ü, yani sadece yüzde 5'i kadındır.

MHP'nin 35 ilde açıkladığı belediye başkan adaylarının sadece 3'ü kadındır (Tunceli, Şırnak ve Nevşehir). Açıklanan 782 ilçe ve belde belediye başkan adayı içindeki kadın sayısı 19'dur. Toplam 817 belediye başkan adayından 22'si, yani sadece yüzde 3'ü kadındır.

İYİ Parti'nin 41 ilde açıkladığı belediye başkan adaylarının sadece 1'i kadındır (Kütahya). Açıklanan 518 ilçe ve belde belediye başkan adayı içindeki kadın sayısı 24'tür. Toplama baktığımızda, 559 belediye başkanından 25'i, yani sadece yüzde 4'ü kadındır.

Saadet Partisi'nin ise açıkladığı 1372 belediye başkan adayı içindeki kadın sayısı 39, yani adayların sadece yüzde 3'ü kadındır. HDP'de ise kadın aday oranı diğer partilerden farklıdır. Parti, aday gösterdiği toplam 245 il ve ilçede aynı zamanda kadın eşbaşkan adayları da ilan etti.

31 Mart 2019 Yerel Seçimleri'nde Türkiye'de mevcut 31.963 mahalle, 18.329 köy olmak üzere toplam 50.292 yerde muhtarlık seçimi yapılmıştır. Kadın muhtar sayısı sadece 674'ken, 2019 Yerel Seçimleri'nde 1071 kadın muhtar seçilmiştir. Böylece seçilen tüm muhtarların içinde kadın muhtar oranı sadece yüzde 2 olmuştur (Sancar 2020a, 2018a).

► Her kadın aday bir erkek politikacıyı koltuğundan eder mi?

Bu veriler bize seçilme şansı arttıkça koltuklara talip erkekler arasındaki rekabetin arttığını ve kadınların bu rekabet içinde çok da eşit muamele göremediklerini gösteriyor. Yani o zaman seçilme şansı olan her bir koltuk için kadınların eşit şansa sahip olabilmesi mevcut erkek egemen siyaset anlayışı içinde kendiliğinden çözülecek bir sorun değil. Sorun yeterli sayıda kadının aday olmaması değil, seçilme şansı olan yerlerde kadınların, erkeklerle eşit koşullarda rekabet edememesi. Öyleyse siyasal temsilde cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için özel bir strateji geliştirilmesine gerek var. Yani yeterli sayıdaki kadın aday, ana-akım partilerin listelerinde yer bulamayacağını düşünerek küçük, marjinal ve oy oranı düşük partilerin aday listelerinde şanslarını deniyorlar. Çünkü küçük, marjinal ve seçilme şansı olmayan partiler kadınları kendi partilerine çekmek için daha eşitlikçi ve kadın haklarından yana davranıyorlar. Ne de olsa kaybedecek koltukları ve ayrıcalıkları yok. Bunu aşmak için kadınların eşit katılımını sağlayamayan ana-akım partilerde, başta cinsiyet kotası olmak üzere, eşitlik politikalarının uygulanmasını teşvik etmek gerekli.

► Kadınların önündeki ailevi ve kültürel engeller söylemi

Kadınların eksik siyasal temsilinin nedenleri üzerine rasgele kalem oynatanların ve mevcut ezberleri yeniden ortaya sürmekten ileri bir analiz getirmeyenlerin çok sevdiği bir klişe var: Kadınların siyasal katılımının önündeki engelleri sıralamak. Bu sıralama ekonomik, sosyal, bireysel, kültürel... engeller diye devam ediyor ve bu anlatıda kadınların önünde onları nasıl eğitimsiz, işsiz, güçsüz ve bağımlı kılan bir kurumlar, davranışlar, zihniyetler var, anlatılıyor. Bunlar elbette doğru ve bu eril denetim altında tutulan ve topluma katılacak yeterli donanımı olmayan kadınlar var. Bu tür kadınların siyasete katılması için ana-akım partilerin adım atmasını zaten beklemiyoruz. Zaten kadınların bir kısmı böyle olduğu için daha güçlü ve bu koşulları aşabilecek kadınların daha çok sayılarda siyasal kararlara katılımı gerekli. Zaten bütün kadınlar için hayat erkeklerinki kadar özgür ve eşit olsa cinslerin eşit siyasal temsili siyasetine neden gerek olsun?

Öyleyse bütün kadınların önünde ekonomik sosyal, kültürel ya da kişisel engeller olduğunu bilerek, önce bu engelleri aşma gücü ve iradesi olan kadınları destekleyerek kadınların seslerini, taleplerini ve çözümlerini siyasete taşıyalım. Siyasal partilerin aday listelerinde çok sayıda bu tür kadın aday varken siyasete katılmak istedikleri halde neden kendilerine aday listelerinin seçilecek sıralarında yer bulamıyorlar? Bütün kadınlar güçsüz, engellenmiş ve eve kapatılmış yaşamıyor; birçoğu mücadele ederek daha eşit bir toplum yaratılmasında yer almak istiyor.

► Siyasette "kadın aday olmanın dayanılmaz ağırlığı"

Bugün siyasette kadınların eşit var olabilme hakkı açısından durum değerlendirmesi yaparsak kadın görünürlüğü ve heryerdeliği, dünyanın birçok coğrafyasında olduğu gibi Türkiye'de de, bazı istisnalara rağmen gerçekleşmiş görünüyor. Artık ulusal parlamentoda, siyasal partilerin merkezi yönetimlerinde, milletvekili ya da parti sözcüsü olarak kadın politikacıları şimdi daha çok görüyoruz ve yadırgamıyoruz. Artık Türkiye'de her konumda seçilmiş ya da atanmış, az sayıda da olsa kadın var ve bu durum sıradan vatandaşın gözünde gayet normal. Ama hâlâ ulusal ve yerel meclislerde kadın oranı çok düşük. Kadınların siyasal katılımı sayı ve oranlarına ilişkin veriler bize kadınların siyasette aday olup seçilme ve siyasal kararlara kadınların taleplerini taşımanın önündeki engelin sıradan vatandaşların eşitlik karşıtı, muhafazakâr eril görüşleri olmadığını, tersine, seçim aday listelerinde yer alacak isimleri belirleyen siyasal parti seçicilerine bağlı olduğunu gösteriyor. Her tür siyasal seçimde adayları saptama erkini elinde tutan siyasal partilerin seçici yöneticileri demek ki kadın ve erkekleri eşit oranda aday listelerine koymuyorlar ve bu nedenle aşılması gereken sorun burada somutlaşıyor.

Yerel Siyasette Neden Hâlâ Kadın Yok?

Yerel yönetimler, merkezi yönetimlerle karşılaştırıldığında, yurttaşların gündelik ihtiyaçlarına ve taleplerine yönelik hizmet sunmanın daha etkin araçlarıdır. Bunun yanı sıra yerel yönetimler, kent sakinleriyle birebir iletişim kurma olanakları yaratması nedeniyle, kentte yaşayan herkesin eşit bir biçimde kentsel haklara ve hizmetlere erişiminde kilit rol oynar.

Türkiye'de mevcut siyasal rejim yerelde güçlü siyasal yapıların, aktörlerin ve örgütlerin olmasından korkan karakterini uzun yıllardır değişmeden sürdürdü. Ülkenin bölüneceği korkusu, yerel siyasi yapıların ve özellikle belediyelerin, yerel demokrasiyi geliştirici güçlerin gelişip güçlenememesine yol açtı. Bu devlet politikasının çok ağır sonuçları oldu. Ülke merkezden alınan kararlar ve merkeze toplanan kaynaklarla yönetilmeye çalışıldı. Bunun, başta israf, eğitimli ve nitelikli nüfusun merkezlere göç etmesiyle oluşan taşralaşma gibi azgelişmişlik sorunları da yarattığını biliyoruz. Bu olumsuz sonuçlardan biri de yerelde çok güçlü bir erkek egemen yapının uzun yıllardır varlığını sürdürebilmesidir. Cinsiyetçi zihniyetin egemenliğindeki yerel siyasal yaşam yakın zamanlarakadar hemen hiçbir gelişim ve değişim göstermedi. Kadın-erkek eşitliği açısından merkezde olan değişimler yerele çok az yansıdı. Yerel siyaset, seçimle oluşan belediye yönetimleri aracılığıyla siyasal partilerin merkezlerine bağımlı oldu.

Son yıllarda Türkiye'de hızlı kentleşme sonucu, nüfusun yüzde 77'si Büyükşehir Belediye yönetimlerindeki kentler olmak üzere, yüzde 93'ü belediye sınırları içinde yaşar hale geldi ve bu nedenle de belediyelerin kente dair karar ve hizmetleri, artık birçok alanda, ulusal düzeydeki hizmetlerden daha önemli oldu. Bu gelişim, artık çok gecikmeyle de olsa, Türkiye'de yeni bir demokratik ve katılımcı belediye anlayışını geliştirmeyi zorunlu hale getirdi. Bu yeni belediyecilik anlayışının da birçok başka demokrasi ilkesi gibi, toplumsal cinsiyet eşitliği hedefini, açık ve somut olarak içermesi gerektiği giderek daha belirgin hale geliyor.

Türkiye'de yerel siyaset ve yerel kamu hizmetlerinin nasıl yürütüldüğüne baktığımızda toplumsal cinsiyet eşitliğini (TCE) gerçekleştirmek gibi açık ve sürdürülebilir bir politik hedefin içerildiğini bugüne kadar görmüyoruz. Bu durum hem yöneticilerin bireysel siyasi bakış açılarının ve kişisel tercihlerinin, hem de belediyelerin kurumsal yapıları ve uygulamalarının cinsiyet körü olması nedeniyle böyle. Mevcut durumda, yerel siyaset düzeyinde cinsiyet temelli eşitsizliklere nasıl, hangi boyutta çözüm bulunacağına karar vermek, yerel yöneticilerin kişisel tercihlerine ya da yerelde çalışan ve bu konuda bir şey yapmak isteyen birkaç uzmanın çabalarına bağlı olmaktan öteye geçmiyor. Oysa ki toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması bütün dünyada yerelde demokratik kamu yönetiminin ayrılmaz bir parçası haline çoktan gelmiş durumda. Kadın haklarını korumak ve cinsiyetçi ayrımcılığı önlemek artık yerel demokrasinin temel bir ilkesi; üstelik bunun yerel siyaset düzeyinde gerçekleştirilmesi daha güncel ve stratejik bir öneme sahip. Türkiye'de yerel siyasetin ve yerel kamu yönetiminin toplumsal cinsiyet eşitliğini en kısa sürede temel bir ilke olarak benimseyip hayata geçirmesi gerekiyor. Bunun için öncelikle mevcut durumu diğer ülkelerle karşılaştırarak görmek, bunun için de en azından birkaç temel veriye bakmak gerekiyor.

Türkiye'nin de imzalayarak uygulamayı taahhüt ettiği Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (2015-30) Eylem Planı'nın 5.5.1 nolu hedefi özellikle yerel yönetimlerde kadınların katılımının artırılmasını öngörüyor. Bu hedefe ne kadar ulaşıldığını göstermek üzere Birleşmiş Milletler tarafından 1 Ocak 2020 tarihinde, üye ülkelerin verileri dikkate alınarak hazırlanan rapor çarpıcı sonuçlar gösteriyor. Bu rapora göre[4]:

- Dünyada mevcut yerel yönetimlerin karar organlarına seçilmiş 6.02 milyon yöneticinin 2.18 milyonu, yani yüzde 36'sı kadın.
- Dünya parlamentolarındaki kadın oranı ise yüzde 25, yani yerel karar organlarında daha çok kadın var.
- Dünyada sadece 20 ülkede yerel karar organlarında yüzde 40'ın üstünde kadın var. 28 ülkede ise bu oran yüzde 30-40 arasında.
- Türkiye'de ulusal parlamentoda kadın oranı yüzde 17, ama Belediye Başkanları içinde kadın oranı yüzde 3, belediye meclisleri üyelerinin ise ancak yüzde 11'i kadın.

Bu veriler hem ulusal hem yerel düzeyde alınan kararlara katılımda, cinsiyet eşitliği açısından, Türkiye'nin dünya ülkelerinin çoğundan geride kaldığını gösteriyor. Türkiye'de yerel karar süreçlerine kadınların katılımı yok düzeyinde ve bu durum ciddi siyasal ve sosyal sonuçları olan bir demokrasi eksikliği olarak önümüzde duruyor.

Bu verilerin bize gösterdiği gibi, dünyada yerel karar organlarındaki kadın oranı, Türkiye'dekinin aksine, ulusal parlamentolardaki kadın oranına göre daha yüksek. Çünkü yerel hizmetlerin daha çok "kadınsı" ve "kadın gereksinme ve deneyimlerine yakın" olduğu düşünülüyor ve kadınlar yerel hizmetlerin yürütülmesindeki karar süreçlerine daha kolay kabul ediliyor ve talepleri kabul görüyor.[5] Türkiye'de ise bu özellik her zaman tersine olmuş. Kadınlar yerel siyasi kararlara katılımda çok geride ve eksikler. Ulusal siyasette kadınların aktif katılımından çok sembolik, temsili varlığı Cumhuriyet'in çağdaşlığının ve Türk modernleşmesinin sembolik göstereni olmuş ama yerel düzeyde siyaset tamamen erkeklere bırakılmış görünüyor. Bu olgu 2023'ler Türkiyesi'nde de hâlâ kolay değişebilir görünmüyor; kadınlar yerel kararlara eşit ve aktif katılamıyorlar; yerel karar organları seçimlerinde de hiçbir zaman kolay kolay aday olamıyorlar ve seçilemiyorlar (Sancar 2020a, 2018a). Bu verilerin bize gösterdiği şey, Türkiye'deki yerel karar organlarının demokrasinin temel ilkelerinden biri olan toplumsal cinsiyet eşitliği açısından sorunlu ve *cinsiyet körü* olduğudur.

Türkiye'de belediyeler uyguladıkları plan, program, politika ve hizmetler ile yerelde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına önemli katkılar yapabilir ya da tersine, halihazırda var olan eşitsizliği derinleştirerek kronik hale getirebilirler. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin yerel düzeyde sağlanması için temel strateji, tüm karar, plan, politika, proje ve hizmetler yürütülürken kadın ve erkeklerin farklı toplumsal gereksinmelerinin ve deneyimlerinin göz önüne alınması, böylece her iki cinsin de eşit temsil ve fayda elde etmesi yoluyla eşitliğin sağlanması, yani *toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılmasıdır.*

Türkiye'de yerel yönetimlerde farklı partilerin ve seçilmiş yöneticilerin bu eşitsizliği değiştirme kapasitelerinin olup olmadığına ba-

karsak çok az başarılı örnek görüyoruz. Yakın dönemlerde bazı belediyelerde kadın sorunlarıyla ilgilenecek "eşitlik birimleri" ya da "toplumsal cinsiyet eşitliği komisyonu" gibi birimler kurulmuş olsa da bu yapıların çoğunun işlevsiz, belli bir demokratik işleyiş modelinden yoksun, kadro ve bütçe açısından eksik kapasiteyle çalıştıklarını saptıyoruz.[6]

Mevcut "cinsiyet körü" durumun hızla değiştirilebilmesi için hak temelli çalışan bütün sivil toplum örgütlerinin, yerelde örgütlü bütün ana-akım siyasal partilerin ve Türk Tabipleri Birliği, Türkiye Barolar Birliği gibi önemli kamu sorumlulukları üstlenmiş kurumların da bu konuda harekete geçmeleri gerekiyor. Kısacası Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı hazırlayarak, ilerlemeyi öngörecek yeni bir yerel siyasal iradenin ortaya çıkmasına ihtiyaç var. Yani her tür yerel siyaset aktörünün, yerelde cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için ortak bir program geliştirmeleri ve işbirliği yapmaları sağlanmadan bu konuda bir gelişme mümkün görünmüyor.

Öte yandan Türkiye'de yerel alanda örgütlü, kadın hakları ihlallerini engelleme amacıyla çalışan az sayıdaki sivil örgütün de, yerelde yeterince etkin ve örgütlü bir siyasal güç haline gelemediği görülüyor. Kadın hakları hareketinin yereldeki bu siyasi güçsüzlüğü de, yerel düzeyde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik somut politik taleplerin yerel siyasi aktörlerce dikkate alınmamasına yol açıyor. Bu durum, kadın hakları hareketi açısından, yerel siyasete katılımın sağlanmasına yönelik özel ve somut bir siyasi program geliştirmeyi, öncelikli bir hedef olarak öne çıkarıyor.

► Yerelde toplumsal cinsiyet eşitliği için yararlanılacak yol haritası

Yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını hayata geçirmek için Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR) 2006 yılından bu yana birçok ülkede, yerel yönetimlerde uygulanmaya başlayan Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı yayınladı. Yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirmek için en kapsamlı belge olan bu Şart'a Türkiye de, Türkiye Belediyeler Birliği'nin (TBB) 2010 yılında CEMR'e üye olması yoluyla katıldı. TBB,

Türkiye'de tüm belediyeleri ulusal ve uluslararası düzeyde temsil yetkisine sahip ve bütün belediyelerin doğal üyesi olduğu tek yerel yönetim birliği olarak belediyelerin bu Şart'ı kabul etmelerinin önünü açtı. Şart'a göre, her bir belediyenin, kendi adına Şart'ı imzalaması ve uygulamaya başlaması gerekiyor.

Şart, toplumsal cinsiyet eşitliğinin yerel düzeyde gerekli bütün politikalarla ilişkilendirecek ana-akımlaştırma yaklaşımıyla hazırlanıp imzalanmış uluslararası sözleşme. Şart küresel ölçekte 36 ülkeden 1865 belediye tarafından imzalanmış ve Türkiye'de de toplam 1390 belediyenin 35'i bu Şart'a imza atmıştır.[7]

Şimdi Şart'ın içeriği hakkında kısa bilgi verelim:

Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı, üç temel bölümden oluşuyor.[8]

Şart'ın ilk bölümünde yerel yaşamda eşitlik için yol gösterici temel ilkeler; ikinci bölümünde yerel yaşamda eşitlik ilkelerinin uygulanmasına ilişkin taahhütler ve bu taahhütlerin kurumsal yönetişim çerçevesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, ilk bölümde yer alan ilkelerin hayata geçirilmesine ilişkin özel düzenleme alanları tanımlanmıştır. Bu anlamda, şartın ilkeler ve taahhütler bütünü olmasının ötesinde, uygulamaya yönelik yol gösterici yönetsel çerçeve ve mekanizmaları da tanımlamış olması önemlidir.

Şart'ın ilkeleri: Şartın ilkeler bölümünde, yerel eşitlik açısından, kadın-erkek eşitliği temel bir hak olarak tanımlanmaktadır.

Şart, toplumsal cinsiyet eşitliğini ırk, etnik köken, ten rengi, inanç, siyasi ve diğer görüşler, ulusal azınlık mensubu olma, doğum, engellilik, yaş, cinsel yönelim, mülkiyet, sosyo-ekonomik statüye dayalı çoklu ayrımcılık ve dezavantajlar çerçevesinde ele almaktadır.

Şart, yerel yönetimleri tüm faaliyetlerine toplumsal cinsiyet bakış açısının yerleştirilmesi, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının tasfiyesi, eylem planları için kaynak tahsisi konusunda sorumlu kılmaktadır.

Yerel yönetimlere yüklenen bu sorumluluklar, eşitliğin hayata geçirilmesi konusunda oldukça kapsamlı bir eylem alanı gereğini merkezine koymaktadır. Yerel yönetimlerin hazırlayacağı eşitlik eylem

planları ise bu amaçları gerçekleştirmek için temel araç konumundadır. Birinci bölümde imzacı tarafların çalışmalarında benimseyeceği temel ilkeler şöyle özetlenebilir:

- Kadın-erkek eşitliği temel bir haktır.
- Kadın erkek eşitliğinin gerçekleşebilmesi için sadece cinsiyet değil, sınıf, etnisite, yaş ve engellilik gibi diğer ayrımcılıkların da nasıl birlikte olabildiğini dikkate almak, yani çoklu ayrımcılık olgularını dikkatle ele almak gerekir.
- Kadınların ve erkeklerin karar alma süreçlerine dengeli katılımları demokratik bir toplum için ön koşuldur.
- Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının tasfiyesi kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında temel önem taşımaktadır.
- Yerel ve bölgesel yönetimlerin tüm faaliyetlerine toplumsal cinsiyet bakış açısının yerleştirilmesi kadın-erkek eşitliğinin ilerletilmesi için gereklidir.
- Eylem planları ve programları için gerekli kaynağın tahsisi kadın-erkek eşitliğinin ilerletilmesi için gereklidir.

Şart'ın taahhütleri: İmzacı yerel yönetimlerin uygulamaya ilişkin taahhütleri arasında, iki yıl içerisinde, Eşitlik Eylem Planları'nın geliştirilmesi, onaylanması ve uygulamaya geçirilmesi taahhüdü yer almaktadır. Ayrıca bu eylem planlarının katılımcı süreçlerle ve müzakereyle hazırlanması, kaynak tahsisi, zaman planlaması, şartın içerdiği tüm konuları içermesi, planın açık bir şekilde paylaşılması, izlenmesi ve periyodik olarak gözden geçirilmesi ve yenilenmesine ilişkin taahhütler yer almaktadır.

Uygulamada küresel düzeyde işbirliği, diğer imzacı yerel yönetimlerle bilgi alışverişi içinde yer almak gibi taahhütler de vardır.

► Şart'ın uygulamaya dönük önerileri

Şart'ın üçüncü bölümü yerelde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasıyla ilgili somut taahhütleri içermektedir. İmzacı taraf, farklı ihtiyaçlara sahip kadınların politik ve kamusal karar alma mekanizmalarının tüm aşamalarına dahil edilmesini, dengeli katılımlarını ve eşit temsillerini taahhüt etmektedir. Bu bölümde yer alan sekiz ana başlık ve içerikleri şöyledir:

- *Demokratik Hesap Verebilirlik*: Siyasi temsil, siyasi ve medeni hayata katılım, eşitlik için kamusal taahhüt, eşitliği geliştirmek için ortaklarla çalışma, kalıp yargılarla mücadele.
- *Eşitlik için Genel Çerçeve*: Çoklu ayrımcılıkla mücadele.
- *İşveren Rolü*: Kadınların çalışma yaşamına eşit katılımı, eşit haklara sahip olması, işyerinde cinsel tacize karşı mücadele, iş ve özel yaşamın dengelenmesi.
- *Kamu İhaleleri ve Sözleşmeleri*: Kamu ihalelerine ilişkin görevlerin ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması.
- *Hizmet Sunum Rolü*: Eğitim ve yaşam boyu öğrenme, sağlık, sosyal bakım ve hizmetler, çocuk bakımı, bakmakla yükümlü olunan diğer bireyler için bakım hizmetleri, sosyal içerme, barınma/konut, kültür/spor ve rekreasyon, emniyet ve güvenlik.
- *Planlama ve Sürdürülebilir Kalkınma*: Kentsel ve yerel planlama, ulaşım, ekonomik kalkınma ve çevre sorunlarının çözümü.
- *Düzenleme Rolü*: Kadınların ve erkeklerin özel ihtiyaçlarını ve koşullarını dikkate almak.
- *Eşleştirme ve Uluslararası İşbirliği.*

Şart'ın içeriğini kısaca özetlersek: Şart, yerel yönetimleri, eşitliğin hayata geçirilmesi konusunda çok-boyutlu ve kapsamlı bir eylem alanının merkezine yerleştiriyor.

Şart kapsamında, yerel yönetimlerin hazırlayacağı eşitlik eylem planları temel araç konumundadır.

Şart'a göre belediyeler, yerel halkın yaşamını doğrudan etkileyen plan, program ve hizmetlerin geliştirilmesinde toplumsal cinsiyete duyarlı bakış açısı benimsenmelidir. Bu bağlamda, kadınların sosyo-ekonomik koşulları, gündelik yaşam deneyimleri, ihtiyaçları, gereksinimleri ve beklentileri önemle dikkate alınmalıdır.

Şart'ı imzalayan belediyeler, bu Şart'ı imzalayarak yerelde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında güçlü bir irade ortaya koymaktadır.

Türkiye'de Şart'ı 35 belediye imzalamış. Bu sayı aslında bize bu Şart'ı yerel yönetimlerde uygulama iradesinin merkezi ve yerel siyasi örgüt ve aktörlerde olmadığını gösteriyor. Yukarıda kısaca değindiğim gibi, Türkiye'de merkezi siyasetin yerel siyasi kurumların güçlenmesine çok olumlu bakmadığı açık. Hem hükümet ve bakanlıklar düzeyinde, hem de siyasi partilerin merkez yönetimlerinde, yerel si-

yasete demokrasiyi güçlendirme meselesi olarak değil, sadece yerel seçmen desteğini sağlayacak kamu hizmetleriyle ilişkili bir açıdan bakıldığını söyleyebiliriz. Bu durum, Şart'ın bir devlet ve kamu politikası olarak, yerelde uygulanmasını engelliyor. Mevcut durumda, çoğu yerde bu norm ve politikaların uygulanması sadece seçilmiş veya atanmış yerel yöneticilerin kendi tercihlerine kalmış durumda. Sonuçta Türkiye'de Şart'ı imzalayan sadece 35 belediye var ve bunların önemli bir kısmı da sadece Şart'ı imzalamakla kalmış olup sözleşme içeriğini yerine getirmekle çok da ilgilenmemişler. İmzacı belediyelerin çoğu gerekli uzmanlık bilgisine, duyarlılığa ve siyasi iradeye sahip olmadan, bu konuda gerekli uygulamaları tamamlamış gibi davranıyorlar ve belediyelerin bağlı oldukları siyasi parti merkez politikalarının bu konudaki duyarsızlığının da sürmesine neden oluyorlar. Hatta bu durum yerel düzeyde kadın haklarındaki geri gidişin arkasındaki temel nedenlerden biri olarak da etkili oluyor.

Ayrıca, Türkiye'de belediyelerin Şart'ı imzalamaya başladığı dönemden itibaren, yerel düzeyde, toplumsal cinsiyet eşitliği mekanizmalarının oluşturulması konusunda yükselen bir ivme söz konusu iken, 2016 yılından itibaren Olağanüstü Hal dönemi uygulamalarıyla süreç tersine dönmeye başlamış. Bu alanda uygulanan uluslararası projeler durdurulmuş, OHAL uygulamalarıyla kayyım atanan belediyelerde kadın merkezleri kapatılmış ve oluşturulmaya başlanan eşitlik mekanizmaları işlevsizleşmiştir.

▶ Türkiye'de yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının gelişiminin kısa tarihçesi

1992: Türkiye Avrupa Kentsel Şartı-1'i kabul etti.

1997: BM Yerel Gündem 21 Programı uygulanmaya ve bu Programın bir ayağı olarak Kent Konseyleri kurulmaya başladı. Kent Konseyleri yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınmanın, katılımcılığın ve yerel demokrasinin gerekli bir kurumsal mekanizması olarak tanımlandı.

2005: 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesine göre Kent Konseylerinin kurulması yasallaştırıldı.

2006: Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletler Ortak Programı uy-

gulanmaya başladı. Kent Konseyleri Yönetmeliği İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlandı.[9]

2008: Türkiye Avrupa Kentsel Şartı-2'yi kabul etti.

2009: Kent Konseyi Yönetmeliği'nde bazı değişikler yapıldı. Madde 11'deki değişiklikle kadın meclisi başkanı kent konseyi yürütme kurulu üyesi haline getirildi. Madde 16/A ile belediyelerin kent konseylerine ödenek ayırmak suretiyle ayni ve nakdi yardım yapacakları belirtildi. Bu tarihten sonra yapılan ilk yerel seçimden, Mart 2009 Yerel Seçimleri'nden sonra pek çok belediyenin desteğiyle kent konseyleri ve bunların alt meclisi olarak kadın meclisleri kuruldu. Ancak bu yönetmelik değişikliğiyle kent konseyleri ve alt kadın meclislerinde beklenen değişiklik olmadı, çünkü yapılan değişiklik kent konseylerine ve kadın meclislerine yeterli yetki, kaynak ve bağımsız olabilme koşullarını sağlamadı.

2010: Türkiye Belediyeler Birliği Yerel Yaşamda Avrupa Kadın-Erkek Eşitliği Şartı'nı hazırlayan Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi'ne (CEMR) üye oldu. Böylece belediyelerin Şart'ı imzalamasının önü açıldı.
İçişleri Bakanlığı Genelgeleri yayınlandı.[10]

2012: İçişleri Bakanlığı tarafından Kadın Dostu Kent Olma Taahhütnamesi hazırlanarak pilot illerin valiliklerince imzalanması sağlandı.

2013: İçişleri Bakanlığı Türkiye'de Mahalli İdarelerle İlgili Mevzuat ve Kadın-Erkek Eşitliği'nin Sağlanmasına İlişkin Engeller Hakkında Yasal İnceleme Raporu'nu hazırlayarak yayınladı.

Burada listelediğimiz gelişmeler aslında bir dönem bu konuda önemli adımlar atıldığını, ama sonra bundan vazgeçildiğini gösteriyor. Bugün için burada listelenen mevzuatın uygulanmadığını görüyoruz. Bu durum Türkiye'de yerel demokrasinin bu temel norm ve politikalarla bağını kopartıp başka bir rotaya doğru gitmekte olduğunun da göstergesidir.

► Türkiye'de yerel yönetimleri düzenleyen mevzuatın toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığı

İlk uygulamalara yön veren mevzuat:

İçişleri Bakanlığı Yerel Kadın-Erkek Eşitliği Genelgeleri: BM ile İçişleri Bakanlığı tarafından ortak yürütülen *Kadın Dostu Kentler Programı* kapsamında İçişleri Bakanlığı tarafından 2006 ve 2010 yıllarında tüm illere yönelik toplumsal cinsiyet eşitliğini vurgulayan genelgeler[11] yayımlandı. İçişleri Bakanlığı tarafından Ortak Program'ın uygulanması, desteklenmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere 18 Ağustos 2006 tarihinde yayınlanan 2006/67 sayılı Genelgede valiliklere bildirilen konular şunlardır:

- Yerel yönetimler tarafından yapılacak etkinliklerde kadınların temsili ve kadın örgütlerinin yer alması, bu örgütlerin görüş, tavsiye ve katılımına önem verilmesi,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için, kadınlara dönük olarak çeşitli seviyelerde eğitim imkânları sunulması,
- Aile-içi şiddet, ihmal ve istismara maruz bırakılan her yaştan çocuk, genç, yaşlı, engelli ve kadınlara yönelik sosyal hizmetlere öncelik verilmesi veya var olan sosyal destek mekanizmalarını güçlendirecek uygulamaların yapılmasına özen gösterilmesi,
- Özellikle kent konseylerinin yapacağı çalışmalarda bu hususların göz önünde bulundurulması,
- Kadınların sosyal hayattaki etkinliğinin artırılması, kadın ve çocukların yasal haklarının korunarak Türk toplumunun temeli olan aile kurumunun güçlendirilmesi ile kadınların gündelik hayat içerisinde güvenliğinin ve yaşam serbestisinin sağlanmasına da özen gösterilmesi.

19 Şubat 2010 tarihli bir diğer İçişleri Bakanlığı Genelgesi'nde[12] ise yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin kurumsallaşmasına yönelik olarak yönetsel mekanizmaların çerçevesi çizilmiştir. Genelgede proje kapsamında 6 ilde gerçekleştirilen çalışmaların ülke genelindeki tüm illere yaygınlaştırılması, diğer illerin pilot illerdeki çalışmalardan yararlanması ve bu doğrultuda İl Özel İdaresi ve il kapsamındaki Kaymakamlıklar ve Belediye başkanlıklarına duyurularak uygulanmasının sağlanması ve takibinin yapılması istenmiştir. Projenin de hedefleri olan kurumsal yönetişim mekanizmaları çerçeve-

sinde Genelge'de pilot illerde gerçekleştirilen mekanizmalara yer verilmiştir:

- Yerel Eşitlik Eylem Planları'nın katılımcı bir süreç işletilerek (yerel yönetimler, kadın örgütleri, yerel STK'ların işbirliğinde) hazırlanması ve İl Genel Meclisleri ve Belediye Meclislerince onaylanarak uygulama aşamasına geçmesi,
- Yerel eşitlik politikalarının kurumsal çerçevesinin çizilmesi için, illerde kadın-erkek eşitliğine ilişkin çalışmaların eşgüdüm ve izlenmesini sağlamak üzere İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulları oluşturulması,
- Bu kurulun sekretaryasını oluşturmak ve kadın ve kız çocuklarının başvuru ve şikâyetlerini almak üzere Belediye ve Valiliklerde Eşitlik Birimleri'nin oluşturulması,
- Belediye Meclisleri ve İl Genel Meclisleri'nde kadın-erkek eşitliği komisyonlarının oluşturulması,
- Kentsel hizmetler kapsamında yeni kadın danışma merkezleri, toplum merkezleri, kız yurtları, ara istasyonlar ve sığınma evleri, kreş bakım ve emzirme odaları kurulması ve kız çocuklarına yönelik okul öncesi eğitim imkânlarının artırılması; kadınların iş hayatına katılımını desteklemek üzere mesleki eğitim imkânlarının artırılması; yerel karar alıcılar ile kamu personelinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalığını artırmak için eğitimler düzenlenmesi; mevsimlik tarım işçileri de dahil olmak üzere kırılgan kadın gruplarından kadınlara yönelik hizmet modelleri geliştirilmesi öngörülmüştür.

Bugün için söz konusu İçişleri Bakanlığı genelgelerinin uygulamada dikkate alınmadığı görülmektedir.

► Yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliği eylem planı hedefleri için öneriler

- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin (TCE) yerelde ana-akımlaştırılması için gerekli kurumsal yapının kurulması olmazsa olmaz koşuldur. Bunun için uluslararası sözleşmelerde önerilen ve dünyada başarılı deneyimlerde gözlenen kurumsal yapılanma önerilerini dikkate almak gerekir.
- Belediyelerin kurumsal örgütlenme şeması içinde TCE'nin ana-akımlaştırılmasına hizmet edecek konumda "Eşitlik Birimi" kurulması ve bu birimin hem yatay hem dikey yapıda etkin olabileceği konumda olmasının sağlanması; birimin yetki, uzman ve gerekli mali kaynakla tahsisleri yapılarak işlevselleştirilmesi.
- Eşitlik Biriminin görev ve yetkilerinin özel bir mevzuatta (yönetmelik,

genelge, vb.) tanımlanması ve görev ihmallerinin önlenmesine yönelik tedbirlerin de öngörülmüş olması.

- Belediyenin farklı hizmet birimlerinde TCE'nin ana-akımlaştırılabilmesi için ilgili hizmet birimi sorumlularının/temsilcilerinin yer alacağı "TCE Eşgüdüm Komisyonu" türü yapıların oluşturulması ve bunların görev ve yetki tanımlarının net ve somut olarak hukuki düzenlemelerle yapılması.
- Eşitlik birimleri ve eşgüdüm komisyonlarında sadece kadın haklarına ve cinsiyet eşitliğine duyarlı kişilerin görevlendirilmiş olması yetmez; mutlaka TCE uzmanı kişilerin çalışan, danışman ya da gönüllü destekçi olarak yer alması sağlanmalı.
- Belediyelerin kreş, kadın danışma merkezi ve sığınma evi gibi temel kurumları açarak bu kurumların etkin ve sürekli çalışabilmesi için öngörülen koşullara uygunluğunun sağlanması.
- Belediyelerin ürettiği hizmetlerin TCE etki analizi yapılarak uygulamaya yön verilmesi.
- TCE'nin yerelde ana-akımlaştırılması için gerekli stratejik araçların kullanılmasının sağlanması, bunun için yerelde çalışan her tür kamu hizmeti kurumunun TCE'ne duyarlı veri toplaması ve paylaşması için teşvik edilmesi ve işbirliği yapılmasının sağlanması.
- Yerel Eşitlik Eylem Planı yapmak ve özellikle bu planların bir tür siyasi yatırım olarak değil gerçekleşecek planlar olmasını sağlamak için gerekli teknik izlemeyi yapacak yapılar oluşturmak.
- TCE'nin gerçekleşme düzeyini ölçebilmek için gerekli TCE göstergelerinin geliştirilmesi ve bu göstergelerin hem politika hedeflerinin saptanması ve yürütülmesinde, hem de planlama hedeflerinin saptanması ve uygulamanın izlenmesinde kullanılmasının sağlanması.
- Belediye bütçelerinde TCE bütçelemesi tekniği kullanarak mali kaynaklarda eşitliğin nasıl olabileceğini göstermek.
- TCE'ne duyarlılık geliştirme eğitimi planlaması yapılarak, öncelikle karar vericilere ve kadınlara yönelik hizmet üreten personele bu eğitimlerin verilmesi; eğitimlerini başarıyla tamamlamamış personelin bu alanlarda çalıştırılmaması.
- TCE çalışmalarının her düzeyinde erkeklerin eşit ve sorumlu katılımlarının sağlanması.
- Yerel yönetimlerin ürettiği hizmetlerde TCE duyarlılığının sağlanması için kadınların temel haklarının korunmasını belediye hizmetlerinin öncelikli hizmet hedefi olarak belirlenmesini sağlayarak hizmet planlaması yapmak.
- Kadınların güçlenmesini sağlayacak eğitim ve istihdama katılma, şiddetten korunma, spor ve boş zaman değerlendirme gibi kentsel olanaklara eşit erişim koşullarını sağlayacak politikaların geliştirilmesi.

- TCE'ni sağlamada stratejik önemi olan öncelikli hizmetlerin belirlenmesi (bu hizmetler nüfusun özelliğine, yaşına ve farklı mahallelere göre değişebilir) yoluyla örneğin yaşlı ve yalnız kadınların, göçmen ve yoksul kadınların, kadın ticareti ya da şiddet mağduru kadınların görmezden gelinmesinin önlenmesi.
- Erkeklerin TCE çalışmalarına dahil edilmesi için özel planlamaların yapılması.

► Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılığı sağlanması gereken yerel yönetim mevzuatı

Toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan küresel ilkelerin her ülkede siyasal ve sosyal yaşamı düzenleyen temel yasalara, ilgili mevzuata ve uygulamayı şekillendiren politika ve projelere uygulanması gerekiyor. Bu sürece yol göstersin diye geliştirilen Yerel Gündem 21 ve Kadın Dostu Kentler Programları uluslararası mali ve teknik destekler sağlayarak ülkelerin bu projelerle yerel demokrasilerini güçlendirmelerine yardımcı olmaya çalıştı.

Türkiye'de her iki projenin uzun süreli desteklerle uygulanmasına rağmen yerel yönetimlerin görevleri, yetkileri ve kurumsal yapılarını düzenleyen temel mevzuatın değişmediğini görüyoruz. Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmesi gereken temel yasalar şunlardır: Anayasa md. 127; 5393 sayılı Belediye Kanunu; Büyükşehir Belediye Kanunu; 5302 sayılı İl Özel İdare Kanunu.

► Yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için stratejik mevzuat listesi

Türkiye'de kabul edilmiş uluslararası düzenlemeler:

- Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı http://dspace.ceid. org.tr/xmlui/handle/1/724.
- BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) 2015-30 Planı hedef 5.5 ile hedef 11'in birlikte hayata geçirilmesi: https://turkey.un.org/tr/sdgs/5www.kureselamaclar.org/amaclar/toplumsal-cinsiyet-esitligi.

Türkiye'de uygulanması gereken mevzuat:

- Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletler Ortak Programı http://www.ka dindostukentler.org/kdk-kadin-dostu-kent.php.
- Kadın Dostu Kentler Taahhütnamesi http://kadindostukentler.com/ kdk-taahhutname.php.

İçişleri Bakanlığı Genelgeleri:

- 18.8.2006 tarihli ve 2006-67 sayılı Kadın Dostu Kent Genelgesi http://www.kadindostukentler.com /content/docs/genelge-2006-67-kadinlarin-ve-kiz-cocuklarinin-haklari.pdf.
- 19.02.2010 tarihli ve 2010/10 sayılı Kadın Dostu Kent Genelgesi http://www.kadindostukentler.com/content/docs/genelge-2010-10-kadinlarin-ve-kiz-cocuklarinin-insan-haklari.pdf.
  (Genelge Belediye Kanununun 41. Maddesi'ne göre nüfusu 50.000 kişiyi aşan belediyelerde hazırlanacak stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporu hazırlamak zorunluluğu getiriyor.)

Başbakanlık Genelgesi:

- 25 Mayıs 2010 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 2010/14 sayılı "Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması" başlıklı Genelge uyarınca, belediyeler hazırlayacakları bu metinlere kadın-erkek eşitliği yaklaşımını dahil etmeleri; bu metinlerde ilgili istatistiksel verilere, bilimsel araştırmalara ve bunlar için kullanılacak ödeneklere yer verilmesi gerekmektedir.
  https://www.resmigazete.gov.tr/ eskiler/2010/ 05/20100525-12.htm.
- 4 Temmuz 2006 tarihli, 2006/17 sayılı "Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler" Genelgesi
  https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/ 2006/07/20060704-12.htm.
- Türkiye Belediyeler Birliği Haziran 2010 tarihinde Oslo'da düzenlenen Siyasi Komite toplantısında oybirliği ile Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi'ne (CEMR) üye olmuş ve Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı'nı kabul etmiştir. Şart'ı imzalayan 35 belediyenin listesi için: tbb.gov.tr/ Tr/icerik_cemr-avrupa-yerel-yasamda-kadin-erkek-esitligi-sarti_304.

Kent Konseyleri Yönetmeliği:

- https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=10687&MevzuatTertip=5.

Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelik:

- https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=11125&MevzuatTertip=5.

LGBTİQ+ Dostu Belediyecilik Protokol Metni:

- https://kaosgl.org/haber/ lgbti-dostu-belediyecilik-protokolu-imzacisi-belediye-baskanlari.

Cinsiyet Eşitliği Kotaları ve Demokratik Siyaset

Cinsiyet Eşitliği, Ayrımcılığı Yok Etmeyi Gerektirir!

1789'da Fransız Devrimi'ni takip eden İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi ile tüm insanların eşit olduğu ve farklılıklarından dolayı kimsenin ayrımcılığa uğratılamayacağı kabul edilmişti. 19. yüzyıl boyunca yaşanan toplumsal mücadelelerde insanların eşitliğinin ne anlama geleceği üzerine çok şey söylendi, denendi, hayata geçirildi.

1948 yılında kanlı İkinci Dünya Savaşı ertesinde barışı arayan devletler Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'ni hazırladılar ve orada "Tüm insanlar onur ve haklar açısından eşit ve özgür olarak doğarlar" ilkesine dayalı bir siyasal belgenin altına, uygulama taahhüdünde bulunarak imza attılar. Bu Bildirge, günümüzde insan hakları anlayışının temelini oluşturdu. Belgede yer alan insan hakları tanımının doğal bir uzantısı olarak, cinsiyete dayalı olanlar da dahil, her türlü ayrımcılık insan haklarına aykırı sayıldı.

O günden bugüne, dünyada insanların eşit doğduğuna ve yaşarken de eşit olmaları gerektiğine inanan ve bunu insan haklarının korunmasının temeli olarak savunanların bir kısmı da kadınlardı. Erkekler insanların eşit olduğu fikrini savunurken erkekler arasındaki eşitlikten bahsediyorlardı. Kadınlar ise bu ilkeye dayanarak, erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olmak için yaklaşık iki yüz yıldır mücadele ediyorlar.

Modern demokratik siyasetin temel ilkesi de işte buradan çıkarak, "insanların eşitliğini sağlamak ve insanlar arasında var olan ayrımcılıkları ortadan kaldırma" olarak tanımlanıyor. *Ayrımcılık*, çeşitli in-

san gruplarının, etnik ya da dinsel inançları veya yoksullukları nedeniyle ya da sadece kadın oldukları için, toplumda güçlü, zengin, erkek olanlarla eşit vatandaşlık hakkına sahip olamaması; çeşitli nedenlerle engellemeler, sınırlandırmalar yaşamalarıdır. Günümüz dünyasında ayrımcılığa uğrayanların başında kadınlar gelmektedir. *Cinsiyete dayalı ayrımcılık*, çeşitli haklara sahip olmakta ya da bu haklardan yararlanmakta kadınlara erkeklerle eşit fırsatların verilmemesi anlamına gelir. Yani cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadınların, sırf kadın olmaları dolayısıyla erkeklerden geri bırakılmalarıdır.

Ayrımcılığın yasaklanması ilkesi, insan haklarının temeli olduğu gibi, cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesinin de temelidir. Çünkü ayrımcılık, demokratik toplumun sacayaklarından biri olan eşitlik ilkesini ciddi biçimde zedeler. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğunun sürekli tekrar edilmesi ve bunun anayasalara yazılmış olması ise kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kalkmasını sağlamaz. Bunun için daha kalıcı çözümlere ihtiyacımız vardır.

Ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının birinci adımı, cinsiyet ayrımcılığına karşı yasal korumanın sağlanması, yani ayrımcılığı yasaklayacak kuralların yerleşmesidir. Yasal koruma olmadan kadın ve erkeğe eşit davranışın gerçekleşmesi mümkün olamaz. Çünkü yaşadığımız modern toplumlar çeşitli tür eşitsizliklerin var olduğu patriyarkal toplumlardır. Ama kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın yasalarla engellenmesi de yeterli değildir. Çünkü cinsiyet eşitliği, hem kamusal hem özel yaşamda, her iki cinsin eşit görünürlük, eşit güçlenme ve eşit katılıma ulaşmasını sağlayacak daha öte tedbirleri de gerektirir.

Öyleyse kadın ve erkek arasında gerçek eşitliğin sağlanması sadece hakların ve bu hakların kullanılmasının yasalarla eşitlenmesiyle sağlanamaz. Sadece hak tanımak ve ayrımcılık yasakları koymak bu yapının değişmesine yetmeyecektir. Çünkü yıllarca sistematik ayrımcılığa uğrayarak eşit haklardan mahrum kalmış insanlar için mevcut kültürel ve sistematik engelleri aşarak yasaların sunduğu hakları kullanabilir hale gelebilmek çok da kolay değildir. Bu nedenle, ikinci adım olarak kadınların haklarından yararlanmalarını kolaylaştıracak önlemleri almak gelir.

Kadınlar ve erkler arasında eşitlik sağlamak için sadece kadınlara eşit haklar ve fırsat eşitliği sağlamak yeterli değildir; statü ve refah paylaşımında da eşitlik gereklidir. Bu nedenle kadınlara yönelik farklı düzenlemelerin yapılması zorunludur. Çünkü kadınlar ve erkekler hayat yarışında eşitsiz koşullarda başlıyorlar. Hayat boyunca kadınlar, erkeklerin yararlandığı fırsatlara ve güçlenme kaynaklarına aynı şekilde ulaşamıyorlar; bu durum var olan eşitsiz koşulların sürmesini ve kemikleşmesini pekiştiriyor. Amaç daha eşitlikçi ve demokratik bir topluma ulaşmaksa, toplumsal açıdan eşitsiz konumda olan, kamusal yaşama katılmak için birçok engelleri bulunan kadınların katılımlarını "kolaylaştırıcı" birtakım özel önlemlerin alınması gerekiyor. İşte cinsiyet temelli eşitlik politikaları içinde *özel önlemler* olarak tanımlanan politikalar bu amaçla geliştirilmiş ve dünya çapında uygulanarak evrenselleşmiştir.

► Siyasal temsilde cinsiyet eşitliği özel stratejileri ve politikaları gerektirir!

Cinsler arası eşitlik politikaları, toplumsal fırsatlardan yararlanmada geride kalanlara ve toplumun ürettiklerinden payına düşeni alamayanlara öncelik veren, onların hak ettiklerini daha kolay almalarına yardımcı olan araçlardır. Eğer eşitliğe ulaşmaya ve gizli/açık ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik bir politik irade varsa, eşitlik politikaları ve özel önlem uygulamaları bunun için gerekli temel araçlardandır. Özel önlem terimi, toplumsal yaşamda yapısal eşitsizlik ve ayrımcılığa maruz kalanların fırsat eşitliğinden yararlanabilmesi için, gerekli durumlarda fırsat önceliği sağlama ilkesine dayanan *olumlu eylem* ya da *olumlu ayrımcılık* denen önlemleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Bu politikalarının uygulanması yeni bir eşitlik anlayışı gerektirir. Klasik eşitlik anlayışı sadece fırsat eşitliği demektir. Yasal engellerin ortadan kaldırılması için kişilere yasalarda eşit haklar tanınması yeterlidir. Yani fırsat eşitliğinin sağlanması için sadece yukarıda belirtilen birinci adımı atmak yetecektir. Bundan sonrası kişinin kendi çabasına bırakılır. Oysa çağdaş eşitlik anlayışı sonuçlara ulaşmada eşitlik demektir.

Bu anlayış eşitliğin sağlanmasının sadece yasal engellerin kaldırılması ile sağlanamayacağını, fiilen sonuçlar doğuracak bir eşitlik için ilave önlemlerin de gerektiğini gösterir. Önemli olan eşitsizlik ve ayrımcılık yaşayan kadınlara, nihai olarak, eşit toplumsal sonuçlarda eşitliğin sağlanabilmesidir. Çünkü kadınların yaşamlarında kolaylıkla algılanmayan birçok engel vardır. Bu engeller var olduğu sürece, bunları aşmayı sağlayacak önlemlerin de var olması gerekecektir. Yani eşitlikte daha geride kalanlara daha fazla destek ve öncelik vermek gerekir. Sonuçlara ulaşmada eşitlik ancak böyle sağlanabilir. Kadınların siyasal yaşama katılmaları eşitliği sağlamanın olmazsa olmaz bir koşulu ise, bu alanda kadınlara destek olacak politikalar üretmek de bu çağdaş eşitlik anlayışının bir gereğidir.

Kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar onların biyolojik-genetik özelliklerinden değil, toplumda farklı işler yapmaları ve farklı sorumluluklar üstlenmelerinden kaynaklanır. Çünkü kadınların yaptığı işler erkeklerin dünyasında önemli ve değerli görülmez. Kadınların yaptığı işlerin değersizleştirilmesi, hem bu işlerin ve kadınların toplum içinde görünür olmalarını etkiler, hem de bu işler karşılığında kadınlar yeterli güç ve gelir elde edemezler. Toplumdaki sorumlulukları "kadın işi" "erkek işi" olarak ayırmak ve kadınların işlerini değersizleştirmek, kadınların erkeklere bağımlılığına yol açar ve onların güçlenmeleri önündeki en büyük engeldir.

Kadınların bu ikincil ve bağımlı konumdan kurtulmaları için siyasal kararlara katılmaları, sorunlarını ve çözümlerini siyasal mecralara taşıyabilmeleri gerekir. Ama bunu önündeki en büyük engel de kadınların bu güçsüzleştirilmiş, dışlanmış konumudur. Bu bir tür kısır döngüdür; güçsüzlük ve eksik katılım birbirini kovalar ve sürdürür.

Cinsiyet Eşitliği İçin Kota: Erkek Egemen Siyasetin Ezberini Bozmak

Kadınların eşit siyasal temsili ilkesi, kadınların biyolojik görünürlüğünün ötesinde, kadınların kendi hakları için mücadele eden bir "siyaset öznesi" olabilmeleridir. Bu amaçla kadın hareketi içinde, kadınların siyasal partilerde ve parlamentoda "eşit siyasal temsili" için uygulanacak strateji ve politikaların, kullanılacak teknik araçların ne olması gerektiği hakkında geniş kapsamlı tartışmalar, öneriler ve deneyimler geliştirilmiştir. Bu konuda çok farklı uygulamalar olsa da temel strateji ve hedefler konusunda bir "görüş birliği" gelişmiştir.

Kadınların siyasal kararlara eşit katılımını ve eşit temsilini sağlamak için ulusal politikaların oluşturulması ve bunun gerçekleştirilmesi için gerekirse cinsiyet kotası dahil, olumlu ayrımcılık stratejilerinin benimsenmesi, demokrasinin uluslararası kabul görmüş bir kriteri haline gelmiştir. CEDAW'a ve Pekin Eylem Planı'na imza atan ülkeler bu demokrasi ölçütüne uyacaklarını vaat etmişlerdir. Pekin Eylem Planı'na zemin hazırlayan süreçte BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC), 1990'da yüzde 30 kadın temsilinin asgari temsil eşiği olarak benimsenmesini bütün üye ülkelerden istemiştir. BM Kadının Statüsü Komisyonu 1995'ten itibaren bu hedefin dünya çapında uygulanmasını izlemeye ve desteklemeye başlamıştır.

1995 Pekin Eylem Planı siyasal karar süreçlerinde kadınların en az yüzde 33 olmasını kabul etmişti. Daha sonra bu oran Avrupa Birliği'nin (AB) gayretiyle yüzde 40'a çıkarıldı. Bugün dünyada kendini demokrasi liginde olduğunu iddia eden ülkeler ise yüzde 50 olarak yani tam eşitlik olarak uyguluyor.

AB, cinsiyet kotasının özellikle, hükümet düzeyi dahil, kamu ve özel sektör yönetiminde, seçim aday listelerinde ve ekonomik kararlarda etkili şirket yönetim kurullarında uygulanmasını öneriyor ve bunu yasayla zorunlu hale getirilen ve uygulamama durumunda müeyyideleri de içeren düzenlemelerin yapılmasını tavsiye ediyor. AB'nin 2010 yılında aldığı kota uygulama kararı (2012/0299 nolu Di-

rektif) üye ülkelere bu konuda bir direktif iletmiş oldu. AB üyesi 28 ülkede 2010-18 arasında şirket yönetimlerinde kadın oranı yüzde 12'den yüzde 26'ya yükseldi. Tavsiye kararına uyarak şirket yönetim kurullarında cinsiyet kotası uygulayan ülkelerde önemli yükselmeler oldu. Bu tavsiyeyi uygulayan Fransa'da şirket yönetimlerinde kadın oranı yüzde 40'a yükseldi. Dört ülke, İtalya, İsveç, Finlandiya ve Danimarka'da aynı oran en az yüzde 33 kotasını uyguladıkları için yükseldi. Kota uygulayan ve uygulamayan ülkeler arasındaki fark çok büyük oldu. 2018'de zorunlu kota uygulayan 4 ülke (Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya) şirket yönetim organlarında kadın oranını yüzde 38'e çıkardı. 2005-18 dönemindeki artış yüzde 28 oldu.

Olumlu ayrımcılık politikaları, diğer bir deyişle "cinsiyet kotası" politikasının bugün çok sayıda ülkede uygulandığını biliyoruz. Öte yandan hâlâ cinsiyet kotalarına karşı bir eleştirinin de devam ettiğini görüyoruz. Tartışma, kota uygulanarak kadınların eşit siyasal temsil hakkı sağlanınca kadın olmanın bir "biyolojik kategori"ye indirgendiği iddiasına dayanıyor. Tartışmanın bir tarafı, kadınların eşit siyasal temsilini sağlamak adına kadınlığın bir "biyolojik" kategori olarak algılanmasına yol açacağı, bunun da siyasal temsil ilkesi olamayacağı görüşünü savunuyor. Diğer taraf, kadınların siyasal temsili söz konusu ise bunun mutlaka kadın haklarını savunma ve eşitlik talep etme bilincine sahip kadınların "temsil edilmesi" gereğiyle birlikte düşünülmesi gereğini vurguluyor. Yani kadınların eşit siyasal temsili, sadece kadınların değil, kadın hakları siyasetinin temsilcilerinin de siyasal karar süreçlerinde yer alması ve temsil edilmesi gereğini hatırlatıyor. Bu görüşü savunanlar, düz bir cinsiyet kotası uygulamasıyla kadın haklarıkarşıtı ve erkek üstünlüğünü savunan kadınların da, kotalarla siyasete katılabileceğine dikkat çekiyor. Yani cinsiyet kotaları iyi uygulanmazsa, amacının tersine dönerek erkek üstünlüğünü pekiştiren araçlar haline dönüşebileceğine dikkat çekiyorlar. Siyasal temsilde eşitlik için cinsiyet kotalarının kullanılmasını olumlu görenler ise, ancak kadınların belli bir sayıyı aşan oranda temsil edilmesi halinde "kadın hakları bilinci"nin gelişebileceği ve ancak ondan sonra kadınların eşit temsiline olanak olacağını söylüyorlar.

Öte yandan kadınların eşit siyasal temsilini sağlamak için "sayı-

lar" değil "kalite" önemlidir ve bu kalite kotayla sağlanamaz diyen görüşün de bazı iddiaları var. Bu görüşe sağ muhafazakâr siyasal çevrelerde rastlamak çok mümkün. Kadınların biyolojik ve duygusal yapılarının siyaset gibi sert ve çatışmalı ortamlara uygun olmadığını, kadınların kota ile temsilci olsalar bile siyasette "fıtratları gereği" başarısız olacaklarını savunan muhafazakâr görüşü de değerlendirme dışı tutmamak gerekir.

Kadınların siyasal temsilinde "nicelik değil, nitelik önemli" görüşünü savunanların söylediği önemli iddiaları tartışmak gerekir. Bu görüşe göre kotayla seçilecek kadınlar, ne kadar çok olurlarsa olsunlar, eğer bir politik bakış açısı ve "örgütlü" bir duruşu olmayan kadınlar arasından seçilmişlerse, çok rahatlıkla "kadın hakları karşıtı kadınlar" ya da "erkek politikacıların güdümünde kadınlar" olabilirler. Bu da kadınların sorunlarının çözümüne değil, saptırılmasına ve zemin kaydırılmasına yol açabilir.

Kadınların siyasal temsilci olmak için sadece kadın olması yeter demek sorunlu ve apolitik bir görüştür. Çünkü siyasal temsil haklarını kullanabilmek için mücadele veren kadınlar biyolojik nitelikleriyle tanımlanan bir insan grubu değil, toplumda var oldukları konumlarda yaşadıkları sorunları çözmek için eşit siyasal katılım talebi ile kendini tanımlayan bir politik gruptur. Siyasal temsilin temel ilkesi de zaten kendi çıkar tanımını yapabilen ve bu çerçevede siyasal kararlara katılım talep eden farklı kadın örgütlerinin varlığıdır. Diğer deyişle, kadınların eşit siyasal temsili için hem nüfusun yarısı olan kadınların bir siyasal temsil kategorisi olarak kabul edilerek kota ile desteklenmesi, hem de kadın hakları savunucuları tarafından ileri sürülen hak ve eşitlik taleplerinin söz ve karar konumlarında var olması ve temsili gereklidir. Hem toplumsal grup olarak kadınları, hem de onların taleplerini dikkate almayan demokratik bir temsil düşünülemez. Ancak bu iki boyutun bir arada gerçekleşmesiyle kadınların eşit siyasal temsilinden bahsedilebilir.

Her şeyden önce söylemek gerekir ki kota politikaları, bugün birçok ülkede uygulanan ve uluslararası sözleşmelerde kadınların eşit siyasal temsilini sağlamak için uygulanması önerilen bir "seçim tekniği"dir. Son yirmi-otuz yılda büyük ölçüde kadın örgütlerinin mü-

cadeleleri içinde oluşmuş bir seçim tekniği olan kota uygulamasının, bunun uğruna mücadele eden bir kadın hareketinin olmadığı yerde –en azından bugünün dünyasında– var olamayacağı bir gerçektir.

Elbette cinsiyet kotası siyasal partiler ve cinsiyet asimetrisi olan kurumlar ve örgütler tarafından benimsenip uygulanacaktır; doğru sonuçlara ulaşacak bir kota politikası ancak kapsamlı ve iyi planlanmış bir "kadın hakları siyaseti" ile birlikte var olabilir. Bu konuda kadın hakları örgütlerini de dikkate almak ve birlikte çalışmak çok gereklidir. Yani siyasal temsilde eşitliği sağlamak için cinsiyet kotasının savunulduğu ve uygulanmasının talep edildiği yerde, esas olarak erkek egemenliğine karşı yürütülen bir siyasal mücadelenin var olması gerekir. Dolayısıyla kadınların siyasal temsilini olanaklı kılan "büyük sayılar"ın, yani en az 1/3 veya 1/2 oranında kadının sivil, enformel, kamusal ya da *ad hoc* siyasal süreçlerde varlığını hedefleyen kota politikaları, bunu sağlayacak aday olma, seçilme ve kararlara katılma süreçlerinin yeniden şekillendirilmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirilmesini gerektirir. Bu süreçlerin gelişimi, aynı zamanda, kadın olmanın biyolojik bir kategori olmaktan çıkmış, siyasal bir kategoriye dönüşmüş olduğunun da göstergesidir.

► Kota tekniğinin içinin boşaltılması riskine karşı önlem almak çok önemlidir

Siyasal temsilde cinsiyet eşitliğini sağlayabilmek için kadın hakları siyasetinin kota uygulanması talebi son yıllarda bütün dünyada ve Türkiye'de de güçlü bir gündem oluşturuyor ve siyasal baskı yaratıyor. Aslında cinsiyet kotasını uygulamayı pek de istemeyen bazı siyasal partiler, doğrudan bu talebe karşı çıkmaktansa, talebi gerçekleştiriyormuş gibi yaparak, kota için gerekli bütün yapılması gerekenleri bir paket halinde uygulamaktan kaçınıyorlar. Örneğin sadece tüzüklerine cinsiyet kotası kuralı koyup bunun gereği olan fermuar sistemi, kadın adayların eşit kampanya desteği, aday listelerinin kotaya uyumunun yargı denetimi ve kadın örgütlerinin sürecin doğru işlemesini destek olması gibi koşulları yerine getirmiyorlar. Böyle eksik uygulamalar ile kotanın işlevsizleşmesi ve kadınların eşit siyasal temsilinin içinin boşalması riski oluşuyor.

Kotayı gönüllü ve gereklerine uygun olarak uygulayacak siyasal partilerin olmayışı "zorunlu yasal kota"yı gündeme getiriyor. Kota uygulamasını "yasal" hale getirmek için siyasal partileri ve seçimleri düzenleyen yasaların değiştirilmesi gerekiyor. Kota uygulamalarını olanaklı kılacak yasal değişimler Türkiye'de "siyasal temsil" sorunlarının çözümüyle ilgili demokrasi meselelerine bağlı, yani siyasal parti sisteminin ve siyasal temsilin ilkelerinin demokratikleştirilmesi meselesiyle ilişkili bir sorun olarak ortada duruyor.

► "Kadın hakları bakış açısı" güvenilir bir ilke midir?

Türkiye'de egemen "eril siyaset"in seçimler söz konusu olduğunda, ısrarla "vitrin kadınları"nı aday göstermeleri alışkanlığının nasıl aşılabileceği son yıllarda çokça tartışılan bir sorun. Bir kısım kadın hakları savunucusu, bu soruna çözüm olarak, cinsiyet kotaları ile "kadın haklarını koruma bakış açısına sahip olan kadınların seçilmesi" gerektiğini ileri sürüyor ve kadınların eşit siyasal temsilinin ancak "kadın haklarını koruma bakış açısına sahip kadınlar" ile gerçekleşeceğini iddia ediyorlar. "Kadın haklarını koruma bakış açısına sahip kadın" ile anlatılmak istenenin, siyasal meşruiyetini ve gücünü, kadınları dışlayan eril siyaset odaklarından değil, kadın seçmenlerden alan kadın siyasetçilere olan talep olduğunu belirtiyorlar.

Öte yandan Türkiye'de seçilmiş kadın politikacıların sayısı arttıkça, giderek daha fazla kadın politikacının erkek odaklı siyasete karşı çıkmaya çalıştığını da görüyoruz. Ama "erkek öncelikleri ve deneyimleri odaklı" siyaset yapma tarzlarını sorgulamaya çalışan kadın politikacıların yaşadığı çatışmalı ortamın, kadınların yeniden seçilmeme riskini artırdığını ve siyasette süreklilik ve kalıcılık düzeyini düşürdüğünü de söyleyebiliriz. Siyasette önemli deneyimler kazanan kadın politikacıların bir sonraki dönemde aday gösterilmeme riski bu nedenle artıyor ve siyasal örgütlerde kadınların "dolaşım hızı", yani mevcutların gitmesi ve yerlerine yeni ve deneyimsiz kadınların gelme oranı yükseliyor. Yeniden aday gösterilmeyen, dışlanan kadın politikacıların önemli bir kısmının da toplumun sorunlarıyla uğraşmaktan vazgeçmediğini, başka bir siyasal ya da sivil örgütte siyasete devam ettiğini gözlüyoruz. Bir yandan siyasal örgütlerdeki erkek

egemenliği bir süre daha garantilenmiş oluyor, öte yandan deneyim sahibi kadınların birçok deneyimi de siyasal yaşamdan dışlanmış oluyor. Türkiye'de sivil örgütlerin hızlı gelişme ve güçlenme süreci yaşıyor olmasında siyasete katılmış ama orada kalıcı olamamış kadınların artan varlığının katkısı büyük. Siyasal partilerdeki erkek egemenliği sürüyor; ama oradan dışlanan kadınların katılımıyla güçlenen sivil örgütler, Türkiye tarihinde daha önce görülmedik bir "sivil hareketlilik" yaratıyor.

Bu durum sivil örgütlerdeki kadınları, toplumun daha hızlı dönüşmesini sağlayan politik aktörlerin en önemlilerinden biri haline getiriyor. Kadın örgütleri aracılığıyla kadınlar kendileri için eşitlik ve özgürlük isterken, sahip olmak istedikleri gücün ve erkeklerle paylaşmak istedikleri siyasal karar verme erkinin niteliğine dair bir tartışmayı da sürdürdüklerine işaret etmek gerekir. "Erkek odaklı siyaset"in değişmesini istemek ile eril tahakkümü yaratan iktidar alanları arasındaki ilişkileri tartışan, örneğin her tür şiddetin, ırkçılığın, militarizmin, savaş kışkırtıcılığının, yoksul düşmanlığının da eril tahakkümden beslendiğini söyleyen görüşlerin giderek artan ölçüde öne çıktığını söyleyebiliriz. Kadınlar için "eşit insan" olmanın, "eril tahakküm"den pay alarak, başka kesimlerin ezilmesine göz yumarak başarılacak bir şey olmadığı giderek daha açık hale geliyor. Kadınlar için gerekli olan, mevcut iktidar ilişkileri içinde kendilerine bir yer açmak değil, bütün insanların özgür bireyler haline gelebilmesini sağlayacak bir "siyasi irade"nin gerçekleşmesidir; kadınları toplumun geri kalan bütün kesimleriyle birlikte güçlendirecek bir siyasete giden yolu aramak gerekiyor.

► Siyasal kararlardan kadınların dışlanmışlığı nasıl meşrulaştırılır?

Siyasal faaliyetlerin genel olarak "erkek işi" olarak görülmesinin nedenleri, kadının yerinin evi olduğunu düşünmekten başlayıp erkeklerin bu işler için eğitim, yetenek ve beceri açısından kadınlardan çok daha yeterli oldukları iddiasına kadar uzanır. Siyasette başarılı ve yetki sahibi olmak isteyen ve bunun için çalışan kadınların önünde engel oluşturacak bahaneler hazırdır:

"Evine, çocuklarına zaman ayıramazsın; sefil olurlar!"

"Çok duygusalsın, iyi bir politikacı olamazsın."

"Yeteri kadar güçlü değilsin, seni ezerler." ...

Oysa bu bahanelerin hepsi kadınların önüne dikilen engellerin gerçek nedenini gizlemeye yarar. Bu neden, ne kadınlara yüklenen toplumsal görevler ne de kadınların yetersizlikleri ya da güvensizlikleridir. Sadece ve basitçe onların kadın olmalarıdır. Kadınlar sırf kadın oldukları için erkeklerden farklı ve eşitsiz koşullarda erkeklerle yarışmak zorundadırlar. Bu mücadeleyi daha eşit bir zemine taşımanın yolu, kadınlara yine sırf kadın oldukları için farklı davranmak, birtakım önlemlerle onları desteklemek ve işlerini kolaylaştırmaktır. Kısaca var olan farklılıkları kadınlar için olumlu bir biçime dönüştürmektir.

Elbette böyle bir yaklaşım birçok eleştiriye de açıktır. Kadınların kota uygulamalarıyla desteklenmesine karşı olanlar bu yolla kadınların lehine ayrımcılık yapıldığını ileri sürmektedirler. Özel önlem uygulamaları, tam da eleştirdiği şeyi yapmakta, ayrımcılık yaratmaktadır onlara göre. Çünkü özel önlem uygulamalarıyla bireysellik ve rekabet ilkeleri zedelenmekte, kadınlar lehine eşitsiz bir ortam yaratılmaktadır. Üstelik bu kadınlara sırf kadın olmaları nedeniyle tanınan bir ayrıcalıktır. Kadınlar sadece cinsiyetleri sayesinde, niteliklerine ve yeteneklerine bakılmaksızın erkeklerin önüne geçebilmektedirler.

Oysa bu yaklaşımda gözardı edilen, kadınların, erkek değerleriyle yaratılan bu bireysellik ve rekabet ortamında kendi bireyselliklerini ortaya çıkaramamalarıdır. Kadınlar gerçekten ayrımcılığa tabi tutulmaktadırlar. Ama var olan, kadının kendini gerçekleştirmesine, haklarını kullanmasına, yaşama aktif katılmasına engel olan bir ayrımcılıktır. Özel önlem uygulamalarıyla amaçlanan, kadınlar lehine bir ayrım yaratmak değil, tam tersi, var olan ayrımcılığı yok etmektir. Bu nedenle kadınlara bazı öncelikler, fırsatlar ya da kolaylıklar tanınmaktadır. Ancak bu ayrımcılık değil, farklılıkların yarattığı eşitsizlikleri tersine çevirerek eşitliğin sağlanmasıdır. Daha açık bir deyişle eşitsiz konumda bulunanlara eşitsiz davranarak eşitliği gerçekleştirme çabasıdır. Nihai amaç kadın ve erkek arasında gerçek eşitliği

yerleştirebilmektir. Dolayısıyla bu önlemler geçici bir süre için geçerli olacak önlemlerdir. Kadınların eşit ve etkin katılımı sağlandığında zaten özel önlem uygulamalarına gerek kalmayacaktır. Önlemlerin geçici niteliği, eşitliğin sağlanabileceğine olan inancı gösterir. Ancak bunun için ilk önce kadınların karar alma mekanizmalarında söz sahibi olabilmesi gereklidir.

► **Cinsler arası eşitliği sağlamak için eşit temsil önceliklidir!**

Kadınların siyasal yaşama eşit katılmaları, eşitliğin gerçekleşmesinin mutlak bir koşuludur. Çünkü kendi yaşamını ilgilendiren konularda siyasal kararlara katılmak kadınların da hakkıdır. Kadınlar toplumsal üretimin yarısından fazlasını üstlendiklerine göre bu konuda karar alma ve sonuçlarından yararlanma hakkına da sahip olmalıdırlar. Siyasal karar alma süreçlerinden dışlanmış olmaları kadınların yaptıkları işlerin değersiz görülmesinin bir sonucudur. Özellikle ev-içi işler ve çocuk yetiştirme, sözde kutsal sayılan ama üretken olmayan, katma değer üretmeyen işlerdir. Çünkü toplumu zenginleştirecek refahı ürettiğine inanılmaz. Oysa bu işler yaşamın yeniden üretimini sağlayan, bu nedenle de önemli toplumsal değer taşıyan işlerdir. Kadınların yaptıkları işlerle ilgili kararları almaları ve yarattıkları refahı eşit olarak paylaşmaları eşitlik ilkesinin bir gereğidir.

Kadınların sorunları, çözüm gereksinmeleri ve dolayısıyla çıkarları erkeklerden farklıdır. Kadınlar, toplum içinde erkeklerden farklı işler yaptıkları ve farklı olanaklara sahip oldukları için farklı sorunlarla baş etmek zorundadırlar. Daha basit olarak, kadınlarla erkeklerin yaşamları, sorunları ve çözümleri farklıdır; bu hayatlar birbirine benzeşmediği sürece de böyle kalacaktır. Öyleyse kadınlar, kendi sorunlarını kendileri daha iyi dile getirip daha iyi çözümler üretebilirler, demektir. Bu nedenle kadınların siyasal temsilinin erkekler tarafından değil, kadınların seçeceği kendi temsilcileri tarafından yapılması gereklidir. Kadınların siyasal temsili toplumun yarısını oluşturan kadınların sorunlarının görünür hale gelmesi ve çözümler bulunması için şarttır.

Kadınlar siyasete eşit olarak katılmadan gerçek bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Demokrasi herkesin kendi sorunlarını

dile getirmesine ve çözüm bulmak için çaba harcamasına olanak sağlar ve farklı talep gruplarının siyasal katılımını teşvik eder. Oysa kendine özgü yaşamları ve sorunlarıyla farklı bir toplumsal grup olan kadınlar siyasal süreçlerde eksik temsil edilmektedirler. Siyasal sistemin demokratik meşruluğu her vatandaşın çıkarının temsil edilmesine bağlı olduğuna göre bu durum siyasal sistemin meşruluğunu sarsar. Yani, kadınların eksik temsili yalnızca kadınları ilgilendiren bir sorun değil, aslında bir demokrasi sorunudur.

Kadınlar katılırsa siyaset değişir mi? Toplumun yarısını oluşturan kadınlar siyasetten dışlandığında kadınların kendilerine özgü deneyimleri, yetenekleri, üretkenlikleri ve duyarlılıkları da siyasetten dışlanmış olmaktadır. Oysa bunlar, kadınların siyasete ve genel olarak kamusal yaşama katacakları değerlerdir. Ve bu değerler siyasette pek çok şeyin değişmesine, yeni yaklaşımlar kazanılmasına yol açabilir. Kadınların siyasal yaşama etkin katılmaları siyasetin kendisini dönüştürecektir. Erkeklerin değerleriyle biçimlenmiş olan siyaset, yarışma, rekabet, kazanma güdüleriyle yapılagelen bir uğraştır. Oysa kadınlar, kendilerinden önce başkalarını, ailelerini düşünmek, onların gereksinimlerine karşı duyarlı olmak üzere "eğitilmişlerdir". Yani siyasetin "erkek değerleri" aslında kadınlara yabancıdır. Kadınların sahip oldukları değerleri siyasete taşımaları, siyaseti fedakârlık, uyum, birbirini anlama, herkesin birlikte kazanabildiği bir uğraş haline getirecektir.

► Siyasal vaatler mi, müzakereye dayalı eşit siyasal katılım mı?

Kadınların siyasal kararlara eşit katılımı talebi, ana-akım merkez siyasetlerce kadınların sorunlarını çözmeye yönelik birtakım vaatlerin siyasal programlara, seçim propagandalarına ve lider demeçlerine eklenerek karşılanabilir seçmen talepleri olarak değerlendiriliyor. Örneğin 2023 Genel Seçimleri'nde iktidarı elinde tutan Cumhur İttifakına karşı eşitlik ve özgürlük taleplerini hayata geçireceğiz diyen Millet İttifakı içindeki partiler ve bu konuda özellikle beklentileri yükselten CHP, kadın hakları savunucularını seçim listelerine almadı, ama kadınlar hakkında çeşitli vaatlerde bulunmayı, seçim stratejisinin bir gereği olarak ihmal etmedi. Oysa Türkiye'de artık atılması ge-

reken siyasal adım vaatler değil, kadın hakları örgütlerinin temsilcileriyle siyasal partilerin bir masaya oturup yapılması gerekenlere ilişkin müzakereler yapmaları. Bu müzakereler sonucunda ortaklaşılan konuları saptayarak kadın haklarını korumaya yönelik stratejik bir yol haritası oluşturmak. Bu yol haritasının siyasal parti içinde cinsiyet eşitliğini gerçekleştirecek kurumsallaşma, politika geliştirme ve güçlü kadın politikacılardan oluşacak kadroları oluşturma adımlarının atılmasını sağlaması gerekir. Dolayısıyla kadın hakları siyaseti siyasal partilerin erkek liderlerinin kadınları oy vermeye ikna edecek vaatler dile getirmeleriyle değil, kadın örgütlerini muhatap alıp yapılması gerekenler hakkında ortak bir çaba harcamaya başlamakla olabilecek bir gelişme.

► Neden cinsiyet kotaları?

Cinsiyet kotaları her türlü siyasal karar süreçlerine katılımın belli bir cinsin tekelinde olmasını engellemek, karar alma süreçlerinde cinsler arasında dengeli bir dağılımı ve eşit temsili sağlamak için dünyada yaygın olarak kullanılan bir tekniktir.

Cinsiyet kotaları, her tür aday listesinde, delegeliklerde, siyasal karar yetkisine sahip her tür kurul, komisyon ve komite, meclis, bakanlar kurulu ve siyasal liderlikte, azınlıkta olan cinsin temsilini özel yöntemler oluşturarak desteklemek demektir.

Aslında kadınlar her tür siyasal örgütün tabanında, siyasetin mutfağında, iş yapılan koridorlarında çok sayıda varlar. Ama siyasal partilerin yönetimlerinde ve parlamentodaki temsilciler arasında çok azlar. Türkiye'de çok sayıda kadın siyasete katılıyor, ama güçlenecek ve görüşlerini dile getirecek uygun bir ortam bulamadığı için kısa sürede vazgeçiyor. Kadınların siyasete ilgisini katılıma dönüştürmek için siyasal partilerin ve parlamentonun temsilde eşitliği sağlamak için farklı kadın kesimlerinin görüş ve taleplerini siyasete taşıyacak kadın temsilcilerini parti kadrolarına devşirmesi/içermesi gerekiyor. Bunun için gerekli birçok politikadan biri ve en temeli de cinsiyet kotası uygulamaktır.

Kadınların korkmadan, susturulmadan, dışlanmadan siyasette var olabilmesi, bugün için en az yüzde 40 kadın oranına ulaşmalarına

bağlı. Bu oran Birleşmiş Milletler'in ve Avrupa Birliği'nin bilimsel standartlara göre saptadığı ve uyguladığı bir oran ve "siyasal temsilde kritik eşik" olarak adlandırılıyor.

Siyasetin vitrininde, mutfağında, koridorlarında olmak kadınların siyasal temsili anlamına gelmiyor. Gerçekten temsil edilmek için Türkiye'nin imzalayarak kabul ettiği Avrupa Konseyi standartlarına göre, en az kritik eşik oranına ulaşması gerekiyor. Siyasal karar süreçlerinde ancak bu orana ulaştıktan sonra cinslerin dengeli katılımından bahsedebiliriz.

► Cinsiyet kotası ataerkil siyasetin ezberini bozmaktır!

Siyasetin erkek egemen ortamını, davranış alışkanlıklarını, dilini ve gündemini değiştirmek gerekiyor. Siyaset acımasız bir rekabete, kişisel başarı hırsına, paraya ve güçsüzlerin sorunlarını dışlamaya dayalı olmak zorunda değildir. Bu mevcut durumun adı eril tahakkümdür. İçki masalarında, kapalı kapılar ardında oluşan gizli gündemlerde, kavgaya ve küfre dayalı davranışlarda kadınların erkeklerle eşit var olma olanağı yoktur.

Cinsiyet kotaları uygulamak seçmenin iradesine değil, aday belirleme süreçlerine müdahaledir. Cinsiyet kotaları sadece kadınların eksik temsil sorununun sonuçlarını, yani "semptom"ları düzeltir, buna yol açan nedenleri ortadan kaldırmaz. Dünyada mevcut seçim sistemlerinin çoğunda adaylar doğrudan seçmen tarafından seçilmezler; adaylar önceden siyasal partiler içindeki seçici mekanizmalar tarafından, bazen de önseçimle belirlenir ve seçmene sunulur; seçmen siyasal parti seçicileri tarafından kendine sunulan adaya ya da aday listesine bakarak oy verir ve adaylardan bir kısmını seçer. Yani, siyasal partilerde kadınların ayrımcılığa uğramasının nedeni seçmenin ataerkilliği değil, parti yöneticilerinin ataerkilliğidir. İşte bu aday belirleme süreçlerindeki ataerkilliğin, cinsiyetçi önyargıların kadınları eleyen tutumunu aşmak, kota politikalarının asıl amacıdır. Cinsiyet kotası sayesinde, kadın adayların siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinde ortaya çıkan "cinsiyetçi ve ayrımcı" elemeyi aşıp seçmenin karşısına çıkarak görüşünü anlatma fırsatı yakalar. Kota sayesinde de siyasal partiler en az kotanın gösterdiği kadar kadın aday gös-

termek zorunda olur. Aksi takdirde birtakım müeyyidelerle karşı karşıya kalırlar.

Kota politikalarının başarısını sağlayan faktörler arasında en etkilisi, iktidar partisinin ya da önde gelen ana-akım partilerin kendi iradeleriyle kota uygulamasıdır. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti'nde demokrasiye dönüş döneminin kurucu partisi Afrika Ulusal Kongresi kendi iradesiyle cinsiyet kotası uygulamış ve kadınların demokrasinin inşasında aktif katkılarını sağlayarak çok geniş bir siyasi destek sağlamıştır. Bugün ise Güney Afrika Cumhuriyeti, Bakanlar Kurulu'nda eşit sayıda kadın ve erkeğin yer aldığı bir eşitlik düzeyine gelmiştir.[1]

Siyasal temsilde cinsiyet kotalarının kullanılması, mevcut siyasal seçkinlerin/karar vericilerin siyasal yaşamda cinsiyet eşitliği gerektiğine samimi ve içten inanmadıkları durumlarda çok önemlidir. Bu sayede, kadınların eşit siyasal katılım hakkı birkaç erkek politikacının kolaylıkla engelleyebileceği bir ilke olmaktan çıkar.

► Kota hakkında doğru bilinen yanlışlar

- *Kota, eşitlik adına istenen bir eşitsizlik ve ayrımcılıktır.*

Kota kelimesinin kökeni Latince *quotus* sözcüğüdür. Miktar, pay anlamındadır. Toplumsal eşitsizliklerin giderilmesini öngören uygulamalarda eşitsizlik mağduru olan kesimlerin temsilinin daha aşağı düşmeyeceği alt sınırı belirler. Kota, amaçlarına ve kurallarına uygun kullanılırsa, eşitsizlik ve ayrımcılık yaratmaz. Tersine, var olan ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yarar. Kota, var olan erkek egemen toplumsal yapı nedeniyle kadınlara kapalı olan siyaseti kadınlara açarak eşitlik sağlar.

- *Kota, niteliksiz kadınların emek verip mücadele etmeden siyasete girmesine ve siyasetin vesayet araçları üretmesine yol açar.*

Kota, seçilecek kişinin niteliğini değil, seçilme usulünü belirler. Kota sayesinde kadın adaylar, erkek adayların saptandığı ve seçildiği usullerden farklı usullerle seçilirler. Nitelikli kadın adayları saptayacak olan kota değil, kotayı kullanan, seçilecek adayları belirleyen siyasal parti veya örgüttür. Erkek adayların saptanmasında uygulanan nitelik

değerlendirme ölçüleri, yani temsil gücü, deneyim benzeri kriterler, kadın adayların saptanmasında da uygulanabilir. Kota sayesinde aday kadınlar, erkek egemen mekanizmaların talebiyle siyasete sokulan erkeklerle değil, kadın adayların kendi aralarında yarışmaları sonucu belirlenir. Kotadan yararlanacak kadın adayların temsil gücü, deneyimi ve siyasette toplumsal destek elde edebilme becerisi o siyasal partinin "kadın aday seçim kriterleri"ne bağlıdır. Seçilen kadın aday sadece parti yönetici erkeklerin destekçisi ve onların vesayeti altında bir "bağımlı koltuk" sahibi olacaksa bu o siyasal partinin ideolojik ve politik tercihidir. Demokratik bir ortamda böyle bir tercih yapan siyasal partinin seçmeni, üye ve yandaşları gereken değerlendirmeleri yaparlar. Bunun suçlusu kota değil siyasal partinin ataerkil otoriter tercihleridir.

- *Siyasal temsil cinsiyete, yaş, gelir, etnik köken, meslek gibi özelliklere göre belirlenecekse her farklılığa kota ayırmak gerekmez mi?*

Siyasal temsil burada sayılan her farklılığa göre oluşan farklı sorunlar ve farklı çözüm taleplerini siyasete yansıtabilmeleridir. Cinsiyet, toplumsal farklılık yaratan yaş, gelir, etnik köken gibi temel toplumsal farklardan biri ve belki de en derin ve köklü ayrım yaratan nedenlerden biridir. Çünkü içinde yaşadığımız modern kapitalist toplum yüzyıllardır çeşitli biçimlerde devam eden, erkek üstünlüğüne dayalı ayrımcılıklar üreten bir toplumsal sistemdir ve çeşitli kurumlarla, değer yargılarıyla, yasalarla varlığını sürdürür. Bu kadar köklü ve kapsamlı bir eşitsizlik ile muhatap olan kadınlar diğer toplumsal farklar yaşayan kesimlerden farklı olarak nüfusun yarısıdır.

- *Kota, kadınları kolaycılığa, mücadelesiz başarıya yönlendirmez mi? Sorumluluk, bilgi ve deneyim gerektiren siyasete, sadece cinsiyetlerinden başka bir özellikleri olmayan insanları getirerek kendisi "cinsiyetçilik" yaratmaz mı?*

Kota ile siyasete girecek kadınların gereken bilgi, sorumluluk ve deneyime sahip olması elbette gerekir. Bu özelliklere sahip kadınların var olmadığını kimse söyleyemez. Sorun, bu özelliklere sahip kadınların olmaması değil, siyasetin sadece cinsiyetleri nedeniyle kadınları

dışlayan yapısıdır. Siyasette seçilecek kişilerin niteliğini seçim tekniği değil, aday belirleme sürecinin niteliği belirler. Siyasete katılan kadınların seçilen erkeklerden daha niteliksiz olduğunu söylemek ayrımcılıktır. Kadın ya da erkek, nitelikli politikacı seçmek kotanın değil, siyasal parti karar organlarının işidir.

- *Kotaya gerek yoktur, zaten siyasette yeterli görünürlükte kadın vardır.*

Siyasette bir miktar kadının olması koşulları değiştirmez. Bir cinsin temsil edilebilir hale gelmesi için en az yüzde 40 orana ulaşması gerekir. Kadınlar azınlık temsil edilen cins olarak, ancak bu orana ulaşırlarsa karar alma mekanizmalarında yer edinme şansına sahip olacak ve kendi sorunlarını ifade edip çözüm üretecek güce ulaşabileceklerdir.

- *Kota sayesinde siyasete katılan kadınlar, başka kadınlar için de bir güç ve dayanışma alanı oluşturamazlar.*

Kota ile seçilen kadınların başka kadınları da güçlendirici bir etki yaratıp yaratmayacağı kotaya değil, kotayı kullanan siyasal partinin kadınları hangi kriterlere göre seçtiğine bağlıdır. Eğer kotadan deneyimli, temsil gücü yüksek ve seçmen desteği olan kadınlar seçilirse, kadınların sorun ve çözümlerinin siyasal karar süreçlerinde temsil olanağı olur. Tersine, kotadan seçilen kadınlar sadece seçici erkek politikacılara sadakatten başka amacı olmayan, deneyimsiz, güçsüz ve kolay manipüle edilebilir kadınlarsa o zaman kadınların temsiline değil, diğer kadınların siyasete girmesini engelleyen "tıkaç kadınlar" haline gelirler. Bu durum kotaların kötüye kullanıldığı, otoriter parti yapılarında görülebilen, kötüye kullanım örnekleridir.

► Kota karşıtı görüşler ne diyor?

Temsilde adaleti sağlamak için kullanılan cinsiyet kotalarının ayrımcılığa neden olmayacağı, tersine var olan ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik bir yöntem olarak uygulandığını söyledik. Şimdi de siyasal temsilcilerin seçiminde cinsiyet kotası kullanılmasına karşı olan görüşleri kısaca özetleyelim:

• Kota herkes için fırsat eşitliğine karşı olan bir uygulamayı getirir.

• Demokratik değildir, çünkü seçmenler kimin seçileceğine karar veremezler.

• Siyasette cinsiyet önemli değildir, asıl olan seçilen kişinin bireysel donanımıdır.

• Seçilen kişiler seçim bölgesinde olan herkesi temsil eder, yalnızca belli bir grubu etmez.

• Seçilen kişiler belli bir grubun çıkarlarını değil, ülkenin çıkarlarını temsil eder.

• Seçmenler siyasi partilerin görüşlerine oy verir, oylar kişilere göre verilmez.

• Kota uygulaması olacak ise yalnızca kadınlar için olmaz, o zaman farklı gruplar için de kota uygulamak gerekir ki bu mümkün değildir.

• Kadınların ortak çıkarları yoktur çünkü farklı sosyo-ekonomik, etnik, din ve dil gruplarına ayrılmışlardır.

• Farklı politik partilerden gelen kadınların mecliste oranı asgari eşiği geçse bile ortak hareket etmeleri mümkün değildir.

• Yasalarda, tüzüklerde cinsiyet kotası ile siyasette kadın temsilini artırmak, ekonomik ve toplumsal yaşamda zihniyet değişmedikçe mümkün değildir.

• Kadınların partilere katılma oranları çok düşüktür, dolayısıyla karar alma mekanizmalarında yer almaları da mümkün değildir.

• Cinsiyet kotası niceliği artırır, ancak seçilen kadın sayısı kadar kadınların niteliği de önemlidir.

• Kadınlar siyasete girmek istemezler, siyaset erkek işidir.

► Kotayı destekleyen görüşlerin yanıtları nelerdir?

• Kota fırsat eşitliğine karşı bir uygulama değildir, tersine fırsat eşitliği hakkının kullanılmasını sağlayacak özel önlemlerin alınmasıdır. Kota, kadınların eşit fırsatlardan erkekler kadar yararlanabilmelerini sağlamak için kadınları erkeklerle eşit noktaya getirmeyi amaçlar. Yurttaş olmanın birinci koşulu kamusal mirastan eşit faydalanmak, kendileri ile ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olmak ise

kadınların yurttaş olabilmesinin sağlanması için öncelikle temsil edilmelerinin garanti altına alınması gereklidir.

• Kota, seçilmişler arasında yer alan az sayıda kadının üzerindeki sorumluluğun daha fazla kadınla paylaşılmasını sağlayacaktır.

• Kadınların deneyimleri siyasi yaşam için gereklidir. Kota siyaseti, siyasal kurumları kadınlara hazırlayan bir politikadır.

• Seçim, eğitim donanımıyla ilgili değil, temsiliyetle ilgilidir. Kadınlar da erkekler kadar donanımlıdır ancak toplumsal olarak ikincil rollerde görüldüğü için donanımları gözardı edilmektedir.

• Partiler adayları belirler, seçmenler oylarıyla kimin seçileceğini belirler. Kota bu gerçek karşısında seçmenin özgürlüğünü kısıtlamaz.

• Farklı seçim bölgelerinde seçmenlerin farklı çıkarlarının olması kadar kadınların da farklı çıkarları vardır ve temsil edilmeleri gereklidir. Seçim farklı çıkarlar ve görüşler arasında yapılır. Eğitim düzeyi ve niteliği en yüksek olanları belirlemek için yapılmaz. Bir ülke içinde çıkarları farklı olan gruplar bulunmaktadır ve seçmen topluluğu homojen değildir.

• Kadınların aleyhinde yaşanılan ayrımcılık en köklü ve tarihsel olan ayrımcılık türüdür. Kadınların farklı etnik, dil, din, sınıf aidiyetlerinden bağımsız sırf kadın oldukları için ayrımcılığa maruz kalması gözardı edilmektedir. Ayrıca kadınlar nüfusun yarısını oluşturan büyük bir toplumsal gruptur.

• Aday listeleri, Türkiye'de parti yönetimi tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla da aday listelerinde kota uygulaması seçmen özgürlüğünü kısıtlamaz. Tersine parti yönetimlerince belirlenen aday listelerinde, seçmenlerin yarısını oluşturan kadınların, cinsiyetlerinden dolayı aday gösterilmemeleri antidemokratiktir.

• Dünyada ve Türkiye'de kadınlar toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ile eşitsiz koşullarda yaşamaktadırlar. Kadınlar hangi sınıftan, etnik kimlikten, dinden, coğrafyadan veya bölgeden olduklarından bağımsız olarak, kadın olma noktasında ortak deneyimi paylaşmaktadırlar. Elbette ki kadınlık deneyimleri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla da kadınlar için de öncelikler ve çıkarlar farklı olabilir. Ancak kadınların ortak çıkarı olan temsil edilme bütün kadınlar için geçerlidir.

• Temsili demokraside temsilin siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşiyor olması temsilcilerin kişisel sorumluluğu ve özerkliği olmuyor anlamına gelmez. Temsilcilerin özerk karar alabileceği alanlar vardır veya alınacak kararları etkileme gücü bulunmaktadır. Bu nedenle seçilen kişilerin kadın veya erkek olması önemlidir. Farklı siyasi partilerden olsalar da seçilmişler için ortaklaşabilecekleri alanlar her zaman bulunmaktadır.

• Kadınların ekonomik ve sosyal alanda yaşadığı eşitsizliklerin giderilmesi için öncelikle siyasi iradenin bunu görmesi, kabul etmesi ve değiştirme iradesi göstermesi gereklidir. Kadınlar aleyhine ayrımcılığın ortadan kaldırılması siyasi karar alma organlarının görevidir. Cinsiyet eşitliğinin öncelikle parlamentoda sağlanmasının iradesini göstermek, kadınların ayrımcılığa maruz kaldığı diğer alanlarda değişime yönelmek anlamına gelecektir. Zihniyet değişikliği zaman içinde kendiliğinden ortaya çıkmaz, bunun yasal araçlarla ve politikalarla desteklenmesi ve toplumsal değişimi hedefleyen bir siyasi iradenin varlığı önemlidir. Geçici özel önlem olarak cinsiyet kotası uygulaması, tüm alanlarda zihniyet değişikliğini hızlandıracaktır.

• Kadınların siyasi partilere üye olma oranlarındaki azlığının bahane edilmesi, gerekçesi pek çok siyasi parti yöneticileri tarafından sıkça dillendirilen bir konudur. Bunun nedenlerine bakmaksızın kadınların azlığının bahane edilmesi, suçun kadınlara atılması ve dolayısıyla sorumluluktan kaçılması anlamındadır. "Kadınlar siyasete ilgi göstermiyorlar" argümanının temelinde de yatan bu görüş siyasi partilerin mekân düzenlemelerinden, toplantı saatlerine, kullanılan dilden kadınlara bakışa kadar pek çok alanda kadını dışarıda tutan anlayışların ve davranışlarının sürdürülmek istenmesinin sonucudur. Partilerin kadın üye ve kadın adaylara gereksinimi arttıkça pek çok kadın siyasette aktif olmak ve aday olmak isteyecektir, dolayısıyla partiler de kadın aday bulmakta zorluk çekmeyecektir. Kota uygulaması olan ülkelerde siyasi parti deneyimleri bize bunu açıkça göstermektedir.

• Kota bir seçim tekniğidir ve hangi cinsiyetin ne kadar temsil edileceğini söyler, kota kimin seçileceğini belirlemez. Dolayısıyla kotaya niteliği belirlemiyor diye karşı çıkmak anlamsızdır. Kaldı ki

erkek seçilmişler için nitelik gündeme gelmezken, kadınlar için en niteliklisinin aranmasının kendisi baştan ayrımcıdır.

Cinsiyet Kotalarında Farklı Rotalar, Benzer Sonuçlar

Dünyada kadınların siyasal kararlara katılımı ve eşit temsilinde başarı sağlamış ülkelere baktığımızda birbirinden farklı iki tür cinsiyet kotası deneyimi olduğunu görürüz. Birincisi, güçlü ve ana-akım siyasal partilerin, kadınların katılımını artırıcı politikaları kendiliğinden uygulamaya başlamaları sonucu, zaman içinde kadınların katılım oranının yavaş yavaş artışıdır. Bu deneyime daha çok yerleşik demokrasilerde, sol ve liberal partilerin güçlü olduğu ülkelerde ve dönemlerde görüyoruz. Avrupa ülkeleri bu tür kota uygulamalarının başarıyla uygulandığı örneklerdir.

İkinci yol ise, böyle bir değişimin gerçekleşmediği ülkelerde, genellikle ciddi kriz, iç savaş ve siyasal çatışma dönemleri sonrasında, siyasal barışın ve toplumsal yeniden inşanın hedeflendiği süreçlerde karşılaştığımız kota deneyimidir. Siyasal temsilde eşitliğin hızlı ve geri dönüşsüz biçimde sağlanabilmesi için kota uygulanmasıdır. Şimdi bu deneyimlere biraz daha yakından bakalım.

► Gönüllü uygulamalarla tedrici artış modeli

Bu model öncelikle bazı İskandinav ülkelerinde gerçekleşmiş ve genel olarak başka ülkeler tarafından daha sonra örnek alınabilir bir model haline gelmiştir. Temsilde eşitliğin yavaş arttığı ülkeler (Danimarka, Finlandiya, Norveç, İsveç) ise kadın-erkek eşitliği kültürünün güçlü olduğu, sol, sosyal demokrat ya da liberal siyasal partilerin uzun süre hükümette olduğu 1970'li yıllarda, daha kota politikaları dünyada popüler olmadan, kendi partilerinde kadınların katılım oranını artırıcı politikalar uygulamaya başlamışlardır. Kadınların eşit katılımını sağlamaya çalışan siyasal partiler, güçlü kadın örgütleri ile ittifaklar ve işbirliği stratejileri oluşturarak kadınların eşit siyasal temsilini gerçekleştiren önemli adımlar attılar.

Aslında siyasal partilerin gönüllü uyguladıkları cinsiyet kotaları, 1968 devrimleri sonrasında, Avrupa'da sol ve liberal partilerin yaşadığı ciddi gerileyişi durdurmak için geliştirilmiş bir önlemdi. 1968 döneminin gençlik hareketlerinin ve daha sonrasında gelişen feminist hareketin yerleşik partilere yönelttiği "erkek egemen" siyasi parti eleştirilerine karşılık geliştirilen politikaların sonucuydu cinsiyet kotaları. Dönemin köhnemiş erkek egemen siyasal partileri ciddi seçmen desteği kayıpları yaşıyorlardı. Bu partilerin yeniden kitlesel destek kazanarak seçim kazanma amaçları, öncelikle sol ve liberal partilere oy vermeyen kadınların taleplerini gündeme getirdi. Bu sayede o dönemde çok güçlü hale gelmiş feminist hareketin taleplerini ve kadrolarını formel siyasete ve siyasal partilere devşirmek önemli olmuştu. Seçimlerde cinsiyet kotası uygulayarak kadınların seçilmesini sağlayan partiler başarı sağladıkça diğer partiler için de rol modeli oldular. Kota politikaları seçim kazanmak isteyen diğer partiler tarafından da taklit edilerek uygulanmaya başladı. Seçim dönemlerinde partiler arasında yaşanan siyasal rekabet sonucu, başarı isteyen partiler daha çok kadını parti aday listelerine taşımaya çalıştılar. Siyasal parti listelerinde aday olan kadınların önemli bir kısmı da, daha önceki dönemde kadın hakları hareketinin ve feminist aktivizmin tanınmış kadınlarıydı.

Avrupa'nın 1968 sonrası radikal siyasal reformlarını yaşayan ülkelerinde, 1990'lardan itibaren kota uygulanmaya başladığında, zaten kadınların parlamentodaki oranı yüzde 20'leri aşmış durumdaydı. İskandinav ülkelerinde çoğunlukla isteğe bağlı, gönüllü uygulanan siyasal parti kotaları, bu süreç içinde, eşitlik yasalarıyla ve esas olarak olumlu ayrımcılık politikalarıyla pekiştirilerek uygulandı.

İskandinav ülkeleri dışında, Kıta Avrupası'nda cinsiyet kotalarının kadınların siyasal temsilini artırmak için kullanılmaya başlanmasıysa, Yeşil Hareketi temsil eden siyasal partilerin parlamentoya girmesiyle, yani 1980'li yılların başlarına rastlar. Yeşil partiler cinsiyet dengeli aday listeleri yapmak, parti sözcüsü olarak bir kadın-bir erkek seçmek, parti eşbaşkanı olarak mutlaka öteki cinsten bir kişiyi de yönetici yapmak gibi politikalar uygulamaya başlayarak dikkat çekici bir politik başarı sağlamışlardı. Yeşil partilerin başarıyla uy-

guladığı cinsiyet kotaları ve feminist hareketle işbirliği stratejileri Avrupa'nın 1968 rüzgârına ayak uyduramamış köhne komünist ve sosyalist partilerin erkek egemen yapılarını değiştirmek isteyen reformculara da örnek oldu. Başta Fransa Sosyalist Partisi olmak üzere, Avrupa'nın sosyalist partileri, feminist kadın politikacılarla ve kadın hakları hareketiyle işbirliği yaparak mevcut siyasal parti sistemini değiştirmeye çalıştılar. İlk Kadın Hakları Bakanlığı bu dönemde Fransa'da kuruldu ve etkili politikalar uygulamaya başladı. Cinsiyet kotaları bu dönemde reform ve demokratikleşme stratejilerinin bir parçası haline geldi. 1980'li ve 1990'lı yıllarda başta Almanya ve Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ve giderek dünyanın başka coğrafyalarında, özellikle sosyalist ve bazı liberal partiler tarafından da benimsendi ve bunun sonucunda birçok ülkede kadınların eşit temsili konusunda ciddi adımlar atıldı. Bu dönemde cinsiyet kotaları henüz genel yasal bir zorunluluk haline gelmemişken, birinci kuşak gönüllü parti kotaları diyebileceğimiz bu uygulamaların yarattığı dönüşümleri görmek mümkün. Almanya, Fransa, İtalya, Norveç, İsveç gibi Kuzey Atlantik demokrasilerinin önemli ülkelerinde, siyasal partilerin cinsiyet kotaları, güçlü ve deneyimli kadınları siyasete taşımanın önemli bir parçası oldu. Bu coğrafyalardaki bazı sol ve liberal partiler, kendi tüzüklerine koydukları kurallar gereği cinsiyet kotası uyguladılar; hem kadınların eşit siyasal temsilini sağladılar, hem de bu sayede iktidara yaklaşma, seçim başarıları kazanma şansını elde ettiler.[2]

► Hızlı çözüm modeli: Yasal cinsiyet kotaları

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca, siyasal partilerin ciddi erkek egemen yapılar olduğu ve toplumda ataerkil gücün kolay kolay sarsılmadığı ve bu nedenle cinsiyet ayrımcılığının güçlü olduğu ülkelerde, kadın örgütlerinin uzun süren mücadelelerine rağmen, kadınlar siyasal partilere ve parlamentolara, birkaç seçkin kadın dışında, girmeyi başaramadılar. Dünyanın birçok coğrafyasında eşit siyasal temsil için kritik eşik olan her cinsin en az yüzde 40 oranında temsil edilmesi gerçekleşmedi. Kritik eşiği aşmak bir yana, kadınların siyasal temsili yüzde 10'ları aşamadı. Ama 1990 ve 2000'li yıllarda, dünyada, askeri dik-

tatörlüklerin, otoriter rejimlerin yıkılması ve demokratikleşme rüzgârının güçlenmesi, eşit siyasal temsil açısından yeni fırsatlar yarattı. Özellikle askeri diktatörlüklerin, otoriter rejimlerin krize girdiği ülkelerde, demokratikleşme reformlarının bir parçası olarak, anayasa veya siyasal partiler yasalarıyla uygulanması zorunlu olarak öngörülen cinsiyet eşitliği kotaları ortaya çıktı. "İkinci kuşak zorunlu yasal cinsiyet kotaları" olarak adlandırabileceğimiz bu kotalar birçok ülkede uygulanmaya başladı. Bu açıdan örnek ülkeler başta Arjantin, İspanya ve Yunanistan oldular. Bu ülkelerde askeri rejimlerin ve otoriter hükümetlerin zayıflayıp yıkılma süreçlerinde ortaya çıkan demokratik inşa hareketlerinin bir parçası da cinsiyet eşitliğini ve kadınların eşit katılımını sağlamak oldu. Türkiye'de de 12 Eylül rejimi sonrasında siyasal rejimin demokratikleştirilmesi ve siyasal parti sisteminin yeniden düzenlenmesinin amaçlandığı 1990'lı yıllarda bazı partiler kendi tüzüklerine cinsiyet kotalarıyla ilgili düzenlemeler koydular. Ama bütün partiler için geçerli bir yasal kota uygulaması hiç olmadı. Güçlenen kadın hareketi ise siyasal partiler ve seçim yasalarında kadınlara eşit fırsatlar sunacak değişikliklerin arkasında yeterli bir dirençle duramadı.

► Fransa örneği

Gelişmiş endüstriyel demokrasilerde yasal kotalara en ilginç örneğin Fransa'da olduğunu söyleyebiliriz. Cinsiyet eşitliği politikaları 1970'lerden itibaren Avrupa'nın önde gelen siyasal partiler içinde görünür olmaya başlamıştı ama mevcut siyasal parti ve seçim sistemleri uygun olmadığı için kadınların eşit temsilinde gönüllü adımlar atamamış ve diğer ülkelerden geri kalmış ülkeler vardı. Hem gelişmiş olgun bir demokrasiye sahip olmak hem de kadınların eşit siyasal temsilini gerçekleştiremeyerek dünyadan geri kalmış olmak önemli bir demokrasi eksikliği olarak eleştiriliyordu. Bu tür ülkelere en tipik örnek Fransa'dır. Olağan siyasal sistemin gündelik işleyişi içinde cinslerin eşit siyasal temsilini gerçekleştirememiş bazı ülkeler zorunlu yasal cinsiyet kotaları uygulamaya başladılar. Bunların önemli bir kısmı da gelişmiş parlamenter demokrasilerdi. İskandinav ülkelerinde olduğu gibi güçlü eşitlikçi kültürlerin varlığı ve örgütlenmiş kadın

hareketlerinin çabalarına rağmen, Fransa'da eşit siyasal temsil hızla gerçekleştirilemedi. Bunun nedeni siyasal partilerin katı muhafazakâr ve erkek egemen yapıları olduğu kadar, uygulanan seçim sistemiydi. Özellikle seçimlerde oyların değerlendirilmesinde kullanılan iki yöntemden biri olan dar bölge tek adaylı çoğunluk sistemi nedeniyle Fransa'da kadınların eşit siyasal temsili sorunluydu.

Fransa'nın aşırı merkezi üniter devlet yapısı küreselleşme, yerel yönetim reformları ve Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde yaşadığı deneyimler sonucunda 1980'lerden başlayarak aşama aşama önemli siyasal dönüşümler yaşadı. Geçmişte Fransız feminist hareketi, devlet feminizminin yaratıcısı olarak devletle yakın bir ilişki kurmuştu. Devlet içinde yer alan ilk Kadın Hakları Bakanlığı Fransa'da François Mitterrand hükümetinde kurulmuştu ve bu uygulama içinde kadın hareketinden gelen birçok femokrata etkin olma fırsatı sunuldu. Bu dönemde Fransa'da kadın hakları konusunda önemli reformlar gerçekleşti. 1981-86 döneminde Fransa'da sosyalist feminist Yvette Roudy dünyanın ilk kadın hakları bakanı oldu. Bu dönüşüm radikaldi ama uygulama alanı ancak zaman içinde genişledi. Evrensel eşitlik ilkesiyle şekillenmiş Fransız devletinin Jakoben geleneğe dayanan bürokratik yapısını değişmeye zorlayan bir etki söz konusuydu. 1998-2002 arasında sol hükümetler döneminde devletin kadın hakları politikası yerel bölgesel birimlere doğru da genişleyerek güçlendi. 1980'de yerel yönetimlere yetki devri reformunda 12 bölge ve 92 bölümde ayrı birimler, yerel bakanlıklar kurulurken kadın hakları da her bir birimde yer aldı. Bu yapı sayesinde yerel-bölgesel düzeyde çok sayıda Kadın Hakları Bilgi Merkezi giderek kurumlaştı ama hep sivil örgüt statüsünde kaldı, sivil kadın gruplarını desteklemeye ve finanse etmeye devam etti. 2002-2005 döneminin sağ hükümetleriyle bu çalışmalar duraklasa da varlığını sürdürdü.

Bu dönüşümlerin önemli bir parçası cinsiyet kotası uygulamasıydı. Önce Fransız Anayasası'na olumlu ayrımcılık politikalarına ilişkin kural getirilerek sorun çözülmeye çalışıldı. Ama Fransa Anayasa Mahkemesi olumlu ayrımcılık uygulamasını eşitlik ilkesine aykırı bularak iptal etti. Bunun üzerine Anayasa'ya, "olumlu ayrımcılık uygulamalarının eşitlik ilkesine aykırılığı iddiasında bulunulamaz"

hükmü konarak sorun aşıldı. Ama bu yasal düzenleme de eşit siyasal temsili hemen ve otomatik olarak sağlamadı. Bunun üzerine Fransa çok kapsamlı bir Eşitlik Yasası (Parite Yasası) çıkartarak sorunu çözmeye çalıştı.

Fransa'nın uyguladığı seçim sistemi nedeniyle 2000'li yıllara kadar parlamentodaki kadın oranı yüzde 12'yi geçememişti. Bu nedenle Fransa, o dönemde var olan 25 Avrupa Birliği ülkesi içinde, kadınların parlamentodaki oranı bakımından en düşük ülkelerden biri oldu ve uzun yıllar AB'ye üye ülkeler içinde 19. sıradan yukarı çıkamadı.

Fransa'da, 1945-75 yılları arasında kadınların işgücü piyasasına girişindeki artış, yüksek eğitime katılan kadın oranındaki hızlı yükselme ve kadın özgürlüğü konusunda atılan adımlar bile bu gelişimi sağlamaya yetmedi. Kadınların siyasal temsilinde geriliğin temelinde 1789 Devrimi'nin ve 1958'den sonraki V. Cumhuriyet politikalarının soyut "insan" (Sancar 1994) kavramını temel alan yapısı olduğu söylenebilir. Bu tarihsel miraslar kadınların ayrı bir politik kategori olarak ele alınmasına olanak vermemiş ve kadınların sorunlarının görünmez kalmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra yasama organı seçiminde uygulanan tek adaylı dar bölge sistemi de adayın kişiliğini ön plana çıkartan özelliği nedeniyle, genellikle erkek adaylar lehine işleyerek bu sürece katkıda bulundu. Fransa'da "liyakat ilkesi"ne bağlı bürokratik karar organlarındaki erkek egemenliği ile bu bürokratik kariyerden parlamenter kariyere yüksek oranda geçişin olması ve bürokrat yetiştiren üniversitelerin erkek ağırlıklı doğası durumun kadınlar aleyhine olmasının temel nedenleriydi. Bu siyasal-kurumsal yapıdaki erkek egemen özellikler, Fransız siyasal partilerinde yaşlı, tutucu, erkek egemenliğini her zaman pekiştirmişti. Sadece Fransız Komünist Partisi kadın adaylara önem vermiş ve bir tür "enformel kota" uygulamıştı. Sosyalist Parti de 1974'te kadın kotasını parti tüzüğüne koyarak uygulamaya başlamıştı.

Fransa'da kadın özgürlük hareketinin etkisi doğrudan Yeşiller Partisi'nde yoğunlaşmış ve karar süreçlerinde "bir kadın-bir erkek" yaklaşımı Yeşiller Partisi'nde hayat bulmuştu. Partiler yelpazesinin sağında yer alan hiçbir partide ise kota uygulanmadı. 1982'de yasal olarak zorunlu hale getirilen kota uygulamasının Anayasa Mahke-

mesi tarafından "eşitlik ilkesi"ne aykırı bulunarak iptal edilmesi Fransa'da kadınların eşit temsilini bir on yıl daha geciktirdi.

Fransa'da, 1999'da Anayasa'nın eşitlik ilkesi yeniden tanımlanarak, olumlu ayrımcılık uygulamalarının Anayasa'ya aykırı olmayacağı hükmü sonrasında gelişmeler hızlandı. 2000'de kadınlara ve erkeklere eşit statü ve eşit muameleyi zorunlu sayan Parite Yasası yürürlüğe kondu. Yasa, her tür seçim listesinde, her cinsin en az yüzde 50 oranında yer almasını gerekli görüyordu. Fakat bu bir zorunluluk değildi; bunu uygulamayan siyasal partiler para cezaları ödemekle yükümlü kılındı. "Tek adaylı dar bölge çoğunluk sistemi" ile seçim yapılan yerlerde bu kural siyasal partilerin bazıları tarafından çoğu zaman uygulanmadı. Yasanın ilk uygulaması 2001 seçimlerinde gerçekleştirildi, liste usulü oranlı temsil sisteminin uygulandığı yerel meclis seçimlerinde 38.000 kadın seçildi ve 1995'te yüzde 26 olan oran yüzde 47,5'e çıktı (artış yüzde 85). Belediye başkanlığı seçimlerinde yasanın bir yaptırımı olmadığından seçilen kadın oranı yüzde 2'de kaldı. 2001 seçimlerinde yerel meclislerdeki bu başarıya rağmen 2004'teki genel seçimlerde, tek adaylı seçim çevrelerinde yapılan seçimle belirlenen Genel Konsey bürolarında kadın oranı ancak yüzde 10, iki turlu karma sistem uygulanan Senato'da yüzde 17, Ulusal Meclis'te yüzde 12, hükümette yüzde 24 olabildi. Seçim sonuçlarına bakınca yüzde 50 temsil oranına kolay ulaşılamayacağı görüldü. Sağın iki önemli partisinin seçim listelerinde yüzde 20'den az kadına yer verilmişti ve sağ partiler kadın aday seçmektense para cezasını ödemeyi tercih ediyorlardı. Sol partiler ise yüzde 36 kadın temsil oranına ulaşarak Parite Yasasını uyguladılar. Fransa'da 2022 seçimlerinde ise Genel Konsey'de kadın temsil oranı yüzde 37 oldu.[3]

► Otoriter rejimlerin gerileyişi ve "demokratikleşme dönemi"nin göstergesi olan anayasal kotalar

Sanayileşme ve demokratikleşme konusunda çok fırsatı olmamış, iç savaşlar, otoriter rejimler ve askeri diktatörlüklerle yaşamak zorunda kalmış bazı ülkeler, 1990'lı yıllardan itibaren bir demokratikleşme sürecine girdiler. Özgürlükçü, eşitlikçi, demokratik siyasal güçleri tahrip olmuş bu ülkelerde demokratikleşme yandaşları, kadınların eşit

temsilinin de demokratik yeniden inşanın bir parçası olması gerektiğini, yaşanan acı deneyimlerin sonunda kabul etmek durumunda kaldılar. Bu konuda elbette kadın hakları hareketinin gücü ve talepleri belirleyiciydi. Bu tür siyasal süreçlerde kadınların toplumu, demokrasiyi ve devlet kurumlarını yeniden inşa etme süreçlerine destek vererek kadın hakları siyasetinin de ülkelerin ulusal siyaseti içinde var olmasını sağladılar. Bu durum kadınların eşit siyasal temsilini yasal cinsiyet kotaları uygulamasıyla hızlı çözümleri gündeme getirdi. Bu ülkelerde kadın örgütlerinin güçsüzlüğü, otoriter-militarist siyasal yönetimlerin beslediği cinsiyetçi değerlerin kurumlaşmış yapısı, "vitrin kadınlar" modelinin çok uzun sürelerden beri geçerliliğini yitirmemiş olması, kadınların siyasal katılım deneyimlerinin yeterince gelişememesi, kadınların eşit siyasal temsiline inanmayan siyasal partilerin egemenliği gibi koşullar kadınların eşit siyasal temsili önünde aşılmaz duvarlar oluşturmuştu. Bu engelleri aşarak kadınları toplumsal inşaya katmak ve seferber edebilmek için eşit siyasal temsilde cinsiyet kotaları uygulamanın kaçınılmaz olduğu da birçok ana-akım siyasal aktör tarafından kabul edilmeye başladı.

Başta Arjantin olmak üzere Latin Amerika ülkeleri, Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti, Mozambik, Ruanda gibi ülkeler, toplumun yeniden inşası ve demokratikleşme süreçlerinde cinsiyet kotası uygulayarak, kadınları mobilize etmeye dayalı hızlı bir gelişim modeli oluşturdular. Son 15 yılda bu tür 11 ülke yasal kota aracılığıyla kadınların eşit temsilinde başarılı sonuçlar elde etti. 2005'te dünyada 40' tan fazla ülke yasal kota uygular hale gelmişti. Arjantin, Kosta Rika, Mozambik, Güney Afrika Cumhuriyeti, Ruanda gibi ülkeler bu sayede İskandinav ülkeleriyle aynı eşit temsil düzeyine gelebildiler.[4]

Cinsiyet Kotalarının Teknik Özellikleri

Temsilde cinsiyet eşitliğini sağlamak için farklı ülkelerin uyguladığı farklı cinsiyet kotalarının ortaya çıktığını görüyoruz. Şimdi bu uygulama faklarının nedenlerine ve uygulamanın teknik diyebileceğimiz özelliklerine daha yakından bakalım.

► Anayasada veya seçim yasalarında kota

Kotanın yalnızca siyasi parti tüzüklerine koyularak, bu tekniği uygulama iradesi gösteren siyasal partilerce uygulanması ama aynı seçimlerde yarışan diğer partilerin bu konuda adım atmaması önemli bir sorun alanı oluşturuyor. Aslında bir seçimde yer alacak küçük ya da büyük, bütün partilerin cinsiyet kotasının gerektirdiği oranda kendi seçecekleri kadın adaylarla seçimlerde yer alması gerçekleşmedikçe, siyasal temsilde eşitlik için önemli dönüşümler gerçekleşmiyor. Çünkü siyasal parti düzeninin yerleşik, güçlü ve erkek egemen partileri kolay kolay erkek adayların partiye getireceği mali destek ve siyasal güçten vazgeçerek onların yerini kadın adaylara vermesi birçok ülkede kendiliğinden olmuyor. Özellikle de yerel ekonomik güç çevreleriyle iç içe geçmiş muhafazakâr, sağ ya da dini partiler güçlü erkek politikacıların yerine kadınları geçirmeye kolay kolay razı olmuyorlar. Ama parlamentoda sayıca çoğunlukta olan ana-akım siyasi partilerin cinsiyet eşitliğini ilke olarak benimsememesi halinde kadınların temsil oranında bir artış sağlamak da kolay gerçekleşmiyor. Bu çıkmazın aşılabilmesi için genellikle cinsiyet kotaları uygulama zorunluluğu anayasalara ve seçim yasalarına koyuluyor. Ya da özel bir kota yasası hazırlanarak uygulama zorlanmaya çalışılıyor.

Cinsiyet kotasının anayasada, siyasi partiler ve seçim yasalarında tanımlanması ve zorunlu olması, doğru uygulandığı zaman çok etkili bir seçim tekniği oldu. Eksik temsil edilen cinsiyetin faydalanacağı tür cinsiyet kotası sadece kadınlar açısından değil, tersine durumlarda erkekler açısından da dengeli katılımı sağlıyor. Anayasa ve seçimleri düzenleyen temel siyasi yasalarda düzenlenen cinsiyet kotalarının bütün partiler için bağlayıcı olması, bunu uygulamada zorlanan partiler açısından, kotanın kendi iradeleriyle değil, yasa gereği olduğunu savunabilmelerini sağlıyor. Böylece özellikle merkez-sağ ve muhafazakâr partilerde, erkek adayları seçme baskısı yapan güç çevrelerine karşı ileri sürecek hukuki gerekçeler de var oluyor. Ayrıca kotanın gereklerine uymayan partiler için çeşitli müeyyideler ve maddi yaptırımların da yasalarda yer alması bu savunmaları kolaylaştırıyor ve sağ partileri güç çevreleri karşısında rahatlatıyor.

► Siyasi parti tüzüklerinde gönüllü cinsiyet kotası

Kota uygulaması yasalarla tanımlansın ya da tanımlanmasın, bazı siyasi partiler kendi tüzüklerinde ve seçim yönetmeliklerinde yaptıkları düzenlemelerle cinsiyet kotaları öngörerek, kendi partilerine uygulama zorunluluğu getiriyorlar. Bu durumda kotanın uygulanıp uygulanmayacağı, nerelerde ve ne oranda uygulanacağı o siyasi partinin iradesine bağlı oluyor. Siyasi parti tüzüklerinde yer verilen cinsiyet kotalarının başarısı, o partinin kotayı, gerçekten gerekli görerek mi tüzüğe koyduğu, yoksa partinin kadın örgütlerinin baskısını yatıştırmak için mi konduğu gerçeğine çok bağlı oluyor. Özellikle parti içi ilişkilerin işleyişinde demokratik kuralların yerleşmediği ve parti tercihlerinin güçlü politikacıların isteklerine göre değiştiği partilerde cinsiyet kotalarını gereklerine uygun uygulamak kolay olmuyor. Bu tür partilerde seçimlerde yarışacak adayların yer alacağı aday listeleri tamamen parti yönetiminin, güç ilişkilerine göre değişecek tercihlerine bağlı oluyor. Aday listelerinde her iki cinsin sırayla eşit yer alması ve her listenin ilk sırasında da yer alacak cinslerin eşit dağılımının sağlanmasıyla ciddi bir kota uygulaması mümkün. Ama aday listelerine yönelik farklı baskılar, pazarlıklar ve zorlamalarla, listeler değişebiliyor ve kadın adaylar ya alt sıralara, kazanılamayacak yerlere indiriliyor ya da liste dışı kalıyorlar. Aday saptama süreçlerinin şeffaf, hukuki kurallara bağlı olarak gerçekleşmediği partilerde tüzüklerde yer alan kotalar işlevsiz kalabiliyor. Bu koşullar yerine getirilmeden, tüzük gereği "kota uyguluyoruz" diyen pek çok partide kadınların eksik temsili devam ediyor ve kota etkisiz kalıyor. Bu duruma tipik bir örnek olarak, CHP'nin Tüzüğü'nde yüzde 33 cinsiyet kotası olmasına rağmen bunu uygulamayışını gösterebiliriz.

Siyasi partilerde kota uygulaması hangi oranda, nerelerde olmalıdır? Partilerin karar organlarında kadınlar için en az yüzde 25-30 ile başlayıp zaman içinde yüzde 50 olması çok sık rastlanan bir durumdur. Parti yöneticilerinin belirlendiği parti kongrelerinde oy kullanmak üzere seçilmiş delegelerin belirlenmesinde de cinsiyet kotası kullanılması çok önemlidir. Ülkenin her bir yanından ve parti teşkilatının her kademesinden gelecek delegelerin içinde cinsiyet denge-

sinin olması kenardan ve aşağıdan gelecek temsilin gerçekleşebilmesi açısından önemli olan delege kotasını da uygulamayı gerektirir. Delegelikten başlayacak cinsiyet kotası uygulaması, tabandan temsili mümkün kılar ve partinin tabanında ve taşrasında de siyaset yapan kadınların parti yönetimlerine doğru yükselebilmesinin önünü açar.

Partilerin seçim aday listelerine girecek adaylarını önseçimle belirlemeleri ve bu önseçimlerin tüm üyelerin katılımıyla gerçekleşmesi ve seçim kurullarının denetimine tabi olması, parti içi demokrasi adına önemlidir. Ama önseçimler de toplumda yaygın cinsiyetçi önyargıları belirginleştirebilir. Hatta güçlü erkek adayların yerel taraftarlarını harekete geçirerek önseçimlerde, aynı mali ve sosyal güce sahip olmayan kadın adayların aleyhine olabilecek dezavantajlar yaratabilir. Kadın adaylar için bu tür dezavantajların olabileceği durumlar söz konusu ise kadın adayların yaralanabileceği önseçim aday kotaları cinsiyet temelli ayrımcılıkları ve önyargıları çözmek için yararlıdır. Burada önemli olan, önseçimde de kadınların en az kritik eşik olan yüzde 40 oranında temsil edilmesini sağlayacak kota uygulaması ve en az bu kota oranında kadınların seçilebilmesini sağlayacak aday liste sıralamasını yapmaktır.

Siyasi partilerde kota uygulamasıyla seçilen kadın temsilciler, siyasal partilerin toplumun her kesimiyle ilişkisi sayesinde siyasal yaşamın her katmanına kadınların katılma şansı bulabilir. Yani siyasi partilerde kota uygulamasının her düzeyde karar organlarında uygulanmasıyla karar süreçlerinde kadın-erkek eşitliği gerçekleşebilir.

Bunun için uygulanacak kota, parti iç işleyişinin farklı aşamalarında gerçekleşen tüm seçimlerde uygulanmalı ve kotanın nasıl uygulanacağına ilişkin detaylı düzenlemeler, her türlü kötüye kullanımı engellemek amacıyla siyasi partilerin tüzüklerinde yer almalı ve yaptırımlarla birlikte tanımlanmalıdır.

Siyasi partilerde kota uygulaması sadece seçimle oluşturulan organlar için değil, atama ile oluşturulan ofislerde ve kurullarda da geçerli olmalıdır. Örneğin idari bürolar, sekreteryalar, her tür kurul ve meclis komisyonları kota uygulaması gereken çalışma alanlarıdır. Yani siyasal partilerde atanmış yöneticiler ve çalışanlar için de kota uygulanmalıdır. Kadınlara kota ile eşit temsil koşulları sağlamanın

gerçekçi ve samimi bir adım olabilmesi için partilerde mekân ve zaman düzenlemelerinin kadınların katılımını sağlayacak biçimde ele alınması gereklidir. Kadınları aday olmaya teşvik edecek mekanizmaların oluşturulması, eğitim çalışmaları ve kadın adaylara yönelik yapılan çalışmalar öncelikle partilerin sorumluluğudur ve bu kendilerinin siyasi ve seçim başarısı için gereklidir.

► Kamu hizmetleri ve atama ile gelinen organlarda kota uygulaması

Atamayla gelinen organlar kadınların hayatlarını en fazla ilgilendiren kamu hizmetlerinin verildiği alanlardır ve buralarda da kadınların temsil edilmesi önemlidir. Atama ile gelinen yerlerde de temsiliyet açısından sonuçlarda eşitliğe ulaşmak için özel önlem politikaları hayata geçirilmelidir. Bu politikalardan biri olan kotanın ister yasa ile ister hükümet tarafından yapılan düzenlemeler ile hayata geçirilmesi zorunludur ve burada en az yüzde 40 oranında bir temsiliyet garantilenmelidir. Örneğin bugün Türkiye'de yeterli sayıda kadın müsteşarın, valinin, genel müdürün olmaması kadınların atamayla gelinen organlarda yaşadığı ayrımcılığın sonucudur ve bu durumun değiştirilmesi için özel önlem politikaları hayata geçirilmelidir.

► Hükümet organlarında kota uygulanması

Kadınların hükümet organlarında yalnızca kendileriyle ilgili meselelerle ilişkili görevlerde yer alması kadınları ötekileştiren bir durumdur. Bunun önüne geçilmesi, hükümet organlarında kadınlarla erkeklerin eşit temsilinin sağlanması ve siyasetin her alanının kadınlarla ilgili olduğunun kabulüyle mümkündür ve bunun için de hükümet organlarında kadınlara seçim veya atamayla gelinen görevlerde en az yüzde 40 oranında yer verilmesi gereklidir. Bugün Türkiye hükümetinde bir bakan vardır. Bu bakanlık da Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'dır ki bu da yukarıda ifade edilen, kadını yalnızca kadınla ilgili meselelerde görme anlayışının sonucudur. Kadınların, siyasette yalnızca kadın ile ilgili meselelerle ilgili görülmesi, siyasetin diğer alanlarında kararların erkeklere bırakılması tipik bir cinsiyetçilik örneğidir.

► Çalışma yaşamında kota uygulanması

Çalışma yaşamıyla ilgili temel yasalar fırsat eşitliğini sağlama politikalarıyla oluşturulmuş olmakla beraber, kadınların toplumsal yaşamdaki mevcut eşitsizliklerinin göz ardı edilmesinden dolayı, kadınlar için çalışma yaşamında eşit fırsatlardan bahsetmek mümkün değildir. İşgücüne katılma oranlarına baktığımızda bunu açıkça görmekteyiz. Kadınların üretim süreçlerinden dışlanmasının farklı nedenleri vardır. Bunların başında ailevi sorumluluklar, yani toplumsal cinsiyet rolleri gelir. Kadınlar eşit fırsatlardan yararlanmanın başlangıç noktasında erkeklerle aynı haklara sahip değillerdir. Kadınların işgücünde yer almasını destekleyici ve katılmasını teşvik edici uygulamalara ihtiyaç vardır. Bunlar kadınlar için kota ve benzeri öncelik verme politikaları olabilir. Bu politikalar kadınları hem çalışma yaşamına katılmaları için destekleyecek hem de kadınlar aleyhine yaşanılan eşitsizliklerin ve ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır.

► Farklı kota teknikleri: Sabit, oranlı ve boş koltuk kotaları

Sabit Kota, cinsiyet kotası düzenlemesi ister anayasal, ister yasal isterse de siyasal parti tüzükleriyle düzenlenmiş olsun, seçici kitlenin cinsiyet dağılımına bakmadan, siyasal temsilde dezavantajlı cinsiyetin karar organlarında yer alabilmesi için sabit bir oranda kota uygulanmasıdır. Seçim sistemi düzenlenirken belirlenen sabit oran esas alınır (yüzde 30, 40, 50). Özetle, eksik temsil edilen cinsiyete siyasal karar konumlarında belirlenen oranda koltuk ayrılmasıdır. Sabit Kota, eksik temsil edilen cinsiyetin seçmen, parti üyesi ya da seçici delegeler içindeki oranına ve siyasi faaliyetlere aktif katılımına bakmaksızın, o cinsiyeti siyasette aktif hale getirmektir. Bu teknik, karar alma organlarında eksik temsil edilen cinsiyetin üye veya delege düzeyindeki oranını dikkate almaz ve belirlediği sabit oranı kullanır. Yaratacağı politik-ideolojik etki açısından etkili ve uygulaması basit bir sistemdir. Partilerin karar alma organlarında, milletvekili aday listelerinde, delegeliklerde, kurul, komite ve komisyonlarda ve bakanlar kurulunda uygulanabilir.

Oranlı Kota, eksik temsil edilen cinsin varolma ya da katılım oranına göre kotanın belirlenmesidir. Eksik temsil edilen cinsiyete seçmen ya da üye sayısına göre karar organlarında yer verilir. Örneğin bir siyasal partide farklı bölge ya da illerde kadın üye sayısı değişiyorsa, hatta bazı yerlerde hiç yoksa bunun yaratacağı sakıncaları önlemek için oranlı kota sistemi uygulanabilir. Oranlı kotada eksik temsil edilen cinse, seçmen ya da üye sayısına göre karar organlarında yer verilir. Örneğin bir il teşkilatında yüzde 20, diğerinde yüzde 30 kadın üyesi olan bir siyasal parti her il yönetiminde sırasıyla yüzde 20 ve yüzde 30 oranında kadınlara yer ayırır. Aynı partinin ülke düzeyinde yüzde 40 kadın üyesi varsa bu parti genel kongre delegelerinin ve merkez yönetim kurulunun yüzde 40'ını kadınlara ayırabilir. Oranlı kotalar, tabanda, üyelik düzeyinde eksik katılım gösteren toplumsal grubun katılım oranının artmasını teşvik eden bir özelliğe sahiptir. Bu sistem üyelik kayıtlarının yasal, açık ve düzenli olduğu yerlerde uygulanmalıdır. Aksi takdirde sahte üyeliği teşvik ederek ya da kadınların üye olmasına karşı engellemelere yol açarak cinsiyetçi siyasal yapıyı daha da çarpıtabilir. Oranlı kota, siyasal örgütlerde tabanda eşit katılım için enerji ve istek yaratarak demokratikleşme sürecine katkıda bulunabilir. Siyasal süreçlerde eksik temsil edilenler kendi katılımları ile siyasal temsilleri arasında kurulan doğrudan bağlantıyı görerek katılımlarını artırırlar.

Bu tekniğin avantajı üye düzeyinde de partiye katılımda cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda teşvik edici olmasıdır. Ancak bu tekniğin uygulanması parti üye kayıtlarının şeffaf ve usule uygun olarak yapılması zorunluluğuyla mümkün ve anlamlıdır. Parti üyeliği ile siyasal temsil arasında doğru orantılı bir ilişki vardır ve dolayısıyla taban örgütlenmesinde de eksik olan cinsiyetin katılımı esastır. Oranlı kota uygulaması boş koltuk kotası uygulamasıyla desteklendiğinde daha başarılı olur. Bu da kadınların partilere üye olması önünde oluşabilecek engelleri ortadan kaldıracaktır.

Kota uygulamasının açık ve gönüllü bir siyasal iradeye dayanmadığı yerlerde gizli muhalefet eğilimleri olabilir. Bu nedenle, yeterince kadın aday gösterilmemesi, kadınların üye olmalarının engellenmesi, seçmen yazılımlarında ve seçmen kütüklerinin düzenlenmesinde hile

yapılması gibi yollara başvurulabilir. Bu tür davranışların amacı eksik temsil edilen cinsin elde edeceği koltuk sayısını düşük tutmaktır. Bu tür sorunları çözmek için, ister sabit isterse oranlı kota uygulamasında "boş koltuk kotası" ek bir önlem olarak kullanılabilir.

Boş Koltuk Kotası, kadınların yeterince aday gösterilmediği, üye olmalarının engellendiği, seçmen yazılımlarında ve kütüklerinde kadınlar aleyhine tahrifat yapıldığı, yani kadınların eşit temsil edilmesiyle ilgili gönüllü bir irade olmadığı durumlarda uygulanabilecek bir yöntemdir. Bunun amacı, eksik temsil edilen cinsiyetin temsil oranını düşük tutma çabalarına karşı diğer iki tekniğin uygulanmasına ek bir tedbir olarak kullanılır. Eksik temsil edilen cinsiyete ayrılan koltuk, eksik temsil edilen cinsiyette yeterli adayın olmaması/gösterilmemesi durumlarında boş kalır. Kota uygulanan karar organı bir sonraki seçime kadar eksik sayıyla görev yapar. Bir sonraki seçimde eksik temsil edilmenin nedeni ortadan kaldırılıncaya kadar boş koltuk uygulaması sürer ve aslında kotanın amacına uygun kullanılması teşvik edilir. Bu durumda eğer usulüne uygun seçmen yazılımı, üye kaydı, aday gösterme olmamış ve bu nedenlerle temsilde dezavantajlı bir grup oluşmuş ise bu sorunun çözülmesi garantilenmiş olur.

Aday Listesi Kotası, bir seçim tekniği olarak ister anayasada veya seçim kanununda ister milletvekili aday listelerinde kota tanımlansın her siyasi parti seçimlere girecek aday listelerinde kota oranında eksik temsil edilen cinsiyete yer verir. Ancak burada önemli olan kotaya göre yerleştirilen adaylardan eksik temsil edilen cinsiyetin sıralamada seçilebilecek yerlerde olmasıdır. Bunun için geliştirilen çözüm ise "Fermuar Sistemi" olarak tanımlanıyor ve buna göre her liste bir kadın, bir erkek aday yerleştirilerek hazırlanır. Dolayısıyla da tanımlanan kotanın kâğıt üzerinde kalmasının önüne geçilmiş, sonuçlara taşınması sağlanmış olur.

Seçim Çevresi Kotası, her seçimde birden fazla temsilcinin seçildiği yerlerde uygulanır. Siyasi partiler seçim çevrelerinde eksik temsil edilen cinsiyetin kota ile seçilebilecek oranını belirler. Bu sisteme göre; bir seçim çevresinde kadın adaylardan en çok oy alan(lar), bağlı bulunduğu partiye ve diğer erkek adayların aldığı oy oranına bakılmaksızın belirlenen oranda seçilmiş sayılırlar.

Cinsiyet kotalarının en etkin tekniği her tür seçim aday listelerinde Fermuar tekniği uygulanmasıdır. Bu tekniğe göre her tür seçimde hazırlanan seçim aday listesinde arka arkaya gelen adayların cinsiyeti aynı olamaz. Fermuar tekniğinde cinsiyet eşitliği adayların seçmen oylamasına sunulduğu aday listelerinde gerçekleştirilir. Bu tekniğe göre her iki cinsin de yer aldığı bir seçim söz konusuysa, hazırlanan aday listelerinin her sırasında adayın cinsiyetinin değişmesi gerekir. Ayrıca adayların cinsiyeti sadece her sırada değişmez; her bir farklı listenin ilk sırasındaki adayın da cinsiyeti değişir. Böylece sadece bir kişinin seçileceği yerlerde bütün ilk sıralarda erkek adayların yer alması önlenir. Söz konusu seçim ister ulusal veya yerel meclis seçimleri, ister bir siyasal partinin ilçe, il, merkez yöneticilerinin seçimi, isterse bir meslek örgütünün (baro, mühendisler odası gibi) yönetim kurulu seçimi olsun, bu teknik uygulanabilir. Fermuar tekniğinin uygulanması gönüllü olarak yapılmıyorsa ve yasa ile zorunlu kılınmışsa, o zaman aday listelerinin bu kurala uyumunun bağımsız yargı kurullarınca denetlenmesi ve kurala uygun olamayan listelerin reddedilmesi gerekir. Bazı ülkelerde listelerin yargı denetimi yerine fermuar tekniğini uygulamayan kuruma yaptırım ve özellikle de para cezası verilmektedir. Ama örneğin Fransa'da olduğu gibi, güçlü, zengin erkek adayların olduğu örgütler ve siyasal partilerde, bu erkek adayları liste sırasından düşürmektense para cezası ödenerek seçilmeleri garantilenebilmektedir. Bu nedenle fermuar tekniğinin uygulanmasının bağımsız yargı kurulları denetiminde olması, son yıllarda birçok ülkede daha çok tercih edilen bir yöntem olmuştur.

► **Kota uygulamasının kara delikleri: Yasal denetim ve mali destek yoksa kota işe yaramıyor.**

Bolivya 2010 yılında seçimlerde uygulanacak cinsiyet kota yasası çıkarmasına rağmen, yasaya göre aday listesi düzenlemeyen siyasal partilere yönelik bir yaptırım öngörmediği için kota başarısız oldu. Birçok parti kotaya uymadı ve bir yaptırımla karşılaşmadı. Bolivya örneği, sadece kota öngörmenin, uygulamayı zorunlu kılmadan ve uygulamanın siyasi ve hukuki denetimini yapmadan, çok işe yaramayacağını gösterdi.

Cinsiyet kotası uygulansa bile, kotadan aday gösterilen kadın adayların seçim kampanyalarında harcayacak kaynakları, erkek adaylara göre zayıf olduğunda yine eşitlik sağlanamamış oluyor. Yeterince mali desteği ve bağışçısı olmayan kadın adaylar, seçim kampanyalarında güçlü parasal desteklere sahip erkek adaylarla aynı düzeyde yarışamıyor ve seçmenlere görüşlerini yeterince anlatamıyorlar. Yani ihtiyacı olan kadın adaylara kamusal fonlardan mali destek sağlanmazsa, kotaya rağmen, bazı durumlarda cinsiyet temelinde eşitsizlik devam edebiliyor. Örneğin Brezilya ve Peru'da seçimlere katılan erkek adayların mali fonlardan ve bağışlardan kadın adayların üç katı kadar yararlandığı hesaplanmış. Bu açıdan kamu finansmanından yararlanarak (hazine yardımları gibi) yürütülen seçim kampanyalarının şeffaf ve kamuoyu tarafından yakından izlenebilir olmasının kadın adaylar açısından avantaj sağladığını söyleyebiliriz.

Brezilya 1997 yılında cinsiyet kotası uygulamaya başlayan ilk Latin Amerika ülkelerinden biri. Kota uygulamaya başladığında parlamentoda kadın oranı sadece yüzde 7'ydi. Kota yasası her seçim listesinde her cinsiyetin en az yüzde 30 yer almasını öngörüyordu. Aradan 20 yıl geçmesine rağmen kadın oranı ancak yüzde 15 olabildi. 2014 yılından itibaren seçimler sırasında yürütülen kampanyaların finansmanı yargı denetimine tabi olunca kadın temsil oranı artmaya başladı. Çünkü kotaya rağmen erkek adayların topladığı bağışlar ciddi eşitsiz yarışma koşulları yaratıyordu.

Ekvador, seçimde aday listelerinde zorunlu eşit temsil ilkesi uyguluyor. Parti aday listelerinde bu ilkenin uygulanması zorunlu, ama kadın temsil oranı durağan; 2013'te yüzde 38.7 oranı 2017'de yüzde 38 olmuş. Oran 2021 seçimlerinde de aynı kalmış. 2020'de çıkan yasa ile partilerin aday listelerinin en az yüzde 50'sinde liste başında kadın aday olma zorunluluğu getirildi. Bu kural 2025 seçimlerinde uygulanacak. Yani cinsiyet kotaları, eşit temsile giden yolda yaşanan tıkanmaları ve sorunları teker teker görüp ona göre çözüm üretmeyi ve sürekli bir "yeniden düzenleme/ayar yapma"yı gerektiriyor.

Mevcut kota uygulamasına rağmen El Salvador'da 2021 seçimlerinde temsil oranı yüzde 31 den yüzde 27.4'de düştü. 2013'te çıkartılan zorunlu kota yasasına göre aday listelerinde en az yüzde 30 ka-

dın olması zorunluydu. Ama yasa, kotaya uyulmayan durumlar için bir yaptırım öngörmediği için seçime giren partiler, liste başlarına erkek adayları koyarak, erkeklerin seçilme ayrıcalıklarını devam ettiriyor. Ama El Salvador'da kadın adayların seçilememesinin temel nedenlerinden biri de kadın adayların kampanyalarının finansmanında zorluk yaşamaları. Reuters Haber ajansı, 2020 yılı seçimleri üzerine yapılan bir araştırmaya atıfla, El Salvador seçimlerinde aday olup kampanya yapan erkek adayların, kadın adayların en az iki katı kampanya harcaması yaptıklarını belirtiyor.[5]

Meksika, cinsiyet kotası uygulamasının denetim görevini, hukuki yargısal yetkileri olan seçim denetim kurumlarına vermiş (The Instituto Nacional Electoral). Bu kurullar seçimlerde cinsiyet ayrımcılığı yapılmasını denetlemekle yükümlü. Ayrıca seçimlerde adayların, kadınlara yönelik şiddet suçu işlememiş olması şartı var. Yerliler, engelliler, LGBTİQ+ bireyler için de olumlu ayrımcılık kotaları öngörülmüş; temsilde 50-50 adalet sağlanmış. Bu sayede Meksika, dünyada seçimlerde cinsiyet eşitliği sağlayan en başarılı ülkeler arasında ön sıralara geçti.

Bu ülke deneyimleri bize kotalar kadar, aynı zamanda kadın adayların seçim kampanyalarına mali destek oluşturmanın da çok önemli olduğunu gösteriyor. Kamu fonlarından sağlanacak mali destekler kadar, kamu finansmanından yararlanarak yürütülen her tür seçim kampanyasının şeffaf ve kamuoyu tarafından yakından izlenebilir olmasının da, kadın adaylar açısından avantaj sağladığını söyleyebiliriz.

Öte yandan hem adaylık sürecinin cinsiyet kotaları ile desteklenmesi hem de seçim kampanyalarının finansmanının şeffaf ve bağımsız yargı tarafından denetlenir olması özellikle önemli. Örneğin Brezilya'da 2014 yılından itibaren seçimler sırasında yürütülen kampanyaların finansmanı yargı denetimine tabi olunca, kadın temsil oranı artmaya başladı. Çünkü kotaya rağmen erkek adayların topladığı bağışlar ciddi anlamda eşitsiz yarışma koşulları yaratıyordu.

Hırvatistan'da 2008 yılında kabul edilen kota yasasına göre seçimlerde adayların en az yüzde 40'ının kadın olması öngörülüyordu. Ama 2020 seçimlerinde yasa hükümlerine uyum ciddiye alınmadı ve seçimlerde kadın kotası olmasına rağmen temsil oranı yüzde 23'te

kaldı. 2015'te Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karara göre, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası'nda öngörülen seçim aday listeleri kotası gereklerine uygun olmayan parti aday listelerine mali cezalar uygulanması gerektiğini belirtti (6600 euro). 2020 seçimlerinde hükümet partisinin listeleri dahil, seçim aday listelerinin ancak yüzde 20'si, kota gereklerine uymadı. Sadece bir parti listelerinde kota gereklerini yerine getirdi. Diğer aday listelerinde de çok az sayıda kadın aday, seçilebilecek sıralarda yer alıyordu. Aday listelerini hukuken onaylama makamı olan Genel Savcı da, bu hukuksuzluğa rağmen bu listeleri onayladı.[6]

► **Cinsiyet kotasının boşa çıkması: Uygulama iradesi yoksa...**

Burada dile getirdiğimiz örnekler bize cinsiyet kotası politikalarının dikkat edilmesi gereken farklı boyutları olduğunu gösteriyor. Bu uygulama sorunlarının neden ortaya çıktığını düşündüğümüzde, kota uygulama sürecinde iki önemli gerekliliğin birbirinden yeterince ayrı ele alınmayarak hata yapıldığını görüyoruz. Siyasal partilerin seçim aday listelerine eşit sayıda kadın ve erkeğe yer vermesi işin ilk kısmıdır. İkinci olarak, aday gösterilecek kadınların siyasal desteği, deneyimi ve kadın haklarını koruma konusundaki samimi iradesinin ne olduğudur. Aday kadınların saptanmasında kadın hakları örgütlerinin kampanya gücü ve önemli temsil gücü olan kadınları aday gösterebilme kapasitesi ayrı bir siyasal gündemdir.

Aday saptama süreçleri şeffaf ve katılıma açık olmayan otoriter siyasal partiler bu iki sürecin birincisini dikkate alır ve partide egemen eril iktidarın vesayetini kabul edecek kadınları kotadan aday gösterebilirler. Kota ile seçilecek kadınların saptanmasında kadın hakları örgütlerinin ve partinin meşru ve yetkili kadın kollarının değil, parti erkek seçkinlerinin karar veriyor olması en tehlikeli noktalardan biridir. Böyle bir durum kotadan seçilen kadınların tabandan gelen diğer kadınlara karşı direnmelerine yol açabilir. Yani kotanın yanlış uygulanması "kadınlara karşı kadınlar savaşı"nın altyapısını oluşturabilir ve kadın hareketini zayıflatır. "Kendi gücüyle gelen kadınlar", "kotadan gelen kadınlar" gibi ayrımların ortaya çıkması cinsiyet kotalarının yaratabileceği en tehlikeli sonuçtur.

Söz konusu iki özellik aynı sürecin iki değişik yüzüdür. Kota seçilecek kadın sayısıyla ilgilidir; seçilecek kadınların niteliğiyle ilgili değildir. Kota ile seçilecek kadınların sadece kadın olması, yani tek başına biyolojik adalet kriterinin yerine getirilmiş olması demokrasinin garantisi değildir. Birçok otoriter ülkede kadın temsil oranı yüksek ama kadın haklarını koruma mekanizmaları çok zayıf olabiliyor. Buna en tipik örnek eski Sovyetler Birliği'dir.

Kotalar eksik temsil sorununu çözmek için önerilmektedir ve bunun mantığı içinde, bir cinsin bir siyasal karar organında kritik eşiği aşan bir temsile sahip olması ile farklı görüşlerin temsil olanağının da değişeceğini varsayar. Ama yine de sadece biyolojik eşitliğe dayalı bir eşitlik anlayışı eksik ve yanlış olur. Bu duruma Türkiye'den çok örnek verebiliriz. Bazı ana-akım partiler "kadınlar siyasete katılsın ama feministleri, kadın hakları aktivistlerini istemiyoruz" diyen bir bakış açısına sahiptir – açıktan ya da dile getirilememiş biçimde. Siyasal temsilde biyolojik adalet, büyük sayılar halinde kadınların bir araya gelmesine yol açar ve buradan da kadınların, cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları sorunları dile getirmekte bir ortaklık yaratabilir. Ama unutmayalım ki kadın hakları ihlallerinin en ağır konuları, doğurganlık hakları, bedensel özgürlük hakları gibi temel kadın hakları konusunda farklı görüşler olabilmektedir. Özellikle de dindar ve muhafazakâr partiler genellikle bu tür kadın haklarına karşı çıkarlar. Bu nedenle bazı kadın hakları savunucuları temsilci olarak seçilen kadınların en azından bir kısmında "kadın bakış açısı"nın şart olduğunu savunurlar.

Cinsiyet kotalarının farklı çıkar tanımlarına sahip kadınların farklı siyasal kimliklerle seçilmesini sağlaması gerekir. Bunun sağlanması aynı zamanda siyasetin ezberini bozacağı için önemli bir reform adımıdır.

Cinsiyet kotaları uygulamasında olası en kötü sonuç ise kadınların eşit katılımını önemsemeyen, gerekli görmeyen ya da açıkça karşı olan otoriter, cinsiyetçi partilerin iktidarda olduğu dönemlerde gerçekleştirilen zorunlu kota uygulamasıdır. Böyle bir durumda iktidardaki parti, sıkı sıkıya denetleyebileceği kadınları kota listelerinden aday gösterir ve seçildikten sonra da kadın politikacıların kadın hak-

ları örgütleriyle yakın ilişki kurmasına ve kadın sorunlarının siyasal karar süreçlerinde temsiline karşı ciddi direnç gösterir. Böyle bir durumda kotadan seçilmiş kadın politikacılar ile kadın hakları savunucuları arasında ciddi gerilimlerin yaşanması kaçınılmaz hale gelebilecektir.

► Siyasi rejim mi, siyasi niyet mi daha belirleyici?

Burada örnek olarak ele aldığım, siyasal temsilde cinsiyet eşitliğinde önemli başarı sağlamış ülkelerin, neredeyse her birinin farklı siyasal rejimlere ve siyasal kurumsal yapılara sahip ülkeler olduğunu görüyoruz. Öyleyse siyasal rejim türü, siyasal temsilde cinsiyet eşitliğini etkileyen bir faktör değil mi? Bunu söylemek zor. Demokratik gelişmeyi ve toplumsal katılımı güçlendirmek isteyen bir ülkenin, güçlü bir cinsiyet eşitliğini sağlama iradesi de varsa, başarının yolunu açtığını görüyoruz. Başarıyı sağlayan ülkelerin farklı gelişmişlik düzeylerinde olması bize başarının farklı modelleri de olduğunu gösteriyor. Bir yanda gelişmiş refah toplumlarının olgun demokrasileri, diğer yanda ise ciddi çatışma, savaş veya siyasi kriz süreçlerinden çıkmaya çalışan ülkelerin geliştirdikleri cinsiyet eşitliği deneyimleri var. Her iki grup ülkede de cinsiyet eşitliği için hiç ya da yetersiz adım atanlar var. Ama cinsiyet eşitliği için adım atanların, ülkede gelişmiş bir demokrasi alt yapısı olsun ya da olmasın, toplumsal adalette eşik atladıkları çok açık. Yani otoriter rejimlerde bile, toplumsal ilerlemenin cinsiyet eşitliğinden de geçtiğine dair yeni bir bilincin gelişmekte olduğunu görüyoruz. Kısacası artık bu çağda kadın-erkek eşitliği olmadan bir ülkenin toplumsal gelişme sağlamasının ve demokratik uygar ülkeler ligine girebilmesinin olanaksız olduğu çok sayıda ülkede geniş kabul görmüş durumda.

► Siyasal partilerde cinsiyet kotasının başarısı kadınların örgütlü gücüne bağlıdır!

Kadınların siyasal yaşama eşit katılma isteklerini gerçekleştirmek için ilk yöneldikleri kurumlar siyasal partiler olmuştur ve bu nedenle ilk kota uygulamaları de siyasal partilerde başlamıştır. Bir ülkede, her tür cinsiyet kotası uygulaması nerede başlarsa başlasın, başarısı

o ülkedeki kadınların örgütlü gücüne bağlıdır. Kota uygulamalarının ve genel olarak özel önlem uygulamalarının başarısını sağlayan şey bu talebi ileri süren kadın hareketinin ve partiler içindeki kadın gruplarının gücüdür. Siyasal partilerin kadınların eksik temsili sorununu çözme niyetinin oluşması bu güce bağlıdır. Bu konuda ilk örnekler İskandinav ülkelerinden çıkmıştır. Bu ülkelerde partilerine baskı yapan kadın politikacılar, kadın örgütlerinin desteğini de alarak, kadın aday sayısının artmasını ve partilerin kota uygulamalarını benimsemelerini sağlamışlardır. Daha sonra, dünyanın farklı ülkelerinde ortaya çıkan başarılı cinsiyet kotası uygulamalarında da aynı koşulların varlığı görüldü.

Siyasal partilerde uygulanan kota sadece siyasal partilerde değil, siyasal yaşamın tümünde kadınların katılımını artırır. Siyasal partiler, siyasetin yapıldığı taban örgütlenmeleridir. Siyasetçiler genel olarak siyaset yapmayı kendi partilerinde çeşitli aktif görevler alarak öğrenirler. Bu nedenle kadınların üyesi oldukları partilerde etkin katılımlarının sağlanması, uzun vadede her düzeyde kadın katılımının artırılması için önemli bir hedeftir. Siyasal partilerde aktif görev alan, yönetici konumlarına gelen kadınların sayısı arttıkça, ulusal ve yerel meclislere kadın katılımının artması kaçınılmazdır. Bu yüzden siyasal partilerin iç işleyişlerinde kota uygulamalarının siyasal karar süreçlerinde kadın-erkek eşitliğini sağlayan rolü çok önemlidir.

Siyasal partilerde kota mutlaka aşağıdan yukarı ve her düzey karar organında uygulanmalıdır. Siyasal partilerin iç işleyişlerinde uygulanacak kota, parti içinde siyasal katılımın farklı aşamalarında yapılan tüm seçimlerde uygulanmalıdır. En aşağıdan en yukarıya, mahalle temsilcisinden merkez yöneticilerine kadar, her tür seçimde kota uygulanmazsa kotanın yanlış etkileri olabilir.

Siyasal partilerde anayasal ya da yasal hükümlerle cinsiyet kotası uygulaması zorunlu olsa da, partiler cinsiyet kotasını nasıl uygulayacaklarının detaylarını kendi tüzüklerinde tanımlamalıdır ve parti yönetiminin keyfi uygulamalarına yer bırakılmamalıdır. Çünkü kurallar ne kadar belirsiz olursa, kotanın doğru ve verimli uygulanması da o kadar riske girmiş olur.

Siyasal partiler uygulayacakları kota oranını belirlerken uluslа-

rarası standartlara uymalı, en azından yüzde 33 (1/3) ile başlayarak, en geç iki seçim döneminde yüzde 50'ye, yani tam eşitliğe yükseltmelidir. Kota uygularken unutulmaması gereken şey yüzde 33'ün altındaki oranlarının aslında kadınların temsilini sağlamadığıdır.

Siyasal partilerde kadın sayısının artması ve bunların dayanışma içinde hareket etmesi kotaların doğru ve başarılı uygulanmasının ön koşuludur. Çünkü kota uygulamalarının takipçisi siyasal partilerdeki ve genel olarak kadın örgütlerinde yer alan kadın hakları savunucusu kadınlardır.

Kotaların doğru uygulanması seçmen kadın ile seçilmiş kadın arasındaki temsil ilişkisinin kurulmasını sağlar. Siyasal temsille ilgili temel problem seçmen ile adaylar arasındaki kopukluktur. Kadın adaylar söz konusu olduğu zaman bu kopukluk daha ciddi bir sorun haline dönüşür. Tabandaki kadın üyelerden kopuk bir kadın yönetici, parti içindeki farklı güç odaklarının güdümüne girmeye mahkûmdur. Böyle bir durumda kadınları temsil edebilmek, partinin ve genel olarak siyasetin gündemine kadınlar lehine bir değişimi taşıyabilmek mümkün olmayacaktır. Oysa kadınların parti karar organlarında görev almasını hedefleyen kotaların temel amacı kadın sorunlarının ve çözümlerinin temsilidir. Bu nedenle kadın yöneticiler ile kadın üyeler arasında sıkı bir ilişki kurulması, birbirlerini desteklemeleri ve güç birliği oluşturmaları zorunludur. Bunun yolu da partilerin sadece üst düzey yöneticiliklerinde değil, en alttan itibaren tüm parti yönetimi düzeylerinde cinsiyet kotası uygulanmasıdır. Sadece üst düzey yöneticiliklere konacak kota, seçen-seçilen ilişkisini, yani temsilin temel ilkesini zedeleyecektir. Mahalle örgütlerinden başlayarak, her düzey yöneticiliklere konacak kota ise kadın yöneticilerle üyeler arasında ilişkinin en alt düzeyden itibaren kurulmasını sağlar. Böylelikle kadın yöneticiler arkalarında kendilerine destek olacak ve temsil edecekleri bir kadın üye tabanı bulacaklardır. Bu karşılıklı ilişki kadın üyelerin, kadın yöneticileri denetlemelerine imkân verecek, kadın yöneticinin yükselmesini kolaylaştıracak ve böylece parti içinde bir kadın politikası oluşturulmasının kapısını açacaktır.

Siyasal parti liderlerinin seçiminde kota uygulanması zordur. Genellikle bulunan çözüm, lider erkek oluyorsa yardımcılığına bir ka-

dının getirilmesidir. Ya da ilk kez Alman Yeşiller Partisi'nde uygulanan eşbaşkanlık sistemi, yani kadın ve erkek yöneticiler arasında, birlikte ya da rotasyonlu liderlik uygulaması yapılabilir.

Siyasal partiler atama ile oluşturdukları idari bürolar, kurullar ile mecliste oluşturulan komisyonlarda da kota uygulayabilirler. Siyasal partiler sadece seçimle oluşan karar organlarında değil, atama ile oluşan parti organlarında ve meclis çalışmalarının yapıldığı komisyonlarda da kota uygulaması ile kadın-erkek eşitliğini daha geniş bir ölçekte gerçekleştirmiş olurlar.

Parti toplantılarında eksik temsil edilen cinse kürsü konuşma kotası düzenlenebilir. Amaçlanan kadınların siyasete aktif katılımı ise, sadece kadınlara bazı sandalyelerin ayrılması ile bunun gerçekleşebilmesi zordur. Bu nedenle kadınların seslerini duyurabilecekleri, sorunlarını dile getirip çözümler üretebilecekleri ortamın da yaratılması gerekir. Siyasal partilerde kadınların konuşmalarını kolaylaştıracak, toplantılara katılımlarını artıracak düzenlemelerin yapılması da yararlıdır. Konuşma kotası, sadece kadınların olduğu, erkeklerin seslerini çok da duyuramadıkları siyasi birimlerde, örneğin çocuk eğitimi birimlerinde, erkekler tarafından da kullanılabilir.

Kota uygulanırken kadınların erkeklerin yerini alacağı izlenimi uyandırılmamalıdır. Parti içinde kadınlar kota uygulamalarıyla yer açılmasında riskli olan konu, kadınların hangi erkeklerin ve kimin yerini alacağıdır. Partilerin her düzeyinde ve seçimlerin her aşamasında kota uygulanması birçok erkek partilinin yerinden edilmesi anlamına gelebilir. Bunun yol açacağı eleştiriler, hatta tepkiler olabilir. Bu nedenle erkekleri dışlayıp kadınlara yer açmak yerine parti organlarındaki koltuk sayısını artırmak da bir çözüm olarak düşünülebilir.

Kadın aday havuzu oluşturmak kota uygulamasını kolaylaştırır. Partilerde kota uygulamalarında sorun yaratan ve kotanın uygulanamamasının bir gerekçesi olarak ileri sürülen en genel bahane kadın aday sayısının azlığıdır. Tüzüklerinde kotalara göstermelik olarak yer veren ya da yasal kotaları uygulamak istemeyen partiler için kadın aday yokluğu iyi bir gerekçedir. Bunu önlemenin yolu, kotanın, en alt düzeyden itibaren parti yöneticiliklerine uygulanması yanı sıra

"kadın aday havuzu" oluşturmaktır. Olağan dönemlerde çeşitli usullerde saptanacak kadın adayların bir listesi yapılarak ve aday kadınlar seçimlere hazırlanarak bu sorun aşılabilir. Böylelikle hem parti yönetimine hem de ulusal ve yerel meclislere aday kadın bulmak hiç zor olmayacaktır.

Siyasal partilerde kota uygulamaları diğer destek politikaları ile de beslenmelidir. Siyasal partiler cinsiyete dayalı eşitsizliği bir sorun olarak ortaya koymalı ve kadınları görünür hale getirmelidir. Buna yönelik Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Siyasal Parti Eylem Planı hazırlanabilir.

Tekrar hatırlatmak gerekir ki bu düzenlemelerin gerçekleşmesinin, kotaların partilerde doğru uygulanmasının önkoşulu parti içinde güçlü bir kadın örgütlülüğünün bulunmasıdır. Kotaları uygulayacak ve uygulatacak olan partili kadınlardır. Kotaların uygulama koşullarını değerlendirmek, gerekli değişikliklerin parti tüzüklerinde yer almasını sağlayarak kotaları verimli hale getirmek, kotadan seçilen kadın yöneticileri denetlemek, hep parti içi güçlü bir kadın birliği ile olabilir. Bu birliğin başka partilerden kadınlar ve parti dışı kadın örgütleriyle işbirliği içinde olması da kota uygulamalarının yaygınlaşması ve hedefe ulaşması açısından önemlidir.

Eski ve köklü demokratik rejimler dışında kalan, özellikle uzun dönemler diktatörlükler ve askeri rejimlerle yönetilen ülkelerde siyasal sistemin yenilenme ve demokratikleşme çabalarının önemli bir bileşeni haline gelen cinsiyet kotası, öncelikle bu süreçte güçlenen kadın örgütlerinin talebi olarak ortaya çıkmıştı. Bu süreçte kadın örgütlerinin başarısının arkasındaki faktörlere baktığımızda, kadınların bu özel amaca yönelik olarak yarattığı örgütsel yapıların belirleyici rolünü görüyoruz. Başarılı ülke deneyimlerinde öncelikle, siyasal partilerin kadın kolları, erkek adayları destekleme ve seçmenleri mobilize etme araçları olmaktan çıkartılıyor ve yeniden yapılandırılıyor. Bu sürecin bir sonucu olarak, siyasal partilerde kadın adayları ve kadın liderleri desteklemeyi öne çıkartan bir bakış açısı gelişiyor. Örneğin Meksika Ulusal Eylem Partisi (PAN) muhafazakâr-sağ ideolojisine rağmen, 1997'de "Kadınların Siyasal Desteklenmesi Ulusal Sekreterliği"ni kurarak 2003 seçimlerinde diğer iki partiden daha çok

kadın temsilciyi bu sayede seçtirmeyi başarmış (Sancar 2008: 264). Bolivya ve Peru da benzer uygulamalar sayesinde kadınların siyasal temsilinde Latin Amerika bölge ortalamasının üstüne çıkabildiler. Birçok Latin Amerika ve Afrika ülkesinde, kadın temsilinde sağlanan hızlı artışın arkasında, kadın hakları hareketinin gücünü ve taleplerinin haklılığını gören erkek politikacılar ve parti liderleri, kadınların eşit temsilini destekleyen erkek liderler de var. Bu başarılarla kadınların demokrasinin "başarı sembolü" haline geldiğini ve kadınları destekleyen erkek politikacıların da bu başarıdan kendi adlarına pay çıkardıklarını görüyoruz.

Dünyada başarılı demokrasilerde yeni eğilim erkek liderlerin siyasal güçlerini pekiştirmek için kadınları da siyasete taşıyarak, güçlü kadın örgütlerinin de desteğini almaları ve bu sayede seçimlerde başarı göstermeleri.

Benzer deneyimler yaşayan birçok ülkede, kadınların siyasal kararlarda eşit temsilinin sağlanması, ülkenin modernlik düzeyinin göstergesi ve demokratik reformların başarı göstergesi haline geldi. Bu konuda başarılı adımların atılabildiğini Latin Amerika ülkelerinden Arjantin, 1970 ve 80'ler boyunca otoriter askeri rejimin baskısı altında demokrasi mücadelesi vermeye çalışmış bir ülkeydi. Bu süreçte diktatörlüğe karşı çıkan sosyal hareketler içinde kadın hareketinin önemli bir yeri olmuştu. 1990'larda diktatörlüğe son verme fırsatını yakalayan Arjantin'de, kadınlar için yeni gelişim olanakları da ortaya çıktı; "Demokrasiye Dönüş" ve "Demokratik Reform" olarak adlandırılan dönemin simgelerinden biri kadınların eşit siyasal katılımı oldu. Bu nedenle Latin Amerika ülkeleri arasında cinsiyet kotasını Anayasa'ya koyarak kabul eden ilk ülke Arjantin'dir ve bu sayede Arjantin, 2005 seçimlerinde de en yüksek kadın temsilini sağlayan ilk 15 ülke arasına girmeyi başarmıştı. Arjantin Anayasası'nın 37. maddesi "seçimle gelinen yerlerde ve parti yönetimlerinde kadınların eşit katılımını sağlamak için olumlu ayrımcılık dahil her tedbiri almayı" hükme bağladı. Seçim Yasası'nın 60. maddesi ise yüzde 30 liste kotası uygulamasını getirdi. Kadın örgütleri bu değişimi, meclisteki farklı partilerden kadınları bir araya getirmeyi amaçlayan, Feminist Birleşme ve Ulusal Kadın Toplantıları (Feminist Gathering ve Na-

tional Women's Meetings) örgütlenmesi aracılığıyla başarmıştı. Ulusal parlamentoda kadın temsili 1983'te yüzde 4,3 iken, 1993'te kota uygulamaya başlanmasıyla yüzde 14'e, 2005'te yüzde 35'e yükseldi. Daha sonra kota oranını aşamalı olarak artırdı ve bugün yüzde 50 olarak uyguluyor.

Türkiye'de Cinsiyet Kotası Nasıl Uygulanıyor?

Türkiye'de siyasal partilerde kota uygulamasının iki ayrı döneminden bahsedilebilir:

"Birinci dönem cinsiyet kotası uygulamaları" 1990'lı yıllarda gerçekleşmişti. 1990'lı yıllar CEDAW'ın imzalanması ve kadın hareketinin yükselen gücüyle şekillenen bir dönemdi. Bu nedenle, o dönemde mevcut partiler de bu ortamdan etkilendiler ve bazıları cinsiyet kotası uygulamayı kabullendiler.

Kota ilk kez 1990'larda CHP'de denenmiş ve parti içinde ciddi bir kadın gücü ve eşit temsil politikası olmadığı için hedefine ulaşamamıştı. CHP'nin cinsiyet kotası uygulama kararı üyesi olduğu Sosyalist Enternasyonal kararı gereğince, uluslararası örgütsel standartlara uyum amacıyla alınmıştı. Bu karara göre üye partilerin, parti örgütü içinde atamayla ya da seçimle oluşan parti karar organlarında (MYK, il ve ilçe yönetim kurulları) yüzde 25 cinsiyet kotası uygulaması öngörülüyordu. CHP de tüzüğüne koyduğu bir maddeyle cinsiyet kotası uygulamaya başladı. Cinsiyet kotası aday listelerine ve listelerde seçilecek yerdeki adayların cinsiyetine göre yerleştirilmesine kota uygulanmadığı için parti merkez yönetimi dışında hiçbir düzeyde yüzde 25 kadın olmadı. Ayrıca kurultay delegeliklerinde ve milletvekili aday listelerinde de kota uygulanmadığı için parlamentodaki kadın milletvekilleri sayısı da yüzde 25'e ulaşmadı.

Aynı dönemde DYP'de yüzde 10 ve ÖDP'de de yüzde 30 kota uygulanma kararı alınmıştı. Birincisi kotadan başka cinsiyet eşitliğiyle ilgili siyasi niyeti ve ciddi bir politikası olmadığı için, partinin muhafazakâr örgüt yapısı içinde işlevsiz kaldı. İkincisi ise zaten parlamento dışında kalan ve varlığını sürdürecek seçmen desteğine sahip ol-

mayan bir parti olduğu için önemli bir örnek olamadı. ÖDP'de parti tüzüğünde yeterli kadın ve aday olduğunda kadın kota oranının yüzde 50'ye çıkarılacağı belirtilmişti. ÖDP ayrıca parti toplantılarında konuşma sürelerinde de fiili olarak yüzde 30 kadın kotası uyguluyordu.

ANAP ise yeni tüzüğünde yüzde 33 kota uygulaması öngörerek, adayların merkez yoklamasıyla belirlenmesi halinde dahi, yönetim organlarında, delegelerde ve aday tespitlerinde uygulanacak kota öngörmüştü. Ama ANAP da hızla siyaset sahnesinden silindiği için cinsiyet kotasını uygulama fırsatı bulamayan partiler arasına girdi.

"İkinci dönem cinsiyet kotası uygulamaları" 2005 yılından sonraki dönemde ortaya çıkmıştı. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde CHP ve AKP milletvekili aday listelerinde kota uygulamadı. Bu seçimde bağımsız adaylar yoluyla seçime giren Kürt siyasetinin temsilcileri ise parlamento seçimlerinde cinsiyet kotası uygulamaya başladı. O dönemde var olan DTP'li milletvekillerinin 1/3'ü oranındaki 8 kadın, partinin kota uygulaması ile seçilmiş ilk kadın milletvekilleri oldular.

► Kürt siyasetinin siyasal başarısında cinsiyet kotasının rolü

Kadın hakları siyasetini siyasal partilere ve parlamentolara taşımada başarısı kanıtlanmış bir yol haritası da siyasal ideolojilerde meydana gelen önemli kırılma ve dönüşüm dönemlerinde, yeni siyasetin taşıyıcısı, sembolü ve aktivistleri olarak güçlü kadın politikacıları partiye dahil edebilmektir. Türkiye'de bu tür bir dönüşümü gerçekleştirmiş başarılı örnek, Kürt siyasetinin parlamentoda temsilcisi olan partilerdir. Şimdi bu partilerin geçirdiği dönüşüme kısaca bakalım.

İlk dönem Kürt siyasetini temsil eden partiler ilk kuruluş yıllarında kadınların katılımı ve cinsiyet eşitliği politikaları açısından Türkiye'de hâkim siyasi parti geleneğine benzer bir tablo çizmekteydi. Örneğin Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurucuları arasında tek bir kadın bulunmamaktaydı. HEP ve Demokrasi Partisi'nde (DEP) özgün bir kadın politikasına rastlanmadığı gibi, bu partilere bağlı kadın birimleri de kurulmamıştı. Bu birimler Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ile birlikte 1990'ların ikinci yarısında ortaya çıkmaya başladı.

HADEP dönemine ilişkin parti dokümanları incelendiğinde, her ne kadar 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren kadın birimleri ku-

rulmuş olsa da, bu birimlerin 1990'lı yıllar boyunca, kadınların kadın olmalarından kaynaklı sorunlarına ilişkin özgün bir programın ve ilginin sahibi olmadıklarını belirtmek gerekir.

HEP'in programında "kadın hakları" sosyal politikalar ana başlığı altında ve beslenme, konut sorunu gibi konulardan sonra ele alınmıştı. 64 sayfalık program metninde kadın haklarına ilişkin görüş, tek bir paragraf içinde ifade edilmişti.

İlk kez HADEP'te 1990'ların ikinci yarısında kadın örgütlenmelerinin başladığı ve kota politikalarının kadınların katılımına yol açacak bir çözüm olarak tartışılmaya başladı. HADEP sürecinde kadınların katılımı açısından önemli gelişmelerin yaşanmasında önemli bir aşama da kadınların artan katılımına olanak sağlayan kadın birimlerinin kurulmasıdır. Bu değişim HADEP'in 2000'de gerçekleştirdiği kongrede ortaya çıkmıştır. Bu kongre ile kadın ve gençlik kolları kendi yönetimlerini seçme hakkı bulunan özerk örgütler olarak tanınmış ve ek 4. madde ile olumlu ayrımcılık ilkesi ilk kez tüzüğe eklenmiştir. Olumlu ayrımcılık ilkesini düzenleyen maddeye göre partinin "... karar ve yönetim organlarında kadınların emekleri ve katılım düzeyleri oranında yer almaları önündeki toplumsal engeller ortadan kaldırılana kadar pozitif destek sunulması ... Kadınların bütün yönetim ve karar organlarında 1/4 oranında temsil edilmesi" öngörülmüştür. Tüzükte işlenen bu genel kuralın ayrıntıları yönetmeliğe bırakılmıştır. HADEP Kadın Kolları Yönetmeliği'nde ise, "Her kademedeki adaylık, delege ve her toplantıdaki konuşmacı oranında ... Belediye Meclis üyeliklerinde, İl Genel Meclis üyeliklerinde, milletvekili adaylıklarında, ilçe, il kongreleri ve kurultay delegeliklerinde ... üye ve delegelerin, milletvekili adaylarının en az dörtte birinin kadın olması" gerektiği belirtilmiştir.

HADEP'in kapatılmasının ardından siyaset sahnesine çıkan Demokratik Halk Partisi'nin (DEHAP) 2003 tarihli kongresiyle değiştirdiği program ve tüzüğünde konumuz açısından daha ileri düzenlemeler yer almış, hem biçim hem de içerik açısından farklı bir metin ortaya çıkarılmıştır. Biçim açısından, "kadın özgürleşmesi" önceki programlarda olduğu gibi sonlarda değil, "Devletin ve Toplumun Demokratikleşmesi" başlığının altında hemen ikinci sıraya yerleştiril-

miş ve cinsiyet eşitsizliği yirmi birinci yüzyılın temel çelişkilerinden biri olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda partinin yapmayı görev olarak benimsediği uygulamaların başında olumlu ayrımcılık ilkesine yer verilmiş ve Siyasi Partiler Yasası'nda olumlu ayrımcılık ilkesi için değişiklik yapılacağı belirtilmiştir.

Kadınların genel ve yerel seçimlerde aday gösterilmelerine ilişkin de benzer bir değişim ve gelişme söz konusu. 1991 seçimlerinde Leyla Zana listenin alt sıralarında olmasına rağmen Diyarbakırlı seçmenlerin tercihli oylarıyla seçilmiş olsa da, HEP'in kadınların siyasal temsilini yükseltmeye dönük bir gündemi yoktu. Ardından 1995 ve 1999 yıllarında HADEP çatısı altında seçimlere girildiğinde de kadın temsiline ilişkin özel bir duyarlılık gösterilmemişti. Buna karşın milletvekili seçimlerinin yanı sıra yerel yöneticilerin de seçildiği 1999 seçimlerinde, HADEP'in seçilen 39 belediye başkanının en azından 3'ünün kadın olması sağlanabilmiş.

3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'ne ilişkin bildiri ve broşürlere ve aday listelerine bakıldığında ise tıpkı program ve tüzüklerde olduğu gibi öncekilerden farklılık taşıdığı görülmektedir. Bu seçimde adayların cinsiyet kompozisyonu değişmiş, DEHAP listelerindeki kadın adayların sayısı 100'ü aşmış ve yarısı partinin oy potansiyelinin yüksek olduğu Batman, Diyarbakır, Van gibi kentlerde ilk üç sırada aday gösterilmiştir. Bu seçimler, ilk kez kadın kotasının uygulanmaya başladığı seçimler olduğu gibi kadın adayların belirlenmesinde de kadınlar söz sahibi olmuşlardır. 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri'nde de aynı yaklaşım devam etmiş; birisi Türkiye'nin ilk il belediye başkanı olmak üzere, on kadın belediye başkanı seçilmiştir. İl genel meclis üyelikleri ile belediye meclis üyeliklerinde de kota hedefine ulaşılamamış olmakla birlikte yüzde 17'ye yakın bir kadın temsili sağlanmıştır.

Bu gelişim çizgisi içinde, 1990'ların başlarındaki sembolik kadın adayların ardından, kendi adaylarını hazırlayan ve partinin benimsemiş olduğu olumlu ayrımcılık ilkesinin sınırlarını zorlayan, kadın bakış açısına sahip kadınların ortaya çıkarak güçlendiklerini görmek mümkündür. DTP'deki yüzde 40 kotanın ardında, Kürt kimliğinin tanınması ve Kürt sorununun çözümüne odaklanmış bir parti gele-

neği içinde kadınların temsiline ilişkin yaşanan değişim sürecinin bulunduğu belirtilebilir.

HEP-DEHAP sürecinde partilerin çeşitli organlarında görev almış kadınlarla yaptığım sözlü tarih görüşmeleri, bu değişimin hiç de kolay olmadığını, kadınların yoğun bir mücadele vermek zorunda kaldıklarını göstermekteydi. Kadınların katılımı, daha çok örgütlenme çalışmalarında yardımcı bir güç olarak görüldükleri dönemde erkek yöneticilerce teşvik edilmiş ve "ana" rolüyle saygın bir kabul görmüştü. Fakat zaman içinde kadın kimlikleriyle partide söz ve karar hakkı istemeye başlayan kadınlar çoğaldığında, başlangıçtaki kabul yerini gerilime bırakmış ama bu gerilim kadınların parti içinde güçlenmelerine engel olamamış (Çağlayan 2007). Kadınların parti içinde güçlenmelerinde, cinsiyet eşitliğine ilişkin genel siyasal atmosfer, kadın örgütlülüğünün gücü gibi etkenlerin yanı sıra kadın birimlerine ilişkin prosedürün değişiminin de rolü olmuştur. Başlangıçta parti organlarında söz ve karar hakkı bulunmayan komisyon tarzı örgütlenme modeli siyasi partilerin kol örgütü kurmaları önündeki yasağın kaldırılmasıyla kola dönüşmüştür.

Bu yeni düzenleme, kadınların, hem erkek yöneticilere bağlı olmaktan çıkarak özerk bir statü kazanmalarını hem de yönetim organlarında söz hakkı elde etmelerini sağlamıştır. Kollar, kadınların parti içindeki delege seçimi, aday belirleme gibi süreçlerde güçlenmesine de yol açmış, kadın üye ve delegeler üzerinde etkili olabildikleri oranda partinin diğer kademelerinde de etkilerini hissettirmelerine olanak vermiştir.

Kadınların bu partilerde yaşanan gerilimlere rağmen kendileri için öngörülen yardımcı rolleri aşarak güç kazanmalarında, söz konusu partilerin hak ve eşitlik vurgusu ağır basan bir söyleme sahip olmalarının, daha genel olarak da Kürt hareketinin kadınların toplumsal ve politik yaşama katılımına ilişkin eşitlikçi ve teşvik edici yaklaşımının etkileri olmuştur (Çağlayan 2007). Bu partilerin söyleminde eşitlik talebi ve hak vurgusu o denli yoğun olmuştur ki, kadınlar parti içinde karşılaştıkları eşitsiz tutumlara karşı mücadele ederken bizzat bu söylemden destek almışlardır. Türkiye kadın hareketiyle kurulan ilişki de kadınların parti içinde güçlenmelerinde rol oynamıştır.

HADEP'te yüzde 25 olarak öngörülmüş olan kadın kotası DEHAP'ta yüzde 35 olarak yeniden düzenlendi. Parti disiplin suçları arasında, üyelerin sadece partideki davranışları değil, 'özel alan'daki davranışları da dahil edilmiş ve "aile-içi alan dahil olmak üzere kadınlara yönelik her türlü şiddet uygulamak ve tacizde bulunmak", "partiye üye olduktan sonra çokeşli evlilik yapmak" parti disiplin suçu sayılmış. Bu uygulamalar sonucunda 2002 Yerel Seçimleri'nde kadın belediye başkan adaylarında artış görüldü; birisi il belediye başkanı olmak üzere kadın belediye başkan sayısı 10'a çıktı; il genel meclis üyelikleri ve belediye meclis üyeliklerinde de kadın oranı yüzde 17 oldu. Daha sonraki dönemde Kürt siyasetini temsil eden DTP döneminde ise eşbaşkanlık ve yüzde 40 cinsiyet kotası uygulanmaya başladı.

► DTP / HDP cinsiyet kotası ve eşbaşkanlık

Türkiye'de eşit siyasal temsili sağlamak için cinsiyet kotası uygulayan siyasal partiler içinde en başarılı sonuçlar sağlayan parti HDP'dir. HDP, cinsiyet kotası uygulamasına kendinden önce Kürt siyasetini temsil eden benzer partilerden gelen deneyimi ve uygulamayı devam ettirerek geliştirdi. Bu gelişim sürecini anlamak için HDP'yi önceleyen diğer partilerin deneyimlerine de bakmak gerekir.

Kürt siyasetinde kadınların eşit temsilini sağlamayı amaçlayan cinsiyet kotası ilk olarak 2007 Genel Seçimleri'nde uygulanmaya başladı. Bu tarihte seçim barajını geçememe korkusuyla bağımsız adaylarla seçime giren Demokratik Toplum Partisi (DTP) milletvekilliği adaylıklarında yüzde 40 cinsiyet kotası öngördü. Seçime bağımsız aday olarak girip seçildikten sonra DTP'ye katılan 21 milletvekilinin 8'i kadındı (yüzde 38). Aynı seçimde meclise giren diğer partilerden iktidar partisi AKP'de kadın milletvekili oranı yüzde 9, ana muhalefet partisi CHP'nin yüzde 9 ve MHP'nin ise yüzde 3'te kaldı. AKP'nin 341 milletvekilinin 30'u, CHP'nin 112 milletvekilinin 10'u ve MHP'nin 70 milletvekilinin 2'si kadındı.

29 Mart 2009'da gerçekleştirilen yerel seçimlerde de DTP diğer partilerden farklı olarak belediye meclisi, il genel meclisi ve belediye başkanlıkları için de yüzde 40 cinsiyet kotası uygulayacağını açıkladı. 2009 yerel seçim sonuçlarına göre, 2948 belediye başkanının 27'si

(yüzde 0.92); 31.790 belediye meclis üyesinin 1340'ı (yüzde 4.2) ve 3.379 il genel meclis üyesinin ise 110'u (yüzde 3.4) kadın oldu. Aynı 2009 Yerel Seçimleri'nde DTP'nin aday gösterdiği 346 belediye başkan adayının 41'i kadındı (yüzde 11). Bu adayların içinden 14'ü (1 il, 11 ilçe 2 belde) kadındı (yüzde14). Bu seçimlerde DTP'den belediye meclis üyesi seçilen 1113 kişinin 178'i (yüzde 16), il genel meclis üyesi seçilen 235 kişinin 18'i (yüzde 8) kadındı. DTP'den seçilen belediye başkanı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri arasındaki kadın oranları (sırasıyla yüzde14, yüzde 15 ve yüzde 7.6), yukarıda belirtilen ülke genelindeki oranların (yüzde 0.92, yüzde 4.2, yüzde 3,4) üzerinde gerçekleşti. DTP'nin en son 4 Ekim 2009 tarihinde gerçekleştirdiği 3. Olağanüstü Kongresinde seçilen 90 parti meclisi üyesinin 30'u ve kongrenin ardından oluşturulan 20 kişilik Merkez Yürütme Kurulu'nun ise 8'i kadın oldu.

Bu gelişmeler ışığında Kürt siyasetini temsil eden siyasal parti olan DTP'nin kadınların eşit katılımını sağlamaya yönelik sistematik, sürdürülebilir ve etkili kota uygulamasına başlayan parti olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu politikanın, çok inişli çıkışlı giden Kürt siyasetinin parlamenter konumuna rağmen, bugüne kadar değişmeden, güçlenerek sürdürüldüğünü görüyoruz. Bu nedenle, DTP'nin 11 Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasının ardından yerini alan diğer partilerce de cinsiyet kotası uygulanmaya devam edilebilmiş.

DTP parti yönetim organları için de yüzde 40 cinsiyet kotası uygulamanın yanı sıra, kadınların parti içinde temsilini ve görünürlüğünü artırmak için bir kadın ve bir erkekten oluşan eşbaşkanlık sistemini uygulamaya başladı. Eşbaşkanlık sisteminin DTP'li adayların kazandığı en küçük belediyelerde de uygulanmaya başlamasıyla kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik güçlü politikaların geliştirilmesinde önemli bir güçlenme sağlandığını söylemek mümkün. Bu dönemde belediye çalışanlarıyla yapılan toplu sözleşmelerde bu konuyla ilgili hükümlere yer vermek gibi kimi özgül düzenlemelere rastlıyoruz.

Cinsiyet kotası açısından DTP'nin program ve tüzüğü incelendiğinde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin stratejik bir hedef olarak değer-

lendirildiği ve partinin temel politikaları arasında yer aldığını görüyoruz. Program'ın girişinde Türkiye'nin yüz yüze bulunduğu sorunlar sıralamasında, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yer verilmiş ve bu konudaki saptama ve politikalar programın demokratikleşme bölümünün başındaki "Demokratikleşmenin Temel Dinamiği Kadındır" başlığı altında yer almıştır. Bu bölümde cinsiyet eşitsizliğinin diğer eşitsizlikleri de besleyen temel bir sorun olduğu, tarihte sınıfların ortaya çıkmasıyla eşzamanlı olarak kadınların ikincilleştirildiği ve aile kurumunun mevcut haliyle bu durumu yeniden üretmeye hizmet ettiği vurgulanmış. Çözüme ilişkin hayli uzun sayılabilecek bir yapılacaklar listesinde kotaya da yer verilmiş:

> DTP kadınların siyasal ve toplumsal yaşama katılımları önündeki engellerin aşılmasını zorunlu bir görev olarak görmektedir. Kadınların karar alma ve uygulama süreçlerinde temsil edilmesini engelleyen koşullar ortadan kalkıncaya kadar her alanda pozitif ayrımcılık ilkesini uygulayacaktır. Ayrıca partinin bütün yönetim kademelerinde yüzde 40 cinsiyet kotası uygulanacaktır.

Bu bölümde aynı amaçla "siyasi partiler yasasının yeniden düzenlenmesi yoluyla siyasi partilerde en az yüzde 33 kadın kotası uygulamasının zorunluluk haline getirileceği; bu uygulamanın "hayatın her alanında, işe girişlerde, sendika, dernek, oda vb. örgütlenmelerde de uygulanması için mücadele" edileceği belirtilmiştir.

DTP'nin Parti Tüzüğü'nde de, Program'da yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin yansımaları görülüyor. Tüzüğün amaçlar bölümünde, "[DTP] Cins ayrımcılığı ve kadına yönelik her türlü şiddeti reteder, toplumun özgürleşmesinin kadının özgürleşmesine bağlı olduğundan hareketle, yaşamın tüm alanlarında cinsler arası eşitliğin yaratılabilmesi için; hukuki, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel tedbirlerin alınmasını sağlar" (Madde 3/f) ve "Cinsiyet özgürlüğünü sağlamanın demokratik toplum hedefine ulaşmada belirleyici bir etken olduğundan hareketle, cinsiyet özgürlüğü önündeki bütün engellerin ortadan kaldırılması için başta kadınların öz iradesine dayalı olarak gelişecek kadın örgütlülüğünü yaratarak, kararlılıkla mücadele eder" (madde 3/g) deniyor.

Program'da eşbaşkanlık sistemine de vurgu yapılmış. Buna göre:

"DTP, [...] kadın-erkek eşitliğini en üst düzeyde sağlamak üzere "eş-başkanlık" sistemini savunur ve bunun kurumsallaşması için mücadele yürütür" (madde 3/m). Bu maddenin devamında daha sonradan eklenmiş bir maddede ise: "DTP, partinin organ ve kurullarında yer alma dahil olmak üzere, parti yaşamının her alan ve düzeyinde pozitif ayrımcılığın uygulanması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçla cinsiyet kotasını savunur ve kotanın yasalaşması için mücadele yürütür" (yeni ek madde) deniyor.

Partinin işleyişine ilişkin tüzük maddelerinde de olumlu ayrımcılık ilkesini pekiştirmeye yönelik ifadelere yer verilmiştir:

> Partinin organ ve kurullarında yer alma dahil olmak üzere kadınlara, parti yaşamının her alan ve düzeyinde pozitif ayırımcılık uygulanır. Partinin her türlü organ seçimi ile genel ve yerel seçimlerin aday belirlemelerinde, kadınların aday olması halinde en az yüzde 40 oranında cinsiyet kotası uygulanır. Pozitif ayırımcılık herhangi bir organ ya da kişinin inisiyatifine bırakılamaz. Partinin her tür organ seçiminde eşit oy alan adaylardan biri kadın ise, kadın aday seçilmiş sayılır (madde 4/f).

Üyelik şartları bölümünde partiye üye olduktan sonra çokeşli evlilik yapanların üyeliğinin sona ereceği belirtilmektedir (madde 5). Tüzüğün disiplin suçları bölümünde "Aile-içi dahil olmak üzere kadına yönelik her türlü şiddet kullanmak" (madde: 92/i), aynı maddenin g bendinde de "cinsel taciz" disiplin suçu olarak sayılmıştır.

DTP'nin kadın birimlerinin, parti yönetimleriyle "eşgüdümlü" çalıştığı belirtilmekte ve Merkez Kadın Yönetimi Temsilcileri, kongrelerin doğal üyesi kabul edilmektedir (madde: 44/b).

2007 milletvekili seçimleri ile 2009'daki yerel seçimlerin sonuçlarına göre, DTP'nin program ve tüzüğünde yer alan ifadelerin kâğıt üzerinde kalmadığı belirtilebilir. Partinin karar ve yönetim organlarında da aynı şekilde kadınların en az yüzde 40 oranında temsil edilmesi gözetilmiş. Parti içindeki karar ve yönetim organlarına aday olan kadınların, kota uygulamaya gerek bırakmayacak ölçüde yüksek oylarla seçildikleri de gözlenebilen bir durum. Bu örnekler cinsiyet kotası uygulamasının parti üye ve delegeleri tarafından da benimsendiğinin göstergesidir ve kota uygulamasının, zamanla kadınların temsiline ilişkin bir farkındalık yaratacağı varsayımını doğrular nitelik-

tedir. Aslında DTP'nin öncülü sayılabilecek partilerde kadın politikalarının gelişimine ilişkin bilgiler, kadınların, özellikle bu partilerin ilk kuruluş yıllarında karar ve yönetim organlarında yer almalarının hiç de kolay olmadığını, kota talebinin partinin erkek yöneticilerinin direnciyle karşılaştığını, ancak bu konuda zaman içinde istikrarlı bir dönüşüm yaşandığını gösteriyor (Çağlayan 2007: 126-50).

DTP'nin Program ve Tüzüğünde yer alan toplumsal cinsiyet yaklaşımı DTP Kadın Meclisi Yönetmeliği'nde daha da ayrıntılı olarak düzenlenmiş. Yönetmelikte Kadın Meclisi'nin amaçları arasında "Demokratik ekolojik toplum ilkeleri ile feminizmin cins devrimi çabalarını kadın kimliğinde birleştirip; toplumsal özgürlük, eşitlik ve demokratikleşme için mücadele eder" ifadesine de yer verilmiş.

► Kürt siyasetinin kotayla seçilen kadın milletvekillerinin profili

DTP, kadın milletvekillerinin profilleri açısından da Türkiye'de egemen siyasi parti geleneğinin dışında özellikler gösteriyor. Anımsanacağı üzere, siyasi partilerin aday gösterdikleri kadın milletvekillerinin toplumdaki genel kadın nüfusunun ve seçilen erkek milletvekillerinin profilinin dışında özellikler gösterdikleri, daha eğitimli ve meslek sahibi oldukları; partilerin kadın birimlerinden gelmedikleri ve bu birimlerle aralarında geçişgenliğin bulunmadığı, parti tabanınca tanınmadıkları ve esas olarak da partilerin erkek liderlerince seçkin özellikleri göz önüne alınarak aday gösterildiklerini belirtmiştik. Kürt siyasetinin cinsiyet kotasından yararlanacak kadın adaylarının büyük çoğunluğu, sonuçta parti yöneticilerinin her adayı onaylanması enformel olarak geçerli olsa da, esas olarak partinin temel kadın örgütlenmesi olan "Kadın Meclisi" tarafından belirlenmiş kadınlardır. 2007 seçimlerinden başlayarak, bütün seçimlerde listelere alınan kadın adaylar Kadın Meclisleri tarafından belirlenmiş. Benzer bir uygulama Parti Meclisi, Merkez Yönetim Kurulu ile il ve ilçelerdeki yönetim birimlerinin oluşturulma sürecinde de söz konusu. Kürt siyasi hareketinin temsilcisi kadınlar ile partinin kadın birimleri, bu mekanizma sayesinde, birbirinden kopuk olmuyor. Bu mekanizma, Kadın Meclisleri (daha önce kadın kolları) ile Parti Meclisi, Merkez

Yürütme Kuruluna seçilen, genel ve yerel seçimlerde aday gösterilerek seçilen kadınlar arasında geçişgenlik sağlayabiliyor. Karar ve yönetim organlarında yer alan, ya da genel ve yerel seçimlerde aday gösterilen kadınlar böylece, genellikle, parti kadın birimleri içinde çalışma deneyimine sahip, partinin kadın üye ve çalışanları tarafından tanınan, dahası onların öneri ve onayıyla aday gösterilen kadınlar olabiliyor.

Örneğin DTP'nin 2007 yılında ilk kez kota ile TBMM'ye seçilen 8 kadın milletvekilinin 6'sı daha önce bu partinin kadın kollarında ve parti meclisinde çalışmış. Diğer iki kişiden birisi seçilmeden önce hak eksenli bir toplum örgütünde, ikincisi ise Diyarbakır'da bir alt belediyenin kadın çalışmalarının koordinasyonunda görev yapmış.

İlk dönem kota ile TBMM'ne seçilen DTP'li kadın milletvekilleri, eğitim düzeyi ve sınıfsal konum açısından da genel milletvekili profiliyle tam örtüşmüyor. Örneğin 8 milletvekilinin 2'si orta öğrenim mezunu; mesleki açıdan avukat ya da gazeteci olanların yanı sıra hemşire veya harita teknisyeni olan da var. Kaba bir genellemeyle DTP kadın milletvekillerinin tümü değilse de çoğunluğunun alt orta sınıfa mensup oldukları belirtilebilir.

DTP'li kadın milletvekilleri, seçildikleri yerleşim biriminin büyüklüğü ve coğrafi konumu açısından da farklılık gösteriyor. Siyasal gelenek içinde kadınlar daha çok metropollerden aday gösterilerek seçilmiş kadınlardan oluşuyordu. 2007 seçimlerinde AKP'den seçilen kadınların üçte birinden fazlası (12 kişi), CHP'den seçilenlerin 7'si ve MHP'den seçilenlerin ise her ikisi İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük kentten aday gösterilmiş kadınlardı. DTP'den seçilen kadınlar ise, yukarıda belirtildiği gibi, hem kent ölçeği hem de coğrafi konum itibariyle farklı bir tablo ortaya çıkardılar. DTP'li kadın adaylar Van, Batman, Mardin gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun erkek egemen ve azgelişmiş sayılabilecek illerinden seçildiler.

DTP'li kadınların sadece parti içinde değil, meclis faaliyetlerinde de geleneksel olarak kadınlara uygun görülen rol ve misyonla sınırlı kalmadıkları görülüyor. DTP'nin benimsediği eşbaşkanlık kurumuyla uyumlu bir şekilde, meclis grup toplantılarında her iki eşbaşkanın da söz almasına ve iki grup başkan vekilinden birisinin kadın olmasına

özen gösterilmiş. Kadın milletvekillerinin meclisteki çalışma alanlarına bakıldığında üç başlık altında toplanabilecek geniş bir alana yayıldığı görülüyor. Bunlardan birisi seçildikleri illerin sorunlarına ilişkin. Diğeri dezavantajlı grupların sorunları ve bu bağlamda cinsiyet eşitsizliği ve kota gibi konulardır. Üçüncüsü ise kadınların söz almasına alışık olunmayan istihdam, eğitim, bütçe gibi konular.

DTP'nin içinden çıktığı siyasi parti geleneğinin, Kürt sorununun çözümüne, insan hakları ihlallerinin son bulmasına, hak ve eşitlik talebine odaklanmış olması, kadınların katılımı için avantajlı bir ortam yaratmıştır. Kürt sorununun çözümü ekseninde ortaya çıkan politik mobilizasyonun kadınları da evlerinden çıkararak politik olarak aktif özneler haline getirmiş olması, söz edilen avantajdan yararlanacak güçlü ve kararlı bir kadın potansiyelinin oluşmasını da sağlamıştır. DTP ve öncüllerinin söylem ve politikalarına damgasını vuran "eşitlik" ve "özgürlük" talebi ile genel haklar vurgusu, partilerde yer alan kadınların bu söylemi cinsiyet eşitliği taleplerini de içine alacak şekilde dönüştürmelerini olanaklı kılmıştır.

Bu özgül deneyim, kadınların temsili açısından Türkiye siyasal geleneği içinde istisna oluşturan bir modeli ortaya çıkarmıştır. DTP modelinin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Kadınların da mobilize olduğu toplumsal ve politik bir hareketin varlığı; bu harekete yön veren ideolojik politik söylemin kadınların eşitliğini de içerebilecek bir hak ve eşitlik vurgusuna sahip olması; bu vurguyu kadınların karar ve yönetim organlarında etkin bir şekilde temsil edilmeleri ve güçlenmeleri doğrultusunda değerlendirebilecek bir kadın örgütlülüğünün bulunması; kadınların adaylık ve seçimlerinde bu örgütlülüğün belirleyici olması ve kadın hareketiyle ilişki içinde olunması.

DTP ve öncülü partilerde kadınların politik katılım ve güçlenmelerinde önemli bir etken olan kimlik vurgusu ve bu eksendeki hak talebinin aynı zamanda bir gerilim potansiyeli barındırdığı da belirtilmelidir. Zira Kürt kimliğine ilişkin taleplerle kadınların özgül taleplerinin örtüştüğü oranda olumlu olan bu ilişkinin, Kürt kimliğine dayalı önceliklerle kadınların önceliklerinin örtüşmediği durumlarda nasıl bir hal alacağına dair bir öngörüde bulunmak güçtür.

Kürt siyasetinin, kadınları çok kısa bir dönemde parti ve belediye yönetimlerine ve TBMM'ye milletvekilliğine taşıyabilmesi elbette öncelikle uyguladığı kota, eşbaşkanlık ve diğer eşitlik politikalarının başarısına bağlı oldu. Ama öte yandan, bu sürecin arkasında gelişen toplumsal dinamiklere baktığımızda farklılaşan özellikte hikâyelerle karşılaşmak mümkün. Kürt siyasetinin siyasete taşıdığı kadınların seçilme kriterleri, geleneksel kadın aday seçme yöntemlerinden en feminist yöntemlere kadar çeşitlilik gösteriyor. Örneğin geleneksel siyasetin bir parçası olan, aşiretlerin temsilcisi olarak siyasete girmeyi örnek alırsak, Kürt siyasetinde aşiret kökenli kadınlar için bunun kadın hakları siyasetini meşrulaştıran bir araç haline dönüştürüldüğünü görüyoruz. Öte yandan, kadın vekiller içinde PKK'nın önemli isimlerinin kadın akrabalarının ve yakınlarının da olduğu geniş bir yelpaze oluşmuş. Bir yandan da "faili meçhul!" cinayetlerle katledilmiş önemli Kürt işadamlarının, entelektüellerin ya da politikacıların eşleri, kızları da aday olmuş ve kazanmışlar. Örneğin Leyla Zana, Pervin Buldan bunlara örnek gösterilebilir. Aslında "dulluk hakkı" olarak tanımlanan ve bilinen örneklerinde geleneksel erkek egemen partilerin vitrinde kadın bulundurma siyasetinin bir aracı olan bu yöntem, Kürt siyasetinde dönüştürücü bir yöntem olmuş. Kadın hakları savunucularının partiye yaklaşmasında olumlu adımlar atılmasını sağlamış.

Bazı seçilmiş Kürt kadınları, devletin baskı siyasetinden ve Kürt siyaseti yöneticilerini hapsetme uygulamasından mağdur olmuş ve ayakta kalmış kadınlar. Kürt siyasetinde yer alan politikacıların sosyolojik ve sınıfsal kökenlerine ilişkin elimizde ciddi veriler yok. Ne kadarı büyük toprak sahibi ya da sermaye sınıfı kökenli bilemiyoruz. Ama dışlanan etnik kimliğin temsili, sınıfsal farkları ikincilleştiriyor ve temsilcilerin hangi yerel seçkini temsil ettiği önemsizleşiyor.

Kürt siyasetinin Kürt olmayan kadınları, özellikle de bağımsız feminist politikacıları ve kadın hakları savunucularını ne kadar içerdiğini sorgulayacak olursak çok da fazla bir içerme olmadığını görüyoruz. Siyasal parti olarak HDP'nin kadrolarında birkaç örnek dışında, Kürt olmayan ya da bağımsız feminist politikacının yer almadığını görüyoruz.

Bu konuyu kapatmadan sorulması gereken son bir soruyu da yanıtlayalım. Kürt siyasetinin kadın haklarını savunma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirmeyi amaçlayan başarılı adımları acaba neden diğer partilerce taklit edilmedi ve aynı seçim bölgelerinde rekabet eden partilerce bu konuda karşı kadın adaylar gösterilerek rekabet edilmedi. Kürt siyasetinin cinsler arası eşitlik uygulamaları görmezden gelindi, yok sayıldı. Bu sorunun yanıtını, cinsiyet eşitliği uygulamalarında değil, Türkiye'nin Kürt sorununun çözüm(süzlüğ)üne yönelik ulusal politikalarının belirlediği siyaset düzeyinde aramak gerektiğini söyleyerek tartışmayı başka zeminlere bırakalım. Burada etnik kimlik siyasetinin güçlendirici yönleri olduğu kadar zayıflatıcı, dışlanmalara yol açan ayrıştırıcı yönleri olduğunu da hatırlatmakla yetinelim.

Cinsiyet Kotaları Kadınların Eşit Siyasal Temsilini Nasıl Etkiledi?

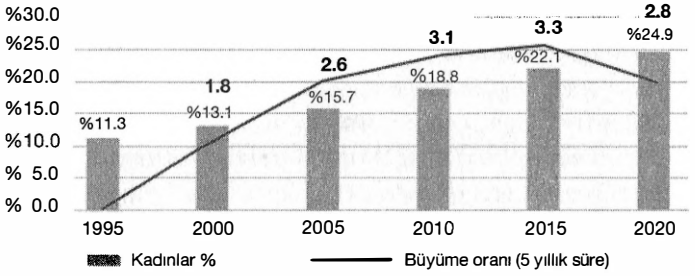
DÜNYADA mevcut güç hiyerarşilerini ve iktidar yapılarını belirleyen temel mekanizmaları anlamak için önemli belirleyicilerden biri olan "eril tahakküm siyaseti"nin değişim dinamiklerini de anlamak gerektiği açık. Bunun için temel bir gösterge olarak kabul ettiğimiz siyasal temsilde cinsiyet eşitliği verileri üzerinden son 25 yılda, bu konuda oluşan değişim dinamiklerine bakalım.

Dünyada Son 25 Yılda Siyasal Temsilde Eşitlik Nasıl Değişti?

2020'li yılların küresel dünyasında, kadınların hâlâ eşit haklara sahip olamaması, yirminci yüzyılda çözülmesi gerekirken bu yüzyıla devredilmiş derin bir sorun. Bu temel eşitsizlik sorunu, yirmi birinci yüzyılda da, hem sosyolojik hem de siyasal değişim dinamiklerinden biri olarak, küresel değişimleri etkilemeye devam ediyor.

Kadınlara eşit hakların sağlanabilmesinin yolu, öncelikle siyasal kararların alındığı parlamentolarda eşit temsil edilebilmelerinden geçiyor. Bu konuda son 25 yılın verilerine bakarsak[1] 1995-2020 yılları arasında dünya parlamentolarında kadınların siyasal temsil oranı ikiye katlanmış; 1995'te yüzde 11.3 olan oran 2020'de yüzde 25'e ve 2022'de yüzde 26'ya yükselmiş. Grafik 1, 1995-2020 yılları arasında kadınların siyasal temsil oranlarında dünyadaki değişimi gösteriyor. Bu veri bize bu gelişmelerin arkasındaki hızlanan ve yavaşlayan değişim dinamikleri olduğunu gösteriyor.

Grafik 1. Dünya Parlamentolarındaki Kadınlar, 1995-2020 Ortalaması

Kaynak: Inter-Parliamentary Union (IPU - Parlamentolararası Birlik)

Bu verilere bakınca dünyada, kadınların eşit haklara erişimi için sürdürülen güçlü mücadelelerin 1990'lardan 2015 yılına kadar oldukça hızlı bir gelişim gösterdiğini ama bu tarihten sonra bir duraklama ve geri gidiş olduğunu görüyoruz. 2015 yılına kadar artış ikiye katlanarak yüzde 22 olurken, son beş yılda artış ancak yüzde 3 oluyor ve oran sadece yüzde 25'e çıkabiliyor. Yani 25 yılın sonunda ancak "üç erkeğe karşı bir kadın temsilci" siyasal karar süreçlerine katılabiliyor. Bu orandaki yükseliş ve yavaşlayışın dünyada demokrasi ve ekonomik gelişmenin yükseliş ve krize giriş eğilimlerine paralel olduğunu söyleyebiliriz.

Bu verilerin farklı ülke verilerinin bir ortalaması olduğunu hatırlayalım. Yani bazı ülkeler oldukça yüksek bir kadın katılımı sağlamayı başarırken diğer bazı ülkeler bu konuda çok fazla gelişme sağlayamamışlar. Sonuçta hâlâ dünyanın birçok bölgesinin ve ülkesinin, siyasal temsilde cinsiyet eşitliğini sağlamanın oldukça uzağında kaldığını görüyoruz.

Siyasal temsilde eşitlik için büyük adımlar atabilmiş ülkelerin kimler olduğuna bakarsak, 1995 yılında en yüksek orana sahip on ülkenin sekizinin Avrupa ülkesi olduğunu görüyoruz. 2020'de dünyada en başarılı ilk on ülke arasında ise sadece 2 Avrupa ülkesi kalmış. Bu durum Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan bir gerilemeden kaynaklanmıyor; ama geriden gelip öne geçenler var. Bunların 5'i Amerika kı-

Tablo 1. Kadınların Parlamentolardaki Katılımı Açısından İlk 10 Ülke; 1995-2020

1995		2020	
Ülke	Kadınlar (%)	Ülke	Kadınlar (%)
İsveç	40.4	Ruanda	61.3
Norveç	39.4	Küba	53.2
Danimarka	33.5	Bolivya	53.1
Finlandiya	33.5	Birleşik Arap Emirlikleri	50.0
Hollanda	32.7	Meksika	48.2
Seyşeller	27.3	Nikaragua	47.3
Avusturya	26.8	İsveç	47.0
Almanya	26.3	Grenada	46.7
İzlanda	25.4	Andorra	46.4
Arjantin	25.3	Güney Afrika	46.4

Temsilde cinsiyet eşitliğinin siyasal coğrafyasında meydana gelen değişim.

tasından, 2'si Sahraaltı Afrika, bir ülke Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkesi. Bu değişim oldukça şaşırtıcı ve ezber bozucu bir karakter taşıyor. Küçük, az gelişmiş, ama yakın geçmişte siyasal sistemlerini yeniden inşa amacıyla reform dönemleri yaşayan ülkelerin bu alanda öne geçtiğini görüyoruz.

► Ne kadar krizden çıkma çabası, o kadar temsilde eşitlik mi?

Son 25 yılda kadınların siyasal temsilinde büyük başarılar sağlamış şampiyonlar liginde en başarılı ülkeler artık en zengin, en gelişmiş yüksek refah ülkeleri değil. Tersine büyük krizler, savaşlar veya askeri darbeler-diktatörlükler yaşamış ülkelerin, bu krizlerden çıkma ve yeni bir siyasal başlangıç yapma süreçlerinde, cinsiyet eşitliği kurucu bir siyaset olarak gündeme gelmiş. Yani reform ve yeniden inşa süreçleri yaşayan bazı ülkelerde, kadınların eşit var olma mücadelesi "siyasetin yeniden inşasına dahil olma"yı başarmış. Örneğin çok kanlı bir iç savaş ve soykırımdan çıkıp yeniden ayağa kalkmaya çalışan Ruanda, parlamentosundaki kadın temsilci oranını 2022 yılı itibariyle yüzde 61.3'e çıkarabildi ve bu oranla dünyada cinsler arasında en eşit siyasal temsile sahip ülke oldu. Ruanda parlamentosunda ka-

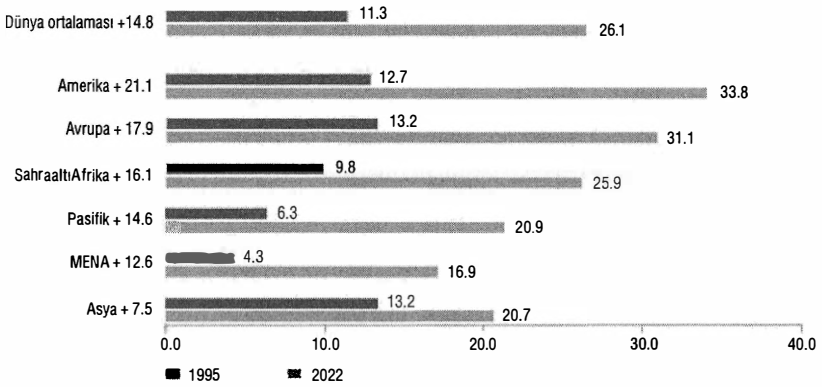
dınlar 2013 yılından beri yüzde 60'ın üstünde temsil ediliyor ve Parlamento Başkanı da bir kadın. Bu durum Ruanda iç savaşında en ağır bedelleri ödemiş kadınların yeni bir toplum inşasında başrollerden birini ele geçirdiğini gösteriyor.

Ruanda'yı küçük iki sosyalist ülke izliyor: temsilde eşitliği rejimin temeline koymuş olan Küba ve Nikaragua. Sol bir hükümet ile kendini düze çıkarmaya çalışan Bolivya ise yüzde 53 temsil oranıyla başarılılar ligine girmiş. Bu üç ülke, liberal dünya tarafından "otoriter rejimler" diye adlandırılıyor, ama cinsiyet eşitliği konusunda önemli adımlar atmışlar ve bu çabalar da bu ülkelerin gelişme ve demokratikleşme sürecinin bir parçası olmuş. Daha da çarpıcı bir örnek ise, ilk on ülke arasına girmeyi başaran Birleşik Arap Emirlikleri (BAE). BAE, son yıllarda sadece ekonomik refah ve toplumsal gelişmişlik düzeyiyle dikkati çeken bir ülke olmanın ötesinde, cinsiyet eşitliği konusunda da yeni bir başlangıç yapmaya çalışıyor. BAE, devlet başkanlığı kararıyla parlamentosunda kadın ve erkek temsilci sayısının eşit olması kararını alarak (50-50) temsilcilerin yarısını kadın olarak seçti. Meksika ise Latin Amerika bölgesinde yeniden demokrasi inşası için çalışan bir ülke olarak şampiyonlar ligine dahil odu. Güney Afrika Cumhuriyeti ise uzun süren kanlı iç savaş sonrası siyahlara karşı yürütülen vahşi apartheid politikasının yenilgisi ertesinde, tam anlamıyla yeni bir demokratik toplum yaratma çabası içinde ve siyasal temsilde cinsiyet eşitliği sağlayarak toplumun yeniden inşasına kadınların eşit katılımını sağlamış. Böylece demokratik ülkeler ligine layık olduğunu kanıtlamaya çalışıyor.

Söz konusu değişimler, yavaş ve zaman içinde gerçekleşen, daha çok eski yerleşik demokrasilerde yaşanan değişimlerden farklı görünüyor. Bu değişimler çok hızlı ve dikkat çekici. Bu durum bazı temel sorulara yanıt aramamızı gerektiriyor. Acaba bu ülkeler temsilde cinsiyet eşitliği konusunda aynı hızda, geri de gidebilirler mi? Bu ülkelerde artan kadın katılımı, demokrasiyi güçlendirmek yerine, otoriter, ataerkil güç çevrelerini meşrulaştırmaya hizmet eder hale gelir mi? Bu soruları bugünden yanıtlamak zor ama bu yanıtları oluşturabilmek için söz konusu gelişme dinamiklerini takip etmek gerekiyor.

Yerleşik demokrasi coğrafyalarının, öncelikle de Kuzey Atlantik

Grafik 2. Parlamentolardaki Kadınların Dünya ve Bölgesel Ortalamaları 1995 ve 2022

Kaynak: Inter-Parliamentary Union (IPU - Parlamentolararası Birlik) verileri, 1 Temmuz 1995 ve 1 Ocak 2022 itibarıyla.

ülkelerinin dışında, dünyanın azgelişmiş coğrafyalarında meydana gelen bu değişimler o kadar hızlı ve yüksek ki, sanki her şey bir günde değişmiş gibi görünüyor. Ama 25 yıllık bir değişim süreci hiç de kısa sayılmaz ve dünyanın en önemli değişim dinamiklerinin devrede olduğu, zaten altüst olmuş ve yeniden istikrar ve demokrasi oluşturmaya çalışan bu ülkelerdeki hızlı değişimler yaşanan iyileştirmelerin önemli bir parçası olmuş. Artışlar o kadar hızlı ve çarpıcı ki sonuçlarını şimdiden öngörmek çok zor. Bu yüksek artışların görüldüğü ülkelerde, en son yapılan seçimlerde, bir önceki seçim dönemine göre kadın temsilinde artış oranları, örneğin Bolivya' da +43.5 puan, Meksika'da +37 puan, Arjantin'de +35 puan olmuş.

Grafik 2'de son 25 yılda kadınların eşit siyasal temsilinde en yüksek artışların Amerika kıtası ülkelerinde olduğunu görüyoruz.

Amerika kıtası ülkelerinde kadın siyasal temsil oranı artışı ortalama + 21 puan olmuş ve bu ülkelerin çoğu siyasal temsilde azınlık grup temsil eşiği olan yüzde 30 puanın üstünde artış sağlayarak eşiği aşmış. Yani Latin Amerika ülkeleri, yaşadıkları askeri rejimler, oto-

riter popülist yöneticiler, büyük kitlesel protestolar ile tanınan bir bölge olarak, hem krizlerin hem de güçlü eşitlik mücadelelerinin yarattığı değişimlerin coğrafyası olarak öne çıkıyor.

Siyasal temsilde eşitlik konusunda uzun süre öncülüğü elinde tutan Avrupa ülkeleri artık bu süreçte öncü niteliğini yitirmiş ve Amerika kıtası ülkeleri sıranın başına geçmiş durumda. Elbette Avrupa'nın eski ve güçlü yerleşik demokrasileri toplumsal cinsiyet eşitliğini devlet yönetimlerinin ve kamu hizmetinin temel bir siyasi ilkesi olarak benimsediğinden bu yana, bu konuda bütün stratejik adımları atmış ve temsilde eşitlik sağlamak için güçlü mekanizmalar oluşturmuş durumda. Zaten İskandinav ülkeleri de uzun süredir yüzde 40'ın üstünde kadın temsil oranları ile öncü konumunu sürdürüyor. Dolayısıyla yeni başlayanlarla eskiden beri bu kulvarda koşanların, sadece sayısal artış oranlarını dikkate alarak karşılaştırılması doğru değil. Yani kadınların siyasal temsilinde yüzde 40 olan kritik eşiği aşmış ya da bu eşiğe çok yaklaşmış eski demokrasileri aynı sepete koymadan, ayrıca ele almak gerektiğini vurgulayalım. Avrupa ülkelerinin çoğunun bu konuda artık bir tür "olgunluk dönemi" yaşadığını söyleyebiliriz. Ayrıca Avrupa'da daha önce farklı nedenlerle ciddi gelişme sağlayamayan ülkelerin çabaları da sürüyor. Örneğin Belçika'nın da şimdi arayı hızla kapattığını ve son 25 yılda kadın temsil oranını +36 puan artırarak Avrupa'da en yüksek artış sağlayan ülke rekoru kırdığını görüyoruz.

► Eşit siyasal temsilde başarının yöntemi cinsiyet kotaları mı?

Son 25 yılda eşit siyasal temsil açısından en başarılı olmuş ilk 20 ülke listesine baktığımızda 16'sının seçimlerde cinsiyet kotası uygulayarak temsilde eşitlik sağlamaya çalışan ülkeler olduğunu görüyoruz. O zaman öncelikle seçimlerde eşit temsil başarısı gösteren ülke deneyimlerine, cinsiyet kotaları uygulamalarından başlayarak göz atalım.

1995 öncesinde sadece Arjantin ve Nepal'de yasal cinsiyet kotası vardı. Ama son 25 yılda cinsiyet kotaları ile siyasal temsili eşitleme yöntemi bütün dünyaya yayıldı. Bugün 81 ülke yasama organları seçimlerinde kota kullanıyor.

Tablo 3. İlk 20 Ülke'deki Cinsiyet Kotalarına Göre Kadın Parlamenterlerin Oranı Ana ve Alt Meclisler, 2020

Ülke	Kadınlar (%)	Kota
1. Ruanda	61.3	Var*
2. Küba	53.1	Yok
3. Bolivya	53.1	Var***
4. Birleşik Arap Emirlikleri	50.0	Var**
5. Meksika	48.2	Var***
6. Nikaragua	47.3	Var***
7. İsveç	47.0	Var*
8. Grenada	46.7	Yok
9. Andorra	46.4	Yok
10. Güney Afrika	46.4	Var*
11. Finlandiya	46.0	Yok
12. Kosta Rika	45.6	Var**
13. İspanya	44.0	Var***
14. Senegal	43.0	Var**
15. Namibya	42.7	Var*
16. İsviçre	41.5	Var*
17. Norveç	41.4	Var*
18. Mozambik	41.2	Var*
19. Arjantin	40.9	Var**
20. Yeni Zelanda	40.8	Var*

Var* Gönüllü parti kotası
Var** Yasal kota (ayrılmış koltuklar + yasal aday kontenjanı)
Var*** Yasal ve parti kotası

Dünyada kota uygulamayan ülkelerde yapılan parlamento seçimlerinde temsilde eşitlik oranı, bazı istisnalar hariç, hep daha düşük kaldığını görüyoruz. Dünyada son beş yıl içinde yapılan seçimlere kota uygulayan ve uygulamayan ülkelerin başarısı açısından bakarsak, 2019'da seçim yapılan ülkeler içinde kota uygulayan 40 ülkede temsil oranı ortalaması yüzde 30.3 olurken kota uygulamayan diğer 28 ülke ortalamasının ise yüzde 18'de kaldığını görüyoruz.

2022 yılı başında ulusal parlamentosunda kadın temsil oranı yüzde 33-50 aralığında olan, yani temsilde eşitliğin kritik eşiğini aşmış ve tam eşitliğe yürüyen ülke sayısı 42 den 50 ye çıktı; 5 ülke de ulusal parlamentosunda tam cinsiyet eşitliğini sağladı; hatta bir ülke erkek sayısından fazla kadın temsilci seçti.

2021 yılında ise seçim yapılan 48 ülke parlamentolarında ortalama kadın oranı yüzde 28.6'ya yükselmişti. Bir önceki yıl, 2020'de gerçekleşen seçimlerde ise kadın parlamenter oranı yüzde 22.9 olmuştu. Yani son iki yılda dünyada seçim yapan ülkelerde kadınların siyasal temsilinde ciddi bir artış sağlandığını görüyoruz.

Bu artışın iki önemli nedeni var. Her şeyden önce, 2021 yılında veri alınan 48 ülkede, zaten seçimlerden önce de temsil oranı yüksekti (yüzde 26.5). Daha da önemlisi, bu 48 ülkenin 30'unda seçimlerde yasal zorunlu cinsiyet kotası uygulaması vardı. 2021'de cinsiyet kotası uygulayan ülkelerde kadın temsil oranı yüzde 31.9, uygulamayan ülkelerde ise bu oran yüzde 19.5 oldu. 2020 yılında ise seçim yapılan 57 ülkenin 25'inde de bir tür yasal cinsiyet kotası (aday kotası ya da rezerve koltuk) uygulanmıştı. Kota uygulayan ülkelerde uygulamayan ülkelere göre ortalama kadın temsil oranı yüzde 12 daha fazla oldu. Yani kota uygulayan ülkelerde kadınların siyasal temsil ortalaması yüzde 28, uygulamayan ülkelerin ortalaması ise yüzde16 oldu. Bu veriler gösteriyor ki son iki yılda kadınların hızlı yükselen siyasal temsillerinin ardında önemli ölçüde seçimlerde uygulanan yasal ve zorunlu cinsiyet kotaları var.

Dünyada siyasal temsile bölgeler açısından baktığımızda da kadınların siyasal temsilinde Amerika kıtası ülkelerinin, Avrupa ülkelerinin önüne geçtiğini görüyoruz. 2021 yılında seçim yapan Amerika kıtasının 11 ülkesi, kadınların siyasal temsilinde yüzde 39.1 ortalama ile dünyanın en iyileri oldular. Bunların içinde Latin Amerika ülkeleri başı çekiyor.

Dünyada eşit siyasal temsilde başarı göstererek en yüksek temsil oranına ulaşan 20 ülkenin 16'sı seçimlerde, aday listelerinde ya da temsilci koltuklarının dağıtımında bir tür cinsiyet kotası uyguluyor. Bu konudaki araştırmalar ve toplanan veriler, en etkileyici faktörün hak ihlallerine karşı duyarlılık ve eşitliği sağlama hedeflerine eşlik edecek cinsiyet kotaları olduğunu gösteriyor. Bunu destekleyen ve olmazsa olmaz diye niteleyebileceğimiz faktör ise güçlü kadın hakları hareketlerinin varlığı, farkındalık yaratma çalışmaları ve toplumsal cinsiyete duyarlı siyasal kültürün gelişiyor olması.

Son 25 yıllık süreçte 10'dan fazla ülke (ülkelerin yüzde 2.6'sı)

yüzde 40 ya da daha fazla kadın temsilini sağlamış; ülkelerin yüzde 2.1 ise tam eşitliğe ulaşmış.

1995 yılında veri toplanabilen 174 ülkeden 109'unda kadınların temsil oranı yüzde 10'un altındaydı. 2020'de ise 191 ülke içinde sadece 24 ülke yüzde 10 altında. Ama ülkelerin çoğunluğu, Türkiye de dahil olarak, kadınların temsilinde hâlâ yüzde 20'nin altında kalıyor. Zaten yüzde 30'un altındaki temsil oranları toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için yeterli gelişim kaydedilmediği anlamına geliyor. Yüzde 20'den daha az kadın temsili olan ülkelerin "eril tahakküm coğrafyası" olarak kabul edildiğini de belirtelim.

Temsilde eşitlik başarılarının arkasında kota ve kadın hareketinin gücünün yanı sıra seçim sisteminin etkisi, kota kadar olmasa da hâlâ devam ediyor. "Çoğunluk seçim sitemi"ni uygulayan ülkelerde kota kullanımı çok az. Ama kullanıldığı yerlerde de, en az oranlı temsilde olduğu kadar, çoğunluk sistemi ya da karma sistemlerde de, başarıda etkili oldu. Bu konuda siyasal parti yapılarının ve ideolojilerinin de çok etkisi var. Hegemonik parti sistemi olan yerlerde kadınlar güçlü sonuçlar elde ettiler. Ama ulusal güvenlik sorunları ve savaş ortamlarının tetiklediği siyasal rejim değişikliği dönemleri en çarpıcı sonuçların sağlandığı dönemler oluyor. Büyük kriz ve yeniden inşa dönemleri, "beyaz kâğıda yazmak" gibi, sürece eşitlik adımlarıyla başlama iradesini güçlendiriyor. Örneğin Sahraaltı Afrika ve Mali'de, siyasi karışıklıklar kadınların başarısını engellememiş, bu ülkelerdeki kotalar kadın temsilinde geri gidişi önlemiş görünüyor.

Ama kota uygulaması başarısız olan ülkeler de var. Bukino Faso, Ekvador ve El Salvador kota uygulanmasına rağmen kadın temsil oranı düşen başarısız örnekler. Demek ki cinsiyet kotasının olması kadar bunu ciddi olarak ve inanarak uygulamak da gerekiyor. Siyasal aktörlerin kadın-erkek eşitliğine inanmadığı ülkelerde kotalar da işlevsiz kalabiliyor. Ayrıca cinsiyet kotası uygulamasının yasayla düzenlenmesi ve uygulamayan siyasal partilere ciddi yaptırımlar da öngörmesi belirleyici bir durum.

Öte yandan otoriter rejimlerde ya da ciddi siyasi krizler yaşayan ülkelerde, siyasal koşulların olumsuzluğuna rağmen, kota uygulandığında kadın temsil oranı artabiliyor. 2021 yılının gelişmelerine

baktığımızda, Mısır'daki askeri rejime rağmen kadınların siyasal temsil oranının arttığını görüyoruz. Mısır, seçimlerde uyguladığı yeni cinsiyet kota yasası sayesinde tarihin en yüksek kadın temsil oranı olan yüzde 27.5'e ulaşarak Türkiye'yi geçti. Dünyada bugün 188 ülke içinde hâlâ 24 ülkede kadın temsil oranı yüzde 10'un altında. Hatta 3 ülkede hâlâ hiç kadın parlamenter yok. Bunlardan birisi de Yemen.[2]

► Cinsiyet kotaları ne kadar başarı getiriyor?

Ortaya çıktığı 70'li yıllardan bu yana, özellikle siyasal temsil alanında cinsiyet temelli eşitsizlikleri değiştirmek için kullanılan cinsiyet kotaları hâlâ sorun çözümünde en etkin yöntem olmayı sürdürüyor.

IPU verilerine göre 2021 yılında seçim yapmış 30 ülkede kadınların siyasal temsil oranı ortalama yüzde 31.9 olmuş. Yasal kota olan ülkelerde bu oran yüzde 31.8, sadece gönüllü kota uygulanan ülkelerde de oran yüzde 32. 2021 yılında seçim yapmış ve hiç kota uygulamayan ülkelerde daha önceki seçimlerde yüzde 17.5 olan oran da yüzde 2 artmış.[3]

Kotanın olumlu etkisi her bölgede coğrafyada belirgin olarak görülüyor:

- Amerika kıtası ülkelerinde kota ile başarı oranı yüzde 38.2.
- Amerika kıtası ülkelerinde kotasız ülkelerde ülkelerinde başarı oranı yüzde 14.5.
- Kota etkisi yüzde 23.7.
- Avrupa ülkelerinde kota ile başarı oranı yüzde 34.8.
- Avrupa ülkelerinde kotasız başarı oranı yüzde 22.7.
- Kota etkisi yüzde 12.1.
- Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde kota ile başarı oranı yüzde 21.
- Ortadoğu ve Kuzey Afrika kotasız başarı oranı yüzde 4.4.
- Kota etkisi yüzde 16.6.
- Sahraaltı Afrika ülkelerinde kota ile başarı oranı yüzde 27.6.
- Sahraaltı Afrika ülkeleri kotasız başarı oranı yüzde 23.7.
- Kota etkisi yüzde 3.9.

1 Ocak 2023 tarihi itibariyle cinsiyet kotalarının dünyadaki seçimlerde sağladığı başarı verileri de şöyle:

- Sahraaltı Afrika'da cinsiyet kota uygulamayan ülkelerde kadın temsil oranı yüzde 21.2, uygulayanlarda yüzde 30.8 oldu.
- Amerika kıta ülkelerinde cinsiyet kotası uygulamayan ülkelerde kadın temsil oranı yüzde 33, uygulayanlarda yüzde 30.9 oldu.
- Avrupa ülkelerinde cinsiyet kotası uygulamayan ülkelerde kadın temsil oranı yüzde 26.8, uygulayanlarda yüzde 30.8 oldu.
- Asya ülkelerinde cinsiyet kotası uygulamayan ülkelerde kadın temsil oranı yüzde 19.9, uygulayanlarda yüzde 35.2 oldu.[4]

► Cinsiyet kotaları ve seçim sistemi

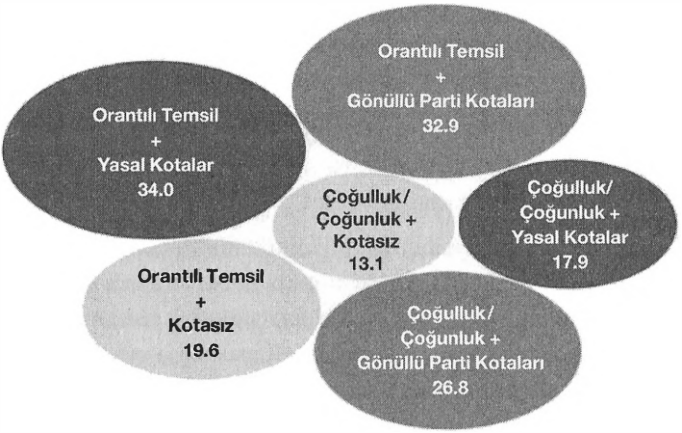
Dünyada ülkelerin büyük çoğunluğu iki temel seçim sistemini veya bunların bir arada, karma türlerini kullanıyor: Orantılı temsil ya da çoğunluk sistemi. Orantılı temsil sitemi, çoğunluk sistemine göre kadınların iki kat daha fazla seçilmesine olanak sağlıyor. Siyasal partilerce belirlenen aday listelerinde seçilebilecek yerlerden kota, seçim kampanyalarında kadın-erkek adaylara eşit kamu fonlarından yasal mali destek ve bunların yanı sıra orantılı temsil sistemi kadınların siyasal temsillerinin artmasına en elverişli siyasal araçlar. Seçimlerde uygulanacak cinsiyet kotaları ise bu tekniklerin yanı sıra kullanılacak en etkili araç.

2020 yılından bu yana birçok ülke cinsiyet kotası uygulamaya başladı ya da mevcut kota sistemini revize ederek güçlendiriyor. Ekvador, Peru, Sırbistan, Ukrayna, Mali ve Mısır yakın zamanlarda ulusal ya da yerel seçimlerde cinsiyet kotası uygulayan ülkelerden bazıları. Kota uygulayan ülkeler uygulamayanlara göre kadınların eşit siyasal temsilinde daha başarılı. 2020 yılında seçim yapan ülkeler içinde kota uygulayanlar, uygulamayanlara göre daha fazla kadın temsili sağladılar.

Son yıllarda yapılan seçimler kota kadar seçim sisteminin de kadınların eşit siyasal temsilinde etkili olduğunu gösterdi. Çoğunluk sistemi ile kotayı birlikte uygulayan başarılı ülkeler var. Ama hâlâ orantılı temsil ve kotanın birlikte uygulandığı ülkeler en yüksek başarıyı elde edebiliyor.[5]

IPU verilerine göre farklı seçim sistemi ve kota uygulama sonuçları şöyle:

Grafik 3. Seçim Sistemi ve Kota Kullanımı Sonucu Parlamentoya Seçilen Kadınların Oranı

"Yasal kotalar", yasal kotalara ek olarak gönüllü parti kotalarına sahip olan ülkeleri, "orantılı temsil" aynı zamanda karma sistemlere sahip ülkeleri de içermektedir.

► Latin Amerika zaferi: Demokratik reformlara cinsiyet kotaları mı eşlik ediyor?

Son 25 yılda öne çıkan Latin Amerika ülkelerinin başarı nedenlerine bakarsak bu ülkelerin uzun süredir sınıfsal, etnik alanlarda olduğu gibi, cinsiyet eşitsizlikleri açısından da ciddi mücadeleler vermeye çalışan ülkeler olduklarını ve bu eşitlik çabalarının olumlu sonuçlara ulaştığını görüyoruz. Bugün en yüksek eşit temsil oranına sahip beş ülke içinde üç Latin Amerika ülkesi var: Bolivya, Küba ve Meksika. Küba, bölgenin en yüksek eşit temsil oranı olan yüzde 53'e ulaşmışken Meksika yüzde 48, Nikaragua yüzde 47 ile Küba'yı takip etti.

Amerika kıtasının toplam 21 ülkesinin 10'unda gönüllü parti kotası, 6'sında anayasal kota, 17'sinde yasal kota, 18'inde seçim yasası kotası, 2'sinde rezerve koltuk var. Sadece 2'sinde kota yok, onlar da Kanada ve Guyana.[6]

Bu açıdan baktığımızda, 16 Latin Amerika ülkesinin seçimlerde yasal cinsiyet kotası uyguladığını görüyoruz. Bu ülkeler için kadın

temsilinde hedef artık yüzde 30 orana ulaşmaktan çıkmış; bugünlerde hemen bütün Latin Amerika ülkelerinde 50-50 hedefi geçerli hale gelmiş. Birçok Latin Amerika ülkesinde yakın tarihlerde uygulamaya konmuş yasal cinsiyet kotaları bu gelişmeleri sağlamış görünüyor. Bu yasal kotaların bazıları anayasalara konan özel kota hükümleriyle, bazıları da cinsiyet kotalarını düzenleyen özel yasalarla uygulanmış. Bu ülkelerin hemen hepsinde zorunlu kotayı uygulamamayı ya da kötü uygulamaları önlemeye yönelik cezalar ve mali yaptırımlar var.

Latin Amerika ülkeleri içinde yasal cinsiyet kotası olan ülkeler şunlar: Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Peru, Uruguay, Venezuela. Şimdi bu kotaların nasıl uygulandığını görmek için ülke deneyimlerine kısaca bakalım.

Arjantin kota uygulamasında en başarılı ülkelerden biri. Hem Anayasa'da hem seçim yasasında seçim aday listelerinde kadınların eşit adaylığı garanti edilmiş. Anayasası'nın 37/2. Maddesi kadın ve erkeklere seçimlerde ve siyasal parti yönetimlerinde eşit katılım fırsatı tanınması gerektiği ve bunun için de olumlu eylem (kota) düzenlemesi yapılmasını gerekli görüyor. Seçim Yasasında 2012'de yapılan değişiklik ile partilerin aday listelerinde kadın ve erkek adaylardan, her bir cinsin yüzde 50 olması öngörülmüş. Bunun için aday listelerinin her bir sırasında, adayın cinsiyetinin değişmesi gerekiyor, yani bir erkek bir kadın olarak aday listesi hazırlama zorunluluğu hükme bağlanmış. Eğer parti listeleri bu koşula uymazsa, aday listelerinin yasaya uygunluğunu denetleyen Seçim Mahkemesi, yasanın hükmü gereği cinsiyet eşitliği kuralına uymayan aday listelerini reddetmek ve 48 saat içinde yasaya uygun olarak değiştirilmesini istemek zorunda. Bu düzeltme yapılmazsa Mahkeme, aday listesinin daha aşağı sıralarında yer alan kadın adayları, daha yukarıda gerekli sıralara koyarak, listeleri yasaya uygun hale getirme yetkisine sahip. Aday listelerinde her iki erkek adaya karşı en az bir kadın aday olması gerekiyor. Sadece birkaç temsilci seçtirebilen parti varsa, onların aday listelerinin birinci sırasında kadın olma zorunluluğu var. İkiden fazla temsilci seçtiren parti listesinde ise ilk üç aday içinde en az bir kadın olması gerekli. Yani küçük partiler daha kolay kadın aday çıkartabili-

yorlar. Arjantin'de siyasal partilerin yararlandığı mali yardımlardan, cinsiyet açısından eşit aday listesi yapan partiye tanınmış bir ayrıcalık yok. Ama siyasal partilere verilen mali desteğin en az yüzde 30'unu kadınların eğitimine ve siyasal katılımının desteklenmesine ayrılması ve ona göre yapılacak harcamaların denetleneceği hükmü var.

Arjantin Seçim Kanunu'nda bu değişiklik Kasım 1991'de yapılmıştı. O tarihte siyasal partilerin seçimlerde hazırlayacakları aday listelerinde, seçilebilecekleri yerlere koyulmuş en az yüzde 30 kadın aday olması koşulu vardı. Seçim yasasına göre cinsiyet kotası yüzde 30 ve kota hem ulusal hem yerel seçimler için geçerliydi. En son yapılan 2021 seçimlerinde Arjantin Parlamentosu'nda kadın oranı üst mecliste yüzde 46.5, alt mecliste ise yüzde 45 oldu ve kota oranının üstüne çıktı.

Bölgede, Arjantin'den sonra en başarılı kota uygulayan ülkeler Bolivya ve Meksika. 1990'larda kota uygulamasına başlayan bu iki ülke, uygulamayı yürüten eşitlik kurumlarını geliştirip güçlendirdiler.

Meksika, 2003'te seçimlere girecek siyasal partilere yüzde 30 cinsiyet kotası uygulama zorunluluğu getirmişti. 2009'da ise temsil kotası yüzde 40'a, 2014'te 50-50 tam eşitliğe geçildi. Yasa hem seçilecek temsilciler arasında yer alacak minimum kadın sayısı sınırlaması getiriyor, hem de partilerin kazanma şansı olmayan yerlerde listelere kadın aday koymalarını yasaklıyor.

Bolivya ise 2010 yılında seçimlerde uygulanacak kota yasası çıkardı. Ama yasaya göre aday listesi düzenlemeyen siyasal partilere yönelik bir yaptırım öngörmediği için kotalar başarısız oldu. Bolivya örneği sadece kota öngörmenin, uygulamayı zorunlu kılmadan ve uygulamanın siyasi ve hukuki denetimini yapmadan çok işe yaramayacağını gösterdi.

Brezilya 1997 yılında cinsiyet kotası uygulamaya başlayan ilk Latin Amerika ülkesiydi. Kota uygulamaya başladığında parlamentoda kadın oranı sadece yüzde 7'ydi. Kota yasası her seçim listesinde her bir cinsiyetin en az yüzde 30 oranında yer almasını öngörüyordu. Aradan yirmi yıl geçmesine rağmen kadın oranı ancak yüzde 15 olabilmişti. 2014 yılından itibaren seçimler sırasında yürütülen kampanyaların mali finansmanı yargı denetimine tabi olunca kadın tem-

sil oranı hızla artmaya başladı. Çünkü kotaya rağmen erkek adayların topladığı bağışlar ciddi bir eşitsiz yarışma koşulu yaratıyordu.

Peru son seçimlerde Amerika kıtasında siyasal temsilde eşitliği en hızlı yükselten ülke oldu. Nisan 2021 seçimlerinde Kongre'de kadın temsil oranı yüzde 40 oldu. Bir önceki 2020 seçimlerinde bu oran yüzde 26'ydı. Sonucu yeni kota yasası belirledi. 2020'de çıkartılan yasa ile siyasal partilerin aday listelerinde her cinsiyetten adayın 50-50 yer alması zorunlu oldu.

Nikaragua'da ise 2021'de yapılan son seçimlerde, parlamentoda kadın oranı yüzde 46'dan yüzde 50.6'ya yükseldi. Anayasa'ya göre seçimlerde aday olanların en az yarısının kadın olması zorunluluğu var ve aday listelerinin bir kadın, bir erkek olarak düzenlenmesi gerekiyor. Nikaragua'da 2011'den bu yana kadınların temsil oranı yüzde 40 arttı.

► Amerika kıtasının kotasız ülkeleri: ABD ve Kanada

Amerika kıtasında 17 ülkede kota yok. Kota olmayan ülkelerin çoğunluğu Orta ve Kuzey Amerika'da yer alıyor. Bunların içinde en gelişmiş, güçlü ve zengin ülkeler olan ABD ve Kanada'da 1995 ve 2020 yılları arasında kadın temsil oranı ancak yüzde 10 artabilmiş ve yüzde 23-29 aralığında kalmış.

ABD'de çoğunluk sistemi kadın adaylar için büyük dezavantaj oluşturuyor. ABD Temsilciler Meclisi'nde kadın oranı 1995-2020 arasında sadece yüzde 10 artabilmiş. Bugün yüzde 29'a ancak ulaştı. ABD'de seçim sistemi tek aday - tek bölge çoğunluk sistemi olduğundan, güçlü ve alışılmış erkek adaylara avantaj sağlayan bu sistem kadın adayların işini çok zorlaştırıyor. Kanada'da da benzer biçimde, hem erkek adayların mali gücü, hem seçim sistemi hem de kota olmayışı yüzünden, bütün demokratik koşulların varlığına rağmen, 2019 seçimlerinde adayların yüzde 42'si kadın olmakla birlikte kadın oranı bir önceki seçime göre ancak yüzde 2 artabilmiş. 2022 yılı itibariyle kadın siyasal temsili, ancak kritik eşik olan yüzde 30'a yaklaşabildi.

► Toplumsal cinsiyet duyarlılığının anayurdu: Avrupa'da kota

Dünyada temsilde cinsiyet eşitliği açısından ilk 10 ülke arasında yer alan Avrupalı ülke sayısı son yıllarda azaldı. Ama hâlâ hem İskandinav ülkeleri hem Avrupa'nın önde gelen ülkeleri, sadece siyasal temsilde cinsiyet eşitliği açısından değil, ama eşitlik politikalarını birçok örneğiyle ilk geliştiren ve uygulayan ülkeler coğrafyası olmaya devam ediyor.

Avrupa ülkeleri son 25 yılda kadınların siyasal temsil ortalamasını yüzde 13'ten yüzde 30'a çıkardı. Aslında çoğu ülke, cinsiyet eşitliğinde Avrupa Konseyi kritik eşik standardı olan yüzde 40'ı yakaladı; bir kısmı da aştı. Ama yine de bölge olarak öncülüğü Latin Amerika'ya kaptırdı.

Avrupa coğrafyasında siyasal temsilde eşitlik açısından İskandinav ülkeleri yüzde 40'ın üzerinde bir ortalamayla başı çekerken Orta Avrupa ülkeleri de yüzde 33.4 ortalamayla kritik eşiğe yaklaştı. Güney Avrupa ise yüzde 31 ortalamayla Orta Avrupa'nın gerisinden geliyor.

Avrupa'da yerleşik demokrasiler yaklaşık 30-40 yıldır cinsiyet eşitliğini gündemine almış ülkelerden oluşuyor. Ama bütün ülkelerin cinsiyet eşitliği açısından aynı düzeyde ve başarılı olduğu söylenemez. İskandinav ülkelerinin ardından Orta ve Güney Avrupa'nın birçok ülkesi temsilde cinsiyet eşitliği açısından son 25 yılda atağa kalktı. Örneğin 1995'den bu yana temsil oranını Kuzey Makedonya +37 puan, Belarus +36 puan, Fransa + 13 puan, Belçika +29 puan, İspanya +28 puan, Portekiz +27 puan artırmış.

Avrupa'nın farklı bölgeleri farklı tarihsel ve siyasal gelişim özelliklerine sahip. Kuzeyin İskandinav ülkeleri, Orta Avrupa'nın klasik yerleşik demokrasileri, Güney Avrupa'nın geç demokrasileri, farklı farklı süreçlerden, deneyimlerden geçerek bugüne gelmiş ülkeler. Ama bugün büyük çoğunluğu, temsilde cinsiyet eşitliğinin kritik eşiğini aşarak yeni bir aşamaya girdiler. Bugün bütün Avrupa ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak temel bir demokrasi koşulu. Bölge ülkelerinde bunun temel mekanizmaları açısından, seçimlerde

uygulanan cinsiyet kotaları, çok gelişmiş bir toplumsal cinsiyet anaakımlaştırma stratejisi ve politikaları ve güçlü kadın hakları hareketinin siyasal alanda kabul görmüş konumu ve saygınlığı belirleyici faktörler. Bu gelişmeler sayesinde birçok ülkede son 25 yılda cinsiyet eşitliği açısından büyük atılımlar yapıldı.

Avrupa'da son beş yılda kadın temsil oranını yüzde 10'dan fazla artıran 6 ülke var: Bunlardan Fransa +13.3 puan artarak yüzde 39.5; Belarus +13 puan artarak yüzde 40; Ermenistan +12.8 puan artarak yüzde 23.5 olmuş. 2020 yılında parlamentosunda yüzde 40 ya da daha fazla kadın temsilcisi bulunan 10 Avrupa ülkesi var: Andorra, Belarus, Belçika, Finlandiya, Kuzey Makedonya, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre. 1995 yılında sadece İsveç bu eşiği aşabiliyordu.

Bugün için hiçbir Avrupa ülkesi siyasal temsilde 50-50 tam eşitliğine ulaşmış değil. İskandinav ülkelerinin 2020 yılı ortalaması da yüzde 44 olmuş.

Avrupa ülkeleri içinde en düşük kadın temsili olan (yüzde 20'den az) ülkeler ise Azerbaycan, Kıbrıs, Gürcistan, Macaristan, Malta, Rusya ve Türkiye. Bunlardan sadece dördünde kota yok, diğerlerinde (Türkiye dahil) gönüllü siyasal parti kotaları var. Ama bu ülkelerdeki cinsiyet kotalarını uygulama iradesinde ciddi zafiyetler var ve bu nedenle cinsiyet kotaları göstermelik kalıyor.

Avrupa ülkelerinin her birinde farklı seçim sistemleri uygulanıyor. Oranlı temsil, çoğunluk sistemi ya da her iki sistemin karmasını uygulayan ülkeler var. Oranlı temsil sisteminin kadınların temsilini destekleyen bir sistem olduğunu; tek aday-tek bölge çoğunluk sisteminin ise kadın adaylar için ciddi engeller yarattığını biliyoruz. Ama Avrupa ülkelerinin çoğunluğu, seçim sistemlerinin yarattığı dezavantajlara karşı yöntemler geliştirerek, kadınların eşit temsilinin önünü açacak yöntemler geliştirdiler. Seçim kampanyalarına kamu bütçelerinden mali destek sağlamak ve kadın aday gösterecek siyasal partilere ilave kamu finansman desteği, bunların başında geliyor. İlaveten, seçim aday listelerinde cinsiyet kotası ve karar konumlarında eşit katılım kotaları bu gelişmelerin arkasındaki temel eşitlik sağlayıcı mekanizmalar oldular.

Avrupa'nın seçim ve siyasal sistemleri açısından temsilde eşitlik

araçlarının en zor uygulanabileceği ülkelerde, örneğin İsviçre, İngiltere ve Belçika'da bile önemli gelişmeler yaşandı.

Belçika'da Mayıs 1994'te çıkartılan kota yasasına göre parlamento seçimlerinde yer alan aday listelerindeki her dört yerden biri ve daha sonra yapılan değişiklikle her üç yerden birinin diğer cinsiyete verilmesine karar verildi. En son 2002 yılında cinsiyet kotası parite eşitliği (50-50) olarak seçim yasasına ve Anayasa'ya kondu. Bu kurala göre seçim aday listelerinde her cinsten adayın sayısı diğer cinsin sayısından fazla olamaz. Farklı her listeden birinci sırada yer alan aday da aynı cins olamaz. Yani her listede ilk sıra adayın cinsiyeti değişmek zorunda. Bu yasa sayesinde 2019 seçimlerinde Belçika Temsilciler Meclisinde kadın oranı yüzde 43 oldu.[8]

İngiltere, tek aday-çoğunluk ilkesine dayalı seçim sistemi yüzünden çok uzun süre kadınların eşit temsilinde geride kalan bir ülke konumundaydı. 2019 yılı parlamento seçimlerinde parlamentoda kadın oranı yüzde 34 oldu. Birçok kadın aday şiddet tehditleri yüzünden adaylıktan vazgeçti.[9] Buna rağmen gönüllü parti kotaları sayesinde oran yükseldi.

Uzun süre iç savaş, faşizm ve askeri diktatörlüklerle mücadele ederek bugünlere gelmiş İspanya Temsilciler Meclisi de 2019'dan beri kadın bir meclis başkanı tarafından yönetiliyor ve 2019 seçimlerin parlamentoda kadın temsil oranı yüzde 40'ı geçti.

İsviçre'de kadınlar seçme ve seçilme hakkını ancak 1971 yılında kazandı. Ülkede son seçimler 2019 yılında yapıldı ve kadınlar parlamentoda yüzde 40'tan fazla koltuk kazandılar.

Avrupa'nın en yüksek kadın temsil oranına sahip ülke İzlanda ise zorunlu kota olmadan temsilde cinsiyet eşitliği sağlamış ülke olma unvanına sahip. İzlanda 2021 seçimlerinde tam eşitliğe çok yaklaştı ve kadınların temsil oranı yüzde 47.6 oldu. İzlanda'da zorunlu yasal kota yok ama siyasal partilerin uyguladığı gönüllü kotalar var. 2017 seçimlerinde Merkez Parti sadece yüzde 14 kadın aday gösterirken İlerlemeci Parti yüzde 62.5 kadın aday göstermişti ve aday listelerinin ilk sırasında yer alan kadın ve erkek sayısını eşitlemişti. 2021 seçimlerinde ise çok daha fazla kadın aday vardı ve aday listelerinin ilk sırasında eşit sayıda kadın ve erkek yer alıyordu. 2021 yılı seçimle-

riyle İzlanda dünya sıralamasında IPU Endeksine göre 7. sıraya yükseldi.[10]

► İskandinav ülkelerinin başarısı

Kuzey Avrupa ülkelerinin çoğunda yasal zorunlu cinsiyet kotası yok. Ama bu ülkeler toplumsal cinsiyet eşitliğinin çok farklı boyutlarında ileri adımlar atabilmiş uzun bir tarihsel geçmişe ve eşitlikçi bir kültüre sahipler. Bunun nedeni, çok uzun yıllar bütün Avrupa savaşlarının dışında kalarak, kaynaklarını toplumsal gelişmeye ve eşitliğe harcamayı becermiş bir siyasal coğrafya olması. Ayrıca çok güçlü ve uzun yıllardır formel kurumsal siyaseti etkileme gücü olan bir kadın hakları hareketinin varlığı da başarı faktörünü etkiliyor. Temsil ortalaması yüzde 44.

Finlandiya yüzde 45.6 kadın temsil oranına sahip olmanın yanı sıra 2019 yılında 34 yaşındaki sosyal demokrat Sanna Marin'i, dünyanın en genç kadın başbakanını seçerek bir rekor daha kırdı. Üstelik hepsi de 35 yaşından küçük kadın genel başkanlar tarafından yönetilen diğer dört partiyle birlikte bir koalisyon kurarak bunu başardı. Finlandiya dünyada ilk kez kadınlara seçme seçilme hakkını tanımış bir ülke olarak da tarihe geçmiş bir ülke.

İsveç'te 2019 seçimlerinden önce ülkenin bütün önemli şehirlerinde, her yaştan ve kesimden kadınlar geniş kitlesel katılımlı gösteriler yaparak "daha yüksek ücret, daha fazla eşitlik, daha fazla saygı" talep etmişlerdi. Buna "yeşil dalga" adı verildi. Bu sayede İsveç Yeşil Partisi seçimlerde, içinde çok sayıda kadının yer aldığı temsilcileri parlamentoya taşımayı başardı.

► Avrupa'nın ilginç deneyimlerinden biri: Fransa Eşitlik Yasası

Fransa'da kadınlar ilk kez 1945 yılında seçme ve seçilme hakkını kullanmaya başladılar, ama 2010'lu yıllardan başlayarak çeşitli değişikliklerle zaman içinde geliştirilen Parite-Eşitlik Yasası uygulanana kadar Fransa parlamentosunda kadın oranı yüzde 10'u geçemedi. Fransa'da hem seçim sistemi hem de siyasetin köşe taşlarını elinde tutan seçkinlerin yaşlı, erkek ve güçlü yerleşik seçmen desteklerine sahip

olmaları nedeniyle, erkek egemenliği altındaki siyasal partileri kadınlara açmak çok zor olmuştur. Fransa'da çıkartılan Parite (eşitlik) Yasası'na göre, başta siyasal parti yönetimleri ve seçim aday listeleri olmak üzere, her türlü yönetim ve temsil konumunda kadınlar ve erkeklerin eşit yer alması gerekli. Seçimlerde siyasal partilere yapılan mali destekler de, seçimlerde aday gösterecekleri kadın oranına göre belirleniyor. Seçimlerde hazırlanacak aday listeleri kadınlar ve erkekler arasında değişimli olarak düzenleniyor. Bu kurala uymayanlar başta para cezaları olmak üzere çeşitli müeyyidelerle karşı karşıya kalıyorlar.

2000 Yasası, her tür seçimle belirlenen konumlarda ve nüfusu 3500'den fazla olan yerel yönetimlerde, hazırlanacak seçim aday listelerinde cinsiyet kotası uygulanmasını öngörüyor. Fransa'da cinsiyet eşitliği ve cinsiyet kotası uygulama politikaları, uzun süredir devam eden yasal reformlar süreci deneyimi yaşıyor. Toplumsal cinsiyet eşitliği ile 2003, 2007, 2011, 2013 yıllarında yapılan yasal düzenlemelerde çeşitli değişiklikler gerçekleştirildi. 2008 yılında Anayasa' da yapılan değişiklikle kota uygulamasının, sosyal ve mesleki alanlarda ve şirket yönetimlerinde de yapılması zorunlu hale getirildi. Bugün her tür seçimde aday listeleri hazırlanırken fermuar sistemi uygulanıyor.

Fransa Parite Yasası'nın ülkenin geleneksel erkek egemen siyasal yapısını ne kadar değiştirebildiği hep tartışma konusu oldu, olmaya da devam ediyor. Yasada yer alan cezaların yeterince caydırıcı olmadığı görülüyor. Bazı siyasi partiler ya da yasayı uygulamakla yükümlü kurumlar, cezayı ödeyerek kadınlara bünyelerinde yüzde 50 oranında yer vermemeyi tercih ediyorlar. Fransa'da 2017'de yapılan seçimlerde alt mecliste kadın oranı yüzde 39.5 iken 2020'de üst meclis seçimlerde kadın oranı yüzde 35'de kaldı[11] ve dünya sıralamasında da ancak 33. sıraya gelebildi.[12]

Fransa'da tutucu sağ kanat muhafazakâr Cumhuriyetçi Parti, her zaman cinsiyet kotası kurallarına tam olarak uymuyor ve Parite Yasası'nın öngördüğü para cezasını ödeyerek eşit sayıda kadın aday seçtirmekten kaçınıyor. Son seçimlerde de bu partide seçilmiş kadın temsilci oranı nihayet yüzde 29.5 olmuş. Son seçimler döneminde

yeni kurulan sol ittifak olan Nupe'un temsilcileri içinde kadınlar yüzde 43.6, Macron'un Together Koalisyonunda ise yüzde 40.4 oldu. Kadın lider Marine Le Pen tarafından yönetilen aşırı sağ parti National Rally bile önemli sayıda kadın temsilci seçtirebildi.

Eşitlik Yasası'nın ilk hali 2000 yılında sosyalist başbakan Lionel Jospin tarafından çıkartılmıştı. Yasaya göre hem ulusal hem bölgesel ve yerel düzeyde, hem bakanlar ve senatörler ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde cinsler arasında eşit katılım ve temsil süreçlerinde uygulanacaktı. Eşitlik Yasası'ndaki müeyyideler para cezalarını içeriyor. Cumhuriyetçi Parti erkek adaylardan ve onların partiye getireceği güçten vazgeçmektense para cezasını ödemeyi tercih ediyor ve parti bu nedenle son beş yılda en çok ceza alan parti olmuş ve 2021 seçimlerinde eşit aday listesi hazırlamama cezası olarak 1.78 milyon euro para cezası ödemiş.[13]

Fransa toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının en son aşamasını 2021 yılında çıkardığı yeni bir yasayla gerçekleştirdi. Bu yasa, çalışma yaşamında ve ekonomik hayatın tümünü kapsayan alanlarda toplumsal cinsiyet eşitliği uygulaması başlattı. Bu yasaya (Rixain Yasası olarak biliniyor) göre, en az 1000 kişi çalıştıran büyük şirketlerin yönetici konumları için cinsiyet kotası uygulanması gerekiyor. 2027 yılına kadar bu şirketlerin başkan ve yönetim kurullarında en az yüzde 30 kadın olması gerekli. 1 Mart 2030'da kota oranı yüzde 40'a çıkarılacak. Bu kurallara uymayan şirketler toplam ücret ödemelerinin yüzde 1'i oranında para cezası ödeyecekler.

Bu yasa Eşitlik Yasası'nın 2011'deki haline dayanılarak çıkartıldı. Parite Yasası'na göre, borsada işlem yapabilen şirketlerin yönetimlerinde yüzde 40'tan az kadın olamaz. Bu yeni düzenleme çok başarılı oldu ve büyük şirketlerin yönetimlerindeki kadın oranı 2021 yılı itibariyle yüzde 46'ya çıkarak, bu alanda iddialı olan Hollanda (yüzde 39), Norveç (yüzde 37) ve İsveç'in (yüzde 37) önüne geçti.

Yeni Yasa, sadece şirket yönetimlerinde değil, mesleki eğitim, yükseköğrenim alanlarında karar verici nitelikteki her türlü jüride de en az yüzde 30 kadın olmasını öngördü. Kamu araştırma kurumları, saygın ve seçkin üniversiteler de bu yasa gereği toplumsal cinsiyet eşitliği verilerini ve eşitlik endeks değerlerini yayınlamaya başladılar.

Bu Yasa hükümleri ile Fransa üniversitelerinde, mühendislik fakültelerinde yüzde 26, edebiyat fakültelerinde yüzde 70 olan kadın oranının değişmesi ve mesleki eğitim alanlarında da daha dengeli bir cinsiyet dağılımının oluşması hedefleniyor.[14] Fransa, devlet olarak dış politika ilişkilerinde de toplumsal cinsiyet eşitliğini uygulayacağına dair kararını bu konuda bir eylem planı hazırlayıp uygulamaya koyarak gösterdi.[15]

► Geç kalmış ama hızlı koşanlar coğrafyası: Balkan ülkelerinde yeni kadın temsili

Geçmişte Sovyet Sistemi içinde yer alan ya da Avrupa'nın bir parçası olarak demokratik ülkeler liginden uzakta kalmış birçok Balkan ülkesi, yakın zamanlarda toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda Avrupa Birliği standartlarını ve politikalarını benimseyerek temsilde eşitlik sağlamada çok önemli adımlar attılar. Özellikle seçimlerde uygulanan cinsiyet kotaları bu konuda önemli açılımlara kapı araladı. Yasal cinsiyet kotaları Arnavutluk, Bosna ve Hersek, Hırvatistan, Yunanistan, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Moldova, Slovakya'da uygulanıyor. Kuzey Makedonya en son seçimlerde yüzde 40 cinsiyet kotası ve aday listelerinde en üst sıradaki üç adaydan en az birinin kadın olma koşulunu uygulayarak büyük başarı sağladı. Moldova ise bir başka geç kalmış ama şimdi hızlı koşan balkan ülkelerinden biri. Moldova'da 2016 yılında kabul edilen cinsiyet kotası yasasıyla her cinsin en az yüzde 40 temsili koşulu getirildi. Bu kota sayesinde, 2019 seçimlerinde kadın temsil oranını yüzde 35'e, 2021 yılı seçimlerinde ise yüzde 46.7'ye yükselterek tam eşitliğe yaklaştı. Bu seçimde Natalia Gavrilita ilk kadın başbakan oldu. 2020 devlet başkanı seçimlerinde de Maia Sandu seçimleri ikinci turda kazanarak devlet başkanı seçilmişti. Böylece Moldova hem devlet başkanı hem başbakanı kadın olan birkaç devletten biri oldu.[16]

► Sahraaltı Afrika ülkelerinde kota: Afrika'da kadın devrimi mi oldu?

Sahraaltı Afrika ülkeleri içinde yer alan 11 ülke parlamentolarında kadın temsil oranı ortalaması yüzde 30'un, beş ülkede de yüzde 40'ın

üstünde. Bu ülkeler şunlar: Ruanda yüzde 61.3, Güney Afrika yüzde 46.4, Senegal yüzde 43.0, Namibya yüzde 42.7 ve Mozambik yüzde 41.2. Bu gelişmelerin en önemli sonucu kadınlara yönelik erkek şiddetiyle mücadelede büyük başarı kazanılması oldu.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin en büyük partisi olan Afrika Ulusal Kongresi seçimlerde cinslerin eşit temsilini sağlamak için fermuar sistemi uyguluyor ve 2009'dan beri yüzde 50 cinsiyet kotası geçerli. Parlamentoda kadın oranı 25 yılda yüzde 20'den, 2019 seçimlerinde yüzde 46.3'e çıkmış.

Günümüzde birçok Sahraaltı Afrika ülkesi, kadınları siyasal yaşama taşımada cinsiyet kotalarını kullanarak başarı sağladı. Bölgede yer alan 47 ülkenin 18'i yasal cinsiyet kotası, 7'si hem anayasa hem seçim yasalarında cinsiyet kotası öngörüyor (Ruanda, Senegal, Güney Sudan). Dokuz ülke hem cinsiyet kotası hem ayrılmış koltuk kotası (*reserve seats*) yöntemi uyguluyor. Bazı ülkelerde siyasal partiler kendi tüzükleri gereği de kota uyguluyorlar (örneğin Botsvana, Kamerun, Mozambik, Namibya, Güney Afrika). Parlamentoda kadın temsili yüzde 50'nin altındaki ülkeler ise kota uygulamayan ülkeler. Bazı ülkelerde kota olmasına rağmen, müeyyidesi olmadığı için, uygulama başarısız (Burkina Faso, Kongo ve Liberya).

► Güney Afrika Cumhuriyeti örneği

Güney Afrika Cumhuriyeti uzun ve kanlı ırk ayrımcılığına ve beyaz ırkın üstünlüğüne dayalı apartheid rejimi büyük protestolar ve ayaklanmalar sonucu 1994 yılında yıkılmıştı. Bunun ertesinde, ırkçı ve cinsiyetçi olmayan yeni bir anayasal demokrasi rejimi kurulması sürecinde, cinsiyet eşitliği açısından önemli gelişmeler oldu. 1994 yılından itibaren sağlanan siyasal uzlaşma sonrasında siyasal şiddet eylemlerinde keskin bir düşüş yaşandı. Ama Güney Afrikalılar sosyoekonomik olarak bölünmüş ve hâlâ cinsiyet temelli şiddet suçları yaygın olan bir ülke durumunda.[17]

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde barışın, demokrasinin ve toplumsal uzlaşmanın inşası süreci zorlu ve başarılı bir süreçti. Bu süreçte kadınlar, her aşamada, her düzeyde yer aldılar. Kadınların bu sürece katılımı her tür müzakere ve barış masasına doğrudan temsil veya

gözlemci statüsü elde etmeleriyle ve her tür istişare ve danışma komisyonlarında yer alarak gerçekleşti. Halkın karar alma sürecine katılımı sağlanırken, kitlesel eylemlerde kadınların etkin varlığı, müzakere süreçlerinde etkin olmalarını sağladı. Farklı siyasi kesimler arasında cinsiyet eşitliği ortak amacı üzerinden koalisyon kurulması, halihazırda var olan güçlü kadın sivil toplum ağlarının seferber edilmesi, siyasi partilerde ve sivil toplumda yer alan çok sayıda güçlü feminist liderin olmasına yol açtı. Kadın koalisyonuna ve müzakerelerde yer alan kadınlara mali ve teknik destek sağlanması, kadın müzakerecilerin ve ilk seçimlerde yer alacak kadın adayların belirlenmesi için gönüllü parti kotalarının olması gibi faktörler de başarıya giden yolda çok belirleyici oldu. İç savaş ve kanlı şiddet dönemi ertesinde, yeniden toplumsal düzen ve demokrasi inşasında kadınlar etkin olarak yer aldılar.

Bu süreçte kurulan Ulusal Kadın Koalisyonu güçlü feminist liderlerden oluşmuştu ve kadınlar karşılaştıkları tüm dirence rağmen, toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerinin anayasada güvence altına alınmasını sağladılar. 1994 yılında ilk demokratik seçimi kazanan Afrika Ulusal Kongresi'nin gösterdiği adayların belirlenmesinde cinsiyet kotası uygulanmasında ısrarcı olan kadınlar ilk parlamentoda yüksek temsiliyet elde ettiler. Özellikle savunmasız topluluklardaki kadınlar yoksul ve eğitim olanaklarından uzak olmaları, ciddi boyutlara ulaşmış şiddet suçları ve yaygın cinsel şiddet gibi sorunlarla başetme konusunda kadınların seferber olması, kadınları siyaset alanında ve siyasi partiler ve parlamentolarda çok güçlendirdi. Bunların sonucu olarak 2019 seçimlerinde kadınların parlamentodaki oranı yüzde 46'ya yükseldi.[18]

Afrika'nın en başarılı ülkesi olan Ruanda cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için önemli anayasal reformlar yaptı. Ruanda Anayasası'nın 9. maddesi, "kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların karar verme mekanizmalarında en az yüzde 30 oranında temsil edilmesi" hükmüne yer vermişti. Yine Anayasa'nın 54. maddesi ise, "Politik kurumlar, üyelerin atanmasında ve liderlik konumlarına getirilmesinde Ruandalıların bütünlüğünü ve toplumsal cinsiyet eşitliğini, her daim yansıtmalıdırlar" ifadesi yer alıyor. Madde 82 ise, "Senato

en az yüzde 30'u kadın olmak üzere 26 üyeden oluşur" diyor.

Anayasa bu hükümlerin uygulamasını yürütmek için Toplumsal Cinsiyet İzleme Ofisi kurulmasını öngörüyor. Bu ofisin sorumlulukları şöyle saptanmış;

- Eşit fırsat ve hakkaniyet temelinde sürdürülebilir kalkınma vizyonu içinde toplumsal cinsiyet göstergelerini izlemek ve denetlemek,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişmesine yardım eden programlara bazı kurumların uymasını sağlamak.

Toplumsal Cinsiyet İzleme Ofisi her yıl programını ve faaliyet raporunu kabineye ve kanunla belirtilmiş diğer devlet organlarına sunuyor.

Ruanda, Anayasasına koyduğu bu hükümler sayesinde, uzun süredir siyasal temsilde cinsiyet eşitliği açısından dünya şampiyonu. 1995'te Parlamento'da kadın temsil oranı yüzde 14.6 iken, o tarihten bu yana eşit temsil açısından ciddi artışlar sağladı.

► Ortadoğu'da siyasal temsilde cinsiyet eşitliği: Bir adım ileri iki adım geri mi?

Dünyada toplumsal cinsiyet eşitliği açısından henüz çok fazla aşılamamış duvarların olduğu bir bölge Ortadoğu. Bölgede çok farklı siyasal ve toplumsal yapılar ve dinamikler var. Örneğin yakın dönemde yaşadıkları iç ve dış savaş koşullarından henüz çıkamamış olan Irak, Suriye, Libya ciddi yeniden inşa süreci sorunlarıyla boğuşuyorlar. Öte yandan Körfez ülkeleri olarak adlandırılan, petrol zengini Arap ülkeleri de kendi içlerinde çok farklı toplumsal ve siyasal yapılara sahipler. Örneğin Suudi Arabistan'ın otokratik monarşisi ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn'in daha modernist monarşileri, kadın hakları açısından çok farklı kulvardalar. Bu petrol zengini Arap ülkeleri teknoloji, yüksek yaşam standardı ve eğitimde sağladıkları başarıyı demokrasiyi yerleştirme konusunda da gösterebilecekler mi diye tartışılıyor.

Öte yandan İran ve Tunus gibi İslami devlet yapılarını benimsemiş iki ülke, biri Sünni bir Şii dini temelde ayrılmaktan öte, birçok siyasi konuda da çok farklılar. Diğer yandan, eşitlik açısından tümüy-

le "ligden düşen" Cezayir, Katar ve Yemen gibi ülkeler de bu coğrafyada yer alıyor.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyası hâlâ toplumsal yaşamın farklı alanlarında olduğu gibi siyasal alanda da erkek üstünlüğüne ve ayrıcalıklarına dayalı bir coğrafya olmaya devam ediyor. Ortadoğu bugün, bölge olarak, dünyada kadın-erkek eşitliğinde en geri bölge.

Ortadoğu bölgesinde, yaşanan en yaygın toplumsal protesto ve eşitlik taleplerinin dile getirildiği Arap Baharı ertesinde, son yıllarda yaşanan iç ve dış savaşlar, geniş katılımlı toplumsal protestolar, askeri darbeler ve krize giren İslami rejimler, kadınların siyasal katılımı açısından çok farklı değişim dinamikleri yaratıyor. Örneğin 2020 yılında Kuveyt'te kadınlar parlamentoda hiçbir koltuk kazanamazken, Mısır'da, yeni uygulanan cinsiyet kotası sayesinde, son seçimlerde önemli gelişmeler oldu.

Bu farklılaşan verilere bakınca Ortadoğu ülkelerinin bir kısmında kadınların kazanımları güçleniyor mu diye sormak gerekiyor. Ortadoğu'nun geniş bir coğrafyasını dikkate alarak, örneğin Körfez ülkelerinden bahsedersek, Bahreyn, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi din odaklı monarşi sistemlerinde, her ne kadar bu ülkelerin siyasi sistemleri oldukça farklı olsa da, kadın hakları açısından ciddi açılımlar görülüyor. Suudi Arabistan'da bile yeni bir cinsiyet eşitliği açılımı görebiliyoruz. BAE'de medeni yasa değişti; namus gerekçesiyle cinayet işleyen erkeklere uygulanan indirim kaldırıldı. Körfez ülkelerinde dinin medeni hukukun alanı dışına çıkartılarak laikleştirilmesi adımları, kadın hakları mücadelesinin önemli hedeflerinden biri. Erkeklerin çokeşli evliliğinin meşru olmaktan çıkarılması, kadın cinayetlerinde eş ve baba olan erkeklere uygulanan ceza indirimlerinin kaldırılması gibi, eril tahakkümün en stratejik ayrıcalıklarının gayrimeşru sayılması önemli adımlar sayılıyor.

Aslında Körfez ülkelerinde gözlenen bu değişimlerin arkasında gelir ve tüketim düzeyinin çok yüksek olması, kadın nüfusunun eğitim düzeyinin hızla artmış olması var. Çok fazla yabancı uzmanın bu ülkelerde yaşaması ile oluşan kültürel karşılaşmalar sonucu sosyal yaşamların giderek karmaşıklaşması ile birlikte yerel iktidar yapıla-

rının değişimi de kaçınılmaz hale geliyor.

Bölgede Türkiye dışında, Körfez ülkeleri gibi petrol monarşileri, Mısır gibi askeri rejimler, Irak ve Libya gibi iç savaş sonrası kurulan hibrit rejimler, Suriye gibi iç savaş diktatörlüğü, Tunus gibi ılımlı İslami rejimler, İran gibi katı din devletleri var. Siyasi rejimlerin bu çeşitliğine rağmen, kendini demokratik ülkeler ligine çıkarmak isteyen ülkelerin yanı sıra, iç savaş ve çatışmalar sonrasında yeniden inşa edilme çabasındaki ülkeler açısından parlamentolar, otoriter ya da demokratik, ama stratejik öneme sahip bir konuma gelmiş.

Ülkelerin gelişimlerini kadınların siyasal temsilindeki değişimler ile birlikte ele alırsak neler görebiliriz? Bölgede siyasi rejimlerin iniş çıkışı gibi kadınların siyasal temsili de istikrarsız bir gelişim gösteriyor. Bazen olumlu adımlar atılsa da ciddi geri gidişler da gerçekleşiyor. Ortadoğu bölgesi, diğer bölgelerdeki hızlı artıştan farklı olarak, düşüş eğilimini koruyor ve temsilde cinsiyet eşitliği konusunda ciddi bir gelişim sağlayarak kritik temsil eşiğini aşan ülke hâlâ yok.

Bölgede seçimlerde cinsiyet kotası uygulayan ülkeler şunlar: Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Irak, Mısır, Libya, Tunus, Fas, Suudi Arabistan, Cezayir.[19] Son yıllarda seçimlerde cinsiyet kotası uygulayan ülkelerde, Cezayir hariç, kadın temsilinde önemli gelişmeler sağlanıyor. Cezayir'de 2021 seçimlerinde ulusal parlamentodaki yüzde 17.6 olan kadın oranı yüzde 8.1'e düştü.

Tunus'ta Eylül 2019 seçimlerinde anayasa profesörü Kays Said seçimleri kazanmıştı. Arap Baharı'nın ilk başladığı ülke olan Tunus devrimi sonrasında, iktidara gelen İslamcı Nahda hareketi ve önemli lideri el-Gannuşi öncülüğünde, siyasal İslamcılık yerine "Müslüman Demokrasi" vurgusu yapılmaya başladı ve yeni bir demokratik anayasa yazma girişiminde bulunuldu. İslamcı Nahda hareketi laik Nida Tunus partisiyle işbirliği yaparak katılımcı bir anayasa hazırlama süreci oluşturdular. 2019 seçimlerini kazanan Kays Said Arap dünyasının en demokratik anayasası olarak bilinen metnin de mimarı olarak tanınıyor.[20]

Arap baharı bağlamında, yeni Anayasa tartışmalarında kadınların siyasal temsilinin artırılmasını desteklemek önemli bir gündem oluşturmuştu. Nisan 2017 yapılan yeni seçim yasası, seçim aday listele-

rinin ilk sıralarında eşit sayıda kadın ve erkeğin yer almasını şart koşuyordu. Bu yeni Yasa hem yatay hem dikey düzeyde cinsiyet eşitliği öngörüyordu. Hem yerel hem ulusal seçimlerde aday listelerinde kota zorunluluğu getirildi. Yerel meclislerin seçimlerinde de kota uygulaması var. Yeni yasa sonucu Mayıs 2018 Yerel Seçimleri'nde kadın temsil oranı yüzde 47 oldu.

Bu gelişmelerin ardından 2021 yılında Najla Boude, ülkenin ilk kadın başbakanı olarak atandı.[21] Boude, sadece Tunus'un değil, Arap ülkelerinin de ilk kadın başbakanı oldu. Libya da kabineye beş kadın bakan atamıştı. Kabinenin yüzde 15'i kadın olurken Najla El Mangoush da ilk kadın dışişleri bakanı oldu.[22]

Bölge ülkeleri geçtiğimiz dönemlerde önemli anayasal reformlar ile cinsiyet kotaları uygulamaya başladılar. 2002 yılında Fas, bunu yapan ilk ülke oldu. Sonradan Irak (2005), Sudan (2008), Suudi Arabistan (2011), Cezayir, Ürdün, Libya (2012), Mısır (2014) ve Birleşik Arap Emirlikleri (2019) cinsiyet kotası uygulamaya başladılar. Bu reformlar kadınların siyasal temsilinde bölgede önemli artışlar sağladı.

Kadın Hakları Mücadelesinde Yeni Eğilimler

DÜNYADA, yakın zamanlarda meydana gelen siyasal protestolar, seçimler ve sivil hareketlerde yeni tarz kadın politikacıların ve aktivistlerin yükselişini görüyoruz; yeni yükselen kadın politikacılar farklı düzeylerde, farklı coğrafyalarda ve farklı modellerle ortaya çıkıyorlar. Bu noktada hatırlamak gerekir: 1970'lerden ve 1980'lerden sonra, "CEDAW kadın kuşağı" diyebileceğimiz, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni dünya devletlerine imzalatmayı başaran küresel kadın hareketinin aktivist kadınları artık bir anlamda kenara çekilmiş durumda. Tüm dünyada kadın hakları hareketini örgütleyen bu kadınların önde gelenleri gelişmiş demokratik refah coğrafyalarında yaşayan, orta sınıf, eğitimli ve kariyer sahibi kadınlardı. Bu kadınlar kendilerini feminist olarak tanımlıyorlardı. Şimdi ise kadın aktivistlerin profili farklılaşıyor, çeşitleniyor, değişiyor. "CEDAW'ın kurucu kadınlarının kızları" diyebileceğimiz bugünün yeni kuşak öncü kadınları ise 2020'lerde farklı sosyolojik kökenlerden geliyorlar ve dünya siyasetinde yeni bir döneme imza atıyorlar.

Aslında, dünyanın her yerinde, kadınların seçmenlik ve siyasi aktivizm tarzları her zaman hareketli ve önemli oldu. Bugüne kadar dünyanın birçok yerinde, kadınların olağan siyasal faaliyetlerinin çoğunluğu öncelikle sol, liberal ve çevreci/yeşil partilerde ve kimlik siyasetlerinde ortaya çıkıyordu. Öte yandan geçmişte etkin olmuş, başta sağ, hatta faşist partiler ve birçok dini siyasi örgüt de, aslında kadın hakları karşıtı politikalarına rağmen, erkeklerden çok kadınlar

tarafından desteklendiler ve kendi seçmen desteklerinin önemli bir kısmını, siyasi kampanya başarılarını, sivil ve kitlesel desteklerini kadınlara borçlu oldular. Bu süreçlerde sağ muhafazakâr, dindar kesimlerin "kadınların desteği kazandırır" mottosu birçok erkek siyasetçinin inandığı bir gerçeği yansıtıyordu. Ama bugüne kadar siyasetin öncelikle oy deposu ve seçmen desteği olarak gördükleri kadınlar kendi temel sorunlarını çözmek için "seçtirmek değil, seçilmek" gerektiğini daha çok anlamış görünüyorlar. Kadınların siyasette var olma sosyolojisini özellikle değiştiren nedenlerin başında, artan oranda, şimdiye kadar görmezden gelinip dışlanan kadınların artık siyasette var olmayı başarması geliyor. Yani yoksul, siyah, göçmen, güneyli "öteki kadınlar", kadınların artan siyasal hareketliliklerinin yeni yüzünü oluşturuyor.

Yirmi Birinci Yüzyılın Siyasal Hareketlerinde "Öteki Kadınlar"ın Yükselişi

Bugün dünyanın pek çok coğrafyasında kadınların hâlâ temel yaşamsal sorunları çözülmüş değil ve bu sorunlara çözüm üretecek siyasi atmosfer pek görünürde değil. Kadınlar, mevcut siyasi yapıların sorunlarına çözüm olmayacağını daha fazla anladıklarında kendilerini yeni siyasi mecralarda daha fazla konumlandırıyorlar. Bu kadınlar büyük çoğunlukla, dünyanın her coğrafyasında yaşayan yoksul, az eğitimli, mavi yakalı ya da enformel işlerde çalışan, göçmen, siyah, azınlık, Müslüman ya da Asya kökenli kadınlar. Bu kadınların yaşama eşit katılım ve eşit hak talepleri bugüne kadar ana-akım siyasetler tarafından ciddiye alınmadı; ama bugün bu durumun değişmekte olduğunu görüyoruz. Önümüzdeki dönemlerde bu kadınların seslerini duyurma çabalarının artacağını ve ana-akım siyasete etki etmeye başlayacaklarını bugünden öngörmek mümkün.

2020'lerin kitlesel protestolarında, ABD'de, Avrupa'da, Asya Pasifik'te ve küresel düzeyde, protesto hareketlerinde kadınlar önlerde yer aldılar ve büyük kitlesel katılımlar gösterdiler. Hong Kong'da Çin'in siyasal tehditlerine karşı sokak protestolarında, Polonya'da

kürtajı yasaklayan hükümete karşı, ABD'de Black Lives Matter (Siyah Hayatlar Önemlidir) hareketinde, Yeni Zelanda'da Müslüman camiine yapılan saldırı protestolarında, Afrika'da Ruanda iç savaşından sonra yeniden inşa hareketlerinde, Fransa'da yeni sosyal güvenlik yasasına karşı direnişlerde ve en son da İran'da başörtüsü takma zorunluluğuna karşı yükselen protestolarda kadınlar hep görünür ve öndeydiler.

Yirmi birinci yüzyılın tüm kitlesel hareketlerinde artık kadınların büyük sayılarla katılımı söz konusu. Bu kadınlar, artık ağırlıklı olarak beyaz orta sınıf, seçkin kadınlar değil; daha çok "kenara itilmiş", görmezden gelinen kadınlar. Bu açıdan bakıldığında kitlesel protestoların bu yeni kadın aktörlerin kendi hayatlarına sahip çıkmaya çalışan yeni siyasi aktörler haline geldiklerini görüyoruz. Bu kadınların artan siyasal katılım formlarının özelliklerini öncelikli olarak, gelişmiş kapitalist merkez ülkelerin sivil siyasal mecralarından başlayarak inceleyebiliriz. Buna en şeffaf örnek ise ABD'nin yaşadığı son iki seçim süreci oldu.

▶ ABD'de kadın hakları mücadelesinde artık beyaz kadınların yanı sıra güneyli, yoksul, siyah kadınlar öne geçiyor

Dünyada bir yandan kadın hakları ve cinsler arası eşitlik karşıtı hareketin güçlenmesi devam ederken, diğer yandan kadın haklarını korumaya yönelik çabalar da birçok ülkede siyasetin ilk sıralarına taşınıyor. Buna paralel olarak kadınların seçimlerde hem sağ hem sol siyasal partilerden aday olup önemli konumlara seçilmesi artarak devam ediyor. Çünkü artık Batı'nın beyaz, kapitalist erkek dünyasında bile, kadın haklarını koruma sadece kadınların değil, demokrasinin de korunması meselesi haline geldi. Bunun son örneklerinden birini yine ABD ara seçimlerinde gördük ve kadın hakları açısından ABD yine birçok ilke imza attı.

Aslında kadınların ABD siyasetinin en üst kademelerindeki temsili, diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, her zaman daha düşük düzeyde oldu. Temsilciler Meclisi'ndeki milletvekillerinin yalnızca yüzde 28'ini ve Senato'nun yüzde 24'ünü kadınlar oluştururken, valiliklerde kadınların temsil oranı sadece yüzde 18 olabildi. Bu-

güne kadar, ABD'yi oluşturan 50 eyaleti seçimle gelerek yöneten valilerin içinde, eşzamanlı olarak en fazla 9 kadın vali oldu; 19 eyalette ise bugüne kadar hiç kadın vali seçilmedi.

ABD'de 2020 başkanlık seçimleri ve ardından 2022 ara seçimlerinde siyah, göçmen, yerli kadınların, eşcinsel ve transların, her düzeyde, seçimlerde daha çok seçmen olarak kayıt olduklarını, katılıp oy verdiklerini ve hatta aday olup, seçim kazanarak daha çok yere yönetici olmayı başardıklarını gördük. 2020 başkanlık seçimlerinde beyaz Amerikalı kadınların yüzde 55'i Cumhuriyetçileri seçti ama siyah kadınların yüzde 90'ı Demokratları seçerek, Joe Biden ve ilk siyah başkan yardımcılığı adayı Kamala Harris'i başa getirdiler. Yine Demokrat Parti temsilcisi Nancy Pelosi Temsilciler Meclisi başkanı oldu ve bu gelişmeler Demokrat Parti'deki seçilmiş kadın politikacıların artış işareti olarak ele alındı. Bu seçimlerde ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'nde seçilmiş kadın sayısında astronomik artışlar olmadı ama siyah, mülteci, yerli, Asyalı, Hispanik, güçlü, deneyimli ve taban desteği olan politikacı kadınların seçimlerde öne geçtiğini gördük. Görünen o ki şimdiye kadar görmezden gelinen bu "öteki kadınlar"ın siyasetin eril tarzını değiştirmeye ve kamu kararlarına kadın tercihlerini daha fazla yansıtma hedefleri var.

ABD'de 2020 seçimlerinde meydana gelen bu gelişmeler sayesinde kadın hakları sorunları, seçim ve siyaset gündeminin ön sıralarına taşınabildi. Bu gündemin ilk sırasında kürtaj hakkını anayasal hak olarak tanımlayan Yüksek Mahkeme'nin 1973 tarihli kararının 24 Haziran'da iptal edilmesiyle ortaya çıkan durum yer aldı. Trump'ın atadığı kadın yargıçla çoğunluğu muhafazakâr hukukçulara geçen ABD Yüksek Mahkemesi, Roe'ye karşı Wade davasında verdiği kararla kürtaj hakkını anayasal hak olarak tanımlayan kararını iptal etti ve böylece bu konudaki kararlar, her bir eyaletin iç hukukuna bırakılmış oldu. Bu ise birçok eyalette muhafazakâr seçmen desteğini yitirme korkusuyla, çoğu politikacının kürtaj hakkını gündeme almayacağı endişesini doğurdu. Kadın haklarında ciddi bir geri adım olarak yorumlanan kürtaj hakkının iptali kadın seçmenlerin çok ciddi tepkisine yol açtı. Bu kararı, hem kadın haklarına hem de ABD demokrasisine tehdit olarak algılayan kesimler, konuyu uzun süreli so-

kak protestolarıyla gündemde tuttu ve bu tepkiler ara seçimlere taşınarak sandığa yansıdı. Son ara seçimlerde bu durum, daha önce seçmen olarak kaydolmayan ve oy vermeyen kadınların, seçmen olarak kaydolmasına, kürtaj hakkı ve kadın haklarını koruma adına harekete geçmesine yol açtı. Böylece kürtaj hakkını savunmak, ulusal siyaset gündeminin ilk üç meselesinden biri haline geldi. Öte yandan, özellikle alt sınıf, yoksul, siyah ve yerli kadınlar için çok önemli olan kürtaj hakkını savunmak için gelişen bu mücadele ara seçimlerde kadın seçmen ve kadın aday sayısının ciddi oranlarda artmasına yol açtı. Özellikle de kürtaj hakkıyla ilgili düzenlemelerin yapılmasında önemli yetki sahibi olacak, eyalet valilikleri seçimlerinde, kazanabilir konumda kadın aday sayısında artış görüldü.

► ABD seçimleri değişimi yansıtıyor

Son iki ABD seçimi, bugüne kadar çoğunlukla ana-akım siyasetin dışında kalmış "öteki kadınlar"ın ortaya çıkmaya başladığı bir değişim sürecini örnekledi. Bu süreç aslında daha önceden başlamıştı ve en çok da Black Lives Matter hareketinde siyah kadınların çok önde yer almaları önemli bir gösterge oldu. O dönemde de 2020 ABD başkanlık seçimi sonuçlarını siyah kadınlar belirlemişti. 2022 ara seçimlerinde de daha önce hiç seçmen olarak kaydedilmemiş, kürtaj haklarının geri alınmasına kızgın olan her kesimden kadının, seçmen olarak kayıt olma ve oy kullanma kampanyaları düzenleyerek seçimlerde önemli başarılar elde etmeleri bu sürecin yeni bir aşaması oldu. Bu değişimin gösterdiği şey ise, artık sıradan vitrin kadınlarının değil, mücadeleden gelen kadınların; siyah ve Latino kadınların Asya kökenli ve yoksul kadınların, daha fazla oranda seçimleri kazanmayı başarmalarıydı.

Siyasette kadınlar açısından "ilk"lerin görünmesi bize bu yeni seçilen kadınların neyi ne kadar değiştirebileceği sorusunu sordurtuyor. Şimdi herkesin sorduğu soru şu: Artık dünyada "öteki kadınlar"ın artan siyasal katılımı kadın sorunlarının çözümünde köklü bir değişim yaratabilecek mi? Bu sorunun yanıtını, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, dünyanın geri kalanında meydana gelen değişimlere de kısaca değinelim.

Avrupa'da Değişimler

Avrupa'yı yirminci yüzyılda kadın hakları ve cinsiyet eşitliği için yürütülen mücadelenin anayurdu olarak tanımlayabiliriz. Çünkü Avrupa bugüne kadar kadın haklarına ve toplumsal cinsiyete duyarlı siyasetin en başarılı örneklerini sundu. Avrupa'nın yerleşik liberal demokrasilerinin harcında cinsiyet eşitliği olduğu gibi, cinsiyet eşitliği politikalarının geldiği noktadaki başarılı deneyimlerin altında da Avrupa demokrasilerinin imzası var elbette.

Bugün Avrupa'nın yaşlı demokrasilerinin yaşadığı sorunlara rağmen, cinsiyet eşitliği siyasetinde birçok yeni eşiklerin aşıldığını, gelişmelerin sağlandığını söyleyebiliriz. Kadın haklarını koruma ve cinsiyet eşitliğini sağlama çabalarında yaşlanan ve yavaşlayan bir Avrupa değil, birçok yeni çözümü hayata geçirerek hâlâ dünyanın geri kalanına başarılı deneyim örnekleri sunan bir Avrupa var karşımızda.

► Avrupa'da mevcut durum: Artık Avrupa'yı femokrat kadınlar yönetiyor

1990'lı yılların öncüleri olan CEDAW kuşağı feministler, kadın hakları mücadelesinde deneyim sahibi kadınların devlet yönetiminde önemli yerlere gelmesini talep ediyorlardı. Değişmesi gereken şeyin devletin ve kamu yönetiminin cinsiyet körü olmaktan çıkartılması, yani devletin cinsiyetlendirilmesi olduğunu söylüyorlardı. Bunu büyük ölçüde sağladılar ve bürokraside önemli yerlere gelmiş kadın haklarına duyarlı kadın yöneticilere de "femokrat" dediler.

Şimdi Avrupa'da yeni kuşak femokratların işbaşında olduğunu söyleyebiliriz. Bu sayede cinsiyetçi ayrımcılığın ve eşitsizliklerin önemli bir kısmı görünür hale geldi; çözüm için politikalar ve mekanizmalar oluşturuldu ve önemli eşikler başarıyla aşıldı. Her ne kadar birçok alanda geri gidişler, kadın hakları-karşıtı siyasetin karşı hamleleri başarılı olsa da en temel değişimin yönünün değişmediğini söyleyebiliriz. Bunun kanıtlarını nerede görüyoruz?

Avrupa Birliği'nin siyasi ve mali karar organlarının başında bir süredir kadın yöneticiler var. Avrupa Birliği'nin bakanlar kurulu olan Avrupa komisyonu başkanı Ursula Gertrud von der Leyen, Avrupa Parlamentosu'nun başkanı Roberta Metsola, Avrupa Merkez Bankası başkanı Christine Lagarde, Avrupa adına mali ve siyasi kararları alan kurumları yöneten kadınlar. Avrupa ülkelerinin bir kısmında savunma, içişleri, dışişleri, maliye ve ekonomi bakanlıkları gibi, şimdiye kadar her zaman erkek bakanların olduğu koltuklarda, artık artan sayıda kadın bakan var.

► Avrupa'da birçok ülkede kadınların eşit siyasal temsiline yaklaşılıyor

Avrupa'nın siyasal gelişim rotalarını belirleyen temel örgütler olan Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi 2000'li yıllardan başlayarak, cinsiyet kotaları ve cinsiyet eşitliği için eylem planları hazırlayarak cinsiyet eşitsizlikleriyle ciddi mücadele siyasetini benimsemişti (Sancar 2021). Örneğin Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi 2014-17 Eylem Planı'nda yer alan Stratejik Hedef 4, "Siyasi ve Kamusal Karar Alma Mekanizmalarına Kadın ve Erkeklerin Dengeli Katılımlarının Sağlanması" için Avrupa Konseyi standartlarını saptamıştı ve bu standarda göre "Hangi karar alma organında olursa olsun kadın ve erkeklerin siyasi hayata ve kamu hayatına dengeli katılımlarının sağlanması için kadın ve erkeklerin temsili yüzde 40'ın altına düşmemelidir" (Sancar 2018a: 52) deniyordu.

Avrupa ülkeleri, 2021 seçim sonuçlarına göre, parlamentolarda kadınların siyasal temsilinde yüzde 30.4 ortalamayla dünyada, Amerika kıtası ülkelerinin ardından bölge olarak ikinci sırada yer aldı. 2021 yılında seçim yapılan 12 Avrupa ülkesinde kadınların temsil ortalaması, bir seçim döneminde ortalama yüzde 4.2 artışla dünyada en hızlı artış sağlayan bölge oldu. 1 Ocak 2022 tarihi itibariyle, bütün Avrupa bölgesinde kadın temsil oranı ortalaması ise yüzde 31.12'ye yükselerek kritik eşiğe çok yaklaştı. Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ortalaması ise yüzde 38.9 ile standart çizgisine çok yaklaştı. Ayrıca Avrupa Parlamentosu'nda uygulanan kota sayesinde bütün ülkelerden

gelen kadın temsilci oranı yüzde 39.3'e yükseldi ve Avrupa ortalamasını ve kritik eşiği yakalamış oldu.

Avrupa'nın coğrafi bölge olarak ortalamasının Avrupa Konseyi standardına göre hâlâ düşük olduğu gerçeğine rağmen, birçok Avrupa ülkesi, siyasal temsilde cinsiyetler arası tam eşitliğe ulaştı ya da çok yaklaştı. Bu konuda en son veriler şöyle:

- Tam eşitliği aşan ülkeler: İsveç ve Finlandiya yüzde 57.1,
- Tam eşitliği gerçekleştirenler: Litvanya, Danimarka ve Lüksemburg yüzde 50,
- Tam eşitliğe yaklaşanlar: Fransa yüzde 48.1, Portekiz yüzde 47.6, Hollanda yüzde 44.8, İspanya yüzde 44.1,
- Yüzde 40 kota eşiğini aşanlar: Avusturya yüzde 42.1, İtalya yüzde 40.8.[1]

Avrupa'da kadın başbakanların, devlet başkanlarının ve bakanların olduğu ülke sayısı hızla artıyor. Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmı seçimle gelmiş kadın liderler tarafından yönetiliyor; başbakan veya devlet başkanı olan kadın sayısı artıyor. 2022 yılı itibariyle 12 Avrupa ülkesi (Slovenya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, Yunanistan, İzlanda, Litvanya, Norveç, Moldova Cumhuriyeti, Sırbistan, Slovakya) kadın başbakan ya da devlet başkanları tarafından yönetiliyordu.[2] İsveç'te sosyal demokrat hükümetin başbakanı Magdalena Andersson ve Almanya'da merkez-sağ koalisyonun başkanı Angela Merkel, yakın tarihte görevden ayrılan, kadın haklarına ilişkin başarılarıyla tarihe geçen kadın başkanlardı.

Almanya'da en uzun görevde kalan şansölye olarak Angela Merkel, Hıristiyan Demokrat Parti'den (CDU) gelen bir muhafazakâr politikacı olarak ezberleri bozdu ve kadınların siyasetteki artışını destekledi. 2021 seçimlerinde parlamento-Bundestag'da kadın oranı yüzde 34.9'a çıktı ve temsilde eşitlik için önemli olan kritik eşiği aştı. 2021 seçimlerinde ayrıca birçok ilk de yaşandı; parlamentoya ilk kez bir siyah, iki trans kadın temsilci seçildi.

Almanya'nın Merkel sonrası yeni hükümeti ise Sosyal Demokrat ve Yeşiller Partisi koalisyonu ve kabinede kadın-erkek oranı tarihte ilk kez eşitlendi. Benzer şekilde İspanya hükümetinde 14 kadın ve 8 erkek bakan, Arnavutluk'ta ise 16 bakanın 12'si kadın oldu ve erkekler azınlığa geçtiler.

Aslında toplumsal cinsiyet eşitliğinde bugüne kadar çok da önemli adımlar atmamış bazı küçük Avrupa ülkelerinde de yakın dönemlerde önemli gelişmeler gerçekleşti. Örneğin Moldova'da, 2020 yılında yapılan seçimde Maia Sandu ülkenin ilk kadın başbakanı oldu ve seçimlerde uygulanan cinsiyet kotasıyla parlamentoda kadın oranı yüzde 39.6'ya ulaştı, Avrupa ortalamasını ve kritik eşiği yakalamış oldu. Moldova, 2016'da çıkardığı Kota Yasası ile her cinsten seçilmiş temsilci oranının en az yüzde 40 olmasını öngörmüştü ve bu sayede 2021 seçimlerinde de adayların yüzde 46.7'si kadınlardı. İzlanda bir başka sıçrama yapan Avrupa ülkesi oldu ve 2021 seçimlerinde seçimi kazanan kadın temsilci oranı yüzde 47.6 oldu. Bu oran 2017 seçimlerinde yüzde 38.1'di.

► Avrupa'da feminist dış politikanın gelişimi, feminizmin savaş ve silahlanmayla imtihanı

Avrupa'nın feminist başarılarından biri, parlamentolarda, siyasal partilerde ve bakanlar düzeyinde cinsiyet eşitliğine çok yaklaşmış olmalarıydı. Hatta savunma, dışişleri, ekonomi, hazine bakanlıkları gibi, tarihsel olarak erkeklerin elinde olan stratejik siyasi karar koltuklarında artık çok sayıda kadın politikacı görmek Avrupa için olağan hale geldi.

Avrupa'da cinsiyet eşitliği ve kadınların eşit temsilinin artmasıyla kadın hakları ihlallerini önlemede önemli adımların atıldığını biliyoruz ve görüyoruz. Kadınların siyasal karar süreçlerinde varlığını artırması kadın ve kız çocuklarına yönelik hak ihlallerinin azalmasına, insan odaklı politikaların uygulanmasına yol açıyor. Ama konu devletlerarası ilişkilerde, yerleşik "ulusal çıkar" tanımıyla ilgili, savaş ve silahlanma karşıtı kararlar almaya gelince ortada kolayca değişim sağlanabilecek bir durum olmadığı da açık. Feminist siyasetin asıl stratejik hedefinin eril tahakkümün süregiden siyasal, ekonomik ve askeri kurumlarının değişimini sağlamak olduğunu hatırlamalıyız. Ama güç ve eril tahakküm üzerinden yürüyen dünya düzenini, militarizmi, güce dayalı devlet hiyerarşilerini değiştirmek elbette feminist dış politikanın tek başına çözebileceği bir sorun değil.

Almanya'da Merkel sonrası, seçimi kazanarak ittifak oluşturan

Sosyal Demokrat ve Yeşil Parti koalisyonu savunma, dışişleri gibi stratejik erkek egemen koltuklara kadın bakanlar atamıştı. Ama bu gelişimlerin ertesinde patlayan Ukrayna-Rusya savaşıyla, Avrupa feminizminin savaş ve silahlanma karşıtı bakış açısı ciddi bir sınavın eşiğine geldi. Avrupa'nın başta İsveç ve Almanya olmak üzere, seçimle iktidara gelmiş sol-feminist bakanları, yıllardır savundukları feminist dış politikayı bir kenara koyup, Ukrayna'ya gelişmiş silahlar vererek Avrupa'yı korumaya çalıştılar. Öte yandan, Ukrayna'ya silah göndermede başı çeken ABD'nin barış, eşitlik ve kadın hakları vaatleriyle iktidara gelmiş Demokrat yönetimi de benzer bir paradoksun içinde kaldı. ABD'de feminist görüşleriyle dikkat çeken ilk siyah başkan yardımcısı Kamala Harris, Ukrayna'ya dünyanın gördüğü en büyük ve gelişmiş silah yardımını yaparak feminist dış politika tartışmalarının sorgulanan aktörü oldu.

Bugün bulunduğumuz noktada Avrupa'daki artan kadın politikacı sayısı ile kadın hakları siyasetlerinin kazandığı desteklerin önemli bir sınavla karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'daki feminist siyasetin en önemli ayaklarından biri olan feminist dış politikanın nasıl sürdürülebileceği yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Bu konuda ne yazık ki çok olumlu gelişmelerden bahsedemiyoruz ama önemli siyasi niyetlerin oluştuğunu ve mücadele stratejilerinin siyaseten gündeme gelmeye başladığını söyleyebiliriz.

► Avrupa'da yükselen feminist siyaset: Feminist dış politika

2014 yılında İsveç'te seçimi kazanan Sosyal Demokrat hükümetin Dışişleri Bakanı Margot Wallström'ün başlattığı "feminist dış politika"[3] önemli tartışmaları gündeme getirmişti. Söz konusu hükümet kendini feminist olarak tanımlıyor ve İsveç devletinin bundan sonra feminist dış politika uygulayacağına ilişkin vaatlerde bulunuyordu.

Söz konusu feminist dış politikanın neyi hedeflediğine kısaca bakmak gerekirse bir ülkenin dış politikasını feminist yapacak şeyin "ulusal çıkar" tanımını değiştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Feminist bir dış politikanın önceliğinin devleti korumak değil, barış ve insan odaklı olarak toplumu korumak olduğunu vurguluyorlar. Öncelikle de üç temel kriter açısından, yani haklar, temsil ve kaynakların

kullanımı açısından, uluslararası alanda yürütülecek politikaların cinsiyet eşitliğine, temsil edilmeyenlerin temsiline, sürdürülebilir barışa öncelik vermesi gerektiği belirtiliyor. Feminist dış politika "devletin güvenliğinden insani güvenlik stratejisine geçiş" olarak ele alınıyor.

Feminist dış politika Avrupa'da öncelikle İsveç ve Almanya tarafından savunuluyor. Hatta Almanya'da kurulan Feminist Dış Politika Merkezi[4] bu konuda önemli çalışmalar yapıyor. Almanya Dışişleri Bakanı Yeşiller Partisi Eşbaşkanı Annalena Baerbock feminist dış politikayı savunan önemli kadın politikacılardan biri. Almanya Dışişleri Bakanlığı Eylül 2022'de Berlin'de "Feminist Dış Politikanın Şekillendirilmesi" başlıklı uluslararası bir konferans düzenledi ve burada feminist dış politika yaklaşımına destek veren Almanya, Kanada, Meksika, Şili, Fransa, İsveç, Norveç, Finlandiya, Hollanda, Lüksemburg, Arnavutluk, İsrail ve Ruanda hükümet temsilcileri ortak bir sonuç bildirgesi yayımladı. Sonuç bildirgesinde taraflar, izleyecekleri dış politikada toplumsal cinsiyet eşitliğinin merkezi öneme sahip olacağının altını çizdiler ve şöyle dediler:

> Dış politika gündemimize toplumsal cinsiyet bakış açımızı dahil etmekte kararlıyız. Bu çerçevede kadınların, kızların ve ayrımcılığa uğrayan diğer grupların haklarının, temsilinin güçlendirilmesi için çalışacağız. Kadınların ve diğer sosyal grupların dışlanmasına yol açan eşitsizliklerin yapısal nedenlerine eğilme hedefini paylaşıyoruz. Cinsel ve cinsiyetçi şiddetin sert bir şekilde kınanması, bu suçların kovuşturulmasına büyük önem veriyoruz.[5]

Alman Dışişleri Bakanı Baerbock, Berlin'deki konferansta yaptığı konuşmada, feminist dış politikanın Alman hükümetinin nüfuz ettiği tüm alanları şekillendireceğini, bu yıl sonuna kadar tamamlanması öngörülen Almanya'nın ilk Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde de bu politikanın yer alacağını söyledi.

Bu gelişmelerin ertesinde İsveç'te sosyal hükümet istifa etti ve yerine Muhafazakâr Parti'nin lideri Ulf Kristersson yeni başbakan seçildi. Kristersson, Ukrayna savaşının olası sonuçlarını gündeme getirerek NATO'ya katılım sürecini başlattı ve yeni hükümetin feminist dış politika uygulamaktan vazgeçtiğini açıkladı.

Ukrayna savaşı ile birlikte Almanya'nın dış ve güvenlik politika-

larında hızlı ve köklü değişim gerçekleşti ve hükümet antimilitarist politikalarını bir kenara koydu; rekor bütçelerle, silahlanma hamlelerini öncelik haline getirdi. Almanya'nın Ukrayna'ya silah vermesinin gerekçesi, devletlerin savaşlarına müdahale olarak değil, "sivil yaşamı ve insanları koruma odaklı" olarak belirtildi. Ama bu dönüşümü büyük bir dikkatle takip eden kadın hakları savunucuları bu silahlanmayı destekleyici, sivilleri koruma politikasının feminist dış politika ile kolayca bağdaşmayacağını söylediler. Öte yandan, devletlerarası ilişkilerde mevcut eril, devlet sınırlarını koruma odaklı güç ve savaş mekanizmalarını dönüştürmenin kolay olmayacağını, bunun sadece feminist dış politika ilan etmekle sağlanamayacağını bildiklerini söylediler. Bu konuda sürdürülen tartışmalar feminist dış politika adına atılan bu adımların bir başlangıç olduğunu ve bu konuda değişim için küresel bir yapılanmanın gerektiğini belirtiyor ve feminist dış politika hedeflerinin izlenmeye devam edilmesi gereğini vurguluyorlar.[6]

► Kadın hakları ile Avrupa milliyetçiliğinin kesişimi: Aşırı sağın yükselen kadın liderleri

Avrupa'da seçilen kadın yöneticilerin sol, yeşil ve liberal partilerden olma özelliği değişiyor. Muhafazakâr sağ hatta faşist partilerden kadın politikacıların, seçimlerde önemli destekler kazanarak siyasal arenada yükselişlerini gözlüyoruz. Artık Avrupa'da cinsiyetçi duvarları aşarak siyasette söz sahibi olan kadınlar sadece liberal, sol ve yeşil partilerden değil; siyasal partiler arası güçlü yarışma ve rekabet koşulları sonucu, muhafazakâr sağ partiler de bu konuda epey yol aldı ve artık çok sayıda kadını güçlü siyasi konumlara taşımayı başarıyorlar. İngiltere'de Muhafazakâr partinin lideri olarak uzun süre başbakanlık yapan, neoliberal politikaların mimarı Margaret Thatcher, olumsuz bir örnek olarak tarihe geçti. Ama Almanya Hıristiyan Demokrat Partisi'nin (SPD) lideri ve uzun süre şansölye olarak Almanya'yı yöneten ve Avrupa siyasetine damgasını vuran Angela Merkel kadın hakları siyasetiyle barışık yaşamayı öğrendi ve sağ siyasettin kadın hakları politikalarını değişime uğratan güçlü bir kadın lider olmayı başardı.

Bu bilinen örnekler dışında, son iki yılda meydana gelen çarpıcı bir gelişme ise Fransa ve İtalya'da yabancı düşmanı aşırı sağ, faşist partilerin kadın liderlerle sağladığı seçim başarıları oldu. Bugüne kadar bildiğimiz siyasal davranış kalıpları içinde sağ ve muhafazakâr siyasetlerin hem liderleri hem de seçmenleri, ağırlıklı olarak "beyaz", orta sınıf erkeklerdi. Ama şimdi bu siyaset ve zihniyet kalıpları değişiyor; Avrupa'da aşırı sağ siyaset, solun kaçak veya ucuz yabancı işgücünü onaylayan göçmen politikalarına karşı duruyor ve bu sayede yeni bir seçmen desteği kazanıyor. Bu sağ siyasetler işsiz kalma ya da düşük ücretle çalışma korkusu içindeki alt sınıfları kendine çekiyor. Kendi kültürünü, ülkesini yabancı göçmen kültürün istilasından koruma iddiasıyla mobilize olan bu kitleler yeni bir tür milliyetçiliği, "yabancı düşmanı" siyasetle ilişkilendiriyorlar. Bu aşırı sağ siyasal partilerin seçimle parti liderliğine gelen yöneticileri de artık kadın olabiliyor. Fransa'da Ulusal Meclis'in (Rassemblement National) başkanı Marine Le Pen, İtalya'da neo-faşist Fratelli d'Italia partisinin lideri Giorgia Meloni yeni başbakan olarak seçildi. Almanya'da Alternative für Deutschland'ın eşbaşkanı Alice Weidel de bu listeye eklenebilir. Liste Norveç, Polonya ya da Almanya'dan aşırı sağın yükselen başka kadın siyasetçilerini de dahil ederek genişliyor.

Peki, aşırı sağ partilerin yükselen kadın liderleri ve aşırı sağın, kadın seçmenleri mobilize etmeyi odağına alan yeni siyaseti bize neler söylüyor? Bu gelişmeler bize ana-akım merkez-sağ siyasetle aşırı sağın kesiştiği ve çatıştığı yeni bir siyaset alanının doğduğunu gösteriyor. Bu yeni siyaset, alt-sınıf yerli erkeklerin taleplerini ve bakış açlarını odağa alan bir siyaset.

Aşırı sağın bu bakışı göçmen kültürlerin kadın hakları ihlallerine duyarsız yaşam tarzı olduğunu ileri sürerek yabancı varlığına karşı çıkıyor. Yerli kültürün ve beyaz "uygar" erkeklik değerlerinin korunmasını savunuyor. Yabancı, özellikle Müslüman erkeklerin, sarışın beyaz kadınlara karşı saygısız ve cinsel olarak saldırgan davranışları olduğunu iddia ederek, Avrupa'nın kendi kadınlarını ve "Batılı kadın hakları"nı yabancılara karşı koruma gereğini vurguluyor. Konu, kadınların anayurdu olan Avrupa uygarlığının ve bunu merkezinde olduğu iddia edilen "Batılı beyaz aile değerleri"nin korunması olunca,

kadınların siyasal aktörlüğüne de daha kolay kapı aralanıyor. Göçmen karşıtlığının temelinde İslam karşıtlığı ve İslam'ın Batı medeniyetine uygun olmadığı tezi var. Bu tezin temelinde ise Müslüman erkek göçmen kimliğinin barbar ve uygarlık dışı cinsel saldırganlığı var. Konu dönüp dolaşıp cinsiyetçi önyargıların kışkırtılmasına geliyor. Avrupa medeniyetine uyum sağlayamayacak bu Müslüman erkek göçmen kimliği, kadın hakları ihlallerinin nedeni olarak tanımlanıyor ve kadınlar bu tehdide karşı siyasi desteğe ve göreve çağrılıyor.

Bu anlamda, Avrupa'da, aşırı sağın artık Le Pen ve Meloni gibi kadınlar tarafından temsil edilmesi sürpriz değil. Aşırı sağ, kadın haklarını koruma adına konuşurken kadınların bir kısmı da daha milliyetçi, içe kapanmacı ve yabancı karşıtı politikaları destekler hale geliyor ve İslam karşıtı söylemleri onaylıyor. Hatta bazı çalışmalar gösteriyor ki sadece aşırı sağın liderleri ve siyasal konumları değişmiyor; aşırı sağın geleneksel olarak erkek ağırlıklı seçmen profili de değişiyor. Aşırı sağın seçmenleri arasında kadınların oranı artıyor.

Bu bağlamda, Avrupa uygarlığını korumak için göreve çağrılan kadınlar ile dünyanın geri kalanında yer alan kadınlar arasında, ortaya çelişik bir durumun çıkıp çıkmadığı yanıtlanması gereken önemli bir soru. Feminizmin ve her anlamda kadın haklarını koruma siyasetlerinin temeli olan, dünyanın her yerindeki, bütün farklılıklarıyla var olan kadınlar arası dayanışma siyaseti, bu durum karşısında belirsizleşiyor. Bu konuda nasıl bir stratejisi izlemeli sorusu da feministlerin tartıştığı hayati bir mesele olarak ortada duruyor. Avrupa'nın yabancı karşıtı siyasetinin feminenleşmesi, Avrupa'nın güvenlik siyasetleriyle ilişkilenirken ortaya yeni meseleler de çıkıyor. Bu gelişmelerin dünyanın geri kalanında, beyaz ve Batılı orta sınıf kadınlar kadar haklara sahip olmayan kadın kitlelerinin yaşam mücadelesiyle nasıl bir ilişki içinde olacağı sorgulanıyor.

Avrupa'nın güvenlik, kadın özgürlüğü, "barbar Doğu'ya karşı Avrupa kültürünü koruma" siyasetinin yeni çatışma noktaları, sağ siyasi mecralarda kadınların yükselmesine yol açıyor. Aşırı sağ ya da milliyetçi kadın hakları söylemi, Batı'ya göçün temelini oluşturan eşitsizlik, silahlı çatışma ve savaş bölgelerinden kaçma zorunluluğunu anlama ve görünür kılma sorumluluğunu da feministlere bırakmış

görünüyor. Bu gelişimler sonucu Avrupa'da sağ ve sol siyasetler arasında, kadın haklarını koruma politikalarında ortak alanlar çoğalacak ve yeni sentezler mi olacak, yoksa Avrupa'yı kadın haklarında ciddi bir duraklama ve geri gidiş mi bekliyor? Bu sorunun da yanıtı şimdiden önümüzdeki dönemlerin önemli tartışma konuları arasında yerini aldı.

Cinsiyet Eşitliğinde Eşiği Aşanlar ve Takılanlar

Dünyada cinsler arası eşitliği gerçekleştirmeye yaklaşanlar ile hâlâ bunun çok uzağında olan ülkeler arasında ne fark var? Bu konuda başarılı olan ülkelerin belli bir özelliği var mı? Bu soruya yanıt vermek için belli kriterlere göre ülkelere bakalım. Önce zengin, vatandaşlarına gelişmiş refah toplumu standartlarını sağlamış ekonomik ve teknolojik olarak güçlü ülkelere bakalım.

► Refah toplumu erilliği

Dünyada gelişmiş, zengin kapitalist ülke olmanın toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda çok da ileri olmayı getirmediğini görüyoruz. Bazı yüksek teknolojiye dayalı tüketim ülkeleri, halklarına sundukları yüksek refah düzeyi ve ileri teknoloji standartlarındaki konut, gündelik yaşam ve çocuk bakımı standartları, kadınların eşit haklara sahip olmasına yol açmıyor. Bu ülkelerde söz konusu yaşam standartlarına sahip orta sınıf kadınları, siyasal temsilde eşitlik konusunda güçlü bir talep yaratamıyorlar. Toplumun kapitalist refah düzeyi ve teknoloji standartları yükseldikçe siyasetin erkek egemen yapısı otomatik olarak azalmıyor; hatta daha da güçlenip yenilmez hale gelebiliyor ve erkek egemenliğinin ince dehlizleri kadınları yutuyor. Aslında bu tür ülkelerde karşılaştığımız durumu bir tür "refah toplumu erilliği" olarak niteleyebiliriz. Ya da belli bir refah standardına dayalı yüksek yaşam kalitesi karşılığında ve kadınların erkeklere çok da itiraz etmeden hayatın keyfini çıkardıkları bir düzen oluşuyor. Buna "partiyarkal pazarlığa dayalı konformizm"[7] diyebiliriz.

Yani, dünyanın coğrafi olarak büyük kaynaklara sahip ya da eko-

nomik olarak gelişmiş refah ülkelerinin bazılarında cinsiyet eşitliği çok da önemli bir gündem oluşturmuyor. Örneğin zengin, güçlü ama cinsiyetçi ülke örneği Japonya. Sıradan insanlara sunulan refahın en ileri olduğu ülkelerden biri olan Japonya, bu tanıma en iyi örneklerden biri. Ekim 2021'de Japonya'da yapılan son seçimlerde, parlamentoda cinsiyet eşitsizliği iyice arttı. Seçilen kadın oranı yüzde 9.7'de kaldı ve Japonya dünya sıralamasının ancak 192.'si olabildi. Geçmişte de Tokyo'nun ilk kadın valisi olan Yuriko Koike, Japonya'da kadınların yükselişini engelleyen şeyin "cam tavan" değil, "demir duvar" olduğunu söylüyordu.

2018'de Japonya hükümetinin ulusal ve yerel düzeyde, mümkün olduğu ölçüde, seçimlerde aday olanlar arasında cinsiyet eşitliğini sağlamakla yükümlü olduğuna dair bir yasa çıkarılmıştı. Ama yasanın hiçbir yaptırım gücü olmadığından, etkisi de fazla olmadı. 2020'de ise hükümet, 2030 yılına kadar, yapılacak seçimlerde adayların en az yüzde 35'inin kadın olması gereğine ilişkin bir yasa daha çıkardı; ama bu da henüz durumu çok az değiştirdi. 2021 seçimlerinde adayların ancak yüzde 17.7'si kadın oldu. 2017 seçimlerinde de kadın aday oranı aynıydı. Yani kadınlar seçileceklerine çok inanmadıkları için aday olmakta da çok istekli değiller. Söz konusu yasalar da hiçbir zorunlu uygulama ve yaptırım içermediği ve sadece gönüllü uygulamaya dayandığı için, Japonya'nın katı, hiyerarşik, erkek egemen siyasal yapısını değiştirmiyor.

Bu durumun nedenini sorgulamak için baktığımızda, uzun süredir hegemonik parti olarak Japonya'da seçimleri kazanan ve ülkeyi yöneten Liberal Demokrat Parti'nin (LDP) ülkede, yüzde 9.7 ile en düşük kadın aday oranına sahip parti olduğunu görüyoruz. Yani cinsiyet eşitliği için yasa çıkartan iktidarın kendisi bu kararlara uymuyor. Ana muhalefet partisi olan Anayasal Demokratik Parti'de kadın aday oranı yüzde 18, Komünist Parti'de ise yüzde 35. 2021 seçimleri ülke tarihinin yüzüncü erkek başbakanını işbaşına getirdi. Tarihinde hiç kadın başbakanı olmamış, dünyanın en zengin ve en gelişmiş refah ülkelerinden biri olan Japonya dünyanın en zengin "kadınsız demokrasisi" olarak nitelendiriliyor.[8]

Gelişmiş refah toplumları arasında ABD ve Kanada gibi bir türlü

eşit temsil eşiği olan yüzde 40'ı aşamayanlar da var. Örneğin Kanada, cinsiyet eşitliği sınırını aşmaya çok yakın bir konumdayken, durgunluk dönemine girmiş görünüyor. 2021 seçimlerinde parlamentodaki kadın oranı yüzde 29'dan yüzde 30.5'e çıkmış ve sadece 5 yeni kadın temsilci parlamentoya girebilmiş. Kanada'da yasal cinsiyet kotası yok; bazı partilerin uyguladığı gönüllü kotalar var. Seçimlerde kadın aday sayısı düzenli olarak artmasına rağmen, yasal zorunlu kota olmaması nedeniyle seçilen kadın sayısı o düzeyde artmıyor. 2021 seçimlerinde kadın aday oranı yüzde 38'e çıktı ama durum çok değişmedi. 2019 seçimlerinde de aday oranı yüzde 34.3'tü.[9]

Kanada'da zorunlu kota uygulaması olmayınca, seçim listelerini hazırlayan "seçiciler" tarafından, güçlü erkek adayların karşısında kadın adaylar "kurban edilebilir kuzular" olarak görülüyor ve listelerin kazanılamayacak yerlerinden aday gösteriliyor. Ayrıca kadın adaylar mali kaynaklara erişim açısından da daha eşitsizler. CBS haber ajansının bir araştırmasına göre 2015-19 döneminde erkek adaylar kadınlara göre partilerinden daha fazla mali destek almışlar ve seçilme şansı daha yüksek yerlerden aday gösterilmişler.[10]

Zengin, büyük ve gelişmiş refah ülkelerinin içinde Yeni Zelanda ise, farklı olarak, cinsiyet eşitliğini başarmada şampiyon ülkelerin başında geliyor. Ekim 2020 seçimlerinde parlamentonun yüzde 48.3'ü kadın oldu ve bir önceki parlamentoya göre kadın oranı yüzde 10 arttı. Seçimleri yüzde 49 oyla kazanan kadın başkan Jacinda Ardern,[11] hem Yeni Zelanda hem dünya tarihinin eşitlik açısından en ilginç ve temsilde ileri hükümetini kurdu. Parlamentoda ve Ardern'in hükümetinde çok farklı etnik kökenlere sahip halkların temsilcileri yer aldı. Siyahlar, Afrika, Amerika ve Sri Lanka kökenliler, yerliler, LGBTQ+ bireyler, Maori kadınlar... Ardern'in hükümetinde 20 bakanın içinde en önemli 8 bakanlıkta kadın bakanlar var. Ayrıca seçimlerde başkanlık için yarışan adayların çoğunluğu da kadındı.[12] İstifa etti.

► Yoksul ama eşit olmak mümkün mü?

Dünya parlamentolarında temsilin cinsiyet dağılımını gösteren IPU Endeksi'nde son 25 yıl içinde siyasal temsilde cinsiyet eşitliğinin sağlamada büyük aşama kat etmiş ülkelere baktığımızda bunların küçük,

azgelişmiş, yoksul ve ciddi krizler atlatmış ya da büyük krizlerle yüz yüze kalmış ülkeler olduğunu görüyoruz. Bu tür başarı sağlamış ülkelerin en çarpıcı örnekleri dünyanın her yerinde, ama ağırlıklı olarak Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıktı. Bu ülkelerin karakterlerine ve yakın siyasal geçmişlerine baktığımızda iç savaşların, yıkıcı bir azgelişmişliğin, askeri diktatörlüklerin, yozlaşmış politikacıların yağmaladığı ülkeler olduklarını görüyoruz. Bu ülkelerde, yok olma sürecinden kurtulmaya çalışan halkların reform çabaları kadınları siyasete taşıyor. Örneğin Ruanda, Küba, Bolivya, Etiyopya, Meksika, Belarus, Kuzey Makedonya gibi ülkelerin bu alanda sağladıkları büyük başarılar[13] özel olarak anlaşılması gereken gelişmeler. Savaş, kriz ve ülkeleri altüst eden benzeri travmalar, bazı ülkelerde, yeniden bir kalkınma-kurtulma-gelişme çabası yaratıyor. Bu çabalar sırasında, kırılan patriyarkal yapıların ve sonlanan erkek ayrıcalıklarının yerine, erkeklerin, kadınların eşit katılımıyla yeniden inşaya istekli olduklarını görüyoruz. Bir tür "kırılma noktası bilinci" yaratan siyasal deneyimlerin aktörleri, ülkeyi yeniden inşa ederken, kadınların da eşit var olma haklarını kabul ediyorlar. Ama bu süreçlerin ne kadar devam edeceğini ve başarıya ulaşıp ulaşmayacağını henüz bilemiyoruz. Yakın gelecek, bu konuda daha önemli dönüşümlere tanıklık edecek mutlaka.

Siyasal temsilde cinsiyet eşitliğine doğru başarı sağlayan ülkeler sadece Amerika ve Avrupa değil. 2021'de Sahraaltı Afrika'da seçim yapılan 10 ülkede kadınların parlamentolardaki temsil oranı hızlı artış göstererek yüzde 29.2'ye çıktı ve kritik eşiğe yaklaştı. 2022 başında ise, Sahraaltı Afrika ülkeleri, Amerika ülkeleri ve Avrupa ülkeleri arasında dünyada bölgesel olarak üçüncü sırada, en yüksek temsil eşitliğini sağlamış coğrafya oldu. Ayrıca Tanzanya'da kadın devlet başkanı, Uganda'da kadın başkan yardımcısı ve kadın başbakan göreve geldi ve bakanlar kurulunda da yüzde 43 kadın yer aldı.

Öyleyse şimdi şöyle bir sorunun yanıtını bulmak gerekiyor: Çağdaş demokrasilerin en temel ilkelerinden bir haline gelen kadın-erkek eşitliğinin kilit göstereni olan siyasal temsilde eşitliği başarmak için bir ülkenin zengin, büyük, refah içinde, ileri teknoloji seviyesi ulaşmış olması gerekmiyor. Bu yolda başarının sadece bir kriteri var: si-

yasal karar vericilerin bunu istemesi, inanması ve gereğini yapması ve bunu talep edip şekillendirecek güçlü bir kadın hakları siyasetinin kendini kabul ettirmiş olması yeterli.

► Latin Amerika'dan demokratik anayasa dersleri

Latin Amerika ülkelerinde sömürgeciliğin, ABD tahakkümünün şekillendirdiği siyasal yapı, bugün önemli bir dönüşüm geçiriyor. Bu coğrafyalarda geniş yoksul kitlelerin varlığı, sola dayalı taban hareketlerinin ve sivil siyasal mücadele aktörlerinin gücü siyasi şekillenmelerde önemli rol oynuyor. Bu coğrafyalarda güçlü taban kadın hareketi ve feminist siyasal aktörler, dönüşümlerin temel tetikleyicisi konumunda. Bu gelişmelerin arkasındaki neden, seçimlerde ve siyasal karar süreçlerinde uygulanan cinsiyet kotalarının, yoksul ve örgütlü kadınların demokrasi talep eden siyasal hareketlerin temsilcilerini siyasete taşıma becerisini gösterebilmeleri.

Amerika, dünyanın en ileri cinsiyet eşitliği sağlamış ülkelerini barındıran bir kıta. 2022 yılında bölgedeki 7 ülkede kadın temsil oranı ciddi artış gösterdi. Sadece son seçimlerde kadın temsilinde Peru' da yüzde 14, Şili'de yüzde 13 artış oldu. Meksika ve Nikaragua parlamentolarında kadın ve erkek temsilciler arasında 50-50, tam eşitlik sağlandı. Bu ülkelerin her biri farklı siyasal rejimlere sahipler: sosyalist parlamenter rejimden kapitalist, otoriter başkanlık rejimlerine kadar geniş bir siyasal rejim yelpazesi var. Ama bu Latin Amerika ülkelerinin bir kısmı önemli eşitlik başarıları sağladılar. Latin Amerika dünyasının üç ülkesi Küba, Nikaragua ve Meksika dünyada en yüksek orana sahip 5 ülke arasına girdi.

Latin Amerika ülkelerinin kadın temsil oranı 2020'de yüzde 32.4 orana ulaşarak kritik eşiği aşmıştı. Aslında 2020 yılında Latin Amerika siyasal çalkantılar coğrafyasıydı: Şili, Kolombiya, Ekvador ve Bolivya, şiddet içeren, kitlesel, uzun süreli protestolar, sokak hareketlerine sahne oldu. Latin Amerika ülkelerinin çoğunda güçlü taban hareketlerinin yanı sıra güçlü yoksul kadın hareketlerinin sol partilerle güçlü bağları var. Ama öte yandan sağ, muhafazakâr, otoriter ve sermaye yanlısı siyasi liderlerin de seçim kazanma başarıları olan bir coğrafya Latin Amerika.

Aslında içinde bulunduğumuz süreçte Latin Amerika ülkelerinin eski sömürge mirası siyasetlerden kurtulmaya çalıştığını ve bu nedenle her alanda eşitlik siyasetinin çok geniş taban desteği sağlayabildiğini görüyoruz. En son Brezilya'da popülist otoriter rejim mimarı Jair Bolsonaro'nun, eski sendikacı sol lider Lula da Silva karşısında son seçimleri kıl payı kaybettiğini hatırlayalım. Yani güçlü bir sol ve güçlü bir sağın kıyasıya rekabet ettiği ve yoksulluğun çok derin olduğu Latin Amerika ülkelerinde, eşit kadın hakları mücadelesi, demokrasiyi koruma ve yeniden inşa etme çabalarının vazgeçilmez bir parçası haline geldi. Bu durum dünyanın geri kalanında yer alan ve siyasal temsil eşitsizlikleriyle nasıl baş edeceğini bilemeyen ülkeler için yol gösterici ve umut verici.

Bu süreçler önemli demokratik dönüşüm içeren "yeniden-inşa" reformlarını hedefleyerek ilerliyor. Örneğin Bolivya'da 2008 yılında yapılan yeni anayasa, kendini çok-etnisiteli ülke olarak tanımladı; yerli dillere, kültürlerine ve topraklarına koruma garantisi verdi. Kadın cinayetlerinin çok yüksek olması nedeniyle, kadınlar açısından en tehlikeli ülkelerden biri olarak kabul edilen Bolivya'da 2012'de, çok radikal bir yasa niteliğindeki kadınlara karşı şiddeti önleme yasası da yayınlanmıştı (243 no.lu yasa).

► Şili'de demokratik anayasa yapma ve cinsiyet eşitliği adımları

Şili'nin sosyalist devlet başkanı Salvador Allende'nin askeri darbeyle devrilerek öldürülmesi sonrasında ülke 1973'ten 1990'a kadar General Augusto Pinochet'nin demir yumruğu altında yönetildi. General Pinochet başkanlığındaki kanlı askeri diktatörlük rejimi, 1988'de demokrasiye geçiş süreciyle birlikte değişmeye başladı. Pinochet rejimi sosyal güvenliğin ve yüzlerce kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirildiği bir ekonomik liberalleşme içeriyordu. 1980 halk oylamasında tartışmalı ve ezici bir çoğunlukla onaylanan mevcut anayasa da bu dönemin ürünüydü. 1989 ve 2005 yıllarında parlamentoda onaylanan Anayasa değişiklikleri, 1980 tarihli gerici Pinochet Anayasasını biraz daha demokratik hale getirmeyi amaçlıyordu; devlet başkanına, ordu başkomutanları üzerinde yetki veren bazı reformlar yapılmıştı.

Şili'de dönüşüm ivmesi 2010'lu yıllarda yükseldi. Senatosunda kadın oran 2017 seçiminden sonra yüzde 22.6 oldu ve bu oran 2021 de yüzde 35.5'e çıktı. Şili seçimlerde yasal cinsiyet kotası uyguluyor. Zorunlu kota yasası 2015'te çıkmıştı. Kota Yasasına göre her bir seçim bölgesinde adayların yüzde 60'ından fazlası bir cinsiyete ait olamıyor. Ayrıca kadın adayların sayısını artıran partilere mali destek öngörüyor.

Şili'yi yeni bir demokratik anayasa yapma sürecine iten değişimleri anlamak için Ekim 2019'a gitmek gerekiyor. Başkent Santiago'da artan metro bileti fiyatlarının yol açtığı kitlesel protestolar diğer büyük şehirlere de yayılmış, artan hayat pahalılığı ve yoksulluğa karşı büyük gösteriler olmuştu. Şili, Latin Amerika'nın en zengin ülkelerinden biri olmasına rağmen, aynı zamanda en eşitsiz ülkelerinden de biri. Dönemin Devlet Başkanı Sebastian Piñera, protestolar nedeniyle büyük bir baskı altında kalarak anayasa değişikliği için referanduma gidileceğini açıklamak zorunda kaldı. Ancak protestolar durmadı ve hükümetin COVID-19 krizine yaklaşımının da ağır bir şekilde eleştirildiği dönemde de siyasi protestolar devam etti.

Piñera'nın yüzde 57 oyla başlayan ikinci başkanlık dönemi sonunda, kamuoyu desteği yüzde 6'ya kadar düşmüştü. Bunu aşmak için Piñera, 26 Nisan 2020'de yeni bir anayasa gerekip gerekmediğine dair "2020 Şili Ulusal Plebisiti" adını taşıyan bir anayasa referandumu yaptı. Referandum kararının göstericileri yatıştırdığını ve protestoların bıçak gibi kesildiğini söylemek mümkün değil. Sokak gösterileri ve protestolar kanlı bir şekilde devam etti. 28 Kasım 2020 itibariyle vandalizm nedeniyle gözaltına alınan 18 binden fazla kişiden bin 156'sı tutuklandı. Beşi polisin orantısız güç kullanmasından ötürü olmak üzere 26 eylemci yaşamını yitirdi. 2 bin 800'den fazla eylemci, 2 bin 200'den fazla polis memuru ve jandarma yaralandı. 188 karakol, 971 polis aracı saldırıya uğradı. Şiddet olaylarının 41 günlük bilançosu, referanduma rağmen dinmeyen sosyal çalkantıların boyutu hakkında bir fikir veriyor kuşkusuz.[14]

Piñera, Kongredeki güven oylamasını kazanmış olsa da, hükümet karşıtı protestolar sırasında öne çıkan 35 yaşındaki solcu milletvekili Gabriel Boric'in devlet başkanlığı seçimlerinde aday olması karşı-

sında seçimi kaybetti ve Boric seçildi; Piñera, Mart 2022'de iktidarı bıraktı.

Boric döneminde askeri diktatörlük rejiminin izlerini silmek ve yaygın siyasal protesto gösterilerinin yarattığı krizlerden çıkmak, yeni ve demokratik bir anayasanın yapılması sürecini şekillendirdi. Anayasa referandumu sürecinde yeni anayasa yazımına karar verildi ve yeni anayasayı yazacak Kurucu Meclis'e yüzde 50-50, eşit sayıda kadın ve erkek seçildi. Yani Anayasa Kurucu Meclisi'ne üye olarak seçilen 155 kişinin yarısı kadındı. Kurucu Meclis başkanı olarak da yerli halktan bir Mapuche kadın olan Elisa Loncon oyların çoğunluğunu alarak seçildi. Bu süreçte Şili'nin yeni Anayasa taslağı hazırlandı; taslağın da eşit sayıda kadın ve erkek temsilcinin katılımıyla hazırlanmış olmasının yanı sıra, yerli azınlık nüfusa da ayrılmış koltuklar öngörülüyordu. Süreç, partilerin ortak anlaşmasıyla katılımcı bir yöntemle yürütüldü. Böylece Şili, kadınların ve erkeklerin 50-50 katıldıkları bir anayasa hazırlama süreci sonunda demokrasiye barışçıl geçişin bir örneğini oluşturdu.[15] Ama Şili halkı, ülkenin askeri yönetim altında hazırlanan 1980 anayasasının yerini alacak yeni anayasayı ezici bir çoğunlukla reddetti.[16] 4 Eylül 2022'de yapılan anayasa taslağının kabulüne dair referandumda seçmenlerin yüzde 62'si, ilerici olarak değerlendirilen anayasa taslağına "hayır" dedi. Oysa 2020'de yapılan oylamada Şili halkının yüzde 80'i mevcut anayasanın değiştirilmesi yönünde oy kullanmıştı.

Peki, nasıl oldu da bu değişim talebi gerçekleşmedi? Ortaya çıkan taslağın birçok kesim için hayal kırıklığı yarattığı ve halkın taleplerini tam karşılamadığı söyleniyor. Yeni bir süreçte, yeniden yazılacak anayasanın daha ileri ve kapsayıcı olacağı inancı dile getirildi ve anayasa hazırlık sürecine devam kararı alındı.

► Yeni anayasa taslağı neler içeriyordu?

Yeni anayasa teklifi, 155 üyeden (78 erkek ve 77 kadın) oluşan Kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştı. Metin cinsiyet eşitliği, kürtajın yasallaştırılması, yerlilerin hakları ve çevrenin korunması gibi alanlarda birçok öneri de dahil olmak üzere radikal değişiklikler sunuyordu. Şili'nin "çok-uluslu" bir devlet olarak tanımlanmasını ve nü-

fusun yaklaşık yüzde 13'ünü oluşturan yerli halkın toprakları ve kaynakları üzerindeki haklarının tanınmasını öngörüyordu. Tasarı ayrıca birçok devlet kurumunda da değişiklik getiriyordu; mevcut Senato'nun yerine Bölge Meclisleri'nin kurulmasını öngörüyordu. Kadınların temel taleplerine de yer verilen tasarıda kürtaj hakkı ve resmi kurumlarda çalışanların en az yüzde 50'sinin kadınlardan oluşması öngörülüyordu. Referandumda seçmenlerin yüzde 38'i yeni anayasa lehine oy kullanırken, yüzde 62'si "hayır" dedi.

Uluslararası uzmanlar bu önerilerden övgüyle söz ederken, hatta önerilen anayasayı dünyanın en ilerici anayasalarından biri olarak tanımlarken, Şili halkının tepkisi çok farklı oldu. Taslağın okunup anlaşılmasıyla ilgili sorunlar bir yana, bazı kesimler için yeni anayasa taslağında ülkenin "çok-uluslu" olarak nitelenmesi, ülkenin bölünmesi korkusunu yaratmış ve yerlilere çeşitli hakların tanınması da onların "ayrıcalıklı" grup olarak algılanmasına yol açmış görünüyor.

2019'daki büyük protesto dalgasının ardından, 36 yaşında başkanlık seçimlerini kazanan Boric, sol eğilimli bir kabineyle Şili'deki kurumlarda köklü bir değişim vaat etmişti. Yeni anayasa taslağının referandumla reddedilmesi sonrasında Şili Devlet Başkanı Gabriel Boric anayasa yazım süreci yeniden başlatma sözü verdi. Çünkü oylama sonucu, anayasa değişikliğine itiraz olarak değil, önerilen metnin reddi olarak yorumlanmıştı.

Boric, 2021'de seçilen Kurucu Meclis üyeleri tarafından hazırlanan metinden daha ılımlı ve uzlaşmacı yeni bir metin talep edildiğini anladığını ve "süreçten çıkarılan dersleri yansıtacak ve yurttaşların büyük çoğunluğunun benimseyeceği bir anayasa metni" için çalışmaya devam edeceğini belirtti.

SONUÇ

Dünyada Eşit Siyasal Temsilin Değişen Coğrafyaları ve Türkiye

ÜNLÜ SİYASET BİLİMCİ Immanuel Wallerstein'ın *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*[1] başlıklı meşhur kitabı bize yirminci yüzyıl boyunca yaşayıp deneyimlediğimiz küresel güç dengelerinin artık değişmekte olduğunu ve hiçbir şeyin eskisi gibi devam edemeyeceğini söylüyordu. Bu bağlamda, değişen dünya güç dengeleri tartışmasına, en önemli katmanlardan biri olarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinde yaşanan dönüşümleri de eklemek gerektiğini söyleyerek devam edelim. Dünyada mevcut güç hiyerarşilerini ve iktidar yapılarını belirleyen temel mekanizmalardan bir olan "eril tahakküm siyaseti"nin de bildiğimiz yapısı ve mekanizmaları altüst oluyor, temel stratejik dayanakları çatırdıyor.

Aslında siyasal boyutlarıyla yirmi birinci yüzyıl, 11 Eylül 2001'de ikiz kulelere İslami cihatçıların saldırısıyla başladı diyebiliriz. Çünkü dünya siyaseti ondan sonra hiç eskisi gibi olmadı. İslam dünyası ile Batı arasında oluşan ve kültürel farklarla sembolize edilen fay hattında meydana gelen çatışmalar 11 Eylül sonrasında küresel siyasi şekillenmeleri tetikledi. Batı'nın kapitalist ve Hıristiyan dünyası buna "askerileştirilmiş güvenlik devleti" modelini ve "göçmen karşıtlığı siyaseti"ni geliştirerek yanıt verdi. Böylece, merkez kapitalist dünyanın ve liberal demokrasi vatandaşlarının kendi devlet erklerine karşı ileri sürebilecekleri insan haklarına sahip olma ayrıcalıklı hale geldi; yurttaş olmayan "ötekiler"e karşı korunmuş oldu. Bu gelişmelerin yarattığı "domino etkisi" sonucu, her biri tek tek "güvenlik devletle-

ri"ne dönüşen öteki coğrafyaların kırılgan demokrasileri de bu değişime ayak uydurdular; içlerine kapanıp otoriter, anti-Amerikan eğilimlerin yönettiği ülkelerin sayısı arttı; birçok ülkenin zayıf demokrasisi de otoriter, sağ popülist, tek adam rejimlerine yenik düştü.

Bu süreçte İslami kurallara göre yönetilen ülke sayısı arttı. İran ve Suudi Arabistan gibi eskilere Afganistan gibi yeni İslami rejimler de eklendi. Ama öte yandan bu süreçte, Müslüman coğrafyanın yeni aktörleri olan El Kaide gibi cihatçı savaşçılar, Mısır'da Müslüman Kardeşler gibi Siyasi İslam'ın en büyük kitle örgütü, Tunus'ta El Nahda gibi ılımlı İslam'ın seçim kazanmış siyasal partisi de, hedeflerdikleri dini düzeni gerçekleştiremediler ve siyasi mücadeleyi kaybetmiş görünüyorlar. Bu farklı rotalar izleyen siyasal İslamcı aktörler, yeni bir İslam uygarlığı yaratmak için çıktıkları yolda, başarısızlığa uğrayıp birer birer tarih sahnesinden silinmeye başladılar.

Bu açıdan bakıldığında artık dünyada yeni bir perde, yeni bir dönem başlayacak diyebiliriz. Yani "bildiğimiz dünyanın sonu" gelmiş durumda. Yeni kurulacak dünyada yeni olan ne var diye sorduğumuzda kadınlar açısından çok da iç açıcı şeyler söyleyemiyoruz. Kadın hakları ihlalleri dünyada artarak devam ediyor ve buna karşı etkin bir çözüm stratejisi de henüz dünyada yaygın uygulanabilir hale gelmiş değil. İran'da Mahsa Amini'nin başını tam örtmediği için polis tarafından öldürülmesiyle başlayan protestolar bir siyasi rejim değişikliği talebine dönüştü ve sürecin nereye evrileceğini bugünden göremiyoruz. ABD'de kürtaj hakkının Yüksek Mahkeme tarafından iptal edilmesi son ara seçimlerde "kadın haklarını ve demokrasiyi koruma"ya yönelik güçlü bir destek oluşturarak Trump'ın seçim hezimetine yol açtı. Öte yandan, Batı ve Müslüman coğrafya arasındaki kültürel gerilim hattı hâlâ kadın bedeninden geçiyor. Türkiye, küçük bir siyasi çevre olan siyasal İslamcıların baskısıyla, kadınlara erkek şiddeti karşısında çok geniş destekler sağlamayı taahhüt eden İstanbul Sözleşmesi'nden sadece cumhurbaşkanı kararnamesiyle ayrıldı. Bu süreçte Türkiye'de yaklaşan seçimlere yönelik siyasi açılım yapmak isteyen "merkez-sol" parti, seçim stratejisini belirlerken kadın hakları sorunu konusunda bütünlüklü bir politika ortaya koyamadı. Bu süreç Türkiye'de kadın haklarında geri gidişi hızlandırdı.

Bugün Türkiye'ye ve dünyaya baktığımızda, hem Doğu'da hem Batı'da kadın haklarını koruma siyaseti ile demokrasiyi koruma mücadelesinin bu kadar iç içe geçtiği başka bir tarihi dönem herhalde yaşanmadı. Bugün karşı karşıya olduğumuz, kadınlara karşı artarak devam eden erkek şiddeti ve kadın hakları ihlallerinin, aslında yirminci yüzyılın çözmeyip bu yüzyıla bıraktığı derin insani sorunlardan biri olduğunu söylemek gerekiyor. Bu nedenle dünyada ve ülkede olup bitenleri sistematik şekilde gözden geçirme gereği var: Nereden geldik, nereye gidebileceğiz? Dünyada bir yandan kadın hakları ihlallerinde artışlar yaşanırken, diğer yandan farklı coğrafyalarda farklı koşullardaki kadınların da kendi haklarını korumak için yeni siyasi mücadele alanları açmaya çalıştıklarını ve bunun birçok konuda başarıyla yürüdüğünü görüyoruz.

Yirmi birinci yüzyıl, yeni savaşlarla ve savaşacak yeni erkeklerin ortaya çıkmasıyla da ilerliyor. Bugün sadece Ortadoğu ve Afrika'daki vekalet savaşları ve cihatçı din savaşçıları bağlamında değil, Ukrayna ve Rusya gibi Avrupa'nın ortasında yer alan ülkelerin de yer aldığı savaş ve çatışma coğrafyaları var. Buralarda militarizm erkekleri yeniden "erkek olmaya" ve savaşarak "ülkelerini korumaya" çağırıyor. Her erkek yurttaşın zorunlu askerliğine dayanan "klasik ulusal ordular", yirminci yüzyılın sonuyla birlikte, tarihe karışırken erkekleri savaşa cesaretlendirecek yeni eril siyasi mekanizmalar şimdi yeniden devreye sokuluyor. Bu mekanizmaların çok da yeni icat edilmiş olması gerekmiyor elbette. Örneğin Putin, ortaçağdan kalma bir ordu oluşturma yöntemi olan "mahkûmları savaşa sürme" stratejisini hatırlayarak, Rusya'da hapishanede tutulan adi mahkûmları askere göndermeye karar verdi ve bunu için kısmi seferberlik ilan etti.[2]

Yirmi birinci yüzyılın savaşları elbette önceki yüzyıldan farklı; savaşçılar, silahlar, stratejiler farklı ama motive edici erkeklik değerleri eskisinden çok da farklı değil. Bu olgular aslında otuz yıl önce küreselleşmenin olumlu etkilerinin dünyada yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan ve yeni bir dünya barışı bekleyen insanları karamsarlığa soktu; barış isteyenler umutlarını ertelemiş ya da tamamen yitirmiş görünüyorlar. Ama dünyada barış açısından yeni umutlar da var. Kadınların eşit haklar sağlamada başarılı adımlar attığı ülkelerde savaşı ve kitle-

sel şiddeti önlemeye yönelik toplumsal reformların yarattığı, değişimi zorlayan siyasi konjonktürlerin belirleyici olduğunu görüyoruz. Savaşlar, yıkımlar karşısında ayakta kalmaya çalışan toplumların reform ve demokrasiyi inşa süreçleri kadın hakları siyasetinin geleceğini belirliyor. Bu tür değişim süreçlerinde toplumun cinsler arası eşitliğe duyarlılığı önemli ölçüde artıyor ve haklılık kazanıyor.

Kadın hakları siyasetini güçlendiren koşullara baktığımızda, dikkate değer en önemli gözlem, aslında cinsler arası eşitliği sağlamak için toplumun ekonomik refah düzeyinin çok da belirleyici olmayışı. Japonya gibi çok gelişmiş ülkeler ciddi düzeyde "cinsiyet körü" olabiliyor. Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyası ise bazı istisnalar dışında, hâlâ siyasal alanda erkek egemen siyasi rejimlerin sarsılmaz cenneti olmaya devam ediyor. Çünkü bugün dünyada, farklı cinsiyet ve cinsel yönelimlere sahip bireylerin eşit haklara sahip olması ve ayrımcılık yaşamamaları gereği, dünyanın bazı bölgelerinde ve toplumlarında hâlâ içtenlikle ve açıkça kabul görmedi. Birçok toplumunda ve hatta gelişmiş toplumların bazı katmanlarında açıkça ya da saklıdan cinslerin eşitliğini kabul etmeyen ve erkeklerin bazı üstün haklarının olmasının aile ve toplum düzeni açısından kaçınılmaz olduğunu söyleyen insanlar, topluluklar ve yöneticiler var.

Öte yandan kendini demokratik dünyanın bir parçası olarak gören kişi, kurum, devlet ve topluluklar, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bu uygarlığın temeli ve olmazsa olmazı olduğunu düşünüyorlar. Kendini bu demokratik uygarlık içinde tanımlamak isteyenler de toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirmek için ortak stratejiler, politik programlar uygulamaya çalışıyorlar. Yaklaşık iki yüz yıldır bu amaçla yapılanlar, yaşanan deneyimler ve yürünen yolun bilgisi ve buna dayalı tavsiyeler de uluslararası sözleşmeler, siyasi belgeler ve küresel eylem planları haline getirilmiş durumda.

İşte Türkiye de böyle bir dünya içinde, en az yüz yıldır yer almaya çalışan bir ülke. Bu süreçte Türkiye açısından da bazen ileri, bazen geri adımlar atıldı. Ama en azından demokratik uygarlığın bir parçası olma iradesini Cumhuriyet ile birlikte dünyaya ilan etmiş bir ülke olarak, söz konusu evrensel yol haritasını benimsemek ve kendi toplumunda bunu gerçekleştirmek zorunda olduğunu savunanlar hâlâ

çoğunlukta. Ama bu sürecin en stratejik aşamalarından biri olan eşit siyasal katılım hakkı, yani eşitsizlikleri yaşayanların çözümlere de ortak edilmesi henüz, hâlâ gerekli düzeyde gerçekleşmiş değil. Bu nedenle Türkiye'de kadın hareketinin bir duraklama ve tıkanma dönemine girdiği bu günlerde yaşanmışlığa dönüp bakmanın ve deneyimleri eleştirel olarak gözden geçirmenin yararı büyük. Böyle bir amaçla yazılmış bu kitabın bize gösterdiği Türkiye manzarasını şöyle tanımlayabiliriz:

Kadın haklarını yeterli düzeyde koruyabilecek sivil, siyasal ve kamusal mekanizmalara hâlâ yeterince sahip değiliz; her adım geriye gitmeye eğilimli, her aygıt kırılgan. Kadın örgütlerinin sorun haline getirmediği hiçbir konu kamuoyu gündemine giremiyor ve diğer siyasi aktörler bu konularda duyarsız ve "cinsiyet körü" olmaya devam ediyor. Sivil ve siyasal toplumun refleksleri arasında kadınların ve erkeklerin eşit olması gereği hâlâ yeterince yerleşmemiş. Öte yandan kadın örgütleri de dağınık, kitlesel katılımlı örgütlenme/destek elde etme özelliğini yitirmiş ve apolitik-profesyonel yapılara dönüşerek somut sorun çözmeye odaklanmış durumda. Kadın örgütleri kadınların eşit siyasal temsiline ve siyasal kararlara eşit katılımını sağlamaya yönelik bir ortak örgütlenme, ortak gündem için mücadele etme hedefini gündemine almamış görünüyor. Kadın hakları hareketinin, kadınların eşit siyasal katılımını ve eşit temsilini sağlayacak gündemi etkisiz. Çözüm önerilerini ortaklaştıracağı yeterli siyasal müttefikler ve ortaklar da mevcut durumda güçsüz. Mevcut mücadele araçları "sosyal medya paylaşımları"na indirgenmiş durumda.

Bu nedenle Türkiye'de hâlâ ana-akım siyasal partilerde eril siyaset tarzları ve erkek egemen yapılar gücünü sürdürüyor. Kadınları güçlendirmeyi amaçlayan özel kurumlar –sığınma evleri, kültür merkezleri, akademik araştırma ve eğitim merkezleri, vb.– hâlâ güçsüz ve devletten mali kaynak alamadan yaşamaya ve ayakta kalmaya çalışıyor. Kadın haklarını güçlendirici bir kamu aygıtı olarak kurulan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, eşgüdümcü bir yapıdan icracı bir yapıya dönüştüğü dönemde, adından kadın kelimesi çıkartılarak kadınlar için bağımsız bir siyaset geliştirme hedefi reddedilmiş durumda. Parlamentodaki kadın sayısı hâlâ yüzde 20'yi aşamamışken

yerel yönetimlerde kadın belediye başkanı sayısı yüzde 3'ü dahi geçemiyor.

Öte yandan akıp giden gündelik yaşama bakarsak Türkiye'de yeni bir feminist kuşak geliyor: kadınların "kamuyu dönüştürme"den çok kendi bireysel yaşamlarını dönüştürme arzuları popüler kültür aygıtları ve tarzlarıyla iç içe gerçekleşiyor. Artık Müjde Ar'ın oynadığı filmlerle ya da Duygu Asena'nın romanlarıyla temsil edilen bir popüler feminizm yok; ama sosyal medya her gün yeni popüler feminist imgeleri yaratıyor ve yayıyor.

Türkiye'de toplumdaki erkek egemen kültürün kadınların önündeki en önemli engel olduğu söyleniyor ve bunun değişmesi için zihniyet değişimi gerektiğine inanılıyor. Bu saptama bir kısmıyla doğru ama bir kısmıyla yanlış. Çünkü toplumun yarısını oluşturan kadınların eşit vatandaşlık haklarına kavuşması için erkek egemen kültürün değişimini beklemek anlamına geliyor bu saptama. Böylece eril tahakkümün suçunu nasıl ve ne zaman değişeceği belli olmayan kültüre havale etmiş oluyoruz. Oysa ki değişim, bu değişimi talep eden ve ondan yaralanacak olan kesimlerin mücadelesini ve haklarını sahiplenmesini amaçlayan kadın hakları siyasetini örgütlemekle olur. Kadınların eşit siyasal haklara kavuşmalarını da onların örgütlü siyasal mücadeleleri ile gerçekleştirmekten başka kısa bir yol yoktur. Bunu yapmanın zamanı geçiyor; kadınların siyasal aktörler haline gelmesi için gerekli koşullar hazır ve harekete geçilmeli.

Yirmi Birinci Yüzyılda Kadın Hareketinin Olası Rotaları Neler Olacaktır?

1980'lerin feminist hareketinin şekillendirdiği kadın hakları siyasetinin ne olduğunu ve nasıl sonuçlar ürettiğini bugün bazı ülke yönetimlerinde ve siyasal kurumlarında görüyoruz. Örneğin Avrupa Birliği üyesi ülkelerin çoğunda bu politikaların somut halini görebiliyoruz. Diğer yandan "öteki kadınların ana-akım siyasette yeni ve güçlü konumlara yükseliyor olması" ve dünyanın her yerinde kitlesel siyasal hareketlere ve protestolara kadınların yoğun katılımı ve hatta çoğu

yerde öncülük ediyor oluşları da dünyayı değiştirecek siyasal dinamikler içinde sayılmalı. Siyasette kadınların nicel ve nitel artışı ülkeler düzeyinde kadınların gündelik yaşam standartlarının iyileşmesine yol açıyor. Doğurganlık ve annelik için sosyal desteklerin artması, uzun ve ücretli doğum izinleri, ucuz kreş, eşit ücret gibi konularda önemli iyileşmeler söz konusu. Kadınlara yönelen erkek şiddetiyle mücadelede her gün yeni politikalar ve çözümler geliştiriliyor. Erkek şiddetine karşı mücadele eden erkekler giderek daha fazla görünür hale geliyor ve egemen erkeklik değerleri değişiyor. Kadın haklarında önemli gelişmeler olan coğrafyalardan diğerlerine doğru bir rüzgâr eser mi, domino etkisi olur mu? Olabilir, yirmi birinci yüzyılda beklenen önemli gelişmelerden biri de bu.

Başarının sırrı cinsiyet kotaları mı? Başarının sadece cinsiyet kotalarıyla sağlandığını söylemek hiç doğru değil. Bu konudaki bilgi ve deneyimleri bu kitapta aktarmaya çalıştım. Ama cinsiyet kotaları sayesinde siyasete katılan kadınlar parlamentoların ve siyasetin işleyişinde de önemli etkiler yaratıyorlar. Dünyada kadın parlamenter oranı ortalama yüzde 26'ya yükselirken parlamento başkanı kadınların oranı da yüzde 21 oldu. Bu demektir ki dünyada her beş parlamentodan biri kadınlar tarafından yönetiliyor. Son 25-30 yılda dünyada kadınların eşit siyasal temsilinde yaşanan önemli gelişmelerin arkasında doğru uygulanan cinsiyet kotalarının olduğunu gördük.

Bugün siyasal temsilde en az yüzde 40 kadın temsili sağlamış 30'a yakın ülke var. Kotaların başarıyla uygulandığı ülke deneyimlerine baktığımızda bunu uygulayacak güçlü bir siyasi ve hukuki-kurumsal-politik mekanizmanın oluşturulmuş olduğunu ve cinsiyet kotalarının tek başına çözüm üretecek bir politika olarak değil, başka eşitlik önlemleriyle birlikte uygulanarak başarı kazandığını görüyoruz. Bu önlemlerin içinde siyasal partileri kadınları aday göstermek için kota uygulamaya teşvik edecek destekler çok belirleyici görünüyor. Özellikle seçilebilecek yerdeki kadın adaylara siyasi kampanya için kamu fonlarından mali destekler sağlanması ve medyada, sivil toplumda kadın adayların kendilerini ve görüşlerini tanıtım fırsatlarının sağlanması başarıya giden yolda etkili adımlar oluyor.

Dünyanın birçok bölgesinde siyasal çatışmalar, iç savaşlar ve

benzeri siyasal, ekonomik krizler sonrasında cinsiyet kotası uygulayarak kadınların siyasal karar süreçlerine dahil olmasının yarattığı olumlu sonuçlar çok etkileyici. Çatışma ve kriz ortamlarından çıkmaya çalışan toplumlarda, yoksul ve kırsal kesimlerden gelen kadın politikacıların toplumsal barışın ve özgürlüklerin sağlanmasında ve barışçıl geçiş süreçlerinin örgütlenmesinde çok büyük rolleri oluyor. Namibya, Nepal, Ruanda, Güney Afrika, Güney Sudan ve Ortadoğu' da bunun örneklerini görüyoruz. Özellikle Suriye, Güney Sudan ve Şili'de kadınların, yeniden inşa için kurulan konsey ve meclislerde yarıya yakın oranda yer almalarının yarattığı olumlu sonuçlar çarpıcı. Bu süreçlerde kadınlar barışa destek olarak önemli güçler elde ediyorlar ve toplumun yeniden şekillenmesine damgalarını vuruyorlar.

Cinsiyet kotaları elbette sadece kadınların sayılarından ibaret bir mesele değil. Kadınların sayısal artışı parlamentolarda kadın sorunlarını çözmeye yönelik olarak kurulan komisyonları da artırıyor. Bugün dünyada 160 civarında parlamentoda oluşturulan ve görevi kadın sorunlarını çözmek olan komisyon var. Bu komisyonlar farklı partilerden kadınlar arasında ortak gündem oluşturabiliyor, erkek politikacıların desteğini sağlamaya çalışıyor, sivil toplum örgütleriyle yakın ilişki kurarak reform önerileri, bütçe tahsisleri oluşturuyorlar, cinsiyet eşitsizliklerine dikkat çekiyorlar.

Parlamentoların toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelebilmesi için geliştirilecek stratejiler bu deneyimlerden dersler çıkarmak durumunda. Bu konuda kritik eşiği aşan sayıda kadın temsilcisi olan parlamentolarda olumlu adımlar atılabiliyor. Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanmasının temel ve zorunlu bir norm olduğu, bu sayede, somut olarak kabul ediliyor. Kadın parlamento başkanları, kadın parlamenterlerin, bir yandan temsil görevini yaparken diğer yandan, başta bebek ve çocuk bakımını yapabileceği düzenlemeler ile yaşama katılımlarını kolaylaştırıyorlar. Bunun en güzel örneklerini Yeni Zelanda ve Kenya parlamentolarında gördük.[3] Kenya'da parlamento çalışmaları için seyahat etmek durumunda olan parlamenterlerin yanlarında küçük çocuklarını taşıyabilecekleri düzenlemeler yapıldı; bu da kadın politikacıların parlamento çalışmalarına daha aktif katılabilmelerini sağladı.

► Türkiye erkek egemen siyasal yapıların gücünü kırmada başarısız...

Kadınların eşit siyasal katılımını sağlamanın demokrasinin, insan haklarına saygının, modern ve uygar bir toplum olmanın temel bir koşulu olduğunu kabul edenler için Türkiye'nin bu yolda neden başarısız olduğuna ilişkin saptamalarımı kısaca özetlemek isterim:

Her şeyden önce Türkiye'de siyasetin merkezinde ve merkez solunda yer alan parti ve politikacılar, dillerinden düşürmedikleri "kadın haklarına saygılıyız" sloganını benimsemiş görünmelerine rağmen, gerçekte feminist eleştiri ve önerileri bugüne kadar çok da dikkate almadılar. Kadın hakları siyasetinin siyasal temsiline ve kadın hakları savunucularının siyasal karar konumlarına içerilmesine soğuk ve mesafeli durdular. Bugün gelinen durumun temel nedenlerinden biri ve belki de en etkili nedeni budur. Bunun yarattığı sonuçların başında ana-akım siyasal partilerin ve seçimle belirlenen yerel yönetimlerin/belediyelerin erkek egemen yapılarının değişmezliği vardır.

Kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik uluslararası standartları ve politikaları uygulamaya çalışan, örneğin HDP (şimdi DEM Parti oldu) gibi bir partinin uyguladığı politikalar diğer partilerce örnek olarak görülmüyor ve bu politikaların getirdiği kadın katılımı diğer partileri etkilemiyor ve partiler arası siyasi rekabete yol açmıyor. HDP'nin kullandığı seçim aday listelerinde cinsiyet kotası, yönetimde eşbaşkanlık gibi teknikler diğer partilerce kullanılmıyor. Tabanda yer alan sıradan, seçkin olmayan kadınların çekinmeden ve kolaylıkla katılıp yer alabileceği, esnek yapılı kadın örgüt modellerinden biri olan kadın meclisleri gibi kadınların doğrudan siyasete katılabilmesini kolaylaştıracak bir model, diğer partilerce hiç tartışılan bir konu olamadı. Öte yandan HDP'nin ülkenin azgelişmiş illerinden, özellikle feodal patriyarkanın güçlü olduğu sosyolojilerden gelen kadın temsilcilerinin seçim kazanarak TBMM'ye girmesinin yarattığı, ezilen ve haklarına kolayca sahip çıkabilen kadınların yaşamında yarattığı olumlu değişimler, siyasal partilerin siyasi koridorlarında konuşulup analiz edilen bir konu da değil.

Ana-akım siyasal partilerde erkek egemen yapıların devamlılığı siyasete dahil olan az sayıdaki kadın politikacı, mevcut yapıya entegre olarak Başkanın Kadınları modelinin sürekliliğini sağlıyor. Kadınların, sadece kadın olma özellikleriyle dikkate alındığı bir "kadınların temsili" anlayışı, siyasette kadınları sadece biyolojik bir kategori olarak gören, "cinsiyet körü" siyaset anlayışını getiriyor ve mevcut durumu değiştirmeye yetmiyor. Siyasette az sayıda kadının görünür olması, cinsiyet eşitliği retoriğinin "boş göstereni"ne dönüşmesini engellemiyor. Bu duruma bazı partilerde var olan ama uygulanmayan cinsiyet kotalarının göstermelik durumunu da eklemek gerekir.

Kadın örgütlerinin bu duruma karşı örgütlü bir mücadele yürütememiş olmalarının da sonuçların bu kadar olumsuz olmasında önemli rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Kadın örgütlerinin eksik siyasal temsile karşı güçlü bir mücadele örgütleyemediği, siyasal ortamı eleştirisiz bırakarak, muhalif erkek politikacılara "dikensiz gül bahçesi" olarak sunduklarını da değerlendirmeye eklemek gerekir. Toplumda etkin, kamusal görünürlük ve güvenilirlik kazanmış kadın hakları savunucuları ve feminist politikacılar çoğunlukla ana-akım siyasi parti siyasetlerinin dışında kalıyor/bırakılıyor. Feministler siyasal partilerin dışında olunca kadın hakları siyaseti de parti politikaları arasında yer alamıyor. Siyasal partilerin kadın kolları, kadınları siyasete hazırlayıp güçlendirecek örgütler olmak yerine, siyasete girmek isteyen kadınları kenarda tutan "vesayet yapıları"na dönüşüyor.

Ulusal siyaset, erkek egemen siyasal parti merkezlerinin denetiminde ama yerel siyaset daha da fazla erkek egemen bir yapı sergiliyor. Yerel siyaset, gündelik gereksinmelerle ilişkili ve yerel güç ilişkilerine göre şekilleniyor. Somut, gündelik çıkar ve rant paylaşımının birebir ve yüz yüze olduğu alan. Burada egemen erkek klikleri arasındaki rant savaşı o kadar sert ve "eril" ki, kadınlara, sadece demokratlık olsun diye yerel siyasette koltuk verecek "centilmen" bir siyasi kadro ve örgüt bulmak bile çok zor.

Kadınların eksik siyasal katılımına müdahale edebilecek bir politik stratejiyi kadın hakları hareketinin doğrudan, ortak bir siyasal gündem oluşturarak geliştir(e)memiş olması henüz ciddi bir tartışma

konusu haline gelebilmiş değil. Kadın hareketinin örgütsüz ve üzerinde ortaklaşılmış bir eylem planına sahip olamayan yapısı bu konuda "apolitik duruş"a yol açıyor. Kadın hareketi, kadınlara yönelik erkek şiddetini kamusal alan taşıyıp güçlü bir karşı politik duruş geliştirebildi; ama buna benzer bir örgütlülüğü "kadın hakları siyasetinin siyasal temsili" konusunda gerçekleştiremedi. Kadın hakları örgütleri, kendi aralarından, kadın haklarını siyasal süreçlerde savunacak kadın adayları seçemiyorlar; siyasal partilerle müzakere edebilecekleri bir tür "kadın aday havuzu" oluşturamıyorlar.

Laik milliyetçilerin, Cumhuriyetçi ya da muhafazakâr demokratların, Cumhuriyet tarihi boyunca, kadınların eşit siyasal katılımına gösterdikleri mesafeli ve "cinsiyet körü" yaklaşım Cumhuriyet'in yüzüncü yılında ülkeyi bir yenilgiye götürüyor. Cumhuriyet'in "kadın hakları devrimi" diye bahsedilen adımlar tersine dönüyor. Çünkü mevcut siyasi iktidar ideolojik ve politik düzeyde rotayı başka yöne çevirdi: Yeni gelinen durumu sadece muhafazakâr ya da dindar bir otoriter rejim olarak tanımlamak yetersiz kalır. Siyasal iktidarın, toplumu ve siyaseti dindarlaştırma politikası, kadınların dindarlaştırılmasıyla sonuçlanıyor. Bu da "ailenin korunması" adı altında, kadınların evlilik, annelik ve ev-aile işleri dışına çıkmalarının engellenmesi ve toplumsal katılıma teşvik edilmemeleri anlamına geliyor. Ama bu yaklaşım büyük ölçüde taşralı, orta-alt sınıf, az eğitimli ve muhafazakâr çevrelerin kadınlarını etkiliyor. Aslında mevcut din temelli patriyarkal rejimin temel stratejisinin, kadın nüfusun çoğunluğunu oluşturan kendi mahallesinin kadınlarını, erkek egemen yapılar ve ilişkiler içinde tutmak olduğunu söyleyebiliriz.

2023 Genel Seçimleri'nde AKP'nin HÜDA Par ve Yeniden Refah Partisi'ni Cumhur İttifakı'na katmasıyla, kadın haklarında geri gidişin yeni bir aşamasına girdik. Selefi İslamcıların kadın haklarına karşı zaferi olarak tanımlanabilecek bu durum Sünni İslamcılığın en fanatik ve kadın hakları karşıtı kesimini siyasal iktidarın ortağı haline getirdi. Bu durum Türkiye'nin demokratik ülkeler liginden düşüyor olmasının en önemli göstergesi. Mevcut hükümet uygulaması "kadın haklarının korunması" anlayışını bir yana atmış durumda; hukuku temel alan bir siyaset yerine "ahlakı temel alan bir siyaset" uygulanı-

yor; cinsiyet eşitliği yerine "kadınlar için adalet ve merhamet" öneriliyor.

1985 yılında Türkiye'nin imzalayarak yürürlüğe koyduğu CEDAW hükümleri, artık büyük oranda uygulamadan kaldırılmış durumda. Kadın hakları ihlallerini engelleme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hayata geçirmeye yönelik kurulmuş "ulusal mekanizma" dağılmış durumda. Kadınları koruma ve güçlendirme adı altında önerilen politikalara bütçeden kaynak ayrılmıyor; kadın haklarını koruma çalışmaları tamamen uluslararası fonlara ve proje kaynaklarına muhtaç bırakılmış durumda. Kadına yönelik şiddetle mücadele için kurulmuş politika mekanizması hâlâ mağdur odaklı; şiddetin faili olan erkeklere karşı neler yapılması gerektiğine dair hükümetin bir saptaması yok. İşin ilginç yanı bu konuda kadın hareketinin de bir mücadele önerisi yok.

Türkiye Cumhuriyet tarihi boyunca, çağdaşlık/modernlik politikalarının kadınlara görünürlük ve kamusal güç getirmesinin mirasına sahibiz. Ama aynı zamanda bu tarihi mirasın kadınların eşit siyasal katılım hakkına soğuk bakmasının da bedelini ödüyoruz. Ülkenin bu durumdan çıkışı elbet mümkün; ama bunun için şimdiye kadar uzak durulan eşitlikçi politikaları cesaretle uygulamak gerekiyor. Bunun yanı sıra, kadın haklarında geri gidişi önlemek ve erkek egemenliğine karşı bir mücadele geliştirebilmek için laikliği ve demokrasiyi savunma siyasetini, kadın haklarını savunma siyasetiyle ilişkilendirmeli ve bunun için geniş siyasi ortaklıkların inşasını gerçekleştirmeliyiz.

—

Notlar

Giriş

1. Bu bölümdeki verilerin derlendiği kaynak için bkz. IPU 2023.
2. Bu veriler için bkz. https://data.ipu.org/women-ranking?month=3&year=2023.
3. https://esitlikadaletkadin.org/yeni-zelanda-kabinesi-ilk-kez-cinsiyet-esitligine-ulasti/.
4. https://www.ipu.org/resources/publications/infographics/2023-03/women-in-politics-2023.
5. 2023 verileri 12.06.2023 itibariyle hesaplanmıştır.
6. 4 Haziran 2023 tarihinde, seçim yenilgisi ertesinde CHP'nin MYK üyeleri istifa etti ve genel başkan tarafından PM üyeleri arasından yeni MYK seçildi: https://chp. org.tr/parti-yonetimi/myk-uyeleri.
7. Veriler için bkz. https://esik.org.tr/kategori/basin-aciklamalari/74104/kesinlesen-milletvekili-aday-listelerine-gore-yeni-meclis-te-33-ilden-kadin-vekil-olmayacak/#:~:text=Kesinleşen Milletvekili Aday listelerinin analiz özeti.
8. Verilerin derlendiği kaynaklar: https://ekmekvegul.net/gundem/esikten-milletvekili-aday-listelerinde-kadin-vekil-analizi.
9. Seçilebilir yer nitelendirmesi, 2018 seçim sonuçları baz alınarak oluşturulmuş.
10. Bu kitabın yazılma sürecinde HDP, Yeşil Sol Parti altında seçimlere girerek Anayasa Mahkemesi'nin olası parti kapatma kararına karşı önlem almıştı.

Kadınların Eşit Siyasal Katılım Hakları Neden Önemli?

1. Siyasal alanda kullandığımız insan, birey, vatandaş gibi kavramların cinsiyetçi içerikleriyle ilgili tartışmalar için bkz. Sancar 2021b: 11-37.
2. *Cinsiyet eşitliği* kavramının içeriği, uluslararası hukukta düzenlenme biçimleri ve içerdiği anlamlar için bkz. Sancar 2018a: 36-49.
3. Bu paradigma kayışları ve uluslararası gelişmelerin detay bilgileri için bkz. Sancar 2000, 2008, 2018a, 2020a, 2021a, 2021b.

Erkek Egemen Toplumları Nasıl Tanımlayalım?

1. Eril iktidar kavramına açıklık getirici bir okuma için bkz. Sancar 2021b içinde, "Güç Kavramı Eril midir?", s. 28-40.

Kadın Hakları Siyaseti: Siyasetin Eril Karakterini Değiştirmek

1. Kadın örgütlerinin platform kuruluşu olan EŞİK'in, TBMM faaliyetlerinin kadın hakları ve cinsiyet eşitliği açısından yaptığı izlemenin raporları için bkz. https://www.esik.org.tr/meclis-izleme/.

Dünyada Farklı Kadın Hakları Siyasetleri Var

1. Bu bölümde, aksi belirtilmedikçe şu kaynaktan yararlanılmıştır: Sancar 2011a.
2. Bu politikaların neler olduğu ve özellikleri için bkz. Sancar 2021b içinde, "Kamu Yönetiminin Cinsiyetlendirilmesi", s. 37-75.
3. Siyah Özgürlük Hareketi ABD'de siyahların beyazlarla eşit yurttaşlık haklarını savunan siyasi hareket.
4. Bu hareketlerle ilgili olarak bkz. Enloe, Shirmer, Agosin ve diğ. 1990.

Türkiye'de Cinslerin Eşit Siyasal Katılımı

1. Kürt coğrafyasında feminist örgütlere örnek olarak KAMER, VAKAD'ı gösterebiliriz.
2. Seyit Torun'un AKP Grup Başkanvekili Özlem Zengin ile yaptığı röportaj: 19 Mart 2023, *Gazete Pencere*, https://e-gazete.gazetepencere.com/books/dagz/#p=6.
3. Kadınlara yönelik kamu politikalarının farklı alanları, hukuki ve politik çerçeveleri, ilgili verileri ve eleştirisi için Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) tarafından araştırılıp yayınlanan raporlara bkz. https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/172.
4. KEFEK Raporları için bkz. Sancar 2018a: 66-67.

Din, Siyaset ve Cinsiyet Kıskacında Kadın Hakları

1. "İslamcı feministler" kavramı yerine "dindar feministler" kavramını tercih ediyorum. Çünkü muhafazakâr ve dindar feministlerin büyük çoğunluğu kendilerini İslamcı olarak tanımlamıyor.
2. 19.03.2010 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Büroları (AİRB) Çalışma Yönergesi, https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/Diyanet-İşleri-Başkanlığı-Aile-İrşat-ve-Dini-Rehberlik-Büroları-Ça-

lışma-Yönergesi.pdf.
3. 28 Kasım 2017 tarihli Evlendirme Yönetmeliği değişikliği için bkz. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.859747.pdf.

Siyasal Partileri Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Hale Getirmek

1. Araştırmanın geniş sonuçları için bkz. Sancar 2008.
2. "Kadın Siyasetçiler Araştırması", Yöneylem Araştırma'nın KADER için yaptığı 6 Şubat 1999 tarihli araştırma.
3. https://bensecerim.org/arastirma/turkiyede-kadin-siyasetcilerin-durumu-ve-beklentiler-arastirmasi.
4. EŞİK'in milletvekili izleme raporları için bkz. https://esikplatform.net/millet vekili-izleme/.
5. IPU verileri için bkz. IPU 2011, 2016a, 2016b, 2017, 2019a, 2019b, ayrıca bkz. OSCE 2014.
6. Bu konuda yapılmış geniş kapsamlı yeni bir çalışma verileri için bkz. Mezher 2021a.
7. 2002-15 dönemi verileri için bkz. Sancar 2018a: 84, tablo 24.
8. 2018 genel seçim sonuçları için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi.
9. Veriler 22., 23., 24. ve 26. dönem seçilen vekil sayılarına göre hesaplanmıştır. 25. dönem seçilen vekiller, seçimlerin yenilenmesi nedeniyle görev yapamadıkları için dikkate alınmamıştır. 22. dönemde ise HDP veya ondan önceki parti olarak BDP'nin seçilmiş kadın vekilleri yoktur. 23. dönemde de bağımsız seçilen vekiller HDP vekilleri olarak tanımlanmıştır.
10. AKP, 2011 Seçim Beyannameleri, s. 112, http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2011-beyanname.pdf .
11. AK Parti Programı, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/926 (Erişim tarihi: 19.06.2023).
12. CHP Parti Programı, https://chp.azureedge.net/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf (Erişim tarihi: 19.06.2023).
13. İYİP Tüzük ve Program, https://iyiparti.org.tr/kurumsal?dtype=25 (Erişim tarihi: 19.06.2023).

Siyasal Partilerin Kadın Örgütlenmeleri

1. https://devahazir.devapartisi.org.tr/deva-iktidarinin-kadin-eylem-plani/ (Erişim tarihi: 19.06.2023).
2. Kadın kolları Madde 57: B; https://iyiparti.org.tr/kurumsal?dtype=25.
3. Teşkilat İç Yönetmeliği: Ana Kademe ve Yan Kuruluşlar Arasındaki İlişkilere Dair Temel İlkeler, Madde 67, 68; https://www.akparti.org.tr/parti/parti-tuzugu/teskilat-ic-yonetmeligi/.

4. Gelecek Tüzük, https://gelecekpartisi.org.tr/partimiz/tuzuk.
5. https://gelecekpartisi.org.tr/teskilat-haber/parti-programimizda-aile-ve-sosyal-hizmetler-politikalari-1650409780.
6. Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü (22 Haziran 2014 tarihli 2. Olağanüstü Kongre'de kabul edilmiş son hali), https://hdp.org.tr/tr/parti-tuzugu/10/.
7. HDP Parti Programı, https://hdp.org.tr/tr/parti-programi/8/.
8. HDP Kadın Meclisleri, https://hdp.org.tr/tr/kadin-meclisi-tanitim/8825/.
9. HDP Parlamento Kadın Grubu https://hdp.org.tr/tr/parlamento-kadin-grubu/8713/sayfa/2/.
10. https://yolculuk.org/hdp-kadin-meclisi-esit-temsiliyet-ve-esit-katilim-icin-esbaskanlik.
11. CHP Tüzüğü, https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf.
12. İYİP Tüzüğü, https://iyiparti.org.tr/kurumsal?dtype=25.

Kadın Adaylar Neden Dışarıda Kalır, Nasıl Başarılı Olur?

1. "Toplumda kadınların eşit siyasal temsiline destek var mı?" bölümündeki araştırma verilerine bkz. s. 264-69.
2. Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerdeki kadın politikacılar üzerine yapılmış bir araştırma bu alandaki ilginç verileri bize sunuyor: *Inter-Parliamentary Union*, 2000. *Politics: Women's Insight*, Analysis of IPU Survey, M. Waring, G. Greenwood, c. Pintat, Geneva, s. 81-87.
3. *A.g.y.*, s. 91.
4. 133 ülke verilerine göre hazırlanmış bu araştırma için bkz. Ionica Berevoescu ve Julie Ballington, 2021, *Women's Representation in Local Government: A Global Analysis*, UN Women, www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/01/womens-representation-in-local-government.
5. Bu konuda uluslararası yaklaşımlar için bkz. UN Women 2021, Ionica Berevoescu, *SDG Indicator 5.5.1b Women's Representation in Local Governmen*, www. unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/01/womens-representation-in-local-government; UNDP 2018, *Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ana-akımlaştırılması*, https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/poverty/yerel-yoenetimlerde-toplumsal-cinsiyet-eitliinin-anaakmlatrlmas.html.
6. Bu konuda bir çalışma için bkz. Ülker Şener ve Bengin İnanç, 2021, *Belediye Eşitlik Birimleri Mevcut Durum Analizi*, CEİD Yayını, http://dspace.ceid.org.tr/xm lui/handle/1/1737.
7. Şart'ı imzalayan Belediyelerin listesi için bkz. tbb.gov.tr/Tr/icerik_cemr-avrupa-yerel-yasamda-kadin-erkek-esitligi-sarti_304 (Erişim tarihi: 7 Mayıs 2023).
8. Şartın metni için bkz. www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_cemr-avrupa-yerel-yasamda-kadin-erkek-esitligi-sarti_304.

9. 8.10.2006 tarih ve 26313 sayılı Resmi Gazete.
10. Bkz. Serpil Sancar (haz.), 2022, *Cinsiyet Eşitliği İçin Yerinden Yönetim Modeli*, KAMER, s. 104, https://kamer.org.tr/icerik_detay.php?id=462.
11. http://www.kadindostukentler.com/content/docs/genelge-2006-67-kadinlarin-ve-kiz-cocuklarinin-haklari.pdfabout:blank.
12. 19.02.2010 tarihli ve 2010/10 sayılı Genelge; http://www.kadindostukentler.com/content/docs/genelge-2010-10-kadinlarin-ve-kiz-cocuklarinin-insan-haklari.pdf.

Cinsiyet Eşitliği Kotaları ve Demokratik Siyaset

1. https://www.kulturservisi.com/p/guney-afrika-toplumsal-cinsiyet-esitligi-tarihinde-ilk-kabinede-kadin-ve-erkek-sayisi-esit/; https://kadinarabulucular.net/ pdf/guneyafrikatr.pdf (Erişim tarihi: 10.1.2023).
2. Kotalarla ilgili çok temel bir kaynak için bkz. Drude Dahlerup (haz.), 2005, *Women, Quotas and Politics,* https://www.taylorfrancis.com/books/ mono/10.4324/ 9780203099544/women-quotas-politics-drude-dahlerup.
3. https://www.ipu.org/parliament/FR.
4. IDEA'nın cinsiyet kotaları veri tabanı her ülke verilerine yer veriyor. Bu veriler için bkz. https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas. Ayrıca temel bilgiler için bkz. IDEA 2016, *Constitution Assessment for Women's Equality,* https:// www.idea.int/sites/default/files/publications/constitution-assessment-for-womens-equality_0.pdf.
5. www.reuters.com/article/us-elsalvador-women-politics-idUSKBN28317Z.
6. OSCE'nin 2020 seçimleri gözlem raporu için bkz. https://www.osce.org/files/ f/documents/b/4/465120_0.pdf.

Cinsiyet Kotaları ve Kadınların Eşit Siyasal Temsili

1. Veriler için bkz. IPU, *Women in Parliaments: 1995-2020*, https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2020-03/women-in-parliament-1995-2020-25-years-in-review.
2. Veriler için bkz. IPU, *Women in Parliament in 2020: The Year in Review*, https://www.ipu.org/women-in-parliament-2020.
3. IPU 2021 verileri için bkz. https://www.ipu.org/women-in-politics-2021.
4. IPU, *Women in Parliament in 2022*, https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2023-03/women-in-parliament-2022.
5. IPU, *Women in Parliament in 2020: The Year in Review*, https://www.ipu.org/women-in-parliament-2020.
6. Latin Amerika bölgesi ülkeleri kota sistemleri için bkz. https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/database.
7. https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/51/35.

8. https://data.ipu.org/node/17/elections?chamber_id=13337.
9. BBC, "Women MPs say abuse forcing them from politics", 31 October 2019, www.bbc.com/news/election-2019-50246969 (Erişim tarihi: 8.12.2022).
10. www.icelandreview.com/news/parties-publish-candidate-lists-in-lead-up-to-fall-elections/.
11. https://data.ipu.org/content/france?chamber_id=13396.
12. https://data.ipu.org/women-ranking?month=5&year=2022.
13. https://www.rfi.fr/en/france/20220622-drop-in-female-mps-shows-ongoing-battle-for-gender-parity-in-french-politics-feminism-chamboncel.
14. https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2022-01-23/france-law-on-economic-and-professional-gender-equality-adopted/.
15. *France's International Strategy on Gender Equality (2018-2022)*, https://onu-geneve.delegfrance.org/Gender-equality-France-s-International-Strategy-on-Gender-Equality-2018-2022.
16. eca.unwomen.org/sites/default/files/Field-Office-ECA/Attachments/Publications/2021/12/GEB_Moldova-min.pdf.
17. https://www.inclusivepeace.org/wp-content/uploads/2021/05/case-study-women-south-africa-1990-1998-en.pdf.
18. https://www.ipu.org/parliament/ZA.
19. Kota verileri için bkz. https://data.ipu.org/compare?field=chamber-A-Afield_is_electoral_quota_women&region=middle_east_and_north_africa&structure=any__lower_chamber#map.
20. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tunus-secimleri-adaylar-ve-musluman-demokrasi-nin-imtihani/1582966.
21. https://www.theguardian.com/global-development/2021/oct/06/najla-bouden-what-next-for-tunisias-first-female-pm.
22. www.reuters.com/article/us-libya-government-women-idUSKBN2B32KE.

Kadın Hakları Mücadelesinde Yeni Eğilimler

1. Avrupa ülkeleri hakkında sürekli güncellenen veriler için bkz. https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_pol_parl__wmid_eurparl/line.
2. 2022 yılında yayınlanan son veriler için bkz. https://www.ipu.org/women-in-politics-2021.
3. Feminist dış politika hakkında bilgi için: https://esitlikadaletkadin.org/podcast-onerisi-gazeteci-isin-elicinle-feminist-dis-politika/.
4. Center for Feminist Foreign Policy, https://centreforfeministforeignpolicy.org/.
5. https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pzdeg9e9po.
6. Örnek olarak bkz. https://www.globalpolicy.org/en/news/2022-07-18/feminist-foreign-policy.

7. "Patriyarkal pazarlık" kavramı, Deniz Kandiyoti tarafından, erkek egemen ortamlarda kadınların belli avantajlar karşılığında erkeklerin ayrıcalık ve üstünlüklerine itiraz etmedikleri düzenleri tanımlamak için kullanılan bir kavram.
8. İlgili bilgiler için bkz. www.theguardian.com/world/2020/sep/23/japan-is-a-democracy-without-women-says-ruling-party-mp; www.thenation.com/article/ world/japan-womens-movement; www.japantimes.co.jp/news/2020/11/28/national/social-issues/female-politicians-quota; www.thenation.com/article/world/japan-womens-movement; https://thediplomat.com/2018/07/liberal-gender-equality-bill-passed-in-conservative-japan/.
9. www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/74/35.
10. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261379412001473?via-Dihub.
11. Seçim sonuçları için bkz. https://tr.euronews.com/2020/10/17/yeni-zelanda-sandik-basinda-basbakan-ardern-favori.
12. IPU, *Women in Parliament in 2020: The Year in Review*, https://www.ipu.org/women-in-parliament-2020, s. 14.
13. Dünya ülkelerinde kadınların siyasal temsil oranları 2022 verileri için bkz. IPU, *Women in Parliaments: 1995-2020*, https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2020-03/women-in-parliament-1995-2020-25-years-in-review.
14. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sili-tarihi-referanduma-hazirlaniyor/1754145.
15. Claudia Mojica, UNDP Şili temsilcisi (2020), *Chile Celebrates a Gender Equality Milestone*, https://www.undp.org/blog/chile-celebrates-gender-equality-milestone.
16. https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gn8qjz8q5o.

Sonuç

1. Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2000.
2. https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/rusyada-suclular-icin-yeni-kismi-seferberlik-ilan-edildi-1999683.
3. Bu konudaki örnekler için bkz. Christina Bache, "Women's Role in Peace Processes", FEMM Committee, European Parliament, 2019; http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2019)608869.

Kaynakça

KİTAPTA YER ALAN VERİ VE DOKÜMANLAR

Alemdar, Zeynep ve Evra Çetin (2021) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erişimde Normlar ve Standartlar*, CEİD Eğitim Materyali, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1411.

Ecevit, Yıldız ve Gökçe Bayrakçeken Tüzel (2019) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi İçin El Kitabı*, CEİD Yayınları, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/180.

Ecevit, Yıldız (2021) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları; Eğitim Materyali*, CEİD Yayını, https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1417/Yıldız Ecevit Temel Kavramlar.pdf?sequence=5&isAllowed=y.

EŞİK (2021) Milletvekili İzleme Raporu, https://esikplatform.net/s/2547/i/ESIK_Milletvekili_Izleme_Raporu_2021.pdf.

IPU (2023) *Women in parliament in 2022*, https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2023-03/women-in-parliament-2022.

HÜNEE - Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü (2015) "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması", http://www.hips.hacettepe.edu.tr/siddet2014/.

KADER (2007a) *Kota El Kitabı: Geçici Özel Önlem Politikası*, haz. Aysun Sayın, https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/kota-el-kitabı.pdf.

— (2007b) "Siyasette ve Karar Alma Süreçlerinde Kadın", Çözüm Arayışı Kurultayı, Siyasette ve Karar Alma Süreçlerinde Kadın Çalışma Grubu Raporu.

— (2011) *Siyasi Parti Belgelerine Toplumsal Cinsiyet Üzerinden Bakmak*, https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Siyasi-parti-belgelerine-toplumsal-cinsiyet-uzerinden-bakmak.pdf.

— (2021a) Ayşe Kaşıkırık ve Nuray Karaoğlu, *Yerel Siyasette Kadının Adı Neden Yok?*, https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/Yerel-Siyasette-Kadinin-Adi-Neden-Yok_.pdf.

— (2021b) Ayşe Kaşıkırık ve Nuray Karaoğlu, *27. Dönem MV Seçiminde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/27.-Donem-MV-Seciminde-Toplumsal-Cinsiyet-Esitligi.pdf.

— (2022) "Siyasal Partiler Karnesi", https://ka-der.org.tr/ka-der-geleneksel-8-mart -karnesini-yayinladi-2/.

— (2023) "20 İlde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi ve Çalıştay Raporu", https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/20-İlde-Toplumsal-Cinsiyet-Eşitliği-Karnesi-ve-Çalıştay-Raporu.pdf.

Kadın Koalisyonu Seçim İzleme Grubu (2015a) "Parti Program ve Tüzüklerinin Feminist Perspektiften Değerlendirilmesi", http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/494.

— (2015b) "2015 Genel Seçimleri Kadın Adayların Dağılımı", https://kadinkoalisyonu.org/secime-mudahale/2015-genel-secimleri-kadin-adaylarin-dagilimi/.

KONDA (2022) https://bensecerim.org/arastirma/turkiyede-kadin-siyasetcilerin-durumu-ve-beklentiler-arastirmasii.

Sancar, Serpil (Mine Tan ve Yıldız Ecevit ile birlikte) (2000) "Siyasal Süreçlere Katılımda Kadın-Erkek Eşitliği", *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset* içinde, İstanbul: TÜSIAD ve KAGİDER (Pub. No: TÜSİAD-T/2000-12/290), https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1866-kadin-erkek-esitligine-dogru-yuruyus-egitim-calisma-yasami-ve-siyaset.

— (2008) "Siyasal Katılım", *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" Raporunun Güncellemesi*, İstanbul: TÜSIAD ve KAGİDER, s. 215-383; http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/103.

— (2009) *Erkeklik: İmkânsız İktidar - Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis, 5. Basım: 2020.

— (2011b) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim, 6. Basım: 2021.

— (2016) "Diyanet'in Kadınlaşması: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Kadın ve Aile Politikası", *Kadın Odaklı* içinde, haz. Ç. Kâğıtçıbaşı, H. Şimga, D. Şimga, D. Barlas, M. Onok, Z. G. Göker, Koç-Kam Araştırmaları Dizisi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 203-40.

— (2017) "Laiklik, Feminizm ve Cinsiyetçilik Üzerine", Zeynep Kutluata ile söyleşi; *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, sayı 33, Ekim 2017.

— (2018a) *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/176.

— (2018b) (Mine Yıldırım, Özgür H. Çınar, Zehra Yılmaz ve Hilal Arslan ile birlikte) *Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/178.

— (2020a) *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması 2018-2020 Güncellemesi*, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1251.

— (2020b) *Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması 2018-2020 Güncellemesi*, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1298.

— ve diğ. (2021a) *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu 2019-*

2020, CEİD - Cinsiyet Eşitliği Derneği Yayını, http://dspace.ceid.org. tr/xmlui/handle/1/1792.
— (2021b) *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleriyle Baş Etme Stratejileri ve Politikaları*, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1416 ve https://serpilsancar.com/raporlar/.
— (2022) "TBMM'nin Yüzüncü Yılında Türkiye'de Siyasal Yaşamda Cinsiyet Eşitliği", *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüzüncü Yıl Armağanı* içinde, haz. Bertil Emrah Oder, Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği, s. 833-60.
— (2023a) "6284 Krizi, Kadın Hakları ve AKP'nin Üçüncü Siyasal İttifakı", *Politik Yol*, 2.4.2023, https://www.politikyol.com/6284-krizi-kadin-haklari-ve-akpnin-ucuncu-siyasal-ittifaki/.
— (2023b) "Millet İttifakı Kadın Hakları Siyasetine Ne Kadar Uzak?", *Politik Yol*, 11.4.2023, https://www.politikyol.com/millet-ittifaki-kadin-haklari-siyasetine-ne-kadar-uzak/.
Tan, Mine Göğüş (2018) *Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, CEİD Yayını, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/182.
TEPAV (2016) *81 İlin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*, https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/938.
Toksöz, Gülay ve Emel Memiş (2018) *İstihdamda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması,* CEİD Yayını, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/171.
Yüksel-Kaptanoğlu, İlknur (2018) *Kadınlara Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, CEİD Yayını, https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/179.
Mezher, Yüksel (2021a) "Engendering the Parliament: A Study of Women Deputies in Turkey, 1935-2018", *Turkey's Electoral Geography* içinde, haz. Edip Asaf Bekâroğlu ve Gülten Kaya Osmanbaşoğlu, Londra: Routledge, s. 152-82.
— (2021b) "AKP ve Kadınların Siyasal Temsili", *Akademik İncelemeler Dergisi* 16/2 (Ekim 2021): 99-118, https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.955476.

ULUSLARARASI STANDARTLARLA İLGİLİ KAYNAKLAR:

Council of Europe, "Standards and Mechanisms", https://www.coe.int/en/web/genderequality/standards-and-mechanisms.
— (2016) "Gender Equality and Women's Rights - Council of Europe Standards", http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1008.
— "Tools on Gender Mainstreaming", https://www.coe.int/en/ web/genderequality/council-of-europe-tools-and-sources.
— "Sexism: See It, Name It, Stop It" (eğitim materyali), https://www.coe.int/en/web/human-rights-channel/stop-sexism.

EIGE (2017a) "Gender Equality Training Gender Mainstreaming Toolkit", European Institute for Gender Equality, http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1015.
— (2017b) "What is Gender Mainstreaming?", http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1031.
European Commission, "National Gender Equality Bodies", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/who-wework-gender-equality/national-gender-equality-bodies.
IPU (2023) *Women in Parliament in 2022*, https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2023-03/women-in-parliament-2022.

WEB ADRESLERİ

Temel kaynaklar için CEİD e-kütüphane: http://dspace.ceid.org.tr/xmlui/.
CHP Kadın Kolları Yönetmeliği, https://chp.azureedge.net/98e01905779d4da599766f588587e485.pdf, yürürlüğe giriş tarihi: 14.11.2018.
EIGE (2022) https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2022/compare-countries.
EU, Database on women and men in decision-making positions, http://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/browse/wmidm.
IPU (2011) *Gender-Sensitive Parliaments A Global Review of Good Practice,* https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-07/gender-sensitive-parliaments.
— (2016a) *Evaluating Gender Sensitivity of Parliaments: A Self-Assessment Toolkit*, https://www.ipu.org/resources/publications/toolkits/2016-11/evaluating-gen der-sensitivity-parliaments-self-assessment-toolkit.
— (2016b) *The freedom of women to participate in political processes fully, safely and without interference: Building partnerships between men and women to achieve this objective. Resolution adopted unanimously by the 135th IPU Assembly (Geneva, 27 October 2016)*; http://archive.ipu.org/conf-e/135/item4. pdf
— (2017) *Plan of Action for Gender-Sensitive Parliaments*, https://www.ipu.org/ar /node/455.
— (2019a) *Guidelines for the elimination of sexism, harassment and violence against women in parliament*, https://www.ipu.org/resources/publications/reference/2019-11/guidelines-elimination-sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliament.
— (2019b) United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women and IPU, *Women's political leadership: Striving for balance: 50/50 by 2030, Joint Statement (Geneva, 8 March)*; https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24279&LangID= E.
— (2022) https://www.ipu.org/impact/gender-equality/women-in-parliament.

İYİP Tüzük ve Program, https://iyiparti.org.tr/kurumsal?dtype=25 (Erişim tarihi: 19.06.2023).

Organization for Security and Co-operation in Europe - OSCE (2014) *Handbook on Promoting Women's Participation in Political Parties (OSCE Office for12 Organization for Security and Co-operation in Europe, Handbook on Promoting Women's Participation in Political Parties (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Warsaw, 2014);*

Parlamentolar Arası Birlik - Inter Parliamentary Union, https://www.ipu.org.

Quota Project, http://www.quotaproject.org.

Serpil Sancar yayınları için https://serpilsancar.com.

UN Women Watch, http://www.un.org/womenwatch/directory/women_in_power_and_decision_making_3007.htm.

UN-DAW - Development and Women, http://www.un.org/womenwatch/daw/

UNDP, Konsensus Araştırma Danışmanlık (2006) *Türkiye'de Siyaset ve Kadın Kamuoyu Araştırması Raporu*, İstanbul, Eylül; https://egitimsen.org.tr/turkiyede-siyaset-ve-kadin-konulu-kamuoyu-arastirmasinin-raporu-aciklandi/.

UN-Fact and figures, http://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures.

UN-Genderstats, https://genderstats.org.

OKUMA ÖNERİLERİ:

Akgemci, Esra (2023) "Latin Amerika'da Kadın Hareketi ve Toplumsal Dönüşüm: Otoriter Yönetimlere Karşı Feminist Mücadelenin İmkânları", *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 5-41.

Vargas, Virginia (2018) "Küresel Adalet, Demokrasi ve Latin Amerika'da Kadın Hareketi", *Duvarları Yıkmak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları* içinde, Heinrich Böll Stiftung Derneği Bildiri Kitabı, İstanbul, s. 150-61.

Arat, Yeşim (1987) "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Rolleri, 1934-1980", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1, 45-66.

Çaha, Ömer (1996) *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, İstanbul: Vadi.

Çağlayan, Handan (2007) *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, İstanbul: İletişim.

Çakır, Serpil (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis.

— (2013) *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, İstanbul: Versus.

Demirdirek, Aynur (1993) *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge.

Durakbaşa, Ayşe (2000) *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim.

Enloe, Cynthia, Jennifer G. Shirmer, Marjorie Agosin ve diğ. (1990) *Latin Ame-*

rika'da Askeri Diktatörlük ve Kadın, haz. S. Sancar, Ü. Cizre, İstanbul: Belge.
Güneş-Ayata, Ayşe (1998) "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, haz. A. B. Hacımirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 237-48.
Kalaycıoğlu, Esin ve Binnaz Toprak (2004) *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın*, İstanbul: TESEV; https://arastirma.boun.edu.tr/tr/kalaycioglu-e-toprak-b-yasami-ust-yonetim-ve-siyasette-kadin-tesev-yayinlari-istanbul-2004.
Kandiyoti, Deniz (1997) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul: Metis.
— (2021a) "Kadın Hareketleri ve İttifaklar: Riskler ve Olumlu Örnekler", eşik, https://esikplatform.net/kategori/etkinlikler/72180/deniz-kandiyoti-soylesi-si-ii-kadin-hareketleri-ve-ittifaklar-riskler-ve-olumlu-ornekler.
— (2021b) "Kadın Hareketine Yeni Tehditler: Ne Yapmalı?", https://www.youtube.com/watch?v=EqZ2TBhdsOU.
Phillips, Anne (1995 [1991]) *Demokrasinin Cinsiyeti*, çev. Alev Türker, İstanbul: Metis.
Parmaksız, Pınar Melis Yelsalı (2017) *Türkiye'nin Modernleşmesinde Kadınlar: 1839'dan Günümüze*, İstanbul: İmge.
Sancar, Serpil (1994) "Liberalizmin 'Cinsiyetten Arındırılmış Birey'i ve Feminist Eleştiri, *Mürekkep Dergisi*, Haziran 1994; https://serpilsancar.com/articles/.
— (2011) "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi* içinde, haz. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayını, s. 53-109.
— (2012) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim.
— (2014) "Devlet Kıskacında Din ve Sekülerlik: Serpil Sancar ile Söyleşi", *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 205-13; https://serpilsancar.com/articles/.
— (2015) "Will Islamism be Women's Rights Friendly: Compromising and Conflict on Women's Rights Agenda in Turkey", *Emancipation in Exile: Perspectives on the Empowerment of Migrant Women* içinde, haz. Nermin Abadan-Unat ve Gretty Mirdal, Istanbul Bilgi University Press, s. 65-100; https://serpilsancar.com/articles/.
Tekeli, Şirin (1982) *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim.
— (haz., 1993) *1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim.
— (1998) "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, haz. A. B. Hacımirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 337-46.
Zihnioğlu, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis, 5. Basım: 2022.

Feminizmin Siyasal Eleştirileri ile İlgili Okuma Önerileri:

Barrett, Michèle ve Anne Phillips (haz., 1992) *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debate*, Stanford University Press.

Butler, Judith ve Joan W. Scott (haz., 1992) *Feminists Theorize the Political*, UK: Routledge.

Dahlerup, Drude (2005) "Increasing Women's Political Representation: New Trends in Gender Quotas", *Women in Parliament: Beyond Numbers* içinde, haz. Julie Ballington ve Azza Karam, Stockholm, Sweden: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), s. 141-53.

Hirsmann, Nancy J. ve Christine Di Stefano (haz., 1996) *Revisioning the Political: Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory*, Colorado: Westview Press.

Krook, Mona Lena (2010a) *Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*, Oxford: Oxford University Press.

— (2010b) *Women, Gender, and Politics: A Reader*, Oxford: Oxford University Press.

Lovenduski, Joni (2005) *Feminising Politics*, Polity Press.

Okin, Susan Moller (1991) "Gender, the Public and the Private", *Political Theory Today* içinde, haz. D. Held, Polity Press, s. 67-90.

Pateman, Carole (1989) *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, California: Stanford University Press.

Rai, Shirin M. (haz., 2003) *Mainstreaming Gender, Democratizing the State?: Institutional Mechanisms for the Advancement of Women*, UK: Manchester University Press.

Squires, Judith (2007) *The New Politics of Gender Equality*, New York: Palgrave Macmillan.

—

Dizin

12 Eylül rejimi 146, 148-50, 162-63, 169, 370
1930'lu yıllar 157-61
1960'lı yıllar 160-61
1968 hareketlerinde kadınlar 148, 162-63
1980 sonrası kadın hareketi 162-88
1990'lı yıllar 63-64, 88-89, 92-93, 118, 149-50, 156-57, 163, 165-68, 170-73, 181-82, 204, 324, 370, 393-95, 440
4+4+4 eğitim sistemi 239

Action India (Hindistan) 120, 141
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 34, 82, 194, 218, 241-42, 266-68, 287, 403, 468
  belediye başkan adayları 327-29
  kadın hakları politikası 82, 146, 150-53, 175-81, 186, 291
  kadın ve aileye ilişkin vaatleri 293-94
  kadın kolları 311
  kadın milletvekilleri 288-89, 324
  parti yönetimindeki kadın sayısı 30-31, 92
  seçim listelerindeki kadın sayısı 32, 325-26
  Ayrıca bkz. başörtüsü tartışmaları
aile-içi şiddet 68, 119, 146, 152, 176, 183, 185, 195, 203, 222-24, 239, 265, 298, 341
Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB) 152, 232, 234, 238, 254
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 223, 231, 233, 237-38, 310, 378, 462
Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı 149, 204, 222, 223, 231
Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (6284 sayılı yasa) 150, 153, 178-80, 222, 239, 241, 261
Alemdar, Zeynep 45, 50
Almanya 27, 166
ABD 26-28, 173, 201, 411-12, 414, 416, 418-21, 437-39
Amini, Mahsa 459
Amsterdam Anlaşması (1999) 57-58
Andorra 25, 423
Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) 191
Arap Baharı 432-33
Ardern, Jacinda 26, 451
Arjantin 26, 370, 374, 392-93, 411, 412, 419-20
Asya 26, 28, 112-13, 122, 173, 417
Avrupa Bakanlar Konferansı (1997) 60
Avrupa Konseyi 50, 57-58, 360, 422, 441-42
  85 no.lu Tavsiye Kararı 58
  1413 sayılı Tavsiye Kararı 58
Avrupa Yerel ve Bölgesel Otoriteler Kurulu, 68 no.lu Tavsiye Kararı (1999) 58-59

Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı 335-39
Avustralya 26

Baerbock, Annalena 445
başörtüsü tartışmaları 142, 171-73, 183, 186, 189
AKP'li yıllarda 176, 241-42
başörtüsü siyaseti ve kadın hakları 242-53
İran'da yapılan protestolar 437, 459
"Batı tipi demokrasi" 129
Bayrakçeken Tüzel, Gökçe 231
bekâret denetimleri 102, 198, 228
"Beyaz Eldiven Örgütleri" 137
Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) 25, 410, 431-34
Birleşmiş Milletler (BM) 51-52, 53-63, 333, 339
Kadının Statüsü Komisyonu (CSW) 52, 54, 222, 350
BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Eylem Planı 335
Boccone-Pagès, Brigitte 26
Bolivya 26, 382-83, 410, 411, 420, 452-54
Bolsonaro, Jair 454
Boric, Gabriel 455-57
Borne, Élisabeth 26
Boude, Najla 434
Braun-Pivet Yäel 25-26

Ceza Kanunu 164, 193, 222
Cezayir 123, 432-34
charity movement 99
cinsiyet 36-42
cinsiyet kotaları 26-28, 29-30, 367-93
Avrupa'da 422-24
Fransa örneği 370-71
kota teknikleri 379-82
Kürt siyasetinin başarısındaki rolü 394-406
ve seçim sistemi 417-18
Türkiye'de 393-94
cinsiyet körü politikalar 14, 20, 82, 90, 166, 178, 186-87, 192, 205, 207-8, 224-29, 270, 333-35, 467, 468
"cinsiyetlendirilmiş demokratik devlet" 108-10
cinsler arası eşitlik 42-44
Co-Madres (El Salvador) 118
Cominidad Segundo Montes (CSM, El Salvador) 118
Cumartesi Anneleri 118, 283
Cumhur İttifakı 153, 178-80, 242, 358, 468
Cumhuriyet 14-15, 19-24, 88, 147-48
kadın hakları anlayışı 153-61
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP):
kadın kolları 148, 169-70, 306-10
kadın kotası 317, 324-26, 376, 393-94
kadın vekil sayısı 31
parti yönetiminde kadınlar 16, 21, 30, 31, 92, 157
seçim listelerinde kadın sayısı 32, 34
ve kadın hakları 187, 266-69, 273, 292, 294
yerel seçimlerde kadın aday sayısı 327-29

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) 171, 191
Çetin, Evra 50

Danimarka 26, 27, 351, 367, 442
DEM Parti (HDP, Yeşil Sol Parti) 29-34, 274, 283-84, 287-89;
cinsiyet kotası 398-406
kadın kolları 290

kadın politikası 312-17
kadın temsil oranı 324-29
Demokratik Sol Parti (DSP) 169, 187, 273
DEVA Partisi 218, 293
kadın hakları politikası 310
"devlete karşı korunan temel insan hakları" siyaseti 48
"devletin cinsiyetlendirilmesi" 48, 102, 440
dini eğitim, 153, 171 254-58
18 yaş altı çocuklara yönelik 253
kız çocuklarına yönelik 257-59
4-6 yaş 239, 255, 257
Diyanet İşleri Başkanlığı 152, 176, 226, 236, 240-42, 254
Dominik Cumhuriyeti 26, 419
Durović, Daniela 26
Dünya Kadın Konferansları 50, 54-55, 61-62, 222
Pekin Eylem Planı (1995) 47, 55, 80, 149
Dünya Kadın Onyılı (1975-85) 47

Ecevit, Yıldız 231, 237
egemen erkeklik tarzı 74, 116, 195-96, 262, 275, 464, 467
El Salvador 383-84, 415
"eril tahakkümün restorasyonu" 260
erkek egemen toplum 73-79
Eşitlik İçin Kadın Platformu (EŞİK) 183, 197
etnik kimlik siyaseti 168-69

feminizm 98-104, 110-22, 127, 132-33, 134-37, 149-51
"femokrat"lar 69, 224, 273, 371, 440-41
Fransa 25-26, 351, 369, 370-73, 425-28, 442, 447

Gavrilita, Natalia 428
gender mainstreaming 104
"gökkuşağı koalisyonu" 184
Güney Afrika 25, 119-20, 164, 361, 374, 410, 429-31, 465
Learning For All Trust 119

Harris, Kamala 438, 444
Hırvatistan 384, 428
Hipkins, Chris 26
Honduras 26, 419
HÜDA Par 146, 153, 178, 242, 468

İkinci Meşrutiyet 19, 147, 154, 158
ilişki ağları 63, 103, 122, 130, 140, 143, 243
İran 123, 151, 179, 244, 431, 433
başörtüsü protestoları 437, 453
İslamcı feminizm/feministler 170-72, 173-77, 181-82
İslamcı kadın örgütleri 64, 167, 171-73, 182-83, 194, 248
İstanbul Sözleşmesi 33, 47, 53, 82, 89-90, 150-53, 174-75, 178-80, 310A
İsveç 26, 27, 351, 367, 369, 423, 425, 427, 442, 444-45
İtalya 27, 351, 369, 442, 447
İtalya'nın Kardeşleri Partisi 27
İYİ Parti 32, 266-69, 295, 317, 327, 329
İzlanda 25, 424-25, 442-43

Japonya 450, 461

Kadın Adayları Destekleme Derneği (KADER) 199, 209-14, 265, 289
Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) 214
Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) 177, 223, 235

kadın hakları karşıtı hareketler 24, 89, 126, 152, 173-75, 177-80, 236-39, 241, 351, 352, 435, 440, 468
kadın kolları 300-12
"yan kol modeli" 304-5
"güçlü kadın kolları" modeli 304-5
kadın temsil oranları
dünya parlamentolarında 25-28, 33, 333-34, 359, 383-84, 407-34, 442-43, 451-57
şirket yönetimlerinde kadın oranı 351
Türkiye'de 28-34
Ayrıca bkz. Fransa.
kadına yönelik şiddetin önlenmesi 68, 101, 168-69, 193-96, 223-24, 239, 399
Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 194
Kadının Siyasal Hakları Sözleşmesi (1952) 46
Kadının Statüsü ve Konumu Genel Müdürlüğü 222, 231, 296, 310
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) 45, 47, 51-54, 63-64, 66, 68, 80-81, 149, 193, 202, 204, 209, 221-24, 235-36, 294, 393, 435, 469
kadınlara yönelik hizmetler 202-8
"kadınların dindarlaştırılması" 237, 242-43, 259-60, 468
Kalaycıoğlu, Esin 264
KAMER 194
Kanada 138, 201, 418, 421, 445, 450-51
Kandiyoti, Deniz 260
"kentli aile" 107-8
Koike, Yuriko 450
Kosta Rika 26, 473, 419
Kristersson, Ulf 445
Küba 25, 410, 418, 452, 453
küresel kadın hareketi 63-72, 80, 113, 202, 435
kürtaj hakkı 152, 178, 183, 184, 192, 238-39, 438-39, 457, 459

Lagarde, Christine 441
Lambrecht, Christine 27
Le Pen, Marine 447
Leyen, Ursula Gertrud von der 441
LGBTİQ+ hakları 96, 228, 237-38, 272, 289, 293, 299, 313-14, 384, 451
Loncon, Elisa 456

Macaristan 27, 423
Malta 27-28, 423
Mangoush, Najla El 434
Maori kadınlar 451
Marin, Sanna 27, 425
Meksika 25, 55, 116-17, 119, 384, 410-11, 418-20, 445, 452-53
Bölge Kadın Konseyi/Kent Halkı Hareketi Ulusal Konseyi (CONAMUP) 119
Ulusal Eylem Partisi (PAN) 391
Meloni, Giorgia 447
Memiş, Emel 298
Merkel, Angela 442
Metsola, Roberta 441
Mısır 123, 137, 151, 416, 459
Milli Görüş 176
Moldova 428, 442, 443
Monako 26
Montenegro 26

nafaka hakkı 19, 144, 178, 239, 254
Namibya 429, 465
NATO 27, 445
Nepal 412, 465
Nikaragua 25, 117, 410, 418, 419, 421, 453

Ortadoğu 26, 28, 113, 122, 126-27, 416, 431-34, 465
Osmanlı İmparatorluğu 153-54
Osmanlı Kadın Hareketi 19, 20, 146-47, 159

"öncü" kadınlar 141, 434
Özal, Turgut 20, 166, 174
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) 199, 324, 393-94

"paralı siyasal ve sosyal aktivite" 70
Parlamentolar Arası Birlik (IPU) 29, 59, 270, 416-18, 451-52, 483
Pelosi, Nancy 438
Pembe Dalga 26
Peru 26, 383, 392, 417, 419, 421, 453
Piñera, Sebastian 455-56
Polonya 129, 436-37, 447
  Solidarity (Dayanışma) 129
Portekiz 26, 422, 423, 442
Refah Partisi/Yeniden Refah Partisi (RP/YRP) 146, 153, 176, 178, 185, 242, 468
Ruanda 25, 374, 409-10, 429-31, 437

Saadet Partisi (SP) 185, 327, 329
Said, Kays 433
Sancar, Serpil 22, 29, 46, 57, 69, 74, 81, 95, 100, 104, 109, 145, 147, 149, 162, 171, 173, 178, 180, 210, 324, 325, 329, 334, 372, 392, 441
Sandu, Maia 443
seçilme/atanma ölçütleri 277-79
seçimler:
  2015 Genel Seçimleri 30, 316, 325-27
  2018 Genel Seçimleri 29-31, 287, 289, 327-28
  2019 Yerel Seçimleri 29, 327-29
  2023 Genel Seçimleri 29-32, 146, 178, 242, 261, 358, 468
Senegal 26, 429
Sırbistan 26, 417, 428, 442
Silva, Lula da 454
Singapur 137
"sivil toplum fetişizmi" 71
siyah özgürlük hareketi 101, 111
Siyah ve Göçmen Kadınlar Hareketi 112
siyasal İslamcılık 146, 151-53, 166-67, 170-74, 177-81, 241-46, 433, 459
Slovenya 26-27, 442
"sosyal refah devleti" 100, 107-8, 131-33
Sovyetler Birliği (SSCB) 86, 131, 386
suffrage hareketi 97, 99

Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM) 176, 236, 298
Şili 26, 419, 454-57
  Plaza de Mayo Anneleri 118

Tan, Mine Göğüş 298
Tanzanya 452
tek tanrılı dinler 76, 79
Thatcher, Margaret 446
Toksöz, Gülay 298
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası 385
Toprak, Binnaz 264
Türk Ceza Yasası Kadın Platformu 183, 197
Türk Kadınlar Birliği (TKB) 159
Türk Medeni Kanunu 12, 150, 152, 156, 164, 178, 183, 194, 222, 238, 258
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 32, 92

Ukrayna-Rusya savaşı 27, 263, 444-46
Uluslararası Af Örgütü 68

VAKAD 194

Wallström, Margot 444
Weidel, Alice 447
Women for Dignity and Life (DIGNAS, El Salvador) 117
Women's Consultation Committee (VOK) 120

"Yeni Sol" 97, 104, 111-12
Yeni Zelanda 25-26, 437, 451, 465
yerel siyaset 31-34, 332-45
Yüksel-Kaptanoğlu, İlknur 194
Zengin, Özlem 181
Zihnioğlu, Yaprak 20, 21, 157
Zupančič, Urška Klakočar 26

Serpil Sancar

Siyasetin Cinsiyeti

Türkiye'de kadınları siyasal alana sokmayan, onları araçsallaştıran, "başkanın kadınları" ya da vitrin mankeni konumuna indiren eril siyasetin ötesine nasıl geçilebilir? *Siyasetin Cinsiyeti*, kadınların siyasal hayata katılımının önündeki engelleri, cinsiyet eşitliği mücadelesinde kadınların yapabileceklerini, dünyada ve Türkiye'de birikmiş tecrübeleri, farklı kadın hareketlerinin stratejilerini, dinin kadınların baskı ve kontrol altında tutulmasındaki rolünü ele alıyor, Kürt siyasal hareketi dışında bütün partilerin nasıl kadınları bilerek, sistematik olarak siyasal alanın dışında tuttuklarına, genel ve yerel seçimlerde, parti organlarında, sivil alanda şirket yönetim kurullarında kadın adaylar için verilecek kota mücadelesinin önemine dikkat çekiyor. Kadınlar adına hareket edecek eril siyasi failler beklenmemesi gerektiğini vurgulayan Sancar şöyle diyor:

"Cumhuriyet tarihi boyunca ana-akım siyasal kadrolar İslam dininin, özellikle Sünni mezhebinin kadın ve aile anlayışıyla doğrudan mücadele etmemiş, bu kesimlere hep siyasi partilerin yedek gücü olarak bakılmıştır. Bu durum İslam dininin kadınlar üzerinde kurmaya çalıştığı tahakküme yeterince karşı çıkılmamasına, sessizce geçiştirilmesine yol açmıştır. İslama dayanan dini patriyarka ile modernist laikçi muhafazakârlığa dayalı patriyarka, iki farklı uçta ama kadın hakları konusunda benzer sonuçları doğuran siyasetler oldular; kadın-erkek eşitliğinin evrensel normlarından yana göründüler, ilgili siyasi belgelere imza attılar ama gereğini yerine getirmediler."

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-305-3

9 786053 163053

Metis Yayınları
www.metiskitap.com